

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

GEÇ-PERİPATETİK ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİNDE
ÜCRETLİ İSTİHDAM VE POLİTİZASYON DENEYİMLERİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan:
20096008 EGEMEN YILGÜR

Danışman:
DOÇ. DR. SİBEL YARDIMCI

İSTANBUL-2014

Egemen YILGÜR tarafından hazırlanan **Geç Peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / Oyçokluğuyla Doktora Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 16 / 04 / 2014

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Sibel YARDIMCI (Danışman-Tez İzl.Kom.Üy.)

.....
.....

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Neşe ÖZGEN (Tez İzl.Kom.Üy.)

.....

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Yıldırım ŞENTÜRK (Tez İzl.Kom.Üy.)

.....
.....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Hakan KOÇAK (Kocaeli Üniv.Öğr.Üy.)

.....
.....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Berna Güler MÜFTÜOĞLU (M.Ü.Öğr.Üy.)

.....
.....

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	III
ÖZET	IV
SUMMARY	V
TABLolar LİSTESİ	VI
1. GİRİŞ	1
2. ÇİNGENELİK ALGISININ TARİHSEL YOLCULUĞU	29
2.1 Mitsel Tasniften Modernist Tanımlamaya Çingeneler	31
2.2 Romanes'in Keşfi "Roman Ulusunun" Kurgulanması	42
2.3 Arkaik "Çingene"nin Geri Dönüşü	49
2.4 Ara Renkler, Yeni Tartışmalar	55
3. FARKLI BOYUTLARIYLA PERİPATETİK KONSEPTİ VE GEÇ- PERİPATETİK KAVRAMSALLAŞTIRMASI	67
3.1 Peripatetik Kavramsallaştırması	68
3.2 Geç-Peripatetik Kavramsallaştırması	81
3.2.1 Peripatetik Toplumsal Örgütlenmeyi Muhafaza Eden Geç-Peripatetik Gruplar	118
3.2.2 Peripatetik Toplumsal Örgütlenmenin Çözüldüğü Geç-Peripatetik Topluluklar	138
3.3 Peripatetik ve Geç-Peripatetik Gruplarda Siyasallaşma	143
4. ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİ ÖRNEĞİ	153
4.1 Balkanlar	154
4.1.1 Balkanlar'da Geç-Peripatetik Romanların Ücretli İstihdam Deneyimleri ve Tütün İstihdamının Genel Karakteri	161
4.1.2 Balkanlarda Siyasallaşma Dinamikleri ve Tütün İşçilerinin İlk Siyasallaşma Deneyimleri	178
4.2 1960'lara Kadar Roman Tütün İşçilerinin Türkiye Deneyimi	193
4.2.1 Mübadele Sonrası Dönemde Roman Tütün İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Deneyimleri	195
4.2.1.1 Tütün İşçilerinin Temel Çalışma Alanları ve Çalışma Alanlarına Göre Tütün İşçilerini Sosyolojik Profilleri	201
4.2.1.2 Roman Tütün İşçilerinin Yaşam Alanları	206
4.2.2 Tütün İşçiliğinin Son Bulması Yeni Arayışlar	219
4.2.3 Roman Tütün işçilerinin siyasal deneyimleri	226
4.3 1960 Sonrasında Roman Tütün İşçileri	247
4.3.1 Roman Tütün İşçilerinin Çalışma Biçimleri ve Yaşam Alanlarında Değişim	249
4.3.2 Roman Tütün İşçilerinin Siyasal Deneyimleri	261
4.4 Sol Aydınlar ve Tütün İşçileri	283
4.5 Tütün işçilerinin Siyasal Etkinlikleri Karşısında Geliştirilen Önleyici Politikalar	308

5. SONUÇ	319
6. EKLER	330
7. KAYNAKÇA	335

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanması ve yazım sürecindeki katkılarından ötürü başta danışmanım Doç. Dr. Sibel Yardımcı olmak üzere, Prof. Dr. Neşe Özgen, Doç. Dr. Yıldırım Şentürk, Yrd. Doç. Dr. Berna Güler Müftüoğlu ve Yrd. Doç. Dr. Mahmut Hakan Koçak hocalarıma; Mimar Sinan Üniversitesi sosyoloji bölümünden değerli hocalarım Prof. Dr. Meral Özbek'e, Prof. Dr. Ali Akay'a ve bölümün bütün akademik kadrosuna; değerli yönlendirmeleri ve tanıklıkları ile çalışmanın önünü açan Oğuz Uğur Olca, Sırrı Öztürk, Demir Küçükaydın, Orhan Silier, Saygı Yağmurdereli, Armağan Öztuksavul, Aslı Odman ve Bülent Filyas'a; bana kapılarını ve yüreklerini açan tüm kaynak kişilerime, çeşitli biçimlerde bu çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sunan tüm dostlarıma ve aileme teşekkür ediyorum.

ÖZET

Büyük ölçüde endogamik, mobilite seviyeleri komşu topluluklara göre daha yüksek ve geçimlerini çeşitli hizmetlerin yerleşik tarımcı ya da göçebe çoban topluluklara gıda maddeleri ya da nakit karşılığı sunulmasından sağlayan toplulukları tanımlamak için 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren peripatetik kavramsallaştırması geliştirilmiştir. Kapitalist ilişkilerin ve sanayinin gelişmesi, peripatetik grupların sunduğu geleneksel zanaat ve hizmetlere olan talebi ortadan kaldırırken; peripatetik gruplar toplumsal yapılarını ve geçim stratejilerini yeniden yapılandırmak zorunda kalmışlardır. Bu çalışmada söz konusu değişimin belli bir konsepte oturtulması için geç-peripatetik kavramsallaştırması ortaya atılmaktadır.

Geç-peripatetik grupların soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenme biçimlerini nispeten muhafaza edenlerinde yeni geçim stratejileri genellikle düşük gelirli ve toplumun diğer kesimleri tarafından tercih edilmeyen, ağırlıklı olarak kendi hesabına çalışma temelli işlere odaklanmaktadır. İstanbul'da çiçekçilik ya da katı atık toplayıcılığı yaparak geçinen geç-peripatetik gruplar bu durumu örneklemektedir. Buna karşılık bu çalışmanın konusunu oluşturan Roman tütün işçileri; soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin büyük ölçüde çözüldüğü peripatetik kökenli Roman gruplarından gelmektedirler. 19. yy'da Kavala, Drama ve Serez gibi Balkan coğrafyasının önde gelen tütün üretim merkezlerindeki yüksek emek talebinin doğrudan bir sonucu olarak ücretli olarak istihdam edilmiş ve kalifiye tütüncüler haline gelmişlerdir. Bu süreçte farklı etnik ve dinsel kökenlerden gelen tütün işçilerinin birlikte çalışmaları ve dönemin toplumsal-siyasal süreçlerine katılmaları onların siyasetle kurdukları ilişkilerin de diğer geç-peripatetik gruplardan farklılaşmasına neden olmuş; Roman tütün işçileri kurumsal siyasetin aktif özneleri olarak ortaya çıkmışlardır. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye'ye gelen Roman tütün işçileri, yeni Cumhuriyet'in tütün üretim merkezlerindeki emek gücünün önemli bir bölümünü oluşturmuşlar, ülkenin ilk sendikal ve siyasi muhalefet hareketlerinde kayda değer bir varlık göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Romanlar, Tütün işçileri, Çalışma ilişkileri, Balkanlar, Politizasyon

SUMMARY

The term "peripatetic" was coined in the second half of 20th century to define the considerably endogamic societies whose mobility levels are higher than their neighbors and who subsist on providing some services and craft productions to pastoral nomads or settled agriculturalists in exchange of foodstuff or cash. While the development of capitalistic relations and of the industry decreased the demand to the traditional services provided by peripatetics, the latter were obliged to reconstitute their social structure and subsistence strategies. In this study, a new term, late-peripatetic is offered to conceptualise this change.

The late peripatetics', who have relatively preserved their tribal forms of social organization, keep drawing on subsistence strategies generally based on self-employment with low income jobs avoided by the other segments of the society. Peripatetic groups who live in İstanbul and subsist on on flower selling or scrap collection are such examples. Contrary to this, Roma tobacco workers whom this study focuses on, were the descendants of the peripatetic Roma groups whose tribal form of social organization had been mostly disintegrated. They were employed and became well-qualified tobacco workers in the most important tobacco production centers of the Balkans, such as Kavala, Drama, Syroz as a result of the high labor demand in these areas. As they worked with the workers of different ethnicities and faiths and they took part in the social and political processes of the period, they developed a different relation to politics, quite distinct from the other late-peripatetic groups and became active subjects of institutional politics. When they came to Turkey through the Population Exchange, they constituted a major part of the labor force employed in the tobacco production centers of the new Republic and made their presence felt in the first opposition movements and unions of the country.

Key Words: Roma, Tobacco workers, Labour relations, Balkans, Politization

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Avrupa'nın Farklı Bölgelerinde Roman ve Göçebelerin Genel Nüfusa Oranı (Ortalama değerler baz alınmıştır).	90
Tablo 2: Geç-Kapitalistleşmiş AB Ülkelerinde Roman ve Göçebelerin Genel Nüfusa Oranı (Maksimum değerler baz alınmıştır).	91
Tablo 3: Kıpti adıyla kayıt edilmiş mübadillere ait tasfiye taleplerine göre çalışma alanları	168
Tablo 4: Langaza Meslek Dağılımı	169
Tablo 5: Langaza Çalışma Biçimleri	170
Tablo 6: Drama-Çalışma Biçimleri	171
Tablo 7: Serez (Siroz) Çalışma Biçimleri	172
Tablo 8: Selanik Livası .Çalışma Biçimleri	172
Tablo 9: Kavala Küçük Mahalle-Çalışma Biçimleri	177
Tablo 10: Roman Tütün İşçilerinin Sosyolojik Profilleri	205
Tablo 11: Roman Tütün İşçilerinin Yaşam Alanları	207
Tablo 12: 1946 Tevkifatında Tütün İşçilerinin Ağırlıkları	242
Tablo 13: 1951 Tevkifatında Roman Tütün İşçilerinin Ağırlığı	245

1. GİRİŞ

Şehir gezginleri İstanbul'un gizemlerinden bahsetmeye pek meraklıdırlar. Sarayları birbirlerine bağlayan geçitlerden, hayaletlerin kol gezdiği sarnıçların ve şehrin “yüzü suyu hürmetine ayakta durduğu” evliyaların hikâyeleri İstanbul şehir hayatının olmazsa olmazlarından. Aslına bakarsanız İstanbul'un asıl gizemi insanlarında, o insanların yaşam alanı olan mahallelerinde saklıdır. Mahalleler nice gizeme ev sahipliği yaparlar. İstanbul mahallelerinde rastgele çalacağınız bir kapı size üzerine zincir vurulmuş yasaklı bir tarihin kapısı açabilir.

Hacıhüsrev Mahallesi'nin eteklerindeki İplikçi civarında, yüzeydeki yaygın enformel istihdam örtüsü biraz kazındığında altından son derece köklü bir ücretli istihdam deneyimi ve buna bağlı olarak gelişmiş yoğun bir politizasyon çıkacaktır. Aynı şekilde Ortaköy'de, bugün üst orta sınıfa ev sahipliği yapan apartmanların aralarında tek tük kalmış eski evlerde karşılaşılabileceğiniz semtin yerlileri eğer aşılması güç olan kederli sessizliklerinin ötesine geçmeyi başarabilerseniz size böylesi bir geçmişin şahitliğini yaparlar. Hepsi değilse de bu insanların aralarındaki bazı bireylerin kafalardaki “Çingene” imajı ile son derece net bir biçimde uyuşan fizik özellikleri ise bugün unutulmuş olan bir şehir gizeminin, üstüne kırk kat kara toprak örtülmüş bir tarih sayfasının temel öznelere Romanlar olduğunu gösterir. Çeşitli “otantik” zanaatlarla özdeşleşmiş, bohemliğin azizleri sayılan bu halkın içinden çıkan kimi bireylerin, bir zamanlar, halen dahi insanlığın kaderi üzerinde söz sahibi olan bir “büyük anlatı”nın diliyle son derece haşin toplumsal mücadelelerin içerisine atıldığını düşünmek bile pek çokları için akıl almaz bir olaydır. Öyle ya, “yarını düşünmeyen” “Çingenelerin”, insanlığın “sonuncu kavgası”na dahil olup “tarihin tekerleğini” döndürme çabaları hiç olacak şey midir ya?

Politikleşmiş Roman bütün işçileri başta İstanbul olmak üzere Samsun ve İzmir gibi çeşitli büyükşehirlerin ortak tarihinin bir parçası durumundadırlar. 1950'lere kadar yoğunluğunu koruyan tütün sektöründeki yaygın istihdamın bir parçası olan bu insanlar, bu çalışmada detaylı bir biçimde ele alınacağı üzere Türkiye'de “sol” politizasyon süreçlerinin geleneksel aydın damarının dışındaki ilk

kentli ayağını temsil etmektedirler. 1960 sonrasında, Türkiye'nin farklı kültürel dinamiklerinin kendilerini “sol” şemsiyesi altında ifade etmelerinden çok önce, kentlerin en yoksul bölgeleri olan mahallelerinde politikleşmiş Roman tütün işçileri ortodoks marksizmin kararlı temsilcileri olarak boy göstermişlerdir. Üstelik “sol” siyasallaşma sürecine katkıları sadece siyasal aksiyomla sınırlı kalmamış, sözlü kültürün bir parçası haline getirdikleri karmaşık kuramsal meselelerin ve batı kültürünün sol gelenek tarafından absorbe edilen temel klasiklerinin (Gorki'nin “Ana”sı gibi) en yoksullar arasında bile popülerlik kazanmalarına yardımcı olmuşlardır.

1950'lere kadar solun çekirdek işçi kitlesini Roman tütün işçileri oluşturmuştur. Gerek TKP ve diğer sol partilerde, gerekse işçi örgütlenmelerinde temel dinamik ve eleman kaynağı onlardır. Tütün işçileri dışındaki insan malzemesi büyük ölçüde Cumhuriyet elitleri, tarihsel gelenek itibarıyla muhalefet pratiklerini içselleştirmiş kültürlerden gelen bireyler veya Sovyet deneyiminin yaşandığı coğrafya ile çeşitli biçimlerde temas etmiş kişilerden oluşan solun, bugün için dahi en azından bir bölümü toplumun en yoksullarının arasında yer alan Roman tütün işçileri ile kurduğu ve uzun yıllar muhtelif bastırma pratiklerine rağmen çözülemeyen ilişki şüphesiz ki incelenmeye değerdir. Siyasal ve toplumsal mücadele deneyimlerini mücadele öncesi Balkanlar ve özellikle Selanik çevresindeki tütün üretim bölgelerinde edinen Roman tütün işçileri, bu deneyimleri Türkiye'ye taşımış; çocuklarına ve temel toplumsal örgütlenme birimleri olan mahallelerinde beraber yaşadıkları komşularına aktarmış ve yeni nesillere taşımışlardır. 1960'larda dahi solun çeşitli unsurları; bu mahallelerde tütün işçilerinden arta kalan birikim sayesinde hareket edebilmekte, taban bulabilmektedir.

Bu çalışmada Roman tütün işçilerinin sosyolojik dönüşümleri ve siyasallaşma pratiği; çalışmada kapsamlı bir biçimde ele alınacak olan peripatetik toplulukların geç-peripatetik topluluklara dönüşümü çerçevesi içerisinde analiz edilmektedir. Roman tütün işçileri bu çalışmada geç-peripatetik toplulukların özgün bir biçimi olarak değerlendirilmekte ve bu özgünlüğün onların hem ücretli istindam hem de siyasal süreçlere katılım biçimlerinde diğer geç-peripatetik gruplardan

farklılaşmalarını sağlayan boyutları kapsamlı bir biçimde ele alınmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı

Roman tütün işçilerinin çalışılması aynı anda birden fazla tartışma konusuna temas etmek anlamına gelmektedir. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nda solun tarihini çalışanlar, Balkanlarda; özellikle de Selanik vilayetine bağlı bölgelerde sosyalist ve işçi hareketlerinin yükünü omuzlayan temel nüfus kitlesi olarak Yahudileri ve Müslüman olmayan diğer halkları anmaktadırlar. Kimi kaynaklarda daha geç dönemlerde küçük bir Müslüman grubun bu coğrafyadaki sosyalist harekete katılımına dikkat çekilse bile bu grubun hangi etnik kökenden geldiği ve hangi süreçlerin sonucunda bu harekete katıldığı sıklıkla tartışılmaz. Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyalist hareketlere katılan Müslüman unsurlardan biri olarak Roman tütün işçilerinin bu erken siyasallaşma sürecine katılımına özel bir önem verilmektedir. Diğer taraftan Romanlar, Müslüman olsalar dahi imparatorluk bünyesindeki diğer Müslümanlarla aynı statüde değillerdir. Esas olarak Müslüman olmayanlardan alınan cizye vergisi, Romanlardan Müslüman olsalar dahi talep edilmekte; ayrı bir vergi sistemine tabi olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Roman tütün işçilerinin, Balkanlardaki işçi hareketi ve sosyalist yapılara katılımı; sadece somut eylemliliklerin üzerinden tartışılmanın ötesinde tarihsel boyutlarıyla ele alınması gereken çok yönlü bir mesele haline gelmektedir.

Türkiye'de solun tarihine ilişkin tartışmalarda, tütün işçisi Romanların bu süreçlere katılımı, nesnel varlıklarının çok gerisine düşecek bir şekilde ele alınmaktadır. Bu çalışmaya da kaynaklık eden pek çok eserde kimi değinmeler bulunmakla birlikte, süreci Balkanlardaki başlangıç noktasından alıp, 1980 sonrasındaki tükenişe kadar izleyen bir tartışma bu güne kadar yapılamamıştır. Bu çalışmada, söz konusu grubun siyasallaşma pratikleri; sosyolojik ve etnik özelliklerinin Balkan coğrafyası ve Türkiye'deki siyasal ortam ve çalışma ilişkileri zemini ile etkileşmesi sonucunda ortaya çıkan insani davranışlar olarak ele alınmaktadır. Yani tütün işçilerinin Romanlıkları, Çingene olarak adlandırılmaları, yaygın bir biçimde ücretli istihdama dahil olmaları, Balkan coğrafyasında sosyalist

akımların ultra enternasyonalist bir yön kazandığı çok uluslu ve o dönem için henüz kendi ulusçu projelerini benimsememiş olan Yahudilerin etkin olduğu Selanik vilayetinde solla temas etmeleri gibi tarihsel olgular, bu çalışmada Türkiye'ye geldikten sonra ilişkilendikleri siyasal ve sosyal atmosferin özgünlükleriyle beraber, onların sosyo-politik varoluşlarının belirleyicileri olarak ele alınmıştır.

Tüm bu tayin edici unsurların izlerinin sürülmesi için bu çalışma kapsamında hem kapsamlı bir yazılı kaynak incelemesi hem de tütün işçilerinin çocuklarını, torunlarını ve bir biçimde onlarla temas etmiş kaynak kişileri kapsayan bir saha çalışması yürütülmüştür. Bu çalışmanın sol ve işçi hareketleri tarihi açısından taşıdığı önem bu konudaki boşluğun doldurulması noktasında kendi sınırları çerçevesinden bir başlangıç noktası olarak işlev görüyor oluşudur.

Politikleşmiş Yapılar ve Roman Tütün İşçileri

Sol ve Roman tütün işçileri arasındaki ilişki problemsiz bir ilişki değildir. Sola dahil olan veya solun bünyesinde değerlendirilen pek çok aydın, Roman tütün işçilerini küçümsemiş; onların siyasal katılımını “zaafli” bir edim olarak değerlendirebilmiştir. Bir başka açıdan Roman tütün işçilerinin, Romanlar arasında baskın bir grup olmadığı; dar bir grup teşkil ettiğinin altı çizilmelidir. Roman tütün işçileri, yüzlerini aslında “doğal” kodlarını kendi varoluşlarında taşıdıkları mahalle birimine değil; giderek sayıca azınlık haline geldikleri üretim birimlerine çevirmişler, sektörel ve teknik gelişimlerin sonucunda üretim birimlerinden dışlandıklarında ise siyasal etkinliklerini neredeyse tamamen yitirmişler ve bu arada kendi mahallelerinde de bütün saygınlıklarına rağmen etkisizleşmişlerdir.

Tütün iş kolunda çalışan herkes Roman değildir. Ama bu çalışmada siyasal katılım ve toplumsal dönüşüm süreçleri, tarihsel ve sosyolojik bir perspektiften ele alınan topluluk Roman tütün işçileridir. Zira 1960 öncesi kentli sol hareketlerin halk tabanının temel unsurlarının içinden çıktığı politikleşmiş tütün işçilerinin ana grubunu Selanik vilayetine bağlı tütün üretim bölgelerinden gelen Roman işçileri oluşturmaktadır. Şüphesiz ki çalıştıkları tütün işkolunda farklı etnik kökenlerden

insanlarla temas halinde bulunmuşlar, onlardan etkilenmiş ve onları etkilemişlerdir. İmkânlar el verdiği ölçüde bu çalışmada politikleşmiş Roman tütün işçileriyle temas halinde bulunan bu insanların hikayeleri de bu çalışma kapsamında yansıtılmaya çalışılmıştır. Roman tütün işçileri ve onların etki alanı içerisinde politikleşen farklı etnik gruplara mensup bireylerin politik etkinlikleri farklı biçimlerde olsa da 1960 sonrasında devam etmiştir. Başta TİP olmak üzere yakın tarihimize damgasını vuran pek çok siyasal oluşumun içerisinde şu veya bu ölçüde bu insanların izlerine rastlamak mümkündür.

Yakın tarihin bir parçası olan ve etkileri günümüzde dahi devam eden siyasal olaylarla doğrudan ilişkili bulunmaları nedeniyle, bu çalışmada Roman tütün işçileri değerlendirilirken mutlak manada tarafsız bir dil kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Bunun aksi çok da mümkün gözükmemektedir. Öte yandan çalışmanın ne tütün işçilerini “okuma yazması olmayan, her toplumda satın alınmaya müsait kişiler” diye değerlendiren Aclan Sayılğan'la, ne de tütün işçilerine “Vatanımın bir umudu” diyen Türkiye'nin en çok okunan şairi Ahmet Arif'le aynı bakış açısını paylaşmadığının altını çizmekte yarar var. Tütün işçilerinin siyasallaşmasının “satın alınma” ile açıklanamayacağı, onların bu deneyimleri nedeniyle katlandıkları bedeller göz önüne alındığında kolaylıkla anlaşılabilir. Öte yandan coşkusunu paylaşmamak mümkün olmasa da, Ahmet Arif ve Mihri Belli gibi tütün işçilerinin “adınmışlığının” idealistlik boyutunu kalın çizgilerle vurgulayan diğer aydınların, onları “Çingene” olarak adlandırılan diğer toplumlardan farklı olarak kurumsal politikayla bu düzeyde bütünleşmeye sürükleyen şartları yeterince tartıştıklarını söylemek de mümkün değildir. Bu tartışma yapılmadan tütün işçilerinin siyasallaşma süreçleri derinlemesine analiz edilemeyeceği gibi, tütün işçilerinin dramı ve siyasal duruşlarının tükenişle tamamlanan marjinalleşmesi de anlaşılacaktır. Bu çalışmada “Çingenelik” ve Roman kültürü gibi meselelerle ilgili olarak çeşitli değerlendirmelerde bulunulması ve geç-peripatetik kavramsallaştırması ile bu tartışmaların sosyolojik bir bağlam içerisine oturtulması esas itibarıyla söz konusu tartışmayı daha sağlıklı bir zeminde yürütmek kaygısından ileri gelmektedir. Diğer taraftan Roman tütün işçilerinin ücretli istihdam ve sol politizasyon süreçlerine dahil olmaları ile onların “Çingene” olarak adlandırılmaları ya da Roman etnisitesine ait

olmaları arasında doğrudan bir bağlantı kurulmamaktadır. Mesele, bu aidiyetlere Roman tütün işçileri üzerinden bir güzelleme yapmak değil, Roman tütün işçilerinin aynı aidiyetlere mensup olan grupların genelinden farklı olarak ücretli istihdam ve sol politizasyon süreçlerine dahil olmalarını sağlayan tarihsel, bölgesel ve onların sosyal grup aidiyetlerine içkin unsurların ortaya çıkarılmasıdır.

Politikleşmiş Roman tütün işçileri ile kafalardaki “Çingene” imajına kaynaklık eden geleneksel toplumlar arasındaki farklılığın açıklanması; politikleşmiş Roman tütün işçilerinin toplumsal eyleminin anlaşılması, yetkinlikleri ve kısıtlılıkları ile açıklanması için olmazsa olmaz bir rol oynamaktadır. Bu noktada atılması gereken ilk adım şüphesiz ki “Çingenelik” ve “Romanlık” gibi günlük dildeki kullanımları itibarıyla birbirine girmiş durumdaki kavramların yerli yerine oturtulmasıdır.

Çingene Kavramsallaştırması ve Peripatetik Konsepti

Özellikle Çingene kelimesinin zihinlerde yaptığı çağrışım, farklı toplumsal katmanlarda çeşitlilik göstermektedir. Orta Anadolu'da yapacağınız küçük bir seyahat sırasında, Çingene yerleşimlerini soracağınız yerel halk, eğer Çingene kavramı ile ilgili modern anlatılardan şu veya bu biçimlerde etkilenmemişse, sizi Orta Asya ve Anadolu'da oldukça yaygın olan Abdal toplumunun yaşadığı mahallelere götürecektir. Aynı soruyu Kuzey Anadolu'da sormanız halinde Poşa yerleşimlerine yönlendirileceksiniz. Kimi yerlerde, örneğin Akdeniz'de ise karşınıza Tahtacı mahalleleri bile çıkabilecektir. Bu sorgulamayı Türkiye sınırlarının çok ötesinde, örneğin Özbekistan'da yapmanız halinde, “Çıganların” yaşam alanı olarak, Romanlardan tamamıyla ayrı bir halk olan Mugatların yaşadığı bölgelere ulaşmanız mümkündür¹. Çingene adı sadece Anadolu'da değil, kullanıldığı hemen yerde kendilerini Roman olarak adlandıran halktan fazlasını ifade etmektedir. Bir biçimde, dışarıdan bakanlar için Romanların da içinde yer aldığı bir dizi halk topluluğu,

¹ <http://www.centralasiangypsies.net/> . Mugatlarla ilgili yürütülen ve site üzerinden sonuçların paylaşıldığı fotoğraf projesinin koordinatörü olan Sema Balaman, Mugatlara Orta Asya genelinde Çıgan (Çingene) denildiğini ifade ediyor. Bu bağlamda siteye İngilizce Orta Asya Çingeneleri adının verilmiş olması son derece anlamlıdır.

kendilerinin Çingene olarak adlandırılmalarına neden olabilecek ortak özelliklere sahiptirler. Çingene adı, belli bir soyutlama düzeyinde Romanlar, Abdallar, Domlar, Mugatlar gibi farklı toplumlara kuşatabilmektedir. Bu noktadan hareketle elinizdeki çalışmada Çingene adlandırması daha ziyade, hedef grubun dışındakilerin zihninde oluşan bir imajı, bir imgeyi tarif eden bir gönderme olarak ele alınmaktadır. Çalışmada ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, bu göndermenin içeriği tarihsel koşullar ve hakim paradigmalara evrimi ile uyumlu bir biçimde şekil değiştirmiştir.

Çok kaba bir biçimde de olsa Çingene adlandırmasının başlangıç itibarıyla prekapitalist toplumlarda ana üretim süreçlerinin dışında bir ekonomik etkinlik içerisinde bulunan ve kendi içlerinde homojen bir bütünlük arz etmeyen insan grupları için kullanıldığı ifade edilebilir. Yerleşik tarım ya da göçebe hayvancılığın, geçim stratejilerinin temelini oluşturmadığı; soy-klan-kabile tipi bir toplumsal örgütlenmeye sahip ve gıdalarını yer ve zamana göre değişen çeşitli zanaat ve hizmetleri yerleşik tarımcı ve göçebe hayvancılara sunmalarının karşılığında onlardan alan topluluklara, kelimenin yayıldığı geniş Avrasya coğrafyasında Çingene adı verilmektedir. Hırvatçada Tsigani², Romencede Tigan³, İsveçcede Zigenare⁴, Almandada Zigeuner⁵, Fransızcada Tsiganes⁶, Mısır'da Cingana⁷, Macarcada Czigany⁸, Kıpçakçada Çığan; Kırgızcada Siğan; Kumancada Sigan; Kazakçada Tsigan; Karaçay Malkarca Çığan; Çuvaşçada Çıgan; Yakutçada Sıgaan; Gagavuzcada Çingene⁹ sözcükleri açık bir biçimde aynı kök sözcüğün, farklı dillerin ses yapılarına göre değişikliklere uğramış halidir. Çingene sözcüğünün etimolojisi ciddi bir tartışma konusudur. Herodotus'un andığı zanaatçı “Sigynnae”¹⁰ halkının adı, Göktürk

² Kenrick, Donald; GANJ'DAN THAMES'A ÇİNGENELER; Homer; 2004; sf 47

³ A.g.e; sf 47

⁴ A.g.e; sf 47

⁵ A.g.e; sf 47

⁶ A.g.e; sf 47

⁷ Bollig, Michael; Hunter, Foragers, and Singing Smiths: Metamorphoses of Peripatetic Peoples in Africa; CUSTOMARY STRANGERS NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES; Rao, Aparna, Berland, Joseph C; Praeger Publishers;2004; sf 198

⁸ Beynon, Edrman Doane; 1936; The Gypsy In a Non-Gypsy Economy; THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY; VOL 42; NO 3;sf361

⁹ Yıldız, Hüseyin; Türkçede Çingeneler İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri; DİL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ; CİLT 1; Sayı 1; Güz; 2007; sf 66

¹⁰ Green, Peter; Rhodios, Apollonios; THE ARGONAUTİKA; University of California Press; London; 1997; sf 437

kitabelerinde yoksul anlamında kullanılan (çıgany) ¹¹, Kaşgarlı Mahmut'un¹² Oğuz yoksullarını adlandırmakta kullandığı “cigan” sözcüğü ve 9. yüzyılda Bizans'ta etkin olan, farklı inançtan olanlarla temastan kaçınmalarıyla ünlü “dokunulmaz” “Athinganoi” kültü kelimenin olası kaynakları arasında sayılmıştır. Bu konudaki gerçek ne olursa olsun Çingene adı günümüzde kullanıldığı bütün coğrafyalarda son derece geniş bir anlam kapsayıcılığına sahip olan, yaygın bir kelimedir. Farklı coğrafyalarda da aynı bağlamı karşılayan farklı sözcükler bulunmaktadır. İngilizce konuşulan dünyada Gypsy, Orta Doğu'daki Nawar, Hindistan'daki Dom ya da Chandala, Afrika'daki Midgan ve Sub gibi jenerik sözcükler; birden fazla halk topluluğunu tanımlayan, etiketleyen; bu halk topluluklarını söz konusu etikete yüklenen ön yargıların muhatabı kılan benzeri bir işlev görmektedirler.

Çingene kelimesinin bu şekilde tarifi; modernite ve ulusçuluğun yükselişi ile birlikte Batı düşüncesi tarafından kabullenilemez bir hale gelmeye başlamıştır. Hele hele Çingenelerin kapitalist rasyonalizasyon sürecine direnen bir kalıntı olarak görülmeye başlamaları ile beraber, bu insanların nasıl olup da yaşanan değişim sürecinin dışında kalabildikleri, Batı modernleşmesinin kusursuzluğu varsayımına hanel getirmeden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu noktada Çingene olarak adlandırılan farklı halklaşmalardan biri olan Romanların, özünde “yabancı” bir unsur olarak (Hindistani) keşfi devreye girer. Romanların keşfi öncelikle Romanesin keşfidir. Roman dili Romanesin, Hint dilleriyle olan reddedilemez yakınlığının keşfi ise Roman tarihinin Hindistan'da başladığının delili olarak ele alınır. Ne var ki ilk Çingene “uzmanları” bununla yetinmezler. Hint kökenlerinin keşfi ile mutlak bir yabancılık atfedebildikleri Romanlar “gerçek Çingeneler” ilan edilir. Bu yabancılık onların dışarıda kalmışlığına ilişkin hiçbir özeleştirici zorunluluğu getirmeyen kusursuz bir açıklamadır. Romanes konuşmayan ama aynı sosyolojik özellikleri göstermiş ve yüzlerce yıldır bu şekilde adlandırılan halklaşmalar ise bir çırpıda “Gypsy-like”, Çingenemsi ilan edilir. Buna göre Romanlarla birlikte yaşamış, Romanlar Avrupa coğrafyasına girmeden önce de aynı şekilde yaşayan bu insanlar “gerçek Çingeneler” olan Romanları taklit eden serserilerden başka bir şey değildir.

¹¹ Yıldız, Hüseyin; a.g.e; sf 64

¹² Agacanov, S. G.; OĞUZLAR; İstanbul; 2010; sf 163

Böylelikle Çingene kelimesine arkaik anlamı dışında, çok daha homojen ve modern anlatılarla uyum gösteren bir içerik kazandırılmış olur. Bu noktadan itibaren bilimsel terminolojide ciddi bir karışıklık ortaya çıkacaktır. Filolog ve tarihçiler modern Çingene kavramlaştırmasına dayanırken, sosyolog ve antropologlar arkaik Çingene formunu analizlerinde kullanmayı sürdürecekler; bu arada bitmek tükenmek bilmeyen terminoloji tartışmaları devam edecektir. Neyse ki yakın dönemde antropoloji literatüründe arkaik Çingene kavramlaştırmasını karşılayan peripatetik terimi kullanılmaya başlamıştır¹³. Daha önce de “service nomads”, “symbiotik nomads” ve “commercial nomads” gibi terimlerle bu sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmışsa da, sonuç itibarıyla peripatetik terimi literatürde genel bir yaygınlık kazanmıştır. Böylelikle, “Çingene” sözcüğü ile kast edilenin ne olduğu ile ilgili bir sonuca bağlanması mümkün olmayan tartışmalara takılmaksızın, arkaik “Çingene” kavramının karşıladığı bağlamın bilimsel bir çerçevede ele alınması mümkün olabilmektedir.

Joseph Berland Güney Asya'da yaptığı saha çalışmalarının sonucu olarak geliştirdiği konseptte “peripatetik” adını vermesini, kelimenin daha az “yükü” olması ve Pakistan'daki yerel muadili olan “Paryatan” ile uyumlu olması ile açıklar. Yunanca'da “yürüyen” anlamına gelen ve aynı zamanda ağaçlar altında gezerek konuşmalarıyla ünlü, bir eski Yunan felsefe okulunun adı olan peripatetik sözcüğünü seçmesinin, rastgele değil planlı ve sistematik bir hareketliliğe işaret ettiğinin altını çizer¹⁴. Şüphesiz ki Berland'ın bu seçimi özellikle Batı dünyasında yaygın olan, romantik “göçebe Çingene” imgesinin çağrıştırdığı temelsiz hareketliliğe meydan okumaktadır. Gerçekten de gerek Berland'ın çalışmasında incelediği toplulukların, gerekse de farklı örneklerdeki peripatetik grupların mekânsal hareketliliği; temelini geçim stratejisinin biçimlendirdiği kaynaklar ve müşteri toplulukları arasında çizilen olabildiğince “rasyonel” bir rotaya dayanmaktadır. Berland'ın kavram seçimini açıklarken, “peripatetik” sözcüğünün nispeten yüksüz oluşunun altını çizmesi ayrıca anlamlıdır. Zira Çingene, Paryatan, Midgan gibi günlük dilde kullanılan jenerik

¹³ Berland, C Joseph, Salo, Matt T; Peripatetic Communities: An Introduction; NOMADIC PEOPLES; Number 21/22; December 1986

¹⁴ Berland, C Joseph, Salo, Matt T; Peripatetic Communities: An Introduction; NOMADIC PEOPLES; Number 21/22; December 1986

sözcükler, yüzlerce yıl içerisinde anlam kaymalarına uğramaları ve toplumsal tabakalaşmaya gönderme yapılarının yanında yer yer doğrudan doğruya hakaret anlamı kazanmaları nedeniyle son derece tartışmalı bir durumdadırlar. Her halükarda, geride kalan otuz yıllık sürede terim belli bir yaygınlık kazanmış; farklı disiplinlere mensup akademisyenler tarafından kullanılan peripatetik kavramı söz konusu toplulukları tarif eden bir ifade olarak literatüre mal olmuştur.

En genel hatlarıyla tarif edilecek olursa peripatetik toplumlar; kendi gıdalarını üretmeyip bunları başka insan topluluklarından, belli zanaat ve hizmetlerin sunumu karşılığı alan, komşu topluluklara göre mobilite seviyeleri yüksek ve şu veya bu düzeyde endogamik toplumlardır¹⁵. Bu tarif bir soyutlama olmakla birlikte, Anadolu'da yaşayan Romanlar, Abdallar, Poşalar, Domlar gibi Çingene olarak adlandırılan toplulukların geleneksel toplumsal yapılarına herhangi bir soyutlamadan beklenmeyecek ölçüde uymaktadır. Bu grupların hemen hepsi kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve teknik ilerlemenin geleneksel geçim stratejilerine meydan okumasından önce büyük ölçüde bu modele uygun bir yaşam örgüsüne sahip olmuşlardır. Peripatetik niş kavramı peripatetik topluluklar dışındaki insan kümelerinin ulaşamaz gördükleri, sürekli bir biçimde temin etmelerinin mümkün olmadığı veya bunun için gerekli çabayı göstermek istemedikleri mal ve hizmetlere dönük olarak mevcut değişken talebi karşılar¹⁶. Bu talebin varlığı peripatetik toplulukların geçim stratejilerinin devamlılığını mümkün kılar. Coğrafya, toplumun genel üretim faaliyetleri, peripatetik toplumların sahip olduğu özel nitelik ve kaynaklar, herhangi bir peripatetik grubun hangi zanaat ve hizmetlerin sunumunda uzmanlaşacağı noktasında tayin edici olacaktır.

Peripatetik konsepti ile tarif edilen toplulukların gerek geçim stratejileri gerekse de toplumsal örgütlenmeleri, gelişen kapitalist ilişkiler ve teknik ilerlemenin karşısında önemli değişiklikler geçirmişlerdir. Türkiye örneğinde de Çingene olarak adlandırılan toplulukların tümü şu veya bu biçimde bu uyarlanma sürecinden geçmiş

¹⁵ Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; sf3

¹⁶ Berland, Joseph C.; Rao, Aparna; CUSTOMARY STRANGERS: New Perspectives On Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia; Greenwood Publishing Group; 2004; sf 4

veya geçmektedirler. Hem yerel hem de evrensel bağlamda peripatetik soyutlamasının standart tarifine uyan topluluklar günümüzde çok büyük ölçüde marjinalleşmiş, kentsel devrimin etkileriyle tam anlamıyla karşılaşmamış sınırlı coğrafya parçalarında kümelenmişlerdir. Söz konusu durum bir yandan kapitalist gelişme ve teknik ilerlemenin peripatetik topluluklar tarafından yürütülen mesleklere dönük talebi ortadan kaldırması ile bağlantılıdır. Aynı şekilde peripatetik toplumsal grupların içinde tanımlandıkları sosyal evren de çok büyük bir değişim geçirmiş, bir parçası olarak var oldukları bütünü dönüştürmüş peripatetik toplulukların aynı kalmasını imkânsız hale getirmiştir. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, peripatetik toplumların esas varlık zemini, yerleşik tarımcı veya hayvancılarla, göçebe çobanların esas nüfus kümesini oluşturduğu ve kırsal dünyanın başat olduğu toplumsal bütünlüklerdir. Büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşayan ve bir biçimde kendi gıda maddelerini üretenlerden oluşan bir toplumda, peripatetik topluluklar kırsal dünyanın gıda maddelerini üretmeyen, topluluk halinde çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumu karşılığında diğer gruplardan gıda maddelerini temin eden, sosyal aktörler olarak ortaya çıkarlar. Yerleşik veya bireysel zanaatçılardan ise mesleklerini topluluk faaliyeti olarak benimsemeleri ve büyük ölçüde müşteri topluluklarının içkin bir unsuru haline gelmemeleri ile ayrışır.

Kapitalist gelişim, kentleşme, nüfusun giderek artan bir oranda kentlere yerleşmesi peripatetik grupların tanımlanmasına olanak veren denklemi büsbütün değiştirmiştir. Lefebvre'in "toplumun bir bütün halinde" kentleşmesi dediği şey, bir "kent toplumundan" bahsedilebilmesini mümkün kılmaktadır¹⁷. Mucidinin sanayileşmeden doğan toplum anlamında kullandığı "kent toplumu" terimi, tarımsal üretimi emen ve onun üzerinde egemenlik tesis eden bir sürecin çıktısı olarak biçimlenen bir toplumu tarif eder¹⁸. Bu tanımın da işaret ettiği üzere, "kent toplumu" sadece kentin genişlemesi olarak ele alınmamalıdır. Bununla birlikte kır ve onun temel birimi olarak köy de temel bir değişim geçirmekte, "köy sanayiye ve sanayi ürünlerinin tüketimine entegre olmaktadır.¹⁹". Kentle kırın sınırı belirsizleşmekte,

¹⁷ Lefebvre, Henri; KENTSEL DEVRİM; Sel; 2013; sf 7

¹⁸ A.g.e; sf 8

¹⁹ A.g.e; sf 9

kent dokusu kıyın içine girmektedir²⁰. Şüphesiz ki kentin gelişimi ve kıy üzerindeki hakimiyeti dünyanın her yerinde eşzamanlı ve aynı tempoda meydana gelen bir süreç değildir. Kapitalist metropollerde başlayan bu süreç çevreye yayılırken farklı biçimler almış, ivmesi değişkenlik göstermiştir.

Her halükarda dünyanın pek çok bölgesinde marjinalleşen kıy, peripatetik grupların geçimlerini sürdürebilecekleri kadar kalabalık değildir artık. Üstelik geçmişte onlar tarafından sunulan pek çok zanaat ve hizmet kapitalist kurumlar tarafından karşılanabildiğinden, peripatetik grupların üzerinde durdukları zemin büyük ölçüde ayaklarının altından çekilmiştir. Sonuç olarak Hindistan ve Afrika dışındaki bu coğrafyalarda da süreç genel eğilimle uyumlu bir biçimde ilerlemektedir, geleneksel geçim stratejilerini hiç değiştirmeden ayakta kalabilen pek az peripatetik topluluk bulunmaktadır.

Bu çalışmada kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması ile geleneksel mesleklerini ve çeşitli düzeylerde toplumsal örgütlenme biçimlerini kaybeden peripatetik grupların, yerleşmek zorunda kaldıkları toplu mahalleler üzerinden sosyal grup kimliklerini sürdürdükleri varsayımına dayanılarak, geç-peripatetik kavramsallaştırması ortaya atılmaktadır. Böyle bir konseptte neden ihtiyaç duyulduğu şüphesiz ki tartışılabilir. Modernleşmeci ve kimi Marksist yaklaşımların kapitalist ilişkilerin, pre-kapitalist katmanlaşmaları homojenleştireceği varsayımı peripatetik gruplar için de geçerli değil midir? Mesleklerini yitiren peripatetik gruplar, kente gelip yedek işçi ordusu ve proletaryanın içinde erimeyecekler midir? Bu çalışmada peripatetik grupların, kapitalist gelişme ve teknik ilerlemenin meydan okuması karşısında ne gibi yanıtlar ürettikleri tartışılmaktadır. Bu noktada dünyanın farklı bölgelerinden gelen etnografik kayıtlar özellikle çevre ülkelerde, kapitalist gelişme, teknik ilerleme ve kentsel devrimin peripatetik grupların şu veya bu ölçüde geçim stratejilerini, toplumsal örgütlenmelerini değiştirmelerine neden olmasına rağmen, onların bağımsız sosyal varlıklarını tümüyle ortadan kaldırmadığını göstermektedir. Daha da ilginç kapitalist metropollerde dahi İrlandalı Paveeler örneğinde görüldüğü

²⁰ A.g.e; sf 9

üzere, geleneksel mesleklerini kaybeden peripatetik gruplar, farklı faaliyet alanları bularak ve yine bu ekonomik faaliyet temelinde toplumsal örgütlenmelerini kurarak grup varlıklarını muhafaza edebilmektedirler²¹. Kapitalist merkezlerde peripatetik grupların bu biçimde sosyal varlıklarını koruyuşu, kaba Marksist ya da modernleşmeci bakışın aksine, proterleşme olarak adlandırılan sürecin homojenleştirici etkisinin çok daha nüanslı olabileceğine işaret eder. Diğer yandan hem çevre hem de merkez kapitalist ülkelerde sosyal grup kimliklerini sürdüren peripatetik kökenli grupların varlığı; bu gruplara mensup bireylerin hiçbir biçimde ücretli istihdama dahil olmadıklarını değil, ücretli istihdama dahil olma düzeylerinin onların bağımsız sosyal grup kimliklerini ortadan kaldıracak düzeyde olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmada ortaya konulan geç-peripatetik konsepti tam da bu zemin üzerine temellenen bir varsayıma dayanmaktadır. Buna göre kentsel devrim ve kapitalist gelişme sürecinin sonucunda peripatetik gruplar etnik kimliklerini muhafaza etmelerinin yanında, geleneksel mesleklerinin ve peripatetik nişin dayandığı sosyal evrenin kaybı ile birlikte zorunlu hale gelen belli bir değişim sürecinin ardından, şu veya bu düzeyde sosyal grup oluşturma özelliklerini korumaktadırlar. Bu çalışmada geç-peripatetik konsepti çerçevesinde tanımlanan bu sosyal gruplar, günlük dilde Çingene olarak adlandırılan, homojen bir etnik yapı teşkil etmeyen buna karşılık aynı ilişkisellik bağlamını paylaşan kentli bireylerin gerçekliğine işaret etmektedir. Bu bireylerin bir kısmı, peripatetik atalarının toplumsal örgütlenmelerini bugüne taşımış; bir kısmı ise bunları yitirmelerine rağmen, farklı peripatetik gruplardan veya aynı peripatetik grubun farklı alt birimlerine mensup bireylerden oluşan “Çingene Mahallelerinde” mekân temelli yeni bir örgütlenme biçimini inşa etmişlerdir. Geç-peritativetik konsepti bir yandan, kapitalist gelişme ve kentsel devrimin su sızdırmaz meydan okumasının, peripatetik toplumlar için zorunlu kıldığı yeni toplumsal örgütlenme biçimleri ve ekonomik

²¹ Geçmişte başta kalaycılık olmak üzere çeşitli geleneksel mesleklerini icra ederek geçimlerini sağlayan Paveelerin günümüzdeki temel ekonomik faaliyeti yollara asfalt dökmektir. Kapitalist metropellerde dahi, bir pre-kapitalist “kalıntının” varlığını sürdürebilecek boşlukları bulabiliyor oluşunun, özellikle şematik bir ilerlemeciliğin çelişkilerini yansıttığı olması itibarıyla altı çizilmelidir. Phillips, David J; PEOPLES ON THE MOVE; Piquant; United Kingdom; 2001; sf 447

faaliyetleri incelerken bir yandan da kentsel mekânda “Çingene Mahallelerinin” örgütlenme dinamiklerini ve bunun doğal bir sonucu olarak geç-peripatetik grupların kendi kentlerini nasıl inşa ettiklerini tartışır.

Bu çalışmada geç-peripatetik konsepti tamamlanmış bir model olarak ele alınmamıştır. Peripatetik toplulukların, kapitalist gelişme ve kentsel devrim sürecinde geleneksel geçim stratejilerini ve toplumsal örgütlenmelerini yitirmelerine rağmen mahalle temelinde kurulan yeni bir toplumsal örgütlenme üzerinden toplumsal grup kimliklerini sürdürdükleri varsayımına dayanan bu konsept şüphesiz ki geliştirilmeye muhtaçtır. Diğer taraftan bu çalışmada Roman tütün işçilerinin sosyolojik dönüşümleri ve siyasallaşma pratiği üzerinden, tarihsel-sosyolojik bir bağlamda örneklendiği üzere, geç-peripatetik konsepti çok farklı biçimlerde değerlendirilebilecek esnek bir tartışma çerçevesi sunmaktadır.

Geç-Peripatetik Bir Topluluk Olarak Roman Tütün İşçileri

Roman tütün işçilerinin Balkanlardaki atalarına ilişkin aktarımlarında sıklıkla dikkati çeken nokta geleneksel peripatetik geçim stratejileri terk edilirken yenilerinin benimsenmesidir. Geçmişin demircileri, sepetçileri olan peripatetik kökenli Romanlar yer yer tarımsal küçük üreticiliği de deneyimleyerek büyük kitleler halinde özellikle de Selanik vilayetine bağlı tütün üretim sahalarında ücretli istihdama dahil olmuşlardır. Sözlü anlatılar bu sürece tütün üretim bölgelerinin yakınlarında ortaya çıkan toplu Roman yerleşimlerinin kuruluşunun eşlik ettiğini göstermektedir. Mübadele sonrası dönemde Türkiye'ye gelen Roman tütün işçileri aynı sürecin bir benzerini Türkiye'de yeniden yaşamış; üretim araçları yetersizliği, finansman sorunu ve çevre baskısı nedeniyle iskan edildikleri noktalardan ayrılarak büyük Roman yerleşimlerinde bir araya gelmişlerdir. Bu bölgeler; geç-peripatetik sosyal grubunun devamını mümkün kılan “Çingene Mahalleleri” olarak son derece temel bir işlev görmüşlerdir. İstanbul'da Hacıhüsrev (özellikle İplikçi civarı), Ortaköy (Cavidağa bölgesi), Beşiktaş (Tuzbaba, Abbasaga, Dikilitaş civarları), Ahırkapı ve kısmen Tophane; Samsun'da Hürriyet Mahallesi ve Teneke Mahallesi civarları; İzmir'de Bornova (Tarlabaşı) ve Gültepe civarları Roman tütün işçilerinin nüfus çoğunluğunu

teşkil ettikleri geç-peripatetik yerleşimleri arasında yer almaktadır.

Roman tütün işçileri gerek Balkanlardaki süreç gerekse Türkiye'deki serüvenleri ele alındığında, peripatetik grupların geç-peripatetik gruplara dönüşümünün özgün bir örneği olarak ortaya çıkarlar. Bu çalışmada ayrıntılı olarak inceleneceği üzere bu dönüşümde Roman tütün işçilerinin büyük bölümünün geç-peripatetik gruplara dönüşümleri sürecinde soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerinin önemli ölçüde çözülmüş durumda oluşu oldukça belirleyici bir faktördür. Hatta özellikle kentsel merkezlere daha yakın olan Roman tütün işçilerinden bazıları henüz Balkanlardayken atalarının geleneksel mesleklerini tamamen ortak hafızalarının dışına itmiş durumdadırlar. Diğer taraftan onların geç-peripatetik gruplar haline geliş süreçlerinde gözlemlenen bir başka özgünlük benimsedikleri yeni ekonomik faaliyetlerin temelini ücretli istihdamın oluşturuyor oluşudur. Bu açıdan Roman tütün işçileri geleneksel mesleklerin kaybı sonrasında hurdacılık, müzisyenlik, çiçekçilik gibi meslekleri benimseyen peripatetik gruplardan çok farklı bir sosyal evrenin içerisine girerler. Her şeyden önce diğer geç-peripatetik gruplar büyük ölçüde peripatetik kökenli olmayan toplum kesimleri ile daha ziyade müşteri ilişkisi kurmaktayken, Roman tütün işçileri çalışma alanlarında farklı etnik kökenlerden işçilerle birlikte çalışmaktadırlar. Özellikle Selanik vilayetine bağlı bölgelerde Roman tütün işçileri; Yahudi, Rum ve muhtemelen Roman olmayan Müslüman işçilerle birlikte çalışmış ve birlikte toplumsal mücadelenin içerisine girmişlerdir. Tüm bu deneyimlerin Roman tütün işçilerinin algı dünyasına, diğer geç-peripatetik gruplarda bulunmayan sayısız unsuru ekleyeceği açıktır. Roman tütün işçilerinin kolektif algı evrenindeki bu zenginleşmenin onların kurumsal siyasete katılımlarını etkileyen kritik bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Roman tütün işçilerinin diğer geç-peripatetik gruplardan farklı olarak peripatetik kökenli olmayan etnik gruplardan unsurlarla etkileşimleri, gündelik yaşam pratikleri ve habituslarının farklılaşmasını beraberinden getirmiştir. Bu gruba mensup ve fizik özellikleri kafalardaki “Çingene” imajı ile uyuşmayan bireylerin kendilerini geç-peripatetik sosyal grubu ile bağlayan yegane öge haline gelen mahalle ile bağlarını koparabilmeleri ya da mahallelerinin rantabl bir konuma sahip olması sonucu nüfus yapısının karmaşıklaşması nedeniyle “Çingene Mahallesi” olarak algılanması halinin

ortadan kalkmasıyla birlikte çok büyük bir kolaylıkla “asimile olabilmeleri”, atalarının gündelik pratikleri ve habituslarının özellikle çalışma alanlarındaki temaslarla farklılaşmış olmasından bağımsız olarak ele alınamaz.

Sonuç itibarıyla bu çalışmanın konusunu oluşturan Roman tütün işçileri, peripatetik kökenli bir grup olarak onları hem “asimilasyona” hem de “entegrasyona” ama bu arada da kurumsal siyasete üst düzeyde bir katılıma açık hale getiren bir çalışma ilişkini benimseyerek geç-peripatetik gruplar haline gelmişlerdir. Hacıhüsrev, Ahırkapı ve Kuştepe gibi geç-peripatetik yerleşimlerinde; Roman tütün işçilerinin torunları ve diğer geç-peripatetik gruplara mensup bireyler yan yana geldiklerinde hem gündelik yaşam pratiklerinin farklılaşması hem de ortak mekânların (kahveler gibi) ayrışması, Roman tütün işçilerinin özgün deneyimlerini yansıtmaktadır.

Roman Tütün İşçileri ve Etnik Roman Aidiyeti

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere “Çingene” olarak adlandırılan geç-peripatetik toplumlar tek bir etnik yapı oluşturmazlar. Aynı sosyolojik özelliği gösterdiği için “Çingene” olarak adlandırılan çok sayıda topluluk bulunmaktadır. Hal böyleyken çalışmamızın konusunu teşkil eden geç-peripatetik Roman tütün işçilerin hangi etnik kökenden geldikleri nasıl tespit edilebilir? Başka bir ifadeyle Roman tütün işçileri etnik Roman kabul edilebilirler mi?

Öncelikle altı çizilmesi gereken nokta Roman sözcüğünün, bu çalışmada Romanes konuşan halk topluluğunun adı olarak kullanıldığıdır. Hal böyle olunca bu dili atalarından öğrenip halen konuşmaya devam eden ya da kendisi dili bilmesede ataları bu dili konuşmuş olan kimseler Roman olarak kabul edilebilirler. Aynı şekilde kişinin Roman adlandırmasını, bir öz tasnif olarak kullanması da onun subjektif olarak bu halka aidiyetini gösterebilir. Tütün işçileri örneğinde kimi grupların Romanesi şu veya bu düzeyde kullandığı ya da atalarının bu dili konuştuğuna ilişkin hatıralarının olduğu görülmektedir. Buna karşılık özellikle soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkileri uzun zaman önce çözülmüş, geleneksel meslek hafızasını kaybetmiş ve etnik özellikleri aşınmış gruplara mensup tütün işçileri ya Türkçe'den

başka bir dil bilmemekte ya da Romanes dışındaki Balkan dillerini kullanmaktadır. Diğer taraftan belki de yakın dönemlere kadar Roman olmanın “Çingenelikten” bağımsız bir karşılığı olmaması ve özellikle 80 sonrasında sahip olduğu görece nötr anlamın henüz ortaya çıkmamış oluşu nedeniyle bu kişiler, çoğu zaman fizik özellikleri oldukça “Hindistani” çağrışımlar taşımasına rağmen kendilerini Roman olarak da adlandırmamakta; mübadil, muhacir ya da Selanikli gibi kavramları tercih etmektedirler.

Birinci grup için Roman halkına aidiyetinin tespiti son derece kolay olsa da, dışarıdan Çingene olarak adlandırılan ama Roman etnisitesine aidiyetleri ile ilgili fizyonomi dışında herhangi somut bir gösterge olmayan ikinci grubun Romanlara mı yoksa bir başka peripatetik gruba mı ait olduğunu bir çırpıda söylemek mümkün olamamaktadır. Tütün işçilerinin geldiği coğrafyada yaşayan tek peripatetik grup Romanlar değildir. Günümüzde Balkanların çeşitli bölgelerinde yaşayan ve kendilerini Mısırlılar olarak adlandıran bir grup bulunmaktadır. Marushiakova Herodotus'a gönderme yaparak bunların MÖ 5. yy'da Makedonya'sında metal zanaatlarıyla uğraşan Mısırlı gruplarla bağlantılı olabileceğini ileri sürer²². Arnavutluk'ta Gjup, Egjup, Magjup, Jevg, Evgjit; Makedonya'da Gjupci, Egjupci, Jupci, Ejupci, Ojupci; Bulgaristan'da Agupti olarak adlandırılırlar²³. Bölgedeki bir diğer grup ise yine metal zanaatları ile meşgul olan Ashkalilerdir²⁴. Ayrıca Türkçe konuşan “Usta Milleti” de Balkanlarda yaşayan ve Roman aidiyeti ile ilişkileri tartışmalı peripatetik gruplar kategorisinin içerisinde ele alınabilir²⁵. Bu grupların etnik kimlikleri ve kendi tarihlerini yazmak için yürüttükleri çabalara karşılık, kendilerine ait bağımsız bir dillerinin bulunmaması onların tarihi kaynaklarda buldukları olası köklerle ne ölçüde örtüşebileceklerini tartışmalı hale getirmektedir.

²² Marushiakova, Elena, vd; Identity Formation among Minorities in Balkans; MINORITY STUDIES SOCIETY STUDII ROMANI; 2001; <http://home.uchicago.edu/~vfriedm/Articles/Edit008Friedman01.pdf>; Link 09/12/2013 tarihinde alınmıştır; sf 13

²³ A.g.e; sf 14

²⁴ A.g.e; sf 16

²⁵ Marushiakova, Elena, vd; Identity Formation among Minorities in Balkans; MINORITY STUDIES SOCIETY STUDII ROMANI; 2001; <http://home.uchicago.edu/~vfriedm/Articles/Edit008Friedman01.pdf>; Link 09/12/2013 tarihinde alınmıştır; sf 17

Hiç şüphe yok ki Romanes konuşmayan ve kendilerini Roman olarak adlandırmayan ama fizyonomileri ve sosyolojik özellikleri nedeniyle Çingene olarak adlandırılan tütün işçilerinin atalarının bu gruplardan herhangi birisine ait olması olasılık dahilindedir. Eldeki malzemenin hareketle bu iddianın bir çırpıda reddedilmesi pek de mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte aynı kişilerin dillerini unutmuş ve etnik özellikleri aşınmış Romanlar olması da mümkündür. Sonuç itibarıyla dil veya folklorik öğeler gibi kriterleri kullanarak kesin bir tasnif yapmak mümkün olmasa da özellikle 1980 sonrası Roman adının Türkiye'deki Balkan kökenli geç-peripatetik grupların kamusal temsilinde Çingene adına göre nispeten prestijli bir nitelik kazanmasıyla birlikte, özellikle fizik özellikleri “Hindistani” özellik taşıyan kimi eski tütüncü yerleşimlerinin sakinleri kendilerini Roman olarak adlandırmaya başlamıştır. Tamamen asimile olmuş, geç-peripatetik yerleşimlerinin dışında yaşayan ya da ikamet ettiği geç-peripatetik yerleşimi yeniden yapılanarak orta sınıf yerleşimine dönüşmüş ve fizik özellikleri kafalardaki Çingene algısı ile hiçbir biçimde uyuşmayan bireyler ise sadece Roman adlandırmasını değil ailelerinin tütün işçiliği geçmişini de büyük ölçüde reddetme, unutma eğilimindedirler. Bu çalışmada kaynak kişilerin genel eğilimi ve Roman tütün işçilerinin yaşam alanları olan kentsel mekân parçalarındaki güncel hassasiyetler göz önünde bulundurularak, çalışmanın hedef grubuna “Roman tütün işçileri” adı verilmiştir. Bununla birlikte buradaki “Roman” tasnifinin kısmen etnik Roman aidiyetini kısmen de Balkan kökenli geç-peripatetik grupların genel olarak Roman adıyla kamusal temsilinin yapılmasından hareketle bu adı benimseyen ve asıl etnik kökeni bilinmeyen Balkan kökenli geç-peripatetik grupları kapsadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Yöntem

Bu çalışmada konu alınan politikleşmiş Roman tütün işçileri, daha önce de belirtildiği gibi geç-peripatetik grupların soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü özel bir biçimine örnek teşkil edecek şekilde ele alınmaktadır. Bu kapsamda Roman tütün işçilerinin hangi süreçlerin sonucunda mevcut toplumsal

örgütlenme ve geçim stratejilerini benimsedikleri, kapsamlı bir ampirik malzemenin değerlendirilmesi ile ortaya konulmaktadır. Ayrıca genel olarak geç-peripatetik kavramsallaştırmasının sağlıklı bir biçimde tartışılabilmesi gerek peripatetik grupların geç-peripatetik gruplara dönüşümü gerekse de geç-peripatetik grupların kentsel mekânı kullanımı ile ilgili verilerin toplanmasına da gayret gösterilmiştir.

Çalışmada kullanılan ampirik malzemenin derlenmesi, oldukça uzun süreli bir çalışma sonucunda meydana gelmiştir. Aşağı yukarı 2000'li yılların ortalarında başlayan bu sürecin uzunluğu, ampirik malzemenin derlenmesinde kullanılan metodolojik yaklaşımın da açıklanmasını zorunlu kılmaktadır. Başlangıç olarak, “saha”ya ilişkin tek bir bilgi kaynağı ya da “yöntemler kümesi” ile yetinilmediği, bunun yerine ampirik malzemeye ulaşılabilecek olası bütün kapıların çalındığının altının çizilmesi, metodolojik modelin anlaşılmasına katkı sunacaktır. Bu çerçevede hali hazırdaki mevcut araştırma teknikleri ya da metodolojik yaklaşımlardan herhangi birinin seçilmesi yerine, araştırma konusunun gerektirdiği tüm tekniklerin kullanımı ve yaratıcı bir biçimde olası yeni kanalların sorgulanması gibi genel bir yaklaşımla hareket edilmiştir.

2005 yılında, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen “Nişantaşı Teneke Mahallesi”ni²⁶ konu alan saha araştırması, bu çalışmayı da mümkün kılan ampirik malzemenin derlenmesi sürecinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bir semt monografisi olan çalışma, aynı zamanda geç-peripatetik toplulukların 19. yy'da İstanbul'da kurdukları ilk yerleşim birimlerinden birini konu almaktadır. Bu noktadan hareketle yüksek lisans tezi kapsamında ve onun ilham verdiği kısmen akademik başka çalışmaların bir parçası olarak İstanbul'daki geç-peripatetik toplulukların mekânsal haritasının çıkarılması için bir ön araştırma sürecine gidilmiştir. Bu çabanın hedeflenen temel sonucu İstanbul'da, “Çingene Mahallesi” olarak adlandırılan yerleşim bölgelerinin, ileri çalışmalar için bir hareket noktası oluşturabilecek etnografik ve sosyolojik malzemeyle beraber listelenmesi olmuştur. Sonuç olarak İstanbul'un farklı bölgelerindeki geç-peripatetik grupların

²⁶ Yılgür, Egemen; NİŞANTAŞI TENEBE MAHALLESİ: MARJİNAL YOKSULLUKTAN ORTA SINIF YERLEŞİMİNE; Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2008; İstanbul

yaşamlarını sürdürdüğü, 60'tan fazla geç-peripatetik yerleşim bölgesi listelenmiş ve bu bölgelere ait temel bazı bilgilere ulaşılmıştır. Roman tütün işçileri ile ilgili tanıklıklarını paylaşan kaynak kişilere ulaşılması ve yazılı kaynakların değerlendirilmesi için gerekli temel ön bilgilere bu süreçte ulaşılmıştır. Roman tütün işçileri ve peripatetik grupların geç-peripatetik gruplara dönüşümü ile ilgili çalışmada ele alınan kimi diğer örnekler hakkında yürütülen saha çalışmaları, öncü çalışmaların sağladığı altyapı ve ilişkiler ağı üzerinde yükselmiş; özellikle kaynak kişilerle görüşülürken büyük yarar sağlayan sahaya ve tarihsel süreçlere ilişkin kritik ön bilgiler bu aşamada edinilmiştir.

Çalışma boyunca gazete taramaları, anı incelemeleri ve kaynak kişilerle yapılan görüşmeler gibi çok çeşitli araştırma tekniklerinden yararlanılmıştır. Tüm sosyal ilişkiselliklerin ve mekânsal oluşumların, genel toplumsal yapı içerisindeki etkinlikleri ile orantılı izler bıraktıkları ve bu izlerin kitle iletişim araçlarına yansımaları olacağı varsayımından hareketle, gazetelerin yakın dönem arşivleri taranmıştır. Geç-peripatetik topluluklar, kitle iletişim araçlarına genellikle ya kriminal eylemlerin öznesi haline geldiklerinde ya da kamu otoriteleri geç-peripatetik toplulukların yaşam alanı olan bölgeleri kapsayan kentsel projeleri gündeme getirip, bunun alt-yapısını kurgulamak için medya kampanyaları başlattığında gündeme gelebilmektedir. Bu durum son derece meşru siyasal eleştirilere konu teşkil edebilir. Öte yandan kriminal haberler ya da ısmarlama dosyalar dışarıdan bakışı yansıttıklarından, geç-peripatetik grupların kendilerini nasıl adlandırdıklarından bağımsız olarak “Çingene” koduyla etiketlenen mekân parçalarının dökümünü sunmaktadırlar. Gazete arşivlerinde yapılan araştırmalarla Roman tütün işçileri ve diğer geç-peripatetik grupların mekânsal dağılımına ilişkin bilgi toplama faaliyetine tarihsel derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan gazete taramalarında ulaşılan Roman tütün işçileriyle ilgili haberler genellikle büyük ölçüde “komünist tevfkifatlarını” yansıtmakta, ayrıca kimi büyük çaplı işçi hareketleri de dönemin basınında yer bulabilmektedir. Bunun dışında kimi kriminal haberlerde de olaya karışan öznelerin tütün işçiliğine değinildiği görülmektedir. Bu haberler dönemin kitle iletişim araçlarında Roman tütün işçilerinin nasıl algılandıklarını gösterdikleri gibi Roman tütün işçilerinin yaşam alanlarının nitelikleri ile ilişkin de bilgi verirler.

Genel olarak geç-peripatetik gruplar ve Roman tütün işçileri ile ilgili bir başka ampirik bilgi kaynağı, bu grupların yerleşim alanlarında ve çevrelerindeki bölgelerde ikamet etmekte olan kaynak kişilerdir. Gerek “Nişantaşı Teneke Mahallesi” araştırması kapsamında, gerekse ondan ilham alarak yürüttüğümüz diğer çalışmalarda ulaşılan kaynak kişilere akrabaları ve diğer yakınlarının ikamet ettiği semtler sorulmuştur. Bunun sonucunda, sadece kitle iletişim araçlarında yer alan “Çingene” etiketli yerleşim bölgeleri ile daha derinlemesine bilgi verilebilecek başka kaynak kişilere ulaşılmakla kalmamış, kitle iletişim araçlarında şu veya bu nedenle hemen hiç haberleştirilmemiş çok sayıda farklı yerleşim bölgesinden haberdar olmak da mümkün hale gelmiştir. “Kartopu örneklem” olarak adlandırılan yöntem uygun bir biçimde her kaynak kişinin referansı ile farklı kaynak kişilere ulaşılmış, bu arada ulaşılan kaynak kişilerle ilişki koparılmayarak, farklı çalışmalar kapsamında bilgilerine başvurulabilecek oldukça geniş bir kaynak kişi havuzu oluşturulmuştur. 10 yıla yaklaşan süre içerisinde kaynak kişi havuzu sadece İstanbul’la sınırlı olmaktan çıkmış, başta Samsun, İzmir ve Tekirdağ olmak üzere çeşitli bölgelerden geç-peripatetik gruplarla ilgili içeriden ya da dışarıdan tanıklıklarını paylaşabilecek insanlara ulaşılmıştır. Özellikle internet temelli sesli, yazılı ve görüntülü iletişim araçları İstanbul dışında yaşayan kaynak kişilerle görüşme sürecini son derece hızlandırmış, İstanbul dışında yaşayan kimi kaynak kişilerle ise İstanbul’da yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Spesifik olarak Roman tütün işçilerini ilgilendiren görüşmelerde doğrudan doğruya tütün işçiliği yapmış kişiler ve onların akrabalarının yanı sıra iş yaşamı ve siyasal mücadele süreçlerinde çeşitli vesilelerle Roman tütün işçileri ile yan yana gelmiş kaynak kişilere de ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu grupta yer alan ve Roman tütün işçileri ile ilgili dışarıdan tanıklıklara ya yine başka kaynak kişilerin önerileri ya da çalışma kapsamında temin edilen hatıratlarda geçen isimler üzerinden ulaşılmıştır.

Görüşülen 58 kaynak kişinin dokuzu kadın 49’u erkektir. 58 kaynak kişinin 28’si soy-klan-kabile tipi korunmuş geç-peripatetik gruplarla, 3’ü soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü geç-peripatetik gruplarla, 16’sı ise Roman tütün işçileri ile ilgili tanıklıklarda bulunmuştur. Bir kişinin tanıklığı Unkapanı mahzenleri,

Sarıgöl Mahallesi ve kunduracılara; bir kişinin tanıklığı Yol Altı Barakalar Sokak'a; dört kişinin tanıklıkları Nişantaşı Teneke Mahallesi'ne, iki kişinin Kuştepe Mahallesi'ne; bir kişinin Çanakkale Bayramiç'te yaşanan linç olaylarına ve bir kişinin tanıklığı ise geç-peripatetik yerleşimlerine bireysel katılımlara spesifik olarak odaklanmaktadır. Görüşülen 11 kişinin tanıklıkları tanıklık alanına göre dışarıdan 47 kişinin tanıklıkları ise içeriden bakışı yansıtmaktadır. Görüşülenler arasında 1 avukat, 1 ayakkabı boyacısı, ailesi çiçekçi olan bir büro çalışanı, 8 çiçekçi, 1 eski işportacı, 2 eski taksici, 1 esnaf, 3 ev kadını, 1 hamal, 5 işçi, 4 işçi emeklisi, 3 işsiz, birinin ailesi müzisyen olmak üzere toplam 10 kağıt toplayıcı, 1 kahve işletmecisi, 1 restoran işletmecisi, 1 matbaa işçisi, 1 makine mühendisi, 1 memur emeklisi, 1 müzisyen, 1 nakliyecisi, 2 öğrenci, 1 sağlık çalışanı, 1 sendikacı, 1 tezgahçı, 1 yayıncı ve 2 yazar bulunmaktadır. Kaynak kişilerin yerleşim bölgelerine göre dağılımları ise şöyledir: İstanbul'da; 500 Evler 1, Ahırkapı 2, Alemdağ 1, Balat 1, Eminönü 1, Fatih 1, Gebze 1, Hasanpaşa 3, Hürriyet Mahallesi 1, Kadıköy 2, Kağıthane 3, Kuledibi 1, Kuruçeşme 1, Kuştepe 10, Küçükbakkalköy 5, Mecidiyeköy 1, Nişantaşı 3, Ortaköy 2, Sarıgazi 1, Sarıgöl 1, Taksim 1, Teşvikiye 1, Topkapı 1, Üsküdar 1, Adalar 1; Tekirdağ'da Çorlu Kore Mahallesi 1, Edirne'de İpsala 1, Aydın merkez 1, Manisa'da Salihli 1; İzmir Örnekköy 1, Kuruçay 1; Samsun'da Yavuz Selim 2, Samsun Hürriyet Mahallesi 1 (Kaynak kişilerin listesi ekler bölümünde paylaşılmaktadır).

Kaynak kişilerle görüşülürken herhangi bir sınırlamaya gidilmemiş, geç-peripatetik grupların kendi içlerindeki çeşitlenmelerine, kendi kentsel mekânlarını yaratma süreçlerine ve Roman tütün işçilerinin bir geç-peripatetik grup olarak ücretli istihdam ve kurumsallaşmış siyasete katılım şekillerine ışık tutabilecek her türden paylaşımına ulaşabilmek için olası tüm ilişki ağları zorlanmış ve kaynak kişi havuzu genişletilmeye çalışılmıştır. Geç-peripatetik konsepti temellendirilirken yararlanılan ampirik bilgiler şüphesiz ki çeşitli tarihi kaynaklar ve başka sosyolojik araştırmaların yanı sıra, kaynak kişi havuzunda yer alan kaynak kişilerin doğrudan aktarımları ile elde edilmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde, kaynak kişilerin kişisel durumlarına göre farklı tekniklerden yararlanılmıştır. Kaynak kişilerle genellikle

uzun süreli bir etkileşim içinde bulunulduğundan, kaynak kişilerin yakın çevreleri ile etkileşim içinde gözlemlenebilmesi mümkün olmuştur. Gözlem ve ön görüşmeler, gazete taramaları ve başka yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerle beraber; görüşmelere temel teşkil eden konusalların oluşturulmasında değerlendirilmiştir. Konusallar kabaca, kaynak kişinin hafıza çağrışımlarını tetikleyen ve belli bir alandaki kaynak kişi kümeleri için ortaklaşan sözcükler anlamına gelmektedir. Herhangi bir mekân parçasını belli bir süre için paylaşmış kaynak kişiler için o mekân parçasında bulunan tarihi bir çesme, harap bir bina, bir kahve, herkesin tanıdığı bir kişi, mahalle sakinlerinin yaşamında yer etmiş herhangi bir olay konusal olabilir. Bu çalışmada kullanılan konusallar genellikle kaynak kişinin biyografisi, konu ile hangi açılardan ilişkili olduğu ve ilk gözlemlerde tanık olunan kişisel özellikleri gözetilerek oluşturulmuştur. Kaynak kişiler konusallarla ilgili değerlendirmelerini paylaşırken esnek bir yaklaşım sergilenmiş, onların görüşmeyi sürüklemelerine izin verilmiştir. Görüşmeler genellikle kaynak kişinin herhangi bir konusal kendisine hatırlatıldığında paylaştığı tanıklıkları tamamlayıp sessizleşmesinin ardından bir başka konusalın kendisine hatırlatılması ile devam etmiştir. Roman tütün işçileri söz konusu olduğunda; Mübadele, 1946 solculuğu, 6-7 Eylül olayları, 15-16 Haziran, Türkiye İşçi Partisi'nin meclise girmesi, Devrimci İşçi Birliği'nin kuruluşu, Balyoz Operasyonu gibi olaylar, Şefik Hüsnü, Mihri Belli ya da Hikmet Kıvılcımlı gibi kişiler, Kavala, Drama, Hacıhüsrev, İplikçi, Ortaköy Cavidaga, Teneke Mahallesi, Tophane gibi mekân parçaları konusal olarak kullanılmıştır. Konusallar bu sayılanlarla sınırlanmadığı gibi, kaynak kişinin biyografik özellikleri gözetilerek kişisel temelde mümkün olduğunca geniş tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışma alanı ile ilişkisi travmatik boyutlar taşıyan kaynak kişilerin son derece anlaşılabilir olan hassasiyetleri nedeniyle genellikle kayıt cihazı kullanılmamıştır. Bu durumdaki kaynak kişiler genellikle “Çingene” olarak adlandırılmanın temel teşkil ettiği dışlayıcı pratiklerin kurbanları ya da hayatlarının bir döneminde kriminal yaşantılara tanıklık etmek durumunda kalmış kişilerdir. Benzer bir biçimde Roman tütün işçileri ya da yakınları da genellikle görüşmelerin kayda alınmaması istemiş, hatta bir bölümü görüşme sırasında not alınmasına karşı

çıkılmıştır. Böyle durumlarda her görüşmenin bitiminde kaynak kişinin konusallarla ilgili tanıklıkları mümkün olabildiğinde eksiksiz bir biçimde not edilmeye çalışılmıştır. Konu ile ilişkisi daha dolaylı olan ve genellikle dışarıdan bakan tanık durumundaki kaynak kişiler ise kayıt cihazı kullanımı konusunda genellikle çok daha isteklidirler. Hatta bu durumdaki kimi kaynak kişilerin aktarımlarının not alındığını görmeleri halinde paylaşımda bulunmaya daha açık oldukları gözlenmiştir. Her halükarda kayıt teknikleri konusunda kaynak kişinin tercihleri gözetilmiş, kaynak kişilerle uzun süreli bir etkileşim sürecinde kurulan güven ilişkisinin zedelenmemesine özen gösterilmiştir.

Kaynak kişilerin aktarımları değerlendirilirken hafıza olgusunun geçmişle bugün arasında doğrudan bir köprü kurmadığı varsayımından hareket edilmiştir. Hafıza, niyet ya da stratejilerden bağımsız olarak her zaman için bir yeniden inşa pratiğidir. Anımsama geçmişle olan açık ilişkisine karşılık şimdi de gerçekleşen bir edimdir²⁷. Anımsama edimini gerçekleştiren kişi geçmişteki bir olaya bugün bulunduğu koordinat noktasını referans alarak bakmaktadır. Bu perspektif farklılığı her halükarda geçmişten gerçekleşen şeyin anımsama anında verili referans noktasının gereklerine göre yeniden kurulmasını zorunlu kılar. Kaynak kişilerin aktarımlarının değerlendirilmesinde bu varsayımdan hareketle onların mekân, olaylar, ilişkisellikler ve tanımlama biçimleri ile ilgili yorumlarının, paylaşımı yaptıkları sırada buldukları koordinat noktasının getirdiği perspektifsel yeniden inşadan her halükarda etkilendiği sürekli göz önünde bulundurulmuştur. Böylelikle tanıklıklar hem birbirleriyle, hem de muhtelif kaynaklardan edinilen verilerle karşılaştırılarak değerlendirilmiş; kaynak kişilerin değerlendirmeleri analiz edilmeksizin hiçbir biçimde veri olarak kabul edilmemiştir.

Çalışmada yararlanılan diğer kaynaklar ise yayınlanmış anılar, Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinin çevrimiçi olarak ulaşılabilir durumdaki özetleridir. Roman tütün işçilerinin Türkiye'deki tarihinin farklı safhalarına ilişkin değinmelerin bulunduğu anılar çalışmanın ilerlemesine çok yönlü bir katkıda bulunmuştur. Daha

²⁷ Huyssen, Andreas; ALACAKARANLIK ANILARI; Metis; 1999; sf 13

önce de belirtildiği üzere kaynak kişilerin tespitinde bunlardan yararlanılmasının yanı sıra, anılar çoğu zaman kritik bir bilgi kaynağı olarak da işlev görmüştür. Anıların değerlendirilmesinde tıpkı kaynak kişilerin tanıklıklarının değerlendirilmesinde olduğu gibi kaynak kişilerin hafızalarının her zaman sahip olduğu perspektifsel yeniden inşa potansiyeli göz önünde tutulmuştur. Anılardaki her bir veri anı sahibinin pozisyonu ve anının konu aldığı nesnelere olan ilişkisi değerlendirilerek tartışılmıştır. Yararlanılan anı kitaplarından dördü içeriden yazılmış ve bütün işçilerine ilişkin değinme ve değerlendirmelerin bulunduğu kaynaklardır. Roman bütün işçileri çevresinin önde gelen temsilcilerinden olan İdris Erdinç²⁸, Zehra Kosova²⁹ ve Mustafa Özçelik'e³⁰ ait olan bu anı metinlerinden çalışmanın farklı bölümlerinde ve mümkün olduğunca geniş bir biçimde yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında başvurulmuş diğer metinler ise yine bütün işçileriyle ilgili değinmelerin yer aldığı ve dışarıdan bakışı yansıtan kaynaklardır. Ayrıca Kavala'daki bütün işverenleri ile ilgili değinme ve bilgilerin yer aldığı bir diğer anı kitabından da çalışma kapsamında yararlanılmıştır³¹.

Araştırmada kullanılan arşiv belgeleri ise, belgelerin tamamını asıllarından okuma imkanı bulunmadığından genellikle destekleyici kaynaklar olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan Cumhuriyet arşivlerindeki mübadillere ait demografik bilgileri içeren tasfiye taleplerine özel bir önem verilmiş, özellikle “Kıpti” kaydı düşülmüş tasfiye taleplerine ait katalog kayıtlarından mübadele öncesi Balkan coğrafyasında Roman bütün işçilerinin genel durumu değerlendirilirken yararlanılmıştır. Katalog taramalarının sonucunda özellikle ilk dönem mübadillere ait olan Kıpti kaydı düşülmüş 271 tasfiye taleplerine rastlanmıştır. Bu belgeler mübadeleye dahil olan ve geç-peripatetik sosyal grubuna aidiyetleri resmen tescil edilmiş mübadillerin hangi ekonomik faaliyetler alanında yoğunlaştıklarının tespiti açısından önem taşımaktadır. Diğer taraftan Kıpti olarak kayıt altına alınmış mübadillerin daha ziyade hangi bölgelerden geldikleri ve geldikleri bölgelere göre

²⁸ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004
Aydemir, Aydın; HERŞEYE RAĞMEN; Güldiken Yayınları; 2000

²⁹ Kosova, Z; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996

³⁰ Özçelik, M; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ. Tüstav; 2003

³¹ Emeç, Zeynep; KAVALLI AİLESİ; Destek Yayınları; 2013

mübadillerin ekonomik faaliyet farklılaşmaları da bu belgelerin incelenmesi sonucunda tespit edilebilmektedir. Yine bağımsız bir geç-peripatetik yerleşimi olduğu arşiv belgelerindeki bilgilerden anlaşılan Kavala'daki Küçük Mahalle sakinlerinin gerek Kıpti olarak tasnif edilmiş olanları gerekse kökeni ile ilgili herhangi bir bilgi verilmeyenlerine ait tasfiye taleplerini de incelemeye tabi tutulmuştur. Bu mahalleden gelen mübadillere ait 150 tasfiye talepnameesi; bir geç-peripatetik yerleşimi oluşu resmen tescil edilmiş Küçük Mahalle sakinlerinin ekonomik faaliyetleri hakkında son derece kritik bir kaynak konumunda bulunmaktadır.

Çalışmada kullanılan sözlü ya da yazılı tüm bilgi kaynaklarından elde edilen bilgiler mümkün olduğunca diğer kaynaklarla kıyaslanmaya çalışılmıştır. Aynı anda birden fazla kaynak tarafından doğrulanabilen verilere özel bir önem atfedilmiş; farklı kaynak kişi grupları arasında çeşitlilik gösteren veriler ise bu durumun nedenini ortaya çıkaracak şekilde analize tabi tutulmuştur.

Çalışmanın Bölümleri

Bu çalışma giriş ve sonuç dahil olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Çok sayıda farklı unsurun birbirleriyle etkileşimi sonucu politikleşen Roman tütün işçilerinin Balkanlarda ve Mübadele sonrası Türkiye'deki yaşama ve mücadele deneyimlerine odaklanan çalışmada, Roman tütün işçileri ile beraber peripatetik kökenli ve Çingene olarak adlandırılan çok sayıda farklı grubun da içinde yer aldığı geç-peripatetik konsepti tanımlanmakta ve Roman tütün işçileri bu konseptin bir unsuru olarak tartışılmaktadır. Çalışmada yer alan farklı bölümler bu genel akışı yansıtacak şekilde bağlantılı olmakla birlikte bağımsız olarak kendi içlerinde de anlam taşıyan tutarlı metin parçalarıdır.

Çalışmanın 2. bölümünde esas itibarıyla peripatetik kavramsallaştırmasının gelişim süreci ve peripatetik grupların genel özellikleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda Roman etnisitesinin keşfi ve modernitenin “gerçek Çingeneler” kurgusunu üretmesinden peripatetik kavramsallaştırmasına kadar olan dönem ayrıntılı bir

biçimde tartışılmaktadır Ayrıca tarihsel süreç içerisinde peripatetik toplumların gelişme dinamikleri ve Türkiye örneğinde peripatetik toplulukların genel yapısı ve tarihi bu bölümün konuları arasında yer almaktadır.

3. bölümde geç-peripatetik kavramsallaştırması açıklanmakta, geç-peripatetik kavramsallaştırmasının hangi ihtiyaçlara yanıt verdiği değerlendirilmektedir. Geç-peripatetik topluluklara ilişkin dünyanın çeşitli yerleri ve Türkiye'den örnekler ele alınmakta, geç-peripatetik toplulukların kentle bütünleşme süreçleri çalışma kapsamında derlenen ampirik malzeme üzerinden tartışılmaktadır. Yine geç-peripatetik grupların soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkileri koruyan ve bu ilişkilerin şu veya bu ölçüde çözülmüş durumda bulunanlar olarak tasnifi bu bölümde gerçekleştirilmektedir.

Çalışmanın 4. bölümü Roman tütün işçilerine odaklanmaktadır. Roman tütün işçilerinin Balkanlarda ücretli istihdam sürecine dahil oluşu ve bu bölgedeki çeşitli yerel dinamiklerle ilişki içerisinde politikleşmeleri ele alınırken dönemin genel koşulları da değerlendirilmektedir. Mübadele sonrası dönemde Roman tütün işçilerinin kentsel mekânı kullanım biçimleri ve çalışma ilişkileri bu bölümde tartışılırken, Roman tütün işçilerinin sol hareketin bir parçası olarak Türkiye'de verdikleri siyasal mücadele ve aydınlarla olan ilişkileri de bu bölümün tartışmaları kapsamında ele alınmaktadır. 1960 sonrasında sol kitleleşirken üretim birimlerinde üstünlüklerini kaybeden Roman tütün işçilerinin ve onların ortamında politikleşen bireylerin yeni dönemdeki konumları ve Roman tütün işçilerine karşı çeşitli kurumlarca geliştirilen önleyici politikalar da 4. bölümün temel temaları arasındadır.

5 bölüm olan “Sonuç”ta ise hem çalışmanın genel bir özetine yer verilmekte hem de Roman tütün işçilerinin siyasal ve sosyal etkinliklerine güncel tartışmalar açısından yaklaşılmaktadır. Yine bu bölümde peripatetik ve geç-peripatetik kavramsallaştırmalarının özellikleri Roman tütün işçileri bağlamında nasıl bir anlam taşıdığına genel olarak değinilmekte; Roman tütün işçilerinin peripatetik grupların geç-peripatetik gruplara dönüşümü açısından özel bir örnek oluşunun altı çizilmektedir. Sonuç bölümünde ayrıca Roman tütün işçilerine mensup, farklı

toplumsal güzergâhlarda ilerlemiş ailelere ilişkin portrelere de yer verilerek, güncel durumda okurun zihninde somutlaşmasına gayret gösterilmiştir.

2. ÇİNGENELİK ALGISİNİN TARİHSEL YOLCULUĞU

Âşık Mahsuni'nin ünlü “Çingene”³² türküsü; kırsal dünyanın temel birimi olarak köyün, belli periyotlarla sınırlarının yakınlarında çadır kuran “garip” yabancılarla ilgili genel algılarını yansıtır. Bunlar yersiz yurtsuz kişilerdir. Çoğu köylü için “soyca” yabancıları olmadıkları sürü sahibi yörüklerden de farklıdır. Ne hayvan sürüleri ne de tarım yapacak toprakları vardır. Köy sakinleri ile değişebilecekleri yegâne varlıkları, zanaat bilgileridir. Mahsuni'nin türküsünde “kalbur” ve “deri”ye gönderme yapılması boşuna değildir. Özellikle tahıl imalatı ile uğraşan köylü için vazgeçilmez olan kalbur, ağaç kasnak üzerine deri malzemenin

³² Yarabbi, bütün insanları sen yaratmadın mı?
Biz de senin kulun değil miyiz?
Neden bize buçuk derler?
Onlardan neyiz eksik?
Bizi de Sen yaratmadın mı Allah'ım?
Sen Bir'sin, biz de Seni Bir biliriz.
Bize neden buçuk derler Yarabbi?

Ulan çingene, sen niye hırsızlık yapıyorsun?
Ben mi?
Hiçbir kimse bana ekmek kapısı tanımıyor ki.
Çalmayayım da ne yapayım? Aç mı kalayım?
Peki, sen niye okula gitmiyorsun?
Okul, okula mı?
Beni kimse buçukum diye okula değil
Yanına bile almıyor.

Peki sen kendine göre bir iş bulamadın mı?
Buldum, buldum,
Sadece bana cellatlık vazifesini verdiler.

Çingenenin ellerinde kalburu vay vay...
Bir elinde kalbur birinde deri vay vay...
Bunu seven yokmu insanın biri vay vay...
Çingene çingene hayat sana mengene
Âlem oturur kalkar serserisin gene

Eşek pastırması sucuk olur mu vay vay...
Gelip giden böyle cacık olur mu vay vay...
Ey insanlar insan buçuk olur mu vay vay...
Çingene çingene dara düştün sen gene

Çingene çingene dara düştün sen gene
Mahzuni çingene adamdır o gene
Adamdır ama neden adı olmuş çingene
Çingene çingene dara düştün çingene
Birçare çingene çingene çingene

eklenmesi ile üretilmektedir³³. Birey olarak köy sakinlerinin anımsama ufkunun çok ötesine denk düşen bir zamandan beri ellerinde elekleri, kalburları, kalay malzemeleri ve nice zanaat-hizmet donanımı ile Çingener, “kapalı” ya da mobilite olasılıkları görece kısıtlı olan köy birimlerinin kimi temel ihtiyaçlarını karşılayarak onlardan gıda maddeleri almaktadırlar. Buna karşılık Çingener, köy dünyasının ve onların uzak akrabaları olan göçebe çobanların tahayyülünde “buçuk” millet olarak görünürler. Buçukluk bizim coğrafyamızda Çingene, diğer coğrafyalarda ise farklı jenerik tanımlamalarla etiketlenen çok sayıda halk topluluğunun prekapitalist toplumsal tabakalaşma içerisindeki konumunu yansıtmaktadır.

Arkaik Çingene kavramının asli üreticileri olan kırsal dünyanın peripatetik olmayan grupları için, “Çingencilik” aidiyetinin temel göstergesi; yukarıda işaret edilen “elek” ve “kalbur” imgelerinin çağrıştırdığı mobilite seviyesi yüksek grupların zanaat ve hizmet üretimidir. Şüphesiz ki buna coğrafyalara ve tarih dönemlerine göre değişen çok sayıda farklı gösterge de eşlik edecektir. Yine de arkaik biçimiyle Çingencilik algısı, “dil” ya da “köken” gibi modern kimliklere özgü göstergeler üzerinden tarif edilmemektedir. Willems, Avrupa coğrafyasında da farklı toplulukların “Çingene” adlandırması ile damgalandıklarını hatırlatarak, kavramın arkaik formunun “en geniş kullanım” biçimi itibarıyla sadece kendilerini “bir etnik grup” olarak tarif edenleri kapsamadığına işaret eder³⁴. Benzeri bir biçimde Lucassen 18. yy'da Alman otoritelerinin farklı halklaşmaları adlandırmak için Çingene (Zigeuner) damgasını kullandıklarına işaret eder³⁵. Modernitenin söz konusu meseleye yoğunlaşması ve “bilimsel” metodlarla “gerçek” Çingenerin keşfedilmesinin ardındansa sosyal bir ilişkinin mitik bir tahayyül olarak bilince çıkarılması ile ortaya çıkan “Çingencilik”, “dil” ve “köken” üzerinden kurulan

³³ http://www.haciahmetlitepekoy.com/msayfa-376-KALBUR_.html; link 29.9.2013 tarihinde alınmıştır.

³⁴ Willems, Win, Lucassen, Leo; Gypsies In The Diaspora? The Pitfalls of a Biblical Concept; SOCIAL HISTORY; Vol 33; No 66; 2000; sf 254

³⁵ Leo Lucassen, Zigeuner. Die Geschichte eines polizeilichen Ordnungsbegriffes in Deutschland 1700–1945 (Cologne, Böhlau, 1996). Akt: Matras, Yaron; Scholarship and the Politics of Romani Identity: Strategic and Conceptual Issues; EUROPEAN YEARBOOK OF MINORITY ISSUES; Vol 10; 2013; 209-245; <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb//web/files/pdfs/354/Paper1.pdf>; Link 08.03.2014 tarihinde alınmıştır; sf 5

modern bir kimlik kurgusunun adı haline gelecektir.

Çalışmanın bu bölümünde peripatetik kavramsallaştırmasının gelişimine kadar olan süreçte Çingene kavramının geçirdiği değişim genel hatlarıyla tartışılacak; söz konusu yeniden yapılandırma sürecinin, tarihsel koşullar ve paradigmatik dönüşümlerle olan bağlarına işaret edilecek; peripatetik kavramsallaştırmasının gelişimi ve peripatetik konseptinin genel hatları bu eksen üzerinde hareket edilerek ortaya konulacaktır.

2.1 Mitsel Tasniften Modernist Tanımlamaya Çingener

Çingene olarak adlandırılan, peripatetik halk toplulukları ve toplumlarla ilgili tarih boyunca çeşitli mitler üretilmiştir. Kimileri doğrudan doğruya bu grupların kendilerini kimileri ise “ötekiler” tarafından üretilmiş olan mitler genelde temel bir varsayımına dayanır. Buna göre belli periyotlarla köyleri ziyaret eden bu “avare” kişiler “soyca” bir atadan gelmektedirler. Göçebe çoban ve yerleşik tarımcı topluluklardan farklı olarak temel üretim araçlarından yoksunlukları, bu atanın işlediği bir “ilk günah”ın; gelecek nesillere devredilmiş mirasıdır. Çingene ve benzeri jenerik terimlerle adlandırılan peripatetik topluluklara ilişkin bu mitlere yakından bakmak; peripatetik toplulukların algılanma biçiminde görülen değişimlerin daha iyi anlaşılmasını mümkün kılar.

İslam ve Hristiyanlık gibi tek tanrılı inançların hakim olmadığı coğrafya veya alt-coğrafyalarda peripatetik grupların toplumsal tabakalaşma içerisindeki konumlarını açıklayan mitler, genellikle toteme saygısızlığa ya da “tabu” ihlaline işaret eder. Totemler, klan toplumlarının genellikle kan bağı varsaydığı ve özel bir saygı gösterdiği insan-dışı varlıklardır, kimi zaman bir hayvan ya da cansız bir varlık totem olarak kabul edilebilir³⁶. Totemin canlı bir varlık olması durumunda onu

³⁶ Tanyu, Hikmet; Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar; ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ; Cilt 26; Sayı 1; 1984; sf 155

yemek ya da öldürmek tabu sayılır³⁷. Hindistan'da yaygın olan bir efsane Richi halkının Hindu tanrısına adanmış bir hayvanı yediklerini ve bu yüzden de lanetlendiklerini anlatmaktadır. Bu lanetin sonucu olarak “Hindu” inancının “kirli” / “kirletici” kabul ettiği muhtelif faaliyetleri yapma sorumluluğu onların omuzlarına yüklenmiştir³⁸. Afrika'daki Nyamakalaw peripatetikleri yasak etleri yemeleri sonucu lanetlenmişlerdir³⁹. Yine Etiyopya'daki demirci, dokumacı ve çömlekçi peripatetik topluluklarla ilgili tabu gıdaların tüketimi ile ilgili efsanelerin yaygınlığı dikkat çekicidir⁴⁰.

Tabu ihlalinden kaynaklanan bir lanetin peripatetik halkların, pre-kapitalist dönemin temel üretim araçlarından yoksunluğunu ya da toplumsal tabakalaşma içerisindeki yerini açıklayan bir bağlamda kullanımı tek tanrılı dinlerin egemen olduğu coğrafyalarda farklı biçimlerde de olsa varlığını sürdürmüştür. Afganistan'da Jat⁴¹, Somali'de Sub⁴², Doğu Türkistan'da Abdal peripatetiklerinin haram gıdaları tüketmesi, Mısır'da Halabi halkının atalarının kedi ve köpek yedikleri iddiası⁴³ ve bu davranışların onlara nesilden nesile devreden bir lanet bıraktığı inancı; tabu gıda maddelerinin yenmesi ile ilgili mitlerin tek tanrılı dinlerin çatısı altında yeniden üretilmesine örnek teşkil etmektedir.

Kimi örneklerde peripatetik toplumlarının özgünlüğünün açıklanması için farklı tabuların ya da hali hazırda toplum tarafından kutsal sayılan kimi davranış kalıplarının ihlaline gönderme yapan mitler üretilmiştir. Toplumsal tabakalaşmada aşağı sıralarda yer alan kabileleri tarif etmek için Arap coğrafyasında kullanılan bir

³⁷ Tanyu, Hikmet; Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar; ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ; Cilt 26; Sayı 1; 1984; sf 156

³⁸ Zene, Cosimo; Myth, identity and belonging: The Rishi of Bengal/ Bangladesh; RELIGION; 37 (2007) 257-281; sf259

³⁹ Discrimination Based on Descent In Africa; The International Dalit Solidarity Network; www.dalitfreedom.org; sf5

⁴⁰ A.g.e; sf7

⁴¹ Berland, Joseph C.; Rao, Aparna; CUSTOMARY STRANGERS: New Perspectives On Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia; Greenwood Publishing Group; 2004; sf 274

⁴² Discrimination Based on Descent In Africa; The International Dalit Solidarity Network; www.dalitfreedom.org; sf6

⁴³ Capt, Newbold; The Gypsies of Egypt; JOURNAL OF ROYAL ASIATIC SOCIETY OF GREAT BRITAIN AND IRELAND; Vol 16; 1856; pp 285-312; sf 293

jenerik terime dönüşmüş olan Hutaym⁴⁴ kelimesi, aynı zamanda spesifik olarak bir Arap kabilesinin adıdır⁴⁵. Bu kabilenin soy kütüğüne ilişkin yaygın olan bir efsane konumuz açısından son derece ilgi çekicidir. Buna göre bir Arap asili olan Hutaym öz annesi ile cinsel ilişki yaşadığından sahip olduğu statü Allah tarafından düşürülmüştür⁴⁶. İslam dünyasında genel olarak Çingene olarak adlandırılan halklar için söylenegelen bir başka efsane ise yine ensest tabusunun ihlaline gönderme yapması itibarıyla “Hutaym efsanesi” ile paralellik gösterir. Efsaneye göre İbrahim peygamber Kral Nemrut tarafından ateşe atılacağı sırada, peygamberin bağlandığı mancınığın çalışması orada bulunan melekler tarafından engellenir. Nemrut Şeytan'ın tavsiyesine uyarak melekleri kaçırmak için Cin ve Gan adındaki iki kardeşi oraya getirir ve onlara zina yaptırır. O günden sonra bu iki kardeşin soyundan gelenler,

⁴⁴ Hutaym kabilesinin ve Hutaym başlığı altında sınıflandırılan grupların peripatetik olarak kabul edilip edilemeyeceği bu çalışma hazırlanırken üzerinde oldukça düşünülmesi gereken konulardan biri olmuştur. Danish, Hutame olarak adlandırılan kabilenin, Arap kabile tabakalaşmasında asil olmayanlar arasına yerleştirildiğini; buna karşılık tipik bir peripatetik grup olan kalaycı ve çöl rehberi Slayb (Sulubba) halkı ile aynı statüde olmadıklarını ifade eder. Arap toplumu içerisinde onlardan daha yüksek bir pozisyona sahiptirler (Danish, I. M; Hutaym: Muslim Tribe of Arabia, Egypt and Sudan; ENCYCLOPAEDIC ETHNOGRAPHY OF MIDDLE EAST AND CENTRAL ASIA; Volume 1; Khanam, R; Global Vision Publishing House; 2005; sf 286). Bu haliyle ilk bakışta Hutaym halkının peripatetik konsepti çerçevesinde açıklanamacağını varsaymak mümkündür. Buna karşılık Hutaym kabilesinin üzerinde durduğu toplumsal zemine biraz daha yakından bakıldığında farklı nüanslar ortaya çıkmaktadır. Söz konusu coğrafya temelde çoban göçeliğe dayanan bir geçim stratejisine izin vermektedir. Bu coğrafyada deve çobanları olan güçlü gruplar temel kaynaklar üzerinde hâkimiyet sahibi olup, egemen grubu teşkil ederler. Buna karşılık onlar bu alanda yoğunlaşmışken, boşta bıraktıkları küçükbaş hayvan çobanlığı ve küçük develerin yetiştirilmesi Hutaym ve Shararat gibi kabileler hiyerarşisinde, aşağı sayılan bu grupların alanında kalır (Sweet, Loise E; Camel Raiding of North Arabian Bedouin: A Mechanism of Ecological Adaptation; AMERICAN ANTHROPOLOGIST; Vol 67; No 5; Part 1; Oct 1965; sf 1134.). Peripatetik konsepti, peripatetik grupların imkân buldukları her zaman hayvan yetiştiriciliği ve tarıma yönelebileceklerini varsaymaktadır. Bununla birlikte bu faaliyetlerin, peripatetik stratejilerin yanında ikame ekonomik faaliyetler olmaktan çıkıp dominant hale gelmesi durumunda, söz konusu grubun yeni toplumsal örgütlenme şeklinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği netleştirilmesi gereken bir konudur. Eğer söz konusu grup içinde bulunduğu toplumun hakim gruplarına özgü ekonomik faaliyetlerini benimsemişse, toplumsal tabakalaşmada muhtemelen onların arasına girmiş olacaktır. Buna karşılık Hutaymlar örneğinde bu gerçekleşmemektedir. Zira Hutaymlar, Slayblar gibi diğer topluluklara çeşitli zanaat ve hizmetleri sunarak gıda maddelerini onlardan temin eden bir grup olmaktan çıkmış olsalar da; coğrafyanın temel kaynaklarını kontrol eden deve çobanı kabilelerin arasına girmemiş, onların boşluk bıraktığı bir ekonomik faaliyet alanını doldurmuşlardır. Bu da ekonomik faaliyet olarak tipik peripatetik topluluklar olan Slayblardan farklı bir konumda yer alsalar da toplumsal tabakalaşmadaki dezavantajlı konumlarını sürdürmelerini getirmiştir. Benzeri bir tartışma Mısır'daki “domuz çobanı” Zabbalaen grubu için de yürütülebilir.

⁴⁵ Danish, I. M; Hutaym: Muslim Tribe of Arabia, Egypt and Sudan; ENCYCLOPAEDIC ETHNOGRAPHY OF MIDDLE EAST AND CENTRAL ASIA; Volume 1; Khanam, R; Global Vision Publishing House; 2005; sf 286

⁴⁶ A.g.e; sf 286

Cingan (Çingene) olarak adlandırılacaktır⁴⁷. Aynı efsaneye ufak tefek eklemelerle Kırgızistan'da dahi rastlanılabiliyor oluşu, peripatetik toplulukların durumunun açıklanması için kullanılan “ensest” metaforunun nasıl bir yaygınlığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır⁴⁸.

Peripatetik grupların “lanetini” açıklayan kimi efsanelerse ataerkil değerlere saygısızlığı, peripatetik grupların üretim araçlarından yoksunluğunun ve toplumsal tabakalaşmada dezavantajlı bir konumda bulunmalarının nedeni olarak ortaya koyar. Kenya'daki Gabra, Boran ve Waatalar arasındaki tabakalaşmayı açıklayan efsane konumuz açısından tipik bir örnek teşkil eder. Buna göre her üç topluluk da aynı adamın soyundan gelmektedir. Üç çocuğu olan bu adam ihtiyarlayıp elden ayaktan düşer. Birgün adamın üzerindeki elbise sıyrılır ve adam çıplak kalır. Çocuklarından biri babasına bakar ve güler. Diğeri kafasını başka yöne çevirir. Sonuncu çocuğu ise gelip babasının üzerini örter. İhtiyar adam bunun üzerine kendi elbisesini çıkarıp babasını örten çocuğuna, “Sen sığırlara sahip olacak, düşmanlarının üzerinde hükümdarlık kuracaksın. Düşmanların senden korkacaklar,” der. Kafasını çeviren çocuğuna ise, “Sen develere sahip olacaksın ve barış içinde yaşayacaksın,” der. Kendisine gülen çocuğuna ise, “Sen köpeklerle birlikte olacak, ekmeğini avcılıktan kazanacaksın,” der⁴⁹. Bu efsanede ataerkil değerlere saygısızlıkları nedeniyle çoban göçebeliğin üretim araçlarından yoksun bırakıldıkları ileri sürülen Waatalar, diğer pek çok peripatetik toplum gibi avcılıkla geçinme imkanlarının daralması ile birlikte deri tabaklama, ağaç kesimi, mezar kazıcılığı ve ritüel uygulamaları gibi çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumunda uzmanlaşmışlardır⁵⁰.

Ataerkil değerlere saygısızlık metaforu tek tanrılı dinlerin hakim olduğu coğrafyalarda daha ziyade, dini figürlere karşı işlenen bir suç biçiminde ifade

⁴⁷ Kolukırık, Suat; Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve ön yargısı; SOSYOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ; Cilt 8; Sayı 2; Güz; 2005; sf 63

⁴⁸ Özkan, A. R, Polat, K; Socio-Cultural Life of Gypsies in southern Kyrgyzstan; THE SOCIAL SCIENCE JOURNAL; 42; 469-478; 2005; sf 473

⁴⁹ Tablino, Paola; THE GABRA : CAMEL NOMADS OF NORTHERN KENYA; Paulines; 1999; sf 137

⁵⁰ Bollig, Michael; Hunter, Foragers, and Singing Smiths: Metamorphoses of Peripatetic Peoples in Africa; CUSTOMARY STRANGERS NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES; Rao, Aparna, Berland, Joseph C; Praeger Publishers;2004; sf 213

edilmektedir. Mısır'da Nil Vadisi'nde yaygın olan bir efsane Çingeneleri Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde kullanılan çivileri imal etmekle suçlar. Bu “affedilmez” suçun yanıtı sert olmuş, Tanrı Çingeneleri bitmeyen bir göçebelikle cezalandırmıştır⁵¹. Bu efsanenin farklı versiyonlarına Hristiyan nüfusun yaygın olduğu farklı coğrafyalarda rastlanılabiliyor oluşu son derece ilgi çekicidir. Tuaregler arasında kendilerine bağlı demirci peripatetiklerle ilgili anlatılan bir başka efsanede, onların Davud peygamberin soyundan gelen demirciler olduklarını, Hz. Muhammed'e nankörlük etmelerinin karşılığında Tuareglerin hizmetinde demircilik yapmaya mahkum edildikleri anlatılır⁵². Arap coğrafyasının kalaycı peripatetikleri Slaybların hayvan sürülerinden yoksun olmalarının nedeni bir mite göre Kerbela kuşatması sırasında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i yalnız bırakmış olmalarıdır. Bu yüzden Allah onları lanetlemiş ve “kadınların seviyesine” indirmiştir. Bunun anlamı ise “ata” değil, yalnızca “eşeğe” binebilmeleri, hayvan sürülerinden yoksun olmalarıdır⁵³.

Efsanelerin ister primitif dinlerin dominant olduğu alanlarda isterse tek tanrılı dinlerin hâkimiyet coğrafyalarında olsun aşağı yukarı benzeri metaforları kullanıyor oluşu son derece düşündürücü bir durumdur. Toteme saygısızlık çağrışımı yapan yeme yasağının ve enest tabusunun ihlali ile ataerki figürlerin ve tektanrılı dinlerdeki muadilleri olan kutsal erkek kişilerin egemenlik haklarına riayet edilmemesi; peripatetik grupların üretim araçlarından yoksunluğu ve toplumsal tabakalaşmadaki konumunu açıklayan ve tamamına burada yer vermediğimiz, sayısız efsanenin ortak temaları arasında yer almaktadır. Şüphesiz ki farklı özelliklere sahip farklı coğrafyalarda bu ortak temaların şu veya bu biçimde tekrarlanıyor oluşu tesadüf değildir.

Her şeyden önce, efsanelerde ihlalinin büyük bir lanete yol açtığı vurgulanan cinsel yasaklar insanoğlunun “kutsallaştırma prosesinin”⁵⁴ ilk basamağı olarak kabul

⁵¹ Bollig, Michael; Hunter, Foragers, and Singing Smiths: Metamorphoses of Peripatetic Peoples in Africa; CUSTOMARY STRANGERS NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES; Rao, Aparna, Berland, Joseph C; Praeger Publishers;2004; sf 223

⁵² Philips, David; PEOPLES ON THE MOVE; Piquant; United Kingdom; 2001; sf 170

⁵³ Jabbur, Jibrail S; THE BEDOUINS AND THE DESERT ASPECTS OF NOMADIC LIFE IN THE ARAB EAST; State University of Newyork Press; 1995; sf 432

⁵⁴ Konuyla ilgili çok geniş bir antropoloji literatürü bulunmaktadır. Bununla birlikte bu aşamada

edilebilir. Ensest yasağı, kan kardeşliği temelinde örgütlenmiş ilk toplum yapılarının var olabildiğini mümkün kılmıştır⁵⁵. Kıvılcımlı, bundan öncesinde cinsel yasakların olmadığı temel bir toplum çekirdeği olarak komünü varsayar⁵⁶. Kendi içinde evlenen bu ilk insanlar topluluğu, üretim sürecinin karmaşıklaşması sonucu dıştan evlenen kandaş klanlardan oluşan kabile toplumuna dönüşmüştür⁵⁷. Totemizm ise bu toplumu oluşturan her bir klanın “ruhu bağlayan sembolü, o esaretin cisimleşmiş şekli”dir⁵⁸. Totemin “boy”lar üzerinde etkisi son derece bağlayıcıdır. Öyle ki Orta Asya Turan boylarında, iki boy savaşmadan önceki gece boyların totemlerinin savaştığına inanılmaktadır⁵⁹. Genel olarak klan üyeleri kendilerini totemle akraba saymaktadırlar. Totemin yenilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Yeme yasağının kökenini, yiyecek kaynaklarının son derece kısıtlı olduğu bir dönemde, sadece tek bir hayvan ya da bitki türünün yetişme imkânı bulunduğu bir alanda toplanmış toplayıcı bir grubun, daha sonra son derece karmaşık bir sürecin sonucunda bu türü kutsallaştırmasına bağlayan bir açıklama bulunmaktadır⁶⁰. Aynı totemin üyeleri kendi aralarında evlenememekte ve böylece yeme yasağı ile cinsel yasak birbirleriyle ilişkilendirilmektedir⁶¹. Her kabile bu şekilde farklı totemlere sahip ve kendi aralarında evlenemeyen klanlardan oluşmaktadır⁶².

Özellikle Marksizmden beslenen antropolojik yaklaşımlar totem dininin zamanla ana tanrı inancına, her kan topluluğunun bir kutsal anaya sahip olduğu bir yapıya dönüştüğünü ileri sürmektedirler⁶³. Şüphesiz ki bu varsayım soyun ana tarafından geçtiği kabile örgütlenmelerinin tarihte yaşandığını kabul eden antropolojik yaklaşımla doğrudan ilişkilidir. Bu varsayımın “çağdaş” antropologların

Türkiye’de kendi “tarih tezi” kapsamında din konusuna farklı bir bağlamda yaklaşan ve bu çalışmanın bulgularının farklı bir perspektiften değerlendirilmesine imkân sunan Hikmet Kıvılcımlı’nın kavram araçları kullanılmıştır.

⁵⁵ Kıvılcımlı, Hikmet; TARİH TEZİ İŞİĞİNDA ALLAH, PEYGAMBER, KİTAP; Bumerang; İstanbul; 1999; sf 106

⁵⁶ A.g.e; sf 104

⁵⁷ Thompson, George; AİSKYLOS VE ATİNA; Payel; 1990; sf 33

⁵⁸ Kıvılcımlı, Hikmet; a.g.e; 1999; sf 106

⁵⁹ A.g.e; sf 106

⁶⁰ Thompson, George; AİSKYLOS VE ATİNA; Payel; 1990; sf 29-30

⁶¹ A.g.e; sf 28

⁶² A.g.e; sf 28

⁶³ Kıvılcımlı, Hikmet; TARİH TEZİ İŞİĞİNDA ALLAH, PEYGAMBER, KİTAP; Bumerang; İstanbul; 1999; sf 109

önemli bir bölümü tarafından reddedildiğini hatırlatan Thompson, kendisinin anaerkil kabile örgütlenmesinin ataerkil kabile örgütlenmesini öncelediği düşüncesine inandığını vurgular⁶⁴. Günümüze kadar varlıklarını korumayı başarabilen kabile toplumlarında anayanlı soydan babayanlı soya geçişin çeşitli örneklerine rastlandığını, bana karşılık aksinin hiç görülmemesini bu inancının temel dayanağı olarak ortaya koyar⁶⁵. Thompson'a göre avcılıkla başlayan kadın ve erkeğin üretimde farklı meşgalelere yoğunlaşmasını; avcılığın çeşitli dönemlerinde anayanlı soyu nispi olarak ağır basması izlemiştir. Öte yandan anayanlı soy çobanlığın gelişimi ile çok hızlı, tarımla birlikte ise daha yavaş bir gerileme süreci içerisine girmiştir⁶⁶.

Her halükarda ana tanrıça tapıncı varsayılan hâkimiyetini uzun süre koruyamamıştır. Bu inanç şeklini erkek ve dişi tanrıların dengeli bir biçimde bir arada bulunduğu ve Kıvılcımlı'nın Orta Asya'daki boylara gönderme yaparak “İl” dini olarak adlandırdığı bir aşama izler⁶⁷. İl aynı zamanda tüm kurumlarıyla bir toplumu tarif etmektedir. Bir il zor gücüyle diğer illeri egemenlik altına almaya başlayınca ortaya “ilhanlık” çıkar ki, “ilhanlık” dini üzerinde baba soyu egemen kılınır⁶⁸. Kıvılcımlı Orta Asya'nın Turani topluluklarında hakim olan “budun”ların “ak”, hakim olunanlarınsa “kara” olarak tasnif edildiğini vurgular; kadın tanrılar aşağı göktedir, burası hakim olunan, aşağı kişilerin yeridir⁶⁹. Hakim klan gücünü arttırdıkça, bağımlı klanların totem tanrıları onunkiyle birleşecek; böylece hakim klanın tanrısı daha sonra “devletin tanrısı” konumuna gelecektir⁷⁰.

Bu özet açıklama cinsel yasaklar ve yiyecek tabularının insanlığın en eski toplumsal örgütlenme biçimlerinin içerisinde sahip olduğu ayrıcalıklı role ilişkin bir fikir edinilmesini mümkün kılmaktadır. Yukarıda paylaşılan, peripatetik grupların üretim araçlarından yoksunluğu ve toplumsal tabakalaşma içerisindeki yerini

⁶⁴ Thompson, George; a.g.e; 1990; sf 32

⁶⁵ A.g.e; sf 32

⁶⁶ A.g.e; sf 32

⁶⁷ Kıvılcımlı, Hikmet; a.g.e; 1999; sf 109

⁶⁸ A.g.e; sf 109

⁶⁹ A.g.e; sf 109

⁷⁰ Thompson, George; a.g.e; 1990; sf 35

açıklayan efsanelerde bunlara rastlanılması şaşırtıcı değildir. Zira bu örneklerin alındığı toplumlar genellikle kabile örgütlenmesi ile ilişkilerini henüz koparmamış; bu toplumsal örgütlenmelerin toplumların zihin dünyasındaki yansıması olan mitleri muhafaza etmiş olan gruplardır. Öte yandan hem cinsel yasakların ihlali hem de ataerkil figürlere saygısızlık temasını içeren mitlerin, ataerkil kabile gruplarının değerler dünyasına yaslandığı da net bir biçimde görülebilmektedir. Soy-klan-kabile tipi toplumsal yapılar çözülsün de bu yapıların doğurduğu söylemler sözlü anlatılar aracılığıyla karmaşık toplumlara devredilmekte, daha kapalı kesimler başta olmak üzere toplumsal yaşamın her kesitinde şu veya bu ölçüde varlığını sürdürebilmektedir.

Pre-kapitalist dünyada temel üretim araçları olan toprak ve hayvan sürülerinden yoksunluk bir lanet gibi algılanmaktadır. Anadolu, Orta Asya, Balkanlar ve Orta Doğu'nun kimi bölgelerinde Çingene olarak adlandırılan ve farklı coğrafyalarda benzeri jenerik terimlerle tanımlanan peripatetik toplumlar bu lanetin taşıyıcıları olarak, sanki tek bir soya mensupmuş gibi algılanmış ve bu soyun ayrıcalıklı konumunun açıklanması için her biri farklı bir başlangıç noktasına gönderme yapan mitler kurgulanmıştır. Varsayılan lanetin yaptığı dehşet çağrışımı o kadar güçlüdür ki, bu lanetin temellendirilmesinde insanlığın en kadim toplumsal kurallarının, kurucu ata tarafından ihlaline gönderme yapılması gerekmiştir.

Peripatetik grupların algılanması noktasında modernite ile birlikte yeni bir süreç başlamıştır. Çingene olarak adlandırılan toplumlara ilişkin dışarıdan bakanlar tarafından atfedilen tek soy varsayımı modern çağlarda da değişmemiş, buna karşılık soyun kökenine ilişkin ileri sürülen açıklama modelleri çağın ruhuna uygun bir biçimde çeşitlenmeye başlamıştır. Sarsıntılı bir sürecin sonucunda “Çingene” (Gypsy) adı bir etnik grubun, dönemin terminolojisi ile ifade edilirse “ırkın” adı olarak sabitlenmiştir.

Modernitenin değerler sistemi ve bu değerler sistemi içerisinde geliştirilen

yaklaşımlar göz önünde tutulduğunda durum çok daha anlaşılır bir hale gelmektedir. Şüphesiz ki Çingene kelimesinin özel bir etnik grubun adı olduğunu bir ön veri olarak kabul etmek işleri oldukça kolaylaştırmaktır. Zira Romanes (ya da Romani) olarak adlandırılan Hint dilleri ile ilişkili bir Avrupa dilini konuşmak ve Hindistan orjinli olmak temelinde inşa edilen Roman / Çingene aidiyeti sınırları son derece net bir biçimde çizilmiş ve sınırlı bir popülasyona sahip Avrupalı azınlık bir halkı işaret etmektedir. Avrupa coğrafyasının hemen her yerinde yaşamakta olan bu etnik topluluk Balkan kültürlerinden de izler taşıyan renkli giysileri, yaşadıkları her yerde komşularından daha esmer olan (esmer olduğuna inanılan) ten renkleri ve efsanelere konu olmuş egzotik geçim stratejileri (fal-büyü-tarot) ile komşu topluluklardan belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Farklılıkları tanımlamak, sınırlarını belirlemek ve eğer mümkünse kendinden ayırmak konusunda son derece hassas olan Batı düşüncesi için Çingene aidiyetinin bu biçimde daraltılması büyük ölçüde işlevsel olmuştur.

Çingene kavramının farklı etnik kökenlerden gelen grupları karşılayan bir semsiye kavram olarak kullanıldığı arkaik yaklaşım ise söz konusu gruplarla ilgili azınlık politikaları belirlemeye çalışanlar için son derece rahatsız edici olan bir belirsizlik ortaya çıkarmaktadır. Daha önce de vurgulandığı üzere 18-19. yy'lara kadar yaygın olan arkaik kullanımda Çingene kelimesi herhangi bir biçimde bilincine varılmaksızın birbirinden farklı dilleri konuşan, farklı ırksal-etnik özellikler gösteren birden çok grubu tanımlamak için kullanılmaktaydı. Bu gruplar farklı kültürel dokulara sahip, dil ve köken açısından çeşitlilik gösteren buna karşılık geçim stratejileri çeşitli zanaat ve hizmetlerin yerleşik tarımcı ve çoban göçebelere sunulması ortak paydasında birleşen topluluklardı. Önemli bir bölümü Avrupa'nın yerli halkları olan bu çok geniş ve heterojen insan topluluğunun, modernleşme ile birlikte yaşanan büyük alt üst oluş karşısında varlıklarını yeni stratejiler inşa ederek geliştirebilmiş olmaları şüphesiz ki kendi etkinliğine inancın zirvede olduğu bir dönemde Batı düşüncesini rahatsız etmiştir.

18. yy'da başlayan Çingene kavramı ile tahayyül edilen sosyal gerçekliğin yeniden inşası süreci aslında Avrupa modernleşmesinin arızı yetersizlikleri nedeniyle

dışarıda bıraktığı bir kesimin değişime direncini, Avrupa'nın biricikliği varsayımına halel getirmeden açıklama çabası olarak da okunabilir. Zira kıtasal düzeyde gerçekleşen büyük modernleşme hareketinin kapsayamadığı Çingene topluluklarının Avrupa'nın her yerindeki görmezden gelinemez varlığı ya modernleşme iradesine karşı güçlü bir iradi meydan okumaya ya da modernleşmenin dönüştürücü yapısal dinamiklerindeki bir yetersizliğe işaret etmektedir. Çingene kavramı ile tahayyül edilen sosyal gerçekliğin yeniden inşası ile birlikte bu kaygılar ustalıklı kamufle edilebilmiştir.

Çingeneliğin yeniden inşası sürecinin sonucunda “gerçek” Çingenelerin modernite karşısındaki konumu onların kıta dışı özsel gerçeklikleri ile açıklanmıştır. Böylelikle Avrupa'nın biricikliği aksiyomu somut olgular düzeyinde pekiştirildiği gibi kıta dışı dünyanın modernleşme ile kuracağı ilişkinin her daim kıtasal sınırlılıklar üzerinden gelişebileceği varsayılmış olunur. Diğer taraftan “gerçek” Çingenelere “öykünen” yerli “serseri-derbederler” ise görmezden gelinilecek marjinal bir sapma olarak kabul edilerek toplumdışılık etiketi ile kodlanmış olurlar⁷¹.

Söz konusu motivasyon Çingene kelimesinin geleneksel popüler kullanımlarının sistematik bir biçimde yeniden tanımlanmasını etkilemiştir. Ne var ki inşa edilen yeni paradigmanın içerisinde yetişen bir “Roman” filolog ve tarihçiler kuşağı tamamen farklı bir motivasyonla muadillerinden devraldıkları çerçeveyi daha da derinleştirmişler ve tutarlı hale getirmişlerdir. Batı düşüncesinin kendi modernleşme projesine karşı fiili bir meydan okuma imgesini ehlileştirme gayretiyle başladığı iş, söz konusu “Roman” elitlerinin elinde “ulus inşasının” kültürel araçlarının üretilmesine dönüşmüştür.

Çingene kelimesinin kapsamının belirlenmesi ile ilgili tartışma, hem günlük dilde hem de akademik tartışmalarda çok uzun bir zamandan beri fiilen var olsa da

⁷¹ Yılgür, Egemen; Çingeneliğin Kıtasal Konsept Çerçevesinde Yeniden İnşası: Bir Modern Çağ Mitolojisi; SEKİZİNCİ KITA EDEBİYAT VE DÜŞÜN; Temmuz; 2011

bu ikili kullanımın bizzat kendisinin bir tartışma konusu olarak ortaya konulabilmesi oldukça geç bir dönemde mümkün olabilmiştir. Çingene sözcüğüne yüklenen farklı anlamların bir anlamda uzun bir dönem boyunca birbiriyle hemen hemen hiç etkileşmeksizin kendi kanallarında gelişen iki ayrı alt-disiplini doğurduğunu söylemek çok da abartılı olmayacaktır.

Bu disiplinlerden birincisi esas itibarı ile tarih ve dilbilimin kavram araçlarını kullanarak Avrupa coğrafyasında marjinalleşerek toplum dışına itilmiş bir Hindistan diasporasının etnik / ulusal kimliğinin yeniden inşası misyonunu üstlenir. Böylelikle, Batı düşüncesinin kuşatılmayan “Çingene” olgusunu ehliştirmek için yürüttüğü düşünsel operasyonun bayraktarı haline gelir. Etnik / ırksal bir tekillik olarak Çingene / Roman kimliğinin inşa edilmesi esas itibarıyla bu grupta yer alan yazarların çalışmaları sonucunda gerçekleşmiştir.

Diğer disiplin ise her biri kendi içinde çeşitlenen tanım kümelerini barındırmasına rağmen bir sosyal grup tanımlamak noktasında ortaklaşan antropoloji ve sosyoloji merkezli bir dizi çalışmanın omuzlarında yükselmektedir. Çevre topluluklarla ilişkisinde belli bir mobilite ve karşılıklı bağımlılık ilişkisine sahip çok sayıda etnik / kültürel grubun komşu gruplarla ilişkisini ortaya koyan bu çalışmalar, tasnifi henüz tam manasıyla gerçekleştirilemeyen bir sosyal gerçekliğin izini sürerler. Özellikle antropolog Judith Okely'nin yapıtı ile görünür hale gelen bu yaklaşım, Win Willems ve Leo Lucassen gibi yazarların yeni çalışmaları ile güncellenerek daha derinlikli bir hal almaktadır⁷². Peripatetik konseptini kullanan yazarların, bu iki yaklaşımın “Çingene” vb jenerik terimlere farklı anlamlar yükleyerek iki farklı tanım alanı üzerinden hareket ettiğini kabul etmesi ve tartışmayı “nötr” bir terim üzerinden yürütme çabalarına karşılık; Judith Okely ve onunla aynı düşünsel düzlemi benimseyen yazarlar, Roman / Çingene kimliğinin inşası misyonunu sahiplenmiş olan yaklaşımla aktif bir biçimde polemige girmeyi tercih etmektedirler⁷³. Bu

⁷² Matras, Yaron; *The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity; THE ROLE OF ROMANIES*; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 55

⁷³ Judith Okely ile Ropörtaj; CİNGENEYİZ.ORG; <http://www.cingeneyiz.org/okely.html>; Link 29.9.2013 tarihinde alınmıştır.

polemiğin son derece sert ve yer yer kişisel bir üslupla sürdürülmesi, tartışmanın soyut bir kuramsal farklılık olmanın ötesine geçerek son derece net bir biçimde siyasallaştığını ortaya koymaktadır.

Çingene kimliği ve kavramsallaştırmasının algılanma biçimlerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ortaya koymak büyük ölçüde bu iki disiplinin birbirinden bağımsız iki kanal olarak gelişimini ve dönemsel tartışmalar içerisinde birbirlerini nasıl etkilediklerini daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Diğer taraftan bu çalışmada hiçbir biçimde özdeşleşmeden yararlanmaya çalıştığımız her iki yaklaşımın da kısır yönlerini değerlendirebilmek için tarihsel gelişim sürecine göz atmak faydalı olacaktır.

2.2 Romanes'in Keşfi ve “Roman Ulusunun” Kurgulanması

18. yy'a kadar Çingene olarak tasnif edilen toplulukların tek bir etnik kimlik oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. 18. yy'dan itibaren ise folklorik kullanımda yaygın bir değişme olmamasına rağmen yazılı metinlerde giderek belirginleşen bir sınıflandırma çabasının ortaya çıktığını görmek mümkündür. Önceki bölümde işaret edilen siyasal motivasyonların ateşlediği öncelikli tartışma konusu Çingenelere bir köken bulunması meselesidir. Bu bağlamda Hindistan bağlantısı teorisi geniş bir biçimde tartışılmaya başlanır ve kabul görür. Esas itibarı ile delillerini dilbilimden alan bu kuramın ayakları üzerine basması Romanes isimli dilin, özel olarak bir Çingene grubu arasında derlenmesi ile mümkün olabilecektir.

Pek çok uzman etnik Roman kimliğinin Hindistan bağlantısı üzerinden yeniden inşasında Johan Rudiger'in kilit bir rolü olduğunu düşünmektedir. Matras'a göre Rudiger bir hümanisttir ve Çingenerin göçmen bir halk olarak ayrımcılık ve sosyal dışlamanın kurbanı olduğunu inanmaktadır⁷⁴. Hindistan bağlantısı olasılığına ilk işaret eden kişi olmasa da, bu ilişkiyi bir analiz üzerine temellendiren ilk uzmanın

⁷⁴ Matras, Yaron; Scholarship and the Politics of Romani Identity: Strategic and Conceptual Issues; EUROPEAN YEARBOOK OF MINORITY ISSUES; Vol 10; 2013; 209-245; <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb/web/files/pdfs/354/Paper1.pdf>; Link 08.03.2014 tarihinde alınmıştır; sf 2

Rudiger olduğu noktasında genel bir fikir birliği olduğu anlaşılmaktadır. Yazar Romanes ve Hint dilleri arasında anlamlı bir karşılaştırma yaparak Hindistan bağlantısı tezini ileri sürmüştür⁷⁵. Diğer taraftan dilbilim açısından Rudiger'in çalışmasını özellikle değerli kılan onun sadece Hint dilleri ve Romanes arasındaki grammer ve sözcük benzerliklerine değil aynı zamanda farklılıklarına da işaret etmiş olmasıdır⁷⁶. Bu nedenle Rudiger'in çalışması modern dilbilim tarafından Romanes dilinin derlenmesinde bir köşe taşı olarak kabul edilmektedir.

Rudiger'in Hindistan bağlantısı ile dil arasında kurduğu ilişki temel bir metodolojik varsayıma dayanmaktadır. Rudiger bir toplumun yabancı bir dili ya da yabancı bir dile ait unsurları ancak belli özel şartların dayatacağı bir motivasyonla benimseyebileceğine işaret eder. Örneğin genel bir kolonizasyon yerli topluluğun kolonicinin dilini öğrenmesini dayatabilir. Avrupa'da tarihin hiçbir döneminde Hindistani kolonicilerin varlığı bilinmediğine göre, Hindistan dillerinden etkilenmiş bir dil konuşan bir topluluğun bugün Avrupa'da yaşıyor olması Rudiger'e göre açık bir biçimde o toplumun Hint kökenine işaret etmektedir⁷⁷.

Rudiger'in çağdaşı olan Grellman ise kendi Romanes sözlüğünü derlemeye çalışmış ve bunun için çeşitli kaynaklardan yararlanmışır. Hindistan bağlantısını dil temelli bir analiz üzerinden ileri sürme noktasında Grellman'ın Rudiger'le birlikte önde gelen uzmanlar arasında yer aldığı söylenebilir⁷⁸. Hatta bu ilişkiyi daha sistemli bir biçimde işlediğinden çoğu kişi için Grellman Rudiger'e bir adım önde durmaktadır⁷⁹. Ne var ki Rudiger'in aksine Grellman'ın derleme yaptığı kaynağın "orijinal" Romanes dili değil Romanesin bozulmuş bir biçimini konuşuyor olması onun konumunu dilbilimcilerin gözünde tartışmalı hale getirmektedir. Matras

⁷⁵ Matras, Yaron; *The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity; THE ROLE OF ROMANIES*; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 56-57

⁷⁶ A.g.e; sf 57

⁷⁷ A.g.e; sf 58

⁷⁸ A.g.e; sf 60

⁷⁹ Matras, Yaron; *Scholarship and the Politics of Romani Identity: Strategic and Conceptual Issues; EUROPEAN YEARBOOK OF MINORITY ISSUES*; Vol 10; 2013; 209-245; <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb//web/files/pdfs/354/Paper1.pdf>; Link 08.03.2014 tarihinde alınmıştır; sf 3

Grellman'ın Rudiger'in aksine Çingeneri “tembel” ve “anti sosyal” bir topluluk olarak gördüğünü ve ıslah edilmeleri gerektiğine inandığını ifade eder⁸⁰. Grellman'a göre Çingenerler zorla topluma dahil edilmeli ve onları farklı kılan gelenekleri ortadan kaldırılmalıdır⁸¹. O kadar ki Çingenerlerin “medenileştirilmeleri” için gerekirse çocukları ellerinden alınmalı ve başka ailelerin yanında büyütülmelidir⁸². Bütün Çingenerlerin tek bir kaynaktan dünyaya yayılmış olduğu düşüncesini işleyen Grellman'ın düşünceleri önce Kıta Avrupa'sında ve sonrasında da İngiltere'de yaygınlaşmış, onun ortaya koyduğu paradigma çerçevesinde çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır⁸³.

Modern Çingene algısının inşasında son derece kritik bir rol oynayan Grellman'ın motivasyonları, Willems'e göre ülkesi Avusturya-Macaristan'ın genel azınlık politikaları ile doğrudan bağlantılıdır. Yoksulları ve serserileri disipline etmek ve “medenileştirmek” ülkenin genel politikasıdır. Bütün azınlıklar asimile edilerek Almanca konuşan homojen bir toplum yaratılmalıdır⁸⁴. Ülkesinin bu motivasyonlarının bilincinde olan Grellman sadece Çingenerler konulu bir araştırma yapmakla kalmamış bu toplulukların asimile edilmesi için uygulanabilecek kapsamlı bir program da ortaya koymuştur. Willems, Grellman'ın yaklaşımlarının önemli ölçüde dikkate alındığını ifade etmektedir⁸⁵.

Rudiger ve Grellman gibi öncülerin kuramları 19. yy'da Romanes üzerine yapılan çalışmalarla sistematik bir biçimde geliştirilmiş, Roman dili çalışmaları bilimsel bir disiplin olarak gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde daha önce genel bir iddia olarak ortaya atılan Hindistan bağlantısı tezinin ayrıntılı bir biçimde

⁸⁰ Matras, Yaron; Scholarship and the Politics of Romani Identity: Strategic and Conceptual Issues; EUROPEAN YEARBOOK OF MINORITY ISSUES; Vol 10; 2013; 209-245; <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb//web/files/pdfs/354/Paper1.pdf>; Link 08.03.2014 tarihinde alınmıştır;; sf 2

⁸¹ Matras, Yaron; Scholarship and the Politics of Romani Identity: Strategic and Conceptual Issues; EUROPEAN YEARBOOK OF MINORITY ISSUES; Vol 10; 2013; 209-245; <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb//web/files/pdfs/354/Paper1.pdf>; Link 08.03.2014 tarihinde alınmıştır; sf 2

⁸² Willems, Win; Writing Gypsies back into European History: Myths, Facts and New Concepts; SOCIAL HISTORY; Vol. XXXIII, No. 66. November 2000; pp 251-269; sf 254

⁸³ A.g.e; sf 255

⁸⁴ A.g.e; sf 254

⁸⁵ A.g.e; sf 254

tartışılmaya başlandığı ve konuya ilişkin alternatif yorumların ileri sürüldüğü görülmektedir. Artık tartışılan Çingelerin Hindistan bağlantısı değil, Çingeleri Hindistan'dan Avrupa'ya sürekleyen göçün başlangıç noktası, nedenleri, tarihi ve izlediği rotadır.

Hindistan bağlantısı tezinin gelişmesi süreci genel Çingene algısında bir çatalanma ile birlikte gelişir. 1830'da Crabb uzun yıllar önce İngiltere'ye gelen “gerçek Çingelerle” onların arasında karışmış göçebe kalaycılar, dilenciler ve serserilerin birbirinden ayrılması gerektiğini ileri sürer⁸⁶. Söz konusu ayırım asıl önemli olan “gerçek Çingeler” ve diğerleri ayırımının ilk kez sistematik bir biçimde ileri sürülüyor oluşudur. Zira daha öncesinde Crabb tarafından “gerçek Çingelerden” ayrılmaya çalışılan göçebe kalaycılar, dilenciler veya “serseriler”in Çingene olarak sınıflandırılması olağan bir durumken Hindistan bağlantısı teorisinin yaygınlaşması ve Romanes dilinin derlenmesi ile birlikte Çingene kimliğinin spesifik bir etnik grubu işaret edecek şekilde yeniden üretilmesi ve bu kimlikten söz konusu kriterleri taşımayanların dışlanması belirgin hale gelmeye başlamıştır.

Okely'nin haklı olarak işaret ettiği üzere “gerçek” Çingene algısı bir kurgudur. Çingene kimliğini dönemin ruhuna uygun etnik-ırksal göstergelerle tanımlamaya imkân verecek bir dizi buluşun gerçekleşmesinin ardından bu gelişimin tutarlılığını engelleyebilecek “ayrıntılar” bu kurgu ile törpülenmektedir. Romanes dilini konuşmayan ve hiç konuşmamış, Hindistan bağlantısı hiçbir biçimde ileri sürülemeyecek olan sayısız grup yüzlerce yıldır Çingene olarak sınıflandırılmış olmalarına rağmen yeni paradigmanın filtresinden geçtiklerinde “gerçek Çingelerin” arasına karışmış serseriler olarak görülmektedirler.

Akademik dünyada büyük bir hızla egemen hale gelen bu bakış açısına karşılık Çingene kelimesi hemen hemen her coğrafyada folklorik düzeyde farklılaşmaksızın arkaik biçimiyle kullanılmaya devam etmiştir. Günümüzde Çingene (ve benzeri şemsiye kavramların) kelimesi yaygın bir biçimde

⁸⁶ Okely, Judith; THE TRAVELLER GYPSIES; Cambridge University Press; 1983; sf 7

kullanılmaya devam ettiği her coğrafyada konuştukları dilden veya kökenlerinden bağımsız olarak ortak özellikleri net bir biçimde tanımlanmamış çok sayıda farklı etnik grubu tanımlamaya devam etmektedir.

Romanes diliyle ilgili çalışmalar geliştikçe buna bağlı olarak Çingenelerin Hindistan'dan göçüyle ilgili tarih kuramları daha ayrıntılı bir hal almaya başladı. August Pott 1844-45 yılları arasında Romanes'in gramer yapısını, sözcük özelliklerini ve diğer dillerle ilişkilerini ortaya koyan karşılaştırmalı bir gramer kitabı hazırladı⁸⁷. Daha sonra 1872-1880 yılları arasında Franz Miklosic farklı Romanes diyalektlerini derlediği bir çalışma yayınladı. Miklosic Romanes dilinde Yunanca sözcüklerin önemli bir yer tuttuğunu tespit ederek, bu grubun Yunanca konuşulan topraklarda çok uzun bir süre yaşamış olması gerektiğini ileri sürdü⁸⁸.

Miklosic ve Pott Ortadoğu'da yaşayan ve yine Hindistan dilleri ile ilişkili bir dil konuşan Dom isimli grubun varlığının farkındaydılar. Hem Roman hem de Dom grubunun Hindistan'ın Domba kasti⁸⁹ ile bağlantılı olabileceğini düşünüyorlardı. Bu noktada söz konusu karşılaştırmaların dilbilim temelli olmadığını işaret etmekte fayda var. Hem Domlar ve Romanlar; hem de her iki grupta Dombalar arasındaki ilişki esas olarak sosyal özelliklerin benzeşmesi ile bağlantılı olarak ortaya atılmaktaydı⁹⁰.

Ermenice konuşulan coğrafyalarda yaşayan bir başka grup olan Lomların da ön plana çıkması ile birlikte Dom, Rom ve Lom gruplarının arasındaki bağlantılar daha fazla vurgulanmaya başladı. Sampson her üç grubun Hindistan'dan ayrılan ortak bir ata grubun farklı coğrafyalarda gruplara ayrılması sonucu ortaya çıktığını ileri

⁸⁷ Matras, Yaron; *The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity; THE ROLE OF ROMANIES*; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 60

⁸⁸ A.g.e: sf 61

⁸⁹ Domba Hindistan'da yaşayan çok sayıda etnik topluluğun ortak adıdır. Peripatetik olan bu gruplar kast dışı kabul edilmektedirler.

⁹⁰ Matras, Yaron; *The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity; THE ROLE OF ROMANIES*; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 62

sürdü⁹¹. Buna karşılık Turner, Romanes ve Domane dilleri arasında kimi farklılıkların bu dilleri konuşan toplulukların atalarının Hindistan'dan aynı dönemde çıktığı teorisini şüpheli hale getirdiğini vurgulayarak kendi pozisyonunu netleştirdi⁹².

Her halükarda Romanlar ve dünyanın farklı bölgelerindeki Hindistani diller konuşan göçebe zanaatçı gruplar arasında paralellik kurulması aslında ekolün genel yaklaşımı ile uyumsuzluk arz etmekteydi. Zira Avrupa örneğinde “gerçek” Çingenelerin serseriler ve göçebe kalaycılardan ayrılması için dil kriterini kullanan yazarların başka coğrafyalardaki göçebe zanaatçı gruplarla Romanlar arasındaki ilişkiyi sosyal göstergeler üzerinden vurgulamaları çelişkili bir tutumdur. Bu çelişki kısa bir süre sonra artık kendi bağımsız fikri yapılanmasını oluşturmaya çalışan Roman milliyetçiliği tarafından ortadan kaldırılacak ve Hindistan bağlantısı kuramının iç tutarlılığı sağlanmış olacaktır.

Pott ve Miklosic'ten farklı olarak Roman milliyetçiliğinin en önemli referans noktalarından biri olan De Goeje Domba ve Romanlar arasında herhangi bir direkt bağlantının kurulmasına karşı çıkar. Ona göre Romanlar, Hindistan'ın kast dışı dokunulmazları olan Dombaların değil bir savaşçı kast olan Jatlar ve onların kamp takipçilerinin⁹³ soyundan geliyordur. De Goeje'nin yaklaşımı 1960'lardan itibaren Roman milliyetçileri tarafından sempati ile karşılanacak ve kendi kuramları için temel olarak kabul edilecektir. Soylarının Hindistan'ın peripatetik kast dışı topluluklarına dayanmasını uluslaşma süreçleri için bir kusur olarak gören Roman milliyetçileri bu dönemde alternatif bir kuram arayışına girişmişlerdir. Diğer taraftan bu kuramın temellendirilmesi sürecinde her türden sosyal göstergenin tamamen bir kenara atılarak tamamen dilbilimsel araçların kullanılmaya başlanması esas itibarı ile

⁹¹ Matras, Yaron; *The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity*; THE ROLE OF ROMANIES; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 62

⁹² A.g.e; sf 62

⁹³ Burada kamp takipçileri ifadesi ile kampta yer alan ve asıl savaşçılara lojistik destek sağlayan zanaatçılar işaret edilmektedir. Romanların her türden geleneksel mesleğinin açıklanması milliyetçi kuram çerçevesinde bu küçük ayrıntı üzerinden mümkün olmaktadır.

Çingene kavramını özel bir etnisiteyi tanımlayacak şekilde daraltan yaklaşımın iç tutarlılığının en üst noktası olarak kabul edilebilir.

Kochanowski De Goeje'nin teorisinden hareketle Romanların Kuzey Hindistanlı savaşçı Rajput gruplarının direkt devamcısı olduklarını ileri sürer. Bir Hint diplomatı olan Richi bu teoriyi daha da ileriye taşıyacak ve tarihsel bir çerçeveye içerisine yerleştirmeyi deneyecektir. Buna göre Müslüman istilası ile yerlerinden edilen Rajputlar sadece anavatanlarını kaybetmemişlerdir. Soylu savaşçı bir grupken komşuları tarafından marjinalleştirilerek göçebe bir yaşama zorlanmışlardır⁹⁴. Romanlar için soylu bir askeri köken ileri süren bu teori daha sonra bir başka Roman milliyetçisi olan dilbilimci Ian Hancock tarafından sürdürülecek ve daha ayrıntılı bir tarihsel çerçeveye içerisine oturtulacaktır.

1971 yılında Londra'da yapılan 1. Dünya Çingeneler kongresi ile etnik Roman kimliğinin inşası siyasal temsil noktasına sıçramıştır. Bu kongrenin Hindistan hükümeti tarafından desteklenmiş olması gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntı olarak not edilmelidir⁹⁵. Zira Roman milliyetçilerinin kendilerini Hindistan'ın ezeli muhalifleri olan kast dışı dokunulmazlarla değil Hindistan'ın halen dahi yönetici elitinin temel insan kaynağı olan Brahman ve Ksathriya kastları ile akraba olarak göstermek istemeleri “şanlı” bir geçmişe sahip olma arzusunun yanı sıra hami devlet ve ana vatan olarak görülen Hindistan'la devlet düzeyinde bütünleşme arzusunun da bir işaretidir. Kongre Romanların bir ulus olarak tanınması talebini dile getirmiş ve Çingene adlandırmasının yerine “Rom”un kullanılması kararlaştırılmıştır⁹⁶. Böylelikle her ne kadar 100 yıllık bir süreç içerisinde içeriği özel bir etnik grubu kapsayacak şekilde daraltılmış olsa da folklorik kullanım itibarı ile halen Avrupa'nın yerli göçebe zanaatçı toplumlarını kapsayan Çingene kelimesinin yarattığı muğlaklıktan bütünüyle kurtulunmak istenmiştir. Roman kelimesi uluslaşma yolunda mütevazı bir yol alan bir etnik aidiyetin ismi olarak ön plana çıkarılırken, yaşam

⁹⁴ Matras, Yaron; *The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity; THE ROLE OF ROMANIES*; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 70

⁹⁵ Willems, Win, Lucassen, Leo; *Gypsies In The Diaspora? The Pitfalls of a Biblical Concept; SOCIAL HISTORY*; Vol 33; No 66; 2000; sf 256

⁹⁶ A.g.e; sf 257

biçimi itibarı ile büyük toplumla bütünleşmiş Roman aydınları Çingeneliğin artık kendileri için bir ayak bağından başka bir şey olmayan izlerinden de kurtulmuş olacaklardır.

2.3 Arkaik “Çingene”nin Geri Dönüşü

Roman milliyetçiliği kendi kuramsal doruk noktasına bu şekilde ulaşırken bir başka eğilim akademik alanda tomurcuklanmaktadır. Antropolog Judith Okely'nin “Traveller Gypsies” isimli çalışmasının temel metni olarak kabul edildiği bu eğilim Çingene kelimesinin folklorik kullanımından hareketle bir kavramsallaştırma geliştirmeye gayret gösterir. Ne var ki bu ekolün temsilcileri daha ilk adımlarını attıklarında karşılarında çelikleşmiş bir milliyetçi lobi ile karşılaştıkları için zamanlarının önemli bir bölümünü polemiklerle geçirmek zorunda kalacaklar ve bir ölçüde buna bağlı olarak kuramsal derinleşmeleri sınırlı bir düzeyde kalacaktır.

Okely kimi göçebe toplulukların ticaret yolları üzerindeki ilişkilendirmelerinin sonucunda Sanskrit temelli bir dizi dil unsurunu kullanarak bunlardan gizli diller oluşturmuş olabileceklerini ileri sürer. Ona göre Avrupa'da Hint dilleri ile ilişkilenen bir dille karşılaşmak bu dilin kullanıcılarının Hint yarımadası kökenli spesifik bir etnik grubun soyundan geldiklerini göstermez⁹⁷. Kendi kavramsal tartışmasına Hindistan bağlantısını savunan yaklaşımın temel tezini sorgulamakla başlayan Okely'nin belki de en zayıf noktası, Matras'ın haklı olarak vurguladığı üzere tümüyle dilbilim araçları ile inşa edilmiş bir kurama yönelttiği bu doğrudan eleştiride dilbilimin araçlarını kullanmıyor oluşudur. Benzer bir biçimde Sanskrit temelli bir dilin Avrupa'da farklı göçebe grupların aralarındaki ilişkiler sonucu oluşmuş olabileceği yönündeki iddiasını temellendirirken de kapsamlı bir filolojik analizden hareket ettiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Okely Hindistan'dan göç teorisinin Uluslararası Romanlar Kongresi tarafından sahiplenilmesinin Çingeneler arasında ortak bir kökene sahip olma temelli uluslararası bir dayanışma yaratma stratejisi ile bağlantılı olduğuna işaret eder. Buna

⁹⁷ Okely, Judith; THE TRAVELLER GYPSIES; Cambridge University Press; 1983; sf 13

karşılık “gerçek Çingene”-Çingenemsi ayrımını rasyonalize eden Hindistan bağlantısı iddiası Çingeneler arasında tehlikeli bir hiyerarşi inşa etmektedir. Okely uzun vadede Çingeneler adına hak temelli siyaset yapanların ırksal veya coğrafi kökenlere göre ayrıma gitmeksizin tüm Çingene grupları için mücadele yürütmesinin çok daha yararlı olacağını ifade eder⁹⁸. Okely'nin bu tespiti ile Roman milliyetçiliğinin farklı Çingene grupları arasında yarattığı ayrımcı politikalara genel bir eleştiri getirirken aynı zamanda alternatif bir politika önerisinde bulunması dikkat çekicidir. Ne var ki bu politika önerisinin günümüze kadar pratikte hayata geçirilebilmiş olduğundan bahsetmek mümkün değildir.

Okely Avrupa'da Çingeneler için kullanılan ve Çingene olmayanlara ait Gypsy, Tsigani, Tattare, Egyptian, Saracen gibi sözcüklerin, yazarın feodalizmin çöküş dönemi olarak tasnif ettiği 15 ve 16. yy'larda kayıtlara geçtiğini ve bu kimliğin belirgin bir biçimde bu dönemde görünür hale geldiğini ifade etmektedir. Ona göre bu durum bir tesadüften daha fazlası olabilir⁹⁹. Öyle ki 15 ve 16. yy'larda topraklarından koparılan serflerin oluşturduğu hareketli nüfus aynı zamanda hem modern proletaryanın hem de Çingenelerin atası olmuş olabilir¹⁰⁰. Bu açıklama Çingeneler için ortak bir atasal köken önermediği gibi belli şartlar altında farklı kökenlerden gelen insanların belli bir toplumsal çerçeve içerisinde birlikte yaşamaya / çalışmaya başlamasını işaret eder. Peki nedir bu toplumsal çerçeve?

Son dönem çalışmalarında Okely kendi kavramsallaştırmasını belirgin bir biçimde netleştirir. Ona göre Çingeneler, sınırlanmamış bir alanda ve ötekinin temsilcileriyle sistematik karşılaşmalara dayanan özgün bir kültürel şekillenmenin temsilcileridirler¹⁰¹. Okely'e göre klasik “paradigmanın” aksine Çingene kültürü izalasyon ile değil kültürel etkileşim ile ortaya çıkar¹⁰². İçerisi ile dışarısının aktif bir etkileşimine dayanan bu modelde daha büyük bir topluluğun içerisinde mobilite

⁹⁸ Okely, Judith; THE TRAVELLER GYPSIES; Cambridge University Press; 1983; sf 13

⁹⁹ A.g.e; sf 12

¹⁰⁰ A.g.e; sf 14

¹⁰¹ Okely, Judith; Deterritorialised and Spatially Unbounded Cultures Within Other Regimes; GYPSY WORLD: THE SILENCE OF THE LIVING AND THE VOICES OF THE DEAD; Williams, Patrick; University of Chicago Press; 2003; sf 152

¹⁰² A.g.e; sf 152

düzeyi yüksek azınlık unsurlar olan Çingene grupları büyük toplumla çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumu ile ilişkilendirirler.

Mayall, Okely ile Hindistan bağlantısını savunan sosyolog Thomas Acton'un Çingenerin etnik bir kimlik olarak tanımlanması noktasında ortaklaştığını savunmaktadır. Mayall'a göre Hindistan bağlantısını savunanlar ile Okely arasındaki tartışma bu etnik kimliğin Hint kökenli olup olmadığı ile ilgilidir¹⁰³. Bir başka açıdan Belton, Okely'nin Çingener için ortak bir etnik aidiyet varsaydığını ve bu etnik kimliği ücretli çalışmaya karşı direnç, çeşitlenmiş geçim stratejileri, mekânsal esneklik ve göçebeliğe yönelen “ideolojik” bir tercihle temellendirdiğini vurgular. Böylelikle yazarlara göre Okely, Çingene kimliğinin mistifikasyonu sürdürmekte, Hindistan bağlantısını savunanların egzotik köken kuramıyla yaptığını Okely “ideolojik” tercih nosyonu ile devam ettirmektedir¹⁰⁴. Okely'nin kendi yapıtında her vesileyle Çingene olarak tasnif edilen grupların heterojen özelliklerine yaptığı vurgu hatırlandığında yazarların Okely'e yönelik eleştirisi sorgulanabilir bir hale gelmektedir. Okely'nin yaklaşımının Çingene olarak tasnif edilen tüm topluluklar için ortak bir köken varsaymaktan ziyade bu grupların ortak bir politik-siyasal hat kurabileceğine dair olumlu ihtimalleri ön plana çıkarmaya dayandığını söylemek mümkündür.

Okely'nin Hindistan bağlantısını tümüyle reddeden yaklaşımı daha rafine bir biçimde de olsa başka sosyal bilimciler tarafından da devam ettirilmiştir. Çingene kavramsallaştırmasına daha ziyade damgalama, kriminalleştirme ve ayrımcılık ekseninde yaklaşan yakın dönem araştırmacılarından Leo Lucassen, Win Willems ve Annemarie Cottar, Okely ile başlayan Çingene araştırmalarındaki söz konusu ikinci damarın evrimini oldukça net bir biçimde yansıtır. Bu araştırmacılara göre Çingene kavramsallaştırması devlet ve kilisenin marjinalleştirme eğiliminde olduğu kendi içinde farklılaşmış bir grup “derbeder”i toplumun saygıdeğer kesimlerinden ayırmak

¹⁰³ Mayall, David; GYPSY IDENTITIES 1500-2000; Routledge; 2004; sf 9

¹⁰⁴ Belton, Brain; GYPSY AND TRAVELLER ETHNICITY: THE SOCIAL GENERATION OF AN ETHNIC PHENOMENON; Taylor&Francis Routledge; 2005; sf 9

için kullandığı bir damgadır¹⁰⁵. Söz konusu grup damgalanmış ve kriminalize edilmiştir. Çingene adlandırmasının bir ötekileştirici damga olarak kullanılması ile birlikte mobilitesi yüksek yaşam biçimleri kanun dışı ilan edilmiş ve bu şekilde sınıflandırılan tüm gruplara negatif ve düşmanca ön yargılar yüklenmiştir¹⁰⁶.

Lucassen ve Willems uluslararası alanda Roman milliyetçilerinin Çingene adını reddederek Roman adıyla ortaya çıkmalarını ve kendilerini Hindistan diasporası olarak sunmalarını bir dönüm noktası olarak tanımlar. Öyleki ilk kez Çingene tanımlamanın (damgalama) gücünü devletin elinden alarak kendi yararlarına kullanmaktadırlar¹⁰⁷. Yazarlar Roman milliyetçilerinin kendi tarihlerini etno-milliyetçi bir yaklaşımla şekillendirme çabalarını sorgulamadıklarını ifade etmektedirler. İsrail'in kuruluş süreci, jenosit ve siyonist hareketin kuramsal eylemleri düşünüldüğünde Roman milliyetçilerinin diasporik söylemden siyasal güç elde etme amacıyla yararlanması yazarlar tarafından saygıyla karşılanmaktadır. Buna karşılık akademisyenlerin de söz konusu milliyetçi dalganın etkisi altında bir fikir üretim sürecine girmeleri yazarlar için problemleri bir durum teşkil etmektedir¹⁰⁸. Akademik alandaki tartışmalarda milliyetçi siyasal aktörlerin sınırları belirleyen kısıtlayıcı unsurlara dönüşmeleri yazarlar tarafından problemleri bir durum olarak ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda yazarlar diaspora konseptinin etnisite ve göç çalışmalarında ne derece kullanışlı olduğunu sorgularlar¹⁰⁹.

Çingene kimliğinin tanımlanmasında ekonomik faktörlere önem veren Lucassen ve Willems için Çingene geçim yolları aile ile birlikte hareket halinde bulunmak ve kendi hesabına çalışma çerçevesinde tanımlanır. Yazarlar bu çerçevede benzer bir yaşam biçimini paylaşan tüm toplulukların Batı Avrupa'da otoriteler tarafından Çingene olarak adlandırıldığına işaret ederler¹¹⁰. Bu adlandırma 15. yy'dan

¹⁰⁵ Belton, Brain; GYSPY AND TRAVELLER ETHNICITY: THE SOCIAL GENERATION OF AN ETHNIC PHENOMENON; Taylor&Francis Routledge; 2005; sf 33

¹⁰⁶ A.g.e; sf 34

¹⁰⁷ Willems, Win, Lucassen, Leo; Gypsies In The Diaspora? The Pitfalls of a Biblical Concept; SOCIAL HISTORY; Vol 33; No 66; 2000; sf 252

¹⁰⁸ A.g.e; sf 253

¹⁰⁹ A.g.e; sf 253

¹¹⁰ A.g.e; sf 262

itibaren çok güçlü bir damgalama halini almış ve bu şekilde kategorize edilen insanların ondan kurtulması çok güçleşmiştir. Yazarlar söz konusu durumun zaman zaman etnik aidiyetlerin oluşumunu tetikleyebildiğini ileri sürerler. Çingene olarak tanımlanan insan toplulukları, kendilerini diğerlerinden ayırarak bağımsız bir etnik aidiyeti inşa edebilmektedirler¹¹¹. Çingene geçim yollarını paylaşan kimi topluluklar ise tersi yönde bir gelişme sürecinin içerisinde girebilmişlerdir. Topluluklarını mesleklerini profesyonel olarak icra eden “zanaatçı birlikleri” olarak sunarak söz konusu damgalamadan kurtulmayı başarmışlar ve kendilerini otoritelerin gözünde “tehlikeli” Çingenelerden ayırmayı başaramışlardır¹¹².

Alman araştırmacı Bernhard Streck'in Çingenesel Etkileşim Paradigması adını verdiği yaklaşımı da Okely'nin öncülüğünü yaptığı yaklaşımla birlikte ele alınabilir. Büyük toplum ve peripatetik gruplar arasındaki ilişkilerin sürekli ve dinamik bir biçimde farklı perspektiflerden analiz edilmesini amaçlayan bu bakış açısı bir sosyal form olarak Çingeneleşimin ilişkisel zeminde tasnif edilmesine yoğunlaşır¹¹³. Streck'in yöneticiliğini yaptığı Leipzig Üniversitesi Etnoloji Enstitüsü Çingene Araştırmaları Forumu konuya yaklaşımlarını sitelerinde “Biz Roman / Çingeneleri homojen bir etnik grup olarak değil, çevreleri ile Çingenesel Etkileşim Paradigması içerisinde ilişkide bulunan dinamik ve çeşitli topluluklar olarak algılıyoruz.” şeklinde özetlemektedir¹¹⁴. Bu yaklaşımlarıyla arkaik Çingene tanımlamasını temel alarak tartışma yürüten diğer gruplarla paralel bir zeminde hareket ettiklerini net bir biçimde ortaya koymaktadırlar.

Streck Çingeneleşimin tanımlanmasında göçebeliğe fazla vurgu yapılmasını doğru bulmamaktadır. Ona göre Çingeneleşim devamlı bir hareketlilikten ziyade her an harekete geçebilme potansiyeline işaret eder. Her an yer değiştirmeye hazır olan Çingene grupları diğer taraftan sürekli yerleşim alanlarından ve konutlardan

¹¹¹ Willems, Win, Lucassen, Leo; Gypsies In The Diaspora? The Pitfalls of a Biblical Concept; SOCIAL HISTORY; Vol 33; No 66; 2000; sf 262

¹¹² A.g.e; sf 262

¹¹³ Streck, Bernhard; BERHARD STRECK'LE ROPÖRTAJ; 29.11.2010; www.cingeneyiz.org

¹¹⁴ <http://www.uni-leipzig.de/~ftf/englishversion/concept.html>

vazgeçmek zorunda değillerdir¹¹⁵. Streck Çingene tanımlamasının büyük toplum tarafından hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığı farklı toplulukları tanımlamak için kullanıldığını vurgular. Kavramı hangi bağlamda kullandığını belirttikten sonra son dönemde kimi Avrupa'lı politikacıların tüm Çingene grupları için sanki aralarında etnik bir ortaklık varmış gibi Roman adını kullanmalarını fazlasıyla problemli bulur¹¹⁶. Benzer bi biçimde Hindistan bağlantısının tüm Çingene gruplarını kapsayacak şekilde ileri sürülmesine karşı çıkar. Romanes'in Hint dilleri ile ilişkisi üzerinden böyle bir bağlantının ileri sürülmesine karşı çıkmayan Streck bu noktada bütün Çingene gruplarının Romanes konuşmadığını hatırlatır¹¹⁷.

Streck'in yaklaşımı oldukça tutarlı bir çerçeve geliştirmesine rağmen, yazarın Çingene adı ile ilgili terminolojik karışıklıklardan kendisini tam anlamıyla kurtaramamış oluşu yer yer belirgin sorunlara neden olmaktadır. Bu noktada kendi modelini açıklarken Çingene / Roman ikilemesini kullanması başlı başına problemli bir durumdur. Avrupa'da kimi çevrelerde “Gypsy” kelimesinin politik olarak doğru versiyonu olarak Roman adının kullanılmasının terminolojik tartışmaları iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmesi Streck'in çok vahim bir hata yapmasına neden olmaktadır. Bu ikileme yerine sadece Çingene (Gypsy) adını kullanması halinde son derece doğru bir tespit olacak olan “homojen bir etnik grup değil” ifadesi, işin içine Romanlar katıldığında kabul edilemez bir hata olur. Zira dilbilimsel ve tarihsel temelde inşası bu çalışmada dillendirilen problemli yaklaşımlar nedeniyle son derece tartışmalı olsa da, en azından günümüzde kendisini Roman adlandıran homojen bir etnik grup, bir halk ve kimilerine göre de bir ulus vardır¹¹⁸. Sorun bunun varlığını kabul etmek değildir, ki kabul edip etmemek onun var olduğu gerçeğini ortadan kaldırmayacaktır. Sorun Çingene adlandırmasının, Batı düşüncesinin ihtiyaçları çerçevesinde kapsamı daraltılarak sadece Roman etnisitesini tanımlayacak bir hale getirilmesidir.

¹¹⁵ <http://www.uni-leipzig.de/~ftf/englishversion/concept.html>

¹¹⁶ A.g.e

¹¹⁷ A.g.e

¹¹⁸ Dünya Romanlar Kongresi kararlarında ifadesini bulan “devletsiz millet” tanımı Romanlar söz konusu olduğunda bugün için oldukça tartışmalı görünmektedir. 20. yy'ın, siyonist modelde dahil olmak üzere ulus inşa pratiklerinin büyük başarısı göz önüne getirildiğinde bu durumunda hep aynı kalacağını düşünmek fazlasıyla safdil bir yaklaşım olacaktır.

2.4 Ara Renkler, Yeni Tartışmalar

Hindistan bağlantısını savunanlar ile karşı grup arasında net bir tavır belirlemeksizin her iki tarafın sunduğu kuramsal olanakları değerlendirmeye çalışan yazarlar bulunmaktadır. Hindistan bağlantısını tümüyle reddetmeksizin konunun farklı boyutlarını tartışmaya dahil etmeye çalışan bu unsurların tartışmanın zenginleşmesine önemli bir katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan bu yazarların son derece temel bir nitelik arz eden söz konusu tartışmaya dahil olmayarak kavramsal netleşmenin oldukça gecikmiş olmasına katkıda buldukları da söylenebilir.

Bu kapsamda değerlendirilebilecek yazarlardan Jean Pierre Liegeois gerçek/safkan Çingene-ayrımının tartışılır hale gelmesine neden olabilecek kimi olguları ortaya koyar. Liegeois geç dönemde göçebeler ve Çingenerler olarak da yapılan bu sınıflandırmayı reddetmemekle beraber sınırlarını belirsizleştirmektedir. Yerli göçebe grupları ve Romanlar / Çingenerler arasında 16. yy'dan beri ciddi bir karışma olduğu ve karma grupların oluştuğu gerekçesiyle sınırların flulaştığını öne sürer¹¹⁹. Liegeois aynı zamanda durağan olmayan, dinamik bir Çingene kimliği tanımlaya yönelir. Aynı Çingene kimliğini paylaşan grupların çeşitliliği üzerinde durur.

Romanyalı sosyolog Nicholae Georghe daha ziyade Çingenerlerin ulus devletler dünyasında bir politik mesele olarak nasıl ele alınması gerektiği sorusuna trans-nasyonal kimlik kavramıyla açıklık getirmeye çalışır. Kendi deyimiyle Georghe'nin bu kavram ile yapmaya çalıştığı ulus ötesi bir dinamiğe ait imajların üretilmesidir¹²⁰. Millet-milliyetçilik, ulus-ulus devlet çerçevesi içerisinde hapsolmeden Çingene aktivizmine alternatif bir yol çizmeye çalışan Georghe'nin pozisyonu kısmen de olsa alandaki hakim tartışmaların sınırlarını da zorlamaya yönelmektedir. Buna karşılık siyasal düzeyde Roman milliyetçiliğinin dar çerçevesini

¹¹⁹ Mayall, David; GYPSY IDENTITIES 1500-2000; Routledge; 2004; sf 9

¹²⁰ A.g.e; sf 33

aşan Georghe'nin milliyetçilerin tarihsel mitlerini ne düzeyde sorguyabildiği tartışmaya açık bir konudur.

Marushiakova ve Popov Çingenerin ne ölçüde bütünlüklü bir toplum oluşturduklarının tartışma konusu olduğunun altını çizmektedirler. Diğer taraftan yazarlar Çingene grubu kavramının literatürde kabile, kavim, ulus ve “hatta” kast bağlamında kullanılabilmesine işaret ederler¹²¹. Genel tartışmaların dışında yazarlar etnolojik çalışmalarında kendi kavramsallaştırmalarını şekillendirdiklerini ifade ederler. Onlara göre Çingener en az 1000 yıl kadar önce Hindistan'dan göç etmiş özel bir toplumsal yapı arz eden etnik bir gruptur¹²². Yazarlar kendi kavramlarının genel bir göçebeler topluluğunu ifade etmediğini, spesifik bir etnik topluluğu tanımladığını ön plana çıkarırlar. Buna karşılık Roman milliyetçiliğinin yaygın yaklaşımından farklı olarak etnik-Çingene kimliğinin kurucu unsurları arasında özgün sosyal özelliklerin bulunduğunu işaret etmektedirler.

Çingenerle ilgili söz konusu farklı yaklaşımlar uzun bir süre boyunca kendi kulvarlarında gelişimlerini sürdürmüşler, birbirleriyle basit polemik ve tartışmalar dışında hemen hemen hiç temas etmemişlerdir. Buna karşılık yakın dönemde tartışmaları tarihsel bağlamı içerisine oturtmaya çalışan dilbilimci ve tarihçi Yaron Matras (ki kendisi de bir dilbilimci olarak etnik/ulusal Roman kimliğinin inşasına önemli malzemeler sunmuş bir bilim insanıdır) her iki yaklaşımı “yansız” bir biçimde değerlendirerek kendi pozisyonunu belirginleştirmeye çalışır.

Doğal olarak Matras'ın eleştirisi öncelikle Okely'nin kuramının aşırılıklarına yönelmektedir. Anti-Hindistan'cı olarak değerlendirdiği Okely'i Çingene kimliğinin etnik algılanmasına dönük her türlü yaklaşımı baştan “kurgu” olarak değerlendirmekle eleştirir¹²³. Matras'a göre Okely herhangi bir dilbilimsel temelli

¹²¹ Marushiakova, Elena, Popov, Veselin; Segmentation and Consodolitation; ROMANI STUDIES; Vol 14; No 2; 2004; 145-191; sf 145

¹²² A.g.e; sf 146

¹²³ Matras, Yaron; The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity; THE ROLE OF ROMANIES; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 55

kanıt ortaya koymaksızın Romanes dilinin varlığını sorgulamaktadır¹²⁴. Matras, benzer bir biçimde Okely'nin Romanların Hindistan bağlantısına işaret eden uzmanları politik tercihlerle hareket etmekle suçlarken herhangi bir kanıt ileri sürmediğine işaret eder¹²⁵. Matras Okely'nin Hindistan bağlantısı ile ilgili görüşleri ele alış biçimini de eleştirmektedir. Ona göre Okely Hindistan bağlantısını savunan görüşleri önemli ölçüde karikatürize etmektedir.

Matras'a göre Hindistan bağlantısını savunan görüşler Okely'nin yaklaşımının aksine Romanların Hindistan göçebe zanaatçıları ile bağlantılarını ya da Avrupa'nın yerli göçebe zanaatçılarının varlığını direkt bir biçimde sorgulamamaktadır. Benzer bir biçimde Romanların Hindistan bağlantısı Hindistan'ın tüm peripatetik grupların Romanes konuştuğu anlamına da gelmemektedir¹²⁶. Matras Okely'nin genel eleştirisi karşısında Hindistan bağlantısını savunurken hem kendi pozisyonunu hem de kuramın varsayımsal öncüllerini Roman milliyetçilerinin yaygın söylemlerinden ayırmaktadır.

Matras Okely'nin karşı kutbu olarak değerlendirdiği Ian Hancock ve Kochanowski gibi Roman milliyetçilerini, Roman kimliğinin bir sosyal grup olarak Çingeneliğin içerisinde değerlendirilmesini kökten bir biçimde reddettikleri için eleştirir. Nitekim milliyetçiler, Romanların sosyal bir olgu olarak Çingenelikle her türlü benzeşmesini Avrupa toplumunun dışlayıcı etkisi olarak değerlendirmektedirler¹²⁷. Peripatetik ya da göçebe zanaatçı yaşam biçimi Romanlar tarafından dış koşulların zorlaması altında benimsenmiştir. Matras filolojik araçları kullanarak yine dilbilimsel araçlarla Romanların peripatetik geçmişini sorgulayan Roman milliyetçilerinin teorilerine köklü bir eleştiri getirir.

Matras kendi güncel yaklaşımını kurarken her iki bakış açısının da kavramsal araçlarından istifade eder. Romanların bir yandan Avrupa'da bir Hint dilini konuşan

¹²⁴ Matras, Yaron; *The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity; THE ROLE OF ROMANIES*; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 63

¹²⁵ A.g.e; sf 64

¹²⁶ A.g.e; sf 66

¹²⁷ A.g.e; sf 56

tek etnik topluluk olarak Hindistan diasporası olarak kabul edilebileceğini, diğer taraftan da sosyal bir kategori olarak Çingeliğin (peripatetik toplumların) bir unsuru olarak görülebileceğine işaret eder¹²⁸. Matras'ın pozisyonu önemli ölçüde söz konusu tartışmalara disiplinlerarası bir perspektiften bakabilen yazarların günümüzde geldiği noktayı ifade etmektedir. Bir taraftan filolojik buluşların ışığında günümüzde Avrupa ve Orta Doğu coğrafyasında yaşayan pek çok grubun Hint orjinli olduğu artık genel bir kabul görmüştür. Buna karşılık bu grupların Hint orjinli olmayan başka etnik topluluklarla birlikte ortak bir sosyal formu paylaştıkları da radikal Roman milliyetçileri dışında hemen herkes tarafından kabul edilmektedir.

Tüm bu tartışmaların dışında akademi içinde ve dışında fikir üretmekte olan çeşitli yazarların Çingene olarak adlandırılan topluluklara ilişkin çeşitli değerlendirme ve yaklaşımları söz konusudur. Bu yaklaşımlar genellikle Çingene adının arkaik kullanımı üzerinden temellendirilmekte ama Çingenelerle ilişkileri çoğunlukla değinme düzeyini aşmadığından genel literatür içerisinde kendilerine spesifik bir yer kazanmamaktadırlar. Bu çalışmada söz konusu örneklerden birbirleriyle son derece ilginç bir biçimde ilişkilenen ikisi üzerinde durulacaktır.

Üzerinde durulacak yazarların her üçü de, tarihsel kökeni İbn-i Haldun'a uzanan bir düşünsel çizgiyi izleyerek birbirinden tamamen farklı iki ayrı noktaya varmışlardır. Bu noktadan hareketle önce İbn-i Haldun'un yazarlarımıza kaynak teşkil eden yaklaşımını özetlemekte fayda bulunmaktadır. İbn-i Haldun'un temel varsayımı sosyal hayatın temelini iktisadi olduğudur¹²⁹. Kendi yaşadığı dönemin Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyasına ilişkin gözlemlerinden yola çıkan İbn-i Haldun, yine iktisadi temelde birbirinden ayrışan toplum tiplerini tarif eder. Bir tarafta pastoral bir üretim faaliyeti içinde oldukları için buna uygun nitelikte sahra coğrafyasında yaşayan bedeviler vardır. Bunlar yalnız temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim yaparlar¹³⁰. Zamanla üretim artışı kentli hadarilerin ortaya

¹²⁸Matras, Yaron; *The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity*; THE ROLE OF ROMANIES; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78; sf 56

¹²⁹ İbn-i Haldun; MUKADDİME; Dergâh Yayınları; 1982; sf 415

¹³⁰ A.g.e; sf 416

çıkışına sebebiyet verecektir¹³¹.

İbn-i Haldun'a göre her kabile asabiyetlerden oluşur. Babayanlı soyun dayanışma ruhunu ifade eden akraba asabiyetler, birbirleri ile mücadele eder, kabilenin hakimi olmaya çalışırlar. Bir asabiyet diğerlerini egemenlik altına alıp kabilesinin hakimi olunca, diğer kabileleri hakimiyeti altına almaya yönelir¹³². İbn-i Haldun'un çağında dünya (en azından yazarın gözlemlediği coğrafya) her asabiyetin nihai gayesi olan mülkler (devlet) ve henüz bu yolun başına olan asabiyetler arasında paylaşılmıştır. Asabiyetler karşılıklı çökmek üzere bir devlet çıktığında onu yıkıp, onun tarafından kurulmuş kent altyapısının üzerinde yeni bir devlet kurmaktadır. Buna karşılık asabiyetin karşılaştığı devlet güçlü ise, devlet bu asabiyeti kendi askeri, vurucu gücü olarak değerlendirmektedir¹³³. İbn-i Haldun'a göre çöküş her mülkün yazgısıdır. Zira varoluş temelini oluşturan kandaş asabiyet, mülkün içerisinde geçirdiği çeşitli aşamalardan sonra sönümlenince mülk çözülecek; ya dağılmayı ya da taze bir asabiyet tarafından tasfiye edilmeyi bekleyecektir¹³⁴.

14-15. yy'larda yaşayan İbn-i Haldun'un düşüncesi açık bir biçimde devrimcidir, çağının çok ötesine geçerek günümüz düşünürleri üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Konumuz açısından ilginç olan nokta, aşağıda özetlendiği üzere birbirinden tamamen iki ayrı yaklaşıma sahip olan Deleuze ve Guattari ile Hikmet Kıvılcımlı'nın çok açık bir biçimde İbn-i Haldun'un yaklaşımının Marksist temelde yeniden ele alması olan tarih tezini kendi "din" kuramı üzerinden farklı bir zemine taşıyan Demir Küçükaydın'ın; kendi kuramsal yaklaşımları çerçevesinde peripatetik toplumların toplumsal tabakalaşmadaki konumunu tartışan değinmeler geliştirmiş olmalarıdır.

İbn-i Haldun'un belli bir tarihsel dönem ve o dönemin özneleri için geliştirdiği kuramının izdüşümleri Deleuze ve Guattari'nin "Kapitalizm ve Şizofreni" isimli çalışmalarında, bambaşka bir bağlamda ve düşünce tarihinden insan

¹³¹ İbn-i Haldun; MUKADDİME; Dergâh Yayınları; 1982; sf 416-428

¹³² A.g.e; sf 451

¹³³ A.g.e; sf 451

¹³⁴ A.g.e; sf 503 ve 516

ilişkilerine kadar çok farklı alanlara uygulanabilecek soyut bir şema olarak yansır. İbn-i Haldun'da asabiyet ve mülk, bedevilik ve hadarilik esas itibarıyla ilişkiyel bir zemin olarak tanımlanmıştır. Asabiyetin temel gayesi mülktür, asabiyet mülkü arzular. Buna karşılık Deleuze ve Guattari, Pierre Clastres'in "devlete karşı toplum tezlerinden" hareketle devletin kapma aygıtı ve göçebeliğin savaş makinasını birbirlerinin mutlak zıddı olarak konumlandırır¹³⁵. Devletin pürtüklü mekânına karşı, göçebeliğin bir türlü ele geçirilemeyen kaygan mekânı vardır. Bir tarafta devletin bilimi öte tarafta ise savaş makinasının göçebe bilimi¹³⁶. Deleuze ve Guattari burada birbiriyle sürekli savaşan bir ikilik tasvir eder ve doğrudan doğruya İbn-i Haldun'a gönderme yaparlar. Buna göre İbn-i Haldun "Bedeviliğe karşı yerleşmeyi ve şehirleşmeyi (budun olarak değil, yaşam biçimi olarak) koyar. Bu karşıtlığın tüm yönleri arasında kamusal ve gizli arasındaki ters ilişki vardır: devletin şehirlisinin reklamına karşı savaş makinasının bir gizliliği vardır..."¹³⁷. Deleuze ve Guattari'nin bu metaforik okumasına karşılık İbn-i Haldun kendi metninde göçebe-devlet / asabiyet-mülk ilişkisini çok da yoruma gerek bırakmayacak bir biçimde şöyle tarif eder: "Asabiyetin ulaştığı nihai gaye mülktür... Mülki tagallub asabiyetin gayesidir."¹³⁸

Her halükarda Deleuze ve Guattari bir İbn-i Haldun tefsiri yapmamaktadırlar, onlar açısından önemli olan İbn-i Haldun'un geliştirdiği ikili tarih okumasıdır. İbn-i Haldun daha determinist ve devamlılık / döngüsellik ilişkisini bünyesinde barındıran sonuçlara varmış, Deleuze ve Guattari ise İbn-i Haldun'un bedevilik-hadarilik çerçevesinden her ne kadar antropolojik göndermeler yapsa da özünde bambaşka felsefi bir bağlama oturan metaforlar üretmek için yararlanmışlardır. Öte yandan geliştirdikleri bu metaforlar evreninde, kısmi bir biçimde olsa da peripatetik gruplara yer vermişlerdir. Deleuze ve Guattari, devlet ve savaş makinası arasında, her ikisiyle de ilişkisi olan üçüncü bir gruptan bahsederler; demirciler¹³⁹. Demircinin mekânı ne yerleşik olanın pürtüklü mekânı ne de göçebenin kaygan mekânıdır. Deleuze ve

¹³⁵ Deleuze, Gilles, Guattari, Felix; KAPİTALİZM VE ŞİZOFRENİ 1; Bağlam; İstanbul; sf 36

¹³⁶ A.g.e; sf 49

¹³⁷ A.g.e; sf 54

¹³⁸ İbn-i Haldun; a.g.e; sf 450-451

¹³⁹ Deleuze, Gilles, Guattari, Felix; a.g.e; sf 144

Guattari demircinin varoluşunu şu sözlerle özetler: “Dağları tırmanmak yerine delmek, toprağı pürtüklü kılmak yerine kazıp araştırmak, mekânı kaygan tutmak yerine delmek, topraktan bir kaşar peyniri oluşturmak.¹⁴⁰”. Deleuze ve Guattari'nin demircileri, ne göçebe ne de yerleşik oluşlarıyla her ikisi için de yabancı ve bir tehdittir.

Deleuze ve Guattari'nin metaforlar evreni olgusal ve içsel tutarlılık süzgecine vurulduğunda şüphesiz ki ortaya belirgin çatlaklar çıkacaktır. Bununla birlikte bu evrenin içerisinde; Çingene olarak adlandırılan halkların demirciler metaforu üzerinden “devlet” ve göçebe savaşa makinası arasında ayrı bir yere konulması; aslında aynı zemini paylaşmalarına rağmen Clastresçi bir yaklaşımla çarpıttıkları İbn-i Haldun'un bıraktığı bir boşluğun tamamlanmasına izin vermektedir. İbn-i Haldun'un mülkü arzulayan ve nihai gayesi mülk olan asabiyet sahibi bedevilerinden farklı, nihai gayesi mülk olmayan ya da mülke dönüşme araçlarından yoksun başka türde göçebeler... Çingeneler. Deleuze ve Guattari'nin dağınık metaforlar kümesi, sistemli bir tartışma için tamamlanmış bir çerçeve sunmasa da bu değerlendirmeleri hiç şüphesiz kayda değerdir.

İbn-i Haldun'un kuramsal katkılarını Marksizme taşıyan Hikmet Kıvılcımlı'nın öğrencisi Demir Küçükaydın, Deleuze ve Guattari'den büsbütün farklı bir metodoloji ile hareket ederek arkaik Çingene tanımlanmasının, sosyolojik düzeyde ele alınmasına katkı sunacak bir tartışma açmaktadır. Hikmet Kıvılcımlı, İbn-i Haldun'un tarih okumasına içkin olan asabiyet-mülk ilişkisini marksizmin kavram araçlarıyla yeniden yorumlayarak, ilk marksistlerin yabancı olduğu bir alanda marksist tarih metodolojisinin kullanımını mümkün kılar ve buradan hareketle kendi tarih tezini ileri sürer. İbn-i Haldun'un çözülen mülkün yerini taze bir asabiyetin alması ifadesi, Hikmet Kıvılcımlı'da “tarihsel devrim” nosyonuna dönüşür. Kıvılcımlı'ya göre “modern çağa” dek medeniyetler “tarih bir tekerrürdür” sözüne hak verdirecek şekilde yıkılış ve yeniden kuruluş süreçleri içerisinde gelişim göstermişlerdir. Bu yıkılış yeniden kuruluş süreçlerine Kıvılcımlı tarihsel devrim

¹⁴⁰ Deleuze, Gilles, Guattari, Felix; KAPİTALİZM VE ŞİZOFRENİ 1; Bağlam; İstanbul; sf 145

adını vermektedir¹⁴¹. Tıpkı İbn-i Haldun'da olduğu gibi Kıvılcımlı'da da bu süreçte “taze asabiyetlerin”, barbarların katkısı tayin edici bir pozisyonda bulunmaktadır. Kendi iç çelişkilerini aşmaya gücü yetmeyen tükenmiş bir medeniyet, dışarıdan gelen Barbarlar tarafından aşılma ve böylece medeniyetin genel akışında bir devamlılık oluşmaktadır¹⁴². İbn-i Haldun'un asabiyet ve mülkün karşılaşmasında sonucu güç ilişkilerinin tayin edeceğine ilişkin yaptığı vurguya uygun bir biçimde, Kıvılcımlı'da barbarlarla medeniyet karşılaşmasında barbarların içinde bulunduğu toplumsal yapıya tayin edici bir anlam yükler. Barbar akını eğer yukarı barbarlığın kentleşme çağından geliyorsa ortaya yeni bir medeniyet çıkacaktır¹⁴³. Yıkılan medeniyetin biraz ilerisinde doğan yeni medeniyetlere örnek olarak Kıvılcımlı Sümer Uygarlığı'nı izleyen Akkad Medeniyeti'ni, Babil'i izleyen Asur Medeniyeti, Asur'u izleyen Pers Medeniyeti'ni verir. Barbarlar ve medeniyet arasındaki bilek güreşinde bir diğer olasılık ise orta barbarlık aşamasında olan henüz kentleşemeyen göçebeler ile medeniyetin karşılaşmasıdır. Bu durumda göçebeler, kendi kent geleneklerine sahip olmadıklarından eskiyi tümüyle ortadan kaldırmaz ve onu bir rönesansa uğrattırır¹⁴⁴. Göçebeler bu durumda egemenlik altına aldıkları medeniyetin bir kolu haline geleceklerdir¹⁴⁵.

Tıpkı İbn-i Haldun gibi onun öğrencisi Hikmet Kıvılcımlı'da asabiyet-mülk ikiliği üzerine yapılandığı kendi tarihsel devrim kuramında, gayesi mülk olmayan göçebeleri dışarıda bırakmıştır. Çingene olarak adlandırılan peripatetik halk topluluklarının, toplumsal tabakalaşma içerisinde yer aldıkları konumu açıklama noktasında Kıvılcımlı'nın öğrencisi olan Demir Küçükaydın aynı zeminden hareketle farklı bir yaklaşım geliştirecektir.

Küçükaydın'ın kendisinin de ifade ettiği üzere Kıvılcımlı düşüncesine katkısı din kuramıdır. Ona göre üç farklı din kavrayışı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi

¹⁴¹ Kıvılcımlı, Hikmet; TARİH TEZİ; Tarih ve Devrim Yayınevi; 2. Baskı; sf 90-91

¹⁴² A.g.e; sf 103

¹⁴³ A.g.e; sf 103

¹⁴⁴ A.g.e; sf 104

¹⁴⁵ A.g.e; sf 104

inanç olarak dindir ki, bu sosyolojik bir kategori olmadığından konu dışıdır¹⁴⁶. Dinin ikinci tanımı ise ilk Marksistlerin kullandığı biçimiyle sınıf mücadelesinde bir araç olarak dine gönderme yapar¹⁴⁷. Küçükaydın ise kendi kuramsal yaklaşımı içerisinde dini oldukça alışılmadık bir biçimde tanımlar: “Din, bir inanç, bir ideoloji, bir 'üstyapı kurumu' değildir; tümüyle üstyapıdır, üstyapının kendisidir, üstyapının somut biçimidir.¹⁴⁸”. Küçükaydın'a göre 60-70.000 yıl önce sanat, süsleme vs gibi üst yapı kurumlarının ortaya çıkması ile birlikte “tümüyle üst yapı” olarak din de ortaya çıkmış ve o andan itibaren günümüze kadar hiçbir toplum dinsiz olmamıştır. İlk toplumsal yasaklarla birlikte, parça bütüne tabi olmuş, insanın büyük yaratıcılık sıçraması başlamıştır¹⁴⁹. Küçükaydın gibi “tümüyle üstyapı” olarak tanımlamamış olsa da, hocası Kıvılcımlı dinin bu rolünü oldukça güçlü bir biçimde şöyle ifade etmişti: *“İnsan toplumu doğarken önce kendisiyle birlikte çevresini doğayı ve doğanın gücünü topluılaştırdı. Ki bu aşamada cinsel yasaksız çıplaklık komün idi. Hayvanlar âleminde kopuşmuş haliydi. Hemen bununla birlikte ikinci aşama, insanın cinsel yasakları totemizm sentezi oldu. Totemizm insanın kendisini ruhuyla toteme bağlayarak toplumcullaştırması ve kutsallaştırmasıydı¹⁵⁰”*.

Küçükaydın'ın din tanımının Çingene olarak adlandırılan topluluklar bağlamında getirdiği esas katkı evlenme tabusunun açıklanmasına getirdiği açılamdır. Zira tümüyle üst yapı olarak din, toplumun örgütlenmesine ilişkin tüm detayları tarif ettiği için, bu detayların uyuşmadığı iki grubun evliliği gerçekleşemez. Yine kendi verdiği örneklerle, din çalışılacak ve çalışılmayacak günleri, yenilebilecek ve yenilemeyecek gıdaları, kadın-erkek ilişkilerini belirlediğinden; farklı dinlere mensup kişilerin evlenmesi mümkün olmayacaktır¹⁵¹. Günümüzde bir Hristiyanla-Müslüman arasındaki evlilik Küçükaydın'a göre farklı dinden olanların evliliği

¹⁴⁶ Demir Küçükaydın. Çalışma kapsamında kendisiyle yapılan görüşmede, kuramsal yaklaşımını açıklamıştır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

¹⁴⁷ A.g.e

¹⁴⁸ Küçükaydın, Demir; Din Nedir?; DEMİRDEN KAPILAR; 27 Mayıs 2013; <http://demirden-kapilar.blogspot.com/2013/05/din-nedir.html>

¹⁴⁹ Demir Küçükaydın. Çalışma kapsamında kendisiyle yapılan görüşmede, kuramsal yaklaşımını açıklamıştır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

¹⁵⁰ Kıvılcımlı, Hikmet; TARİH TEZİ IŞIĞINDA ALLAH, PEYGAMBER, KİTAP; Bumerang; İstanbul; 1999; sf 106

¹⁵¹ Demir Küçükaydın. a.g.e. 16 Eylül 2003

değil¹⁵²; dinin özel alanda tanımlayan modern toplumun dinine mensup iki farklı kişinin evliliğidir¹⁵³. Küçükaydın'a göre Çingenerle evlilik yapılmamasının nedeni, onların ilkel komünizm dininin bir biçimine dayanan ve Hindistan'ın kast sistemi ile iç içe geçmiş toplumsal örgütlenmeleridir. Tam da bu noktada durup bölümün başında ele alınan, Çingene ve benzeri jenerik terimlerle adlandırılan peripatetik grupların üretim araçlarından yoksunluğu ve toplumsal tabakalaşma içerisinde yer aldıkları konumu açıklayan mitleri anımsamakta fayda vardır. Bu mitlerde ortaklaşan temaların yasak gıdaların yenilmesi, cinsel yasak ihlali ve ata kültürüne saygısızlık gibi Küçükaydın'ın tümüyle üst yapı olarak din tarifinin içinde yer alan unsurlara gönderme yapıyor oluşu üzerinde dikkatle durulması gereken bir noktadır.

Küçükaydın endogami açıklamasının yanı sıra, Çingene olarak adlandırılmanın meslekle olan ilişkisine değinmesiyle de peripatetik konseptine yaklaşır. Ona göre “Kapitalizm öncesi, basit meta üretimi, iş bölümü, sınıf bölümü ve kavim bölümünü çakıştırıcı, dolayısıyla kastlaştırıcı, çeşitleyici bir eğilime sahiptir¹⁵⁴”. Mesleğe giriş, kimi durumlarda bu bağlam üzerinde kimliğe girişin de kapısı olabilir. Tüccarlaşan Hazar Türkleri Yahudileşmiş, müzisyenlik yapmaya başlayan Abdallarsa Çingeneleşmiştir¹⁵⁵. Bu akışkanlık eğilimi Hindistan gibi pek az “kavimler göçüne uğrayan bir coğrafyada” katılaşılarak kast sistemi halini almıştır ki, kast sistemi meslek temelli katı bir toplumsal tabakalaşmaya işaret eder. Çingener ve modern toplumun ilişkisi ise Küçükaydın'a göre simbiyoz bir ilişkidir ve devletlerin kendileri için işlevsel buldukları hallerde perikapitalist toplumsal kurumları, mesele aşiretleri yeniden örgütleyerek güçlendirmelerine benzetilebilir¹⁵⁶.

Küçükaydın İbn-i Haldun'un kuramının Kıvılcımlı tarafından Marksizmle bütünleştirildiği zeminden hareketle, değinme düzeyinde de olsa Çingenerle ilişkili

¹⁵² Demir Küçükaydın. Çalışma kapsamında kendisiyle yapılan görüşmede, kuramsal yaklaşımını açıklamıştır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

¹⁵³ Küçükaydın, Demir; Din Nedir?; DEMİRDEN KAPILAR; 27 Mayıs 2013; <http://demirden-kapilar.blogspot.com/2013/05/din-nedir.html>

¹⁵⁴ Küçükaydın, Demir; Ulus, Ulusçuluk ve Sosyalizm Üzerine Değinemeler; KOXUZ; 23 Ekim 2003; <http://www.akintiya-karsi.org/koxuz/node/4517> ; Link 30.9.2013 tarihinde alınmıştır.

¹⁵⁵ A.g.e

¹⁵⁶ Demir Küçükaydın; a.g.e; 16 Eylül 2003

bir tartışma çerçevesi açabilmiştir. Ne var ki bunların değinme düzeyinde kalması yazarın ilk elde ortaya koyduğu değerlendirmelerdeki kimi çelişkileri aşarak daha tutarlı bir model geliştirmesine izin vermemektedir. Tümüyle üstyapı olarak din formülasyonu, Küçükaydın'ın “modern toplumun dini” “dinin özel alana ilişkin bir sorun olarak ele alınmasıdır” formülasyonu ile birlikte ele alındığında; peripatetik toplulukların halen diğer toplumlarla evlenme yasağına muhatap olması açıklanması gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Küçükaydın bu durumu açıklamak için, kapitalist devlet aygıtının yaşatma gayretlerini ve arkaik bir toplumsal formun yeni üretim tarzıyla simbiyoz bir ilişki kurmasını ön plana çıkarır. Buna karşılık bu çalışmada daha sonra gösterileceği üzere peripatetik toplulukların, geç-peripatetik topluluklar olarak sosyal grup varlıklarını koruması; siyasal aygıtların “proterleşmelerini” engelleyen araçsallaştırıcı müdahalelerinden ziyade, çok daha karmaşık sosyolojik ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Küçükaydın'ın konuyla ilişkisinin değinme düzeyinde kalmasının bir diğer sonucu ise bu çalışmada ayrıntılı bir biçimde ele aldığımız terminolojik tuzaklara düşmekten kurtulamamış oluşudur. Müzisyenlik yaparak Çingeneleşen Abdallardan bahsettiği sırada, Çingeneliği Hindistan orjinli olmak üzerinde tarif eden modernist yaklaşımın oldukça derin tutarsızlıklar taşıyan bir varyantına yaslanır. Abdalların ekonomik faaliyetleri itibarıyla Çingene olarak adlandırılan halklardan biri olduğunu söylemek yerine Çingeneliğe Hindistani bir öz ve müzisyenlik temelli bir kast kimliğinin temel unsuru olma misyonunu yükleyerek, Abdallar gibi aynı faaliyeti benimseyen grupların onlara dönüştüğünü ifade eder. Şüphesiz ki Küçükaydın'ın bu örneği “Yahudileşen” Hazar Türkleri üzerinden vermesi onun bakış açısının anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte Yahudilik ve Çingenelik arasında son derece kritik bir ayrım bulunmaktadır. Yahudilik ister din isterse dil üzerinden kurulan bir tamlık olarak tarif edilsin, her halükarda bu aidiyetin mensupları tarafından kurulan bir yapıya işaret eder. Buna karşılık Çingenelik peripatetik halk topluluklarının, dışarıdan bakanlarca varsayılan ve çoğu zaman tek tek peripatetik halk toplulukları tarafından bilincine varılmayan ortak kimlik tahayyülüdür.

Her halükarda hem Deleuze ve Guattari'nin demircileri çoban göçebeler ve yerleşik devlet aygıtından ayrı bir düzleme yerleştiren metaforik evreni, hem de Küçükaydın'ın Çingene olarak adlandırılan peripatetik gruplarla diğerleri arasındaki evlenme yasağının açıklanmasına izin veren “üst yapı olarak din” modellemesi gözden kaçırılmaması gereken farklı tartışma düzlemleri sunmaktadır.

Bu çalışmada yukarıda ele alınan muhtelif yaklaşımlara sıklıkla gönderme yapılarak, tartışılan konular onların kavram araçları ve yaklaşım biçimleri ile yeniden gözden geçirilmiştir Her halükarda bu çalışmanın dayandığı temel saç ayağı

peripatetik konsepti olacaktır. Bununla birlikte peripatetik konseptinin daha yaratıcı bir biçimde ele alınmasında incelediğimiz literatürün kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesinin son derece tayin edici bir rolü bulunmaktadır.

3. FARKLI BOYUTLARIYLA PERİPATETİK VE GEÇ-PERİPATETİK KAVRAMSALLAŞTIRMALARI

Peripatetik konseptinin geliştirilmesinin temel motivasyonu, daha önce de vurgulandığı üzere önceki bölümlerde ele alınan terminolojik karmaşanın bir biçimde aşılmasıdır. Çingene kelimesinin geçtiğimiz 200 yıllık süreç içerisinde özellikle akademik yazında özel bir etnik grubu işaret edecek şekilde kullanılmış olması bu alanda fikir üreten yazarları Romanların da içinde yer aldığı benzer bir sosyal kategoriyi paylaşan etnik gruplar için yeni bir sözcük bulma arayışına itmiştir. Kimi yazarlar Çingene kavramını yine bir sosyal grubu işaret edecek şekilde arkaik formuna gönderme yaparak kullanmaya devam etseler de, akademik yazında yaygın eğilim terminolojik tartışmalarla içeriği gölgelenmemiş yeni kavramların kullanıma sokulması yönündedir.

Özellikle antropoloji alanından gelen yazarların getirdiği kimi alternatif kavram önerileri ile geliştirilen tartışmalarda çok daha net bir çerçeve oluşturulabilmektedir. Hayden'in hizmet göçebeleri (service nomads)¹⁵⁷, Acton'un ticari göçebe (commercial nomads)¹⁵⁸, Misra'nın simbiotik göçebe (symbiotic nomads)¹⁵⁹ ya da Berland ve Rao'nun peripatetik benzeri kavramsallaştırmalarının kullanıldığı yeni çalışmalarda söz konusu sosyal formun giderek daha somut bir biçimde tanımlandığı, peripatetik konseptinin giderek daha fazla ayakları üstüne bastığı görülmektedir. Daha da önemlisi gün geçtikçe peripatetik kavramsallaştırması antropolojik metinlerden taşarak farklı disiplinlerden araştırmacıların metinlerinde de görünür hale gelmektedir. Gelecekte bu kavramsallaştırmanın arkeoloji, tarih, sosyoloji gibi muhtelif sosyal bilim disiplinlerinin yaygın tartışmalarından son derece işlevsel bir araç olarak kullanılabilmesi düşünülebilir.

Peripatetik kavramsallaştırmasının içeriği mutlaklaştırılmadan, kavram

¹⁵⁷ Hayden, Robert M; The Cultural Ecology of Service Nomads; THE EASTERN ANTHROPOLOGIST; Vol 32; No 4; 1979; sf 297

¹⁵⁸ Acton, Thomas; Gypsylorism in the Far East; NEWSLETTER OF GYPSY LORE SOCIETY; North American Chapter 4(1);2-6; 1981

¹⁵⁹ Misra, P. K; Indian Nomads; NOMADS IN INDIA; eds: Misra, P. K, Malhotra, K. C; Calcutta; Anthropological Survey of India; 1982

geliştirilmeye açık bir biçimde ele alınırsa, hem farklı sosyal bilim disiplinlerinde işlevsel bir biçimde kullanılma olasılığı artacak hem de ulaşılan yeni ampirik veriler çerçevesinde içeriğinin zenginleştirilmesi mümkün olabilecektir. Aksi halde mevcut veriler çerçevesinde oluşturulan bir analiz çerçevesinde dondurulan, tarihsel ve dinamik bir bağlamdan yoksun bir peripatik kavramsallaştırılmasının bu beklentiyi karşılaması mümkün değildir.

3.1 Peripatetik Kavramsallaştırması

İlk olarak Berland tarafından kullanılan peripatetik konsepti literatürde genel bir yaygınlık kazanmış ve giderek farklı disiplinler bünyesinde kullanılmaya başlanmıştır. Berland peripatetik konseptini tanımlarken ilk olarak prehistorik ve klasik kayıtların; kırsal, kentli ve pastoral toplumların belli periyotlarla karşılaştıkları, mekânsal hareketlilik düzeyleri yüksek çeşitli topluluklara ilişkin tanıklıklarla dolu olduğunu altını çizer. Sepetçiler, kalaycılar, dokumacılar, sihirbazlar, müzisyenler, hayvan performansçıları vs gibi¹⁶⁰. Berland söz konusu toplulukların uzun yıllar boyunca tarihçiler, sosyologlar ve özellikle de antropologlar tarafından görmezden gelindiklerinden yakınmaktadır¹⁶¹. Tam da bu noktada, karmaşık bir sosyal sisteme sahip tüm toplumlarda son derece köklü bir biçimde peripatetik toplumlara rastlanıyor oluşunun, onların içinde yaşadıklarını toplumlar mevcut bulunan özgün bir toplumsal nişi doldurduklarına bir yönelik işaret olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı sorusunu ortaya atar¹⁶². Berland'a göre kendi çalışmaları da dahil olmak 60'lardan sonra yürütülen kimi saha çalışmaları bu sorulara pozitif bir yanıt verilmesini mümkün kılan sonuçlar ortaya koymuştur¹⁶³. Yazar, yerleşik ya da çoban göçebe toplumların kendi imkânlarıyla ortaya çıkaramayacağı ya da bunu yapmayı sürekli olarak tercih etmeyeceği uzmanlaşma gerektiren kimi ürün ve hizmetlere olan ihtiyacın, peripatetik grupların varlık zemini

¹⁶⁰ Berland, Joseph C; Peripatetic Communities: An Introduction; NOMADIC PEOPLES; Number 21/22; December 1986; sf 1

¹⁶¹ A.g.e; sf 1

¹⁶² A.g.e; sf 2

¹⁶³ A.g.e; sf 2

olan peripatetik nişi tanımladığını ifade eder¹⁶⁴.

Antropolog Aparna Rao ampirik çalışmalara dayanan yapıtlarında kendisinden önce Joseph C Berland tarafından kullanılan peripatetik konseptini netleştirmeye yönelir. Rao esas olarak antropolojinin göçebe sınıflandırmasını tartışarak kendi bağlamını geliştirecektir. Fransız antropolojisinde göçebe kavramının mekânsal hareketliliğe sahip her türden topluluğu işaret ettiğini vurgular. Buna karşılık Anglo-Amerikan ve Alman literatüründe kavram spesifik olarak sürü sahibi göçebelere ve avcı-toplayıcı göçebelere gönderme yapmaktadır¹⁶⁵. Antropoloji literatürünün göçebe kavramsallaştırmasını daha geniş bir bağlam içerisinde değerlendirmeye başlaması ancak 1970'lerde mümkün olabilmıştır. Ancak bu tarihten sonra sürü sahibi ve avcı toplayıcı olmayan göçebelerin literatürde kapsamlı bir biçimde tartışılmaya başlandığını görmek mümkündür.

Rao peripatetik göçebeler olarak tanımladığı kategorinin diğer göçebe grupları ile karşılaştırılması yoluyla kendi konseptini netleştirmeye çalışır. Sürü sahibi göçebeliliğin temel unsurları emek, hayvan sürüleri ve otlak alanlarıdır. Peripatetik göçebelikte ise temel unsurlar emek, müşteri toplulukları, zanaat-hizmetlerdir. Rao bu temel üzerinde peripatetik göçebeler için kullanılmış alternatif terminolojilere değindikten sonra daha önce kullandığı gıda üretmeyen göçebe kavramına ilişkin bir oto-kritik gerçekleştirir. Çok katı bulunduğu bu sınıflandırmanın özellikle Afrika örneğinde ampirik olgulara tam uyum göstermediğine işaret eder. Öyleki kimi göçebe grupları belli bir süre için yemek üretmeyen göçebe sınıflandırmasına uygun bir geçim stratejisi benimserken daha sonra alternatif stratejilere uygun davranabilmektedir¹⁶⁶.

Rao peripatetik sınıflandırmasının Simmel'in “yabancı” kategorizasyonu ile olan ilişkisini vurgulamaktadır. Ona göre peripatetik konsepti tek tek tüccarları,

¹⁶⁴ Berland, Joseph C; Peripatetic Communities: An Introduction; NOMADIC PEOPLES; Number 21/22; December 1986; sf 3

¹⁶⁵ Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; sf sf 1

¹⁶⁶ A.g.e; sf 2

zanaatkârları ya da belli alanlarda uzmanlaşmış çalışma gruplarını işaret etmemektedir. Peripatetik konsepti belli bir ekonomik faaliyeti temel geçim stratejisi olarak benimsemiş bütün bir toplumu, toplumları açıklamaya çalışmaktadır¹⁶⁷. Bu bağlamda Rao, Simmel'in "yabancı" kavramsallaştırmasının peripatetik toplumları daha iyi anlamak için önemli bir kavram aracı olduğuna işaret eder. Bu durum sadece peripatetik toplumların yaşam stratejilerinin anlaşılmasına ilişkin bir durum değildir. Daha da önemlisi, "yabancı" kavramsallaştırması peripatetik topluluklarla büyük toplum arasındaki ilişkilene ve konumlandırmalara ışık tutar¹⁶⁸.

Rao, Simmel'in kavramını peripatetik toplumlara uydurmak için kavramı yeniden tanımlamaya çalışmadıklarını vurgular. Daha ziyade kendi kavramsallaştırması olan "geleneksel yabancı" ile Simmel'in çerçevesinden peripatetik toplumların çok boyutlu olarak anlaşılabilmesine katkı sunmayı hedeflediğini ifade eder¹⁶⁹. "geleneksel yabancı", Simmel'in "yabancı" nosyonunun bir alt kategorisi olarak peripatetik grupların özellikle büyük toplumla olan ilişkilerinin hangi bağlam içerisinde geliştiğine işaret etmektedir.

Simmel "yabancı" kavramsallaştırmasında tüccara özel bir önem atfeder. Tüccar doğası gereği yabancı olmak zorundadır. Ancak içinde bulunduğu toplumun dışında üretilen ürünlere ulaşabildiği ölçüde kendi ekonomik etkinliğini tam anlamıyla gerçekleştirme şansı bulabilecektir. Bu durum onu "yabancı" yapar. Bir başka deyişle tüccar ancak "yabancı" olduğu yerde kendini gerçekleştirebilir¹⁷⁰. Peripatetik toplumların içinde buldukları toplumlara, o toplumlar tarafından talep edilen (ya da peripatetik grupların talep yaratabileceği) ve o toplumlar tarafından peripatetik grubun sağlayabileceği düzeyde sağlanamayacak olan hizmet ve ürünleri sunarak geçinmeleri onları tıpkı Simmel'in tüccarı gibi zorunlu olarak "yabancı"

¹⁶⁷ Berland, Joseph C, Rao, Aparna; *Unveiling The Stranger: A New Look At Peripatetic Peoples; CUSTOMARY STRANGERS; NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES IN THE MIDDLE EAST, AFRICA, AND ASIA*; Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Praeger Publishers; 2004; sf 1

¹⁶⁸ A.g.e; sf 2

¹⁶⁹ A.g.e; sf 2

¹⁷⁰ A.g.e; sf 4

kılar¹⁷¹.

Simmel “yabancı” kavramını bir sosyal form ya da sosyal kategori olarak değerlendirmekteydi. Bu bağlamda onun yapıtında “yabancı” sadece tek tek örnekler üzerinden tartışılmamış aynı zamanda bir “yabancılık” sosyal formunun değerlendirilmesi çabası içinde olunmuştur¹⁷². Rao Simmel'in bu biçimde tanımladığı “yabancılık” sosyal formunun bugün gelip yarın giden göçerden farklı bir pozisyonda bulunduğuna işaret eder. “Yabancı” bugün gelir ve yarın da kalmaya devam eder. Ama hiçbir zaman tam manası ile buraya ait olmaz¹⁷³. Her an ayrılabilme potansiyelini kendi bünyesinde barındırır.

Rao peripatetik kategorizasyonunun temel olarak mekânsal hareketlilik, ekonomik alanda küçük ölçekli ticaret ve sosyal alanda iç evlenmeye dayandığını vurgular. Farklı etnik kökenlere sahip, farklı dilleri konuşan peripatetik gruplar; genellikle gıda üretmeyen, grup içi evlilik yapan, çeşitli ürünlerin satışı ve hizmetlerin sunumu ile geçimlerini temin eden mobilitesi yüksek topluluklardır.

Peripatetik gruplardaki endogami meselesi başlı başına tartışmalı bir alandır. Genel olarak da endogami (iç evlenme) ve egzogami (dış evlenme) antropolojinin zor konuları arasında yer almaktadır. Bunların varlığı teşçil edilmekle beraber bu toplumsal ilişkilerin gelişimi hakkında modern antropoloji literatürü pek az katkı sunmaktadır¹⁷⁴. Öncelikle egzogami, dar anlamda doğrudan akrabalık ilişkileri tanımlanabilen bireylerle evlenme yasağına ek olarak tanımlanmış belli bir insan grubuna mensup bireylerin kendi aralarında evlenmelerinin yasaklanmasına işaret eder¹⁷⁵. Egzogamik birim aile, yerel grup ya da klan olabilir. Evlenilebilecek bireyleri tanımlayan endogamik birimler ise oldukça çeşitlidir; kabile, sınıf, kast,

¹⁷¹ Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Unveiling The Stranger: A New Look At Peripatetic Peoples; CUSTOMARY STRANGERS; NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES IN THE MIDDLE EAST, AFRICA, AND ASIA; Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Praeger Publishers; 2004; sf 4

¹⁷² A.g.e; sf 6

¹⁷³ A.g.e; sf 8

¹⁷⁴ White, A Leslile; THE EVOLÜTION OF THE CULTURE; Left Coast Press; 2007; sf 102

¹⁷⁵ A.g.e; sf 111

ulus, dini inanç grupları endogamik birimlere örnek olarak verilebilir¹⁷⁶. Antropolojik gözlemlere konu olan kabile toplumlarında endogami ve egzogami ilişkilerine konu olan birim ve yapılar çeşitlilik göstermektedir. Klan sistemi olan kabile toplumlarında, egzogamik ilişkinin temel belirleyicisi olan klan soy zincirinin önüne geçer¹⁷⁷. Klan sistemi olmayan kabile toplumlarında ise akrabalık nosyonu ve soy zinciri evlilikleri şekillendirir¹⁷⁸.

Thompson marksist tarih anlayışı çerçevesinde egzogaminin klan birimi çerçevesinde ortaya çıkışına bir açıklama getirir. Buna göre ilkel sürü farklı hayvanların avlanması ya da farklı bitkilerin toplanması temelinde klanlara bölünmüştür. Her klan kendi avladığında edindiği gıda maddelerini diğerleri ile paylaşarak karşılıklı dayanışma içerisinde bulunur¹⁷⁹. Thompson'a göre her bir klanın başka klanlardan koca almasını zorunlu kılan egzogami sayesinde her bir klanın tüketebileceği yiyeceklerin çeşitliliğinin artması mümkün olabilecektir¹⁸⁰. Thompson gibi Marksist yöntemi kullanan Küçükaydın ise endogamiyi, farklı toplumsal altyapılara sahip olan toplumların tümüyle üstyapı olarak tanımladığı dinlerinin de farklı olmasına dayandırır. Ona göre endogamik birimler farklı üretim tarzları ile bir arada yaşamaya başladığında; din ayrımına dayanan üstyapı farklılıkları bu birimler arasında evlilik tabusu halinde kendini ortaya koyacaktır¹⁸¹.

Peripatetik gruplar söz konusu olduğunda endogaminin daha ziyade dışarıdan mı yoksa peripatetik grupların kendi tercihlerinden mi kaynaklandığı son derece tartışmaya açık bir konudur. Öte yandan şurası açıktır ki peripatetik olmayan toplumların, peripatetik toplumlarla evlenilmesini engellemeye dönük son derece güçlü, kurumlaşmış dışlama mekânizmaları vardır ve sonuç olarak peripatetik gruplar endogamik özellik göstermektedirler.

¹⁷⁶ White, A Leslile; THE EVOLUTION OF THE CULTURE; Left Coast Press; 2007; sf 111

¹⁷⁷ Dasgupta, Samira, Sarkar, Amitabha; FRONTIERS OF SOCIAL ANTHROPOLOGY; Gyan Publishing House; 1996; sf 48

¹⁷⁸ A.g.e; sf 48

¹⁷⁹ Thompson, George; TARİH ÖNCESİ EGE 1; Payel; 1995; sf 49

¹⁸⁰ A.g.e; sf 50

¹⁸¹ Demir Küçükaydın. Çalışma kapsamında kendisiyle yapılan görüşmede, kuramsal yaklaşımını açıklamıştır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

Peripatetik gruplarda endogami tartışılırken, endogamik birimin ne olduğu da ayrıca değerlendirme konusu yapılmalıdır. Şüphesiz ki bu konu ampirik malzemenin zenginleşmesi ile birlikte çok daha net bir biçimde anlaşılacaktır. Bununla birlikte Türkiye örneğinde peripatetik grupların evlilik ilişkilerine ilişkin genel gözlemler, endogamik birimin tek tek peripatetik gruplar değil genel olarak peripatetik toplumlar kümesi olduğuna işaret etmektedir. İstanbul'un Küçükbakkalköy¹⁸² ve Kuştepe¹⁸³ ilçelerinde yaşayan Roman, Abdal ve Poşa grupları arasındaki evliliklerin son derece yaygın olması, buna karşılık peripatetik kökenden gelmeyen gruplarla evlilikleri tamamen marjinal bir seyir izlemesi bu yargıyı güçlendiren örneklerdir. Şüphesiz ki bu gözleme temel alınan grupların kent yerleşimleri içerisinde geç-peripatetik gruplara dönüşerek farklı bir toplumsal örgütlenme biçimini benimsediği söylenerek itiraz edilebilir. Yine de peripatetik gruplara ilişkin evlenme yasağının, peripatetik olmayan grupların yargılarından önemli ölçüde beslendiği ve bunun da esas “Çingene olarak adlandırılan” toplumları kapsadığı düşünülürse endogamik birime ilişkin daha geniş bir perspektiften konuya yaklaşmak mümkün olabilecektir.

Peripatetik toplumsal örgütlenmenin bir diğer temel unsuru ekonomik stratejilerdir. Bazı peripatetik topluluklarda marjinal düzeyde hayvan, toprak sahipliğine rastlanılabilir. Bazıları avcılık ve toplayıcılık yaparak gıda maddelerine doğrudan ulaşabilirler. Buna karşılık temel geçim stratejileri ticaridir. Geçim stratejilerine bağlı olan mekânsal hareketlilik düzeyleri topluluktan topluğa değişir. Her peripatetik topluluk yaşadıkları bölgelerde bir etnik grup veya azınlık unsur olarak ortaya çıkarlar¹⁸⁴. Peripatetik toplulukların göçebeliliği diğer göçebelerden farklı olarak sadece doğal çevre ile ilişkili bir durum değildir. Benzer bir biçimde arz-talep ilişkilerinin şekillendirdiği sosyal çevre de peripatetik toplulukların göçebelilik düzeylerini ve biçimlerini etkiler¹⁸⁵. Rao peripatetik göçebeliliğin sürü sahibi göçebelikten farklı olarak bir üretim biçimi değil bir geçim stratejisi olarak

¹⁸² Kaynak Kişi: Y.D. Erkek. Çiçekçi, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.05.2011

¹⁸³ Kaynak Kişi: B.F. Erkek. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970'den günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. İlk görüşme: 15.6.2007

¹⁸⁴ Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; sf 3

¹⁸⁵ A.g.e; sf 3

değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. Diğer taraftan tıpkı sürü sahibi göçebeler gibi peripatetik grupların da çeşitli faktörler tarafından şekillendirilmiş alternatif geçim stratejileri bulunmaktadır¹⁸⁶.

Rao oldukça geniş bir araştırma evreninden toplanmış ampirik malzemeye dayanarak peripatetik grupların farklı geçim stratejileri ile ilişkilerini anımsatır. Avcı-toplayıcı, sürü sahibi ya da tarımsal geçim stratejilerinden peripatetik geçim stratejisine evrilmiş toplulukların veya tam tersinin somut olarak gözlemlenebildiğini vurgular¹⁸⁷. Bollig'in Afrika'daki peripatetik gruplarla ilgili değerlendirmeleri bu açıdan oldukça ilgi çekicidir. Kara Kıta'da yaşayan Yibir grubu tamamen peripatetik stratejileri benimsemiştir. Fuga grubu bahçe tarımı ile uğraşmakta ve peripatetik stratejileri kısmi olarak devreye sokmaktadır. Waata grubu ise esas olarak avcı bir toplumken, yer yer peripatetik stratejilerle geçinmektedir¹⁸⁸. Bollig'e göre kıtanın avcı-toplayıcıları ile peripatetik grupları arasında oldukça net bir ilişki bulunmaktadır. Kıtada peripatetik olarak sınıflandırılabilir pek çok grup avcı-toplayıcı kökenlidir. Avcı-toplayıcılık için uygun zeminin ortadan kalkması ile birlikte yeni geçim stratejileri bulmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda çeşitli hizmetlerin ve zanaatların sunumunda uzmanlaşmışlardır¹⁸⁹. Farklı geçim stratejileri ile peripatetik stratejiler arasında geçiş örneklerine farklı coğrafyalarda da rastlamak mümkündür. Geçmişte kuş avcılığı ile geçinen Orta Hindistan'ın Narikuravar grubu günümüzde belirgin bir biçimde peripatetik stratejileri benimsemeye başlamıştır. Narikuravarların sözlü anlatılarında orman ve orman ürünlerine ilişkin çok zengin ögeler bulunmaktadır. Bu anlatılardan hareketle Narikuravarların orman ürünlerinin takasından peripatetik stratejilere geçisi kolaylıkla izlenebilmektedir¹⁹⁰. Benzer bir

¹⁸⁶ Rao, Aparna; *The Concept Of Peripatetics: An Introduction*; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; sf 3

¹⁸⁷ A.g.e; sf 5

¹⁸⁸ Bollig, Michael; *Ethnic Relations and Spatial Mobility In Africa*; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; 1987; sf 181

¹⁸⁹ Bollig, Michael; *Hunters, Foragers, and Singing Smiths: The Metamorphoses Of Peripatetic Peoples In Africa*; A.g.e; Berland, Joseph C, Rao Aparna; 2004; sf 196

¹⁹⁰ Meshack, Daniel, Griffin, Kriss; *Meshack, Daniel, Griffin, Kriss; Displacement and Forced Settlement: Gypsies in Tamilnadu*; CONSERVATION AND MOBILE INDIGINOUS PEOPLES; Chatty, Dawn, Colchester, Marcus; Berghan Books; 2002; sf 264

durum avcılık ve toplayıcılığı büyük ölçüde geride bırakmış olan Birhorlar için de geçerlidir. Alt kasttan Hindularla ticari ilişkiler içerisinde bulunan Birhorlar bu gruplar tarafından kast dışı olarak tasnif edilmektedir¹⁹¹. Yine Kuzey Hindistan'daki Korwalar kaynakların azalmasıyla birlikte avcılığa ayırdıkları zamanı yarıya indirmişler ve Bambulardan ördükleri sepetleri çevrelerindeki tarımcı topluluklara satmaya başlamışlardır¹⁹². 1970-1980 yılları arasında yaşadıkları orman alanlarının yok oluşu ile birlikte avcı-toplayıcı Sabraslar eğlence sektöründe çalışmaya başladılar. Günümüzde Sabraslar göçebe cambazlar, sihirbazlar ve panayircılar olarak geçimlerini sağlamakta; komşuları Sabraslara meslekleri dolayısıyla Mondapotta adını vermektedir¹⁹³. Bu çalışma kapsamında görüşlerine başvurulmuş bir kaynak kişi, yakın zamanlara kadar İstanbul Kuştepe'deki sepetçi Romanların, yakın bölgelerdeki kırsal arazilere giderek yenilebilir nitelikteki otları topladıklarını hem de imkan buldukça avlandıklarını ifade etmektedir. Yine kaynak kişinin ifadesine göre mahalle sakinleri arasında özellikle kirpi avının meraklıları bulunmaktadır¹⁹⁴. Romanlar gibi yüzyıllardır peripatetik stratejileri uygulayan toplumlarda bile avcılık ve toplayıcılığın izlerine rastlanılabiliyor oluşu, şüphesiz ki bu ekonomik faaliyet arasında geçişliliklerin gerçekleşebildiğinin bir işaret olarak yorumlanabilir.

Rao peripatetik konseptini tanımlarken peripatetik toplumlarla büyük toplum ilişkisini sorgulamaya özel bir önem verir. Peripatetik gruplar genellikle içinde yaşadıkları büyük toplumla farklı etnik kökenlerden gelmektedirler. Böyle olmadıkları durumlarda bile büyük toplumun algısı, peripatetik topluluğun “yabancı” olduğu yönündedir. Peripatetik gruplar tarafından benimsenmiş temel ekonomik faaliyetler çoğunlukla büyük toplum için işlevsel olmasına rağmen bu “yabancı”

¹⁹¹ Warf, Vickie, Gabbard, Katherine, Neill, Judy; THE BIRHOR OF INDIA: A VANISHING TRİBE; 2008; <http://www.hope-chapel.org/mediafiles/birhor-report.pdf>; sf 2

¹⁹² Fortier, Jana; The Ethnography of South Asian Foragers; ANNUAL REVIEW OF ANTHROPOLOGY; 38:39-114; 2009; sf 108

¹⁹³ Rao, Aparna; Strangers and Liminal Beings: Some Thought on Peripatetics, Insiders, and Outsiders in Southwest Asia; ; CUSTOMARY STRANGERS; NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES IN THE MIDDLE EAST, AFRICA, AND ASIA; Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Praeger Publishers; 2004; sf 272

¹⁹⁴ Kaynak Kişi: B.F. Erkek. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970'den günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. İlk görüşme: 15.6.2007

algısına peripatetikler tarafından yapılan ekonomik faaliyetlerin düşük işler olarak sınıflandırılması da eşlik eder¹⁹⁵. Diğer taraftan peripatetik grupların büyük toplum içerisindeki dışlanmış pozisyonlarına rağmen pek çok dini ve mistik ritüelin uygulanmasında kritik bir işleve sahip olmaları da sıklıkla rastlanabilen bir durumdur¹⁹⁶.

Antropoloji çalışmalarında peripatetik toplumlarla büyük toplum arasındaki ilişki ile ilgili en önemli tartışmalardan biri de bu ilişkinin parazitik nitelik taşıyıp taşımadığıdır. Rao peripatetik toplumlarla büyük toplum arasındaki ilişkinin birbirlerine değişen düzeylerde ihtiyaç duyan aktörler arasındaki bir ilişki olduğunu ifade eder. Çok sayıda faktörün devreye girmesi ile birlikte büyük toplumun peripatetikler tarafından üretilen zanaat ürünü ve hizmetlere olan ihtiyacı değişkenlik göstermektedir¹⁹⁷. Yazar peripatetik toplumların müşteri toplumları ile olan ilişkisini farklı boyutları ile ele alır. Bu ilişkinin karakterinin coğrafyaya göre şekillendiğine işaret eder. Kuzey Afrika, Arabistan, Türkiye, İran ve Belucistan'daki pek çok sürü sahibi göçebe topluluğun en az bir peripatetik toplum ile birlikte yaşadığını vurgular. Bu noktada kimi peripatetik toplumların tamamıyla sürü sahibi bir göçebe gruba bağlandığını, bu durumdaki kimi peripatetik toplumların ise aynı zamanda yerleşik tarımcılarla müşteri ilişkisi kurduğunu ifade eder. Bu tarz bir ilişkinin tersi de doğrudur. Geleneksel olarak tarımsal topluluklarla müşteri ilişkisi kurmuş olan kimi peripatetik toplumların daha sonra sürü sahibi göçebelerle çalışmaya başladıklarına ilişkin örnekler de bulunmaktadır¹⁹⁸.

Rao, kimi yazarların peripatetikler ve müşteri toplulukları arasındaki ilişkiyi tartışırken kast kavramsallaştırmasına başvurduklarını hatırlatır. Bu noktada esas problem yaygın bir kast ideolojisinin egemen olmadığı bir toplumda kast oluşumundan bahsedilip bahsedilemeyeceğidir. Rao kast ideolojisinin şu veya bu ölçüde mevcut olduğu yerlerde peripatetik grupların bir kast olarak

¹⁹⁵ Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; sf 8

¹⁹⁶ A.g.e; sf 9

¹⁹⁷ A.g.e; sf 12

¹⁹⁸ A.g.e; sf 13

konumlanabileceğine işaret eder. Ne varki bu durum kast ideolojisinin mevcut olmadığı bölgeler için yaygınlaştırılmaz¹⁹⁹.

Rao peripatetik toplumların büyük toplum ile ilişkilerinde grup dilinin önemine işaret eder. Peripatetik topluluğun ve büyük toplumun farklı etnik kökenlerden geldiği örneklerde peripatetik toplumun geleneksel dili koruyucu sosyal işlevi çerçevesinde yaşatılır. Peripatetik toplum ile büyük toplumun aynı etnik kökeni paylaştığı durumlarda ise çeşitli dil araçları kullanılır ve gizli dil-argolar oluşturulur ve bu kurma diller nesilden nesile aktarılır²⁰⁰. Bollig Afrika'daki peripatetik topluluklar üzerinden bu gizli dillerin çeşitli örneklerini verir. Nil Vadisi'ndeki Halabi grubunun dili Arapça grameri ve başkalarının anlayamayağı şekilde bozulmuş Arapça sözcüklere dayanmaktadır. Fugaların çeşitli dillerden toplanmış kelimelerden oluşan ve içinde yaşadıkları toplumun anlayamadığı gizli bir kelime dağarcıkları bulunmaktadır²⁰¹. Türkiye'de dahil oldukça geniş bir coğrafyada yaşayan Abdal peripatetiklerinin de kendilerine ait bir gizli dilleri bulunmaktadır. Abdal gizli ağırlıklı Farsça sözcükleri içeren gizli bir kelime dağarcığının içinde Turani gramerle konuşulmasına dayanmaktadır²⁰².

Rao genel bir çerçeve içerisinde peripatetik konseptini tanımladıktan sonra konunun tarihsel boyutlarını değerlendirir. Peripatetik toplumlar yazılı tarihin ve efsane benzeri kültürel ürünlerin satır aralarında mevcudiyetlerine dair çok sayıda izler bırakmışlardır. Yazar MÖ 6-1 yy'lar arasında kaya tünelleri açan demircilerin, antik Japonya'nın göçebe gösteri sanatçılarının ve eski Kore'deki benzeri toplulukların peripatetik konseptine fazlasıyla uyduklarını ifade eder. Benzer bir biçimde Orta Çağ Hindistan'ında temel ticaretin büyük ölçüde peripatetik toplulukların ellerinde olduğunu hatırlatır²⁰³. Kadim Güney Asya uygarlığı İndus Medeniyeti'nin zanaat ürünlerini Arabistan ve Mezopotamya'da yaygınlaştıranların

¹⁹⁹ Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; sf 16

²⁰⁰ A.g.e; sf 19

²⁰¹ Bollig, Michael; Ethnic Relations and Spatial Mobility In Africa; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; 1987; sf 214-215

²⁰² Yıldırım, Faruk; ABDAL GİZLİ DİLİ; Karahan Kitabevi; 2011

²⁰³ A.g.e; sf 20

Hindistan coğrafyasının peripatetikleri olabileceğini ifade eder. Zira Demir Çağı'na ait objelerin işlenme tarzlarındaki genel ortaklık bunların standart bir kültürün ürünleri olabileceğini düşündürmektedir.

Güney Asya'ya ait en eski yazılı metinlerden olduğuna inanılan Tamil Tolappiyam'da (M.Ö 5-6 yy) göçebe ozanlara, çerçilere, aktörlere ilişkin çok sayıda atıfın bulunması bu coğrafyada peripatetik grupların yaygınlığına dönük bir işaret olarak kabul edilmektedir. Rao Antik Yunan'da çok sayıda kaynakta isimleri anılan göçebe tiyatro gruplarının ve diğer eğlence sanatçılarının yine peripatetik konsepti içinde değerlendirilebileceğine işaret eder²⁰⁴. Orta Asya'da Cengiz Han döneminde yaşayan peripatetik gruplara ait kayıtlar olduğunu vurgular²⁰⁵.

Yazar peripatetik topluluklar için kullanılan bir dizi jenerik terimin varlığını hatırlatarak kendi konsepti ile Çingene kavramsallaştırmasına ilişkin tartışmalara kısmen de olsa dahil olmuş olur. Yemek üretmeyen, göçebe, endogamik toplulukların dünya genelinde Çingene (Gypsy) ya da avare (vagrant) olarak sınıflandırıldıklarına işaret eder. Avrupa dışı coğrafyalarda da benzeri genel kategoriler kullanılmaktadır (Afganistan'da Jat, Kore'de hwach ok chaein, Afrika'da Nyamakala gibi). Rao bu genel terimlerin genel halk algısını yansıttığına işaret eder. Buna karşılık antropologların bu kavramları kullanırken dikkatli olması gerektiğini vurgulayan Rao, bu kavramların içeriğinin belirsiz ve genellikle de “yanlış” olduklarını işaret eder²⁰⁶. Peripatetik kavramsallaştırmasını kullanarak, kendi düzlemini Çingene adına ilişkin tanım tartışmalarının dışına çıkartan Rao'nun, tam da bu noktada Roman milliyetçilerinin sıklıkla kullandığı bir akıl yürütmeye başvurması ilginçtir. Rao tüm “Çingenelerin” göçebe olmadıkları gibi avcı-toplayıcı ve sürü sahibi olmayan tüm göçebelerin de “Çingene” olmadıklarını hatırlatır. Ona göre “Çingenelerin” tamamı

²⁰⁴ Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Unveiling The Stranger: A New Look At Peripatetic Peoples; CUSTOMARY STRANGERS; NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES IN THE MIDDLE EAST, AFRICA, AND ASIA; Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Praeger Publishers; 2004; sf 2

²⁰⁵ Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; sf 20

²⁰⁶ A.g.e; sf 7

peripatetik konsepti içerisinde değerlendirilemez²⁰⁷.

Yazar peripatetik grupların tanımlanmasında genel kavramların kullanılması ile ilgili eleştirisinde kullandığı akıl yürütmeye aslında Roman milliyetçilerinin ön kabullerinden hareket etmektedir. Roman resmi tarihinin yaratılması sürecinde milliyetçi yazarlar, Romanların peripatetik bir kökenden gelmediğini vurgularlar. Aslında askeri bir kastın mensupları olan Romanlar, Hint diyasporası olarak Avrupa'daki marjinalleştirilmenin etkisi altında peripatetikleşmişlerdir. Diğer taraftan bu belirlemenin yanında sanayinin yaygınlaşması ile birlikte geleneksel mesleklerini kaybedip kent merkezli yaşama geçen ya da çok daha köklü kentsel ya da kırsal yerleşimlere sahip Romanların varlığı vurgulanarak kimi Romanların hiçbir zaman peripatetik bir kökene sahip olmadığı iddia edilebilmektedir.

Rao bu varsayımı temel alarak peripatetik topluluklar için Çingene adının kullanımını sorunlu ilan ederken öncelikle kendi konsepti ile çelişkiye düşmektedir. Zira peripatetik toplulukların mobilite düzeylerinin çevre koşullarının etkisi ile değiştiğini vurgulayan Rao peripatetik toplumları süregelen bir göçebelikle tanımlamaz. Balkanlardaki Roman topluluklarının bir bölümünün uzun süreli yerleşimlere sahip olması onların içinde buldukları çevrede sahip oldukları iş imkânlarının yaygınlığı ve genişliğinin hareketlilik seviyelerini sınırlaması ile ilişkili bir durumdur. En uzun süreli yerleşimlere sahip grupların esas olarak demirci ve müzisyenler olduğu göz önüne getirilirse durum daha da anlaşılabilir bir hale gelecektir.

Diğer taraftan Rao'nun Gypsy, Çingene vb genel terimlerle Roman kimliğini bir çırpıda eşitlemesi de Roman milliyetçilerinin akademik alanda yarattığı etkin hipnotizmanın bir tezahürü olarak görülebilir. Zira Gypsy-Çingene gibi genel terimler yüzlerce yıldır Yeniche, Pavee, Quinquis, Aşkali, Jevg ve benzeri çok sayıda farklı peripatetik grubu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu toplulukların tamamının bu isimle anılması ise herhangi bir etno-kültürel nedenden daha fazla bu grupların

²⁰⁷ Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; THE OTHER NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987; sf 7

yaşam stratejilerinin peripatetik konsepti ile uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır. Matras'ın haklı olarak vurguladığı gibi Gypsy kavramının aynı zamanda spesifik bir etnik grubu çağrıştırmasının zaman zaman karışıklığı yol açabildiği doğrudur. Bu bağlamda peripatetik konseptinin akademik tartışmalarda Çingene ve benzeri kelimeler yerine kullanılması da anlaşılabilir. Nitekim bu çalışmada, peripatetik kavramsallaştırmasının kullanılıyor oluşu, Çingene kelimesinin aşırı yüklü hali ve artık tek bir tamlığı işaret edemeyecek derecede farklı bağlamlarda tanımlanmasından kaynaklanan terminolojik karmaşanın, disiplinlerarası sağlıklı bir akademik tartışmayı imkânsız hale getiriyor oluşu ile bağlantılıdır.

Buna karşılık bu çalışmada peripatetik kavramsallaştırmasının kullanılıyor oluşu, Rao'nun Roman milliyetçilerinin ön kabullerini paylaşmasını hoş görmeyi gerektirmez. Bir taraftan Çingene olarak adlandırılan toplulukların ortak varoluşlarının disiplinlerarası bir zeminde tartışılabilmesi için peripatetik kavramsallaştırmasını kullanırken, öte yandan Çingene (Gypsy) adına modernite ile yüklenen yeni anlam ve “gerçek Çingene” mitinin kurgulanması süreçlerinin, siyasal motivasyonlarla gerçekleşen inşa faaliyetleri olduğunu bilince çıkarmak mümkündür.

Peripatetik konsepti, her ne kadar bir ideal tip olarak son derece işlevsel bir analiz çerçevesi sunsa da kapitalist ilişkiler ve sanayinin gelişimi sonrası dünyanın hemen her yerinde söz konusu grupların yaşamak zorunda kaldığı değişimleri sağlıklı bir çerçeveye oturtma noktasında yetersiz kalmaktadır. Büyük kentlerin en yoksul yerleşimcileri arasında yer alan peripatetik kökenli grupların artık peripatetik konseptinin ideal tipinin dışına taşdıkları, yeni bir toplumsal form teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu topluluklar sosyal grup olarak varlıklarını korudukları gibi, peripatetik grupları kuşatan Çingene algısı da bu çalışmada geç-peripatetik olarak adlandırdığımız söz konusu sosyal grup üzerinden yeniden üretilmektedir.

3.2 Geç-Peripatetik Kavramsallaştırması

Farklı etnik kökenlerden geldikleri halde çevre toplumlar tarafından Çingene olarak adlandırılan toplumların, komşu topluluklarca nasıl bir çerçeve içerisinde birlikte sınıflandırıldığı en sağlıklı bir biçimde peripatetik konsepti ile açıklanabilmektedir. Endogamik özellik gösteren, mobilite seviyesi yüksek, büyük toplumla hizmet veya mal değişimi üzerine kurulmuş karşılıklı bir ekonomik bütünleşmeye sahip gruplar binlerce yıl boyunca insanlık tarihinin bir parçası olarak varlıklarını korumuşlardır. Peripatetik konsepti hem bu tarihsel mirası hem de geleneksel yapılarını muhafaza eden grupları anlamak için çok işlevsel bir araç olarak önümüzde durmaktadır.

Peripatetik topluluklara ilişkin dünyanın dört bir yanından derlenmiş antropolojik-etnolojik çalışmalar daha ziyade geleneksel yapısını muhafaza eden gruplara odaklanmaktadır. Buna karşılık özellikle kapitalist ilişkilerin ve teknik ilerlemenin yaşam güzergâhlarında bir değişimi zorunlu kıldığı pek çok peripatetik orjinli topluluk, kentsel hayatın içerisinde geçim stratejileri çeşitlendirmişler veya tamamıyla değiştirmişlerdir. Özellikle sanayinin yaygınlaşması ile birlikte geçmişte peripatetikler tarafından gerçekleştirilen zanaat ve hizmetler modern kurumlar tarafından üstlenilmiş ve muhtelif peripatetik gruplar eş zamanlı olmayan bir biçimde geleneksel mesleklerini bırakmış ya da yeniden yapılandırmışlardır.

Peripatetik konsepti bu değişim sürecini ve sonrasını büyük ölçüde tartışma dışı bırakmaktadır. Oysaki peripatetik gruplar kapitalist ilişkilerin ve altyapının gelişmesiyle birlikte geçirdikleri evrim sürecinde grup kimliklerini kaybetmedikleri gibi çevre toplumlar tarafından Çingene olarak adlandırılmaya devam etmişlerdir. Kentsel yaşamın kurucu öznelerinden biri olarak hem mekânsal hem de ekonomik düzeyde kentsel hayatın yeniden üretimine dahil olan bu grupların yaşam stratejilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için geç-peripatetik konseptinin yapılandırılması önemli bir ihtiyaç olarak ortada durmaktadır. Bu çalışmada peripatetik kökenli toplulukların geniş bir ampirik malzemeye dayanılan analizi üzerinden geç-peripatetik konseptinin inşa edilmesi ve derinleştirilmesine gayret

gösterilecektir.

19. yy düşünce dünyası genellikle iyimserdir. Bu iyimserlik iki ayrı kaynaktan beslenmektedir. Bir tarafta bilim nosyonunu, toplumsal ilişkilerin dışında mutlak bir ilerleticilik varsayımıyla tanımlayan aydınlanmacılık düşüncesi vardır. Aydınlanma bu haliyle teleolojik bir düşünce sistemidir²⁰⁸. Batı, bilimin ışığını dünyanın dört bir tarafına, medeniyet taşıyıcılığı misyonu gereğince yayacak ve “bilim karanlıkları güneşe boğacaktır”. Asri iyimserliğin ikinci kaynağı ise temelde bir aydınlanma eleştirisi olan Marksizmdir. Marksizm aydınlanmanın bilim kavramını toplumsal ilişkilerin üstünde tanımlanmasına karşı çıkar. Marksizme göre bilimin kendisi de toplumsal ilişkilerin bir ürünüdür²⁰⁹. Öte yandan Marksizmin de aydınlamacı düşünceye göre daha az iyimser bir dünya tasarımına sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira bu düşünce sisteminin kurucularına göre *“komünizm ne yaratılması gereken bir durum ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir ülküdür. Biz bugünkü duruma son verecek gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları şu andan varolan öncüllerden doğar.”*²¹⁰. Demek ki insanlığın bu belki de en kadim ütopyası nihayet maddi şartların bir gerekliliği, “tarihin doğal akışının bir sonucu” haline gelmiştir. Artık maddi şartları komünizmin prensipleri doğrultusunda değiştirmekten değil “tarihin akışına uymaktan” söz edilmektedir. Komünizm hareketinin zorunlu “varolan” öncülleri ise: *“Tümüyle mülkiyetsiz işçiler yığını, sermayeden ya da sınırlı bile olsa her çeşit tatmin duygusundan uzak işçiler yığını, dünya pazarını varsayar; nasıl ki bu işin geçici nitelikte olmayan kaybı, rekabetten doğan işgücü kaybı, güvenli geçim kaynağı olarak kaybı, rekabetten doğan iş kaybı da dünya pazarını varsayarsa. Demekki proletarya ancak dünya çapında tarihsel olarak mevcut olabilir, nasıl ki proletaryanın işi olan komünizm, ancak, dünya çapında tarihsel olarak var*

²⁰⁸ Amin, Samir; EMPERYALİZM VE EŞİTSİZ GELİŞME; Kaynak; İstanbul; sf 136

²⁰⁹ A.g.e; sf 135

²¹⁰ Marks, Karl, Engels, Friedrich; ALMAN İDEOLOJİSİ (FEUERBACH); Eriş; 2003; madde 18; sf 39

olabilirse."²¹¹. Bu satırlarda son derece güçlü bir biçimde ifadesini bulan düşünce su sızdırmaz bir evrenselcilik ve kapitalizmin homojenleştirici gücüne olan sarsılmaz bir inançtır. Nitekim Marks, kapitalist gelişmenin pre-kapitalist toplumsal ilişkiler üzerinde son derece güçlü bir basitleştirici etkisi olduğunu ifade eder: "*Ne var ki bizim çağımızın, burjuvazinin çağının ayırıcı özelliği, sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiş olmasıdır. Tüm toplum giderek daha çok düşman iki kampa, doğrudan birbirlerinin karşısına dikilen iki büyük sınıfa bölünüyor: Burjuvazi ve Proletarya.*"²¹². Oysa ki tarihsel süreç içerisinde bu noktaya gelinmesi Marks'a göre hiç de kolay gerçekleşmemiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için pre-kapitalist egemenlik ilişkilerinin kapitalist egemenlik alanından kökten bir biçimde temizlenmesi gerekmiştir: "*Burjuvazi üstünlüğü ele geçirdiği her yerde bütün feodal, ataerkil, romantik ilişkilere son verdi. İnsanı "doğal efendilerine" bağlayan çok çeşitli feodal bağları acımasızca kopardı, ve insan ile insan arasında, çıplak özçikardan, katı 'nakit ödemedi' başka hiçbir bağ bırakmadı.*"²¹³. Bu satırların, her türden pre-kapitalist katmanlaşma biriminin, ki bu arada klan ve kabile tipi toplumsal yapılardan geriye ne kalmışsa, topyekün bir tasfiyesini ima ettiği çok açık. Üstelik Marks'a göre bu burjuvazinin konjonktürel şartlarda aldığı bir tavır değil, onu olduğu şey yapan temel varlık koşuludur: "*Burjuvazi, üretim araçlarını ve böylelikle üretim ilişkilerini ve, onlarla birlikte, toplumsal ilişkilerin tümünü sürekli devrimcileştirmeksizin var olamaz.*"²¹⁴. Sonuçta burjuvazinin egemen olduğu her coğrafyada "*Bütün sabit, donmuş ilişkiler, beraberlerinde getirdikleri eski ve saygı değer ön yargılar ve görüşler ile birlikte tasfiye oluyorlar, bütün yeni oluşmuş olanlar kemikleşmeden eskiyorlar. Yerleşmiş olan ne varsa eriyip gidiyor, kutsal olan ne varsa lanetleniyor, ve insan, kendi gerçek yaşam koşullarına ve hemcinsiyle olan ilişkilerine nihayet ayık kafa ile bakmak zorunda kalıyor.*"²¹⁵.

İşte 19. yy'ın 20. yy'ın başlarında da etkili olan iyimserliğin anti-kapitalist cephesi, marksizmin bu kuramsal varsayımları üzerinde temellenmektedir. Ne var ki

²¹¹ A.g.e; sf 39

²¹² Marks, Karl, Engels, Friedrich; KOMÜNİST MANİFESTO; Eriş; 2003; sf 23

²¹³ A.g.e; sf 24-25

²¹⁴ A.g.e; sf 25

²¹⁵ Marks, Karl, Engels, Friedrich; KOMÜNİST MANİFESTO; Eriş; 2003; sf 25

kapitalizm bir dünya sistemi haline gelip, metropol burjuvazisi dünya genelinde egemen olsa da kendi doğduğu coğrafyada kısmen meydana getirdiği bu dönüşümü, diğer yayılma alanlarında gerçekleştirememiş ya da buna tenezzül etmemiştir. Hem sömürgeci hem de post-kolonyal dönem metropol kapitalizmin gerek siyasal kurumları gerekse ekonomik güçleri, pre-kapitalist ilişkilerin çevre ülkelerde farklı biçimlerde varlığını korumasına rıza göstermiş, dahası bu durumu araçsallaştırma eğiliminde olmuştur. Şüphesiz ki bu metropol burjuvazisinin çevre ülkelerde kendine uygun koşullar yaratmak için mücadele etmediği anlamına gelmez. Nitekim Marks Kapital'in birinci cildinde ilkel birikimi açıklarken “Modern Sömürgecilik Teorisi” adı altında sömürge küçük mülk sahiplerinin serbest işçi haline getirilmesi için yürütülen çabalara değinir²¹⁶. Buna karşılık ne olursa olsun, burjuvazinin pre-kapitalist toplumsal ilişkilere karşı Marks'ın “buharlaştırma” dediği, üst düzeyde marjinalleştirme olarak tarif edilmesinin metropol kapitalizmine ilişkin bugünkü bilgilerimiz ışığında daha mantıklı görüldüğü etkisi, çevre kapitalist ülkelerde aynı biçimde ortaya çıkmamıştır. Amin haklı olarak kapitalizmin içsel bir evrimin değil dışsal bir saldırının sonucu olarak geliştiği için, kapitalizmin ilk gelişme aşamasındaki sürecin “peripeferide” bire bir yaşanmadığının altını çizmektedir²¹⁷. Bir başka ifadeyle aslında Marks'ın kuramında hali hazırda ifade edildiği gibi, bu dönüşümün dinamosu olan ve kendisi de tarihsel bir sürecin sonucunda ortaya çıkan burjuvazi, çevre ülkelerde farklı tarihsel süreçlerin sonucu olarak aynı biçimiyle ortaya çıkamamış, bunun sonucunda da pre-kapitalist ilişkilere kökten bir darbe indirebilecek yerel bir sosyal güç haline gelememiştir. Buna karşılık kapitalist metropollerin çevre ile kurduğu farklı ilişki modellerinde, tümüyle tasfiye edilmeyen tüm yerel sosyal ilişki ve kurumlar, oldukları biçimden farklılaşmış, yabancılaşmış ve kuralları merkez kapitalizmin sermaye birikimi rejimince belirlenen bir yeni evren içerisinde ya yeniden yapılandırılmışlar²¹⁸ ya da bu sistemin bıraktığı boşluklarda kendi varlıklarını sürdürebilecek yeni ilişki ağları geliştirmişlerdir.

Buradaki genel değerlendirme kapitalist dönüşümün çevre ülkelerde hiçbir

²¹⁶ Marks, Karl; KAPİTAL Cilt 1; Eriş; 2003; sf 659

²¹⁷ Amin, Samir; EMPERYALİZM VE EŞİTSİZ GELİŞME; Kaynak; İstanbul; sf 136

²¹⁸ A.g.e; sf 113

etkisi olmadığı şeklinde yorumlanamaz. Nitekim Lefebvre'nin kent toplumu dediği şey artık şu veya bu düzeyde evrensel bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır²¹⁹. Kent toplumu tarımsal üretimi emen veya onun üzerinde hakimiyet kuran toplum anlamında kullanılmaktadır ki bu ister metropol kapitalizmindeki biçimiyle olsun isterse Amin'in açıkladığı çevre versiyonunda köylülerin merkez kapitalizmin birikim şartlarına tabi kılınp yarı-proleterler haline getirildiği²²⁰ biçimiyle olsun gezegenimizdeki hakim eğilimi yansıtmaktadır. Üstelik Lefebvre kentsel toplum deyimiyile tamamlanmış bir gerçekliği değil oluşum halindeki bir yapıyı, bir yönelimi tarif etmektedir²²¹. Bu arada Lefebvre çevrede yaygın merkezde marjinal bir biçimde de olsa Marks'ın iyimserliğinin genellikle görmezden gelinmesine neden olduğu bir gerçeği hatırlatır. Tarımın hakim olduğu dönemden gelen yerel ve bölgesel özgünlükler ortadan kalkmamış ama sanayi üretiminin bir parçası olma yönünde değişim geçirmektedirler²²².

Peripatetik toplumların temel varoluş zemini pre-kapitalist tarım toplumlarda varolan bir boşluk, peripatetik niştir. Yerleşik tarımcı birimlerin ya da çoban göçebe toplumlarının kendi iç dinamikleriyle karşılayamadığı kimi zanaat ürünleri ve hizmetlere olan ihtiyacın, merkezi ya da yerel siyasal kurumlar eliyle karşılanamaması sonucunda ortaya çıkan boşluk; insan malzemesi farklı toplumsal kesimlerden gelen peripatetik toplumlarca doldurulmuştur. Daha önce örneklendiği üzere doğal kaynaklara erişimi kısıtlanan avcı-toplayıcı, üretim araçlarını yitiren çoban göçebe ya da tarımcı topluluklar peripatetik toplumlar haline gelerek, bu koşullarda ayakta kalabilmek için sistemin periferisinde yer alan bir geçim stratejisini benimsemeyi kabul etmişlerdir²²³.

19. yy'da kapitalizmin homojenleştirici etkisi üzerine sahip olunan iyimser

²¹⁹ Lefebvre, Henri; KENTSEL DEVRİM; Sel; 2013; sf 8

²²⁰ Amin, Samir; EMPERYALİZM VE EŞİTSİZ GELİŞME; Kaynak; İstanbul; sf 113

²²¹ Lefebvre, Henri; a.g.e; 2013; sf 8

²²² A.g.e; sf 9

²²³ Rao, Aparna, Berland, Joseph C; CUSTOMARY STRANGERS NEW PERSPECTİVES ON PERİPATETİC PEOPLES; Praeger Publishers; 2004

yaklaşımın peripatetik toplumları tartışmaya değer bulmaması şaşırtıcı değildir. Nitekim burjuvazinin bütün pre-kapitalist kurum ve ilişkileri temizlediği gibi peripatetik ilişkileri de ortadan kaldıracağı düşünülmektedir. Zira bu toplulukların varlık zemini olan prekapitalist bağımsız üreticilerden oluşan köy toplumu ve otlaklarda özgürce dolaşan çoban göçebeler de proleterleşmekte, peripatetik niş buharlaşmaktadır. Geçen yüzyılda yaşananlar peripatetik gruplar örneğinde bu varsayımı tam olarak doğrulamamıştır. Kentsel devrimin tartışılmaz yaygınlığına rağmen peripatetik olarak adlandırılan gruplar kitlesel bir biçimde proletarya ile bütünleşmemiş; proletarya veya çevre kapitalist ülkelerdeki heterojen ücretliler kitlesi ya da farklı toplumsal katmanlarla dönem dönem birleşseler bile geçmişte sahip oldukları bağımsız sosyal varlığı tümüyle kaybetmemişlerdir.

Merkez kapitalist ülkelerde peripatetik grupların devamcıları olarak değerlendirilebilecek unsurlar sayıca daha küçük birimler halinde ortaya çıkmaktadırlar. Bu durum belki de bu grupların çok büyük bir bölümünün gerçekten de geleneksel sosyal varlıklarını yitirerek büyük işçi kalabalıkları içerisinde eridiğinin göstergesi olabilir. Yine de onlardan geriye, hala bağımsız sosyal varlıklarını kaybetmemiş, peripatetik kökenli ya da geç-peripatetik olarak tasnif edilebilecek gruplar kalmıştır. Kapitalizmin pre-kapitalist ilişkilere daha sınırlı darbeler indirdiği çevrede ise, geç-peripatetik grupların oldukça hatırı sayılır bir toplumsal varlığı bulunmaktadır. Ne var ki çevre ülkelerin geç-peripatetikleri, artık tipik peripatetik gruplar değildirler, çünkü kapitalizm pre-kapitalist ilişkileri çevrede topyekün marjinalleştirmese de onları kendine tabi kılmış ve çevre kapitalizminde pre-kapitalist öğeler, yeniden yapılanmışlardır. Bu yeniden yapılanmanın belirginliği ölçüsünde ise peripatetik kökenli nüfus geç-peripatetik gruplar halinde yapılanmaktadır. Bu noktada peripatetik kökenli topluluklar için yeniden yapılanmanın temel dinamiği, kentsel devrim ve modern teknolojinin peripatetik nişin asıl yoğunlaştığı kırsal dünyaya ulaşma düzeyidir. Hala bu sürecin etkilerinin daha kısıtlı bir biçimde yaşandığı Hindistan ve Afrika'da tipik peripatetik stratejileri sürdüren grupların varlığı şaşırtıcı değildir. Buna karşılık kırdaki tarımsal birimlerin ve çoban göçebe toplulukların kapitalist dinamiklere tabi kılındığı ya da tasfiye edildiği yerlerde bu stratejinin sürdürülebilme zemini ortadan kalkarken; geçmişte

peripatetik nişi dolduran peripatetik kökenli topluluklar kendilerini büyük bir krizle karşı karşıya bulmuşlardır. Ücretli işçiye dönük talebin yeterince yaygın ve istikrarlı olduğu metropol kapitalizminde serbest işgücü durumundaki bu insanların nesiller boyu diğer kökenlerden işçilerle yan yana üretim birimlerinde çalışarak “bağımsız” sosyal grup kimliklerini büyük ölçüde kaybettikleri düşünülebilir. Bugün metropollerde onlardan geriye kalanlarsa, aslında proleterleşme sürecinin sınırlarına daha da önemlisi kapitalist metropollerde dahi peripatetik kökenli nüfusun küçük bir kısmının geç-peripatetik topluluklar olarak sosyal grup varlığını sürdürmesini mümkün kılan bir geç-peripatetik nişin varlığını işaret eder. Kapitalist rasyonalizasyon kusursuz değildir. Çevre ülkelerde kentlere yığılan peripatetik kökenli nüfusun ancak çok küçük bir kısmı ücretli işçiler olarak farklı kökenlerden sosyal gruplarla yan yana yaşamaya ve çalışmaya zorlandıklarından, sosyal grup kimliklerini geç-peripatetik gruplar olarak çok daha geniş kitleler halinde sürdürmüşlerdir ki bu da, daha az şaşırtıcı bir biçimde bir geç-peripatetik nişin çevre kapitalizmindeki varlığını gösterir.

Geç-peripatetik niş, “enformel ekonominin” hem çevre hem de metropol kapitalizmindeki varlığını mümkün kılan şartlarla aynı zemin üzerinde yükselmektedir. “Gölge ekonomi”, “enformel faaliyetler”, “gizli ekonomi” gibi farklı terimler esas itibarıyla hep aynı mekânizmalara gönderme yapmaktadır²²⁴. Tanım tartışmaları enformel meselesini çoğunlukla anlaşılmasız bir hale getirmektedir. Bu noktada en opsiyonel tanımlardan biri yasaklanmamış olduğu için suç teşkil etmeyen ama aynı zamanda kayıtlanamayan ekonomik faaliyetlerin enformel kapsamında ele alınmasıdır²²⁵. Bununla birlikte kayıtlanabilirliğe bu derece vurgu yapılmasının çok da yararlı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira enformel çerçevesinin özü sanayileşme ya da hizmet sektörü tarafından arz ya da talep yanlı faktörler nedeniyle emilemeyen bir fazla nüfusa²²⁶ ve bu fazla nüfusun geçinmesini mümkün kılan devletçe resmen tanınmamış faaliyetlere işaret etmektedir ki kriminal faaliyetlerin bu çerçevenin

²²⁴ Akgeyik, Tekin; İŞPORTACILAR: İSTANBUL'DA ENFORMEL SEKTÖR; Erguvan; İstanbul; 2004; sf 25

²²⁵ Matthew H. Fleeming vd., “The Shadow Economy; JOURNAL OF INTERNATIONAL AFFAIRS; Spring 2000; Cilt 53; Sayı 2; sf 387

²²⁶ Akgeyik, Tekin; a.g.e; sf 32

dışında bırakılmasının sosyolojik bir açıklaması olamaz. Yani kayıt dışı ile enformeli ayırma çabaları esasen sosyolojinin değil hukuğun konusudur²²⁷. Bu çalışma bağlamında önemli olan nokta; geç-peripatetik nişin, kapitalist birikim yasalarına tabi olan bir çevre ya da merkez ülkede, hizmet sektörü ve sanayi tarafından emilemeyen nüfus fazlasının kendi hesabına veya ücretli olarak, ama devlet tarafından resmen tanınmamış gelir getirici ekonomik faaliyetlerde bulunmasını mümkün kılan; kapitalist kurumlar tarafından doldurulamayan ve pratikte nüfusun tamamının asgari ihtiyaç ve taleplerinin formel biçimlerde karşılanamaması anlamına gelen bir boşluğa işaret ediyor oluşudur. Bu boşluk şüphesiz ki sadece geç-peripatetik gruplar tarafından doldurulmaz. Bu boşluğun doldurulması için farklı toplumsal gruplar birbirleriyle rekabet halindedir ve enformel ya da kayıtdışı olarak tanımlanan ekonomik faaliyetler taşıdıkları risk ve getirdikleri kazançta göre kendi içinde hiyerarşik temelde sıralandığından daha güçlü toplumsal gruplar öncelikle daha az riskli ve daha fazla gelir getiren enformel ya da kayıtdışı ekonomik faaliyetleri tercih edeceklerdir. Bu nedenle daha zayıf konumda bulunan geç-peripatetik topluluklara kalan genellikle daha riskli ve daha az gelir getiren ekonomik faaliyetler olacaktır. Buna karşılık geç-peripatetik gruplar sadece bu dar çerçeve içerisindeki meslekleri yapmazlar. Bu çalışmada ele alınacak olan Roman bütün işçileri örneğinde geçerli olduğu üzere zaman zaman belli bir sektörde hali hazırdaki işgücünün sınırlarını aşan bir emek talebi meydana geldiğinde ya da söz konusu ücretli işin nitelikleri onu daha güçlü toplumsal gruplar için cazip kılmıyorsa, geç-peripatetik gruplar kayıtlı istihdama dahil olabilirler. Her halükarda genel çerçeve bellidir ve bu genel çerçevenin içerisinde, peripatetik nişin büyüklüğü ile bağlantılı olarak kapitalist metropollerde geç-peripatetik gruplar son derece marjinal bir grup teşkil ederken, çevrede önemli bir toplumsal ağırlık kazanırlar.

Avrupa Konseyi'nin genel olarak peripatetik toplulukları karşılayan “Romanlar ve Göçebeler” istatistikleri geç-peripatetik nişin Avrupa'nın farklı

²²⁷ Matthew H. Fleeming vd., a.g.e; sf 387

bölgelerindeki büyüklüğü ile ilgili somut bir fikir edinmemizi sağlamaktadır. Bu istatistiklerin hazırlanma süreçlerinin son derece sorunlu olmasına rağmen genel bir fikir edinmek açısından taşıdıkları önem göz ardı edilemez. Özellikle peripatetik grupların mensuplarının çoğunlukla sosyal grup kimliklerini kaybetmeleri ile sosyal grup kimliği ile özdeşleşen etnik grup kimliklerini de kaybettikleri düşünülürse; temelde Roman ve göçebe olarak tasnif edilen etnik birimlerin nüfuslarını yansıtan bu rakamların peripatetik toplumların devamcıları olan sosyal gruplar olarak geç-peripatetik grupların Avrupa'nın farklı coğrafyalarında ağırlıklarını anlamamıza yardımcı olabileceği söylenebilir.

Bu rakamlara göre özel bir tarihsel arka plana sahip olan İspanya dışındaki gelişmiş kapitalist merkezlerin hepsinde “Roman ve göçebe” nüfusu % 1'in altındadır²²⁸. Diğer taraftan Avrupa'nın “çevre”si durumundaki Balkan ülkelerinde “Roman ve göçebe” nüfusunun genel nüfusa oranı % 1 ile % 10 arasında değişmektedir²²⁹. Merkez kapitalist AB ülkelerinde peripatetik kökenli nüfusun genel nüfusa oranı ortalama % 0.47 iken, kapitalistleşme sürecine geç dahil olmuş AB ülkelerinde bu oranın ortalama % 5.04 olduğu görülmektedir(Bkz Tablo 1). Tablo 1 hazırlanılırken maksimum ve minimum değerler üzerinden tahmin edilen ortalama rakam baz alınmıştır. Diğer taraftan geç-kapitalistleşmiş AB ülkelerinde yaşayan “Roman ve göçebeler”le ilgili maksimum değerler hesaplamada dikkate alındığında, peripatetik kökenli grupların genel nüfusa oranı % 6.27'ye kadar çıkmakta, 5 ülkede ise peripatetik kökenli grupların nüfusu % 10'un üzerinde görünmektedir (Bkz Tablo 2). Bu rakamlar geç-kapitalistleşmiş AB ülkelerinde geç-peripatetik nişin merkez ülkelere göre daha büyük olduğu gibi okunabileceği gibi özellikle Balkan coğrafyasının Roman halk yapısının temel gelişim alanı olmasının Doğu Avrupa'da geç-peripatetik nüfusun daha kalabalık olmasına yol açtığı da ileri sürülebilir. Tamamen birbirinden kopuk olmayan bu iki açıklama üzerinde ayrıca durulmalı, somut göstergeler üzerinden bir tartışma yürütülmelidir.

²²⁸ Council of Europe; http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/default_en.asp; Link 05.10.2013 tarihinde alıntılanmıştır.

²²⁹ A.g.e

TABLO -1

Avrupa Konseyi Roman ve Göçebeler İstatistiklerinden Yola Çıkılarak Hazırlanmıştır			
(güncellenme:	Toplam Ülke	Ortalama	Toplam nüfusa göre
Geç-Kapitalistleşmiş AB Ülkeleri	(Temmuz 2009)		
<i>Romanya</i>	22.246.862	1.850.000	8,32%
<i>Bulgaristan</i>	7.262.675	750.000	10,33%
<i>Macaristan</i>	9.930.915	700.000	7,05%
<i>Slovakya</i>	5.455.407	500.000	9,17%
<i>Yunanistan</i>	10.722.816	265.000	2,47%
<i>Çek Cumhuriyeti</i>	10.220.911	200.000	1,96%
<i>Makedonya</i>	2.061.315	197.750	9,59%
<i>Arnavutluk</i>	3.619.778	115.000	3,18%
<i>Bosna-Hersek</i>	4.590.310	50.000	1,09%
<i>Kosova</i>	2.542.711	37.500	1,47%
<i>Hırvatistan</i>	4.491.543	35.000	0,78%
Toplam	83.145.243	4.700.250	5,04%
Merkez Kapitalist AB Ülkeleri	(Temmuz 2009)		
<i>İspanya</i>	46.157.822	725.000	1,57%
<i>Fransa</i>	64.057.790	400.000	0,62%
<i>İngiltere</i>	60.943.912	225.000	0,37%
<i>Almanya</i>	82.400.996	105.000	0,13%
<i>Portekiz</i>	10.676.910	55.000	0,52%
<i>İsveç</i>	9.276.509	42.500	0,46%
<i>Hollanda</i>	16.645.313	40.000	0,24%
<i>İrlanda</i>	4.156.119	37.500	0,90%
<i>İsviçre</i>	7.581.520	30.000	0,40%
<i>Belçika</i>	10.414.336	30.000	0,29%
<i>Avusturya</i>	8.205.533	25.000	0,30%
<i>Norveç</i>	4.644.457	10.100	0,22%
<i>Danimarka</i>	5.484.723	5.500	0,10%
Toplam	330.645.940	1.730.600	0,47%

Tablo 1: Avrupa'nın Farklı Bölgelerinde Roman ve Göçebelerin Genel Nüfusa Oranı (Ortalama değerler baz alınmıştır).

TABLO -2			
Avrupa Konseyi Roman ve Göçebeler İstatistiklerinden Yola Çıkılarak Hazırlanmıştır			
(güncellenme: 14/09/2010)	Toplam Ülke Nüfusu	Maksimum	Toplam nüfusa göre yüzdeler oran
Geç-Kapitalistleşmiş AB Ülkeleri	(Temmuz 2009)		
<i>Romanya</i>	22.246.862	2.500.000	11,24%
<i>Bulgaristan</i>	7.262.675	800.000	11,02%
<i>Macaristan</i>	9.930.915	1.000.000	10,07%
<i>Slovakya</i>	5.455.407	600.000	11,00%
<i>Yunanistan</i>	10.722.816	350.000	3,26%
<i>Çek Cumhuriyeti</i>	10.220.911	250.000	2,45%
<i>Makedonya</i>	2.061.315	260.000	12,61%
<i>Arnavutluk</i>	3.619.778	115.000	3,18%
<i>Bosna-Hersek</i>	4.590.310	60.000	1,31%
<i>Kosova</i>	2.542.711	50.000	1,97%
<i>Hırvatistan</i>	4.491.543	40.000	0,89%
Toplam	83.145.243	6.025.000	6,27%

Tablo 2: Geç-Kapitalistleşmiş AB Ülkelerinde Roman ve Göçebelerin Genel Nüfusa Oranı (Maksimum değerler üzerinden hesaplanmıştır).

Çevre ülkelerdeki peripatetik kökenli grupların varlığına ilişkin bu düzeyde yaygın istatistiklerin bulunmaması ne yazık ki sağlıklı bir karşılaştırma yapılmasına izin vermemektedir. Yine de ulaşılabilen kimi rakamlar üzerinden bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bu açıdan kast sistemi ve sömürgeciliğin yarattığı bir geleneğe bağlı olarak farklı nüfus kümeleri için ayrı ayrı sayımların yapıldığı Hindistan mutlaka öncelikli olarak ele alınmalıdır. Hindistan'da nüfus istatistiklerinde gösterilen “scheduled casts”²³⁰ kategorisi esas olarak peripatetik grupları ve belki de tarihsel olarak bu çalışmada kullanılan geç-peripatetik kategorizasyonunun Hindistan'a özgü erken biçimleri olan; kentlerde üstkastlar tarafından dışlanan, belli zanaat ve hizmetlerin sunumuyla görevli endogamik birimleri kapsar. Hindistan'ın

²³⁰ Haller, Pnina Motzafi; Locating The Agency of Marginalized People: Nomadic and Post-Nomadic Service Populations in Rajasthan; JOURNAL OF ANTHROPOLOGICAL SOCIETY OF OXFORD ONLINE; Volume IV; No 1; 2012; 22-54; sf 24

resmi istatistiklerine göre bu grupların toplam sayısı, toplam nüfusu 1.028.737.736 olan Hindistan'da 166.635.700'dür²³¹. Bu rakam toplam nüfusun % 16'sına denk gelmektedir.

Geç-peripatetik grupların sayısı ile ilgili tahminlere ulaşabildiğimiz, yine pre-kapitalist ilişkilerin güçlü bir biçimde yaşandığı bir başka ülke olan Somali'de Sub adı altında toplanan Midgan, Yibil, Tumul gibi peripatetik ve geç-peripatetik grupların toplam nüfusu 1,5 milyon olarak değerlendirilmektedir²³². Toplam nüfusu 10,085,638 olan Somali'de % 14'lik bir peripatetik nüfus oranı ile karşılaşmak, tek bir örnek yetersiz olsa da Afrika'daki peripatetik ve geç-peripatetik grupların genel ağırlığı hakkında bir fikir vermektedir. Somali'de ki klan-kabile sisteminin canlılığı ve ülke yönetiminde bu yapıların oynadığı rol hiç şüphesiz bu oranın yüksekliğinde tayin edici bir rol oynamaktadır.

Türkiye'de henüz resmen ilan edilmemiş olsa da peripatetik topluluklarla ilgili olarak bazı devlet kurumlarının elinde bulunduğu ileri sürülen 13 milyon rakamını²³³; Romanlar, Abdallar, Mitripler, Poşalar, Geygeller, Gewendeler, Ali'nin Uşağı Tekellimi ve Erkilet Çerçileri gibi farklı toplum ve halk topluluklarını kapsadığından hareketle kabul edilebilir bulmamız durumunda ise karşımıza % 18 gibi bir rakam çıkar ki bu Hindistan'ın da üzerindedir. Haliyle bu rakam Türkiye'de Çingene olarak adlandırılan, peripatetik kökenli gruplarla ilgili fazla yüksek bir değerlendirme olarak görülmektedir. Nitekim yine oldukça spekülative ve şaşırtıcı olan ama araştırmacısının hesaplamada kullandığı metolojiyi açıkladığı 10 milyon rakamı da, resmi kurumların paylaştığı bu değer altında kalmaktadır²³⁴.

Eğer 13 milyon rakamı gerçekten de devlet kaynaklı ise bu rakama

²³¹ Government of India, Ministry of Home Affairs; CENSUS OF INDIA; http://censusindia.gov.in/Tables_Published/A-Series/A-Series_links/t_00_005.aspx; Link 05.10.2013 tarihinde alınmıştır.

²³² Hill, Martin; No Redress: Somalia's Forgotten Minorities; MINORITY RIGHTS GROUPS INTERNATIONAL; 2010; sf 9

²³³ İncirlioğlu, Emine Onara; "Şecaad Arz Ederken Merd" Türkiye Çingenelerinin Örgütlenme Sorunları; TÜRKİYE KÜLTÜRLERİ; Pultar, Gönül, Erman, Tahire; Tetragon; 2005; sf 179-180

²³⁴ A.g.e; sf 179-180

ulaşılmasının tek mümkün biçimi Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki topraklarda, Kıpti olarak sınıflandırılan kişi sayısının belgelerden tespiti ve ulaşılan rakam üzerinden günümüze nüfus projeksiyonu yapılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kıpti adlandırması çeşitli peripatetik grupları tasnif etmek için kullanılmaktadır. “Karahisar Redif Fırkası taburlarının devr ve teftişine memur Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Nüzhet Bey'in teftiş layihasında yer alan, Isparta sancağında ve Eğridir Kazası Redif Taburu dairesinde bulunan Kıpti Tahtacı taifesinin İran tabiiyetinden olduklarını iddia ettikleri ve tahrir-i nüfus esnasında yazılmadıkları bölüm üzerine yapılan tahkikat.”²³⁵, “Tosya kazasının Akseki hududu dahilindeki Paka'daki boş arazinin taksitle göçebe yaşayan Puşyan-ı Müslim'e (Çingenerler) verilerek iskanlarının sağlanmasının münasib olacağı.”²³⁶, “İçel yörükleri ve Alaiye mukataasına merbut maktu' mirilerini ve sair resmlerini muntazaman veren Alaiye sancağına tabi Kise nahiyesinde sakin Yörük çingenerlerinin Sipahi Ahmed tarafından tecavüze uğratılmamasının temini.”²³⁷, “Kastamonu Sancağı'nda mütemekkin Ermenilerden Kıptiyan taifesine mensup üçyüz haneden oluşan ve yazları maişetlerini Devrakan yaylasında yaptıkları işlerle sağlayan grubun yaylaya gitmelerinin men edilmesi karşısında perişan oldukları hususu ile Ermeni Piskoposluğu'nun bunlara yaylaya gitme haklarının geri verilmesi isteği.”²³⁸, “Antalya'daki Tahtacı Aşireti'nin Müslüman Kıptileri'nin askere dahil edilmek istenmesi üzerine yapılan görüşmelerde, Müslüman Kıptiler'in diğer vatandaşlardan ayırt edilmeksizin bundan askere alınacakları”²³⁹ gibi arşiv belgeleri farklı peripatetik grupların bu kategori altında kayıtlı olduğuna ilişkin bir işaret olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan bu sınıflandırma esas olarak “Kıpti” tasnifi ayrı bir vergi kategorisini tarif ettiği için önemlidir. Buna göre normal şartlarda yalnızca Müslüman olmayanlardan alınan cizye vergisi, Kıpti olarak adlandırılan gruplar söz konusu olduğunda Müslüman olanlardan da alınmaktadır²⁴⁰. İmparatorluk sınırları içerisinde Müslüman olduğu halde farklı muamele gören tek grup peripatetikler

²³⁵ Tarih: 27/Za/1325 (Hicri) Dosya No:1222Gömlek No:1Fon Kodu: DH.MKT.

²³⁶ Tarih: 23/N /1331 (Hicri) Dosya No:85Gömlek No:43Fon Kodu: DH.ID..

²³⁷ Tarih: 03/L /1226 (Hicri) Dosya No:331Gömlek No:13593Fon Kodu: C..ML..

²³⁸ Tarih: 23/10/1851 (Miladi) Dosya No:2821Gömlek No:4Fon Kodu: HR.SYS.

²³⁹ Tarih: 23/Za/1290 (Hicri) Dosya No:472Gömlek No:52Fon Kodu: A.}MKT.MHM.

²⁴⁰ Ginio, Eyal; Neither Muslim nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State; ROMANI STUDIES; Vol 14; No 2; 2004; 117-144; sf 118

olmasa da, sistematik olarak farklı bir vergilendirme rejimine tabi tutulan tek Müslüman grup Kıpti-Çingene olarak adlandırılan peripatetik topluluklardır²⁴¹. Bu durum merkezi otorite tarafından onların herhangi bir toprağa ve sisteme bağlı olmaması²⁴² ile açıklanmaktadır. Kıptilerden vergi toplanabilmesi için bu amaçla bir sistem ve kurumsallık oluşturulmaktadır²⁴³. Sonuç itibarıyla devletin günümüz Türkiye'sinde Çingene olarak adlandırılan bireylerin sayısına ilişkin yukarıda anılan rakama ulaşılabilmesinin tek yolu, geçmişte vergi sistemi içerisinde özel bir anlamı olduğu için titizlikle tutulduğu anlaşılan tarihi kayıtlardan yararlanılmasıdır.

Mevcut arşivlerin böyle bir projeksiyon için uygun olup olmadığı tartışması bir yana, bu gerçekten mümkün olsa bile, bu hesaplamada kullanılan mantık Osmanlı döneminde devlet tarafından Kıpti olarak sınıflandırılan, yani peripatetik stratejileri benimsemiş birimlere üye olan herkesin daha sonra toplumun diğer kesimleri tarafından Çingene olarak adlandırıldığını ya da sosyal grup kimliğini koruduğunu varsaymaktadır. Böyle bir iddia gerçekçi değildir. Zira kapitalist gelişme ve teknik ilerlemenin peripatetik stratejilerin değişimini şart koşması sonucu, bu toplulukların ne kadarının sosyal grup varlıklarını koruyarak, yeni stratejiler geliştirdikleri ve geç-peripatetik topluluklar haline geldikleri bilinmemektedir. Bu süreçte farklı sosyal gruplara eklenerek geçmişi ile bağını koparan önemli bir nüfus kitlesinin olmadığını ileri sürmek Türkiye'de ilan edilmiş bir kast sistemi olduğunu varsaymak olacaktır ki böyle bir yapı mevcut değildir.

Dil ya da benzeri unsurlarla tarif edilen etnik aidiyetlerden farklı olarak, Hindistan örneğinde gördüğümüz gibi sosyal gruplar arasındaki mesafe resmen kast üstyapısı ile tanımlanmamışsa, sosyal gruplar arasındaki geçişkenlik özellikle büyük altüst dönemlerinde çok daha fazla olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde yaşananlar göz önüne alırsa, devlet tarafından bir dönem Kıpti olarak adlandırılan herkesin hiç firesiz Cumhuriyet dönemine

²⁴¹ Ginio, Eyal; Neither Muslim nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State; ROMANI STUDIES; Vol 14; No 2; 2004; 117-144; sf 124

²⁴² Kıptiyan taifesi ötedenberi minküllilvücuah serbest olup cizyeleri yed-i vahidden zaptedildiğinden başka bir nam ile taife-i mezküreden mutalebatta bulunulmaması. Tarih: 08/S /1135 (Hicri)

Dosya No:50 Gömlek No:2304 Fon Kodu: C..ML..

²⁴³ Ginio, Eyal; a.g.e; 2004; 117-144; sf 125

aktarıldığını düşünmek mümkün değildir. Buna karşılık bazı başkaları ise, kurulan yeni yapı içerisinde; eski sosyal grup varlıklarını, farklı stratejilerle geç-peripatetik gruplar olarak sürdürmeyi kendi açılarından daha doğru bulmuşlar ya da buna zorlanmışlardır. Ne var ki kentin başat birim haline geldiği kent toplumunda, sosyal grup varlıkları esas olarak kabile tipi toplumsal örgütlenmeler üzerinden değil mahalle birimleri çevresinde sürdürülecektir. Bu açıklamalardan hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kıpti olarak sınıflandırılan herkesin, daha sonra Çingene olarak adlandırılmadığını, esas olarak kurulan geç-peripatetik yerleşimlerinde varlıklarını sürdüren grupların “Çingene-Kıpti” algısına dahil oldukları ileri sürülebilir. Bir biçimde mahallelerin dışında kendilerine bir yaşam kurmayı başaran, yeni geçim stratejileri ve fizik görünümleri farklı lokalitelerin “Çingenelik” göstergeleri ile özdeşleşmeyen hane ve bireylerse farklı bir sosyal güzergah izlemişlerdir. Osmanlı nüfus istatistiklerinden günümüze projeksiyonla ulaşılan uçuk rakamlar, geçmişte devlet tarafından Kıpti olarak tasnif edilen peripatetik gruplara mensup bireylerin soyundan gelenler hakkında bir fikir verse de; günümüzde fiili olarak geç-peripatetik sosyal grubunun içerisinde yer alan, “Çingene Mahalleleri”nde yaşadığı için Çingene olarak adlandırılan bireylerin gerçek sayısını yansıtmamaktadır.

Merkez kapitalist ülkeler ve çevrede geç-peripatetik grupların nüfus ağırlıklarına ilişkin yukarıdaki karşılaştırmalar genel itibarıyla, geç-peripatetik grupların nüfus ağırlığının çevrede daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bir geç-peripatetik niş olarak enformel ekonominin çevre ülkelerde daha gelişmiş olmasından ayrı düşünülemez. Bir başka açıdan Türkiye'deki geç-peripatetik grupların sayısı hakkındaki henüz resmen ilan edilmemiş “resmi” rakamla gözlemler arasındaki farklılığı açıklarken geç-peripatetik sosyal grup kimliğinin esas olarak geç-peripatetik yerleşimleri üzerinden sürdürüldüğüne ilişkin vurgumuz sadece somut tartışma ile ilgili değildir. Geç-peripatetik yerleşimleri, peripatetik sosyal grubunun geç-peripatetik sosyal grubu olarak yeniden üretilmesinin ve Çingenelik algısının sürdürülmesinin maddi zeminini oluşturmaktadır.

“Çingene kimliği”, kapitalist ilişkilerin hakim olduğu yeni dünyada esas olarak mahalle ya da eğer söz konusu grupların mobilitelerini sürdürmeleri gerekiyor veya yerleşikleşmelerine izin verilmiyorsa kamp alanları üzerinden tanımlanmaktadır. Bu alanlarda yaşayanlar “Çingene”, “Gypsy” ya da verili coğrafyada geç-peripatetik gruplar için kullanılan jenerik terim neyse onunla adlandırılmaktadır.

Mahalle ve kamp mensubiyeti, Çingene algısının temel elementi haline geldiğinde; tek tek geç-peripatetik gruplara mensup bireylerin “etnik” kimliklerini sürdürebilmeleri de bu mensubiyetleri ölçüsünde mümkün olabilecektir. Balkan örneğinde sosyalist deneyim, Avrupa Birliği politikaları ve genel olarak modern Çingene algısını inşa sürecinin etnikleştirme gayretlerine rağmen; Çingene mahallelerinin dışında köklü ve kalıcı bir Roman etnisitesi yaratılamamıştır. Bir biçimde mahalle dışında kalan Romanlar, geç-peripatetik sosyal grubunun ve Çingene algısının dışında kalmaları halinde asimile olmaktadır. AB bünyesinde yürütülen destekleme politikaları Balkanlarda son derece marjinal bir Roman entelijansiyası yaratabilmişse de, Roman nüfusun istatiklere yansıyan ezici kütlesi halen mahallelerde yaşamlarını sürdürmekte; geç-peripatetik sosyal grubunun bir unsuru olarak Çingene algısı tarafından kuşatılmaktadır.

Yakın dönemde ağırlıklı olarak Türkiye'deki geç-peripatetik gruplar arasında yürütülen bir saha çalışmasının sonuç metninde Roman mahallelerinin kamu görevlileri ve medya araçlarından kurulan dil üzerinden damgalandığı anlatılmaktadır²⁴⁴. Çalışmayı yürütenlere göre “Roman” mahalleleri, gittikleri her bölgede yanından bile geçilmemesi gereken bölgeler olarak tarif edilmektedir²⁴⁵. Bu mahallelerde “düzgün insan yaşamayacağı”, “buraların suç mekânları olduğu” algısı son derece yaygındır. Araştırma ekibinin görüştüğü kamu görevlileri de aynı algıyı paylaşmaktadırlar²⁴⁶. Yazarlar her ne kadar gerçekte bir halkın öz adlandırması olan “Roman” terimini Çingene sözcüğünün yerine kullanarak hali hazırda mevcut olan

²⁴⁴ Akkan, Başak Ekim, Deniz, Mehmet Baki, Ertan, Mehmet; SOSYAL DIŞLANMANIN ROMAN HALLERİ; Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu; 2011; sf 35

²⁴⁵ A.g.e; sf 34

²⁴⁶ A.g.e; sf 34

kavram kargaşasını tekrarlamışlarsa da, aslında farklı peripatetik kökenli gruplara mensup geç-peripatetik mahallelerine ilişkin farklı toplum kesimlerinde bulunan ortak olan “Çingenelik” algısının ve bu algıya yüklenmiş kadim ön yargıların canlı bir biçimde varlığını koruduğunu çeşitli illerde yaptıkları gözlemler üzerinden başarılı bir biçimde tespit etmişlerdir. Benzeri sonuçlara yine farklı geç-peripatetik yerleşimlerinde yürütülmüş olan başka bir saha çalışmasında da ulaşıldığının altı çizilmelidir²⁴⁷. Yakın dönemde yürütülen bu çalışmalarda somut örnekleriyle raporlanan ayrımcılık vakalarının çok büyük bir bölümü, bireylerin yaşadığı mekân parçaları ile ilişkilidir. Geç-peripatetik yerleşimlerinin Çingenelik algısı ile kuşatılması; bu mahallelerin sakinlerinin farklı toplumsal kesimler tarafından “damgalanmalarına”, mitlerle nesilden nesile aktarılan peripatetik gruplara ilişkin negatif ön yargıların onlara yüklenmesine ve söz konusu ön yargılar nedeniyle, başta istihdam olmak üzere çok çeşitli alanlarda ayrımcı pratiklerle karşılaşmalarına neden olmaktadır.

“Damga” ve “Damgalama” kavramsallaştırmaları, geçmişte farklı toplumsal gruplar bağlamında çeşitli yazarlar tarafından kullanılmış ve geliştirilmiştir. Goffman'a göre kişinin sosyal kimliğini gösteren, ötekilerin onu tanımamasını sağlayan kimi damgalar “kabileseldir”. Irka, ulusa ya da dine özgü bu özellikler nesilden nesile aktarılabilir²⁴⁸. Yazar damgalı kişinin tam insan olarak algılanmadığını, bu ön kabul üzerinden uygulanan çeşitli ayrımcılık pratiklerinin damgalı kişinin yaşam olanaklarını kısıtladığını ileri sürer. Ötekiler, damgalı kişinin düşüklüğünü ve bir tehlike kaynağı oluşunu açıklamak için çeşitli damga teorileri inşa ederler. Kimi zaman bu teoriler, çeşitli farklılıklar üzerinden bir düşmanlığı rasyonalize eder²⁴⁹. Peripatetik gruplarla ilgili daha önce incelediğimiz ayrımcılığı meşrulaştıran mitlerin tam da Goffman'ın işaret ettiği işleve sahip olduğu kolaylıkla fark edilebilir. Daha da önemlisi bizzat peripatetik geçim stratejileri bir damga işlevi görerek herhangi bir grup ya da ailenin Çingenelik algısı ile özdeşleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

²⁴⁷ BİZ BURADAYIZ; Edirne Roman Derneği, Helsinki Yurtttaşlar Derneği, European Roma Rights Centre; İstanbul; 2008

²⁴⁸ Goffman, Erving; STIGMA; Simon and Schuster; 2009; sf 4

²⁴⁹ A.g.e; sf 5

Louis Wacquant'ın Amerikan siyah gettoları ve Fransız banliyöleri bağlamında kullandığı mekânsal damgalama kavramsallaştırması ise geç-peripatetik grupların sosyal grup kimliğinin devamını mümkün kılan geç-peripatetik yerleşimlerinin Çingenelik algısı ile kuşatılması olgusunu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Wacquant Fransız banliyölerinin güvensizlik, göç ve yoksullukla özdeşleşen bir negatif kamu algısından kaynaklanan sorunlarla yüzleştiğini ifade eder²⁵⁰. Wacquant'a göre mekânsal damgalama işverenlerin tercihleri üzerinde olumsuz bir etkide bulunduğu gibi polisleri, düşük seviyedeki memurları, mahkemeleri de şartlandırır²⁵¹. Etki mekânizması itibarıyla geç-peripatetik yerleşimlerinin Çingenelik algısı ile damgalanması, Wacquant'ın mekânsal damgalama kavramsallaştırmasını geliştirdiği örneklerle benzeşse de; merkez kapitalist ülkelerdeki tehlikeli bölgelerin aksine, geç-peripatetik yerleşimleri kökleri prekapitalist toplumsal tabakalaşma ilişkilerine dayanan kadim peripatetik sosyal grubunun, geç-peripatetiklik formunda yeniden üretilmesini; bir başka deyişle Çingeneliğin kapitalist ilişkilerin hakim olduğu toplumlarda sürdürülmesini sağlar. Osmanlı İmparatorluğu örneğinde geçmişte “kıpti” olarak tescil edilme ya da peripatetik stratejileri izleme üzerinden tanımlanan Çingene olma hali, artık büyük ölçüde mekâna referansla tanımlanmaktadır. “Çingene mahalleleri” denilen mekân parçaları oluşmakta, bu mekân parçalarında bir araya gelen geçmişin peripatetik toplulukları yeni ekonomik stratejiler geliştirmekte ve kendilerini de geç-peripatetik topluluklar olarak yeniden üretmektedirler.

Geç-peripatetik grupların temel sosyal örgütlenme zemini olan mahallelerin oluşum süreci, peripatetik kökenli grupların geç-peripatetik gruplar haline geliş hikayesine dair önemli ipuçları vermektedir. Bir kaynak kişi, haminnesi Ayşe Hanım ve dedesi Hasan Bey'in Bulgaristan'dan İstanbul'a gelip Nişantaşı Teneke Mahallesi'ne yerleşmesini şu sözlerle anlatır: *“Onların geldiği zaman herkes kayalık ormanlık bir yermiş. Osmanbey'in arşını 2 kurmuş. Dedem demiş ki alayım, haminnem orada kurtlar yer beni demiş istememiş. Onlar da aynı mahallede Allah'ın*

²⁵⁰ Wacquant, Loic; URBAN OUTCASTS; Polity Press; 2008; sf 1972

²⁵¹ A.g.e; sf 1975

rahmetine kavuşmuşlar çok sene evvelsi yani onlar gitmiş."²⁵². Henüz Şişli civarının yeni yapılandığı bir dönemde; 20. yy'ın ilk 10 yılında Bulgaristan'dan gelen Roman aile için fazla kırsal olan Osmanbey civarı yerine, Nişantaşı'nın arka tarafında bulunan ve başka Romanların yaşadığı Teneke Mahallesi daha tercih edilebilir bir yerleşim alanıdır.

Günümüzde Makedonya sınırları içerisinde yer alan Radovişte'te yaşayan sepetçi Roman Ahmet'in ailesi köylerinin sürekli eşkıya baskınına uğramasından şikâyetçidir. Bir gün köylerine yine bir baskın olur Ahmet'in dedesi İbrahim ve eşi Ramise su kuyusuna saklanırlar. Köylerinde onlar dışındaki herkes öldürülmüştür. Panik halinde oradan kaçıp dere kenarına kurulmuş bir teneke mahallesine saklanırlar. Aynı dili konuştukları mahalle sakinlerine "Roman" olduklarını söylediklerinde mahalle sakinleri onlara kucak açar, yer verir. Burası Selanik'in önemli tütün merkezlerinden Drama'dadır²⁵³.

Bir kaynak kişinin verdiği bilgiye göre Romanların Laxo ve Xoraxane grubuna mensup ailesi uzun yıllar tipik bir peripatetik yaşam çizgisi izlemişlerdir. Bu gruba giren ailelerin ortak belleğinde Doğu ve Batı Trakya'da çeşitli yerleşim birimleri arasında yapılan yolculukların izleri durmaktadır. Nihayet 20. yy ortalarında İstanbul Zincirlikuyu'da yerleşen aileler, burada önce çadırlar ve giderek de barakalar kurmaya başlarlar. Çok geçmeden aralarına farklı Roman gruplarının da katılmasıyla büyükçe bir mahalle oluştururlar²⁵⁴.

Benzeri hikayelere, Türkiye dışındaki farklı coğrafyalarda rastlamak da mümkündür. Hindistan'ın demirci peripatetikleri olan Loharlarla Rajasthan'da yürütülen bir araştırma mahalle oluşum sürecinin tipik bir safhasını çok güzel yansıtır. Loharların bu bölgede yaşadığı "kamp" alanları genellikle hazine arazisidir. Kamp alanları seyrek yerleşimin olduğu, kendileri dışında köy tipi yerleşimlerin

²⁵² Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930'lardan 2006'ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

²⁵³ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi; CİNGENEYİZ.ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm2.html>; Link 05.10.2013 tarihinde alınmıştır.

²⁵⁴ Kaynak Kişi: B.F. Erkek. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970'den günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. İlk görüşme: 15.6.2007

bulunduğu alanların yakınlarında kurulmaktadır²⁵⁵. Bu kamp alanlarında genellikle bir iki aile grubu birlikte yerleşmiştir²⁵⁶. Haller'e göre çalışma yaptığı alanda Lohar'lar dışında başka peripatetik kökenli grupların da yerleşim alanları vardır. Örneğin Banjaralar genellikle başka yerleşim alanlarının çevrelerinde kümelenmektedirler. Benzeri bir biçimde geleneksel çömlek imalatçısı Khumkarların da kendilerine ait “kamp alanları vardır²⁵⁷. Tek tek geç-peripatetik grupların yerleşim alanları olan bölgelerin yanı sıra birden fazla peripatetik grubun yan yana yaşadıkları alanlar da bulunmaktadır²⁵⁸. Böyle yerleşim alanlarında farklı grupların mensupları kendilerine ait yerleşim alanlarında, diğerlerinin sınırlarına girmeden ortak bir yaşam sürdürmektedirler²⁵⁹.

İstanbul'da iki geç-peripatetik yerleşimi, farklı geç-peripatetik grupların mahalle içinde konumlanması açısından Hindistan'daki yerleşimlerle son derece benzer özellikler göstermektedir: Kuştepe ve Küçükbakkalköy. Halen mahallede yaşayan bir kaynak kişiye göre Kuştepe'de sepetçi ve demirci peripatetikler olan ve şimdilerde çiçekçilik yapan Zincirlikuyu'dan gelen Romanlar; Vefalılar ve Nameliler olarak adlandırılan müzisyenlik ve ücretli çalışma temelinde geçim stratejilerini kurmuş olan Romanlar; Kayserililer olarak adlandırılan ve farklı illerden gelip buraya yerleşmiş olan Abdallar; mahalleye yerleştikleri ilk dönemlerde kendilerine ait olduğu belirlenen bölgelerde birbirleriyle karışmadan ikamet etmektedirler²⁶⁰. Eski mahalle sakinlerinden olan bir kaynak kişiye göre Küçükbakkalköy'de Abdallar, Poşalar ve Romanlardan oluşan mahallede başlangıçta yine her grubun belli sınırları bulunmakta, hatta grupların alt-grupları da kendi bölgelerinde varlıklarını sürdürmektedir²⁶¹. Burada altı çizilmesi gereken nokta, hem İstanbul'dan hem

²⁵⁵ Haller, Pnina Motzafi; Locating The Agency of Marginalized People: Nomadic and Post-Nomadic Service Populations in Rajasthan; JOURNAL OF ANTHROPOLOGICAL SOCIETY OF OXFORD ONLINE; Volume IV; No 1; 2012; 22-54; sf 31

²⁵⁶ A.g.e; sf 31

²⁵⁷ A.g.e; sf 32

²⁵⁸ A.g.e; sf 31

²⁵⁹ A.g.e; sf 33

²⁶⁰ Kaynak Kişi: B.F. Erkek. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970'den günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. İlk görüşme: 15.6.2007

²⁶¹ Kaynak Kişi: V.Y. Erkek. Kağıt toplayıcı, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2008

Rajasthan'dan alınan örneklerde mahalleleri oluşturan birimlerin soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenme biçimlerinin değişik biçimlerini şu veya bu düzeyde yaşıyor oluşlarıdır. Tıpkı bir zamanlar farklı boyların birleşimi ile oluşan kabile federasyonu budunlarda her boyun kendi varlığını koruması gibi, geç-peripatetik grupların oluşturduğu mahallelerde de başlangıçta her birim kendi alanını muhafaza etmektedir. Buna karşılık bu durumun sürekliliği tartışmalıdır. Küçükbakkalköy ve Kuştepe örneklerinde, sosyal örgütlenmeleri daha yakın olan Abdal, Roman ve Poşa gruplarının belirgin bir biçimde iç içe geçtikleri görülmektedir. Diğer taraftan Kuştepe'nin Roman sakinlerinden olan bir kaynak kişiye göre soy-klan-kabile tipi örgütlenmenin çok erken çözüldüğü görülen Vefalı ve Namelilerle Kuştepeli diğer grupların ilişkileri çok daha sınırlıdır²⁶². Yine de her iki örnekte de grupların arasındaki sınır tümüyle ortadan kalkmamıştır.

Peripatetik yerleşimleri Balkan coğrafyasında da büyük bir yaygınlık gösterir. Örneğin Bulgaristan'da hem kentsel alanlarda, hem de kentle eklemlenmiş kırsal bölgelerde aynı ölçüde dışlanmış geç-peripatetik yerleşimlerine rastlamak mümkündür²⁶³. Bu noktada ilk kurulan yerleşimlerin tarihinin oldukça eski olduğu gözönünde tutulmalıdır. Bulgaristan Sliven'de 19. yy ortalarında yerel tekstil sektöründe istihdam edilen Hristiyan Romanların bölgede mahalleler oluşturdukları anlatılmaktadır²⁶⁴. Sliven'deki Nadezhda “getto”sunun kuruluşu daha önceki örneklerimizle pek çok açıdan benzerlik göstermektedir. Mahalleye önce daha önce yerleşme deneyimi olan ve geleneksel olarak köy ve kasabalara çeşitli zanaat ve hizmetleri (demircilik, kalaycılık ve müzisyenlik)²⁶⁵ sunmuş olan “Türk” Romanları gelir. Onları daha önce Sliven'de sürekli yerleşimleri olmayan “çıplak” Romanlar (sepetçi) izler²⁶⁶. Ağırlıklı olarak Hristiyan Romanların yaşadığı Nikola Kochev

²⁶² Kaynak Kişi: B.F. Erkek. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970'den günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. İlk görüşme: 15.6.2007

²⁶³ Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; POVERTY AND ETHNICITY; International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations; 2000; <http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf>; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf 3

²⁶⁴ A.g.e; sf 3

²⁶⁵ Bu grupta ayrıca yerli topluluğu da yer almaktadır. Bunlar geleneksel mesleklerini çok önceden kaybedip ağırlıklı olarak tarım işçiliği ve bahçe tarımı yapan gruplardır. Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; a.g.e; sf 3

²⁶⁶ Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; a.g.e; sf 16

mahallesinin ise farklı bir hikâyesi vardır. Bu insanlar kitlesel olarak tekstil sektöründe istihdam edilmiş ve bu arada sendikalara ve komünist hareketlere dahil olmuşlardır²⁶⁷. Bu mahallenin de kendi içinde katmanlara ayrılmış olduğu göze çarpmaktadır. Bir katmanda Romanes konuşmayan, dışarıdaki Bulgarlarla iyi ilişkileri olan ve hatta evlilik ilişkilerine rastlanan bir grup yaşamaktadır. Çocukları başka mahallelerde daire satın alabilmekte ve kimi örneklerde tamamıyla asimile olmaktadır²⁶⁸. Mahallenin daha dış kesimlerindeki tepelik alanda daha yoksullar yaşamaktadır. Buradaki ailelerin çoğunluğu Romanes konuşmaktadır. Mahallenin bu kesimine diğerleri tarafından “Jungle” adı verilmektedir. Nadezhda “Gettosu”dan pek çok yoksul aile son yıllarda “Jungle”a gelmeye başlamışlardır. Mahallenin eski sakinlerinin bu yeni gelenlerle ilişkileri kısıtlı tutmaya gayret ettiği anlaşılmaktadır²⁶⁹. İzmir'in Bornava ilçesindeki Tarlabası Mahallesinin kuruluş süreci de Nikola Kochev Mahallesi ile oldukça benzerdir. İlk yerleşimciler, 1924 Türk-Yunan Nüfus mübadelesi ile bölgeye gelen Roman ailelerdir²⁷⁰. Türkiye'ye geldikten sonra aynı biçimde ücretli istihdam edilmişlerdir. Bu grup Romanesi bilmekle beraber kısıtlı bir biçimde kullanmaktadırlar²⁷¹. Nikola Kochev Mahallesi'ndeki muadilleri ile aynı düzeyde olmasa da toplumsal örgütlenme ilişkilerinde belli bir gevşeme ortaya çıkmış, ücretli istihdam deneyimi yaşamışlardır. Durumları bu açıdan Nikola Kochev'deki “Jungle”da yaşayanlara benzemektedir. Öte yandan tıpkı onların Nadezhda'dan gelenlerle mesafeli oluşları gibi, Bornovalı eski Romanlar da mahalleye soy-klan-kabile tipi ilişkilerin daha katı bir biçimde korunduğu Kuruçay'dan gelenlerle aralarına görülür bir mesafe koymaya çalışmaktadır²⁷². Halen mahallede yaşayan bir kaynak kişinin ifadelerine göre Kuruçay daha ziyade Küçükbakkalköy'ü andıran; soy-klan-kabile tipi toplumsal organizasyonlarını korumuş farklı Roman gruplarının ve Abdalların bir arada yaşadığı bir geç-

²⁶⁷ Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; POVERTY AND ETHNICITY; International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations; 2000; <http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf>; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır;; sf 19

²⁶⁸ A.g.e; sf 19

²⁶⁹ A.g.e; sf 19

²⁷⁰ Kolukırık, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneleeri; Uluslar arası İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ; Cilt 3; Sayı 1; Yayın Tarihi 28 Nisan 2006; sf 4

²⁷¹ A.g.e; sf 4

²⁷² A.g.e; sf 4

peripatetik yerleşimidir²⁷³. Kuruçay'la benzer özellikteki bir geç-peripatetik yerleşimi olan yine İzmir'deki Tepecik çok sayıda alt grubun kademeli olarak mahalleye yerleşip kendi birimlerini oluşturduğu mahallelerdendir²⁷⁴. Bu gruplar Eren'e göre Danacılar, Sepetçiler, Serezliler vs gibi terimlerle ifade edilen Roman gruplarıdır²⁷⁵.

Örnekler genel bir altüst oluş sonrası farklı peripatetik gruplara ya da aynı peripatetik grubun alt birimlerine mensup bireylerin yeni bir toplumsal örgütlenme çatısı altında bir araya gelmelerini anlatmaktadır. Bir araya gelme, mesafe koyma ve kaynaşma süreçlerinde esas tayin edici unsur etnik özelliğin yanı sıra toplumsal örgütlenme biçimi gibi gözükmektedir. Kuştepe, Nikola Kochev, Bornova örneklerinde Roman olmalarına rağmen farklı sosyal örgütlenme biçimlerine sahip grupların birbirlerine mesafeli yaklaşımlarına karşılık, Kuştepe ve Küçükbakkalköy'de benzeri bir soy-klan-kabile bazlı toplumsal örgütlenme biçimini daha iyi muhafaza etmiş grupların birbirleriyle daha hızlı kaynaşmaları; toplumsal örgütlenme biçiminin kimi zaman etnisiteye göre daha önemli bir tayin edici olabildiğine işaretler. Her halükarda geç-peripatetik gruplar bu mahallelerde hayatlarını güven içerisinde sürdürmenin koşullarını, dayanışma ve mücadele temelinde gelişen iç ilişkilerini yaratırken aynı zamanda, peripatetik olmayanların farklı peripatetik grupları birlikte tanımlayarak ürettikleri Çingene algısını ve bu algının yeni mekânsallıklara taşınan yerleşim birimi olarak “Çingene mahallelerini” yeniden üretmektedirler.

“Çingene mahallelerine” yerleşmeye başlayanlar sadece geçmişin peripatetik gruplarına mensup bireyler değildir. Bir kaynak kişi geçmişte Kuştepe'ye “Çingene” olmayan ama ihtiyaç sahibi kişilerin geldiğini, mahallenin onlara yardımcı olarak içine aldığı anlatmaktadır. Bu içerme hali, söz konusu örnekte ilk yerleşimciler olan Romanlardan sonra bir başka peripatetik grup olan Abdalların gelişini kapsadığı gibi; mahalle sakini kaynak kişinin ifadelerine göre herhangi bir

²⁷³ Kaynak Kişi: D.H. Erkek. İşsiz, Kuruçay sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşmek Tarihi 10.07.2008

²⁷⁴ Eren, Zeynep Ceren; *Imagining and Positioning Gypsiness: A Case Study of Gypsy / Roma From Izmir*; MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES; Aralık; 2008; sf 48

²⁷⁵ A.g.e; sf 44

peripatetik gruptan olmayan “düşkün” birey ve aileler de bu alanlarda var olabilmektedirler²⁷⁶. Bir diğer kaynak kişi, iflas ettikten sonra bir “Çingene mahallesinde” kalmaya başlayan akrabasının daha sonra mahalle sakinleri ile çok yakın ilişkiler geliştirdiğini, hastalandığında mahalle sakinlerinin akrabasının yanına gelip hastane kapısında topluca beklediklerini anlatmaktadır²⁷⁷. Çingene mahallelerinde yaşamak, toplumsal konumları sarsılan bu birey ve aileler için bir bakıma geçici bir rahatlama sağlasa da vakti gelince buradan ayrılmayı başaramamaları halinde “Çingene etiketi”nin üzerine yapışması tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Örneğin 1950'ye kadar Nişantaşı civarında yaşamış bir kaynak kişinin hafızasında Nişantaşı Teneke Mahallesi'nde yaşamış olan herkes “Çingene” olarak damgalanmıştır²⁷⁸. Üstelik bu tanımlamanın içerisine mahalle sakini Romanların yanı sıra peripatetik bir geçmişi paylaşmayan, Kürtler ve Arnavutlar da girmektedir. Ankara İsmet Paşa Mahallesi ve civarında yaşayan ve Kızılay civarında kalem, mendil vs gibi eşyaları satan çocuklar genellikle Çingene olarak adlandırılmaktadır. Mahallelerinin Çankırlı Poşa ve Konyalı Abdal peripatetikleri tarafından kurulması nedeniyle, yaşadıkları mekân parçasının Çingene adı ile özdeşleşmiş olması bunda önemli bir rol oynamaktadır. Kendileri ise etnik olarak Haymana'dan gelen Kürt ailelerin çocuklarıdır²⁷⁹. Yine Ankara'daki Çiçin Mahallesi'ne, peripatetik kökenli olmayan çeşitli gruplar gelmişlerdir. Çiçin Mahallesi ile ilgili kayıtlarda mahallenin ilk olarak 1920'sonrası bölgeye yerleşen İran'dan göç etmiş bir Çingene “aşireti” tarafından kurulduğu ifade edilmektedir²⁸⁰. Muhtemelen Abdal olan bu gruba, peripatetik stratejileri sürdüren başka Çingene grupları da kış mevsiminde katılmakta ve soğuk mevsimini barakalarda geçirmektedirler²⁸¹. Bu grupların da en azından bir bölümünün zamanla mahallede yerleşikleşmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir²⁸². Ne var ki Ankara halkının Çingene

²⁷⁶ Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

²⁷⁷ Kaynak Kişi: A.S. Erkek. Öğrenci, Sarıgazi sakini. Tanıkları aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.10.2006

²⁷⁸ Kaynak Kişi: G.G. Erkek. Yazar, eski Nişantaşı sakini, Kuledibi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.06.2005

²⁷⁹ Bozkurt, Tülin; Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi; ARTAKALANLAR; Süvari, Ceyhan; E Yayınları; sf 316

²⁸⁰ Şenyapılı, Tansı; BARAKADAN GECEKONDUYA; İletişim; 2004; sf 258

²⁸¹ A.g.e; sf 258

²⁸² A.g.e; sf 258

algısıyla özdeşleştirdiği Çinçin'de peripatetik bir kökenden gelmeyen farklı gruplar da yaşamlarını sürdürmektedir. Çinçin'deki farklı idari birimlerin hepsinde, peripatetik Abdalların yanı sıra Kürtlere de rastlanmaktadır. Hatta tümüyle Çingene algısının damgasını vurduğu ve aynı zamanda Çinçin'in en yoksul yerleşimi olan Gültepe'de bile Çingeneler çoğunlukta olmak kaydıyla, Yılmaz Güney'in deyiimiyle “Kürtlüklerini kaybetmiş Kürtler” de yaşamaktadır²⁸³.

Her halükarda, peripatetik stratejilerin kapitalist gelişme ve teknik ilerleme karşısındaki yenilgisi, kent toplumunun yükselişi ile birlikte peripatetik nişin kapanmaya başlaması, peripatetik grupların durumunu sarsmış; toplumsal örgütlenme biçimlerini zorlamış; eş zamanlı olarak yaşanan sınır değişimleri ve siyasal krizlerle birlikte peripatetik gruplar önemli nüfus hareketlerinin parçası haline gelmişlerdir. Bunun sonucunda güvenlik, geçim veya en yakın toplumsal kümelerle birleşme içgüdüleri bu grupları yeni yerleşim alanlarında bir araya getirmekte; Çingene algısı ve geçmişte peripatetik ilişkilere sahip gruplara yüklenen bütün dışlayıcı yükler şimdi de bu yeni yerleşim birimlerinde yaşayanlara yüklenmektedir.

Geç-peripatetik sosyal grup kimliğini mümkün kılan geç-peripatetik yerleşimleridir. Zira hem “Çingenelik” gibi peripatetik grupları tanımlayan jenerik terimlerin ve bu terimlere yüklenen algının devamlılığı mahalle aidiyeti üzerinden mümkün olmakta hem de peripatetik kökenli gruplar, yüzlerce yıllık habitus ve sermaye bileşimlerini bu mahallelerin çatısı altında belki dayanışma belki rekabet ama her halükarda zorunlu bir uzlaşma temelinde varlıklarını devam ettirmelerini sağlayabilecek yeni ekonomik faaliyetler ve ilişkiler üretmek için kullanabilmektedir. Bu maddi altyapı “Çingene” olarak adlandırılma hali ile tamamlanmakta tek tek bireylerin toplumsal güzergâhları büyük ölçüde bu çerçeve içinde belirlenmektedir.

Bu noktada, peripatetik gruplara mensup ailelerin neden kendi mahallerini

²⁸³ Güney, Yılmaz; SOBA, PENCERE CAMI VE İKİ EKMEK İSTİYORUZ; Güney Filmcilik; 1996; sf 20

oluşturmakta ısrarcı oldukları sorusu sorulabilir. Bu aileler dağılıp, gittikleri yerlerde kendilerine peripatetik olmayan geçmiş anlatıları üreterek yeni bir hayat kurma imkânlarına sahipken neden sonuçta Çingenelik algısının geç-peripatetiklik formunda sürmesine sebep olacak olan mahalleler kurma tercihini yapmışlardır? Bu soru 19. yy'dan itibaren Osmanlı kentinin geleneksel din-cemaat temelli bölünmesinin parçalandığı anımsanırsa, “Çingene mahallelerinin” neden diğerleri gibi karmaşıklaşıp, giderek özgünlüğünü yitirmediği şeklinde de ifade edilebilir. Tüm bu soruları birincisi yapıdan hareketle öznenin tercihlerine, ikincisi ise öznenin hareketle yapının tamlığına giden iki analiz çerçevesi kullanılarak yanıtlamak mümkündür.

Mahalleleri inşa eden geç-peripatetik grupların bazıları, peripatetik toplumsal örgütlenmeyi büyük ölçüde muhafaza etmişlerdir. Bunlar soy-klan-kabile tipi ilişkilerin veya bu ilişkilerin izlerinin belirgin olduğu topluluklardır. Bu gruplar için ailelere parçalanıp, dağınık bir yaşam kurmak düşüncesi bile aslında olay ufkunun dışındadır. Zira söz konusu peripatetik kökenli veya peripatetik gruplar için meslek temelinde kurulan bu toplumsal örgütlenme şemaları tüm toplumsal hayatın temel düzenleyicileridir. Her bir birey kendisini, soy-klan-kabile bağları üzerinden tarif etme eğilimindedir. Bu yapı içerisinde tek tek aileler dağılmak yerine; tıpkı çoban göçebe obalarının yerleşerek köyler kurmaları gibi, geniş aile birlikleri-obalar halinde kent içerisinde mahalleler kurmayı tercih edeceklerdir. Bu düşünce şekli doğruysa, toplumsal örgütlenmelerini korumuş ama geleneksel mesleklerinin sanayi ve yeni kapitalist ilişkiler nedeniyle işlevsizleştiği peripatetik gruplar, kente ve adım adım “kent dokusunun istila ettiği” diğer yerleşkelere zaten bağımsız aile birimleri değil, birden çok aileden oluşan kalabalık birimler halinde geliyorlar demektir.

Öte yandan geç-peripatetik yerleşimlerini kuran ya da bu mahallelere yerleşenler sadece soy-klan-kabile tipi örgütlenmelerini muhafaza eden peripatetik kökenli gruplar değildir. Bu çalışmada tanıklıklarına başvuru kaynak kişilerin ifadeleri ve ulaşılabilen muhtelif kaynaklardaki veriler geç-peripatetik yerleşimlerinin kurucuları arasında önemli ölçüde soy-klan-kabile ilişkilerinden kopmuş daha küçük aile topluluklarının da bulunduğunu göstermektedir. Tam da bu

noktada, daha önce altını çizdiğimiz bir varsayımı hatırlamakta fayda var. Çok büyük ihtimalle, toplumsal yapılarında derin bir çözülmenin yaşandığı peripatetik gruplara mensup önemli sayıda birey, geç-peripatetik yerleşimleri oluşurken; Çingene algısından ve kapitalizm koşullarında Çingene algısının devamını sağlayan geç-peripatetik sosyal grubundan kopmuşlardır. Buna karşılık onlar gibi başkaları bu kopuşu gerçekleştirememiş; soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmeleri dağılmış olmasına rağmen geç-peripatetik yerleşimleri kurmuş ya da kurulan yerleşimlere dahil olmuşlardır.

Tam da bu noktada öznenen hareketle yapının tamlığına giden analiz biçiminin devreye sokulması gerekmektedir. Bourdieu'nun kavram araçları ile yürütelecek olan bu analiz, özne-yapı tartışmalarında onun *“hem eyleyiciyi feda etmeden özne felsefesinden kaçınmak, hem de yapının eyleyici üzerinde ve onun aracılığıyla yarattığı etkileri hesaba katmaktan vazgeçmeden yapıcılıktan kaçınmak niyetiyle”*²⁸⁴ hareket eder. Bu çerçevede içerisinde kullanılan Bourdieu'nun en kritik kavramlarından biri habitustur. Ona göre habitustan söz edildiğinde, bireysel ve hatta kişisel olanın dahi toplumsal olduğuna işaret edilmektedir, zira *“Habitus, toplumsallaşmış bir öznellik”*²⁸⁵. Habitus tarihseldir, sürekli olarak yeni deneyimlerle şekillenen *“açık bir yatkinlikler sistemidir”*²⁸⁶. Bourdieu tarihsel bir olgu olarak tanımladığı habitusun tarihsel kırılmalarla yeniden şekillendiğine işaret eder. Üretim tarzı değişiklikleri gibi... Buna karşılık her tarihsel kırılma doğrudan doğruya farklı habitusları tüm toplum kesimlerine dayatmaz. Hal böyle olunca farklı toplumsal yapılara ait habitusların, farklı toplumsal yapıların bünyesinde farklılıklarını sürdürmeleri mümkündür ki buna Bourdieu tarafından habitus histerisis denilmektedir. Bu çerçeveden Bourdieu'nun zihninde canlandırdığı şey Cezayir'de karşılaştığı *“kendilerini 'kapitalizm öncesi' habituslarla, 'kapitalist bir evren'e atılmış bulan insanlar”*²⁸⁷.

²⁸⁴ Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loic; DÜŞÜNÜMSEL BİR ANTROPOLOJİ İÇİN CEVAPLAR, İletişim, İstanbul sf 111

²⁸⁵ Wacquant, Lois; Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi; OCAK VE ZANAAT; İletişim yayınları; İstanbul; sf 116

²⁸⁶ Bourdieu, Pierre, Wacquant, a.g.e; sf 124

²⁸⁷ A.g.e; sf 122

Bourdieu'nun bir diğ er temel kavramı sermayedir. Yazar ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye olmak üç temel sermaye kategorisinin varlığından bahseder²⁸⁸. Somutlaşmış, nesneleşmiş ve kurumlaşmış temelde ortaya çıkan kültürel sermaye ona göre çeşitliliği yansıtmak açısından bilgi sermayesi olarak da tanımlanabilir²⁸⁹. Toplumsal sermaye bir bireyin ya da grubun kalıcı ilişkiler ağına gönderme yapar. Toplumsal sermaye tanıma ile ortaya çıkan avantajdır²⁹⁰. Dördüncü bir sermaye kategorisi olarak simgesel sermaye ise, bu türlerden herhangi birine sahipliğ in algılanmasını mümkün kılan her türlü sahipliğ i ifade eder²⁹¹.

Bourdieu özellikle kültürel sermayeyi hakim grupların egemenlik aracı olarak değerlendirdiğ inden Fransa örneğ inde burjuva kültürel sermayesine odaklanmıştır. Ki bu daha ziyade okullarda edinilen tipte bir sermaye çeşididir²⁹². Buna karşılık Bourdieu'nun bu kavram aracını kullanan bazı başka yazarlar kültürel sermaye kavramından, altkültürlerin kendilerine özgü topluluk bilgilerini tanımlamak için yararlanmışlardır. Hatta bu kavram kabileler için de kabile sermayesi ya da kabile bilgisi şeklinde esnetilerek daha geniş bir kullanım alanına sokulmuştur²⁹³. Bu arada habitus kavramının çok farklı alanlarda kullanılabilir olacak oldukça geniş bir bağlamı olduğ unun altı çizilmelidir.

Habitus yapının bireyin yatkınlıklar sistemine işlenmiş izleridir ve bu izler sayesinde bireyler topluluğ u, yapıyı yeniden inşa edeceklerdir. Daha önce de vurgulandığ ı gibi habitus tarihsel bir olgudur. Sabit değ il, değ işkendir. Buna karşılık bu değ iş im bir süreç meselesidir ve yapıdaki kırılmalar habitusta aynı hızda karşılığ ını bulmayabilir. Toplumsal örgütlenmeleri çözülmüş peripatetik kökenli gruplar, geleneksel habituslarının biçimlendiğ ini yapının içinde olmasalar da bu habituslarını bir süre daha muhafaza edeceklerdir. Bir biçimde toplumsal yeniden üretim süreçleriyle bütünleşmelerinin kararlı hale geldiğ i yeni bir yapı kurulana

²⁸⁸ Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loic; DÜŞÜNÜMSEL BİR ANTROPOLOJİ İÇİN CEVAPLAR, İletişim, İstanbul; sf 109

²⁸⁹ A.g.e; sf 108

²⁹⁰ A.g.e; sf 108

²⁹¹ A.g.e; sf 109

²⁹² Cova, Bernard, Kozinets, Robert V, Shankar Avi; CONSUMER TRIBES; BH; 2007

²⁹³ A.g.e; 2007

kadar bu süreç devam edecektir.

Soy-klan-kabile ilişkileri çözülmüş gruplar kendilerini, yeniden yapılanmakta olan, çevre ülkelerinde devindirici dinamiği dışsal kapitalist ilişkilerin sarstığı bir toplumun içinde bulurlar. Proterleşmenin çok üst düzeyde yaşandığı, sanayinin serbest işgücünü ememediği nüfusun marjinal kaldığı coğrafyalarda bu insanların geçmişten devraldıkları, peripatetik grupları özgü habitus, kültürel ve sosyal sermaye ağları önemli olmayabilir. Buna karşılık çevre ülkelerde bu gelişme gözle görülür bir biçimde kısıtlı olmuştur. 19. yy kapitalizminin çevre ülkelerle entegrasyon stratejisi çevre ülkelerin hammadde kaynaklarına el konulması ve ülke pazarlarının Batı sanayinin malları ile doldurulmasına dayanmaktadır. Bu koşullarda sanayi son derece kısıtlı bir ölçekte, iç pazara dönük üretim yapan küçük birimler üzerinde ya da bu çalışmanın sonraki bölümlerinde göreceğimiz gibi hammaddenin yarı işlenmiş hale getirilmesine dayanan ünitelerde gelişmektedir. Ne tam anlamıyla köylüler, topraklarından koparılarak emek pazarında bekleyen proleterler haline getirilmiştir ne de böyle bir serbest işgücüne ihtiyaç duyan güçlü bir sanayi söz konusudur. Hal böyle olunca pre-kapitalist tabakalaşmanın içinde gelişmiş habituslar, kültürel ve sosyal sermaye bileşenleri; kent içerisinde yeni yaşamını inşa etmeye çalışan topluluklar için önemli bir mesele olarak ortaya çıkacaktır.

Bu noktada peripatetik kökenli toplulukların geleneksel yapıdan ileri gelen öznelliklerinin, ki çözümlene yapıldığında bu habitus, kültürel, sosyal ve ekonomik sermaye bileşimlerine karşılık gelmektedir, bu toplulukları geç-peripatetik yerleşim alanları kurmaya zorlayan iki etkisi bulunmaktadır. Bu etkilerden birincisi, sahip oldukları bu öznellikler nedeniyle peripatetik kökenli grupların muhatap oldukları dışlayıcı pratiklerdir. Peripatetik grupların, mensupları tarihsel süreç içerisinde çeşitli mitlerle temellendirilmiş ön yargıların zemin sunduğu dışlayıcı pratikleri tanıdırlardır; bu pratikler Bizans ve Osmanlı örneğinde çok açık bir biçimde görülen mekânsal dışlama (zorunlu yerleşim ve sur dışına atma) ile ilişkisel dışlamadır (evlenme tabusu, birlikte çalışmama vs). Bu dışlayıcı pratiklerin uygulanabilmesinin temel şartı ise tanımadır. Tanıma temelde, söz konusu coğrafyada peripatetik gruplar için kullanılan jenerik terimler üzerinden yapılır. Şu halde bizim coğrafyamızda

“Çingene” jenerik teriminin hangi gruplar ve bireyler için kullanılacağına bir dizi kriteri olmalıdır. Önceki bölümlerde ele alındığı üzere bu noktada temel unsur üretim ilişkileridir. Toprak ve hayvan sahibi olmayan; belli zanaat ve hizmetleri sunmak üzere yılın belli zamanlarında çoban göçebelerin kamp alanları veya köylerin yakınlarında yerleşen gruplar bu coğrafyada yüzlerce yıl boyunca Çingene olarak adlandırılmışlardır. Ne var ki Çingene algısını oluşturan elementler asla bundan ibaret değildir, bu altyapının üzerine çeşitli unsurlar ilave edilmiştir ki bunlar genellikle habitusa, kültürel ve sosyal sermayeye ilişkindir.

Her bölgede Çingene algısı, peripatetik ilişkilerin varlığı sabit bir biçimde değerlendirilmek kaydıyla bir dizi başka unsurla tamamlanır. Bunu tayin edecek olan, söz konusu coğrafyalardaki peripatetik grupların çeşitliliği ve öznellikleridir. Örneğin Sivas'ın Divriği ilçesinde yaşadığı çocukluk ve gençlik yıllarında köyüne gelen Çingenelerle tanışan bir kaynak kişi için Çingenelik üretim ilişkileri açısından homojen, ama fizyonomi ve kültür itibarıyla heterojen bir algıdır²⁹⁴. Kaynak kişi köyüne gelen Çingenelerin arasında “her cins insan” olduğunu anımsamaktadır. Bir grup Erzincan'ın Eğin ilçesinden gelen çerçilik ve elekçilik yapan Poşa peripatetikleridir. Bir diğer grup ise köye gelip dil döküp deşirmecilik yapan Abdal peripatetikleridir. Çok sık olmasa da kimi Roman gruplarının köye gelip gittiği kaynak kişinin aktarımlarından anlaşılabilir. Bu çeşitliliğin sonucunda kaynak kişi için Çingeneler tek bir konuşma biçimi ya da şive ile özdeşleşmemiştir. Öte yandan esmerlik ya da farklı bir fizyonomik özellik de kaynak kişinin zihninde, doğrudan doğruya Çingene algısına gönderme yapmamaktır²⁹⁵. Buna karşılık kaynak kişiye 1980 sonrası İstanbul'a geldikten sonra oturduğu Dolapdere semtindeki Çingeneler sorulduğunda, zihnindeki en güçlü çağrışımın esmerlik olması ilgi çekici bir durumdur. Zira İstanbul'da tanıdığı ve Çingene olarak tanımlanan yegane grup Romanlardır²⁹⁶.

²⁹⁴ Kaynak Kişi: S.K. Kadın. Ev hanımı, Sivas Divriği kökenli. Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi 10.5.2013.5.2013

²⁹⁵ Kaynak Kişi: S.K. Kadın. Ev hanımı, Sivas Divriği kökenli. Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi 10.5.2013.5.2013

²⁹⁶ Kaynak Kişi: S.K. Kadın. Ev hanımı, Sivas Divriği kökenli. Tanıklıkları 1970 sonrasında

Çingene algısı ile özdeşleşen en net öznellikler şüphesiz ki fizyonomiye ilişkin olanlardır. Son derece kısıtlı ilişkileri olanlar bile “ötekinin” özgün fiziksel özelliklerinin farkına varabilirler. Bu noktada mutlaka altı çizilmesi gereken nokta, “Çingenelikle” özdeşleşen unsurların tespitinde algıda seçicilik mekânizmasının devreye girmekte oluşudur. Bir dönem Nişantaşı Teneke Mahallesi'nde oturmuş olan bir kaynak kişiye, mahallede yaşadığı dönemde hala bölgede bulduklarını ifade ettiği “Çingenelerin” fizik özellikleri sorulmuştur. Kaynak kişi bu soruya, Nişantaşı Teneke Mahallesi'nde “Çingenelerin” çok esmer olduklarını söyleyerek yanıt verir. Bazı arkadaşlarının kendisine anlattığına göre İzmir'deki Çingeneler göçmenlerle karıştıkları için aralarında beyaz tenliler çoktur. Buna karşılık İstanbul'da Çingeneler hiç başkalarıyla karışmadığından çok esmerdirler²⁹⁷. 1950'lere kadar Nişantaşı'nda yaşamış ve Teneke Mahallesi'nde yaşadığını söylediği “Çingeneleri” uzaktan tanıyan bir başka kaynak kişiye bu insanların fiziksel özellikleri sorulduğunda, mahalledeki Çingenelerin en dikkate değer özelliklerinin esmerlikleri olduğunu söylemiştir²⁹⁸. Kaynak kişilerin “Çingeneler” olarak tanımladığı çok az bir kısmı halen mahallede yaşayan ve büyük bölümü mahalleden taşınmış kişilerden çalışma kapsamında ulaşabilenlerle görüşüldüğünde, bu grubun mensuplarının pek çok Roman grubuna göre daha açık bir ten fizyonomisine sahip oldukları görülmüştür. Buna karşılık içlerinde Türkiye ortalamasının üzerinde esmer bireyler de bulunmaktadır. Farklı tarihlerde dışarıdan gözlem yapan iki kaynak kişinin zihninde bu grubun üyeleriyle ilgili kalan en belirgin özelliğin esmerlik olması; “öteki” sosyal grup olarak algılanan bir topluluğun tanım aracı olarak ön plana çıkartılacak olan unsurların, öncelikle ortalamaya aykırı öğelerin içerisinden seçildiğini göstermektedir. Nitekim özellikle Türkiye'nin batı bölgelerinde, içlerinde ortalamanın üstünde esmer Hindistani fizyonomilere çokça rastlanabilen Roman peripatetiklerinin ağırlıklı bir biçimde yaşamlarını sürdürüyor oluşu buralarda Çingeneliğin üretim ilişkilerinin bir adım ötesinde esmerlikle birlikte tanımlanmasını getirmiştir. Buna karşılık özellikle Sivas

günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi 10.5.2013.5.2013

²⁹⁷ Kaynak Kişi: N.K. Erkek. Nakliyecisi, eski Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini. Görüşme tarihi: 2.4.2005

²⁹⁸ Kaynak Kişi: G.G. Erkek. Yazar, eski Nişantaşı sakini, Kuledibi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.06.2005

bölgesi ve Poşa peripatetiklerinin yoğun olarak yaşadığı başka bölgelerde, bu grubun diğer toplum kesimlerine göre daha açık saç ve göz renkleri “Çingenelik” algısına ilişkin farklı bir fizyolojik kriterlerin gelişmesini beraberinde getirir. Yaşamının ilk dönemini Sivas'ta geçirmiş olan bir kaynak kişi, buradaki Poşa peripatetiklerinin genellikle sarışın ya da kızıl saçlı ve çilli insanlar olarak tanıdıklarını, bu fizyolojik özelliklerinin onları “yerli halktan” ayırdığını ifade etmiştir²⁹⁹.

Fizyonominin yanı sıra Çingenelik algısı ile özdeşleşen diğer öznellikler, doğrudan doğruya habitus başlığı altına ele alınabilir. Bu noktada genel olarak peripatetik gruplara mensup bireylerde rastlanılabilen kimi öznelliklerin yanı sıra tek tek peripatetik gruplara özgü öznelliklerden de bahsetmek mümkündür. Şüphesiz ki bu noktada somut örnekler vermek tehlikeli bir yaklaşım olacaktır. Zira özneye işlemler yapılarak habitus son derece ciddi bir genelleme iddiasını barındırır. Tekil örneklerden yola çıkarak bu genellenmenin yanlışlanması mümkündür. Buna karşılık daha kuşbakışı, genele ilişkin bir gözlem irtifasında durum farklılaşır, habitusun etkinliği net bir biçimde gözlemlenebilir hale gelir. Burada, çalışma kapsamında yapılan görüşmelerin yanı sıra, farklı peripatetik kökenli grupların mensupları ile ilgili gözlemlere dayanan, Abdal ve Roman peripatetiklerine ilişkin iki küçük habitus soyutlaması ile yetinilecektir.

Roman peripatetiklerinin tüm alt gruplarında, yine bu alt grup üyeliğiyle ilişkili gelişen muhtelif yatkinlik kümelerine rastlamak mümkündür. Buna karşılık grup içerisinde varlığını sürdüren, asimile olmamış bir Romanın, beden hareketleri ve konuşma tarzına sinmiş tipik genel özgünlükleri söz konusudur. İletişimin alabildiğine tiyatral bir yön kazandığı bu kültürde, konuşma beden hareketlerinden ayrılmaz. En basit günlük iletişimde bile eller, kelimelerdeki vurguyu güçlendiren, ona humor katan, yer yer de vurguya ters bir biçimde hareket eder. Konuşma, Roman dilini kaybetmemiş Romanlarda açık bir biçimde bu dilin ses özelliklerini yansıtır. Buna karşılık dili kaybeden Romanlar dahi, konuştukları dili; sözlü iletişimin bu kültürde oynadığı muazzam rolle ilişkili olarak özel bir vurguyla seslendirirler.

²⁹⁹ Kaynak Kişi: A.T. Erkek. Büfe işletmecisi, Sivaslı. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme tarihi: 17.08.2009

İletişime dair tüm bu özellikler, Romanlarla belli bir düzeyde ilişkide bulunmuş öteki kültürler için tamamen ayırt edicidir. Çingene algısı Romanlıkla özdeşleşmiş bir Trakyalı her koşulda bu öznellikleri ayırt edebilecektir.

Abdal peripatetiklerinde, bambaşka bir iletişim tarzı egemendir. Abdallar adlarını aldıkları heterodoks inanç sisteminin mistik dervişlerini, hangi geleneksel mesleklerini icra ederlerse o faaliyetlerinin bir parçası olarak yaşatırlar. Hele ozan ve deşirmeciler tamamen bu dinsel geleneğe yaslanmaktadırlar. Buna bağlı olarak konuşmadan ziyade, işaret ve simgeler üzerinden giden “batını” bir iletişim özellikle Abdal erkekleri için tayin edici olur. Özellikle deşirme ve hatır için dil dökerken bu özellikleri belirgin bir biçimde ön plana çıkar. Dil özellikleri Orta Anadolu ağızlarından kolay kolay ayırt edilemez. Buna karşılık günlük iletişimde hakim tabuları zorlayan zengin bir argo kullanırlar. Romanlar dışarı ile iletişimde atak ama esnek, Abdallar daha durağan ve baskı altında saldırgandırlar. Tıpkı Romanlar gibi Abdallar da yaşam alanlarındaki kendileriyle uzun zamandır birlikte bulunmuş kişiler tarafından kolaylıkla ayırt edilebilirler.

Soy-klan-kabile örgütlenmesi bir biçimde çözülen peripatetik kökenli gruplar, yabancı bölgelerde çok daha kolay bir biçimde gözden kaybolabilirler. Şöyle ki bir Abdal, eğer Çingene algısının en genel unsuru olan peripatetik ilişkileri sürdürmüyorsa İstanbul'da ya da herhangi bir şehirde Orta Anadolu'ya bir göçmenden kolaylıkla ayırt edilemez. Zira onun grup habitusuna özgü öznellikler yalnızca kendi yaşam alanında Çingene algısı ile özdeşleşmiştir. Nitekim 20. yy başlarında İstanbul'a gelen tek tek Abdal aileler ve kimi durumlarda bekar erkekler, oldukça hızlı bir biçimde yeni sosyal grup kimlikleri ile bütünleşerek çok geçmeden kültürel anlamda da asimile olmuşlardır. Bu çalışma kapsamında görüşülen bir kaynak kişinin tanıklığı ve kendi aile tarihine ilişkin detaylar bu durumu örneklemektedir³⁰⁰. Aynı şeyi tersinden de düşünmek mümkündür. Grup yapısı dağılmış bir Roman aile Orta Anadolu'da başka toplumsal gruplarla bütünleşebilmesi halinde geçmişi ile bağlarını koparabilir. Ne var ki özellikle kitle iletişim araçları üzerinde Çingeneliğin Roman

³⁰⁰ Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

kültürü ile özdeşleştirilmesi ve modern Çingene algısının giderek hakim hale gelmesi Romanların, sosyal grup kimliklerinden bu ve benzeri yollarla sıyrılmasını güçleştirmektedir.

Yerleştiği bölge, fizyonomisi veya habitusundaki özelliklerin Çingene algısının öğeleri ile özdeşleştiği bir yer olan peripatetik kökenli birey ve gruplar için dağılarak izini kaybettirmek son derece zordur. Örneğin yüzlerce yıl Romanların yaşadığı, Çingeneliğin çok sıkı bağlarla Roman kimliği ile özdeşleştiği İstanbul'da; soy-klan-kabile bağları ne kadar çözülmüş olursa olsun; iletişim özellikleri, aksanı genel olarak habitusuna içkin olan tüm özellikleri Roman kimliğini ortaya koyan ve ortalamanın çok üstünde esmer olan birey ve bireylerin; ötekilerin ayrıştırıcı pratiklerinden kurtulması son derece istisnâ ve istisnâ hallerinin de yine özel şartlarda ortaya çıkabildiği bir durumdur. Ayrıştırıcı pratikler çok geniş bir skalada gündeme gelebilmektedir. Bu noktada mesafe koyma, ilişki kurmama gibi pasif tutumların yanı sıra özellikle kadınlara dönük sarkıntılık gibi saldırgan tutumlarda göze çarpar. Mübadele sonrasında Türkiye'ye gelen Romanların önemli bir bölümü başlangıçta yerleştikleri bölgelerde muhatap oldukları kısmen pasif ama kısmen de özellikle kadınlara yönelik aktif ayrıştırıcı pratiklere ilişkin tanıklıkları bulunmaktadır. Bu tanıklıklarda kadının ön plana çıkması, peripatetik grupların ortak habitusunun ötekilerde yarattığı çağrışımlarla ilişkili gözükmektedir. Hemen hemen bütün peripatetik gruplarda, kadın hem ötekilerle rahatlıkla günlük ilişkiler kurabilir hem de ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer alır. Kadın erkek ilişkileri, güç mücadelesinden münezzeh olmasa da peripatetik topluluklarda kadın erkeğin karşısında teslim olmamıştır. Bu teslim olmamışlık beden diline, habitusuna yansır. Erkeklerle göz göze gelmekten çekinmez. Peripatetik toplumsal ilişkilerin çözülmesi sonrasında, peripatetik kökenli gruplara mensup kadınların bu özelliği hemen ortadan kalkmaz. Bu da ataerkil değerlerle şekillenmiş ötekilerin kimi zaman aktif kimi zamansa pasif şiddetini üzerlerine çekmelerine neden olur.

Soy-klan-kabile ilişkileri çözülen peripatetik kökenli grupların dağılarak yerleşmelerini engelleyen bir başka özellikleri ise sahip oldukları sermaye bileşimine ilişkindir. Daha önce Bourdieu'nun sermaye kavramının kabile ve

altkültürler için kullanılabildiğine değinilmişti. Gerçekten de, bilgi sermayesi olarak kültürel sermayenin özgün bir biçimi, her peripatetik grupta ve peripatetik grupların alt kümelerinde farklılaşmıştır. Sepetçi, kalaycı, bakırcı, hayvan performansçısı Roman gruplarının her biri bir toplumsal örgütlenme birimi olarak kendi kültürel sermayelerine sahiptir. Bu hem söz konusu grubun zanaatını icra etmesi ile ilgili bütün bilgiler yığını hem de müşteri toplulukları hakkında nesiller boyunca derlenen ansiklopedik birikimi içerir. Bunun yanı sıra zor doğa koşullarına karşı verilen mücadelede bir bilgi birikimi üzerine temellenmektedir. Ozan Abdalların sözlü müzik geleneği, deşirmecilerin dil dökme teknikleri, halk hekimlerinin başlı başına bir proto bilim özelliği taşıyan uzmanlıkları hep kültürel sermaye başlığı altında incelenmelidir. Peripatetik grupların sosyal sermayeleri de peripatetik ilişkiler çerçevesinde sahip oldukları tanıma ilişkileri zemininde kurulmuştur. Özellikle kritik zamanlarda çok yarar sağlayan aynı peripatetik grubun diğer kolları ve farklı peripatetik gruplarla kurulan ilişkiler, peripatetik olmayan gruplarla kurulan kısıtlı ama ticareti kolaylaştıran tanıma halleri bu kapsamda ele alınabilir. Ekonomik sermaye her halükarda çok kısıtlıdır ve çoğu peripatetik grubun satın ekonomik sermaye haline getirebileceği pre-kapitalist üretim araçları da yoktur.

Sahip oldukları bu sermaye bileşimi, peripatetik kökenli grupların dağılarak kentte tutunmasını son derece güçleştirir. Her şeyden önce yeni kurulan kent dokusu boşlukta durmamaktadır. Hali hazırda oluşmuş güç ilişkileri vardır. Kente yeni dahil olan gruplar bu güç ilişkilerine tutunarak kent içerisinde ayakta kalmayı başarabilmektedirler. Peripatetik kökenli gruplarsa ya bu güç ilişkilerine ayrıştırıcı pratikler nedeniyle hiç tutunamamakta ya da en dış halkayı oluşturmaktadır.

19. yy'da kente yerleşen peripatetik kökenli olmayan gruplar da kendi sahip oldukları sermaye bileşimini kullanarak, kendi kentlerini üretme pratiği içerisine girmişlerdir. Bununla ilgili çok sayıda örnek vermek mümkündür. Örneğin 19. yy ortalarında bir süredir kentte olan Arnavutlar Şişli civarındaki muhtelif arazilerde bostancılık yapmaya başlamışlardır. Dağınık bir biçimde yayıldıkları arazide yaptıkları bostancılık ve mandıracılık onların daha önce sahip oldukları sermaye

bileşimini kullanarak kent içerisinde var olmaya çabaladıklarını göstermektedir³⁰¹. Servet Muhtar Arus Abdülhamit'in Yıldız'a yerleşmesinden önce Nişantaşı civarının bostan klübeleri ve inek ağırlarıyla dolu olmasından yakınıdır³⁰². Şimdi Ümraniye adını alan Yalnız Selvi'ye 93 harbi sonrasında yerleşen muhacirler burada ortakçı statüsünde, “sultan” adına tarım yaparlar. Bu nedenle bölgenin ilk adı Muhacirköy olur³⁰³. Peripatetik kökenli topluluklar öncelikle bu tarz bir geçim şeklini mümkün kılan sermaye bileşiminden yoksundurlar. Ne toprakları ne de hayvan sürüleri vardır. Kırsal gıda üretim süreçlerine özgü kültürel sermaye unsurlarından büyük ölçüde yoksundurlar. Yine kentlerde tutunmaya çalışan diğer göçmenlerin yararlandığı, çeşitli sosyal ağlar ve devlet ilişkilerine göreli çok daha az sahiplerdir. Üstelik habituslarının sonucu olarak tanınmaları ve bunu izleyen ayrıştırıcı pratikler de bu olasılığı büyük ölçüde engellemektedir. Diğer taraftan sahip oldukları sermaye bileşimi de tümüyle işlevsiz değildir ve kentin olanakları içerisinde bunu kullanarak ayakta kalmaları mümkün olabilir. Ne var ki bunun için öncelikle, geç-peripatetik yerleşimlerine dahil olarak bu yeni sosyal grupla bütünleşmeleri; böylelikle yaşam alanı ve güvenlik ihtiyaçlarına temelde bir çözüm bulmaları gerekmektedir.

Özetleyecek olursak gerek soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerini koruyan gerekse de soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkileri nispeten çözülmüş peripatetik kökenli gruplara mensup birey ve haneler için geç-peripatetik yerleşimleri oluşturmak bir keyfiyet meselesi değildir. Soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmelerini koruyan gruplar, toplumsal örgütlenmeleri gereği kalabalık aile grupları halinde hareket ettiklerinden ister istemez ilk yerleştikleri alanda geç-peripatetik yerleşimleri inşa etmiş olurlar. Diğer taraftan soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkileri çözülmüş durumdaki peripatetik kökenli gruplara mensup birey ve aileler de; habitusları ve sermaye bileşimlerinden müteşekkil öznellikleri nedeniyle “Çingenelik”le özdeşleştirildiklerinden, bu kimliğe özgü dışlayıcı

³⁰¹ Turgut, Suat; HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ-Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldız; Ajans Es; İstanbul; 2010; sf 29

³⁰² Abdülhamit, Yıldız'a yerleştikten ve has bendeganını -gerek sevgi, gerekse korku yüzünden-yakınına toplamak arzusuna düştükten sonra Nişantaşı ve havalisi bostan kulübelerinden, inek ağırlarından kurtularak vükela yatağı koskoca bir mahalle olup çıkmış. Arus, Servet Muhtar; İSTANBUL KAZAN BEN KEPÇE; İletişim Yayınları; İstanbul; 1997; sf 96

³⁰³ Erder, Sema; ÜMRANİYE; İletişim; 2001; sf 31

pratiklere maruz kalmakta; kentte tutunmak için gerekli güvenlik ve dayanışma ihtiyacını ancak geç-peripatetik yerleşimlerinde bir araya gelerek karşılayabilmektedirler.

Geç-peripatetik gruplar hiçbir biçimde homojen bir yapı oluşturmazlar. Buraya kadar ortaya konulanların çok net bir biçimde gösterdiği üzere, geç-peripatetik gruplar tıpkı peripatetik gruplar gibi etnik temelde bölünmüşlerdir. Türkiye örneğinde Romanlar, Abdallar, Poşalar, Mıtripler, Geygeller, Gewendeler ve diğerleri ayrı ayrı etnik gruplar olarak kabul edilebilir. Buna karşılık, tüm bu gruplar geç-peripatetik sosyal grup kimliğini paylaştıkları için özellikle büyük metropellerde aynı geç-peripatetik yerleşimlerinde birlikte yaşayabilmekte, birlikte yaşama süresinin uzamasına bağlı olarak aralarında sınırlar kaybolmaksızın belirsizleşmektedir.

Etnik heterojenlik bir yana, geç-peripatetik gruplar arasındaki asıl bölünme sosyolojik temelde gerçekleşmektedir. Peripatetik stratejilerin terk edilmesi ya da kısıtlanmasının ardında söz konusu grubun geç-peripatetik yerleşimlerinde yeni bir yaşama başlama sürecinde, nasıl bir toplumsal örgütlenmeye sahip olduğu bu bölünmenin temelini oluşturur. Soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmeyi muhafaza etmiş veya daha güçlü bir biçimde korumuş peripatetik kökenli gruplarla ve soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü peripatetik gruplar arasında çok temel farklılıklar oluşmakta; bu farklılıklarsa geçim stratejileri ve kültürel özelliklerdeki çeşitliliğin açıklayıcısı olmaktadır.

İstanbul örneğinde hem toplumsal örgütlenmeyi muhafaza eden geç-peripatetik gruplara, hem de toplumsal örgütlenmenin çözüldüğü geç peripatetik gruplara, üstelik kimi örneklerde aynı mahalle çatısı altında rastlanılıyor oluşu bu çalışma açısından son derece büyük bir avantaj teşkil etmektedir. Ne var ki bu avantajın tam anlamıyla değerlendirildiği söylenemez. Hali hazırda bir taslak teşkil eden bu çalışmanın analiz ettiği ampirik malzeme ön bilgi olarak kabul edilirse, çok

daha derinlemesine yerel çalışmalar yürütülerek hem etnolojik hem de sosyolojik açıdan çok büyük bir değer taşıyan ve disiplinlerarası bir bakışla incelenmesi halinde geç-peripatetik grupların bütün zenginliğiyle anlaşılmasını mümkün kılacak bir bilgi birikimine ulaşılabilir.

3.2.1 Peripatetik Toplumsal Örgütlenmeyi Muhafaza Eden Geç-Peripatetik Gruplar

Berland günümüzde peripatetik grupların büyük ölçüde teknolojik değişimin baskısı altında olduklarını belirtmektedir. Bu gruplar ayakta kalabilmek için yeni geçim ve yaşam stratejileri geliştirmenin arayışı içerisine girmişlerdir³⁰⁴. Ne var ki yeni geçim stratejileri aynı zamanda toplumsal ilişkilerin de yeniden tanımlanmasını gerektirecektir. Her halükarda, talebin düşüşü ya da fiili engelleme gibi nedenlerle geleneksel geçim stratejilerinin geçersiz hale gelmesi, verili toplumsal grup için bir ya da birkaç karar anı şart koşar. Bu karar anı, yani söz konusu insan topluluğunun geç-peripatetik bir sosyal grup olarak yeniden üretilmesi için altyapı teşkil eden yeni geçim stratejilerinin fiilen uygulamayı konulduğu tarihsel koordinat noktası, son derece kritiktir. Zira o anda, verili grubun nasıl bir toplumsal örgütlenme yapısına sahip olduğu, sonraki sürecin de tayin edicisi olacaktır.

İstanbul'da çiçekçilik yaparak geçinen Roman aileler soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmenin şu veya bu ölçüde korunduğu gruplara bir örnek teşkil etmektedir. Onlara İstanbul'da özellikle anneler günü ya da sevgililer günü gibi talebin yükseldiği özel zamanlarda hemen her sokak başında rastlayabiliriz. Roman halkına mensup olan çiçekçiler, yeni koşullar nedeniyle geleneksel mesleklerini sürdüremedikleri noktada çiçekçilik mesleğini benimsemişlerdir.

Günümüz Roman çiçekçilerinin en kalabalık alt kümesini çiçekçiliğin yaygınlaşmasından önce geçimlerini genellikle sepetçilik yaparak sağlayan Xoraxane

³⁰⁴ Berland, Joseph; Peripatetic Strategies In South Asia: Skills as a Capital among Nomadic Artisans and Entertainers; NOMADIC PEOPLE; Number 13; July 1983; sf 30

grubu oluşturmaktadır. Uzun yıllar boyunca Balkan coğrafyası ve Batı Anadolu'da yarı-göçebe bir şekilde yaşayan bu topluluğun mensuplarının durağan mevsimi (genellikle kış ve sonbahar) geçirdikleri çeşitli sürekli yerleşim alanları bulunmaktadır. Söz konusu gruba mensup olan bir kaynak kişi İstanbul civarında Şile, Küçükbakkalköy ve Zincirlikuyu civarındaki kimi noktaların atalar tarafından özellikle 1950'lere kadar kışlak olarak kullanıldığını ifade etmektedir³⁰⁵. Xoraxane grubu sadece Türkiye'de yaşamamaktadır. Balkanlardaki Romanların arasında da bu grubun yaşadığı çeşitli kaynaklarda dile getirilmektedir. Örneğin Bulgaristan'da Xoraxane grubu genellikle dinlerine atıf yapılarak, Müslüman olmalarıyla tanımlanır³⁰⁶. Aynı şekilde Yunanistan'daki Komotini Roman yerleşimindeki halkın bir bölümü de kendisini Xoraxane olarak tanımlamaktadır³⁰⁷. Matras'a göre kimi Roman gruplarında adlandırma birlikte yaşadıkları -ya da ticari ilişkiler içinde oldukları- topluluğun adına gönderme yapılarak geliştirilmektedir. Yine Matras'a göre Xoraxane adı, Romanes'te yabancı anlamına geldiğini söylediği ve Türkler için kullanılan "xoraxhaj-koraxay" kelimesinden bu şekilde türetilmiştir³⁰⁸. Kelimenin kökeni ne olursa olsun, Müslümanlar ya da Balkan Türkleri ile ilişkili bir Roman grubunu tanımladığı noktasında kaynak kişiler hemfikirdir. Manchester Üniversitesi'nde yürütülen Roman dili ile ilgili çalışmalarda bir Xoraxane dialekti tanımlanmıştır³⁰⁹. Gerçekten de İstanbul Kuştepe'deki çiçekçi Romanlar, Romanesin Xoraxane diyalektinden bahsetmekte ve bu diyalekti diğer diyalektlerle karşılaştırabilmektedirler:

İstanbul'daki Roman çiçekçilerin arasında önemli bir nüfus yoğunluğuna sahip olan 2. grup ise Laxolardır. Kuştepe'deki Laxolar geleneksel meslekleri esas olarak demircilik olan ve İstanbul civarında oldukça köklü bir yerleşiklik deneyimine sahip bir Roman grubudur. Baba tarafı Laxo olan bir kaynak kişi geleneksel olarak en önemli yerleşim merkezleri arasında Litros'un (şimdiki Esenler) başı çektiğini

³⁰⁵ Kaynak Kişi: A.Z. Çiçekçi, Kuştepe sakini. İlk Görüşme: 19.06.2009

³⁰⁶ Marushiakova, Elena, Popov, Veselin; *The Bulgarian Gypsies*; BALKANOLOGIE; Vol 4; n 2; decembre 2000; sf 4

³⁰⁷ Adamou, Evangelia; *Verb Morphologies in Contact: Evidence from Balkan Area*; MORPHOLOGIES IN CONTACT; Vanhove, Martine; 2012; sf 147

³⁰⁸ Matras, Yaron; *ROMANI: A LINGUISTIC INTRODUCTION*; Cambridge; 2004; sf 6

³⁰⁹ Xoraxay; *ROMANI DIALECTS INTERACTIVE*; <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/interactive/sampler/bg023.html>; Link 10.10.2013 tarihinde alınmıştır.

ifade etmektedir³¹⁰. Laxo grubu da tıpkı Xoraxane grubu gibi Balkan coğrafyasında yaşamaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Laxolarla ilgili olarak Marushiakova bu grubun Romanes'in Eski Vlach diyalektlerini kullandığını söylemektedir. Laxo grubu kendi içerisinde esas olarak meslek temelinde daha alt birimlere ayrılmaktadır³¹¹. Kaynak kişiler arasında genel olarak Laxoların aslında Müslüman olmadıkları, mübadele sırasında Müslümanlarla (Xoraxane) evli olan Laxoların Türkiye'de kaldığı şeklinde bir genel yargı mevcuttur. Ne var ki bu konudaki sınırlar çok siliktir. Marushiakova tıpkı Kuştepe'deki gibi Bulgaristan'da Xoraxane ve Laxo grubu arasında evlilikler olduğunu ama grup kimliklerinin unutulmadığını belirtir³¹². Öte yandan Kyuchukov'a göre Laxo ya da genel olarak Romanesin Vlach diyalektini konuşan herkes Bulgaristan örneğinde Hristiyan değildir, Laxo konuşan Müslümanlar da vardır³¹³. Yunanistan'da ise yine Laxo konuşan bir nüfus grubu bulunmakta, ne var ki burada Vlach diyalektlerini konuşanlar genellikle Ortodoks Hristiyan, Vlach olmayan diyalektleri konuşanlarsa Müslüman olmaktadır³¹⁴.

20. yy başlarında bu gruplar Zincirlikuyu civarında bir geç-peripatetik yerleşimi oluştururlar. Öte yandan bu mahallenin kurulduğu ilk dönemde geleneksel geçim stratejilerini temelden değiştirmeleri gerekmemektedir. Ataları bu yerleşimde yaşamış olan bir kaynak kişinin aktarımlarına göre sepetçilik ve demircilikle geçinen bu grubun mensupları 1960'ların ortalarına kadar geleneksel mesleklerini devam ettirme gayreti içerisinde olacaklardır³¹⁵. Halen Küçükbakkalköy'de yaşayan ve geçimini çiçekçilik yaparak temin eden bir başka kaynak kişi aynı dönemlerde İstanbul Anadolu yakasındaki Küçükbakkalköy'e³¹⁶ Xorahay ve Laxo Romanlarının yerleşmesiyle, bölgede kalabalık bir geç-peripatetik yerleşimi oluştuğunu ifade

³¹⁰ Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

³¹¹ Marushiakova, Elena, Popov, Veselin; *The Bulgarian Gypsies*; BALKANOLOGIE; Vol 4; n 2; decembre 2000; sf 6

³¹² A.g.e; sf 6

³¹³ Kyuchukov, Hristo; *Projection Hypotheses in Language and Identity Amon Muslim Roma*; ROMA IDENTITY; Ed: Kyuchukov, Hristo, Hancock, Ian; NGO; 2010; sf 29-30

³¹⁴ A.g.e; sf 30

³¹⁵ Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

³¹⁶ Küçükbakkalköy'de Cıgay olarak adlandırılan bir Roman grubu daha bulunmaktadır. Bu gruba ilgili ayrıntılı bilgi edinilememiştir.

etmektedir³¹⁷. Daha sonra da çiçekçi Romanların İstanbul'daki en önemli yerleşim merkezleri olacak bu bölgelerin ortak özelliği ise oldukça seyrek ve kırsal yerleşimin bulunduğu bölgelerin ortasında yaşamlarını sürdürüyor oluşlarıdır. Küçükbakkalköy'de de özellikle sepetçilik belli bir süre daha kitlesel olarak devam ettirilecektir³¹⁸. 1960'larda bu mesleği yapanlar çevredeki koru ve ormanlık alanlardaki ağaçları kesmekte ve bunları sepet imalatında kullanmaktadır. Şüphesiz ki sahip oldukları kültürel sermaye bu konuda doğru seçimleri yapmalarını ve en uygun işçilik tarzlarını seçmelerini mümkün kılar. Ne var ki kent alanında bu stratejiyi sürdürmek hiç de kolay değildir. 1954 yılında yayınlanan bir gazete haberinde şehirdeki ağaç kesme yasağına uyulmadığından yakınılmaktadır. Buna göre ağaçları kesenler “15-20 yaş arasındaki Çingene çocuklarıdır” ve kestikleri ağaçlardan sepet yaparak bunları satmaktadırlar³¹⁹. Bir kaynak kişi bu süreci çocukluğunda bizzat yaşamıştır. Ormanlardan ağaç keserken sıkça güçlüklerle karşılaştıklarını, bu dönem kendilerine yapılan “muamelenin” izlerini hala üzerlerinden atamadıklarını ifade etmiştir. Yine kaynak kişiye göre özellikle orman bekçileri Roman aileler için bir dönem ciddi bir tedirginlik kaynağı oluşturmakta, Roman aileler sıkça şiddetle karşılaşmaktadırlar³²⁰. Öte yandan ormanlar sadece hammadde kaynağı değildir. Kaynak kişi en dar zamanlarında çayırılık ve ormanlık alanlardan yine kültürel sermayeleri sayesinde hangilerinin yenilebileceğini çok iyi bildikleri otları toplayarak bunlardan çeşitli yemekler yaptıklarını anlatmaktadır.³²¹

1960'lı yıllar boyunca daha önce geçimlerini geleneksel biçimleriyle sürdürmekte ısrar eden Laxo ve Xoraxane gruplarına mensup Roman aileler, geleneksel meslek ürünlerine dönük talebin düşmesi üzerine ciddi bir krizle karşılaşır. Şehir giderek kalabalıklaşmakta, geleneksel mesleklerini sürdürmelerine olanak veren kırsal doku yerle bir olmaktadır. Türkiye'nin dünya kapitalizmi ile eklemlenme şekli değişmeye başlamıştır. 1954 yürürlüğe konan ithalatı kısıtlayıcı

³¹⁷ Kaynak Kişi: Y.D. Erkek. Çiçekçi, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.05.2011

³¹⁸ Çalışma kapsamında ziyaret edilen mahallede 2006 yılında dahi sepetçilikle geçinen bazı aileler bulunmaktadır.

³¹⁹ Şehirde Ağaç Kesme Yasağına Riayet Edilmiyor; MİLLİYET; 16.08.1954; sf 2

³²⁰ Kaynak Kişi: A.Z. Çiçekçi, Kuştepe sakini. İlk Görüşme: 19.06.2009

³²¹ Kaynak Kişi: A.Z. Çiçekçi, Kuştepe sakini. İlk Görüşme: 19.06.2009

kararlar ve 1960 sonrasının plan politikaları, Türkiye'nin 1930'lardaki kimi Latin Amerika ülkelerinde yürürlüğe konulan ithal ikameci politikalara geçişini haber vermektedir³²². Bu sistemde üretim için gerekli mallar yurt dışından ithal edilir ve ülke içinde “ulusal” sanayi kuruluşlarında montajlanarak nihai ürün haline getirilir³²³. Her halükarda bu durum ülkedeki sanayi üretiminin artışı, kentsel mekânın sanayi üretimi ile daha da bütünleşmesi demektir. Üstelik 50 sonrası hızlanan muazzam göç dalgası ile birlikte kent mekânı önemli bir işgücü kalabalığını da bünyesinde taşımaktadır. Şehrin merkezi iş alanı hızla, bir zamanlar söz konusu Roman gruplarının geleneksel mesleklerini sürdürmesine imkan veren kırsal arazilerin aleyhine genişlemektedir. 1950-65 döneminde şehrin merkezi iş alanı önce Taksim, Harbiye yoluyla Osmanbey'e kadar uzanır. Bu dönemde Mecidiyeköy ve Beşiktaş ayrı merkezler olarak kısmen merkezi iş alanı işlevi görmeye başlarlar³²⁴. 1965-1984 döneminde ise İstanbul merkezi iş alanı Halaskargazi üstünden Mecidiyeköy'e bağlanır ve Şişli Büyükdere Caddesi üzerinden Gayrettepe ve Maslak'a kadar uzanır³²⁵. Anadolu yakasında ise Kadıköy merkezinin gelişmesi Bağdat Caddesi boyunca Bostancı ve Küçükyalı'ya doğru uzanır³²⁶. Bu gelişmenin sonucunda 1987 yılına gelindiğinde örneğin Şişli ilçesi genelinde 781 sanayi merkezi ortaya çıkmıştır³²⁷. Şişli civarında sanayi iki ekseninde yayılır. Bunlardan birincisi Kağıthane deresi boyu ve buranın yakınlarındaki Çağlayan ve Hürriyet Mahallesi gibi alanlardır. İkinci yayılma ise Büyükdere Caddesi boyunca gerçekleşir. Tekeli Ortaköy bucağı içindeki 106 sanayinin 97'sinin Levent'te bulunduğu dikkat çekerek bu eksenin önemini vurgular³²⁸. Yine Anadolu yakasında Bağlarbaşı ekseninde uzanan merkezi iş alanı, Şile yolu boyunca 1965-1984 döneminde önemli bir sanayi kuşağının gelişmesine neden olur³²⁹. Asya yakasındaki esas sanayi atılımı ise Kadıköy'den başlayarak Ankara yolu doğrultusunda Kartal Gebze ilçelerinde gerçekleşir. Kadıköy ilçesinde sanayide çalışanların toplamı 11267, Kartal'da ise

³²² Pınarcıoğlu, Melih, Işık, Oğuz; NÖBETLEŞE YOKSULLUK; İletişim; 2003; sf 99

³²³ A.g.e; sf 100

³²⁴ Tekeli, İlhan; İSTANBUL'UN PLANLAMASININ VE GELİŞMESİNİN ÖYKÜSÜ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 2013; sf 288

³²⁵ A.g.e; sf 289

³²⁶ A.g.e; sf 289

³²⁷ A.g.e; sf 301

³²⁸ A.g.e; sf 302

³²⁹ A.g.e; sf 303

44233'e ulaşmıştır³³⁰. Sadece Küçükbakkalköy'de bile yedi sanayi kuruluşu bulunmaktadır³³¹. Tüm bu veriler ele aldığımız Roman gruplarının, Anadolu yakasında Küçükbakkalköy ve Avrupa yakasında Kuştepe merkezlerinde geç-peripatetik yerleşimleri kurarak geleneksel geçim stratejilerini sürdürmeye çalıştıkları dönemin sonunu işaret etmektedir. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak onlar tarafından sunulan geleneksel zanaatlara dönük talep düşmekte, öte yandan kentin dokusunun değişmesi üretim için gerekli kaynaklara da ulaşmalarını güçleştirmektedir. İşte Laxo ve Xoraxane Romanlarının kritik karar anı gelip çatmıştır.

1960'ların ortası diyerek basitleştireceğimiz bir zaman aralığında söz konusu Roman gruplarının her ikisi de soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlemenin izlerini çok net bir biçimde taşımaktadırlar. Bu gruplara mensup kaynak kişiler bugün dahi soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmelerin işimlerini anımsamakta, söz konusu birimler toplumsal hayat içerisinde varlığını korumaktadır. Evlenme ya da kan bağı ile akraba olmuş toplulukların her biri aynı zamanda bir dayanışma kümesi teşkil eder. Öte yandan soy-klan-kabile tipi ilişkilerin korunması ile uyum içerisinde etnik kültürel özellikler de son derece güçlü bir temelde korunmuştur. Ailesinin bir tarafı Laxo bir tarafı ise Xorahane grubuna mensup olan bir kaynak kişinin haklı olarak ifade ettiği üzere her iki grup da Romanesi kullanmakta, Roman kimliği genel bir ortak payda olarak benimsenmektedir³³². Kaynak kişilerin genel değerlendirmelerinden anlaşıldığı kadarıyla özellikle bu dönemde tüm toplumsal ilişkiler alabildiğine sık dokulu bir karakter taşımakta; geçim, savunma ve yerleşim alanının sürekliliği gibi konularda dışa karşı üst düzeyde bir dayanışma içerisinde hareket edilmektedir.

Bu özellikleri gösteren grup üyeleri başlarda düşen talep nedeniyle ortaya çıkan kayıplarını telafi etmek amacıyla topladıkları kır çiçeklerini satmaya başlarlar. Bu çalışma kapsamında tanıklıklarını paylaşan bir kaynak kişinin annesi de bu ilk

³³⁰ Tekeli, İlhan; İSTANBUL'UN PLANLAMASININ VE GELİŞMESİNİN ÖYKÜSÜ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 2013; sf 304

³³¹ A.g.e; sf 304

³³² Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

dönemde çiçek satanların arasında yer almaktadır³³³. Çiçekçiliğin henüz bağımsız bir geçim kaynağı haline gelmediği bu dönemde meslek, geleneksel mesleğin sürdüğü dönemde de ek gelir kaynağı olarak yapılan çok sayıda farklı günlük işle birlikte sürdürülür. Komşu illerde mevsimlik tarım işçiliği, ormancılık, lavanta, labada, ebegümece gibi bitkilerin satışı³³⁴ ve hatta özel durumlarda avcılık ve bitki toplayıcılığı bu dönemde Roman çiçekçiler tarafından yapılan yan meslekler arasında yer almaktadır³³⁵. Zamanla talebin gelişmesi ile birlikte çiçekçilik bağımsız bir meslek haline gelecek ve Roman çiçekçilerin sabit satış noktalarına sahip olabilmek için verdikleri büyük mücadele başlayacaktır. Günümüzde de sürdürülen yine çiçekçilikle bağlantılı ham incir ve kokina satışı, çok büyük ölçüde Roman çiçekçilerin kendi çevrelerini tanıyarak, bu çevrede ortaya çıkabilecek olası talepleri kültürel sermayelerinin bir parçası haline getirdiklerini göstermektedir. Konuyla ilgili teknik detayları paylaşan bir kaynak kişiye göre yılbaşı çiçeği diye de bilinen kokina, tamamen Roman çiçekçiler tarafından topladıkları doğal malzemelerin biçimlerinin değiştirilmesi yoluyla üretilmektedirler³³⁶. Yine kaynak kişiye göre reçellik ham incirin birincil tüketici kitlesi ise o dönem İstanbul'da Kuştepe'ye oldukça yakın oturan Feriköy ve Kurtuluş civarındaki Rum ailelerdir. Rum ailelerin geleneksel mutfaklarının önemli bir unsuru olan ham incir reçelinin en önemli tedarikçisi ise bu Roman ailelerdir³³⁷. Geçmişte, bir sokakta en az 2-3 bahçeli evin olduğu dönemlerde, ham incir bulmak oldukça kolay olduğundan böyle bir talep söz konusu değildir. Buna karşılık bu semtlerin konut dokusu apartmanlar tarafından istila edildiğinden, Rum ailelerin geleneksel mutfaklarının bu nadide lezzeti için artık büyük ölçüde sadece Romanların bildiği sağda solda dağılmış incir ağaçlarından incir toplanması gerekmektedir. Gerek kokinaların gerekse ham incir reçelinin İstanbul Rumlarının kültürel dokusuna ait oluşu, Roman gruplarının müşteri kitlesini tanıma ve kendilerini bu kitlenin ihtiyaçlarına göre uyarlama yeteneğine dair önemli bir işarettir.

³³³ Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

³³⁴ Zavallı Kiptiler; MİLLİYET; 26.11.1952; sf 2

³³⁵ Bu mesleklerden bazılarının günümüzde de devam ettirildiği görülmektedir. Mevsimi geldiğinde çeşitli otları, sebze ve meyveleri toplayan çiçekçi Romanlar bunları çiçek tezgâhlarının yanında satarlar.

³³⁶ Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

³³⁷ Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

Günümüzde Roman çiçekçiler mesleklerini icra etme biçimlerine göre iki grup olarak düşünülebilir. Birinci grupta herhangi sabit bir satış noktasına sahip olmaksızın trafik sıklığı ya da kırmızı ışıklarda çiçek satmaya çalışanlar yer almaktadır. Son derece zor koşullarda çalışan ve genellikle satış oranları son derece düşük kalan bu grubun mensupları çiçekçilerin en az kazananlarıdır. Günlük kazançları oldukça düşüktür. Çiçekçilik yaparak geçinen bir kaynak kişinin ifadesine göre çoğu zaman bu kazançlarıyla kendilerine kabahatler kanunu gerekçe gösterilerek kesilen cezaları ödemek zorunda kalmaktadırlar³³⁸. Yine herhangi bir sabit satış noktasına sahip olmaksızın çiçek satan bu grubun mensupları sıkça kötü muamele ve şiddetle karşı karşıya kaldıklarından yakınmaktadırlar³³⁹. Örneğin hergün sabahın erken saatlerinde kalkıp tarihi yarımada çiçek sattığı noktaya giden kaynak kişi birkaç kez resmi bir görevli tarafından darp edilmiş ve sözlü hakarete uğramıştır. Ancak araya giren bir başka üst düzey resmi görevlinin çabaları sonucu aynı noktada kendisi gibi birkaç arkadaşı ile birlikte satış yapmaya devam edebilmektedir³⁴⁰. Yine İstanbul'un bir başka noktasında bir toplu taşıma aracının yakınlarında seyyar olarak çiçek satan Roman çocuklar, mesleklerini icra ederken sık sık baskıya maruz kalmaktadırlar. Kaynak kişiler bu olaylar sırasında çeşitli yaralanmaların meydana gelebildiğini açıklamaktadırlar. Seyyar çiçek satışı geçmişte olduğu gibi bugün de özellikle Roman genç kızlar için meşakkatli bir iştir. Bir yandan kendilerini korumaya çalışırken öte yandan aynı noktada satış faaliyetini sürdürmekte ısrar etmeleri; bir yandan kendi aralarındaki sık dokulu dayanışma ilişkileri, öte yandansa habituslarına işlemiş olan esnek kararlılıkları ile mümkün olabilmektedir. Yine de bugün dahi bu genç kadınların maruz kaldığı tek tük şiddet olayları kaynak kişilerin aktarımları arasında yer almaktadır. Çiçekçiliğin bir meslek olarak ortaya çıktığı ilk dönemlerde henüz sabit satış noktaları ortaya çıkmadığından çiçekçilerin tamamı bu şekilde çalışmaktadırlar. İlk döneme ilişkin çiçekçi ailelerin hafızasında köklü bir biçimde yer etmiş olan anılar zorluk ve mücadelelerle dolu bu dönemin ne kadar çetin geçtiğini ortaya koymaktadır.

³³⁸ Kaynak Kişi: AD. Çiçekçi, Kuştepe sakini. Görüşme Tarihi: 12.10.2012

³³⁹ Kaynak Kişi: AD. Çiçekçi, Kuştepe sakini. Görüşme Tarihi: 12.10.2012

³⁴⁰ Kaynak Kişi: AD. Çiçekçi, Kuştepe sakini. Görüşme Tarihi: 12.10.2012

İkinci gruptaki çiçekçilerin satış yapabilecekleri sabit bir noktaları bulunmaktadır. Bunlar buldukları yerin durumuna göre kimi zaman belediyelere işgaliye ücreti veya kimi başka bazı vergiler ödemektedirler. Kimi durumlarda ise herhangi bir resmi izin olmasa da gayri resmi olarak çiçekçilerin sabit bir noktada satış yapmasına göz yumulabilmektedir. Sabit bir satış noktası bulunan çiçekçilerin gelir seviyeleri satış yaptıkları yerin konumuna göre değişmektedir. Bağdat Caddesi, Nişantaşı, Taksim gibi yerlerdeki sabit noktalarda satış yapan çiçekçiler hane başına ortalama asgari ücretin çok üstünde bir gelir elde edebilmekteyken daha sapa yerlerde sabit satış noktaları bulunan Roman çiçekçilerin hane başına gelir düzeyleri kimi zaman asgari ücretin çok altına da ineabilmektedir. Sabit satış noktalarının oluşumunun tam tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmasa da, sabit satış yapan ve kendi aralarında yine soy-klan-kabile ilişkilerinin düzenleyici etkisi çerçevesinde uygulamaya geçirilen bir mekân paylaşımının en azından 80 sonrasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır³⁴¹. Örneğin 1992 yılında Alpman, Kadıköy, Üsküdar, Beşiktaş iskele meydanları, Emirgan ve Ortaköy'ün Kuştepe; Fenerbahçe, Çiftelavuzlar, Caddebostan, Erenköy, Şaşkınbakkal ve Bostancı'da ise Küçükbakkalköy çiçekçilerinin satış yaptığını açıklamaktadır³⁴². Yine 1987 yılında yayınlanan bir gazete haberinde Taksim'deki sabit satış noktaları anlatılmaktadır³⁴³. Çiçekçilik yaparak geçinen bir kaynak kişi günümüzde ayrıca Bakırköy, Bahçelievler, Arnavutköy, Kuruçeşme gibi farklı ilçelerde de sabit satış noktalarının kurulmuş olduğunu ifade etmektedir³⁴⁴.

Roman çiçekçilerin kendi aralarındaki ilişkileri son derece düzgün işleyen bir mekân paylaşımı sayesinde, güç ilişkileriyle dayanışmanın dengelendiği bir mekânizma temelinde gelişmektedir. Aileler kendi aralarında satış yapılan mekânları paylaşmışlardır. Bir kaynak kişi bu konuda nadiren sorun yaşanmakta olduğunu, sorun ortaya çıktığında ise kendi aralarında yaptıkları toplantılar ile anlaşmaya

³⁴¹ Alpman, Nazım; Çiçeği Sev, Çingeneyi Korum; MİLLİYET; 16.9.1992; sf 15

³⁴² A.g.e; sf 15

³⁴³ Her Mevsim Çiçek; MİLLİYETAktüel; 27 Eylül; 1987; sf 16

³⁴⁴ Kaynak Kişi: O.S. Erkek. Çiçekçi, Kuştege sakini. Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.8.2012

varıldığını ifade etmektedir³⁴⁵. Yine de bu paylaşımın mutlak komünal bir temelde gerçekleştiği düşünülmemelidir. Her şeyden önce asıl olan, mekânı satış noktası haline getirme konusunda kimin öncülük ettiği. Kaynak kişiler herhangi bir mekân parçasının satış noktası haline gelmesinde rolü olan aile ya da aile gruplar orada ağırlıklı olarak söz sahibi olduğu noktada hemfikirdirler. Dönem dönem rotasyon yoluyla satış noktalarında değişime gidilebilse de burada genel olarak bir keyfiyet söz konusudur. Tek tek örneklerden genel bir çıkarım yapılamaz. Mekân paylaşımında güç ilişkileri, mekânın satış alanı haline getirilmesine kimin önderlik ettiği gibi gerekçelerin yanı sıra akrabalık da rol oynamaktadır. Örneğin bir dönem Taksim'de çiçek satan kaynak kişi, daha sonra akrabalarının çiçek sattığı Nişantaşı'ndaki tezgâha gitmiştir³⁴⁶. Burada akrabalığın oldukça geniş bir ilişkiler kümesi olarak tanımlandığının altını çizmekte fayda vardır. Öyle ki çoğu zaman kişiler herhangi bir kişi ile akrabalıklarının tam olarak hangi basamaklar üzerinden geliştiğini kendileri dahi ifade edememektedirler. Bayramlar, sevgililer günü, anneler günü gibi çiçek talebini misliyle katlandığı günlerde ise çiçek tezgâh sayısı normalin çok üstüne çıkmakta, sabit satış noktalarının etrafında çok sayıda yeni satış noktası oluşturulmaktadır. Bir kaynak kişi bu durumu talep artışından yararlanmak isteyen çiçekçilerin bütün aile bireyleriyle satışa yüklenmesi ile açıklamaktadır³⁴⁷. Halen çiçekçilik yaparak geçinen bir diğer kaynak kişiye göre çiçekçiler için en büyük karlar bu dönemlerde yapılmakta, bu dönemlerde beklenen başarı elde edilemezse sezon kötü geçmiş sayılmaktadır³⁴⁸.

Roman çiçekçilerin tezgahları enformel aile şirketleri gibi çalışmaktadır. Gündüz saatlerinde tezgâhın başında genellikle kadınlar durmakta akşamları ise erkekler tezgaha gelmektedir. Satış oranını arttırmayı amaçlayan aileler farklı aile bireylerini mümkün olduğunca dağınık bir alanda satış yapmaya teşvik etmektedirler. Kaynak kişilerin genel değerlendirmelerinden anlaşıldığına göre anneyle baba herhangi bir yerdeki sabit satış noktasında çalışırken, çocuklar ve eşleri de farklı

³⁴⁵ Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

³⁴⁶ Kaynak Kişi: A.B. Çiçekçi, Kuştepe Sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıklarını kapsıyor. İlk görüşme: 08.06.2010

³⁴⁷ Kaynak Kişi: B.F. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. İlk görüşme: 15.6.2007

³⁴⁸ Kaynak Kişi: Y.D. Erkek, Çiçekçi, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.05.2011

yerlerde yeni sabit satış noktaları oluşturmak için çaba harcayabilmektedirler.

Seyyar olarak çiçekçilik yapılan dönemde satış oranları düşük olduğundan genellikle çiçekler toplanılarak satılmaktadır. Buna karşılık sabit satış noktalarının oluşmasıyla birlikte satış oranlarının yükselmesi nedeniyle çiçek mezatları devreye girer. Alpman 1990'larda her iki yakadaki çiçekçilerin de çiçeklerini Bağlarbaşı'ndaki çiçek mezatından aldığını anlatır³⁴⁹. Günümüzde çiçekçilerin ağırlıklı olarak Ayazağa'daki mezattan çiçeklerini temin ettiği kaynak kişiler tarafından ifade edilmektedir. Birlikte sabahın erken saatlerinde mezata giden aileler, çiçekleri aldıktan sonra satışa başlamaktadırlar. Ne var ki bu genel eğilim mutlak bir biçimde anlaşılmalıdır. Başlangıç aşamasında daha ziyade en geniş toplumsal örgütlenme biriminde, dışa karşı dayanışma ve örgütlülük sayesinde kentsel mekânın farklı bir biçimde kullanımı üzerinden gelişen çiçekçilik, günümüzde söz konusu grupların giderek karmaşıklaşması ve kalabalıklaşmasına bağlı olarak farklı eğilimlerin de gelişmesine müsaade etmektedir. Örneğin Küçükbakkalköy'de, mahalle dağıtıldıktan sonra kendi çocukları, çocuklarının eşleri ve torunları ile zaman zaman aralarına katılan yakın akraba ailelerle oldukça kalabalık bir aile olarak (toplamda 30 kişiden fazla) yaşayan bir kaynak kişi dönem dönem Anadolu yakasındaki farklı çiçek satış merkezlerinden alışveriş yapmaktadır³⁵⁰.

Çiçekçiler grubunu tanımlayan en önemli özellik bu grubun geleneksel geçim stratejilerinin bırakılıp yeni geçim stratejilerinin benimsenmesi sırasında, soy-klan-kabile ilişkilerini büyük ölçüde koruyor oluşudur. Buna bağlı olarak bir geçim stratejisi olarak çiçekçiliğin geliştirilmesi büyük ölçüde kolektif bir biçimde, sık dokulu dayanışma örgüsünün mümkün kıldığı güçlü bir örgütlülükle mümkün olabilmektedir. Günümüzde dahi, yaşlılar gençlerin dili konuşamadıklarından yakınsa da Romanesin aslında hiç de yabana atılamayacak bir düzeyde, kimi yerlerde günlük konuşma dili olarak kullanılıyor oluşu bile aslında bu grup örgütlenmesinin sağladığı güçle ilişkilidir. Grup duygusu, dış dünyanın basıncı ve kültürel olarak dağıtıcı

³⁴⁹ Alpman, Nazım; Çiçeği Sev, Çingeneyi Korum; MİLLİYET; 16.9.1992; sf 15

³⁵⁰ Kaynak Kişi: Y.D. Erkek. Çiçekçi, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.05.2011

etkileri karşısında da ayakta kalmalarına olanak vermektedir. Bununla birlikte çiçekçiler grubunun geçen bu süreç içerisinde hiç değişmediğini söylemek mümkün değildir. Mesleğin kurumsallaşması ve çiçek satış noktalarının meşrulaşmış oluşu mesleğe bireysel katılımları mümkün kılmaktadır. Örneğin yakın dönemlere kadar Kuruçeşme'de çiçek satan bir kaynak kişi her türlü soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmeden kopmuş, esas olarak çekirdek ailesi ile birlikte yaşamakta olan özel bir örnek durumundadır³⁵¹. Diğer taraftan tam anlamıyla bir atomizasyonu yansıtmasa da, yine topluluğun genelinden koparak daha küçük gruplar oluşturmaya dönük bazı merkezkaç eğilimlerin varlığı da kaynak kişilerin aktarımlarından anlaşılabilir³⁵². Burada tayin edici olan nokta, ayakta kalmanın gereklilikleri olmaktadır.

Soy-klan-kabile temelli sosyal örgütlenmelerin korunduğu geç-peripatetik grupların bir diğer örneği ise kalaycı Romanlardır. Kendisi de atık toplayıcılığı yaparak geçinen bir kaynak kişiye göre, kalaycı Romanlar kademeli olarak ama özellikle 1980 sonrasında katı atık toplayıcılığı yapmaya başlamışlardır³⁵³. Kaynak kişi özellikle Üsküdar ve Kadıköy civarında kağıt toplayan ailelerin kalaycı Romanlardan olduğunu ifade etmektedir³⁵⁴. Bu grubun ve geç-peripatetik bir grup olarak sahip oldukları geçim stratejilerinin sağlıklı bir biçimde incelenmesi açısından gruba ilgili genel etnolojik ve tarihsel bilgilerin paylaşılması yarar olacaktır.

Kalaycı Romanlar, tıpkı Laxo ve Xoraxane grupları gibi, Romanlar arasındaki önemli bir alt küme olarak ele alınmalıdır. Kalaycı bağımsız bir Romanes diyalektidir. Marushiakova, Bulgaristan'daki kalaycıların konuştuğu dilin Romanesin eski Vlach diyalektler grubuna ait olduğunu belirtir³⁵⁵. Bunlar Güneydoğu

³⁵¹ Kaynak Kişi: K.A. Çiçekçi, Kuruçeşme sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıkları anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 07.05.2010

³⁵² Kaynak Kişi: Y.D. Erkek. Çiçekçi, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.05.2011

³⁵³ Kaynak Kişi: F.A. Kadın. Kağıt toplayıcı, Üsküdar sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 05.10.2007

³⁵⁴ Kaynak Kişi: F.A. Kadın. Kağıt toplayıcı, Üsküdar sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 05.10.2007

³⁵⁵ Marushiakova, Elena, Popov, Veselin; *The Bulgarian Gypsies; BALKANOLOGIE; Vol 4; n 2;*

Bulgaristan'da yaşayan “Trakyalı” Kalaycılardır ve kendilerine Vlaxurya adını vermektedirler³⁵⁶. Öte yandan Kyuchukov Bulgaristan'da bir Vlax diyalektini kullanan bir kalaycı grubun varlığını doğrularken, Türkiye ve Bulgaristan'da Vlax olmayan bir diyalekt kullanan kalaycılar olduğuna ilişkin bir bilgi paylaşır³⁵⁷. Matras Kalaycı diyalektini, Drindari-Kalaycı-Bugurdzi kümesinin bir parçası olarak sınıflandırır³⁵⁸. Ona göre Kalaycı diyalekti Vlax olmayan, Güney Balkan diyalektleri grubuna dahildir³⁵⁹. Bu bilgiler Kalaycı adıyla anılan biri Vlax diğeri de Güney Balkan grubuna ait iki diyalektin olduğunu koyar. Kyuchukov verdiği bilgi doğru kabul edilirse Türkiye'deki kalaycılar da Vlax olmayan Balkan diyalektini kullanan kalaycılardandır. Ne yazık ki bu veriyi doğrulayabilecek ya da yanlışlayabilecek bir derleme bu çalışma kapsamında gerçekleştirilememiştir.

Her halükarda Kalaycı Romanlar, soy-klan-kabile ilişkilerini koruyan; etnik özelliklerini ve dillerini büyük ölçüde günümüzde dahi muhafaza etmiş bir grup olarak tasnif edilebilirler. Çorlu'daki Kore Mahallesi'nde yaşayan Kalaycılar hakkında bilgi veren bir kaynak kişi, onların yaşam şekli için “aşiret gibi” ifadesini kullanmaktadır. Kendisi soy-klan-kabile ilişkilerinin büyük ölçüde çözüldüğü bir geç-peripatetik grubundan gelen kaynak kişinin, Kalaycılarının bu yapısını tehditkâr bir durum olarak tasvir etmektedir³⁶⁰. En ufak bir tehdit durumunda hemen dayanışma içerisine girmeleri, grup dışındakilerle ilişkilerinde her zaman sınırı kesin olarak çizmeleri onları diğerlerinden ayırmakta; yer yer de gerilimlere neden olmaktadır³⁶¹. İstanbul'daki Kalaycı Romanlardan bir kaynak kişi Çorlu'daki Kalaycılarla “akraba” olduklarını, ilişkilerini oldukça sıkı bir biçimde

decembre 2000; sf 9

³⁵⁶ Marushiakova, E., Popov, V. “Dialect, Language and Identity of the Gypsies. (In Case of Bulgaria).” - In: Stolz, T., Iglă, B. (Hrsg.) Was ich noch sagen wollte... A multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday. Berlin: Academie, 2001, 423-430;

³⁵⁷ Kyuchukov, Hristo; Projection Hypotheses in Language and Identity Amon Muslim Roma; ROMA IDENTITY; Ed: Kyuchukov, Hristo, Hancock, Ian; NGO; 2010; sf 31

³⁵⁸ Matras, Yaron; ROMANI: A LINGUISTIC INTRODUCTION; Cambridge; 2004; sf 7

³⁵⁹ A.g.e; sf 223

³⁶⁰ Kaynak Kişi: C.K. Erkek. Eski taksici, Çorlu'da yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.08.2013

³⁶¹ Kaynak Kişi: C.K. Erkek. Eski taksici, Çorlu'da yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.08.2013

sürdürüklerini ifade etmişlerdir³⁶². Nitekim 2006 yılında Hasanpaşa'daki yerleşimde gerçekleştirilen yıkım sonrası Kalaycı Romanların bir kısmı Çorlu'daki akrabalarının yanına gider³⁶³. Hem İstanbul genelinde hem de Türkiye'nin farklı bölgelerindeki yerleşimlerde yaşayan Kalaycıların iletişimi genel olarak bu şekildedir. Buna karşılık akrabaları ile bağını minimize etmiş, soy-klan-kabile ilişkilerinin dışına çıkmış bireylere de rastlanılabilmektedir. Ailesinin büyük bölümü Malkara'daki kalaycı yerleşiminde bulunduğu halde kendisi İpsala'da farklı Roman gruplarına mensup ailelerle birlikte yaşayan kaynak kişi bu duruma tipik bir örnek teşkil etmektedir³⁶⁴. Kaynak kişi, ailesi kalaycılık yaparken annesi ile birlikte köyleri dolaştığını anımsamaktadır. Karşılaştıkları güçlükler, köylerde sıkça karşılaştıkları şiddet ve yer yer tacizler nedeniyle bu yaşam biçiminin genel hayat çizgisinde son derece travmatik bir karşılığı bulunmaktadır³⁶⁵. Tüm bu ilişkilerin dışına çıkan kaynak kişi, kendi akrabaları ile değil soy-klan-kabile ilişkilerinin daha fazla çözüldüğü Romanların yaşadığı bir mahallede oturmaktadır. İnşaat işçiliği dahil çeşitli günlük işlerle geçimini temin eden kaynak kişi, yaşadığı bölgedeki dini cemaatlerle ilişki içerisinde³⁶⁶. Yine benzer durumdaki bir başka kaynak kişi Aydın'da, çok da homojen olmayan bir yerleşim bölgesinde yaşamaktadır. Geleneksel meslekleri kalaycılık olan Roman aile uzun zaman önce akrabalarının bir bölümü ile bağlarını kesmiştir. Kaynak kişi şimdi Aydın'daki müzisyen Romanlarla birlikte çalışmaktadır³⁶⁷. Bu şekilde karşılaşılabilecek bireysel örneklere karşılık Kalaycı Romanların büyük grupları, geleneksel ilişkilerini korumaktadırlar. Her şeyden önce bu ilişkileri onlara diğer grupların ve kent hayatında karşılaştıkları çeşitli güçlerin karşısında bir örgütlülük avantajı sağlamaktadır. Bir kaynak kişi, bu örgütlülük avantajı ile mahallelerindeki yıkım sonrası, Hasanpaşa Gazhane'deki tinerci çetelerini

³⁶² Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 08.2007

³⁶³ Kaynak Kişi: M.A. Kadın. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1980'lerden günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 17.11.2007

³⁶⁴ Kaynak Kişi: E.Ç. İşçi, Edirne İpsala'da yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 20.07.2012

³⁶⁵ Kaynak Kişi: E.Ç. İşçi, Edirne İpsala'da yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 20.07.2012

³⁶⁶ Kaynak Kişi: E.Ç. İşçi, Edirne İpsala'da yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 20.07.2012

³⁶⁷ Kaynak Kişi: M.U. Erkek. Müzisyen, Aydın'da yaşıyor. Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.12.2011

oradan uzaklaştırıp, terk edilmiş fabrikayı kendileri için yaşam alanı haline getirdiklerini ifade etmektedir³⁶⁸.

1950'lere gelindiğinde kalaycılık, sadece peripatetik gruplar için değil genel olarak bir iş kolu olarak güçlükler yaşamaya başlamıştır. Bu konuda ilk sorun hammadde teminidir. Henüz 1943 yılında esnafa yeterli kalay bulunamaması belediyeyi endişelendirmeye başlar³⁶⁹. Bunun üzerine 1945 yılında Ticaret Bakanlığı kalayın perakende de satışını serbest bırakır³⁷⁰. Ne var ki kalay hammaddesinin temini sorunu tamamen çözülememiştir. 1954 yılına gelindiğinde kalay karaborsaya düşer³⁷¹. 1958 tarihli bir gazete haberinde şehrin çeşitli yerlerindeki kalaycılarının ihtiyaca cevap verebilecek miktarda kalay bulamadıkları için dükkânlarını kapatmaya başladıkları ifade edilir. Karaborsada bulunan kalayın kilosuna ise 70 lira istenmektedir³⁷². Anlaşıldığı kadarıyla bu durum o dönem için genel bir sıkıntıdır. Hammadde kaynakları genellikle ithal edildiğinden devrin esnafı hammaddeye ulaşmakta güçlük çekmektedir³⁷³.

Sektörün yaşadığı zorluklardan olsa gerek 1950'lerin sonuna doğru dükkân sahibi kalaycılarını temsil eden Kalaycılar Derneği seyyar kalaycılara karşı savaş açar. Seyyar kalaycılarının kalaya kurşun kattıklarını iddia ederler. Buna karşı Kalaycılar Derneği “ilgili makamlara başvuruda bulunur”³⁷⁴. Öte yandan seyyar kalaycılara karşı belediye bir baskı kampanyası başlatır. Halk sağlığı gerekçe gösterilerek seyyar kalaycılara daha fazla müsaade edilmeyeceği belirtilir³⁷⁵. Kalaycılar Derneği'nin bu iddiasının ne kadar doğru olduğunu bugünden kestirmek mümkün olmasa da Kalaycı Romanların bu dönemlerde hammadde kıtlığı aşabilmek için kültürel sermayelerini son derece yaratıcı bir biçimde kullandıkları anlaşılmaktadır. 1951 yılında Fatih Kırmasti Mahallesi, Yeşil Sarıklı Sokağı'ndan yazan bir gazete okuru mahallesindeki

³⁶⁸ Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 08.2007

³⁶⁹ Kalay İhtiyacı; CUMHURİYET; 8 Ağustos 1943; sf 2

³⁷⁰ Kalay Serbest Bırakılınca; CUMHURİYET; 11 Temmuz 1945; sf 2

³⁷¹ Kauçuk ve Kalay Darlığı; CUMHURİYET; 14 Kasım 1954; sf 2

³⁷² Kısa Haberler; MİLLİYET; 21.1.1958; sf 2

³⁷³ Esnafın Hammadde Sıkıntısı Artıyor; MİLLİYET; 22.3.1956; sf 5

³⁷⁴ Gezici Kalaycılar Kurşunlu Kalay Kullanıyor; CUMHURİYET; 22 Nisan 1957; sf 2

³⁷⁵ Seyyar Kalaycılarla Mücadele Edilecek; MİLLİYET; 27.5.1959; sf 2

“Kıptilerden” dert yanar. Buna göre sokakta sayıları gittikçe artan Kıptiler, teneke kulübeleriyle burayı bir çıkmaz sokak haline sokmuşlardır. Söylediğine göre sokaklardan topladıkları tenekelerin içlerine ot, saman, talaş doldurarak bunları yakmakta, bu şekilde tenekelerin kalaylarını çıkarmaktadırlar³⁷⁶. Duyarlı okur bu kişilerin “*bir tarihi abide ve bir Müslüman mabedi olan Fatih camii civarından uzak bir yerde, mesela surlar dışında iskânlarını*” vali ve belediye reisinden talep eder³⁷⁷. Kalaycılar Derneği'nin sıhhi kaygıları bir yana seyyar kalaycılarla onlar arasında ciddi bir rekabet olduğu da açıktır. 1957 tarihli bir gazete haberinde seyyar kalaycıların sabitlere göre çok daha “ucuzcu” oldukları, halkın bunlara fazlasıyla ilgi gösterdiği anlatılmaktadır³⁷⁸.

1970'lere gelindiğinde ise teknolojik gelişmeler talebi çok azaltmıştır. 1973 tarihinde çıkan bir gazete haberinde 3 milyon nüfuslu İstanbul'da kalaycı dükkânlarının parmakla sayılabilecek kadar azaldığı, alüminyum mutfak eşyalarının çıkmasıyla bu mesleğe olan talebin tükenme noktasına geldiği anlatılmaktadır³⁷⁹. Her şeye karşın evlerdeki bakır süs eşyaları ve yine kimilerinin tercih nedeniyle kullandığı mutfak malzemeleri varlığını koruduğu için kalaycılık mesleğine dönük talep sıfırlanmaz. Günümüzde dahi marjinal bir biçimde de olsa kalaycılıkla uğraşan Roman ailelerin ve tek tük kalaycı dükkanlarının varlığı bu durumu ortaya koymaktadır. Aslına bakılırsa sepetçiliğe göre kalaycılık daha dirençli bir meslek olmuş, bu da kalaycı Romanların geleneksel geçim stratejilerini daha uzun bir süre yaşatmalarına müsaade etmiştir. Örneği 1999 yılında yayınlanan bir gazete haberinde, aslen Kırklarelili olan bir Roman ailenin, Ankara-Altındağ, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi yerlerde dolaşarak kalaycılık yaptığı, daha sonra ise Üsküdar Selamsız'a yerleşerek sınırlı bir biçimde de olsa mesleğini sürdürdüğü anlatılmaktadır³⁸⁰.

İstanbul'da Kalaycı Romanların geçici ve sürekli yerleşimleri ile

³⁷⁶ Fatihteki Kıptilerden Şikâyet; CUMHURİYET; 16 Nisan 1951; sf 4

³⁷⁷ A.g.e; sf 4

³⁷⁸ Seyyar Kalaycı Dükkânları; CUMHURİYET; 9 Mart 1957; sf 1

³⁷⁹ Alüminyum Çıktı Kalay Tarihe Karıştı; CUMHURİYET; 11 Haziran 1973

³⁸⁰ Yavaş, Figen; Selamsız'dan Bir Aile; CUMHURİYETDergi; 21 Kasım 1999; sf 2

karşılaşılmasının tarihi 19.yy'a kadar uzanmaktadır³⁸¹. Buna karşılık İstanbul'da, Üsküdar Selamsız ve Kadıköy Hasanpaşa oldukça köklü iki Kalaycı Roman yerleşimi bulunmaktadır. Her iki bölgeye de yerleşenler aynı grubun çeşitli altkollarıdır. Birbirleriyle yakın ilişkiler içerisindeyler. Konuyla ilgili bilgi veren bir kaynak kişi Hasanpaşa'daki kalaycı Roman yerleşiminin en az 60 yıllık olduğunu ifade etmiştir³⁸². 1968 tarihli bir gazete haberinde Uzunçayır Mevkii'nde bir otobüsün “Kıpti” bir çocuğu ezmesi üzerine 100 kadar Kıptinin toplanarak şoföre ve bileteçiye saldırdıkları anlatılır³⁸³. Bu haberde Uzunçayır Mevkii'ne gönderme yapılması, kast edilen yerleşimin çok büyük ihtimalle Kalaycı Romanlar tarafından kurulan mahalle olduğunu göstermektedir. Zira 2006 yılına kadar bu mahalle Uzunçayır Caddesi'nin hemen paralelindeki boş alanda bulunmaktadır. Trafik akışının çok yoğun olduğu yerde yakın dönemlere kadar çok sayıda trafik kazaları yaşandığına ilişkin kaynak kişilerin tanıklıkları bu noktada ayrıca ilgi çekicidir. Her halükarda bu bölgedeki yerleşim en azından 60'lara kadar uzanmaktadır.

Üsküdar Selamsız'da Kalaycı mahallesinin kuruluşunun kesin tarihini tam olarak belirlemek daha güçtür. Zira kimi kaynaklarda bu bölgeye İstanbul'un fethinin ardından geç-peripatetik grupların yerleştirildiği ifade edilmektedir³⁸⁴. Bununla birlikte oldukça geniş bir alana yayılan Selamsız'da birden fazla yerleşim öbeği vardır ve bu öbeklerde kaynak kişilerin ifadesine göre farklı farklı geç-peripatetik grupları yaşamlarını sürdürmektedir. Örneğin kendisi de bu bölgede yaşayan bir kaynak kişinin ifadesine göre Çavuşdere tarafındaki 2010'a kadar varlığını koruyan 60-70 hanelik yerleşim yine kalaycı Romanların ağırlıkta olduğu bir yerdir³⁸⁵. Buna karşılık kaynak kişi, Selamsız'ın halen belli bir Roman yerleşiminin bulunduğu Selami Ali Mahallesi civarlarında bugün ağırlıklı olarak Balıkesir civarlarından gelen ve esas itibarıyla soy-klan-kabile ilişkilerin daha zayıf olduğu, ayakkabı boyacılığı, nakliyecilik, müzisyenlik ve çeşitli ücretli işlerle geçinen bir başka grubun oturduğunu ifade etmektedir. Şimdi Emniyet binasının bulunduğu noktada ise daha

³⁸¹ Çetintaş, Burak M.; DOLMABAĞÇE'DEN NİŞANTAŞI'NA; Antik AŞ; 2005; sf 1944

³⁸² Kaynak Kişi: F.A. Kağıt toplayıcı. Üsküdar sakini. Görüşme Tarihi: 5 Ekim 2007

³⁸³ Bir Çocuğu Ezen Şoför ve Bileteçi Dövüldü; CUMHURİYET; 3 Nisan 1968

³⁸⁴ Altınöz, İsmail; Osmanlı Dönemi'nde İstanbul Çingeneler; BİR ÇİNGENE YOLCULUĞU; Fatih Belediye Başkanlığı; sf 120

³⁸⁵ Kaynak Kişi: F.A. Kağıt toplayıcı. Üsküdar sakini. Görüşme Tarihi: 5 Ekim 2007

önce epey kalabalık bir geç-peripatetik yerleşimi vardır ve bu bölgede Kalaycı Romanların hatırı satılır bir ağırlığı bulunmaktadır³⁸⁶. Bir diğer kaynak kişi, burası yıkılana kadar kendisinin söz konusu bölgede yaşadığını, yıkımdan sonra ise birkaç aile grubu ile birlikte Hasanpaşa'daki Kalaycı Roman yerleşimine geldiklerini anlatır³⁸⁷. 1992 yılında mahalleyi ziyaret eden Alpman, Selamsız'da daha eski olan ve kendilerini “Çingene” ya da “Roman” olarak adlandırmayan mahallelilerle, derme çatma konutlarda katı atık toplayarak yaşamlarını sürdüren grup arasındaki farklılaşmayı gözlemlemiştir. İlk gruba göre mahalleye “Çingene” denilmesine sebep olan ikinci gruptaki “Adapazarı”ndan gelenlerdir³⁸⁸. Mevki olarak Selamsız'daki müzisyenler kahvesinin arkasına düşen bu yerleşim alanı Alpman'a göre 180-200 arası aileye ev sahipliği yapmaktadır³⁸⁹. Bütün mahallede sadece bir sokak çeşmesi vardır. Mahalle sakinleri Bandırma, Adapazarı, Malkara ve Ankara'dan gelen gruplardır³⁹⁰. Selamsız'dan Hasanpaşa'ya taşınan kaynak kişinin bahsettiği, Kalaycı Roman yerleşimi çok büyük ihtimalle bu bölgede bulunmaktadır³⁹¹. Bu arada Adapazarı'nda da kalaycı Romanların yaşadığını ve günümüzde yine katı atık toplayıcılığı ile geçindiklerini anımsamakta fayda var³⁹².

1970'lere kadar kalaycılık mesleği bir biçimde devam ettirilmiş, bu tarihte sonra ise daha önce de belirtildiği üzere marjinalleşmiştir. Buna karşılık büyük gruplar halindeki kalaycı Romanlar katı atık toplayıcılığı yapmaya başlamışlardır. Kalaycılıktan katı atık toplayıcılığına geçiş sürecinde, 1950'li yıllarda yazılı kaynaklara bile geçen kalay hammaddesini elde etmek için topladıkları tenekeleri çeşitli başka maddelerle birlikte yakma uygulaması bir geçiş formu teşkil etmiş olabilir³⁹³. Çöpten hangi maddelerin alınması gerektiği, hangi tip maddelerde kalay hammaddesinin ne yoğunlukta elde edilebileceği ve tenekeler yakılırken hangi

³⁸⁶ Kaynak Kişi: F.A. Kağıt toplayıcı. Üsküdar sakini. Görüşme Tarihi: 5 Ekim 2007

³⁸⁷ Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüzde kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 08.2007

³⁸⁸ Alpman, Nazım; Selamsız'da Son Tango; MİLLİYET; 21.6.1992; sf 15

³⁸⁹ Alpman, Nazım; Başka Dünyanın İnsanları; OZAN; 1997; sf 77

³⁹⁰ A.g.e; sf 78

³⁹¹ Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüzde kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 08.2007

³⁹² Kaynak Kişi: F.A. Kağıt toplayıcı. Üsküdar sakini. Görüşme Tarihi: 5 Ekim 2007

³⁹³ Fatihteki Kıptilerden Şikayet; CUMHURİYET; 16 Nisan 1951; sf 4

maddelerin eklenmesi gerektiği aslında başlı başına teknik bir bilgi kümesi oluşturmaktadır. Çok büyük ihtimalle bu bilgi, dükkân sahibi kalaycılardan farklı olarak hammadde kaynaklarına sadece belli bir dönemde değil her zaman kısıtlı erişimi olan Roman kalaycı atalarından kendilerine devredilmiştir. Bu arada bu teknik bilgi kimesi çöpün yan işlevleri hakkındaki yeni bilgilerle zenginleşmeye başlar. Çöpten çıkarılıp ve tüketime dahil edilebilecek nesnelere yanı sıra çöpten çıkarılıp nakde dönüştürülecek nesnelere ve bu nesnelere değişime sokulabileceği noktalar öğrenilir. Başlangıçta her türden hurda ama giderek de geri dönüşüm tesislerine verilen kağıt başlı başına bir geçim stratejisi haline gelir.

Tıpkı çiçekçiler gibi kalaycılar da nereden toplama yapmaları gerektiğini bilirler. Geleneksel toplumsal organizasyon yapısının korunması bu konuda bir kaos yaşanmasını engellemekle kalmaz, kimin nerede çalıştığının bilinmesi Roman kalaycılarının bütün alt birimlerini, diğerleri için ulaşılabilir kılar. Kendisi de atık toplayıcılığı ile geçinen bir kalaycı Roman olan kaynak kişi, Üsküdar'da, Kadıköy rıhtım civarında, Kadıköy'ün iç semtlerinde, Hasanpaşa'da kimlerin toplayıcılık yapacağını belli olduğunu ifade eder. Ona göre mekânların paylaşımında ikamet alanına yakınlığın yanı sıra keşif de önemli bir kriterdir. İyi ve nitelikli çöp çıkan bir bölgeyi keşfeden bir aile grubu, aynı zamanda oradan öncelikli olarak çöp toplama hakkına da sahip olacaktır³⁹⁴. Zaman zaman ikametlerin yer değiştirmesi nedeniyle kimi karışıklıklar olsa da, Roman kalaycılarının arasında bu durum uzun süreli sorunlara neden olmaz. Genel eğilim, yeni gelenleri bünyesine dahil ederek uzlaşma, emek gücünden yararlanmadır. Kalaycı Romanların yerleşim bölgeleri muhtemelen bu çalışma kaleme alındığı sırada bile çeşitlenmeye devam etmektedir. Yakın zamanlarda görüşülen bir kaynak kişi, 500 Evler civarında yeni bir yerleşimin oluştuğunu ya da kalabalıklaşmaya başladığını ve burada yaşayanların Şişli-Nişantaşı civarında atık toplayıcılığı yaptıklarını ifade etmiştir³⁹⁵. Ortaya çıkan her bir kalaycı Roman yerleşimi aynı zamanda yeni toplama alanlarının da ortaya çıkması ya da çeşitlenmesi demektir.

³⁹⁴ Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüzde kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 08.2007

³⁹⁵ Kaynak Kişi: K.K.; Kağıt Toplayıcı, 500 Evler sakini; 15 Eylül 2013

Kalaycı Romanlar soy-klan-kabile ilişkilerini oldukça iyi korumaları sayesinde, sadece kendi aralarında toplama alanlarını paylaşmakla kalmazlar. Bunun yanı sıra Gültepe, Ayazağa, Çeliktepe, Kağıthane gibi bölgelerde atık toplayan, zamanında eski Bizans Çöplüğü'nden Yahya Kemal'e yerleştirilmiş Romanların toplama alanına da girmezler. Tıpkı avcı-toplayıcı kabilelerin av alanlarını paylaşmasını andıran bu durum aslında geç-peripatetik gruplara peripatetik atalarından miras kalmıştır. Nitekim peripatetik gruplarda da toplumsal örgütlenmenin müşteri topluluklarının paylaşılmasını mümkün kılan bir işlevi vardır. Yahya Kemal'deki geç-peripatetik Roman grubuna mensup bir kaynak kişi, dönem dönem toplama alanlarına giren Kürtlerden ya da Suriye'den Türkiye'ye gelen sosyal grup ve etnik kimliklerini tam olarak tayin edemediğimiz kişilerden şikayet etse de, kalaycı Romanlarla herhangi bir sürtüşme yaşamadıklarını vurgulamaktadır³⁹⁶. Zira bu gruplar gidecekleri çalışma alanlarını soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmelere dayanan büyük birimler halinde belirlemede, bu kolektif karar mekânizması ise zorunlu olarak alan tercihinde güç ilişkilerini göz önünde bulundurmaya getirmektedir.

Çiçekçi ve toplayıcı geç-peripatetik Romanlar, peripatetik grupların geç-peripatetik gruplara dönüşümündeki kritik karar anında, soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerini korumakta olan geç-peripatetik grupların tipik örneklerini oluşturmaktadırlar. Bunlar büyük birimler halinde kentsel mekânı kullanmakta ve toplu yerleşimler oluşturmakta; soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmelerini korumuş olmalarının getirdiği dayanışma unsurunu, yeni geçim stratejilerinin hayata geçirilmesi ve kent mekânının kullanımı noktasında bir avantaja dönüştürmektedirler. Buna karşılık soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmelerini korumuş olmalarıyla ilişkili olarak asimilasyona gösterdikleri yüksek direnç ve bunun sonucunda Çingenelik algısı ile özdeşleşen kültürel unsurları çok yoğun bir biçimde taşımaları, onların kolaylıkla “tanınmalarına”, “damgalanmalarına” ve Çingenelik algısına yüklenmiş önyargıların tetiklediği ayrımcı pratiklerin doğrudan muhatabı olmalarına neden olmaktadır. Küçükbakkalköy, Kuştepe ve Hasanpaşa'daki geç-peripatetik

³⁹⁶ Kaynak Kişi: C.A. Erkek. Atık toplayıcı, Yahya Kemal sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattığı anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.05.2010

yerleşimlerinin son derece tehlikeli yerler olarak algılanmaları; komşu bölgelerden buralara geçilirken insanda adeta ülke değiştirdiği hissini uyanması esas olarak bu bölgelerdeki geç-peripatetik yerleşimlerin kurucu unsurlarının soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkileri koruyan geç-peripatetik gruplar olması ile bağlantılıdır.

Sonraki bölüme incelenecek olan soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin nispeten çözüldüğü geç-peripatetik gruplar ise oldukça farklı özellikler göstermekte, muhatap oldukları dışlayıcı pratikler ve algılanma biçimleri büsbütün farklılaşmaktadır.

3.2.2 Peripatetik Toplumsal Örgütlenmenin Çözüldüğü Geç-Peripatetik Topluluklar

Geç-peripatetik toplulukların bir diğer büyük kümesini ise soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmelerin çözüldüğü gruplar oluşturmaktadır. Geç-peripatetik yerleşimlerinde yaşayan, geç-peripatetik yerleşimlerinde yaşadıkları için “Çingene” olarak adlandırılan, “Çingene” olarak adlandırılmaktan ileri gelen dışlayıcı pratiklerden, soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmeleri koruyan gruplara göre çok daha az etkilenen bu grupların üyeleri daha heterojen bir yapı arz ederler.

Soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerini muhafaza etmiş geç-peripatetik gruplardan farklı olarak, bu gruplarda tarihsel bir kökü olan grup isimlerine çok daha az rastlanır. Geleneksel meslek ya tamamen unutulmuş ya da bir dönem sahip oldukları toplumsal örgütlenmenin kuruluşunda sahip olduğu önemden tamamen bağımsız bir biçimde bağıntısız bir ata mesleği olarak hafızalardaki yerini almıştır. Anımsandığında bile meslek genellikle bir grup faaliyeti olarak değil, bireysel bir etkinlik olarak ifade edilir. Yaşamını Nişantaşı Teneke Mahallesi'nde geçiren kaynak kişiye, grup mesleği kast edilerek atalarının yaptığı ekonomik faaliyet sorulduğunda kaynak kişi bu soruyu mesleği şahsileştirerek yanıtlar: *“Babam kendine göre her şeyi yapıyormuş. Dış çekişiyormuş yapıyormuş yani mahallenin tanınmış bir adamıymıştı*

*babam. Ben bu kadarını biliyorum.*³⁹⁷.

Soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenme biçimlerinin çözüldüğü gruplarda genellikle ait olunan peripatetik gruba ait etnik özellikler de ortadan kalkar. Başta dil olmak üzere etnik özelliklerin yok olması bireyler tarafından “Çingene” olarak adlandırılmadan ileri gelen dışlayıcı pratiklere karşı bir savunma mekânizması olarak kullanılır. Alpman'ın Selamsız'da görüştüğü bir mahalle sakini kendisine: “*Bakın ben Çingenece bilmem. Ama alnımıza bir kere Çingene damgası vurulmuş.*”³⁹⁸ demektedir. Aynı şekilde “Çingene mahallesi” olarak etiketlenen belli bir mekân parçasının bu etiketlemeden kurtarılması için “*Burada Çingenece bilen tek bir kişi yoktur. Hepsi namazında niyazında insanlardır. Buradan gelip geçenler iki kadının bağirtısına kulak verip 'Aa Çingenele bak' diye diye semtin adı çıkmış.*”³⁹⁹, yine “*Gariban semtidir Selamsız.*”⁴⁰⁰, “*Herkes namazında niyazındadır.*”, “*Her akşam içki içerler.*”, “*Selamsız deyince centilmen bir semt akla gelir.*”⁴⁰¹ gibi ifadeler hemen her geç-peripatetik yerleşiminde, soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmeleri çözülmüş grupların temsilcileri tarafından yaşadıkları geç-peripatetik yerleşiminin “Çingene” olarak adlandırılmaması için kullanılan, kimi yoksulluğa kimi dini pratiklere kimi kalenderliğe kimi de kentliliğe vurgu yaparak adlandırmanın haksızlığına işaret eden ifadelerdir. Kaygılı'nın 1930'larda Sulukule'de yaptığı röportajlardaki ifadeler de geç-peripatetik grupların aynı alt kümesinin algı dünyasını çok net bir biçimde yansıtır. Kaygılı özellikle gazete röportajlarında, görüştüğü kişilerin hassasiyetlerini kendi ağzından yansıtmaya çalışır. Nitekim bu örnekte de röportajın başlığı “Sulukule'deki Oturanlara Neden Çingene Diyorlar?” olur⁴⁰². Kaygılı'ya göre “*içlerinde bir tek dilenci bulunmayan, kimseden durup dururken şunu bunu istemeyen ve kendi sayleriyle geçinen bu insanlara*” Çingene denilmesi doğru değildir. Bu insanlara illa bir isim verilmesi gerekiyorsa Çigan ya da

³⁹⁷ Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930'lardan 2006'ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

³⁹⁸ Alpman, Nazım; Başka Dünyanın İnsanları; OZAN; 1997; sf 73

³⁹⁹ A.g.e; sf 73

⁴⁰⁰ A.g.e; sf 73

⁴⁰¹ A.g.e; sf 74

⁴⁰² Kaygılı, Osman Cemal; KÖŞE BUCAK İSTANBUL; Selis; 2003; sf 189

Bohem denilmelidir⁴⁰³. Bu insanlar göçebe değillerdir, göçebelerin kendilerine mahsus birkaç yüz kelimelik lisanlarını bilmezler. Göçebeler gibi garip kıyafetleri yoktur⁴⁰⁴. Aslında bu ifadeler, Kaygılı'nın gazeteci olarak görüştüğü kişilerin algı dünyalarını aktarma çabasının ötesinde kimi gerçeklere işaret etmektedir. Yüzlerce yıldır varlığını koruyan bu peripatetik yerleşiminde kuşaklardır yaşamakta olan köklü aileler bulunmaktadır. Bu grubun Unkapanı'nda elekçi dükkânları olan Poşalar gibi önce bir pro-lonca toplumsal grup haline gelip daha sonra kültürel anlamda da asimile olarak kaybolmamalarının⁴⁰⁵ nedeni mahalleye sürekli yerleşen farklı farklı peripatetik grupların katılmaya izin vermemesinin yanı sıra, Sulukule'nin bir "Çingene mahallesi" olarak nesillerdir tanımlanmış ve bu algının söz konusu mekân parçasıyla bütünleşmiş olmasıdır. Aslında Çingene algısının mekân parçasından bir şekilde silindiği durumlarda, özellikle soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmesi çözülmüş, habitus ve kültürel sermaye olarak entegrasyona yatkın hale gelmiş peripatetik kökenli aileler asimilasyona sanıldığından çok daha fazla açıktır. Örneğin Nişantaşı Teneke Mahallesi'nde; mahallenin "Çingene" adıyla özdeşleşmesinin; hem nüfus yapısının semtin rant değerinin yüksek oluşu nedeniyle heterojenleşmesi, hem de Nişantaşı'nın baskın kültürel etkisi nedeniyle soy-klan-kabile bağları koruyan, Çingene adı ile özdeşleşen fizyolojik ve kültürel özellikleri daha fazla taşıyan grupların mahalleden ayrılması nedeniyle unutulmaya başladığı 1950 sonrasında halen varlıklarını koruyabilen peripatetik kökenli aileler, bu ortak kaderi paylaşmış, sosyal grup kimliklerini ve çok büyük ölçüde bütün etnik-kültürel özelliklerini de yitirmişlerdir⁴⁰⁶.

Soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü geç-peripatetik gruplarda "Çingene" adlandırmasına bu derece şiddetli bir tepki gösterilmesinin nedeni asimilasyon ve entegrasyon olasılıklarının, tek tek birey ve aile gruplarının sosyal grup kimliğinden sıyrılarak sosyal mobilite sürecine dahil olabildiklerinin farkına varmış olmalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Kıpti olarak adlandırıldığı halde, devlet arşivlerinde kayıtları muhtemelen

⁴⁰³ Kaygılı, Osman Cemal; KÖŞE BUCAK İSTANBUL; Selis; 2003; sf 190

⁴⁰⁴ A.g.e; sf 190

⁴⁰⁵ Kaygılı, Osman Cemal; ÇİNGENELER; Bilgi Yayınevi; 1972; sf 126

⁴⁰⁶ Yılgür, Egemen; NİŞANTAŞI TENEBE MAHALLESİ; İletişim; 2012

saklı olmakla beraber fiilen farklı sosyal gruplara dahil olan birey ve aileler esas olarak geç-peripatetik grupların bu alt kümesinden gelmektedir. 1959 yılında yayınlanan bir gazete haberi, bu geçişkenliklerin bir dönem belirgin bir biçimde bilince çıkarıldığını ortaya koyar. Fatih'te oturan bir aile mahkemelik olmuş, mahkeme tarafından ailenin kadınları hakkında memleketleri olan Kuşadası'ndan istenen yazıda, “sanıkların nüfus kaydından göçebe çingene olarak görüldükleri” belirtilmiştir. Daha sonra gönderilen ikinci bir yazıda “Sanıkların Çingenelikle bir ilgileri olmadığı, bir müddet evvel verilen yanlış bilginin soyadı benzerliğinden ileri geldiği” ifade edilmiştir⁴⁰⁷. Burada hem “Çingeneliğin” en azından 1950'lerde nüfus kaydı üzerinden tespit edilebiliyor oluşu, hem de bir sosyal grup olarak “Çingeneliğin” tespiti için nüfus kaydına bakılma ihtiyacının hissediliyor oluşu altı çizilmesi gereken hususlardır. Zira hakim algının Çingeneliği son derece net ön yargılar ve stereotipler üzerinden tanımlamış olmasına rağmen bu örnekte kayda bakılma ihtiyacının hissedilmesi, sınırların belirsizleştiği bir ara dönemin yaşandığı izlenimini uyandırmaktadır.

Soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmenin çözüldüğü toplumsal gruplar hem farklı toplumsal habituslardan etkilenmeye hem de sistemin meşru kültürel sermayesini edinmeye daha yatkındırlar. Burada geçim faaliyetlerinin geniş birimler halinde değil daha ziyade bireysel ya da aile temelli sürdürülüyor oluşu büyük rol oynar. Vefa semtinden Kuştepe'ye getirilen geç-peripatetik gruplar Selanik'ten İstanbul'a mübadele göçü ile gelmişlerdir. Henüz mübadele öncesinde dahi bu grubun geleneksel mesleklerini bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu grubun yerleşik yaşama deneyimleri daha köklüdür. Bu gruba mensup bir kaynak kişinin ifadelerine göre günümüzde önemli bir bölümü tekstil veya matbaa işçisi olarak çalışmaktadırlar. Bazıları ise düğün müzisyenliği yapmaktadırlar⁴⁰⁸. Diğer mahalle sakinlerinin “nameliler” de dediği bu grup herhangi bir geleneksel peripatetik dilini kullanmaz. Grup adlarını büyük ölçüde unutmışlardır. Müzisyenlik yapanlar kendilerini Roman olarak tanımlasa da hemen hiçbiri Çingene adlandırmasını kabullenmez. Bireysel

⁴⁰⁷ Çingene Olmadıkları Mahkemede Anlaşıldı; MİLLİYET; 28.11.1959; sf 2

⁴⁰⁸ Kaynak Kişi: B.A. Erkek. Matbaa İşçisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1960'dan günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.03.2007

davranışlara yatkın oldukları için aralarından “mahalleden kaçıp kendilerini” kurtaran çok kişi çıkar. Özellikle fizik özellikleri “Çingene” algısı ile özdeşleştirilmiş nitelikleri taşımayan bireyler mahalle dışında eğitim alma ya da iş yapma şansını yakalamaları halinde kolaylıkla farklı habituslar, en azından görünürde, edinebilmekte; şive gibi daha belirgin unsurların yanı sıra örneğin Romanları çağrıştıran kimi mizaç özelliklerini de bırakabilmektedirler. Aynı gruptan olan bir kaynak kişinin ağabeyi üniversite okumuş ve şu anda bir şirkette orta kademe yönetici olarak çalışmaktadır⁴⁰⁹. Fizik özellikleri olarak “Çingene algısını” çok belirgin bir biçimde çağrıştırmayan aile üyeleri arasında daha önce ücretli çalışanlar olmuşsa da kaynak kişinin ağabeyi aile üyeleri arasında yönetici pozisyonunda çalışan ilk kişidir⁴¹⁰. Kimi örneklerde ise mahalleden uzaklaşarak sosyal grup kimliğinin dışına çıkan bireyler yakın akrabaları ile bağlantılarını sert bir biçimde koparmaktadır. Yine aynı grupta yeralan kaynak kişi uzun yıllar İstanbul'da taksicilik yaparak, mahalle koşullarında hatırı sayılır bir birikim yapmıştır. Bu arada mahalle dışında okutmayı başardığı oğlu muhasebeci olur. Evlendikten sonra ise ailesi ile bağlarını koparır⁴¹¹.

Bu çalışmanın asıl konusunu teşkil eden Roman tütün işçileri soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü geç-peripatetik grupların son derece özgün bir örneğini teşkil etmekte, diğer taraftan geç-peripatetik grupların bu alt kategorisine özgü pek çok tipik özelliği de bünyelerinden barındırmaktadırlar. Bu bağlamda Roman tütün işçilerini konu alan çalışmanın 4. bölümü aynı zamanda soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin nispeten çözüldüğü bir peripatetik kökenli grubun geç-peripatetik bir gruba dönüşümünün detaylı bir analizi olarak da okunabilir.

Çalışmanın sonraki bölümünde peripatetik ve geç-peripatetik gruplarda siyasallaşma sorunsalına temas edilmektedir. Roman tütün işçilerini geç-peripatetik gruplar arasında özgün kılan noktalardan biri onların siyasal katılım düzeyleri

⁴⁰⁹ Kaynak Kişi: M.P. Erkek. İşçi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1980'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.07.2009

⁴¹⁰ Kaynak Kişi: M.P. Erkek. İşçi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1980'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.07.2009

⁴¹¹ Kaynak Kişi: K.A. Eski Taksi şoförü, Kuştepe sakini; Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 16.06.2011

olduğundan, genel olarak peripatetik kökenli toplumsal oluşumların siyasetle kurdukları ilişkinin sorgulanması son derece büyük bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede hem siyaset kavramına farklı yaklaşımlar ele alınmış hem de bu yaklaşımlar çerçevesinde peripatetik kökenli grupların siyasallaşma pratiklerinin nasıl ele alınması gerektiği değerlendirilmiştir.

3.3 Peripatetik ve Geç-Peripatetik Gruplarda Siyasallaşma

Peripatetik ve geç-peripatetik gruplarda siyasallaşmaya ilişkin geliştirilecek bir tartışma zorunlu olarak siyasetin tanımlanması meselesini gündeme getirecektir. Bu noktada en yaygın yaklaşım genellikle siyaset olgusunu devlet aygıtı ve ona egemen olmak için yürütülen mücadeleler çevresinde ele almak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Siyaset bu şekilde devlet aygıtını merkeze alan bir yaklaşım üzerinden tanımlandığında devlet “siyasal sürecin odağı ve neredeyse tek dayanağı haline gelmektedir.”⁴¹²

Vergin, siyaseti devlet merkezli bir insan eylemi olarak tarif eden yaklaşımın köklerini Aristo'ya kadar dayandırır. Öyle ki Aristo'ya göre Atina halkı gibi bir “Polis” oluşturamayan topluluklar siyasal toplum değildir ve insana “en çok yakışan” siyasal örgütlenmeyi gerçekleştirememişlerdir⁴¹³. Aziz Augustinus'tan Luther ve Hobbes'a kadar pek çok düşünür aynı hattı izleyerek devlet çerçevesinde tanımlanan bir siyaset felsefesi geliştirmişlerdir⁴¹⁴. Diğer taraftan siyaseti bu çerçevenin dışında tartışmaya çalışan yazarlar da bulunmaktadır. Gücü tüm toplumsal ilişkilerde temsil edilebilecek bir olgu olarak ortaya koyan Weber için siyasetin doğrudan doğruya devlet çerçevesi içine sınırlanması gerekmemektedir. Yine de ona göre modern toplumun en güçlü kurumu olan devletin ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır⁴¹⁵. Marks'ın sosyolojisi temelde toplumun bütünsel bir biçimde ele alınmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda Marks siyaseti bir bütün olarak toplumsal süreçlerle ilişkili bir biçimde tartışır. Marks için siyasetin alanı sadece kurumsal

⁴¹² Vergin, Nur; SİYASETİN SOSYOLOJİSİ; Doğan Kitap; 2008; sf 27

⁴¹³ A.g.e; sf 29

⁴¹⁴ A.g.e; sf 30

⁴¹⁵ Nash, Kate; CONTEMPORARY POLITICAL SOCIOLOGY; Wiley-Blackwell; 2010; sf 9

düzeyle sınırlı kalmaz ve bütün toplumsal ilişkileri etkiler⁴¹⁶. Bununla birlikte Marksist metodolojiyi kullanan pek çok siyasal inceleme genellikle bir üst yapı kurumu olarak devletin, toplumsal altyapı ile olan “diyalektik” ilişkilerine odaklanmakta ve siyaset olgusunu yine devlet ekseninde tartışmaktadır. U. Beck siyaseti hem toplum ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde hem de devlet katında ve iktidar olgusu bağlamında ortaya çıkan bir olgu olarak ortaya koymaktadır⁴¹⁷. Ayrıca Beck, Batı toplumlarında geleneksel kurumlar siyasetinin çözülmesiyle bağlantılı olarak önem kazandığına işaret ettiği alt-siyaset kavramını ortaya atarak, siyasetin farklılaşmasına ilişkin düşüncelerine tarihsel bir derinlik de kazandırır⁴¹⁸.

Vergin, Gellner'in “devletimsi” yapılar olarak adlandırdığı Orta Doğu'daki kabilelerin modern anlamda bir devlet örgütlenmesi teşkil etmemelerine karşılık siyaset olgusu ile son derece belirgin bir ilişkileri olduğunu ifade eder. Bu toplumlardaki kabile reisleri sadece kendi toplumlarını yönetmekle uğraşmamaktadır. Bunun yanı sıra, toplumsal örgütlenmenin çerçevesini çizen temel birim olarak kabilenin çıkarları için başka toplumsal unsurlarla uzlaşma ve rekabet ilişkilerini belli bir ahenk içerisinde götürmek, güçler dengesini ince bir diplomasiyle gözetmekle görevlidirler⁴¹⁹. Vergin bir adım daha ileri giderek Clastres'in “devlete karşı toplumlar” olarak tarif ettiği Kızılderili topluluklarını siyaset olgusunun bulunmadığı toplumlar olarak ele alınmasına karşı çıkar. Ona göre Clastres, siyasetle baskıcı, tahakkümcü ve despotik iktidar olgusunu bir tutarak hataya düşmektedir⁴²⁰.

Burada olduğu gibi, siyaset kavramı en genel anlamıyla toplumsal güçler arasındaki mücadele ve uzlaşma ilişkilerini kuşatan bir kapsamda kullanıldığında, genel olarak kurumsal devlet siyasetine katılımlarının sınırlı olduğu düşünülen peripatetik ve geç-peripatetik gruplar hiçbir biçimde siyasetin dışında görülemezler. Örneğin kent içi boşlukları değerlendirerek mekânın farklı bir kullanım değeri kazanmasını sağlayan bir geç-peripatetik grup siyaset yapıyor demektir. Aynı şekilde

⁴¹⁶ Werlin, Robert J; Marksist Political Analysis; PERSPECTIVES IN POLITICAL SOCIOLOGY; 1972; sf 157

⁴¹⁷ Vergin, Nur; SİYASETİN SOSYOLOJİSİ; Doğan Kitap; 2008; sf 153

⁴¹⁸ A.g.e; sf 158

⁴¹⁹ A.g.e; sf 41

⁴²⁰ A.g.e; sf 38

savaş dönemlerinde bile birbirinin kanına susamış müşteri toplulukları arasında zarar görmeden dolaşmayı ve tarafsızlıklarını korumayı başaran bir peripatetik topluluk yine siyaset yapmaktadır. Birbirlerinin kağıt ve hurda topladıkları alanlara girmeme noktasında dikkatli davranan ve bu konuda gruplar arasındaki dengeleri büyük bir hassasiyetle gözeten geç-peripatetik toplulukların bu toplumsal etkinliği siyaset dışı görülebilir mi? İktidar ve egemenlik ilişkilerini zorlayarak kendine bir biçimde yer açan her sosyal pratik bu anlamda siyasettir.

Buna karşılık kurumsal devlet siyaseti diyebileceğimiz olgu her şeyden önce devlet aygıtının varlığını ve bu aygıtla ilişkilenmeyi gerektirmektedir. Weber devleti şiddeti bir araç olarak kullanma yetisine sahip bir siyasal örgütlenme olarak tanımlamaktadır⁴²¹. Bu siyasal örgütlenme tüm toplum üzerinde egemenlik kurmaktadır. İradesini kabul ettirmek için fiziki zora başvurma gücüne sahip bir örgütlenme biçimidir⁴²². Modern devlet ve diğer devlet tipleri arasında belirgin farklılıklar bulunsa da zor tekeli her türden devlet yapılanması için şüphesiz ki belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkar. Bu noktadan hareketle devlet aygıtının gelişim süreci önemli ölçüde zor tekeli inşa etme gücüne sahip örgütlü unsurların tarihsel gelişimi olarak da ele alınabilir.

Oppenheimer devleti, *“zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvence altına almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur”*⁴²³ sözleriyle tarif eder. Ona göre ilkel avcılar devletsizdir. Çünkü yaşadıkları ortamda, el konacak bir birikim ortaya çıkmamıştır. Benzeri biçimde küçük çaplı tarımla uğraşan ilkel tarımcılar için de devlet söz konusu değildir⁴²⁴. Buna karşılık Oppenheimer'a göre çoban göçebelerde devletin pek çok ögesine rastlanılabilmektedir⁴²⁵. Çoban kabileler kendi içlerindeki ekonomik parçalanmanın yanı sıra, savaşı bir ekonomik araç olarak

⁴²¹ Vergin, Nur; SİYASETİN SOSYOLOJİSİ; Doğan Kitap; 2008; sf 32

⁴²² A.g.e; sf 32

⁴²³ Oppenheimer, Franz; DEVLET; Phoenix Yayınevi; Ankara; 2005; sf 38

⁴²⁴ A.g.e; sf 46-47

⁴²⁵ A.g.e; sf 49

kullanma ve esir aldıkları insanların emeğinden yararlanma alışkanlığına sahiptirler⁴²⁶. Aralarından çok sayıda profesyonel savaşçı çıkar⁴²⁷. Oppenheimer bu tespitlerden hareketle devletin başlangıç aşamasının, bir çoban kabilesinin çiftçi bir halkı boyunduruk altına alması olduğunu ifade etmektedir. Onun bakış açısı çerçevesinde devlet, iki farklı toplumsal kuruluşun zor tekeli ve zora dayalı el koyma temelinde karşılıklı bütünleşmesinin üzerine inşa edilmiş bir toplumsal aygıttır.

Marksist kuramın devlet teorisi, devletin oluşumunda ağırlık noktasını toplumsal farklılaşmaya, ya da bir başka deyişle sınıfların ortaya çıkışına verir. Engels, halktan ayrı ve gerektiğinde halka karşı kullanılabilir bir kamu gücü olarak devletin⁴²⁸; Atina örneğinde herhangi bir iç ya da dış saldırı olmaksızın toplumsal yapının sınıflara bölünmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığının altını çizer⁴²⁹. Marks ise bu toplumsal gelişim çizgisinin tek biçimli olmadığını; Avrupa'daki örneklerin yanı sıra sulama kanalları vb altyapı hizmetlerini gerçekleştiren despotik bir siyasal kurum ve ortaklaşa mülkiyete dayalı farklı Asyatik devletleşme süreçlerine gönderme yapar⁴³⁰. Konuya Marksist bir perspektiften yaklaşan Thompson, çoban göçebelerin başkalarının hayvanlarına el koymak ve kendi kabilesinin hayvanlarını korumak için savaştıklarının altını çizer⁴³¹. Göçebe çobanların, saldırgan bir biçimde başkalarının elinde olan hayvan sürülerine el koymak ve kendi kaynaklarını korumak için yürüttükleri stratejik etkinlikler, avcılarının kendi av alanlarını korumak için yaptıkları çok kısıtlı savunma savaşından farklı olarak kompleks bir karakter taşır. Thompson bu savaşların bir komutanın varlığını gerektirdiği, savaşlarda ön plana çıkan komutanın giderek bir krala dönüştüğü ve ganimetten aslan payını aldığını hatırlatır⁴³². Oppenheimer'daki kadar belirgin olmasa bile Thompson'un çoban göçebelerle ilgili değerlendirmesinde de onlara devlet oluşum süreçlerinin en azından bazı varyasyonlarında özel bir anlam

⁴²⁶ Oppenheimer, Franz; DEVLET; Phoenix Yayınevi; Ankara; 2005; sf 55

⁴²⁷ A.g.e; sf 56-57

⁴²⁸ Engels, Friedrich; AİLENİN, ÖZEL MÜLKİYETİN VE DEVLETİN KÖKENİ; Sol Yayınları; 2002; sf 128

⁴²⁹ A.g.e; sf 140

⁴³⁰ Marks, Karl; FORMEN; Sol Yayınları; 1997; sf 8-9

⁴³¹ Thompson, George; AİSKYLOS VE ATİNA; Payel; 1990; sf 51

⁴³² A.g.e; sf 51

atfeden bir yaklaşımın izlerine rastlanılabilmektedir.

İbn-i Haldun çoban kabileler içindeki en güçlü asabiyetin, ki asabiyet burada daha ziyade klanlar içindeki soy birimlerinin dayanışma duygusunu ya da Kıvılcımlı'nın terminolojisine atıf yaparsak komünal ruhu tarif edecek şekilde kullanılmaktadır⁴³³, diğerlerine galebe çalmasının ardından mülke, yani devlete evrileceğini söyler⁴³⁴. Oppenheimer'ın yukarıda özetlediğimiz devletleşme modelinin, İbn-i Haldun'un evrim şemasını çağrıştırdığı kolaylıkla fark edilmektedir. Devlet oluşumlarında farklı toplumsal kuruluşların üst üste binmesi anlayışı İbn-i Haldun'un metninin genelinde hissedilebilmektedir. Diğer taraftan İbn-i Haldun'da devletleşmeyle son bulan bu evrim şeması aynı zamanda ihtiyaçları kadar üretim yapan bedevi toplumda ihtiyacından fazlasını üreten hadari topluma evrimi anlamına gelmektedir⁴³⁵. Bu noktadan hareketle hem Marksist kuramda hem de İbn-i Haldun'da devletin temelini artık ürün olduğunun altı çizilmelidir. Marks'ta siyaset sınıf mücadelesinin; yani üretim araçları üzerindeki mülkiyet kavgasının ifadesi haline gelir. İbn-i Haldun'un analiz ettiği pre-kapitalist toplumlarda ise sınıflar mücadelesi asabiyetin nihai gayesi olan devlete hâkimiyet için verilen bir kavgadır. Sonuç itibarı ile siyaset, devlet siyaseti ya da kurumsal siyaset biçimiyle temelleri toplumsal tabakalaşmanın artık ürünün yaratılmasını mümkün kılan kaynaklara ve bir kez artık ürün ortaya çıktıktan sonra onun dağıtımını kontrol eden araçlar üzerindeki hâkimiyet derecesinin artırılmasının bir aracıdır.

Feodalitede hakim üretim aracı olan toprağın sahipleri olan feodal egemenler, ki aynı zamanda sahip oldukları yerel egemenlik ve zor aygıtları ile devletsi birimler teşkil etmektedirler, ile toprakta üretim yapan serfler ve feodal egemenlerin kendi aralarındaki mücadeleler özellikle Batı Avrupa için kurumsal siyasetin temel öznelerini tarif eder. Kapitalist üretim ilişkileri feodalitenin içerisinde ortaya çıkarken, yükselen ticaret kentlerinin egemeni olan burjuvazi, ekonomik sermaye birikimini manifaktürü kendisine tabi kılıp fabrika sistemini inşa etmekte kullanmış;

⁴³³ İbn-i Haldun; MUKADDİME; Dergah Yayınları; 1982; sf 451

⁴³⁴ A.g.e; sf 435

⁴³⁵ A.g.e; sf 416

böylelikle yeni üretim aracı olan sabit sermaye üzerindeki özel mülkiyetin tartışma konusu olduğu yeni bir siyaset alanı doğmuştur. Kapitalizm hakim üretim sistemi haline geldiğinde, siyaset sabit ve akışkan sermaye sahiplerinin kendi aralarında ve sermaye sahipleri ile emekçiler yığını arasındaki mücadeleye dönüşecektir. Bu mücadelelerin temel zemini ise yeni toplumun tüm toplumsal dokularını kuşatan modern devlet ve onunla şu veya bu biçimde ilişkilenen kurumlar olacaktır. Avrupa dışındaki merkezi prekapitalist devletlerin hüküm sürdüğü örneklerde ise, siyaset devlete egemenlik kavgası ve özellikle de devlet egemenliğinin sarsıldığı koşullarda merkez kaç devlet dışı unsurların kaos güçleri ile devletlular arasında yaşanan bir çatışma dinamiği olarak ortaya çıkmıştır⁴³⁶. Kapitalizm bir dünya sistemi haline geldiğinde ise Haldun'un modellediği coğrafyalardaki yerel siyaset özneleri dünya sistemine tabi olup yeniden yapılanmışlar, ülke içindeki siyasal mücadeleler dünya sistemi ile ilişkili bir biçimde yürütülür olmuştur. Büyük ölçüde siyasetin özneleri yerel unsurlar olarak kalmaya devam etseler de önemli değişimler yaşamışlardır.

Peripatetik gruplar, üretim araçları üzerindeki mülkiyet ve devlete hakimiyet kavgası olarak kurumsal siyasete büyük ölçüde dahil olmamış ya da olamamışlardır. Tarihsel süreç içerisinde peripatetik gruplar ya hiçbir zaman çoban göçebe ya da yerleşik tarımcı olamadan avcı-toplayıcı bir üretim tarzından peripatetik ilişkilere geçmişler, ya da çoban veya tarımcı iken tüm kaynaklarını yitirmeleri sonucu toplumsal ilişkilerini yeniden örgütlemek zorunda kalmışlardır⁴³⁷. Her halükarda bu gelişmenin sonucu üretim araçları ve devlete erişme kavgasının dışında kalıp, bir bakıma kavga eden taraflar arasında bağımsız tedarikçi konumlarını korumak olmuştur. Peripatetik gruplar kendi kavgalarını vermişler; feodal, asya tipi ya da mülk üretim tarzlarının içerisinde çatışan taraflar arasında bir denge kurarak ayakta kalmaya çalışmışlardır. Yani devlet siyaseti yapmamakla birlikte başta da vurguladığımız şekilde her zaman genel anlamda siyaset yapmışlar, siyasal araçlarla ekonomik stratejilerini garantiye almışlardır. Bir başka ifadeyle; feodalitenin mağdurları toprak sahiplerine karşı sınıf temelinde siyaset yürüttükleri sırada,

⁴³⁶ İbn-i Haldun; MUKADDİME; Dergâh Yayınları; 1982

⁴³⁷ Rao, Aparna, Berland, Joseph C; CUSTOMARY STRANGERS NEW PERSPECTİVES ON PERİPATETİC PEOPLES; Praeger Publishers;2004

peripatetik gruplar aynı anda hem feodal toprak sahipleri hem de serflerle karmaşık ilişkiler kurmuş, feodal sistemin dolduramadığı boşluklarda ayakta kalmaya çalışmışlardır. Mülk ya da ATÜT toplumlarında peripatetik gruplar hem devlete hâkimiyet mücadelesi veren egemen soy gruplarıyla hem de küçük tarımsal üretici konumundaki tarımsal topluluklarla ilişkilenebilirlerdir. Bu ilişkiler hem mücadeleyi hem de uzlaşmayı bünyesinde barındıran karmaşık ve eklektik bir yapı arz etmektedir. Diğer taraftan en azından mülk sisteminin zayıfladığı koşullarda ortaya çıkan merkezkaç kaos güçlerine kimi durumlarda peripatetik grupların da katılabilmesi söz konusudur. Örneğin Osmanlı örneğinde mülkün zayıflama sürecinde ortaya çıkan Celali İsyanları'na, Kıpti olarak tasnif edilen çeşitli peripatetik gruplar şu veya bu ölçülerde dahil olmuşlardır. Kimi kaynaklarda 16. yy'da Canik bölgesinde “Gurbet ve Çingene” taifesinin medrese öğrencilerini de etraflarına toplayarak asi grupları oluşturduklarından bahsedilmektedir⁴³⁸. Akdağ'a göre sözkonusu dönemin “haramilik” olayları içerisinde “Gurbet ve Çingene” taifesinin adları sıkça geçmektedir⁴³⁹. Celali isyanlarında peripatetik grupların rolleri tartışmalı olsa da özellikle tarım düzeninin bozulması ile peripatetik grupların geçinme koşullarının ortadan kalkmasının onları farklı arayışlara sürüklediğini düşünmek son derece akla uygundur.

Geç-peripatetik grupların kurumsal siyasetle ilişkisi peripatetik gruplara göre çok belirgin bir farklılık teşkil etmemektedir. Yer ve zamana göre çeşitlilikler ortaya çıksa da, özellikle soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin büyük ölçüde muhafaza edildiği geç-peripatetik gruplarda, en azından bu çalışma kapsamında ulaşılan çipekçiler ve katı atık toplayıcıları gibi örneklerde, kurumsal siyasetle kurulan ilişkilerin son derece sığ olduğu görülmektedir. Özellikle en düşük gelir seviyesine sahip kimi ailelerde kimlik kaydının bulunmaması seçimlerde oy kullanımını dahi zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan daha köklü kimi geç-peripatetik yerleşimlerinde, örneğin Kuştepe, partiler seçim dönemlerinde belli bir çalışma yürütmekte; bu da mahallelerde geçici bir hareketliliğe yol açmaktadır. Seçim öncesi çeşitli partilerin

⁴³⁸ Akdağ, Mustafa; Medreseli İsyanları; İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ MECMUASI; 1-4; 1949; 361-387; sf 367

⁴³⁹ A.g.e; sf 33

bürolarında çalışan bireyler genellikle seçimden sonra partilerle ilişkilerini sürdürmemekte, bir sonraki seçime kadar siyaseti dışarıdan izlemeyi tercih etmektedirler. Genellikle geç-peripatetik grupların nüfus ağırlığının seçim sonuçları üzerinde daha belirgin bir etkisi olduğu daha seyrek nüfuslu yerleşim birimlerinde nispeten orta sınıflaşmış ama geç-peripatetik yerleşimleri ile bağını tümenden koparmamış bireyler partiler ön plana çıkarılabilecek figürler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında görüşülen kaynak kişilerin değerlendirmeleri sorgulanarak yapılan bu genellemeler şüphesiz ki ne dünya ne de Türkiye geneli hakkında bağlayıcı sonuçlar değildir. Diğer taraftan genel olarak politik süreçlere aktif katılımın günümüze göre çok daha yüksek olduğu 1970-1980 döneminde kurumsal siyasetle kurulan ilişkilerin son derece kısıtlı kaldığına ilişkin tanıklıklar görmezden gelinemeyecek derecede sık tekrarlanmaktadır. Halen Kuştepe'de yaşayan bir kaynak kişiye göre 80 öncesinde Kuştepe “solcuların” elindedir. Buna karşılık bu konum alışı mahalledeki geç-peripatetik Romanların belirgin bir katkısı olmamış, daha ziyade mahallenin farklı bir bölümünde oturan Kürtler aktif bir biçimde politikleşmişlerdir. Yine de mahalledeki hakim eğilimin sol olmasına bağlı olarak mahalle sakinleri sola açık bir tutum içerisindedirler⁴⁴⁰.

Geç-peripatetik gruplar arasında içinde buldukları coğrafyalardaki çoğunluk siyasal eğilimlerle uyumlu bir tavır alış içinde olmanın yaygın bir strateji olduğunu gösteren çeşitli örnekler bulunmaktadır. Örneğin Ankara İsmet Paşa Mahallesi'nde yaşayan geç-peripatetik Poşalar, 80 öncesinde semt çalışması yürüten sol hareketlerin etkisi ile kendilerini “solcu” ya da “devrimci” olarak tanımlamaya başlamışlardır. Sol grupların bu mahallelerde aktif bir güç olarak ortaya çıkması bu noktada son derece belirleyici bir etki yapmaktadır⁴⁴¹. Buna karşılık 12 Eylül sonrasında, özellikle de siyasal islamcı hareketlerin yükselişi ile birlikte mahalle sakinlerinin kendilerini farklı biçimlerde ifade etmeye başladıkları görülmektedir⁴⁴². Diğer tarafta halen Türk milliyetçiliğinin yaygın bir siyasal akım olarak ortaya çıktığı

⁴⁴⁰ Kaynak Kişi: B.F. Erkek. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970'den günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. İlk görüşme: 15.6.2007

⁴⁴¹ Bozkurt, Tülin; Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi; ARTAKALANLAR; Süvari, Ceyhan; E Yayınları; sf 338

⁴⁴² A.g.e; sf 338

Çankırı'daki geç-peripatetik poşa yerleşimlerinde Ülkü Ocakları'nın son derece belirgin bir etkisi bulunmaktadır⁴⁴³. Bu örneklerde ortaklaşan nokta, büyük ölçüde soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerini korudukları anlaşılan söz konusu geç-peripatetik grupların, içinde buldukları geç-peripatetik yerleşimini kuşatan atmosferde hakim olan siyasal eğilimlere paralel söylemler geliştirmeleridir. Bu tutum, kurumsal siyasete aktif bir siyasal katılım olarak değil, geç-peripatetik grupların toplumsal varlıklarını yeniden üretmek için yapmak durumunda kaldıkları geniş anlamda siyasetin bir örneği olarak değerlendirilmelidir. Zira, hakim siyasal söylemle karşı karşı kalmak geç-peripatetik toplulukları hem ekonomik hem de mekânsal stratejileri açısından riskli bir tutum olacaktır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Roman tütün işçilerini, diğer pek çok geç-peripatetik gruptan farklı kılan nokta sadece genel anlamda siyasetin değil aynı zamanda kurumsal siyasetin de bir parçası olmaları; belirgin bir sol politizasyon süreci içerisine girmeleri, örgütlü siyasal kurumlar içerisinde aktif faaliyet yürütmeleridir. Roman tütün işçileri, büyük fedakârlıklar yapmış ve büyük bedeller ödeyerek politik inançları doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Roman tütün işçilerinin siyasal katılımları, sadece birinci derecede ait oldukları toplumsal birimin; soy-klan-kabile ya da etnisitenin yeniden üretimi kaygısıyla değil; tüm toplumu ilgilendiren bir ütopyanın hayata geçirilmesi motivasyonu ile ilişkidir. Farklı etnik kökenlerden işçilerle birlikte çalışan ve “sınıf” temelinde bir toplumsal mücadelenin içerisine giren Roman tütün işçilerinin kendilerini tanımladıkları temel birim diğer geç-peripatetik topluluklardan farklı olarak son derece genişlemiş ve onların kurumsal siyasete katılım biçimlerini belirleyen de büyük ölçüde bu gelişme olmuştur. Öte yandan en azından Roman tütün işçilerinin büyük bir bölümü için “sınıf” içerisinde mutlak bir erime de gerçekleşmemiş; içinde yaşadıkları geç-peripatetik yerleşimlerinin Çingenelik algısı ile damgalanması sonucu Roman tütün işçileri geç-peripatetik sosyal grubunun dışına çıkamamışlardır. Şüphesiz ki bu durum genele ilişkin bir tespit olup, tek tek örneklerde karşımıza çıkabilen sosyal mobilité ve entegrasyon halleri farklı olasılıkların da varlığına işaret edebilmektedir.

⁴⁴³ Bozkurt, Tülin; Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi; ARTAKALANLAR; Süvari, Ceyhan; E Yayınları; sf 331

Yine de geç-peripatetik yerleşimlerinde yaşamaya devam eden Roman tütün işçileri için ana eğilim yukarıda dile getirildiği biçimde ortaya çıkmıştır. Sonraki bölümlerde Roman tütün işçilerinin siyasal deneyimleri ve siyasal katılımlarını mümkün kılan süreçlerin maddi arka planı detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

4. ROMAN TÜTÜN İŞÇİLERİ ÖRNEĞİ

Tütün tarımı ve tütün mamulünün şu veya bu biçimlerde işlendiği üretim merkezleri günümüze dek önemli bir emek gücünün istihdam edildiği alanlar olmuşlardır. Tütün bitkisi esas olarak Amerika kıtası kaynaklıdır. MÖ 6000 yılından itibaren bu ürünün Amerika kıtasında yetiştiği düşünülmektedir⁴⁴⁴. 2000 yıldan uzun bir süredir, tütün mahsulünün Amerikan yerlileri tarafından sağlık kürleri ve dini seremonilerde kullanıldığına inanılmaktadır⁴⁴⁵. Cristoph Kolomp kıtaya geldiğinde kendisine karşılaştığı yerliler tarafından tütün yaprakları hediye edilmiştir. Çok geçmeden gemiciler tütün mahsulünü Avrupa'ya getirirler ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde tütün üretimi yapılmaya başlanır⁴⁴⁶. 1600'lerde Portekizli tüccarlar tütünü Hindistan'a getirirler⁴⁴⁷. Tütün tüketiminin artış göstermesi ile birlikte Portekiz, İngiltere ve Fransa Amerika'daki kolonilerinde tütün üretimi yaptırmaya başlar. Daha sonra ise Güneydoğu Avrupa ve Akdeniz ülkelerinde de tütün üretimi yaygınlaşır⁴⁴⁸.

19. yy sonlarında sigara tüketiminin yaygınlaşması ile birlikte tütün ticareti altın yıllarını yaşamaya başlar⁴⁴⁹. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun tütün ihracı da belirgin bir biçimde artış gösterir. İmparatorluk bünyesindeki topraklardan 1880 yılında 8.9 milyon kg, 1890 yılında 13.3 milyon kg, 1897 yılında 15.9 milyon kg tütün ihracı gerçekleştirilir. 1911 yılında bu rakam 38.4 milyon kg'a ulaşır⁴⁵⁰. Özellikle Balkanlarda yaygınlaşan tütün üretimi önemli bir istihdam alanı olarak ortaya çıkmış, farklı etnik ve dinsel gruplara mensup on binlerce insanı üretim

⁴⁴⁴ History of Tobacco; BOSTON UNIVERSITY MEDICAL CENTER; Tobacco Lesson; <http://academic.udayton.edu/health/syllabi/tobacco/history.htm>; Link 06/12/2013 tarihinde alınmıştır.

⁴⁴⁵ A.g.e

⁴⁴⁶ A.g.e

⁴⁴⁷ Reddy, Srinath K.; History of Tobacco; <http://www.cdc.gov/tobacco/icsh/meetings/summary041305/presentations/pdfs/reddy/reddy.pdf>; Link 06/12/2013 tarihinde alınmıştır.

⁴⁴⁸ Tütünün Tarihçesi; TÜTÜN EKSPERLERİ DERNEĞİ; <http://www.tutuneksper.org.tr/tutun-bilgisi/dunyada-tutun/188-tutunun-tarihcesi>; Link 06/12/2013 tarihinde alınmıştır.

⁴⁴⁹ Nacar, Can; Tobacco Workers in the Late Ottoman Empire: Fragmentation, Conflict, and Collective Struggle; GRADUATE SCHOOL OF BINGHAMTON UNIVERSITY STATE UNIVERSITY OF NEWYORK; 2010; sf 19

⁴⁵⁰ A.g.e; sf 20

sürecine dahil etmiştir. 19. yy'ın sonlarında tütün sektöründe ortaya çıkan son derece yüksek emek talebi, Balkan halklarından olan peripatetik kökenli Romanların da ücretli istihdam sürecine dahil olmalarını mümkün kılmıştır.

Roman tütün işçileri, ilk ücretli çalışma deneyimlerini Balkanlarda kazanmış daha sonra da ücretli çalışma faaliyetlerine Türkiye'de devam etmişlerdir. Aynı şekilde tütün işçilerinin politikleşme deneyimleri de önce Balkan coğrafyasında, özel olarak da Selanik vilayetine bağlı birkaç bölgede başlamış ve Türkiye şartlarında şu ve bu ölçüde form değiştirerek devam etmiştir. Bu gerçeklerden hareketle tütün işçileri ile ilgili tartışma ilk olarak 1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi öncesi Balkanlara odaklanarak yürütülecektir.

4.1 Balkanlar

Roman tütün işçilerinin ilk ücretli istihdam ve politikleşme deneyimlerini kazandıkları Balkanların ve genel olarak o dönem için bölgede dominant güç durumunda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı, bu coğrafyada yaşayan farklı toplulukların birbirleriyle olan ilişki ve mücadeleleri Roman tütün işçilerinin tarihsel deneyimlerinin anlaşılması noktasında son derece büyük bir önem taşımaktadır. Hristiyan, Müslüman ve Yahudi halkların birlikte ve belli bir toplumsal tabakalaşma içerisinde yaşadığı Balkan coğrafyasında, peripatetik kökenli bir toplum olarak Romanlar diğerleri ile ilişki içerisinde, bu tarihsel ve sosyolojik dokunun bir parçası olarak var olurlar. Roman tütün işçilerinin ücretli istihdam sürecine dahil oluşu ve bu süreçle ilişkili bir biçimde politikleşmeleri, yine bu sosyal ve tarihsel dokunun içerisinde gerçekleştiğinden ilk olarak Osmanlı Balkanlarının söz konusu dönemine ilişkin genel bir tablo çizilecektir.

19. yy Osmanlı İmparatorluğu için Balkanlarda büyük kayıpların yüzyılı olmuştur. İmparatorluğun batı ucunda yer alan çeşitli halklar arasında başlayan uluslaşma hareketleri büyük kopuşları beraberinde getirmektedir. Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu Balkanlardaki etnik yapıyı kendi yönetsel amaçları doğrultusunda

yoğurmuş yeniden biçimlendirmiştir⁴⁵¹. Buna bağlı olarak gelişen bu coğrafyadaki son derece dağınık bir biçimde yerleşmiş çok etnili yapılanma, Balkanların ulus devlet anlayışı temelinde bölünmesini, yeni sınırların çizimini fazlasıyla zorlaştırmaktadır⁴⁵². Balkanlarda kurulan ulus devletlerin her birinin sınırları içerisinde, kendi “ayrılmaz parçası” olduğunu iddia ettiği ama etnik olarak hakim ulus karakterinden ayrılan bölge ya da bölgeler kalmaktadır ve bu durum uluslaşma meselesinin hiç bitmeyecek bir sorun haline gelmesine neden olmaktadır⁴⁵³. Nitekim çok geçmeden kurulan ulus devletler, etnik sorunların giderek derinleşmesi gerçeğine bir yanıt veremeyince diktatörlükler haline gelmişlerdir⁴⁵⁴.

Türkiye’de yapılan tartışmalarda Balkanlardaki bu çatışmaların “emperyalizm” tarafından kışkırtılan yapay hareketler olduğu sıkça işlenen bir tezdir. Şüphesiz ki büyük devlet çıkarlarının ve dünya kapitalizminin bölgeye nüfuz edişinin bu süreçte bir etkinliği olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Nitekim Troçki 1908’de Rus Çarlığı’na “*Balkanlardan Elinizi Çekin!*”, “*Balkan halkları ilişkilerini kendi aralarında düzenleyebilirler; bunu da çarlığın kanlı provokasyonları ve yağcı entrikalarıyla herhangi bir müdahalesi olmadan daha sağlam bir şekilde yapabilirler.*” diye kafa tutar⁴⁵⁵. Benzer bir biçimde yazar eskiden Avrupa diplomatlarının Balkan haritası üzerinde gönüllerince çizgiler çizip “*ulusların kaderini tayin ettiklerini*”, Balkan halklarının bağımsızlaşmasıyla Balkan sorununun onların sorunu haline geldiğini yazar⁴⁵⁶. Troçki’ye göre Balkanlarda halkları bölen ve açık ki bitmeyecek çatışmalara neden olan bu sınırları ortadan kaldırmak için yegâne doğru program “*Balkan Federal Cumhuriyeti*”dir⁴⁵⁷. Tüm bunlara rağmen, Troçki Balkan halklarının uluslaşma hareketlerinin büsbütün temelsiz olmadığını ve yerel dinamiklere dayandığını da farkındadır⁴⁵⁸. Balkan coğrafyasındaki halkların hem Osmanlı İmparatorluğu hem de kendi aralarındaki mücadelelerinin yerel zeminine

⁴⁵¹ Yerasimos, Stefanos; MİLLİYETLER VE SINIRLAR; İletişim; 1994; sf 20

⁴⁵² A.g.e; sf 20

⁴⁵³ A.g.e; sf 65

⁴⁵⁴ A.g.e; sf 77

⁴⁵⁵ Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009; sf 35

⁴⁵⁶ A.g.e; sf 36

⁴⁵⁷ A.g.e; sf 38

⁴⁵⁸ A.g.e; sf 14

tartışılması, bu çalışmanın amaçları açısından son derece belirgin bir dönem taşımaktadır. Zira Balkanlardaki halkların merkezi otorite ve diğer halklarla olan çatışmaları, Romanların da bir biçimde dahil olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun prekapitalist toplumsal tabakalaşmasına karşı gelişen tepkiler olarak da okunabilir.

Bu noktada Kıvılcımlı'nın Balkan halklarının uluslaşma hareketlerine getirdiği tarihsel yaklaşıma değinmek yararlı olacaktır. Ona göre Osmanlı coğrafyasında pre-kapitalist toplumsal tabakalaşma modeli, kapitalist ilişkilerin nüfuzuna rağmen etkisini korumakta ve kendisini bir biçimde yeniden üretmeyi başarabilmektedir. Öyle ki Müslüman ve Türk olmayan unsurlar ekonomik sahada ne kadar üstün olurlarsa olsunlar, imparatorluğun tarihsel toplumsal yapısı içerisinde “Hristiyan” aşağı kast muamelesi görmektedirler⁴⁵⁹. Şehirli lümpenler bile eğer Müslümansa, Hristiyana göre daha ayrıcalıklı bir konumdadır⁴⁶⁰. Kıvılcımlı bu yaklaşımını Marks'ın 1853 yılında Daily Tribune'de çıkan bir yazısına gönderme yaparak da destekler. Marks'a göre: “*Türk, ahval ve şartlara ve yerine göre; işçi, ekinci, küçük çiftçi, tacir, derebeyliğin en aşağı ve en barbar safhasında derebey arazi sahibi, memur veya askerdir. Fakat bütün bu sosyal durumlar içinde Türk, ayrıcalıklı dine ve millete mensuptur; silah taşımak hakkı yalnız onundur ve en yüksek mevkili hristiyan, müslümanların en mütevazisine rastladığı zaman, geri durmaya ve yol vermeye mecburdur.*”⁴⁶¹. Aynı kavramlarla olmasa da Marks ve Kıvılcımlı'nın vardığı sonuca 20. yy başlarında Makedonya'yı gezen İngiliz gezgin Abbott da varır:

“Herhangi bir büyük devletin özgür vatandaşı, Türkiye'de bir yerli Hristiyanın ikinci sınıf konumunu düşünme bile canlandıramaz. Gavur ve Kafir bir Müslüman çocuğa öğretilen ilk sözcüklerdendir. Bu sıfatlar ve çoğu hayvanlar âleminin en pis üyelerinden türetilmiş daha birçok terim, Türklerin Hristiyanlara karşı kullanmaya alışık oldukları hitabet tarzıdır. İki dinden insanlar ne zaman bir araya gelseler Hristiyanların arka sıralarda oturması beklenir. Bir Hristiyan

⁴⁵⁹ Kıvılcımlı, Hikmet; YOL-2 Yakın Tarihten Birkaç Madde; Köxüs Yayınları; İlk Basımı 1978 yılında Yol yayınları tarafından yapılmıştır; sf 8

⁴⁶⁰ A.g.e

⁴⁶¹ A.g.e

Müslümanlarla Hristiyanların birlikte oturdukları bir mekâna gelecek olursa, önce Müslümanlara selam vermek zorundadır. Tüm Müslümanlar, özellikle de sivil veya asker devlet hizmetinde olanlar kendilerine prens muamelesi yapılması gerektiği düşüncesindedirler⁴⁶².”

Kıvılcımlı'ya göre toplumsal tabakalaşmada karşımıza çıkan bu durumun Müslüman “işçi” ya da toplumsal tabakalaşmada daha alt kategorilerde yer olan Müslümanlar üzerindeki etkisi, kendilerini, kendileriyle aynı sosyo-ekonomik kategorideki Hristiyanlardan ziyade, Müslüman “ağa” ve “beylere” yakın görmeleridir⁴⁶³. Kolaylıkla anlaşılabilceği üzere bu durum sınıfsal sosyal özellikleri ne olursa olsun özellikle Hristiyanların belli bir ekonomik birikim ve dünya kapitalizmiyle doğrudan bütünleşme şansı yakaladığı son yüzyıllarda, toplumsal çatışmaların temelinde din bazlı olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Kıvılcımlı bu durumun “Türk işçisinin”, “sanayi gerilik yüzünden ekonomik olarak geri kalması gibi”, sahip olduğu “Müslüman ayrıcalıklılığı” üzerinden de siyaseten geri kalmasına neden olduğunu ileri sürer⁴⁶⁴. Bütün bu değerlendirmelerden hareketle, Kıvılcımlı Balkanlardaki uluslaşma sorununun değerlendirmesi açısından bugün dahi oldukça sarsıcı olan bir yorum yapar. Buna göre Osmanlı'da 1908 Devrimi'ne kadar, Müslüman yönetici sınıfla Hristiyan halkların mücadelesinde, Hristiyan halkların hareketi “devrimci bir özellik” taşımakta, Müslüman “ayaktakımı” bu süreçte karşı cephede yer aldığından “gerici” bir misyon üstlenmektedir⁴⁶⁵. Bugün itibarıyla Kıvılcımlı'nın kavramlarını paylaşmak zorunda değiliz. Öte yandan Balkan coğrafyasında kapitalist ilişkilerin gelişmesine rağmen varlığını koruyan prekapitalist toplumsal tabakalaşmanın, Balkan halklarının uluslaşma girişimleri üzerinde oynadığı rol hakkındaki değerlendirmeleri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle bu analizin Balkan coğrafyasında ilk sol politikleşme deneyimlerinin daha ziyade Müslüman olmayan halklar arasında yaygın olmasının açıklanması açısından kayda değer bir analiz çerçevesi sunduğu da açıktır.

⁴⁶² Abbott, G. F; MAKEDONYA; Akılçelen Kitaplar; Ankara; 2013; sf 203

⁴⁶³ Kıvılcımlı, Hikmet; YOL-2 Yakın Tarihten Birkaç Madde; Köxüs Yayınları; İlk Basımı 1978 yılında Yol yayınları tarafından yapılmıştır; sf 8

⁴⁶⁴ A.g.e; sf 9

⁴⁶⁵ A.g.e; sf 11

Konuya Balkanlarda yaşayan peripatetik kökenli ve yeni yeni oluşmakta olan geç-peripatetik gruplar açısından bakıldığında ise mesele daha da ilginçleşmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun arkaik toplumsal kutuplaşmasında Müslümanların üstünlüğü, Kıvılcımlı'nın dramatik tasnifine katılmasak dahi vergi sistematigi üzerinden okunabilir. Hristiyanlar, Müslümanlardan farklı olarak cizye öderler. Osmanlı İmparatorluğu'nda “Kıpti” olarak tasnif edilen; Romanlar ve Lomlar gibi farklı peripatetik gruplar ise hangi dinden olurlarsa olsun, Müslüman bile olsalar daha az olmak kaydıyla, cizye öderler⁴⁶⁶. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi tasnifi ile sınırları kesin bir biçimde belirtilen prekapitalist toplumsal tabakalaşmasında, “Kıpti” olarak adlandırılan grupların hem Müslümanlardan hem de Müslüman olmayan unsurlardan ayrı bir tabaka teşkil ettiklerini göstermektedir. Müslüman olmayan unsurlar Müslüman olarak cizye ödemekten kurtulma şansına sahip olsalar da “Kıpti” olarak sınıflandırılan gruplar böyle bir imkândan yoksundurlar. Bu nedenle Kıvılcımlı'nın işaret ettiği; Müslüman unsurların ayrıcalıklı pozisyonları nedeniyle toplumsal hareketlere mesafeli ve merkezi iktidara yakın durma halinin Müslüman olsalar dahi “Kıpti” olarak sınıflandırılan gruplar için tam anlamıyla geçerli olamayacağı düşünülebilir. Bir başka deyişle, Kıvılcımlı'nın Müslüman “ayaktakımı” dediği Türk-Müslüman unsurlarla, hakim Osmanlı elitlerinin Hristiyan unsurlara karşı kurdukları ittifaka, Müslüman peripatetik gruplar hiçbir zaman aynı ölçüde dahil olmamışlardır denilebilir. Diğer taraftan peripatetik kökenli grupların kurumsal siyasetle kurdukları ve tam da bu örnekteki gibi ikiliklerin dışında var olmalarından kaynaklanan mesafeli ilişki 19. yy Balkanlarında da karşımıza çıkar. Bütünüyle Müslüman “ayaktakımı” ile bütünleşmezlerken karşı cephede yükselen milliyetçi kabarışın safında da yer almazlar.

Kapitalizmin ülkeye girişiyle beraber Hristiyan toplulukların içerisinde ekonomik olarak güçlenen bir aracı sınıfın ortaya çıkışı, Balkan coğrafyasında uluslaşma hareketlerine önemli bir ivme kazandırırken, Müslüman-Hristiyan kutuplaşmasını daha da derinleştirmiştir. Peripatetik grupların, mevcut bilgilerimiz ışığında, bu kutuplaşmada taraf olmak noktasında çok da istekli olmadıklarını

⁴⁶⁶ Ginio, Eyal; Neither Muslim nor Zimmi: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State; ROMANI STUDIES; Vol 14; No 2; 2004; 117-144; sf 118

söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle, arka planındaki gerekçeler ne olursa olsun Balkanları kasıp kavuran milliyetçi dalganın içerisinde, bölgenin peripatetik kökenli halklarının, özel olarak da Romanların belirgin bir görünürlüğü söz konusu değildir. Ne var ki hayat, peripatetik kökenli Romanlara bütünüyle bu kavganın dışında kalma şansını vermemiştir. Bu çalışma kapsamında görüşülen kaynak kişilerin önemli bir bölümünün, Balkanlarda yaşanan iç savaşlar sırasında, çetelerin saldırısına uğramalarına ve çoğu zaman bu saldırılar sonucunda büyük kayıplar vermelerine ilişkin ataları tarafından kendilerine aktarılan anıları bulunmaktadır. Bir kaynak kişi Roman kadınların, o dönemde çetelerin tecavüzlerinden korunmak için yüzlerini karaya boyadıklarına dair anıları olduğunu ifade eder. Bu kadınlar saldırılardan korunmak için yıkanmamakta, üzerlerinde çamurlu kıyafetlerle gezmektedirler⁴⁶⁷. Şüphesiz ki bu mağduriyetin diğer kutbunda başkaları da bulunmaktadır. 1924 Türk-Yunan Nüfus mübadelesi ile Türkiye'den Yunanistan'a giden Hristiyan Romanların neler yaşadıkları, bu çatışmanın içerisinde nasıl bir mağduriyetle yüzleştikleri ayrıca ele alınmalıdır. Her halükarda, temelleri imparatorluğun tarihsel toplumsal tabakalaşmasına uzanan ve dünya kapitalizminin birikim ihtiyaçları ile büyük devlet politikalarınca şekillendirilen bu özgün uluslaşma süreçlerine peripatetik kökenli gruplar istemeden de olsa dahil olmuş; son derece sancılı bir sürecin sonucunda kendilerini Yunan, Bulgar, Arnavut ya da Türk ulus kimliklerinin bir parçası olarak bulmuşlardır.

Şimdiye kadar aktarılan Osmanlı Balkanlarındaki, peripatetik kökenli grupların da dahil olduğu toplumsal tabakalaşmaya ilişkin değerlendirmeler çalışmanın sonraki bölümlerinde yapılacak olan analizlerde sıkça başvurulacak bir dizi anahtar perspektifi içermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal tabakalaşmasına gönderme yapılması gerektiğinde bu perspektiflere yeniden başvurulacaktır.

⁴⁶⁷ Kaynak Kişi: A.Z. Çiçekçi, Kuştepe sakini. İlk Görüşme: 19.06.2009

Roman tütün işçilerini yaratan Balkan coğrafyası analiz edilirken yerel ekonomik faktörler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yy itibarıyla belli bir ticaret sermayesi ortaya çıkmıştır⁴⁶⁸. Ne var ki yerel ve küresel tarihsel konjonktür bunun bir manifaktür sermayesine dönüşümüne ve giderek de yerel bir endüstrinin doğuşuna izin vermemiştir⁴⁶⁹. Buna karşılık bu ülkede üretimin yapılmadığı anlamında gelmez. Batılı anlamda kapitalist çalışma ilişkileri gelişmemiş olsa da Osmanlı'da yerel tipte üretim birimleri vardır⁴⁷⁰. 19. yy'da Osmanlı'nın bu yerel üretim dokusu ciddi yaralar alır⁴⁷¹. Buna karşılık metropol kapitalizminin malları ülkeye girmekte, işlenmiş ve yarı işlenmiş hammadde kapitalist metropollere ihraç edilmektedir. Bu süreçte ağırlıklı olarak yabancı dil bilen Ermeni ve Rum tüccarların oluşturduğu bir aracı sınıf gelişir. Müslüman tüccarlar da yok değildir⁴⁷². 20. yy başında Balkanlarda kapitalizmin gelişimini değerlendiren Marksist yazarlar, bu gelişmeyi tipik çevre kapitalizminin yapılanması olarak tarif ederler. Buna göre Avrupa'nın endüstriyel kapitalizmi “yerel kapitalizmi” bağımlı hale getirmiş, bu dışsal müdahalenin etkisiyle Balkanlarda modern endüstriyel işletmeler ve demiryolu sistemleri kurulmuştur⁴⁷³. “Küçük burjuvazi” bu gelişmeler karşısında teslim bayrağını açmıştır⁴⁷⁴. Troçki'ye göre Balkan pazarının birçok küçük devlete bölünmesi yerel bir sanayinin gelişimine ket vurmaktadır⁴⁷⁵. Bununla birlikte Kıvılcımlı, Balkan coğrafyasının pre-kapitalist yapıları aşma noktasında Osmanlı Türkiye'si'nden daha başarılı olduğunu, Osmanlı'nın doğu ve güneye doğru “Asya”, batıya ve kuzeye doğru “Avrupa” olduğunu ileri sürer⁴⁷⁶. Kıvılcımlı'ya göre Balkan devletlerinin imparatorluğun Asya topraklarındaki halk topluluklarından yarım yüzyıl daha önce bağımsızlıklarını ilan etmesi Balkanlardaki bu görece ileri gelişmenin bir sonucudur⁴⁷⁷. Yine Kıvılcımlı

⁴⁶⁸ Küçükömer, İdris; DÜZENİN YABANCILAŞMASI; Profil; 2009; sf 41

⁴⁶⁹ A.g.e; sf 42

⁴⁷⁰ Kıvılcımlı, Hikmet; YOL-2 Yakın Tarihten Birkaç Madde; Köxüs Yayınları; İlk Basımı 1978 yılında Yol yayınları tarafından yapılmıştır; sf 6

⁴⁷¹ A.g.e; sf 7

⁴⁷² A.g.e; sf 7-8

⁴⁷³ Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009; sf 37

⁴⁷⁴ A.g.e; sf 37

⁴⁷⁵ Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009; sf 51

⁴⁷⁶ Kıvılcımlı, Hikmet; YOL-2 Yakın Tarihten Birkaç Madde; Köxüs Yayınları; İlk Basımı 1978 yılında Yol yayınları tarafından yapılmıştır; sf 12

⁴⁷⁷ A.g.e; sf 12

biraz aceleci bir tavırla Balkanlarda ilerinin Hristiyan halk kitleleri, gerinin ise Müslüman Osmanlı İmparatorluğu olduğunu söyleyerek, imparatorluğun bu coğrafyadan çıkışı ile bölgenin pre-kapitalist ilişkilerden temizlendiğini iddia eder⁴⁷⁸. Yazarın bu noktada fazla ileri gitmiş olduğu düşünülebilir. Buna karşı çevre tipi kapitalist ilişkilerin Balkanlara daha erken girdiği, özellikle kimi mamul mallar ve yarı-işlenmiş hammaddelerin üretildiği sanayi tesislerinin Balkanlarda daha erken tarihlerde geliştiği ve özellikle Müslüman olmayan Balkan halkları arasında sendikal ve sosyalist hareketlerin bu dönemde ciddi bir taban bulabildiği bilinen bir gerçektir.

Bu çalışma bağlamında asıl önemli olan nokta Balkanlarda gelişen kapitalist ilişkilerin bu coğrafyada çok yoğun bir emek talebini ortaya çıkarıyor oluşudur. Bu gelişmelerin sonucunda Osmanlı Balkanlarının belli bir bölgesinde peripatetik kökenli Romanlar büyük kitleler halinde tütün sektöründe istihdam edilecek, üretim birimlerinde farklı etnik kökenlere ve farklı dinlere mensup işçilerle birlikte çalışacak ve bu çalışma deneyimi onların kurumsal siyasetle yoğun bir biçimde bütünleşmelerinin önünü açacaktır.

4.1.1 Balkanlar'da Geç-Peripatetik Grupların Ücretli İstihdam Deneyimleri ve Tütün İstihdamının Genel Karakteri

Balkan coğrafyasında peripatetik kökenli grupların işgücünden yararlanma fikri çok da yeni sayılmaz. Farklı biçimlerde de olsa, “Kıpti” ya da “Çingene” olarak tasnif edilen büyük ölçüde topraksız ve hayvan sürülerine sahip olmayan peripatetik toplulukların işgücünden, genel olarak ücretli istihdam, Romanya (Eflak ve Boğdan) özelinde ise kölelik temelinde yararlanılmıştır.

Romanya'daki “Çingene” köleler genellikle manastırların ya da soyluların emrindeydiler. Tarımda, çeşitli zanaatların icrasında, eğlence sanatlarında ve ev işlerinde kullanılıyorlardı⁴⁷⁹. Ayrıca yılın belli bir zamanında yaptıkları belli bir

⁴⁷⁸ Kıvılcımlı, Hikmet; YOL-2 Yakın Tarihten Birkaç Madde; Köxüs Yayınları; İlk Basımı 1978 yılında Yol yayınları tarafından yapılmıştır; sf 14

⁴⁷⁹ Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇİNGENELER;

ödeme karşılığı geleneksel mesleklerini ve müşteri toplulukları arasındaki yolculuklarını sürdüren peripatetik gruplar da köle statüsündeydi⁴⁸⁰. Köleliğin tamamen kaldırılabilmesinin ancak 1864 anayasası ile Romanya'nın resmen kuruluşunun ardından gerçekleştiği düşünülmektedir. Romanya'daki bu “kölelik” ilişkisinin fiili olarak diğer istihdam biçimleri ile ilişkisi ve bunun Romanya'da niye hukuken bu biçimde tanımlandığı şüphesiz ki bilahare ele alınması gereken temel bir tartışma konusudur. Bununla beraber, peripatetik grupların bir çoban göçebe kabile ya da bir devlet bünyesinde şu veya bu statüde bağlı hale gelebildiği ve bu ilişkinin dönem dönem kölelik ilişkisini çağrıştırabildiğini hatırlamakta fayda var.

Ücretli istihdam söz konusu olduğunda bu konuda farklı Balkan ülkelerinden gelen gözlemler bulunmaktadır. Dünya kapitalizmin dönemsel ihtiyaçlarına uygun olarak hammadde ihracının yaygınlaşması tarımın bu coğrafyadaki önemini arttırmıştır. Bu dönemde yer yer küçük çaplı tarım yapan peripatetik gruplara ve tarım işçisi olarak çalıştırılan peripatetik gruplara ilişkin çok sayıda kayıt vardır⁴⁸¹. Troçki 20. yy başlarında Romanya'da, “Çingene” obalarının Rumen köylüler tarafından normalin çok altında bir ücretle istihdam edildiklerini söyler ve bu durumu “Çingenelerin” hesapları kontrol edecek bilgiden yoksun olmasına bağlar⁴⁸². Troçki'nin, köylülerin tarlalarında obalarının çalışmasına izin verilmesi için “Çingenelerin” temsilci gönderdiğini anlatması, durumun “hesapları kontrol edecek bilgiden yoksun olmanın” ötesinde çaresizlikle ilişkili olduğunu göstermektedir⁴⁸³. Bu örnek soy-klan-kabile (oba) bağlarını yitirmemiş peripatetik grupların, bu dönemde toplu halde tarım üretiminde istihdam edilmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Diğer taraftan tarım işçiliği, peripatetik kökenli gruplar tarafından yapılmaya başlanılan yegâne ücretli çalışma pratiği değildir. Örneğin Bulgaristan Sliven'de 19. yy ortalarında mahalleler oluşturan Hristiyan Romanlar yerel tekstil sektöründe

Homer; 2004; sf 99

⁴⁸⁰ A.g.e; sf 99

⁴⁸¹ A.g.e; sf 76

⁴⁸² Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009; sf 627

⁴⁸³ A.g.e; sf 627

istihdam edilmişlerdir⁴⁸⁴. 1836 yılında “fabrika adam” olarak anılan Bulgar Dobry Jeliaknov devlete, özellikle de Osmanlı ordusuna kumaş üretmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk modern tekstil imalathanesini kurmuştur. Söylenildiğine göre bu imalathanenin ana işgücü Slivenli geç-peripatetik Roman gruplarıdır⁴⁸⁵. Marushiakova'ya göre bunun nedeni o dönemde Bulgarların ya tarımla ya da küçük zanaatçılık ve tüccarlıkla uğraşmalarıdır. O dönem için temel serbest işgücü “Çingenelerdir”. Zamanla tekstil sanayinde çalışan “Çingene” ailelerinden oluşan bir işçi sınıfı ortaya çıkar. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Sliven'de birkaç yeni fabrikanın açılması ve bu kentin önemli bir tekstil sanayi merkezi haline gelmesiyle birlikte sayıları önemli ölçüde artar⁴⁸⁶. Süreç içerisinde sendikalara ve sosyalist işçi hareketlerine dahil olmuşlardır⁴⁸⁷. Daha sonra sosyalist dönemde bu bölge, Doğu Bloku'nun ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir sanayi merkezi olarak gelişmiştir⁴⁸⁸.

Sliven'deki ücretli çalışma deneyimi aynı zamanda geç-peripatetik grupların ortaya çıkışı ile ilgili de hassas bir örnektir. Bu bölgede tekstil sektöründe istihdam edilen Hristiyan Romanlar ağırlıklı olarak Nikola Kochev mahallesinde yaşamaktadırlar⁴⁸⁹. Soy-klan-kabile ilişkilerinin nispeten zayıfladığı Roman grupları tarafından kurulan ve kendi içinde heterojenlik gösteren bu mahallenin sakinleri⁴⁹⁰, tam da bu özellikleri nedeniyle habitus ve kültürel sermayelerini daha kolay bir biçimde yeni koşullara uyarlayabilmektedir. Yine kendi içlerinde Roman etnik özelliklerini daha fazla korumuş, daha az küçük aile birimlerine parçalanmış olmaları da altı çizilmesi gereken bir özellikleridir⁴⁹¹. Hem bu özellikleri, hem de yaşadıkları politikleşme deneyimleri ile Nikola Kochev Mahallesi'ndeki Romanlar, Roman tütün

⁴⁸⁴ Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; POVERTY AND ETHNICITY; International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations; 2000; <http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf>; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf 3

⁴⁸⁵ Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇİNGENELER; Homer Kitapevi; 2004; sf 81

⁴⁸⁶ A.g.e; sf 81

⁴⁸⁷ Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; POVERTY AND ETHNICITY; International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations; 2000; <http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf>; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf 19

⁴⁸⁸ A.g.e; sf 19

⁴⁸⁹ A.g.e; sf 19

⁴⁹⁰ A.g.e; sf 19

⁴⁹¹ A.g.e; sf 19

işçileri ile benzeşmektedirler.

Bu çalışmanın merkezinde yer alan Roman tütün işçilerinin politikleşmiş unsurlarına ev sahipliği yapan Yunanistan ve Makedonya coğrafyasında tütün ihracının artışı, genel olarak coğrafyanın kapitalizmle hammadde ihracı temelinde ilişki kuruyor oluşuyla bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Ayrıca tütün tarımının yanı sıra, tütün hammaddesinin yarı işlenmiş hale getirildiği üretim tesisleri de tütün işçilerinin önemli istihdam birimleridir.

Roman tütün işçilerinin politikleşmiş unsurlarının içinden çıktığı Selanik bölgesi, imparatorluğun diğer bölgelerine göre kapitalizmle çok daha üst düzeyde bir ilişkilene içine girmiştir. Selanik, Siroz (Serez), Drama ve Taşoz sancakları Selanik vilayeti'ne bağlı bulunmaktadır⁴⁹². Oldukça geniş bir coğrafyayı kapsayan ve 1912 öncesi 1.142.940⁴⁹³ kişilik bir nüfusa ev sahipliği yapan vilayet, hem Avrupa'ya hem de İstanbul'a bağlanan önemli bir tren yolları ağının düğümlendiği bir bölge durumundadır⁴⁹⁴. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam dış ticaretinin neredeyse 1/7'si bu bölge üzerinden gerçekleştirilmektedir. İhraç mamuller tütün, pamuk, deri ve ipek kozası, ithal mamuller ise mamul ürünler, dokumalar ve kimi tarım ürünleridir⁴⁹⁵.

Tütün istihdamının Selanik'in özellikle belli bölgelerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Kavala, Drama, Serez ve İskeçe Yunanistan'ın en önemli tütün üretim bölgeleridir⁴⁹⁶. 1910 yılı itibarıyla İskeçe'de 6000, Drama'da 5000, Kavala'da

⁴⁹² Selanik Vilayeti; LOZAN MÜBADİLLERİ VAKFI; <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/15-mubadele-icerikler/mubadele-bolgeleri/81-selanik-vilayeti>; Link 25.11.2013 tarihinde alınmıştır.

⁴⁹³ A.g.e

⁴⁹⁴ Dumont, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 28

⁴⁹⁵ A.g.e; sf 28

⁴⁹⁶ Sosyalist Enternasyonel Başkanlık Kuruluna Sunulan Rapor. Avrupa Türkiye'sinde Sosyalist Hareket 1910; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; 66

ise 16.000 işçi çalışmaktadır⁴⁹⁷. 20. yy başı itibarıyla Kavala'da tütün alanında istihdam edilen nüfus, toplam nüfusun %60'ını oluşturmaktadır⁴⁹⁸. Nitekim günümüzde bu geçmişin izlerini yaşatmak amacıyla Kavala'da bir tütün müzesi açılmıştır. 1892 ile 1910 yılları arasında Kavala, Selanik ve İskeçe'den yapılan tütün ihracı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam tütün ihracatının yarısını oluşturmaktadır⁴⁹⁹. Buralarda tütün tüccarları önemli bir toplumsal kategori oluştururlar. Tütün tüccarlarına ait konaklar devrin zenginlerinin konut zevkini yansıtır. Bu ailelerin toplumsal kökenlerinin anlaşılması noktasında, yine ünlü tütün tüccarlarından Kavalalı ailesine dair hatıralar oldukça ilgi çekicidir. Tütün tüccarı Hüseyin Kavalalı'nın ailesi Kavala'ya yakın olan Çerepyan köyünün toprak zenginlerindedir. Ailesine ait üç çiftlik bulunmaktadır. Zamanla Kavala merkezine yerleşip ticaret yapmaya başlar⁵⁰⁰. Babasının isminin İbrahim Paşazade olmasına bakılırsa aile muhtemelen yönetici sınıfın yerel unsurlarından ya da iltizamlar yoluyla bunlara eklemlenenlerdir⁵⁰¹. Kısa zamanda Kavala'da açtıkları İbrahim Paşazade ve Oğulları tütün fabrikası ham tütünün yarı işlenmiş hale getirildiği önemli merkezlerden biri olur⁵⁰². Ailenin sahibi olduğu konaktaki yaşamları saray hayatını aratmaz. Zaten evdeki çalışanlardan sorumlu olan Süleyman Efendi'de saraydan çıkmadır⁵⁰³.

Gila'ya göre 19. yy'da Yunan Makedonya'sında, tütün endüstrisinde istihdam edilen 20.000 kişi vardır⁵⁰⁴. Burada herhangi bir yanlış anlaşılmanın önüne geçebilmek için bu rakamın tamamen Romanlardan oluşmadığını hatırlamak yararlı olacaktır. Aksine tütün üretiminin yaygın olduğu Selanik'te, örneğin sektörde

⁴⁹⁷ Sosyalist Enternasyonel Başkanlık Kuruluna Sunulan Rapor. Avrupa Türkiye'sinde Sosyalist Hareket 1910; OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; 66

⁴⁹⁸ Nacar, Can; Tobacco Workers in the Late Ottoman Empire: Fragmentation, Conflict, and Collective Struggle; GRADUATE SCHOOL OF BINGHAMTON UNIVERSITY STATE UNIVERSITY OF NEWYORK; 2010; sf 24

⁴⁹⁹ Nacar, Can; a.g.e; sf 20

⁵⁰⁰ Emeç, Zeynep; KAVALALI AİLESİ; Destek Yayınları; 2013; sf12

⁵⁰¹ A.g.e; sf12

⁵⁰² Emeç, Zeynep; KAVALALI AİLESİ; Destek Yayınları; 2013; sf15

⁵⁰³ A.g.e; sf22

⁵⁰⁴ Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sehic, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf 127

istihdam edilen 8.000 kadın işçinin büyük bölümünü bölgenin demografik yapısı ile uyumlu olarak Yahudi kızlar oluşturmaktadır⁵⁰⁵. Kayıtlar Selanik Vilayeti'nin farklı bölgelerinde yoğunlukları değişmekle birlikte Rumların, Yahudilerin, Bulgarların, Romanların ve Roman olmayan Müslümanların sektörde istihdam edildiklerini göstermektedir.

Politikleşmiş Roman tütün işçilerinin temel yoğunlaşma alanı olan Yunan Makedonyası'nda da geç-peripatetik grupların yolları çeşitli biçimlerde ücretli istihdam ve yer yer küçük üreticilikle kesişmektedir. 1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye'ye gelen göçmenlere ait pek çok kritik bilgiye ulaşılabilen son derece temel bir kaynak durumunda olan Cumhuriyet Arşivi'ndeki tasfiye talepnamelerinin bazılarında, taleptenmenin ait olduğu kişi ya da ailenin Kıpti oluşu ayrıca belirtilmiştir. Her ne kadar mübadeleye dahil olan bütün peripatetik grupları ve Romanları kapsıyor olmasa da, Kıpti olarak tasnif edilmiş kişi ve ailelere ait 271 tasfiye talepnamesinden yola çıkılarak mübadeleye dahil olan bölgelerdeki peripatetik grupların ücretli istihdamla ilişkisi hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Şüphesiz ki Kıpti mahallesi olarak sınıflandırılmış yerleşimlerden gelen⁵⁰⁶ mübadillerin önemli bir bölümüne, özellikle 1924 sonrası Kıpti kaydı düşülmüş olmaması⁵⁰⁷ elimizdeki Kıpti kayıtlı 271 tasfiye

⁵⁰⁵ Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Schick, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf 127

⁵⁰⁶ Selanik Vilayeti dâhilinde Kavala kasabasında sur haricinde yeniden teşkil edilen Kıpti mahallesinin Yeni Mahalle'den ayrılarak Küçük Mahalle namıyla isimlendirilmesi.

Tarih: 29/Z /1316 (Hicrî) Dosya No:1306 Gömlek No:97923 Fon Kodu: BEO

⁵⁰⁷ Örneğin:

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Küçükmahalle'den gelen tütün amelesi ...'ya ait tasfiye talepnamesi.

Tarih: 9/1/1924 Sayı: 2671 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 923.3481..1.

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Küçükmahalle'den gelen amele ...'e ait tasfiye talepnamesi.

Tarih: 5/1/1924 Sayı: 1815 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 879.3209..11.23

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Küçükmahalle'den gelen ...'e ait tasfiye talepnamesi.

Tarih: 10/1/1924 Sayı: 2673 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 923.3481..2.4 Selanik vilayeti

Drama livası Kavala kazası Küçükmahalle'den gelen ...'ye ait tasfiye talepnamesi.

Tarih: 10/1/1924 Sayı: 2674 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 923.3481..3.

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Küçükmahalle'den gelen tütün amelesi ...'ye ait tasfiye talepnamesi.

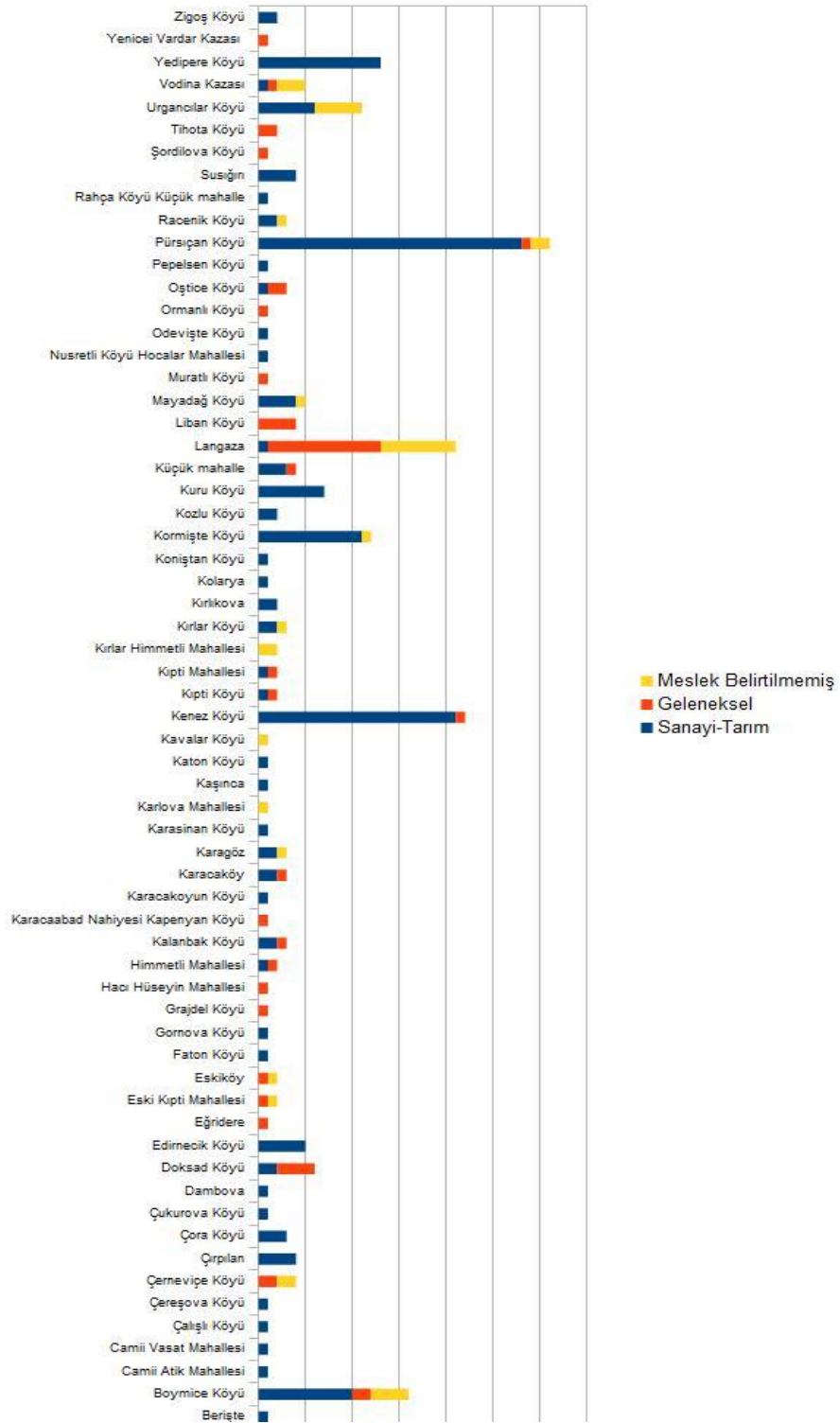
Tarih: 10/1/1924 Sayı: 2675 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 923.3481..4.

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Küçükmahalle'den gelen tütün amelesi ...'e ait tasfiye

talepnamesinin temsil gücünü önemli ölçüde kısıtlı hale getirmektedir. Yine de yazılı belge niteliği taşıması nedeniyle bu belgelerin katalog kayıtlarındaki özetlerinin bile mübadeleye dahil olan peripatetik grupların çalışma biçimlerine dair genel bir fikir edinmemizi mümkün kıldığı da açıktır.

Kıpti kayıtlı mübadillere ait 271 tasfiye talepnamesinden 36'sı amele, 49'u çiftçi, 5'i orakçı, 36'sı rençber olarak kayıt edilen kişilere aittir. Sonuç olarak tütünle bağlantılı işlerde çalışanlar dışında % 46'ya yakın bir oranla ücretli istihdam ya da küçük üretim temelli tarım faaliyetinin mübadeleye dahil olan bölgelerdeki Roman peripatetikleri arasında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Buna tütünle bağlantılı ekonomik faaliyetlerde çalışanlara ait 45 tasfiye talepnamesi de eklendiğinde karşımıza % 63 gibi son derece yüksek bir oran çıkmaktadır.

20. yy başlarında Yunanistan'daki Müslüman Romanlar arasında karşımıza çıkan bu temsili tablo ücretli istihdam ve küçük üretimin yaygınlığına ve geleneksel peripatetik faaliyetlerin terk edilmeye başlandığına ilişkin çok önemli bir fikir vermektedir. Tasfiye talepnamelerine daha yakından bakıldığında ise gelişmenin bölgesel boyutları da olduğu görülmektedir. Tablo 3'te meslekler sanayi-tarım, geleneksel ve meslek başlıkları altında üç kategoriye ayrılmıştır.

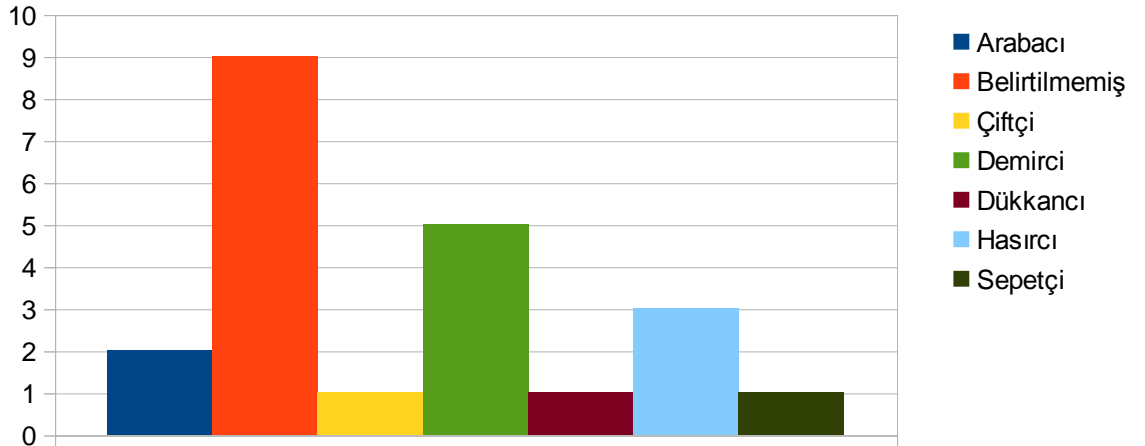

Tablo 3: Kipti adıyla kayıt edilmiş mübadillere ait tasfiye taleplerine göre çalışma alanları

Tabloda ilk dikkati çeken nokta, Kıpti adıyla tasnif edilmiş mübadillerin geldiği bölgeler içerisinde sanayi ve tarım; ücretli ve kendi hesabına çalışmanın yoğunlaştığı bölgelerde belirgin bir nüfus yoğunlaşmasının varlığıdır. Selanik livasına bağlı olan Langaza hariç geleneksel peripatetik geçim yolları daha ziyade az sayıda mübadilin geldiği bölgelerde yoğunlaşmış gibi gözükmektedir. Mübadele öncesinde 164 dükkan, 14 Han ve bir un fabrikasının bulunduğu Langaza'da nüfusun geneli tarım ve hayvancılık yaparak geçimlerini temin etmektedir⁵⁰⁸. Bu bölgedeki peripatetik gruplar arasında ise demircilik ve hasırcılık gibi geleneksel meslekler varlığını korumakta ve Tablo 5'te görüldüğü üzere çoğunluğu teşkil etmektedir.

Langaza-Meslek Dağılımı

Kıpti kayıtlı Mübadele tasfiye taleplerine dayanır

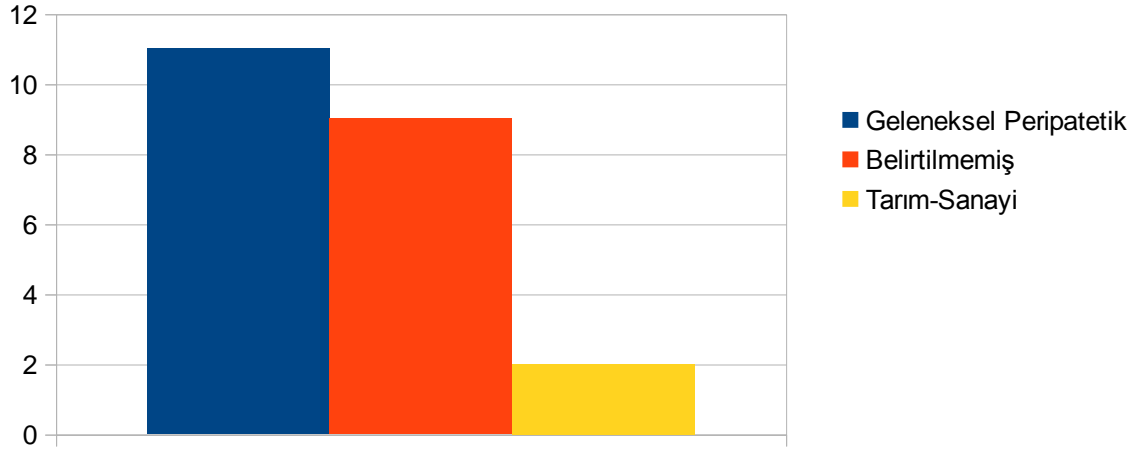

Tablo 4: Langaza Meslek Dağılımı

⁵⁰⁸ Langaza; LOZAN MÜBADİLLERİ VAKFI; <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/15-mubadele-icerikler/mubadele-bolgeleri/85-langaza>; Link 29.11.2013 tarihinde alınmıştır.

Langaza-Çalışma Biçimleri

Kıpti kayıtlı Mübadele tasfiye taleplerine dayanır

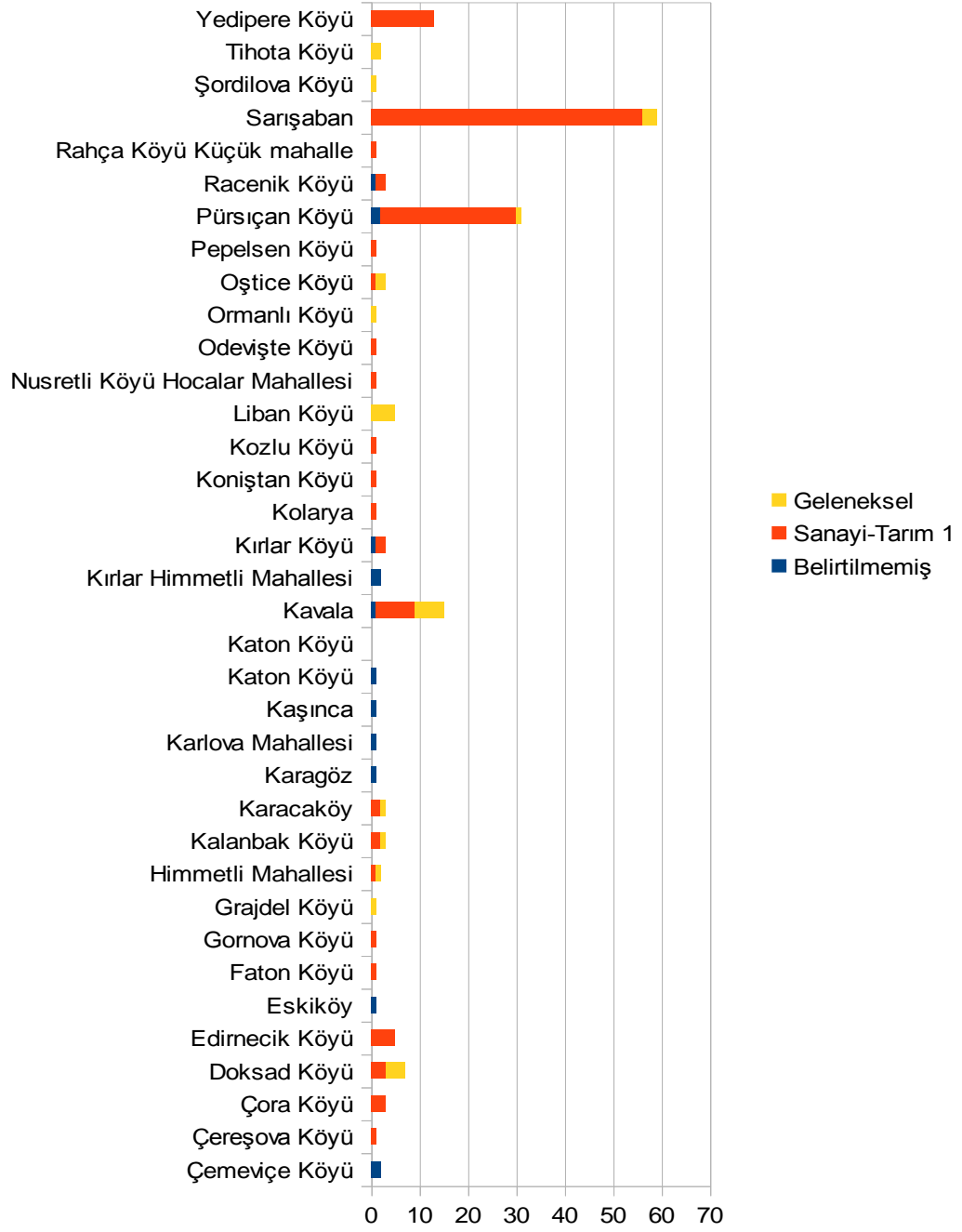

Tablo 5: Langaza Çalışma Biçimleri

Kıpti kayıtlı mübadillerin Drama, Serez ve Selanik livalarındaki meslek dağılımını gösteren grafikler ise tersi bir sonucu ortaya koyar. Drama ve Serez'de sanayi-tarım temelli, ücretli ve kendi hesabına çalışma ilişkisi açık bir biçimde baskın hale gelmiştir. Drama ve Serez iki büyük Liva olarak peripatetik Romanların yeni çalışma ilişkilerini benimsediği önemli bölgeler olarak ortaya çıkarlar. Yani tütün üretiminin geliştiği, kapitalist metropollerle bütünleşmenin önemli bir noktaya geldiği Selanik Vilayeti'nin bu bölgelerinde peripatetik Romanlar, en azından Kıpti kayıtlı tasfiye taleplerinde adı geçenler, ağırlıklı olarak geleneksel mesleklerinin dışındaki ekonomik faaliyetler üzerinden geçimlerini sağlamanın arayışı içerisine girmişlerdir.

Drama-Meslekler Dağılımı

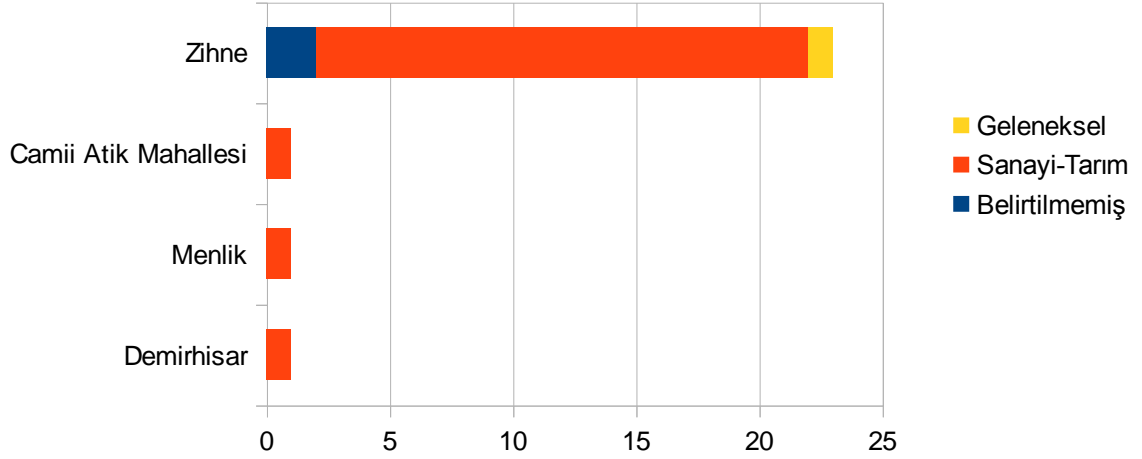
Kıpti kayıtlı Mübadele tasfiye taleplerine dayanır

Tablo 6: Drama-Çalışma Biçimleri

Serez (Siroz)-Meslek Dağılımı

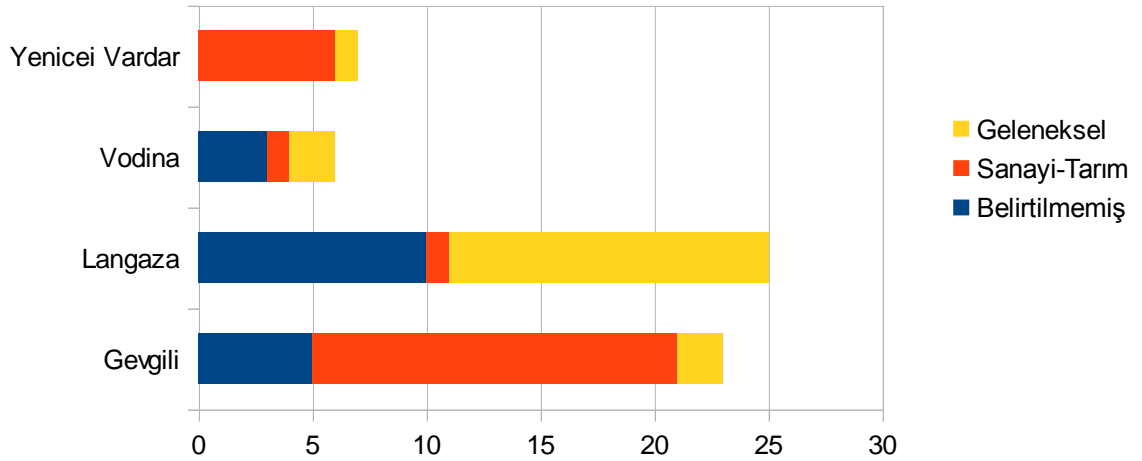
Kipti kayıtlı Mübadele tasfiye taleplerine dayanır

Tablo 7: Serez (Siroz) Çalışma Biçimleri

Selanik Livası-Meslek Dağılımı

Kipti kayıtlı Mübadele tasfiye taleplerine dayanır

Tablo 8: Selanik Livası .Çalışma Biçimleri

Roman tütün işçilerinin, atalarının Balkanlardaki yaşamlarına ilişkin tanıklıkları; bu coğrafyada peripatetik kökenli ve geç-peripatetik grupların ilk ücretli

çalışma deneyimleri ile ilgili bilgi sahibi olmamızı ve Roman nüfusun tütün üretim bölgelerinde toplanması sürecini izlememizi mümkün kılar. Örneğin tütün işçisi Erdinç'in dedesi demircidir. Sığır ve koyunlar için çan yapmakta, geçimini bu zanaat ürünlerini satarak karşılamaktadır⁵⁰⁹. Soy-klan-kabile yapısının çözüldüğü bir gruba mensup olmasıyla bağlantılı olarak dedenin ölümünün ardından ailesi kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalırlar⁵¹⁰. Erdinç'in babası Ali de Doyran Doksat Çiftliği'nde Şerif Kahya'nın yanında iş bulur⁵¹¹. Böylesi çiftlikler söz konusu bölgede son derece yaygındır. İmparatorluğa kapitalist ilişkilerin nüfuzunun sosyal yapıdaki en önemli etkilerinden biri, hammadde ihracında rol oynayan büyük tarım çiftliklerinin, yerel üretim ilişkilerinin üzerine oturtulmasıdır. Yerli yönetici sınıflar arasında bu tarzdaki çiftliklere sahip çok insan vardır. Bunlardan biri olan Doyran Doksat Çiftliği'nde bir süre çobanlık yapan Ali, Şerif Kahya Ali'nin kızı Hatice ile evlenir⁵¹². Çok geçmeden bu döneme ait pek çok anlatıda karşılaşılan çete baskınları nedeniyle çiftlik dağılır⁵¹³. Ali askere alınır, Hatice ise bir süre çaresizlik koşullarında çevre köyleri dolaştıktan sonra Drama'nın Kavala kazasına giderek tütün işçiliği yapmaya başlar⁵¹⁴.

Drama gibi gelişen merkezlerde, özellikle soy-klan-kabile ilişkileri çözülmeye başlamış ve ekonomik kararlarını daha küçük birimler halinde alabilen, esnek bir habitusa sahip birey ya da aile toplulukları için çok çeşitli imkânlar söz konusudur. Örneğin Ersüren'in dedesi Âdem de Drama'da bir süre bahçecilik yaparak geçimini temin etmiştir⁵¹⁵. Aynı şekilde Orakçı'nın dedesi Tahir şehrin dışında yaşadığı dere kenarında bahçecilik yaparak ailesinin ihtiyaçlarını karşılar⁵¹⁶. Otar'ın dedesi Memiş ise, bahçesinde yaptığı küçük çaplı üretimi pazarda satmaktadır⁵¹⁷. Bu dönemde özellikle Drama'da yaşayan aileler arasında bahçeciliğin yaygın bir faaliyet

⁵⁰⁹ Aydemir, Aydın; HERŞEYE RAĞMEN; Güldikeni Yayınları; 2000; sf 13

⁵¹⁰ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 15

⁵¹¹ A.g.e; sf 15

⁵¹² A.g.e; sf 16

⁵¹³ Aydemir, Aydın; a.g.e; sf 16

⁵¹⁴ A.g.e; sf 30

⁵¹⁵ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 9; CİNGENEYİZ.ORG; 05.01.2013; <http://www.cingeneyiz.org/stm9.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁵¹⁶ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 8; CİNGENEYİZ.ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm8.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁵¹⁷ A.g.e

olarak sürdürülüyor oluşu, peripatetik kökenli grupların geleneksel geçim stratejilerin işlemez hale gelmeye başladığı bu dönemde tarımsal geçim stratejilerinin denendiğini göstermektedir. Genellikle farklı bölgelerden gelen ailelerin, bu meslek için uygun özellik gösteren alanlarda kurulmuş toplu Roman yerleşimlerine, ayrı ayrı aileler halinde geldikleri ve burada kendi hesaplarına çalışmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan Drama'da 19. yy sonlarından itibaren tütün işçiliğinde çalışan Romanların varlığı da bilinmektedir. Nitekim bir yandan bahçecilik yapmakta olan Özbaskıcı'nın dedesi Halil mevsimi geldiğinde tütün tarlalarında işçi olarak çalışmaktadır⁵¹⁸. Gökçen'in babası Vuruk Drama'da tütün tarlalarında çalışır. Kışları ise ayakkabı boyacılığı yapmaktadır⁵¹⁹. Drama dışındaki başka merkezlerde de aynı sosyolojik özellikleri gösteren aileler ve onların yaşadıkları geç-peripatetik yerleşimleri vardır. Örneğin Özbaskıcı'nın bugün Makedonya sınırları içerisindeki Pürsıçan'da yaşayan babası kasaba kenarında bir mahallede yaşamaktadır. Buranın sakinleri kasabanın inşaat, tamir, onarım işlerini görmekte; tütün ve diğer ürünlerin yetiştirildiği tarlalarda çalışmaktadır⁵²⁰. İç savaşlar nedeniyle kırsal yerleşimin tahrip olması ve tarımın durma noktasına gelmesi ile buradan ayrılıp Drama'daki Sur dibinde, dere kenarında oluşmaya başlayan Teneke Mahallesi'ne gelirler. Yazları tütün tarımcılığı, kış aylarında ise hastane önünde ayakkabı boyacılığı yapmaktadır⁵²¹. Bu dönemde geleneksel meslekler tümüyle bırakılmış değildir. Soy-klan-kabile ilişkilerini koruyarak peripatetik ilişkileri sürdüren gruplar olduğu gibi, geleneksel mesleklerini uygun talebi bulabildikleri alanlarda küçük aile birimleri halinde sürdürenler de vardır. Örneğin Şutsur'un dedesi Ahmet, Radovişte kasabası yakınlarında bir köyde sepetçilik yapar. Bununla birlikte geçinmesi için bu yeterli olmadığından köyün tarla ve bahçelerinde tarım işçisi olarak çalışır⁵²². Bu köyün de iç savaş nedeniyle baskınlara uğramasının ardından, karısı ile birlikte canlarını zor

⁵¹⁸ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 1; CİNGENEYİZ.ORG; 07.03.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁵¹⁹ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 5; CİNGENEYİZ.ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm5.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁵²⁰ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 3; CİNGENEYİZ.ORG; 13.4.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm3.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁵²¹ A.g.e

⁵²² Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 2; CİNGENEYİZ.ORG; 13.4.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm2.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

kurtarıp Drama'daki Teneke Mahallesi'ne sığınır⁵²³.

Örneklerin alındığı ailelerin ortak özelliği soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözülmeye başladığı ve buna karşılık etnik özelliklerin tümüyle ortadan kalkmadığı bir gruba mensup oluşlarıdır. Bahçecilikten inşaat işçiliği ve tarım işçiliğine kadar çok çeşitli geçim stratejilerini geleneksel peripatetik geçim stratejisinin yerine ikamet etmeye çalışan bu aileler, bu süreçte daha rasyonel olduğu için küçük aile birimleri halinde hareket etmeye başlamışlardır. Bu arada savaş ve kırsallığın sınırlanması gibi muhtelif nedenlerden ötürü kalabalıklaşmaya başlayan Drama'daki Teneke Mahallesi'ne biraz daha yakından bakmakta fayda vardır. Tipik bir geç-peripatetik yerleşimi olan Teneke Mahallesi, heterojen bir yapı özelliği göstermektedir. Sadece tek bir boyun, klan-kabile grubunun yerleşimi değildir. Farklı farklı gruplardan aileler burada bir çatı altında toplanmakta; “Çingene” olarak adlandırılmanın yarattığı dışlayıcı pratiklerin karşısında kendi yaşam döngülerini üretebilmek için bu mahallede bir araya gelmektedirler. 1899 yılına ait bir arşiv belgesinde, o dönem Drama'ya bağlı olan Kavala kazasında sur dışında bir “Kıpti” mahallesi ortaya çıktığı ve bu mahallenin ayrı bir mahalle haline getirilerek “Cedit Kıpti Mahallesi” adı verildiği ifade edilir⁵²⁴. Sözlü tarih verilerinde bahsedilen Teneke Mahallesi'nin de sur dışında olduğu bu noktada anımsanmalıdır. Nitekim 1903 yılına ait bir başka belgede ise Kavala kasabasından bulunan eski “Kıpt-i Müslim Mahallesi”nin adının Dere Mahallesi olarak değiştirilmesi de buranın dere kenarında kurulduğunu vurgulayan sözlü anlatılarla uyum içerisindedir⁵²⁵. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye Yunanistan'dan gelen kimi mübadillere ait evraklarda, bu kişilerin Drama livası Kavala kazası Teneke Mahallesi'nden geldiklerinin belirtilmesi ve çoğunun tütün işinde çalıştıklarına dair kayıtların varlığı söz konusu zaman

⁵²³ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 2; CİNGENEYİZ.ORG; 13.4.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm2.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁵²⁴ Kavala kasabasının sur haricinde yeniden teşekkül etmiş olan Kıpti mahallesi sakinlerinin ayrı mahalle haline dönüştürülerek, "Cedit Kıpti Mahallesi" olarak isimlendirilmesine izin verilmesi talebi.

Tarih: 04/Za/1316 (Hicrî) Dosya No:2178 Gömlek No:110 Fon Kodu: DH.MKT.

⁵²⁵ Osmanlı topraklarında bulunan Müslüman Kıptilerin künye ve tezkirelerine Kıpti yazılmaması ve Kavala kasabasında bulunan eski Kıpt-i Müslim Mahallesi isminin Dere mahallesi olarak değiştirildiği.

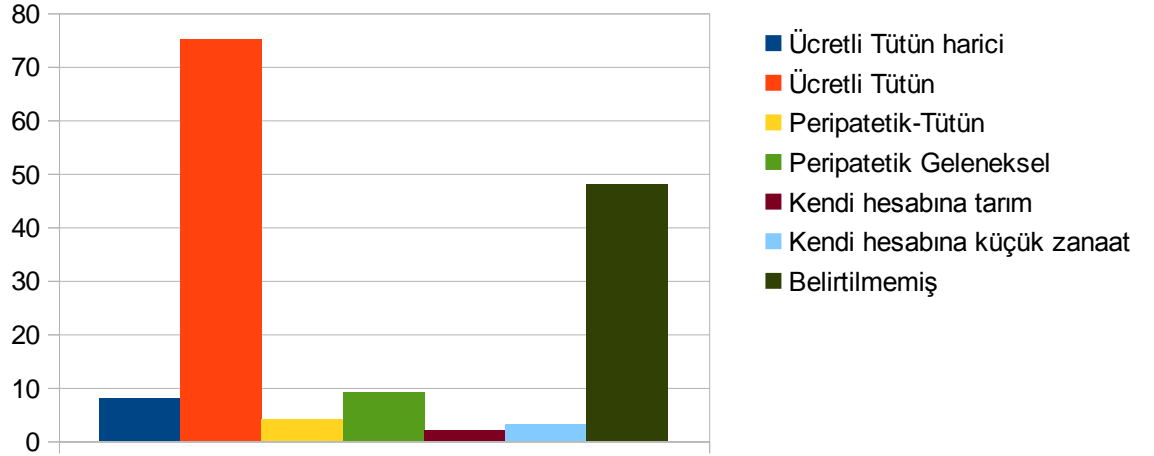
Tarih: 07/L/1320 (Hicrî) Dosya No:628 Gömlek No:64 Fon Kodu: DH.MKT.

aralığında bölgede resmi kayıtlara girebilecek nitelikte yoğun bir yerleşme olduğunu ortaya koyar. Şüphesiz ki sözlü anlatılardaki Teneke Mahallesi ile arşiv belgelerindeki Drama'nın Kavala Kazası'na bağlı Teneke Mahallesi'nin aynı yer olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Zira Teneke Mahallesi adlandırması günlük dilde pek çok farklı geç-peripatetik yerleşimini tanımlamak için kullanılabilen jenerik bir ifadedir.

Aktarılan sözlü anlatılar, arşivlerde tasfiye taleplerinin işaret ettiği nüfus yoğunlaşma alanlarında Roman ailelerin nasıl bir araya geldiklerini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Geleneksel mesleklerini yitirmeye başlayan ve soy-klan-kabile ilişkilerinin büyük ölçüde çözüldüğü; belli ölçülerde etnik kimliğe ilişkin özelliklerinin aşındığı aileler önce daha ziyade ücretli ve kendi hesabına çalışma temelli geçim faaliyetlerinde bulunmakta, daha sonra tarihsel koşullardan ileri gelen toplumsal çatışmalar ve gelir güvencesizliği gibi sebeplere bağlı olarak aralarından bazıları ham tütünün yarı işlenmiş hale getirildiği üretim merkezlerinin ve tütün tarlalarının bulunduğu alanlardaki büyük Roman-işçi mahallelerinde bir araya gelmektedirler.

Kavala Küçük Mahalle-Çalışma Biçimleri

Kavala Küçük Mahalle Mübadil tasfiye taleplerine dayanır

Tablo 9: Kavala Küçük Mahalle-Çalışma Biçimleri

Tablo 9'da tasfiye taleplerindeki bilgilere dayanılarak arşiv belgelerinde Kıpti Mahallesi⁵²⁶ olarak tasnif edilen yerleşimlerden olan Kavala Küçük Mahalle'deki çalışma ilişkileri gösterilmektedir. Tablonun net bir biçimde gösterdiği üzere soy-klan-kabile tipi toplumsal yapıları çözülen peripatetik kökenli Roman ailelerin son durağı durumundaki üretim birimlerine yakın büyük Roman yerleşimlerinden olan Küçük Mahalle'de mahalle sakinlerinin çok büyük bir çoğunluğu tütünle bağlantılı işlerde istihdam edilmektedir. İkinci büyük grubu ise sabit bir meslek belirtmeyenler oluşturmaktadır ki onlar da çeşitli alanlarda ücretli olarak istihdam edilebilen kalifiye olmayan işçiler olarak kabul edilebilirler.

Mübadile öncesi dönemde Kıpti mahallesi olarak sınıflandırılan Küçük Mahalle gibi Roman işçi mahallelerinde geleneksel toplumsal ilişkiler büyük ölçüde çözülmüş olsa da Roman etnisitesine ait etnik özelliklerin ne ölçüde aşıldığı

⁵²⁶ Selanik Vilayeti dâhilinde Kavala kasabasında sur haricinde yeniden teşkil edilen Kıpti mahallesinin Yeni Mahalle'den ayrılarak Küçük Mahalle namıyla isimlendirilmesi.
Tarih: 29/Z /1316 (Hicrî) Dosya No:1306 Gömlek No:97923 Fon Kodu: BEO

konusunda eldeki verilerden hareketle kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Gerek yazılı gerekse sözlü tanıklıklar bu konuda çeşitlilik göstermektedir. Kesin olan şey mübadeleye tabi olan tütün üretiminin yoğunlaştığı alanlardaki Romanların temel geçim stratejilerinin ağırlıklı olarak ücretli istihdama dayanıyor oluşudur. Bu istihdam kısmen tütün tarımı yapılan tarlalarda kısmen de tütünün yarı işlenmiş hale getirildiği üretim birimlerinde gerçekleşmektedir.

Şonuç itibarıyla 19. yy sonlarında Balkanlarda ciddi bir orana ulaşan tütün üretimi, bölgede ciddi bir emek talebi yaratmıştır. Ağırlıklı olarak soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkileri çözülmüş olan peripatetik kökenli Roman aileler bu dönemde, Kavala ve Drama gibi büyük tütün üretim merkezlerinin yakınlarında büyük Roman mahalleleri oluşturarak geç-peripatetik sosyal grup kimliğinin mahalle aidiyeti üzerinden sürdürülebileceği mekânsal merkezler inşa etmişlerdir. Diğer taraftan bu mahallelerde temel geçim stratejisi ağırlıklı olarak tütün sektöründe ücretli istihdam olmuş, geç-peripatetik Roman mahalleleri aynı zamanda işçi mahalleleri de olmuşlardır.

4.1.2 Balkanlarda Siyasallaşma Dinamikleri ve Tütün İşçilerinin İlk Siyasallaşma Deneyimleri

Kıvılcımlı'nın daha önce paylaştığımız “Müslüman-Hristiyan” mücadelesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda temel toplumsal katmanlaşmayı oluşturduğu ve diğer sınıf çatışmalarının önüne geçtiğine ilişkin değerlendirmesine tütün işçilerinin siyasallaşması meselesine değinirken yeniden anımsamak oldukça yararlı olacaktır. Zira Roman tütün işçilerinin politikleşmelerini mümkün kılan siyasal atmosfer, Balkanlardaki genel toplumsal mücadeleler ve uluslaşma süreçleri içinde yaşanan süreçlerin Selanik örneğinde karşımıza çıkan özel bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

Quatert, ulusal meselenin; bu tespiti Kıvılcımlı'nın gönderme yaptığı tarihsel arka planla bağlantılı olarak düşünmek yerinde olacaktır; emeğe ve sosyalist değerlere ilişkin öncelikleri geride bıraktığı Selanik'te, işçi örgütlenmeleri ve

sosyalist geleneğin olası ulusal ayrışmaların önüne geçme noktasında bir rolü olduğunu vurgular⁵²⁷. Selanik bir taraftan son derece karışık bir etnik yapıya sahiptir. Sefarat Yahudileri, Rumlar, Bulgarlar, Makedonlar, Müslümanlar, Sabetayistler ve sayısız başka halk topluluğu bu bölgede yaşamaktadır⁵²⁸. Tüm bu gruplar içerisinde işçi hareketleri ve sola açıklık itibarıyla en mesafeli görünen grup Müslüman Türklerdir. Haupt, 1910'a kadar sosyalist fikirlerin Türk-Müslüman nüfus arasında hemen hiçbir etkisi olmadığını altını çizer⁵²⁹. Oysaki aynı dönemde imparatorluğun diğer etnik unsurları, uzunca bir süreden beri bu fikirlerle temasa geçmiş ve bu fikirler doğrultusunda çeşitli örgütlenmeler meydana getirmiş durumdadırlar. Haupt bu noktada Taşnaksutyun ve Hınçak Ermeni partilerinin 1886 yılından beri Enternasyonal kongrelerine katılıyor oluşunu örnek gösterir⁵³⁰. Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki sosyalist militanların ağırlıklı olarak Ermeniler, Bulgarlar, Makedonyalılar, Rum ve Yahudilerden oluştuğunu söyleyen Dumont ise Müslümanların çoğunluğunu oluşturduğu sosyalist grupların ancak 1908 Devrimi sonrası kurulabildiklerini ifade eder⁵³¹.

Dumont Müslüman olmayan unsurların Batı ile kurdukları daha yakın ilişkilerin yanı sıra “radikal ideolojilerin gelişimi için son derece elverişli bir zemin oluşturan güçlü ulusal akımlara” dayanmalarının bu noktada belirleyici olduğunun altını çizer⁵³². Bu düşünce hiç de haksız sayılmaz. Zira 1908 öncesi çeşitli sosyalist ve sendikal örgütlenmeler genellikle etnik ya da dinsel ayrımlar temelinde kurulmaktadır⁵³³. Özellikle Rum işçiler milliyetçi hareketlere daha açık durumdadır. 1910 yılında Sosyalist Enternasyonel Başkanlık Kurulu'na sunulan bir rapora göre İstanbul, Selanik, Kavala, Drama ve İskeçe'deki Rum örgütleri birbirinden kopuk

⁵²⁷ Quatert, Donald; *Industrial Working Class of Salonica; JEWS, TURKS, OTTOMANS*; Levy, Avigdor; 2002; sf 210

⁵²⁸ Haupt, George; *Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş; OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SOSYALİST HAREKETLER*; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013; sf 13

⁵²⁹ A.g.e; sf 14

⁵³⁰ A.g.e; sf 15

⁵³¹ Dumond, Paul; *Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SOSYALİST HAREKETLER*; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 25

⁵³² A.g.e; sf 25

⁵³³ A.g.e; sf 26

durumda ve Rum milliyetçilerinin etkisi altında bulunmaktadırlar⁵³⁴. Kıvılcımlı'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman-Hristiyan çelişkisinin dinler savaşından öte bir anlam taşıdığına ilişkin göndermeleri bu noktada özellikle anlam taşır. Bir bütün olarak İslam unsurların karşısında ikincil konumda olan Müslüman olmayan unsurlar; öncelikle yeni ulusal kimlikleriyle bu duruma karşı mücadele ettikleri sırada, Müslüman “ayaktakımı”; imparatorluğun yönetici elitlerinin yanında saf tutmaktadır, çünkü sahip olduğu ayrıcalıklardan vazgeçmek istememektedir⁵³⁵. Bununla birlikte Kıvılcımlı 1908 Devrimi sonrasında bu tablonun değiştiğini söyler. Ne var ki Kıvılcımlı'ya göre bu tavır değişikliği Müslüman “ayaktakımının” kendi bilinçliliği ile yaptığı bir seçimden ziyade iktidara gelen yeni elitlerin onu etkileme yönünde eski elitlere göre daha iyi araçlar kullanabilmesinin bir sonucudur⁵³⁶. Kıvılcımlı bu noktada İttihat ve Terakki'nin Müslüman hamallar arasında son derece etkin olan propaganda aygıtına dikkat çeker⁵³⁷. Demek ki en azından Kıvılcımlı'nın bakış açısından, 1908 sonrasında siyasal ve sendikal hareketlilikler içerisinde giren “Müslüman” ve özellikle de “Müslüman-Türk” unsur esas itibarıyla yönetici elitlerle olan ittifak ilişkilerini sürdürmeye devam etmektedir.

Bu noktada bütün işçileri içinde önemli bir ağırlığı olan Yahudilerin, genel olarak dönemin sol ve işçi hareketinde etkin olduğunu da anımsamakta fayda vardır. Zira en azından başlangıç itibarıyla Yahudilerin başını çektiği yapılar, diğer Müslüman olmayan unsurların örgütlenmelerinden farklı olarak dar ulusçu bir söylem kullanmamışlardır. Selanik Yahudileri, özellikle Selanik merkezinde görünür bir ağırlığı sahiptirler. 1900 yılı başlarında Selanik Merkez kazasında yaşayan 90 bin kişinin 45 bini Yahudi, 30 bini Müslüman, kalanı da Rum ve Frenk mahallelerinde yaşamlarını sürdürmektedirler⁵³⁸. Dumont ise 1910 yılı itibarıyla 60.000 Sefarat

⁵³⁴ Sosyalist Enternasyonel Başkanlık Kuruluna Sunulan Rapor. Avrupa Türkiyesi'nde Sosyalist Hareket 1910; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 68

⁵³⁵ Kıvılcımlı, Hikmet; YOL-2 Yakın Tarihten Birkaç Madde; Köxüs Yayınları; İlk Basımı 1978 yılında Yol Yayınları tarafından yapılmıştır.

⁵³⁶ A.g.e; Sf 11

⁵³⁷ A.g.e; Sf 11

⁵³⁸ Selanik Merkez Kazası, Selanik Sancağı, Selanik Vilayeti; LOZAN MÜBADİLLERİ VAKFI; <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/15-mubadele-icerikler/mubadele-bolgeleri/81-selanik-vilayeti>; Link 01.12.2013 tarihinde alınmıştır.

Yahudisi ve 20.000 Sabetayistin şehirde son derece belirgin bir etkinliği olduğunu ifade eder⁵³⁹. Dumont Sabetayistlerin belediye işlerinde etkili olduklarını, kontrol ettikleri mason locaları ve klüpler üzerinden şehir üzerinde önemli etkinlik sağladıklarını ifade eder⁵⁴⁰. Yine 20. yy başlarında Makedonya'yı dolaşan Abbott ise Osmanlı istatistiklerinin güvenilir olmadığını, bizzat bir Osmanlı memurunun Selanik'te yaşayan Yahudilerin sayısının 90.000 civarında olduğunu kendisine söylediğini ifade eder⁵⁴¹. Nüfuslarıyla ilgili gerçek ne olursa olsun ticaret ve sanayi bu bölgede büyük ölçüde Yahudilerin elindedir. Yine merkezdeki tütün işleme atölyelerinde, ulaşımda, küçük sanayide ve matbaa işlerinde çalışan işçilerin büyük bölümü Yahudidir⁵⁴². Yahudi işçiler aynı zamanda işyeri tabanlı toplumsal hareketlerde başı çekmekte, bu durum sık sık işverelerle Yahudi işçilerin karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. 1912 Aralık ayında Hasan Akif isimli bir “Müslüman (dönme)” işveren, kurumunda Yahudi işçileri çalıştırmayacağını açıklar. Bundan sonra fabrikasına Yunanlı işçileri alacaktır. Ne var ki işler beklediği gibi gitmez, Türk ve Yunanlı işçiler Yahudi arkadaşları ile işbirliği yaparlar⁵⁴³. Yine 1914 yılında yapılan büyük tütün işçileri grevi sırasında, işveren Yahudi kızların grevlerini kırmak için işe alınan Türk ve “Çingene” kızlarını almış, bunun sonucunda Yahudi işçilerle diğerleri arasında sorunlar yaşanmıştır⁵⁴⁴.

Yahudi işçilerin ve genel olarak Yahudi halkının politik eğilimlerinin anlaşılması bağlamında, Dumond Selanik Yahudilerinin Balkan statükosuna bağlılıklarının altını çizer. Özellikle ticaretle uğraşan Yahudiler, Büyük Bulgaristan veya Büyük Yunanistan'ın kurulmasıyla, ticaret sahasında yaşanacak parçalanmalarda hiçbir çıkar görmemektedirler⁵⁴⁵. Buna bağlı olarak imparatorluğun Abdülhamid

⁵³⁹ Dumond, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 30

⁵⁴⁰ A.g.e; sf 31

⁵⁴¹ Abbott, G. F; MAKEDONYA; Akılçelen Kitaplar; Ankara; 2013; sf 20

⁵⁴² Dumond, Paul; a.g.e; sf 31

⁵⁴³ Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sechick, Irvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf 136

⁵⁴⁴ A.g.e; sf 145

⁵⁴⁵ Dumond, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı;

dönemindeki sınırlarını korumasından yanadırlar. Yahudi halkının daha geniş kesimlerini ilgilendiren ve onları imparatorluğun bütünlüğünü koruma çizgisine yaklaştıran bir diğer neden ise güvenlik kaygıdır. Dumont Selanik Yahudilerinin, olası bir yönetim değişikliği halinde bir katliam dalgasına hedef olabileceklerinden çekindiklerini ifade etmektedir⁵⁴⁶. Bu kaygıların haklılığı Selanik'in Yunanistan tarafından işgalinin ardından ortaya çıkacaktır. Yunan ve Bulgar ordularının şehre girmesinin ardından Yahudilere dönük yerli Rumlar tarafından çeşitli baskı hareketlerine girişilir⁵⁴⁷. Yine Haupt'a göre bu kaygılarla Yahudiler genel olarak ulusal hareketler ve hatta siyonizmden dahi çekinmektedirler⁵⁴⁸. 1905'den 1912'ye kadar Filistin'e ancak 1000 göçmen gitmiş, Sefarat Yahudileri büyük kitleler halinde Osmanlıcılığa kaymışlardır⁵⁴⁹. Selanik'in istilasının ardından yaşanan baskılar ise Yahudiler arasında siyonizme dönük bir ilginin uyanmasına neden olacak ve hatta “Yahudi işçi sınıfının iki düşman gruba bölünme” tehlikesini de beraberinde getirecektir⁵⁵⁰.

Küçükaydın, ulusun henüz tam olarak dil ve etniyle özdeşleşmediği bir dönemi olduğunun ve bu dönemde Yahudilerin, dini kişinin özeli olarak tarif eden ulusçu ideoloji sayesinde belli bir rahatlama yaşadıklarının altını çizer⁵⁵¹. Yine Küçükaydın'a göre, kendilerini gettoda kurtaran bu yeni düzenin etkisiyle, dönemin Yahudileri kendilerini “burjuva devrimci” ya da “sosyalist olarak ifade ederler. 1848 devriminin, ulusun dille tanımlanması noktasında bir eşik olduğunu ifade eden Küçükaydın bunun arkasından Yahudi aydınlarının tepki olarak siyonizmi

2013; sf 31

⁵⁴⁶ Dumond, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 31

⁵⁴⁷ Haupt, George; Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013; sf 24

⁵⁴⁸ Dumond, Paul; a.g.e; sf 31

⁵⁴⁹ A.g.e; sf 31

⁵⁵⁰ Haupt, George; Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013; sf 24

⁵⁵¹ Demir Küçükaydın. Çalışma kapsamında kendisiyle yapılan görüşmede, kuramsal yaklaşımını açıklamıştır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

geliştirdiklerini vurgular⁵⁵². Buna rağmen 1917 Ekim Devrimi'ne kadar siyonizm ve sosyalizm Yahudi aydınları arasındaki iki rakip ideoloji olarak varlığını koruyacaktır. Troçki'nin Bulgaristan Sofya'daki bir Yahudi mahallesinde rastladığı iki kahvenin isimleri, tam da Küçükaydın'ın işaret üzere siyonizm ve sosyalizmin iki rakip ideoloji olarak Yahudi halkının içine yaşamakta olduklarını gösterir: “Siyon Taverna ve Kahvehanesi” ile “Enternasyonal Kahvehanesi”⁵⁵³. Troçki'ye göre bu yoksul insanların kimileri kurtuluş umutlarını kurulacak olan “Siyon Krallığına” bağlamışlarken, kimilerinin umuduysa Sosyalist Enternasyonal'dir⁵⁵⁴.

Haupt, bu biçimde kapsayıcı bir ulus düşüncesinin Selanik'teki Yahudi sosyalistler için Osmanlıcılığa tekabül ettiğine işaret etmektedir. Laik ve merkeziyetçiliğin azaltıldığı bir devletin “çağdaş” bir “Osmanlı Milleti” yaratacağına inanmaktadırlar⁵⁵⁵. 1908 Devrimi'ne ilişkin dönemin Yahudi sosyalistlerinin değerlendirmeleri bu bakış açısını son derece net bir biçimde yansıtmaktadır: *“Avrupa'da gizli faaliyet gösteren ve sosyalistlerin de desteğini kazanan bir grup Genç Türk bu devrime gebe olan toplumsal durumu değerlendirmeyi bildi. Makedonya ve Ermenistan devrimci komitelerinin ve de liberal fikirli üstlerine bağlı kalabalık bir asker topluluğunun yardımlarıyla 23 Temmuz 1908'de devrimci bir darbeyi gerçekleştirdiler. Meşrutiyet'i ilan edip Osmanlı ulusunun sınıflarını kurtardıktan sonra idareyi ele geçirdiler.”*⁵⁵⁶.

Bu zemine uygun bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi sosyalistler, Rum ve Ermeni muadillerine göre en azından başlangıçta milliyetçilikle aralarına çok daha keskin bir çizgi koymuşlar; sosyalist projelerine etnik ve dinsel temelde daha kapsayıcı bir içerik kazandırmışlardır. Bu çerçevede Yahudi sosyalistler

⁵⁵² Demir Küçükaydın. Çalışma kapsamında kendisiyle yapılan görüşmede, kuramsal yaklaşımını açıklamıştır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2003

⁵⁵³ Troçki, Lev; BALKAN SAVAŞLARI; Türkiye İş Bankası; 2009; sf 318

⁵⁵⁴ A.g.e; sf 319

⁵⁵⁵ Haupt, George; Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş; OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013; sf 20

⁵⁵⁶ Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Yıllık Raporu (Temmuz 1909-Temmuz 1910); OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013; sf 55

tarafından 1908 Devrimi sonrasında kurulan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, işçiler arasındaki etnik örgütlenme açmazını aşmaya çalışır. Federasyona farklı etnik gruplardan işçilerin, federasyon bünyesinde federatif bir temelde bir araya gelmeleri amaçlanmaktadır⁵⁵⁷. Örgütün yöneticileri bu yaklaşımlarını şu sözlerle ifade ederler: *“Osmanlı milleti aynı topraklar üzerinde yaşayan, her biri farklı dil, kültür, edebiyat, töreler ve niteliklere sahip çeşitli milletlerden oluşmaktadır. Bu etnik ve filolojik nedenlerden ötürü bütün milliyetlerin dil ve kültürlerini feda etmeksizin katılabilecekleri bir örgüt kurmanın daha yerinde olacağını düşündük. Ve de herkesin aynı sosyalist ülke için çaba harcarken kültür ve kişiliğini bağımsızca geliştirebilmesini istedik.”*⁵⁵⁸

“La Federation Socialiste Ouvriere de Salonique”in üyeleri arasında Sefardik Yahudilerinin yanı sıra Bulgar ve Makedonlar da bulunmaktadır⁵⁵⁹. Ayrıca etnik özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmasa da federasyona üye olan Müslüman sosyalist bir gruptan da bahsedilmektedir⁵⁶⁰. Bu grubun etnik özelliklerinin ayrıntılı bir biçimde ifade edilmemiş olması bu çalışmanın hedefi açısından büyük bir şanssızlıktır. Zira Roman tütün işçilerinin politikleşmesi sürecinde son derece etkin olmuş olması muhtemel olan bu kurumlarda Romanların varlığı ve diğerleriyle ilişkilerine dair yazılı kayıtlara ulaşılması, bu sürecin analizini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Neyse ki daha sonra göreceğimiz üzere kimi sözlü anlatılar bu konuda yazıların belgelerin yokluğundan ileri gelen boşluğu kısmen doldurmaktadır.

1912 yılında Yunanistan Makedonya'yı işgal edene kadar Federasyon, Osmanlı'nın en önemli sosyalist kuruluşu olarak kalmıştır. 1910 yılı itibarıyla federasyon bünyesinde 14 ayrı sendika bulunmaktadır⁵⁶¹. Daha önce de belirtildiği üzere federasyonun Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ile ilgili dönemin kimi

⁵⁵⁷ Dumond, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 27

⁵⁵⁸ A.g.e; sf 20

⁵⁵⁹ Quatert, Donald; Industrial Working Class of Salonica; JEWS, TURKS, OTTOMANS; Levy, Avigdor; 2002

⁵⁶⁰ Haupt, George; a.g.e; 2013; sf 18

⁵⁶¹ Quatert, Donald; Industrial Working Class of Salonica; JEWS, TURKS, OTTOMANS; Levy, Avigdor; 2002

başka sosyalistlerince paylaşılan bir görüşü bulunmaktadır. Başlangıçta eşitlik temelinde kurulmuş bir Osmanlı vatandaşlığı olarak ortaya çıkan bu yaklaşım imparatorluğun içindeki farklı halkların eşit temsilini amaç edinen bir yapı olan federasyonun 1908 Devrimi'nin hemen sonrasındaki kısa süren özgürlük ortamında doğuşu ile ilişkili olarak ele alınmalıdır⁵⁶². Ne var ki çok geçmeden İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğe kayması bu yöndeki umutların ortadan kalkmasını beraberinde getirecektir. Federasyon yöneticilerine göre tarihsel koşullar ilk kez farklı “ırkları” kapsayan bir Osmanlı milliyetçiliğinin ortaya çıkmasının mümkün kılınışken İttihat ve Terakki'nin karışık politikaları bu ihtimali ortadan kaldırmaya başlamıştır⁵⁶³. İttihatçılar beklenen yenilikleri yapmak yerine “eski durumlarını korumaya” ve “Türk unsuruna hoş görünmeye” çalışmaktadırlar⁵⁶⁴. Hükümetin farklı halklar arasındaki kını yatıştırmak yerine yükselten politikaları sonucunda Rum ve Türk “burjuva önderlerinin” milliyetçi ön yargıları işçi örgütleri içerisinde yer etmekte ve “sosyalist mücadelenin” işi zorlaşmaktadır⁵⁶⁵. Diğer taraftan federasyonun kurucularından ikisinin, devrimin ardından yeniden açılan Türk parlamentosunda kurumlarını temsil etmeleri meselenin en azından ilk zamanlarda büsbütün ümitsiz görünmediğini ortaya koymaktadır⁵⁶⁶.

Sonuç olarak Selanik ve Balkanlar genelinde sosyalist ve sendikal hareketlerle ilgili olarak çizilen bu tablo hareketi sürükleyen farklı dinamiklerin varlığını ortaya koymaktadır. “Müslüman-Türk” unsur, hakim millet olarak sahip olduğu ayrıcalıklar nedeniyle bu hareketlere uzun bir süre mesafeli davranmıştır. 1908 sonrasında Müslümanların çoğunlukta olduğu kimi sendikal ve sol temelli hareketlerin gelişimi ise iktidara gelen yeni hakim grubun bu alana dönük organik müdahalelerinden bağımsız ele alınamaz. Her halükarda sendikal ve sol hareketlerin

⁵⁶² Dumond, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 25

⁵⁶³ Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Yıllık Raporu (Temmuz 1909-Temmuz 1910); OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013; sf 55

⁵⁶⁴ A.g.e; sf 55

⁵⁶⁵ A.g.e; sf 71

⁵⁶⁶ Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sehic, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf 128

bu dönem itibarıyla temel dinamiği Müslüman olmayan unsurlar olmuştur. Bunların arasında Ermeni ve Rum unsurlar özellikle ulus devlet projelerini sahiplenen milliyetçi akımların etkisine açıkken, Yahudiler diğer halkların çoğunlukta oldukları coğrafyalarda kurulacak ulus devletlerin kendilerine zarar vereceğini bilerek seküler ve adem-i merkezîyetçi bir Osmanlı milleti projesine yakın durmaktadırlar. Bu temelde Yahudi işçilerin başını çektiği, Selanik'in merkez bölgelerinde kurulan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu farklı kökenlerden işçileri bir araya getiren çok uluslu bir çatıyı amaçlamış ve kısmen de olsa başarılı olmuşlardır.

Makedon sosyalisti Vlahof Efendi'nin anılarına bakılacak olursa 1911 yılı itibarı ile Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu önemli bir etkinliğe ulaşmış, Serez, Drama, Kavala gibi bölgelerdeki Rum ve “Türk”⁵⁶⁷ işçilerinin örgütlenmesi başarılabilmiştir⁵⁶⁸. Bu tablonun karşısında Balkan Savaşı'nı izleyen süreçte tüm kesimlerde artan milliyetçiliğin “enternasyonalist” bir perspektifi imkânsız kılan tazyiki bulunmaktadır. Türk unsur giderek artan bir biçimde Osmanlılık yerine Türkçülüğe sarılırken, Müslüman olmayan unsurlarda ulus-devletçi milliyetçi anlayış belirginleşmekte, Yahudiler arasında siyonizm sosyalizme rakip bir alternatif anlayış olarak her geçen gün biraz daha zafere yaklaşmaktadır. Tüm bu olumsuz faktörlere rağmen; farklı etnik gruplar ve dinlere mensup halkları bir araya getirmeyi amaçlayan yaklaşım uzunca bir süre etkinliğini Selanik'in farklı bölgelerde korumuştur. Roman tütün işçilerinin, prekapitalist toplumsal tabakalaşmaların yadigârı olan kadim ön yargıların hışmına uğramaksızın sol yapıların bünyesinde yerlerini alabilmeleri ve daha da önemlisi aktif bir biçimde siyasallaşabilmelerinde hiç şüphesiz ki bu yaklaşımın son derece önemli bir rolü olmuştur.

Balkanlardaki siyasallaşma deneyimi, Türkiye'de sol hareketin erken

⁵⁶⁷ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arnavutlar, Romanlar, etnik Türkler veya Pomaklar gibi Müslüman unsurlar, Müslüman olmayan Osmanlı tebası ve Avrupalılar tarafından genelde Türk olarak adlandırılmışlardır. Buradaki Türk ifadesi de çok büyük ihtimalle bu şekilde bölgede yaşayan farklı etnik kökenlerden Müslümanları tarif edecek şekilde kullanılmaktadır.

⁵⁶⁸ Vlahof Efendi'nin Anıları; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 209

öznelerinden olarak önemli bir rol üstlenecek olan Roman tütün işçilerinin gelişimi açısından son derece kritik bir role sahiptir. Çocukluğunda tütün işçiliği yapmış olan Ortaköy'lü Roman işçiler çevresinden bir kaynak kişi Balkanlardaki siyasallaşma deneyiminin onlar için ne anlam ifade ettiğini son derece açık bir biçimde dile getirir: “Yunanistan'daki deneyim teori, buradaki pratik.”⁵⁶⁹”

1876 yılında yapılan ve 3000 kişinin katıldığı ifade edilen Kavala'daki tütün işçileri grevine ilişkin kayıtlar tütün işçileri arasındaki grev hareketlerinin oldukça erken bir tarihte başladığını ortaya koymaktadır⁵⁷⁰. Yine 1896 yılında gerçekleşen bir sonraki grevde işçiler iş bırakmış ve işyerlerinin camlarını kırmıştır. Vardağlı'nın Yunan Konsolosluğu kayıtlarına dayanarak verdiği bilgiye göre Müslüman, Hristiyan ve Yahudi işçiler şehir merkezinde yürüyüş yapmışlardır⁵⁷¹. 1904 yılında İskeçe'de tüccarların işçi ücretlerinin % 50'sini kesmek istemeleri büyük bir greve neden olmuş, 1000'den fazla işçi tütün mağazalarına saldırmıştır⁵⁷². 1905 yılında Kavala'da gerçekleşen greve 10000 tütün işçisi katılmıştır⁵⁷³. Grevi örgütleyen Saadet isimli bir kuruluştur⁵⁷⁴. Tam adı Tütün Amelesi Saadeti Cemiyeti olan kuruluş fiili olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk sendikal örgütlenmelerinin arasında yer almaktadır⁵⁷⁵. Amerikan Tütün Şirketi Fabrikaları ile idare merkezine saldıran işçileri daha sonra Alatini mağazasını gazla yakmaya teşebbüs etmişlerdir⁵⁷⁶. Kavala merkezli ve Drama'nın çeşitli yerlerinde de örgütlenmiş olan cemiyetin 32 kişilik idare heyetinde, 15 Müslüman, 15 Hristiyan ve 2 Yahudi bulunmaktadır⁵⁷⁷. İdare heyetinin Müslüman üyelerinin etnik kökenleri ile ilgili herhangi bir bilgi paylaşılmadığından bunların arasında Roman tütün işçilerinin bulunup bulunmadığı hakkında kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Derneğin her üç cemaatin üyelerinden de oluşan 4100

⁵⁶⁹ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

⁵⁷⁰ Vardağlı, Tutku; Birinci Kuşak Mübadillerin Siyasal Katılım Stratejileri Üzerine Bir Deneme; TOPLUMSAL TARİH; 190; Ekim; 2009; 84-49

⁵⁷¹ A.g.e

⁵⁷² Yıldırım, Kadir; Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkisi; TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ; XII/2 (Kış 2012), s. 212-234; sf 221

⁵⁷³ Vardağlı, Tutku; a.g.e; 2009; 84-49

⁵⁷⁴ A.g.e; 84-49

⁵⁷⁵ Yıldırım, Kadir; a.g.e; sf 224

⁵⁷⁶ A.g.e; sf 221

⁵⁷⁷ Vardağlı, Tutku; a.g.e; 2009; 84-49

kayıtlı üyesi vardır⁵⁷⁸. Vardağlı 1909 yılında derneğin Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ile irtibat kurduğunu ifade etmektedir⁵⁷⁹. Tıpkı Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu gibi Saadet cemiyetinde de belirgin bir enternasyonalist bakışın izlerine rastlamak mümkündür. Kavala'daki Saadet cemiyeti ile ilgili olarak işçi lideri şair Andrikos Veta “Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler ve Ermeniler sanki aynı anadan doğmuşcasına birlikte hareket ettiler.” ifadelerini kullanmaktadır⁵⁸⁰.

Jön Türk devriminin ardından gerçekleşen grev patlamasına Selanik merkezindeki yaklaşık 10.000 tütün işçisi de katılır⁵⁸¹. Kavala kazasında 12.000⁵⁸², Drama merkezinde 2000 tütün işçisi 1908 yılında greve çıkmıştır⁵⁸³. 1909 yılında 62⁵⁸⁴, 1910 yılında 5000⁵⁸⁵ tütün işçisi İskeçe'de greve gider. 1908 Devrimi sonrası tütün işçilerini temsil eden çok sayıda kuruluş ortaya çıkar. Selanik merkezindeki reji çalışanlarının Tütün İşçileri Sendikası ve İskeçe'deki İskeçe Tütün Amelesi İrtibat ve Terakki Cemiyeti bu kapsamda ele alınmalıdır⁵⁸⁶. İşverenler 1911 yılında bir grev organize eden cemiyetin “sendika olduğu gerekçesiyle” kapatılması için başvuruda bulunmuşlar, buna karşılık idare tütün işçileri lehinde karar vermiştir⁵⁸⁷. 1912 yılında ise İskeçe'de bu cemiyete rakip durumda bir başka tütün işçileri organizasyonu kurulur. İskeçe Tütün Amelesi Osmanlı İrtibat ve Terakki Cemiyeti isimli bu kuruluş ağırlıklı olarak Müslümanları örgütlemeyi hedeflemektedir⁵⁸⁸. Yine 1911 yazında Sosyalist Federasyon tarafından desteklenen tütün işçileri Kavala'da 30.000 işçinin katıldığı bir kongre düzenlemişlerdir. Vlahov Efendi'nin oybirliği ile kongre başkanı

⁵⁷⁸ Vardağlı, Tutku; Birinci Kuşak Mübadillerin Siyasal Katılım Stratejileri Üzerine Bir Deneme; TOPLUMSAL TARİH; 190; Ekim; 2009; 84-49

⁵⁷⁹ A.g.e; 84-49

⁵⁸⁰ Vardağlı, E. Tutku; Tobacco Labor Politics in the Province of Thessaloniki: Cross-Communal and Cross-Gender Relations; ATATURK INSTITUTE FOR MODERN TURKISH HISTORY; BOĞAZIÇI UNIVERSITY; 2011; sf 263

⁵⁸¹ Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sehic, Irvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf 129

⁵⁸² Güzel, M. Güzel, M. Şehmus; TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ; Kaynak; 1996; sf 41

⁵⁸³ A.g.e; sf 41

⁵⁸⁴ A.g.e; sf 64

⁵⁸⁵ A.g.e; sf 65

⁵⁸⁶ Yıldırım, Kadir; Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkisi; TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ; XII/2 (Kış 2012), s. 212-234; sf 225

⁵⁸⁷ Yıldırım, Kadir; OSMANLI'DA İŞÇİLER (1870-1922); İletişim Yayınları; 2013; sf 123

⁵⁸⁸ A.g.e; sf 123

seçildiği kongreye Selanik merkezi, Kavala, Drama ve Serez gibi bölgelerden yoğun bir katılım olmuştur⁵⁸⁹. Vlahov Efendi Aralarında hiç Makedon olmamasına rağmen Makedon kökenli sosyalist bir aydın olan kendisini kongrenin başkanlığına seçmelerini tütün işçilerinin enternasyonalist karakterinin bir göstergesi olarak değerlendirir⁵⁹⁰. Vlahov'a göre işçiler arasında farklı kültürlerden gelenler arasındaki yakınlaşmanın öncülüğünü özellikle Selanik, Serez, Kavala ve Drama'da söz sahibi olan Yahudi işçiler yapmaktadır⁵⁹¹. Makedon bir sosyalist olan Vlahov'un bu değerlendirmesi, politik olarak sosyalizme en açık grup olan Yahudilerin etkilerinin sadece nüfus çoğunluğunu oluşturdukları Selanik merkezinde değil farklı bölgelerde görülebildiğini ortaya koyar.

Tütün işçilerinin çok önemli bir nüfus grubu oluşturdukları Kavala'da, “Tütün İşçileri Meydanı” denen bir meydan bulunmaktadır. Meydanın ortasında bulunan anıt üç tütün işçisine ait bir heykeldir. İşçilerden biri kadın ikisi ise erkektir. Az ötedeki mermer bir bloğun üzerinde bu dönem yaşanan olaylar sırasında hayatlarını kaybeden işçilerin isimleri yazılmıştır. Hayatının bir döneminde Yunan iç savaşına katılan Belli bu tütün işçilerinden “Yunan işçi sınıfının en militan kesimi” olarak söz eder⁵⁹². Belli 1920'lerden sonra tütün işçileri arasında çalışma yapan Vasil isminde bir arkadaşını anmakta, onun sendikacılık dönemindeki çalışmalarını 1950'lerde Harbiye cezaevinde beraber kaldığı tütün işçisi Sepetçi Mehmet'ten dinlediğini anlatmaktadır. Vasil çok iyi bir hatiptir ve aynı zamanda Türkçe'yi de konuşabilmektedir. Belli o dönemde, 1924 mübadelesi ile Türkiye'ye gelen Roman tütün işçilerinin de “Yunan işçiler kadar aktif olmasa da sendikal hareketlere katıldığına” işaret eder. Nitekim bu grup daha sonra Türkiye'deki tütün işçisi çevresinin “devrimci çekirdeğini” oluşturacaklardır. Bunlardan biri olan Sepetçi Mehmet, aslen Sarısabanlı olmakla birlikte işçi hareketinin yoğun olduğu Kavala'da çalışmıştır⁵⁹³. Belli'ye göre Sepetçi Mehmet bu dönem yaşadıkları siyasallaşma

⁵⁸⁹ Vlahov Efendi'nin Anıları; OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013; sf 218

⁵⁹⁰ A.g.e; sf 218

⁵⁹¹ A.g.e; sf 218

⁵⁹² Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Lemay; 2005; sf 22

⁵⁹³ Belli, Mihri; MİHRİ BELLİ'NİN ANILARI: İNSANLAR TANIDIM I; Doğan Kitap; 1999; sf 347-348-349

deneyimini “Biz, işçinin hakkı nasıl savunulur Yunan işçilerden öğrendik. Vasil ilk gördüğümüz sendika lideriydi. Çalıştığımız mağazayı örgütlemişlerdi. İlk gelişini hatırlıyorum. Kara yağız genç bir adamdı. Yassı burunlu, asık suratlı... Patronu çağırttı. Patron yokmuş oğlu geldi. İşçiyi hor gören bir burjuva çocuğu, burnu havada. Vasil konuşmaya başladı. Hepimiz dikkatle dinliyoruz. Patronun oğlu bir ara başka tarafa bakacak oldu. Vasil adamı çenesinden tuttu, yüzünü kendisine çevirdi: Ben konuşurken bana bak, dedi. Bir iki kere böyle davranış, sesindeki ton patronun oğlunu kuzuya çevirdi. Biz işçiler ilk kez bilinçli bir işçinin patronun oğluyla nasıl konuştuğunu, nefesimizi tutmuş seyrediyorduk.” sözleriyle anlatmaktadır⁵⁹⁴. Diğer taraftan Belli'ye göre Roman tütün işçileri ile daha politik olan diğer işçi grupları arasındaki ilişki bütünüyle sorunsuz değildir. Yaşadıkları bölge tütün işçiliğinin en önemli alanı olmasına rağmen, Roman tütün işçileri sendikacıların kendilerini toplantılara çağırma gayretlerini yer yer şüpheyle karşılamış, Belli'ye göre “*Amaan bu gâvurların numaralarından...*” diyerek mesafeli davranmışlardır⁵⁹⁵. Bu bölgedeki Roman tütün işçilerinin ağırlıklı olarak Müslüman olduğu ve hangi dinden olursa cizye vergisi ödemek zorunda olan peripatetik gruplar da bile Müslüman olmanın cizyede küçük bir indirimine yol açabildiği düşünülürse; Kıvılcımlı'nın diğer Müslüman işçilerin sahip olduğuna işaret ettiği bu reflekse kısmen de olsa Roman tütün işçilerinin de sahip olmaları mantığa aykırı gelmemektedir. Zira bölgede yaşanan etnik boğazlaşma herkesi safını belirlemeye zorladığından tarafsız kalmak giderek zorlaşmaktadır. Buna karşılık kimi bazı kayıtlar, Roman tütün işçileri arasında din farkından ileri gelen çelişkilerin çok da görünür olmadığına işaret etmektedir. Örneğin tütün işçisi ve işçi önderi Kosova'nın Hristiyan anneanesi dedesiyle evlendikten sonra Müslüman ismi almış olmasına rağmen, Kosova doğduktan sonra ailesi ona anneanesinin eski ismiyle hitap etmişlerdir: “Lenko”⁵⁹⁶. Yine kimi tanıklıklar Roman tütün işçilerinin dönemin siyasal hareketlerine katılımının hiç de yabana atılacak cinsten olmadığını açık bir biçimde göstermektedir. Tütün işçisi Erdinç annesinin Kavala'da içinde yer aldığı sendikal hareketleri son derece somut örneklerle açıklar: “*İstanbul'da küfecilik yapıyordum,*

⁵⁹⁴ Belli, Mihri; MİHRİ BELLİ'NİN ANILARI: İNSANLAR TANIDIM 1; Doğan Kitap; 1999; sf 347-348-349; sf 347-348-349

⁵⁹⁵ Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf 11

⁵⁹⁶ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 141-142

*annem aldı beni götürdü tütüne. Kadın tütüncü, istihalden gelme. Kavala'da klüp görmüşler. Balyaları denize atmışlar, eylemi de biliyor*⁵⁹⁷.” Kavala'da 12 yıl aralıksız tütün işçiliği yapan Erdinç'in annesi Hatice, tütüncüler kulübünde yöneticilik yapmıştır⁵⁹⁸. Vikis şirketinde çalışırken işverenle anlaşmazlığa düşünce işçi arkadaşlarıyla birlikte işverene ait tütün balyalarını denize dökmüşlerdir⁵⁹⁹. Aynı şekilde Kosova'nın babası, abla ve abisi “*daha az çalışma süresi, daha çok maaş ve daha iyi çalışma koşulları için mücadele*” eden “Kızıl Kulüp”ün üyeleridir⁶⁰⁰: “*Birinci Cihan Harbi bittikten sonra bizim oralarda iki kulüp oluştu. Tam sendika gibi değil, tam sendika gibi bir şey değil, bir nevi o bölgelerde yaşayan işçilerin sosyal yardımlaşma sandıkları gibi bir şey bu kulüpler. Sarı Kulüp gericilerin, faşistlerindi. Kırmızı Kulüp sosyalistlerindi. Bizimkiler Kırmızı Kulüp'e giderlerdir*”⁶⁰¹. Kulüp üyeliği pek çok farklı kaynak kişinin mübadeleyle Türkiye'ye gelen büyüklerine ilişkin ortak bir anısı durumundadır. Ortaköy'ün politikleşmiş Roman tütün işçilerinin önde gelenlerinden biri olan Seyit A.'nın oğlu olan kaynak kişi; yaşlı bir komşularının, mübadele öncesi Yunanistan'da üye oldukları klüpte grev kararı aldıkları ve bu karar doğrultusunda hep birlikte iş bıraktıklarına ilişkin sıkça tekrarladığı bir anısı olduğunu ifade eder⁶⁰².

Hadar, Tütün işçilerinin sosyalist örgütlenmelerde rol almasının nedenini nispeten kitlesel bir biçimde çalışmalarını ve işin mevsimlik karakterinin onlara politik ve sosyal örgütlenmelerle ilgilenmek için gerekli zamanı vermesine bağlar⁶⁰³. Bu değerlendirmede şüphesiz ki bir haklılık payı olsa gerektir. Bununla birlikte tütün işçilerinin, özellikle yoğunlaşmış üretim birimlerinde çalışmasının temel teşkil ettiği mesleğin nesnel koşullarının yanında, yukarıda özetlenen öznel şartların etkisiyle politikleştikleri de gözden kaçırılmamalıdır. Yahudi toplumunun tarihsel trajedisi ve

⁵⁹⁷ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 26-27

⁵⁹⁸ Aydemir, Aydın; HERŞEYE RAĞMEN; Güldiken Yayınları; 2000; sf 111

⁵⁹⁹ A.g.e; sf 111

⁶⁰⁰ Günçikan, Berat; 443 No'lu Üye: Zehra; CUMHURİYETDergi; 26 Ağustos 2011; sf 16

⁶⁰¹ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; Sarı Defter; 2011; sf 17

⁶⁰² Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasında ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

⁶⁰³ Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS; Buturovic, Amila, Sehic, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007; sf 130

ulus devletçi projelerde kendisine bir çıkış yolu görmeyişi, Selanik örneğinde ve Troçki'nin anılarından öğrendiğimize göre Bulgaristan'da, bu toplumun enternasyonalist bir sosyalizm projesine yönelişini etkilemiştir. Yahudi işçilerin başını çektiği; Rum, Türk ve Roman işçileri de kapsayan enternasyonalist eğilimler, tütün işçileri arasında son derece belirgindir. Roman tütün işçilerinin yaşadığı coğrafyada Yahudi sosyalistlerinin, henüz kesif bir kapalılık göstermeyen kısmen Yunan ulusçuluğunun etkisindeki işçilerin sahip olduğu sosyalist eğilimlerin, yine bu eğilimlere sahip yetenekli sendikacı ve örgütçülerin çalışmaları, Roman tütün işçileri arasında politikleşmiş ve politik eğilimlerini gelecek nesillere aktarmaya hazır bir kuşağın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir başka ifadeyle en azından bir süre için Selanik'te sosyalist işçi gruplarına hakim olan tutarlı enternasyonalist yaklaşım, Roman tütün işçilerinin “Çingene” olarak adlandırılan gruplara dönük yaygın ön yargıların hışmına uğramaksızın, işçi hareketleri ve sosyalist yapılar içerisinde politikleşmelerine imkan vermiştir. Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı genel olarak milliyetçi akımların işçi hareketi içerisinde güçlenmesine neden olmuşsa da Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun belirlediği enternasyonalist çizgi, tütün işçilerinin yoğunlaştığı coğrafyalarda bir süre daha varlığını koruyabilecektir. Roman tütün işçilerinin politikleşmeleri bu çizginin her türlü prekapitalist tabakalaşmaya ilişkin ön kabullere meydan okuyan yaklaşımı göz önünde bulundurulmaksızın sağlıklı bir biçimde anlaşılamayacaktır. Analizin buraya kadar olan kısmının en büyük eksikliği daha öncede vurgulandığı üzere Roman tütün işçilerinin söz konusu sosyalist yapılarda diğer kökenlerden öznelerle olan ilişkilerine dair yeterli kanıtın mevcut olmayışıdır. Bu noktadan hareketle söylem düzeyindeki kapsayıcılığın günlük yaşamda ne düzeyde etkin olduğu hakkında kesin bir ifade kullanılamayacağını belirterek bir ihtiyat payı bırakmak daha doğru olacaktır.

Özetlemek gerekirse, kapitalizmle hammadde ihracı temelinde bütünleşme sürecinde tütün hammaddesinin imali ve ham tütünün yarı işlenmiş hale getirilmesi ihtiyacı çok ciddi bir işgücü talebi meydana getirmiş, bu yüksek talep peripatetik kökenli Romanların da ücreti istihdama dahil olmasını beraberinde getirmiştir. Soy-klan-kabile temelli toplumsal ilişkilerin büyük ölçüde çözüldüğü, geleneksel meslekleri işlevsiz hale gelmiş olan Roman peripatetikleri tütün sektöründe istihdam

noktasında, başı çekmektedirler. Bu haliyle Roman tütün işçilerinin hikâyesi, peripatetik grupların geç-peripatetik gruplara dönüşümünün, soy-klan-kabile tipi ilişkilerin çözüldüğü özgün bir biçimini örneklemektedir. Diğer taraftan Müslüman olsalar dahi Osmanlı İmparatorluğu tarafından Müslüman olmayanların ödemeye mahkûm olduğu cizyeyi ödemek zorunda bırakılan, kadim ön yargıların insanlıklarını dahi tartışma konusu yaptığı Romanların hali hazırda Osmanlı yönetici sınıfları ile diğer Müslüman unsurlar düzeyinde bir etkileşime sahip olmaması, enternasyonalist bir bakışla önlerine getirilen eşitlikçi bir toplumsal projeyi, üstelik üretim birimlerinde birlikte çalıştıkları arkadaşlarının ağzından duyduklarında buna karşı kayıtsız kalmamalarında belirli bir rol oynamış; bununla bağlantılı olarak siyasal ve sendikal mücadeleyi yaşamlarının ve kültürlerinin bir parçası haline getirmişlerdir.

4.2 1960'lara Kadar Roman Tütün İşçilerinin Türkiye Deneyimi

Roman tütün işçilerinin Türkiye'ye gelişleri öncesi, ülkede özellikle Rum, Yahudi ve Ermeni işçilerin görmezden gelinemeyecek bir politik ve sosyal hareketliliği söz konusudur. 1893 yılında İstanbul Cibali Tütün Fabrikası işçileri ücret artışı talebiyle bir grev teşebbüsünde bulunurlar⁶⁰⁴. 1902 yılında başını dönemin İstanbul tütün rejisi işçilerinin çektiği ilk işçi yardımlaşma birliği kurulu⁶⁰⁵. 1906 yılında Cibali Reji Fabrikası'nda çalışan tütün işçileri greve gider. Ne var ki ağırlıklı olarak Rum işçilerin başını çektiği greve Müslüman işçiler katılmaz⁶⁰⁶. 1908 Devrimi'nin grev dalgası İstanbul'da etkili olur. Bu dönemde Samsun'daki reji fabrikasında çalışan işçiler de greve gitmişlerdir⁶⁰⁷. Özellikle 1909 sonrası Avrupa kentlerinden gelenler, işçiler arasında politikleşme düzeyinin artışına sebep olurlar⁶⁰⁸. Bunlar arasında özellikle Bulgar işçilerin ayrıcalıklı bir rolü bulunmaktadır.

1910'larda Rumca Ergatis ve İbranice Laborator isimli işçilere hitap eden iki

⁶⁰⁴ Keskin, Nuray Ertürk, Yaman, Melda; TÜRKİYE'DE TÜTÜN; Nota Bene; 2013; sf 133

⁶⁰⁵ Akbulut, Erden, Tuncay, Mete; BEYNELMİLEL İŞÇİLER İTTİHADI; Sosyal Tarih Yayınları; 2009; sf 124

⁶⁰⁶ Yıldırım, Kadir; OSMANLI'DA İŞÇİLER (1870-1922); İletişim Yayınları; 2013; sf 77

⁶⁰⁷ Keskin, Nuray Ertürk, Yaman, Melda; a.g.e; sf 134

⁶⁰⁸ Akbulut, Erden, Tuncay, Mete; a.g.e; sf 124

yayın çıkar⁶⁰⁹. 1922 yılında ünlü İştirakçi Hilmi Bey tarafından 14.000 işçiyi bir araya getirdiği söylenen Türkiye Sosyalist Partisi kurulur⁶¹⁰. Roland Ginzberg'e göre İngilizlerin kontrolüne giren İştirakçi Hilmi, onlar tarafından Belçika-Fransız şirketlerinde grev başlatması için kışkırtılır⁶¹¹. 1922 yılı Aralık ayında kendisini İkinci Enternasyonel'e yakın gören Şakir Rasim tarafından tramvay işçileri arasında belli bir etkinliği olduğu anlaşılan İstanbul Umum Amele Birliği kurulmuş, Şefik Hüsnü'nün başını çektiği İstanbul Komünist Grubu'nun etkin olduğu Türkiye İşçiler Birliği ile bu birlik arasında belli bir rekabet yaşanmıştır⁶¹². İstanbul'da çok sayıda işçiyi bünyesinde toplayan bir diğer kuruluş ise Komünist Enternasyonal ile ilişkili bulunan Hınçak Ermeni örgütlenmesinin sol kanadına mensuptur⁶¹³. Diğer taraftan Rumların çoğunluğu oluşturduğu Beynelmîlel İşçiler İttihadı çeşitli sektörlerdeki işçiler üzerindeki etkisiyle 1920'lerin başında ön plana çıkmaya başlayan bir diğer kuruluştur⁶¹⁴. Bu yapı hakkında önemli bilgilerin kaynağı olan kuruculardan Roland Ginzberg, birliği pek çok diğer üyesi ile beraber 1924'te tutuklanır ve sınır dışı edilir⁶¹⁵. Bu noktaya gelineceğini, Ginzberg ve diğer Bİİ üyelerinin sıklıkla burjuva olmakla eleştirdiği Şefik Hüsnü liderliğindeki Aydınlık grubundan Sadrettin Celal bu kişilerin dışlanmasının arkasındaki esas nedenin altını çizerek daha önceden söylemiştir: *“Kolayca anlaşılacaktır ki Rum yurttaşların tümünü ülkeden sürmek isteyen milliyetçi bir diktatörlüğün koşullarında Türk olmayan bir teşkilat var olamaz.”*⁶¹⁶.

Beynelmîlel İşçiler İttihadı yöneticilerinden Ginzberg'in sınır dışı edilmeden önce gönderdiği son raporlardan biri bu çalışma açısından özel önem taşımaktadır. Raporda Ginzberg “ülkede” aktif olarak çalışmış bu nedenle işçiler üzerinde etkisi olan göçmenlerin “Türk Komünist Partisi”nin gelişimine kesintisiz olarak katkı sunması gerektiğini belirtir. Ona göre bu “göz ardı edilemeyecek, sonucu

⁶⁰⁹ A.g.e; sf 124

⁶¹⁰ A.g.e; sf 126

⁶¹¹ A.g.e; sf 126

⁶¹² Tuncay, Mete; 1923 AMELE BİRLİĞİ; Sosyal Tarih Yayınları; 2009; sf 25-26

⁶¹³ TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ 1927 VİYANA KONFERANSI; Tüstav; 2004; sf 47

⁶¹⁴ Akbulut, Erden, Tuncay, Mete; BEYNELMİLEL İŞÇİLER İTTİHADİ; Sosyal Tarih Yayınları; 2009; sf 83-84

⁶¹⁵ A.g.e; sf 104

⁶¹⁶ Akbulut, Erden, Tuncay, Mete; BEYNELMİLEL İŞÇİLER İTTİHADİ; Sosyal Tarih Yayınları; 2009; sf 89

belirleyecek bir güçtür.⁶¹⁷ Ginzberg uzun yıllara dayanan deneyimlerinden hareketle Balkanlardan gelen işçilerin, Türkiye'deki siyasal yaşama hareketlilik katacağının bilincindedir. Ne var ki kendi beklentisinin aksine, mübadele ile Türkiye'ye gelen göçmen işçiler, Türkiye'den söküp atılan kendi hareketinin değil, siyasal rakibi konumundaki Şefik Hüsnü'nün Aydınlık hareketinin bünyesinde toplanacaklardır.

Mübadele ve sonraki süreçlerde yaşananların etkisiyle Rumların ve Müslüman olmayan diğer azınlıkların ülkeden ayrılması Türkiye'nin etnik bileşimini değiştirecektir. Bu gelişme ülkenin siyasal yaşamında ön plana çıkan siyasal öznelerin de yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirecek, toplumsal yaşamın tüm dokularına sirayet eden büyük bir dönüşüm yaşanacaktır. Bu arada Müslüman oldukları için mübadeleye dahil edilen Romanlar, Türkiye'nin yeni etnik yapılanması içerisinde önemli bir unsur olacak, Balkanlarda sendikal ve siyasal mücadele deneyimi kazanan Roman tütün işçileri Türkiye'nin sol siyasal yaşamının en çok göze çarpan unsurlarından biri olarak ortaya çıkacaklardır.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde önce Roman tütün işçilerinin çalışma ve yaşam deneyimleri ele alınacak, daha sonra Balkanlarda olduğu gibi üretim birimlerinde gelişen siyasal deneyimleri ile ilgili değerlendirmeler paylaşılacaktır.

4.2.1 Mübadele Sonrası Dönemde Roman Tütün İşçileri Çalışma ve Yaşam Deneyimleri

Tütün işçisi Romanların Türkiye'ye gelişi mübadele ile başlamaz. Esas yığılma 1924 sonrasına denk gelse de, bu tarihten önce de Türkiye'ye gelenler olmuştur. 19. yy ortalarından itibaren Balkanlarda kaybedilen topraklardan önemli sayıda Roman aile Türkiye'ye gelmiştir. Dünder, 20 yy başlarında Roman tütün işçilerinin yoğunlaştığı alanlardan olan Drama livası ve bağlı Kavala kazasından

⁶¹⁷ A.g.e; sf 116

yoğun bir Çingene göçünün yaşandığını ifade etmektedir⁶¹⁸. Başlangıçta bu duruma karşı herhangi bir karşıtlık göstermeyen İttihat ve Terakki yönetimi, göçmen Çingenelerin artışıyla birlikte kimi kısıtlamalar yapmaya başlar⁶¹⁹. Yayınlanan çeşitli talimatnamelerle Çingenelerin göçmen olarak ülkeye kabul edilmesinin önüne geçilmeye çalışılacaktır⁶²⁰. Her halükarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu öncesindeki çatışmalı bir döneme denk gelen bu zaman aralığında; aralarında Roman tütün işçilerinin de yer aldığı çok sayıda Çingene aile günümüz Türkiye topraklarına yerleşmişlerdir. Bu kişilerin göç öykülerini çeşitli yazılı kaynaklardan izlemek mümkündür. Örneğin 1911 yılında yine önemli tütün üretim merkezlerinden olan Serez'den Türkiye'ye gelen Özçelik'in ailesi, Çanakkale'nin Biga ilçesine yerleşir⁶²¹. Özçelik'in kunduracılık yapan babası, 1914 yılı başlarında askere alınmıştır. Diğer üç ağabeyi ise tütün işçiliği yapmaktadır⁶²². Daha önce de çeşitli örneklerde gördüğümüz ayakkabı boyacılığı ya da kunduracılık gibi meslekler, oldukça uzun bir zamandan beri soy-klan-kabile tipi toplumsal bağları zayıflayan ve geleneksel geçim stratejileri işlevsizleşmeye başlayan gruplar tarafından yapılan ekonomik faaliyetler arasında yer almaktadır. Öte yandan Özçelik'in ağabeylerinin tütün işçiliğine kaymaları ise sektörde görülen talep artışı ile bağlantılı gözükmektedir. Benzer bir biçimde Nevrapolu tütün işçisi Erdinç'in annesi, eşini ve çocuğunu kaybetmesinin ardından bir süre Kavala'da çalışıp İzmir'e gelmiştir⁶²³. Dönem dönem İzmir'de, dönem dönem İstanbul'da tütün işinde çalışmaktadır⁶²⁴. Daha sonra Erdinç ve babası Türkiye'ye gelir, önce İzmir ve sonra Bursa'ya giderler, gittikleri her yerde çok sayıda muhacirle karşılaşır⁶²⁵. Bu ailelerin ortak noktası, Yunanistan ve Makedonya'daki temel tütün üretim bölgelerinde tütün tarlaları ya da fabrikalarda şu ya da bu süre için istihdam edilmiş olmalarıdır.

Roman tütün işçilerinin ezici çoğunluğunun Türkiye'ye geldiği mübadele ise

⁶¹⁸ Dündar, Fuat; İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN MÜSLÜMANLARI İSKÂN POLİTİKASI (1913-1918); İletişim Yayınları; 2002; sf 127

⁶¹⁹ A.g.e; sf 127

⁶²⁰ A.g.e; sf 129

⁶²¹ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 9

⁶²² A.g.e; sf 9

⁶²³ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 25

⁶²⁴ A.g.e; sf 21

⁶²⁵ A.g.e; sf 18

Türkiye tarihinde yaşanmış son derece kritik bir olaydır. Mübadele kararı esas olarak Lozan Konferansı'nda alınmıştır. 30 Ocak 1923'te “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” ile mübadele kesinlik kazanır⁶²⁶. Buna göre Türk topraklarındaki Rum Ortodokslarla Yunan topraklarındaki Müslümanlar mübadele edilecektir. Batı Trakya Müslümanları ve İstanbul Rumları kapsam dışında bırakılır⁶²⁷. 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye 456720 Müslüman gelir⁶²⁸. Buna karşılık Türkiye'den giden Ortodoks Hristiyanların sayısı en azından 1.200.000 kişidir⁶²⁹.

Kosova Kavala, Serez, Drama, Koloz, Pravišta ve diğer çevre kasabalarda oturan “Türklerin” yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından mübadil olarak görüldüklerini ifade eder⁶³⁰. Sakarya vapuru ile Türkiye'ye gelen Kosova'nın ailesi, önce Sultanahmet'te bir misafirhanede kalırlar⁶³¹. Çok geçmeden Tokat'a giderler. Daha sonra bazı aileler Tokat'tan çalışmak için Samsun'a, bazıları da Erbaa'ya yerleşir. Kosova'nın ailesi Erbaa'ya gidenlerle beraberdir⁶³². Kosova mübadele muhaciri olduğu için ailesinin askere alınmak istenmediğini belirtir. Buna karşılık, geldikleri yeni vatanlarına kabul edilme isteklerinin ağır basmasından olsa gerek gençler gönüllü olarak askere yazılırlar. “Kürt İsyanı” sırasında, Kosova'nın çevresindeki 80 haneden 20-25 genç asker olur. Döndüklerinde çok zalimce vuruşmalar olduğunu, çok kan döküldüğünü anlatırlar⁶³³.

Mübadele sonrası tütün işçileri, öncelikle tütün üretim bölgelerinde istihdam edilirler. Genellikle Kavala, Drama bölgesinden gelenler Karadeniz'e, Samsun ve Bafra gibi yerlere yerleştirilmişlerdir. Tütün işçilerinin bir kısmı ise İzmir başta olmak üzere Ege bölgesi'nde iskân edilir. Kolukırık İzmir'in Bornova ilçesindeki

⁶²⁶ Goularas, Gökçe Bayındır; 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması; ALTERNATİF POLİTİKA; Cilt 4; Sayı 2; 129-146, Temmuz 2012; sf 130

⁶²⁷ A.g.e; sf 131

⁶²⁸ A.g.e; sf 131

⁶²⁹ A.g.e; sf 131

⁶³⁰ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 13-14

⁶³¹ A.g.e; sf 14

⁶³² A.g.e; sf 24

⁶³³ A.g.e; sf 17

Tarlabaşı mahallesinde ağırlıkla 1931-1937 yılları arasında mahalleye gelmiş olan Roman tütün işçilerinin yaşadığını ifade eder⁶³⁴. Anlaşıldığı kadarıyla belli bölgelere iskân edilen Roman tütün işçileri sonunda kendi geçim stratejileri açısından en uygun bölgelerde toplanmışlardır.

Mübadele sonrası Türkiye'de genel olarak tütün işçilerinin önemli bir nüfus ağırlığı bulunmaktadır. Kuvılcımlı döneminin sanayi istatistiklerinin yalnız fabrikada çalışan tütün işçi sayısını 6000 kişi gösterdiğini, buna karşılık Tekel idaresinin sadece İstanbul fabrikalarında (1933) 2644'ü kadın ve 3622'si erkek olmak üzere 6266 tütün işçisi çalıştığını belirtir⁶³⁵. Öte yandan, tütünün yarı işlenmiş hale getirildiği yaprak tütün işçiliği “bir deryadır”. Yalnız İzmir'deki 30 tütün firmasından üçünde 6385 işçi istihdam edilmektedir⁶³⁶.

Kuvılcımlı tütün işçilerinin toplumsal ağırlığını tespit etmek için tütün üretimin ülke ekonomisi içindeki payını da değerlendirir. Türkiye'nin, dünya krizinden önce yıllık ihracatı ortalama 170 milyon lira iken, bu tutar içinde tütün ihracatının payı, 1927'de 67, 1928'de 54, 1929'da 40 milyon lira olmuştur. Buna göre tarım Türkiye'sinin dış ticaretinde tütünün payı 1/3'e yakındır⁶³⁷. Diğer taraftan söz konusu dönemde yılda 44 milyon kilo yaprak tütün “devşirilmektedir”. Bir tütün işçisi, 240 günden fazla çalışmamakta; tütün ürünü ise yılda üç defa elden geçirilmezse hazır hale gelmemekte ve her işçi günde ortalama 20 kilo tütün işleyebilmektedir. Bu mantıkla hareket eden Kuvılcımlı yaprak tütün işçilerinin sayısının 110 bin olduğunu ve yedek işçi ordusu ile birlikte 160 bin kişilik bir insan topluluğu oluşturduklarını ifade eder⁶³⁸. İzmir Ticaret Odası Yayın Müdürü' ne göre

⁶³⁴ Kolukırık, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneleeri; ULUSLARARASI İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ; Cilt 3; Sayı 1; 2006; sf 4

⁶³⁵ Kuvılcımlı, Hikmet; TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ SOSYAL VARLIĞI; Köxüz Yayınları; İlk Basım: 1935-Marksizm Bibliyoteği Yayınları; sf 12

⁶³⁶ A.g.e; sf 12

⁶³⁷ A.g.e; sf 12

⁶³⁸ Kuvılcımlı, Hikmet; TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ SOSYAL VARLIĞI; Köxüz Yayınları; İlk Basım: 1935-Marksizm Bibliyoteği Yayınları; sf 12

ise "*Bundan maada tütünlerin işlenmesi ile vasati 200 bin amele dahi te'mini maişet (ortalama 200 bin işçi geçimini temin) eylemektedir.*". Yine Kıvılcımlı'nın aktardığı bir yayında Türkiye tütün işçilerinin 150 bin kişi olduğu tespit edilir⁶³⁹. Kıvılcımlı tütün tarımında çalışan kişi sayısının da 60-70 binden az olmadığını ifade eder⁶⁴⁰. Diğer taraftan Özçelik 1933 yılı itibarı ile Türkiye genelinde tütün işçisi sayısını 30.000 civarı olarak vermektedir⁶⁴¹. Sağlıklı resmi istatistikler olmadığından bu konuda kesin rakamlar verilemese de tütünde istihdam edilenlerin önemli bir nüfus grubu teşkil ettiklerine şüphe yoktur.

Kıvılcımlı tütün işçileri içerisindeki, geç-peripatetik Romanların ağırlığını analitik bir biçimde tartışarak değerlendirir. Ona göre genel olarak mübadiller tütün bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Bunların arasında "Çingeneler" de bulunmaktadır. Kıvılcımlı diğer mübadiller gibi onlara da toprak verildiğini, ama tarım yapmayı bilmediklerinden, daha çok da üretim araçları olmadığından "Çingenelerin" serbest işgücü olarak çevreye dağıldıklarını ifade eder. Topraklarını bırakarak şehirlere gelen bu insanlar Kıvılcımlı'ya göre, "*şehir kaldırımlarında, işsizlikten kırılan işçilerden ibarettirler*"⁶⁴². Kıvılcımlı'nın üretim araçları yoksunluğuna ilişkin değerlendirmelerinin ne anlama geldiği Erdinç'in göçmenlerin mübadele sonrası yaşadıklarına ilişkin anılarında son derece net bir biçimde anlaşılmaktadır: "*Muhacirlere toprak verilmiş. Ama toprağı işleyecek hiçbir araca sahip değiller. En basitten kazması, küreği, karasabanı, dirgesi, yabanı... Hiçbiri yok. Öküz, pulluk, kağnı, araba hak getire... Muhacirler ağaların, yerli ağaların kapısında. ... Yalvar yakar iş istiyorlar ağalardan boğaz tokluğuna*"⁶⁴³. Üretim araçları yokluğu ile ilgili tespiti şüphesiz ki doğru olsa da Kıvılcımlı Roman tütüncülerin kendilerine verilen toprağı bırakmaları noktasında belirleyici olan bazı faktörleri gözden kaçırmaktadır. Konuyla ilgili kimi somut tanıklıklar bu meselesinin anlaşılması noktasında büyük önem taşımaktadır. Samsun'un Çatalarmut bölgesine yerleştirilen Orakçı'nın ailesi, yerliler ve diğer göçmenlerin çeşitli baskı ve tacizleri karşısında çareyi tarlalarını

⁶³⁹ A.g.e; sf 12

⁶⁴⁰ A.g.e; sf 20

⁶⁴¹ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 16

⁶⁴² Kıvılcımlı, Hikmet; Yol 2; Bibliotek; 1992; sf 74

⁶⁴³ Aydemir, Aydın; HERŞEYE RAĞMEN; Güldikeni Yayınları; 2000; sf 76

bırakıp kaçırmakta bulur⁶⁴⁴. Mübadele ile Merzifon'a gelen Otar, çevredeki “serseri” ve “eşkiyaların” baskıları karşısında dayanamayarak toprağını bırakıp Samsun'un Teneke Mahallesi'ne yerleşir⁶⁴⁵. Aynı şekilde Yılgin tacizlerden bunaldığı, Demirci ise zamanında kendisine bıraktıkları toprağı almaya gittiklerinde kendilerini ölümle tehdit eden komşularıyla baş edemedikleri için topraklarından vazgeçer⁶⁴⁶. Havza'daki Özbaskıcı ise rahat geçinemedikleri topraklarını yok pahasına satarak Teneke Mahallesi'ne yerleşir⁶⁴⁷. Merzifon'a yerleştirilen ve kendisine üzüm bağları verilen Marhan ise kendisini burada yalnız ve “tedirgin” hissettiği için buradan ayrılarak önce Havza ve sonra Teneke Mahallesi'ne gelir⁶⁴⁸. Kendisine Samsun Hürriyet Mahallesi'ndeki Rum evi verilen Gökçen, ev çok bakımsız olduğu ve kendi imkânlarıyla burayı onaramadığından Teneke Mahallesi'ne taşınır⁶⁴⁹. Özbaskıcı ise kendilerine Çatalarmut'ta verilen toprağı hem Kıvılcımlı'nın dediği gibi üretim araçları yetersizliğinden hem de çevrekilerin aile bireylerini sürekli rahatsız etmesi nedeniyle bırakmak zorunda kalır⁶⁵⁰. Bu örnekler hiç şüphe yok ki genel duruma ilişkin bir fikir vermektedir. Her şeyden önce mübadele dönemi Rumlara ait kaynakların el değiştirdiği, mülkiyet ilişkilerinin karmaşıklaştığı bir dönem olduğundan pek çokları için yeni zenginlikler kazanma umudu doğmuştur. Daha güçlü toplumsal gruplar bu fırsatı değerlendirmekte, şüphesiz ki zayıf bir grup olarak gördükleri Romanların kaynaklarına da göz dikmektedir. Öte yandan Roman aileler; habitus ve sermaye bileşimleri; bir başka deyişle dillerinde, bedenlerinde, mizaçlarında Çingene algısı ile özdeşleşen unsurlara sahip olduklarından, diğer grup ve kesimlerin dışlayıcı pratiklerine maruz kalmakta; belki de her şeyden çok bu nedenle toprakları geride bırakarak, geç-peripatetik yerleşimlerinde bir araya gelmektedirler. Yani Kıvılcımlı'nın mübadil Romanların temelde üretim aracı

⁶⁴⁴ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 9; CİNGENEYİZ.ORG; 05.01.2013; <http://www.cingeneyiz.org/stm9.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁶⁴⁵ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 8; CİNGENEYİZ.ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm8.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁶⁴⁶ A.g.e

⁶⁴⁷ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 7; CİNGENEYİZ.ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm7.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁶⁴⁸ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 5; CİNGENEYİZ.ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm5.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁶⁴⁹ A.g.e

⁶⁵⁰ Özbaskıcı, Metin; Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 3; CİNGENEYİZ.ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm3.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

yoksunluğu nedeniyle topraklarını bıraktığı iddiası, yaşanan sürecin bir boyutunu yansıtırsa da, en az onun kadar önemli olan mübadil Romanların “Çingene” algısı ile özdeşleştirilerek maruz kaldıkları dışlayıcı pratikleri göz ardı etmektedir.

Mübadil Romanlara verilen toprakların bırakılması hangi nedenle gerçekleşirse gerçekleşsin, geride bıraktıkları tarım arazileri sahihsiz kalmamış, çok geçmeden yerliler veya diğer göçmenler tarafından işlenmeye başlanmıştır. Diğer taraftan tütün işçisi Erdiñ'e göre mübadillerin bıraktıkları topraklar özellikle bazı bölgelerde az sayıdaki ağanın elinde toplanmış ve bu durum büyük çiftliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır: “*Gidenlerin toprakları ağaların topraklarına katılıyordu. Ağalar, çiftlikler kurmaya başladılar. Kısa sürede toprak ağalığından çiftlik beyliğine terfi ettiler*⁶⁵¹”. Mübadil Romanlarsa geç-peripatetik yerleşimlerinde yaşayan kentli işçiler olarak yaşamlarına devam edecek, Balkanlarda öğrendikleri tütün ustalığı sayesinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında halen büyük bir emek talebi söz konusu olan tütün sektöründe kolaylıkla iş bulabileceklerdir.

4.2.1.1 Mübadele Sonrası Dönemde Tütün İşçilerinin Temel Çalışma Alanları ve Çalışma Alanlarına Göre Tütün İşçilerini Sosyolojik Profilleri

Kendilerine verilen toprakları yukarıda açıklanan nedenler dolayısıyla kaybeden Roman tütün işçileri giderek kentlerde yoğunlaşmış ve tütün işletmelerinde istihdam edilmişlerdir. Tütün işçisi Erdiñ'e göre tütün şirketleri yoğunlukla İstanbul, Bursa, İzmir, İzmit, Adana gibi yerlerde kurulmaktadır⁶⁵². Diğer taraftan yine Samsun dönemin önemli tütün üretim merkezlerinden birini oluşturmaktadır⁶⁵³.

İstanbul'da tütün şirketleri genellikle sahil şeridinde, limanlara yakın kurulmuştur. Özçelik 1930'ların belli başlı tütün şirketleri arasında Tophane'de Mehmet Kavala (Tahir Ağa), Ahırkapı'da Nemlizadeler, Boğazkesen'de Abdülfuatlar, Beşiktaş'ta yine Abdülfuatlar ve Austro Türk Tütün işletmesi, Ortaköy'de Beyaz Rus

⁶⁵¹ Aydemir, Aydın; HERŞEYE RAĞMEN; Güldikeni Yayınları; 2000; sf 83

⁶⁵² Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 30

⁶⁵³ Erler, Mehmet Yavuz, Edinsel Kerim; Samsun'da Tütün Üretimi; ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ; Cilt 4; Sayı 18; Yaz; 2011; sf

Setenko gibi isimleri saymaktadır⁶⁵⁴. Boratav bu listeye Feshane civarındaki tütün fabrikalarını da eklemektedir⁶⁵⁵. Diğer taraftan yine Cibali'deki tütün fabrikası da Roman tütün işçilerinin çalıştığı belli başlı tütün işletmeleri arasında yer almaktadır⁶⁵⁶. Ne var ki Kosova'ya göre Tekel yılda en fazla 15 işçiye kadro açtığından, geniş tütün işçisi kesimleri için önemli bir istihdam merkezi değildir⁶⁵⁷.

Uzun dönem İzmir'de yaşamış olan ve bölgedeki tütün işçilerini tanıyan bir kaynak kişiye göre İzmir'de yabancı firmaların da aralarında bulunduğu önemli tütün işletmeleri ağırlıklı olarak Alsancak ve Basmane civarında kümelenmiştir⁶⁵⁸. Bornova'daki tütün tarlaları da İzmir'de tütün işçilerinin çalıştığı önemli sahalar arasında yer almaktadır⁶⁵⁹. Samsun örneğinde ise Canik bölgesi (Osmanlı döneminde) esas olarak Tütün Rejisi tarafından tütün tarımı için ruhsatlandırılan bir alan olmuştur⁶⁶⁰. Cumhuriyet döneminde Samsun merkezindeki eski rejiden kalan kuruluşlar geliştirilerek yeniden üretime açılmışlardır⁶⁶¹. Yine üretim birimlerinin yakınında alım merkezleri ve depolar bulunmaktadır⁶⁶². Sınırlı bir istihdam imkânı sunsa da Samsun Tekel Tütün Yaprak ve Sigara Fabrikası da Roman tütün işçilerinin çalıştığı işletmelerin arasında yer almaktadır⁶⁶³.

Roman tütün işçilerinin yılın belli bir döneminde çalıştıkları tütün fabrikaları dışında tütün tarlalarında da çalışma oldukça yaygındır. Samsun'da Canik, Bafra ve çevredeki diğer kırsal araziler, Ege Bölgesi'nde belli başlı bütün tütün üretim alanları

⁶⁵⁴ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 10

⁶⁵⁵ Boratav, Müeyyet; SAKINCALI DOKTOR; İmge; 2006; sf 30

⁶⁵⁶ Bir Adam Kıskançlıkla Karısını Bıçakladı; CUMHURİYET; 05 Temmuz 1953

⁶⁵⁷ Günçikan, Berat; DEVLETİN ŞİDDET TARİHİ; Agora Kitaplığı; 2010; sf 7

⁶⁵⁸ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁶⁵⁹ Kolukırık, Suat; Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, Hatıra ve Deneyimler; SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR; 20 Mayıs 2006; <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/suatk.pdf>; Link 22.03.2014 tarihinde alınmıştır; sf 6

⁶⁶⁰ Camaş, Necdet; Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun'un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Rollerini; SAMSUN SEMPOZYUMU; 2006; <http://www.kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/033.pdf> ; Link 13.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf 571

⁶⁶¹ A.g.e; sf 577

⁶⁶² A.g.e; sf 578

⁶⁶³ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; Sarı Defter; 2011; sf 34

ve Marmara'da Bursa, Düzce ve İzmir köyleri tütün tarımının yapıldığı önemli alanlar olarak Roman tütün işçilerini ağırlar⁶⁶⁴. Burada altı çizilmesi gereken nokta tütün tarımı ve tütün sanayi bünyesinde çalışan Roman işçilerin sosyolojik yapısının oldukça farklılaşıyor oluşudur.

Tütün tarımına soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmenin korunduğu, ekonomik kararlarını daha büyük toplumsal birimler halinde alan grupların da katılımı söz konusu olabilmektedir. Şu anda İzmir'de yaşayan ama aslen Tekirdağ'ın Malkara ilçesinden olan bir kaynak kişi, Malkara'da yaşayan ve toplumsal yapısı bu özellikleri gösteren yüzlerce Romanın geçmişte tütün tarımı yapılan bölgelere aktığını anlatır⁶⁶⁵. Bu gruptaki aileler farklı kökenlerden ve farklı coğrafyalardan gelmektedirler. Selanik'te tütün sektöründe uzmanlaşan mübadil Roman tütün işçilerinden farklı olarak tütün sanayinde yaygın bir biçimde istihdam edilmemektedirler.

Yine soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenme yapısının büyük ölçüde çözüldüğü buna karşılık Roman etnik özelliklerini nispeten muhafaza etmiş, geleneksel mesleklere ilişkin anıların taze olduğu gruplar da tütün tarımında istihdam edilmişlerdir. Örneğin Samsun'un Teneke Mahallesi ve civarındaki Roman yerleşimlerinde yaşayan ahali, büyük ölçüde bu özellikleri göstermektedir. Hala geleneksel aile meslekleri olan demirciliği anımsayan, buna karşılık mahalleye büyük aile toplulukları yerine bağımsız bir aile birimi olarak yerleşmiş olan ve kısmen Romanesi kullanan bir kaynak kişi, ailesinin uzun yıllar tütün tarımı yapılan alanlarda işçi olarak çalıştığını ifade eder⁶⁶⁶. İstanbul Tophane'de yaşayan bir kaynak kişinin ailesi, Samsun'un Teneke Mahallesi'nde yaşayan bu gruba benzer özellikler göstermektedir. Soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin henüz mübadele öncesi çözüldüğü bir gruba mensup olduğu anlaşılan kaynak kişi, Romanesi halen kullanmakta ve atalarının demircilik olan geleneksel mesleğini anımsamaktadır.

⁶⁶⁴ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 16

⁶⁶⁵ Kaynak Kişi: R.G. Erkek. İşçi, İzmir Ömekköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi 25.10.2011

⁶⁶⁶ Kaynak Kişi: M.D. Ayakkabı boyacısı, Samsun Yavuz Selim'de yaşıyor. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.02.2010

Samsun Teneke Mahallesi örneğinden farklı olarak bu kaynak kişinin ailesi söz konusu dönemde civar bölgelerdeki tütün fabrikalarda çalışmıştır⁶⁶⁷.

Samsun'da yaşayan, ailesi mübadele ile Hürriyet Mahallesi'ne yerleştirilen bir başka kaynak ise hem soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü hem de Roman etnik özelliklerinin tamamen yitirildiği bir grubu temsil etmektedir. Atalarının geçmişte yaptığı geleneksel mesleği hiçbir biçimde bilmeyen kaynak kişi, henüz daha Yunanistan'dayken ailesinin şu veya bu biçimde tarımla uğraştığını ifade etmektedir⁶⁶⁸. İlginç bir biçimde aynı kaynak kişi, kendi ailesinin ağırlıklı olarak tarımda istihdam edildiği sürede tütün fabrikalarında çalışanların “Selanikliler” dediği ayrı bir grup olduğunu ifade eder. Selanik'in daha merkez ve kentsel bölgelerinde yaşadığı anlaşılan bu grup, hem habitus hem de sermaye bileşimleri itibarıyla diğerlerinden oldukça farklılaşmıştır. Yine kaynak kişiye göre fizik özellikleri de “Çingene” algısı ile özdeşirilen unsurları görece daha az çağrıştıran bu grubun üyeleri ağırlıklı olarak fabrikalarda istihdam edilmektedir⁶⁶⁹. Yine İstanbul Ahırkapı'da görüşülen bir başka kaynak kişi ise hem soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü ve geleneksel mesleğin unutulduğu hem de Roman etnik özelliklerinin büyük ölçüde silindiği bir gruba mensuptur. Kaynak kişi uzun yıllar hem Ahırkapı'da tütün işletmelerinde hem de Cibali tütün fabrikalarında çalışmıştır⁶⁷⁰.

Öte yandan, daha ziyade Samsun'da “Selanikliler” olarak anılan grupla benzer sosyolojik özellikleri gösteren bir aileden geldiği anlaşılan tütün işçisi Kosova kendilerinin de şehirlerdeki tütün işinin bitmesi nedeniyle tarım işçiliği yaptıklarını anlatmaktadır. Ona göre İstanbul'un tütün işçileri kışın Bursa'nın köylerine çalışmaya gitmektedirler⁶⁷¹. Bu durumdaki tütün işçilerinin köylerdeki durumu hiç de iç açıcı

⁶⁶⁷ Kaynak Kişi: H.A. Hamal, Tophane sakini. Tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.2010

⁶⁶⁸ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

⁶⁶⁹ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

⁶⁷⁰ Kaynak Kişi: D.T. Kadın. İşçi emeklisi, Ahırkapı sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 06.09.2008

⁶⁷¹ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 20

değildir. “Boğaz tokluğuna çoluk çocuk köylere pastal yapmaya” gitmektedirler. Yazları ise bir odada tütünlerin içinde “hem çalışır, hem yerler hem yatarlardı”. Çoğu zaman birkaç aile birlikte yaşamaktadır⁶⁷². Köylerde tütün işçileri önce ağayı bulmakta, onun aracılığı ile bir oda temin eder orada hep birlikte kalmaktadırlar. Kosova köylerdeki durumlarını “Sanki köyün ağasına çalışan köleler gibiydik” sözleriyle açıklamaktadır⁶⁷³.

	Soy-Klan-Kabile tipi toplumsal ilişkiler-Altgrup adları	Etnik Özellikler (Dil-Folklorik unsurlar)	Geleneksel Meslek Hafızası	Mübadele Öncesi Dönemde Yaşam ve Çalışma Alanı
Muhafazakar Geç-Peripatetik	Korunmuş	Korunmuş	Canlı	Ağırlıklı Taşralı
Kültürel Muhafazakar Geç-Peripatetik	Çözülmüş	Korunuyor	Bireysel Aktivite olarak anımsanıyor	Taşralı-Kentli
Taşralı Asimile Geç-Peripatetik	Çözülmüş	Yitirilmiş	Unutulmuş	Taşralı
Kentli Asimile Geç-Peripatetik	Çözülmüş	Yitirilmiş	Unutulmuş	Kentli

Tablo 10: Roman Tütün İşçilerinin Sosyolojik Profilleri

Tütün tarımı ve sanayisinde çalışan Roman tütün işçilerine ilişkin kaynak kişilerin değerlendirmeleri ve diğer kaynaklardan çıkan bu örneklerde karşımıza 4 farklı sosyolojik profil çıkmaktadır. Soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin ve etnik özelliklerin korunduğu muhafazakâr(1); soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü, geleneksel meslek hatıraları ve etnik özelliklerin canlı olduğu kültürel muhafazakâr(2); soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü, etnik özelliklerin yitirildiği taşralı asimile(3) ve soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin çözüldüğü ve etnik özelliklerin tamamen ortadan kalktığı kentli asimile(4) geç-peripatetik gruplar. Yaşam alanında, tütün tarımı ve tütün fabrikalarının yoğun

⁶⁷² Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 60

⁶⁷³ A.g.e; sf 74

olmasına bağı olarak istihdam özellikleri ilk üç grup için değışken olmakla beraber, 1 ve 2. grupların daha ziyade tütün tarımına; 3 ve 4. grupların ise tütün fabrikalarında çalışmaya yatkın oldukları anlaşılmaktadır. 3 ve 4. grupların geç-peripatetik geçim stratejilerini daha erken benimsemiş olmaları, daha esnek bir habitusa ve yeni ilişkiler temelinde yapılanmış bir kültürel sermayeye sahip olmaları bu durumu son derece net bir biçimde açıklamaktadır. Buna karşılık 3 ve 4. gruba mensup olanlar dahi tütün işçiliğinin mevsimlik karakteri ve son tahlilde sahip oldukları ekonomik sermayenin yetersizliği nedeniyle zaman zaman tütün tarımında istihdam edilmek zorunda kalmaktadır.

4.2.1.2 Roman Tütün İşçilerinin Yaşam Alanları

Roman tütün işçilerinin yaşam alanları, geç-peripatetik grupların mekâna ilişkin stratejilerinin genel izlerini taşımaktadır. Esas itibarıyla kentlere yeni yerleşen Roman tütün işçileri kent içi boşlukları doldurma stratejisini izleyerek yaşam alanları oluşturmakta, uzun vadede ise büyük ölçüde Romanların ve farklı geç-peripatetik grupların bir arada bulunduğu “Çingene mahallelerinde” bir araya gelmektedirler. Roman tütün işçilerinin önemli bir nüfus grubu oluşturduğu ve bu çalışma kapsamında bilgisine ulaşılabilen mahalleler arasında en önemlileri İstanbul'da Beşiktaş ilçesine bağı Ortaköy ve yoğunluğu daha az olmakla beraber Tuzbaba-Abbas Ağa civarları, Beyoğlu ilçesine bağı Hacıhüsrev Mahallesi ile Tophane; Eminönü ilçesine bağı Ahırkapı; İzmir'de Bornova-Tarlabaşı Mahallesi⁶⁷⁴; Samsun'da merkez Hürriyet Mahallesi ile Canik ilçesine bağı Teneke Mahallesi ve civar yerleşimleridir.

⁶⁷⁴ Kolukırık, Suat; Tarlabası Çingenelerin Dilin Sosyal İşlevi; goc.bilgi.edu.tr/documents/SuatKolukirik_tr.doc; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Büyük Geç-Peripatetik Yerleşimleri	İstanbul	Beşiktaş	Ortaköy	Cavdağa
		Beyoğlu		Hacı Hüsrev
		Beyoğlu	Tophane	
		Eminönü	Ahırkapı	
	Samsun	Merkez		Hürriyet Mahallesi
		Canik		Teneke Mahallesi
	İzmir	Bornova		Tarlabaşı Mahallesi
Kent içi boşlukları doldurma stratejisinin örnekleri	İstanbul	Fatih	Unkapanı	Yeraltı Mahsenleri
		Beşiktaş		Tuzbaba
				Abbasağa
				Köyiçi
			Ortaköy	Oda oda kiralanan eski konaklar evler
		İl geneli		Hanlar-Terk edilmiş medreseler

Tablo 11: Roman Tütün İşçilerinin Yaşam Alanları

Özel olarak kültürel muhafazakâr, kentli asimile ve taşralı asimile sosyolojik profillerine ait olan Roman tütün işçileri, mübadeleden sonraki ilk dönemlerde ağırlıklı olarak kent içi boşlukları doldurma stratejisi temelinde, küçük aile grupları ve kimi zaman bireyler olarak kendilerine yaşam alanları bulmaya çalışırlar. İstanbul'daki Roman tütün işçilerinin yaşam alanlarına ilişkin çeşitli kaynaklardan derlenmiş olan ampirik malzeme, kent içindeki boşlukların doldurulması yolu ile yerleşim alanları oluşturulması sürecinin dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin tütün işçisi Erdinç'in babası Unkapanı tarafındaki daha önce değinilen mahzenlerde kendisi gibi onlarca, belki de yüzlerce yoksul insanla beraber hayatta kalma savaşı vermektedir⁶⁷⁵. 1950'lere kadar Unkapanı

⁶⁷⁵ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 128

civarında yer alan tarihi yer altı mahsenlerinin; geç-peripatetik gruplar ve diğer bütün İstanbul garibanları için temel bir yaşam alanı niteliği taşıdığı günümüzde dahi fazla bilinmemektedir. Oysaki buralarda insan bedeninin doğal sınırları dahi zorlanarak bir yaşam alanı yaratılabilmıştır. Günümüzde Gaziosmanpaşa'daki bir geç-peripatetik yerleşiminde yaşayan bir kaynak kişi mahzenlerde kalan akrabalarının çok büyük zorluklar yaşadığını, bazılarının sağlık sorunları ile karşılaştığını ifade eder⁶⁷⁶. Genel olarak ifade etmek gerekirse Selanikten mübadele ile gelmiş ve henüz sürekli bir yerleşime kavuşamamış tütün işçisi Romanlar, geleneksel mesleklerini sürdürmekte ısrarlı ama kışlaklarını kaybetmiş çeşitli peripatetik grupların üyeleri ve herhangi bir sürekli işi olmaksızın kışı geçirmek zorunda olan çok sayıda insan mahsenlerde sık dokulu bir yaşamın üreticileri olmuşlardır. Tıpkı sur dibindeki oyuklar gibi buralar da daha örgütlü toplumsal güçlerin henüz ilgi alanı durumunda değildir. Ne var ki bugün Unkapanı'nda Fatih Reşat Nuri Güntekin Sahnesi'nin bulunduğu yerdeki zindanlarda yaşayanlar her türlü altyapı imkânından yoksun bir durumdadırlar⁶⁷⁷.

Yoksul ailelere oda oda kiraya verilen büyük hanlar dönemin İstanbul'un da çok yaygındır ve yine kent içi boşlukları doldurma yoluyla yaşam alanları yaratılması stratejisini örnekler. İdris Erdinç'in Tütün işçiliği yapan annesi çalışmak için İstanbul'a geldiği zamanlarda Unkapanı'nda oda oda tütün işçilerine ve diğer yoksul ailelere kiralanan bir handa kalmaktadır. Buradaki aileler oldukça ucuza kalmakta, tütün işletmelerinde çalışmaktadırlar⁶⁷⁸. SSK binasının bulunduğu yerde, Unkapanı'nda bir dönem özellikle tütün işçisi Roman ailelerin ve onlarla birlikte başka yoksulların kaldığı büyük han hakkında Tütün işçisi Erdinç şu değerlendirmeyi yapar: *“Unkapanı'nda aradığımız hana ulaştık. Eski bir han. Eskiden develer kalırmış altında. Üstte ızgaralar var, böyle parmak parmak altı gözüküyor. Develer çalınmasın diye mi bilmiyorum. Han karşısında ise bir polis karakolu vardı. Bugün SSK binası var oralarda. Handa fakir fukara kalıyor. Bir iki lira, her neyse verip kalıyorlar orada. Ordan tütün işine gidip geliyorlar⁶⁷⁹”*. Bu tarz yapılar asıl itibarıyla

⁶⁷⁶ Kaynak Kişi: Ş.Ç. Erkek. İşçi emeklisi, Sarıgöl sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.2008

⁶⁷⁷ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 127

⁶⁷⁸ A.g.e; sf 128

⁶⁷⁹ A.g.e; sf 22

farklı ailelerin yaşadıkları yerler olsa da kimi zaman Çingene algısını ile özdeşleşebilir ve çok sınırlı bir mekân parçasında sosyal kimliğin yeniden üretiminde geç-peripatetik yerleşimleri ile aynı işlevi gören alanlar haline gelebilirler. Nitekim 1934 yılına ait bir gazete haberinde, Unkapanı Fener Caddesi'de bulunan Osmanbey Hanı'ndan, “Kıpti ailelerin oturmakta oldukları” bir yer olarak bahsedilmektedir. Haberde bu yapının özellikleri ile ilgili de ayrıntı verilmektedir: “*Fener caddesindeki Osmanbey Hanı harap bir binadır. Selanikten mübadele sureti ile gelen kıpti ailelerden birçoğu bu handaki odalarda oturmaktadırlar*”⁶⁸⁰.

Şehir genelindeki artık eski amaçları ile kullanılmayan medrese ve çeşitli binalar da Roman tütün işçilerinin yaşam alanları olarak kullanılmıştır⁶⁸¹. Özellikle Fatih civarındaki eski medreselerin 1930'larda çok yaygın bir biçimde yaşam alanları haline getirildiği anlaşılmaktadır. Tütün rejisinin ve diğer tütün üretim merkezlerinin buraya yakın olması Fatih civarının seçiminde önemli bir rol oynamaktadır⁶⁸². Örneğin Sultanahmet Cami yakınlarındaki bir medresenin odalarında yoksul aileler barınmışlardır, şüphesiz ki bunların arasında epeyce peripatetik kökenli Roman da vardır⁶⁸³. Tütün işçiliği yaparak geçinen Roman aileler medrese odalarında kalanların arasında en kalabalık gruptan birini oluşturmaktadır. Suad Derviş, Fatih civarındaki bir medreseyi ziyareti sırasında tanık olduğu olayları şu sözlerle anlatır:

“Fatih’te, Fatih medreselerinin en sonuncusunun önündeyiz. Etrafımı birçok kadınlar ve birçok çocuklar sarmış.

...

Onu takip ediyorum. Medrese kapısından içeri giriyorum. Sıcak bir güneş, avluya gerilmiş paçavra halindeki liyme liyme çamaşırlar kuruyor. Avlunun öte tarafından medrese odalarından birinin kapısının önünde bir kadın çamaşır yıkıyor. İleride sütunların birinin yanında çıplak ayaklı bir çocuk uyukluyor.

...

⁶⁸⁰ Kanlı Bir Aşk Macerası; CUMHURİYET; 23 Ocak 1934; sf 1

⁶⁸¹ Dinamo, Hasan İzzettin; TKP, AYDINLAR VE ANILAR; Yalçın Yayınları; 1989; sf 75

⁶⁸² Derviş, Suat; Çocuğu Hastalanırsa Kadın İşçi Ne Yapar; Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 15 Nisan 1936

⁶⁸³ Dinamo, Hasan İzzettin; TKP, AYDINLAR VE ANILAR; Yalçın Yayınları; 1989; sf 75

Rutubetli havasız bir oda. Kenarda dar bir kerevet, bir tarafta bir mangal, yerde bir küçük yatak, yatağın içinde minimini bir çocuk, gırtlığına kadar sargılar içerisinde yatıyor.

...

-Teşekkür ederim geçirmeğe çalışıyoruz. Gececek mi bilmiyorum. Kendisini hergün kucakta hastaneye götürüp getiriyorum. Bunun için işten çıktım, ona bakmak için.

-Nerede çalışıyordunuz?

-Rejide çalışıyordum. Kocam asker oldu. Çocuğumuza, anasına ve kocamın iki yetim kardeşine ben bakıyordum. Otuz kuruş yevmiye ile onları geçindirmeye uğraşıyordum⁶⁸⁴

Kent içi boşlukları doldurma stratejisi yoluyla oluşturulan geç-peripatetik yaşam alanlarında kimi zaman söz konusu grubun nüfus yoğunluğu, semtin algılanma biçimini değiştirebilecek bir düzeye ulaşabilir. 1950'lere kadar, geç-peripatetik Romanların semtteki yerleşiminin böylesi bir etki yarattığı Beşiktaş'ın Roman tütün işçilerinin önemli yerleşim alanlarından biri haline gelme süreci büyük ölçüde geç-peripatetik grupların kent için boşlukları değerlendirerek yeni yerleşim alanları açma stratejisini örnekler. Üstelik Beşiktaş'ın Ortaköy, Tuzbaba, Köyiçi, Abbasaga gibi bölgelerinde Cumhuriyet sonrası yaşanan değişim; bir dönem için bu mekân parçasının tütüncülük ve tütüncü Romanlarla özdeşleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle İstanbul'da yaşayan Roman tütün işçileri için Beşiktaş bir dönem için özel bir öneme sahip olmuştur. Kıvılcımlı, 1970 yılında TİP Beşiktaş ilçe binasında yaptığı konuşmada tütün işçilerinin Türkiye'nin sol siyasal tarihi için taşıdığı anlamı ve tütün işçilerinin Beşiktaş semti ile olan ilişkisini büyük bir açıklıkla ortaya koyar. Kıvılcımlı'ya göre Beşiktaş “bilimsel sosyalizmin” “en gerçek temeli üzerinde yükseldiği”, “yani işçi sınıfına mal edildiği” ilk semtlerdendir.

⁶⁸⁴ Derviş, Suat; Çocuğu Hastalanırsa Kadın İşçi Ne Yapar; Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 15 Nisan 1936

Kıvılcımlı'ya göre eski tütüncüler “*Beşiktaş'ın ne olduğunu çok iyi bilirler*”⁶⁸⁵. Söz konusu durumu daha iyi anlayabilmek için Beşiktaş'ın tarihi süreç içerisinde geçirdiği değişime yakından bakmakta fayda bulunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde saltanatın ilgasının ardından Beşiktaş'taki eski rejimin yönetici sınıflarına ait konaklar kısmen parça parça kiraya verilmiş, kimileri terk edilmiş kimileri ise yıkılmıştır⁶⁸⁶. Semtte kalmakta ısrar eden eski yönetici sınıfın üyeleri ise giderek yoksullaşmakta toplumsal güçlerini kaybetmektedirler⁶⁸⁷. Elitlerin bölgeden ayrılmasıyla eş zamanlı olarak Beşiktaş'ın özellikle Abbasağa, Köyiçi, Tuzbaba gibi merkez bölgelerinde ciddi bir sosyal dönüşüm yaşanır. 1924 Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve daha öncesinde Balkanlardan gelen ve semtin eski sakinleriyle kıyaslanamayacak kadar yoksul ve çoğunluğu tütün işçisi Romanlar olan muhacirler buralara yerleşmeye başlarlar. Semtin sosyal yapısının belirgin bir biçimde değiştiği bu dönemi yansıtan çok sayıda somut anlatı bulunmaktadır. Tütün işçisi Erdinç bir dönem bu özellikteki yerleşim alanlarından olan Tuzbaba civarlarında yaşadıklarını belirtmiştir⁶⁸⁸. Tuzbaba ile ilgili bilgi veren kaynak kişiler 1930'larda o bölgede tütünde çalışan çok insan olduğunu anlatmaktadır. Özellikle Beşiktaş'taki Austro tütün deposu onlar için önemli bir istihdam alanıdır. TKP 1944 dava tutanaklarında yer alan Roman tütün işçilerinin adres bilgileri bu civardaki Roman tütün işçilerinin yaşadığı sokaklar hakkında bilgi edinebilmemize yardımcı olmaktadır. Şehit Nuri Sokak, Şair Veysel Sokak⁶⁸⁹, Alay Bey Sokak, küçük hamam arkası Şair Derviş Sokak⁶⁹⁰ gibi tutanaklarda yer alan adres kayıtları Tuzbaba, Köyiçi, Abbasağa civarında yer alan ve Roman tütün işçilerinin yoğunlaştığı bir bölgeyi kafamızda canlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan Tuzbaba sadece tütün işçileri için değil genel olarak Romanlar için de bir dönem yaşam alanı konumunda olmuştur. Nitekim işportacılık yaparak geçimini temin eden bir Roman

⁶⁸⁵ Ağcabay, Cenk; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİ VE DR. HİKMET; Sosyal İnsan; 2009; sf 46

⁶⁸⁶ Akbayar, N; Beşiktaş Past and Present. İstanbul: Economic and Social History Foundation of Turkey; 1998; sf 26

⁶⁸⁷ A.g.e; sf 26

⁶⁸⁸ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 157

⁶⁸⁹ İleri, Rasih Nuri; KIRKLI YILLAR 2 1944 TKP DAVASI; Tüstav; 2003; sf19

⁶⁹⁰ A.g.e; sf95

kaynak kişi ailesinin belli bir süre o bölgede yaşadıklarını açıklar⁶⁹¹.

Tütün işçisi İdris Erdinç, bir dönem ailesiyle birlikte Abbas Ağa Sokağı'ndaki bir konakta oda kiraladıklarını anlatır. Kendi deyimiyle “koca bir saray olan bu konakta” boş oda çoktur ve bu odalar kendileri gibi yoksul ailelere kiralanmaktadır⁶⁹². Yine mübadil olan bir başka tanıdığına ise Abbasağa yokuşunda bir ev verilmiş, aile çok sayıda üyesiyle birlikte uzun yıllar bu evde yaşamıştır⁶⁹³. Bir başka Selanik mübadili ve tütüncü bir babanın oğlu olan Mehmet Bozışık 1924 yılında İstanbul'a geldiklerini ve Beşiktaş'a yerleştiklerini anlatır. Bozışık uzun yıllar aynı yerde yaşamını sürdürecektir⁶⁹⁴. Bir kaynak kişi, ailesinin 1930'larda, Köyiçi ile İhlamur arasındaki Tuzbaba mevkiine yerleştiğini anlatır. Kaynak kişinin dedesinin annesi uzun yıllar Beşiktaş'taki tütün işletmelerinde çalışmıştır⁶⁹⁵. Halen Mecidiyeköy'de ikamet eden, kendisini Roman olarak tanımlayan ve Roman dilini konuşan bir başka kaynak kişi aynı dönemde ailesi ile birlikte bir süre için Tuzbaba'da oturduklarını, o civarda kendileri gibi tütün işinde ve kimi düşük statülü enformel işlerde çalışan birkaç Roman ailenin yaşadığını anlatmaktadır⁶⁹⁶. Tuzbaba mevkiinde yoksul ailelerin yaşamlarını sürdürdüğü konutlara ilişkin bir başka bilgi 1937 yılına ait bir gazete haberinde karşımıza çıkar. Buna göre söz konusu mevkide bulunan “Uzuncaova Caddesi 14 numaralı” evde çıkan bir yangın sonucu yüz elliye yakın aile açıkta kalmıştır. Habere göre bazıları büyük konaklar olan bu mahallenin evleri, yoksul ailelere oda oda kiralanmaktadır⁶⁹⁷.

Yine Beşiktaş'a bağlı olan Ortaköy'de tütün işçisi Romanların yaşadığı iki farklı yerleşim alanı bulunmaktadır. Bir tarafta geçmişin orta ve üst sınıf yerleşimleri olan konak ve çok katlı ahşap evler yıpranıp terk edilmelerinin ardından oda oda

⁶⁹¹ Kaynak Kişi: S.A. Erkek. Eski işportacı, Mecidiyeköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 14.05.2013

⁶⁹² Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 71-72

⁶⁹³ A.g.e; sf 78

⁶⁹⁴ Alpman, N; Bir Mayıs'ı İşçilere Çok Görmeyin; MİLLİYET; 1 Mayıs 1994, s. 19

⁶⁹⁵ Kaynak Kişi: BD. İşsiz, Topkapı'da yaşıyor. Tanıklıkları 1990 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 25.01.2011

⁶⁹⁶ Kaynak Kişi: S.A. Erkek. Eski işportacı, Mecidiyeköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 14.05.2013

⁶⁹⁷ Beşiktaş'ta 30 Ev Tamamen Yandı; CUMHURİYET; 17 Haziran 1937; başsayfa ve sayfa 4

kiraya verilmeye başlanmışlardır. Örneğin Piraye çıkmazının sol tarafında yer alan eski ahşap evler bu durumdadır ve bu evler 1940'lar itibarıyla çok sayıda yoksul aileye ev sahipliği yapmaktadır⁶⁹⁸. Buralarda Romanların⁶⁹⁹ yanı sıra Siirtliler ve Rumlar gibi farklı kökenlerden yoksul aileler de yaşamaktadır⁷⁰⁰. Kendisi de semt sakini olan bir kaynak kişinin verdiği bilgiye göre mübadeleyle İskeçe gibi çeşitli bölgelerden Türkiye'ye gelen Roman olmayan yoksul muhacirler de, örneğin Arnavutlar, bu evleri kiralayabilmektedir⁷⁰¹. Ailesi 1930'lardan beri Ortaköy'de yaşayan kaynak kişi Ortaköy'ün ailesi geldikten sonraki durumunu tarif ederken, mübadele sonrası boşalan ve özellikle sahile yakın kısımları çöküntü bölgesi haline gelmeye başlayan semtte gözle görülür bir konut bolluğu olduğunu ifade eder: “*O zaman evler çok, satılık ve kiralık evler çok, oturacak insan yok, mal sahipleri kiracılara adeta yalvarıyorlar. Aman benim evimi al. Param yok diyorsun, acelesi mi var, zamanla yavaş yavaş ödersin şeklinde, annemden babamdan ben bu muhabbetleri duydum*⁷⁰²”. Aynı kaynak kişinin 216 metre karelik hisseli bir dükkânı 500 liraya satın alan ailesi burada bir kahve işletmeye karar verir: “*Şimdi insan yok o dönem. Evet kahveyi açtılar ama gündüz insan yok. Ne yapacaklar tekrar rejide çalışıyorlar, akşam saat altıdan sonra, beşten altıdan sonra açıyorlar kahveyi. Akşam açabiliyorlar, insan yok gündüz. Bunu bizzat annemin, babamın ağzından duymuştum*⁷⁰³”. Müşterilerinin büyük bölümünü tütün işçilerinin oluşturduğu kahve önemli bir sosyal işlev görmektedir. Daha sonra tanınmış ses sanatçıları olacak olan iki yoksul mübadil de o dönem kahvede barınırlar: “*Ahmet Üstün ve Lütfi Güneri, İstanbul'a geldiklerinde artık babam bir isim olmuştu. İnsanları kahvenin bahçesinde, kulübede yatırıyordu. Onlara iş bulmak için ikametgâh kahveyi gösteriyordu. Onlara iş buluyordu. Bu tamamen babalığın ötesinde sevgi, şefkat, yardımlaşma göstergesiydi. Hiçbir menfaat söz konusu değildi*⁷⁰⁴”. Özellikle şehre

⁶⁹⁸ Küçümen, Zihni; Sİ MİNÖR ORTAKÖY; Remzi; 1993; sf 17

⁶⁹⁹ A.g.e; sf 71

⁷⁰⁰ A.g.e; sf 126

⁷⁰¹ Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03/12/2013

⁷⁰² Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03/12/2013

⁷⁰³ Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03/12/2013

⁷⁰⁴ Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve

yeni gelen yoksul Roman tütün işçileri için Ortaköy'deki bu kahve geçici bir barınma mekânı olarak hizmet sunmaktadır. Bunun yanı sıra, işletmecilerinin sahip olduğu sosyal sermaye sayesinde yeni göçmenlerin iş bulmaları ve semtte tutunmalarını sağlayan bir işlev de görmektedir. Bu işlevin, ne karşılığında yerine getirildiği sorusundan bağımsız olarak, kahvenin mahalle sakinleri için kritik bir rol oynadığına şüphe yoktur: *“Ortaköy'de o zaman İskender Bey'in iki tane Güneş Tütün Mağazası vardı, şu anda Zübeyde Hanım Kız Meslek Lisesi'nin bulunduğu bina tütün fabrikasıydı. İşte oranın sahiplerini de babam, çevrede tanınan bir insan olarak, sevilen bir insan olarak tanıyordu. Ortaköy Başkomserliği, Mustafa bey yakınlaşmasıyla da ikametgah çıkartıyordu, insanların iş bulup çalışabilmesi için... Romanlara sevgi, şefkat ve yardımlarını esirgemedi. Efendim işte orada, bütün Yunanistan ondan sonraki yıllarda, İstanbul'a gelen topluluk onun kanalıyla ev soruşturması yapardı nerede ev var diye. Ama bir komisyoncu edasıyla değil yani, ben sana şu anda karşılıksız yardım nasıl yapıyorum öyle. Oradan isim sahibi oldu⁷⁰⁵”*.

Diğer taraftan Ortaköy'de derenin sonundaki arazide “Teneke Mahallesi” adı verilen Roman ailelerin birlikte yaşadığı bir geç-peripatetik yerleşimi de yer almaktadır⁷⁰⁶. Kaynak kişiler tarafından verilen bilgiye göre bu bölgenin bir diğer adı Cavidağa Mahallesi'dir. Dramalı Roman mübadillerin çoğunlukta olduğu bu mahalle semtteki diğer yerleşimlerden farklı olarak toplu Roman yerleşimi özelliği göstermektedir. Tütün işçisi Zehra Kosova mübadele sonrasında Tokat'ta bir süre kaldıktan sonra İstanbul Ortaköy'e akrabalarının yanına geldiklerini anlatır. Ortaköy durağında tramvaydan inen Kosova kanalizasyonla karışan derenin yanından geçerek muhacirlerin mahallesine gider. Çalıştıkları tütün işyerlerine giden mahalle sakinlerinin her gün tanık olduğu dayanılmaz kokuyu ve genel olarak semtin sorunlu altyapısını gelirken geçtikleri “tertemiz” Dolmabahçe ile kıyaslar⁷⁰⁷: *“Vay anam vay Ortaköy'ün tam ortasından dere dedikleri pis sular akıyor. Öyle kokuyor ki*

ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.12.2013

⁷⁰⁵ Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.12.2013

⁷⁰⁶ Küçümen, Zihni; Sİ MİNÖR ORTAKÖY; Remzi; 1993; sf 90

⁷⁰⁷ Kosova, Z; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; 47

*burnumuzu kapadık. Mahallede oturan bütün bu insanlar bu cadde denilen yerden sabah akşam geçiyor*⁷⁰⁸”.

Beşiktaş'ta geç-peripatetik grupların yerleşimini mümkün kılan ve geleneksel Osmanlı elitleri tarafından bırakılan bu boşluk çok uzun süre açık kalmaz.1930'ların sonundan itibaren Beşiktaş'ta kimi altyapı çalışmaları yapılmaya başlanır⁷⁰⁹. Abbasağa'daki mezarlığın kaldırılarak bugün halen varlığını koruyan Abbasağa Parkı'nın inşa edilmesi Lütfi Kırdar'ın belediye başkanlığı döneminde semtte yapılan çalışmalar arasında yer almaktadır⁷¹⁰. Daha sonraları Boğaziçi sahil yolunda da bir dizi değişiklik gerçekleştirilir. Barbaros Meydanı yeniden düzenlenir. Dolmabahçe Meydanı yenilenir ve bir merasim rıhtımı yapılandırılır. Beşiktaş Dolmabahçe yoluna asfalt dökülür⁷¹¹. Barbaros Bulvarı'nın açılması ve Boğaz yolunun genişletilmesi semtin çehresini büsbütün değiştirecektir⁷¹². Altyapıdaki değişiklik ve semtin iş alanları arasında merkezi bir konumda bulunması Beşiktaş'a dönük özellikle orta sınıflardan kaynaklanan önemli bir göçün yaşanmasına neden olur⁷¹³. Beşiktaş'a iç göçle gelenler, semtten ayrılanlara göre daha eğitilidir, daha yüksek bir gelir grubuna mensuptur⁷¹⁴. Öte yandan 1960'lara kadar semtin karakteristik unsurlarından biri olan ahşap evler büyük bir hızla yerlerini apartmanlara bırakmaya başlamıştır⁷¹⁵. Semtin nüfus yapısında meydana gelen değişme birden bire gerçekleşmemiş, orta sınıfın ağırlığı adım adım artarken, Roman tütün işçilerinin de içinde yer aldığı yoksullar semtin değişen profiline uyum sağlayamayarak Beşiktaş'tan uzaklaşmışlardır. Yine de bu süreçte Roman tütün işçilerinin Beşiktaş'ın politik atmosferinde belirleyici unsurlar olarak varlıkları uzun bir süre boyunca koruduklarını söylemek mümkündür.

⁷⁰⁸ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 47

⁷⁰⁹ A.g.e; sf 152

⁷¹⁰ Akbayar, N; Beşiktaş Past and Present. İstanbul: Economic and Social History Foundation of Turkey; 1998; sf 26

⁷¹¹ Tekeli, İlhan; İSTANBUL'UN PLANLAMASININ VE GELİŞMESİNİN ÖYKÜSÜ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 2013; sf 153

⁷¹² Akbayar, N; a.g.e; sf 245

⁷¹³ A.g.e; sf 26

⁷¹⁴ Özbay, F; Nüfus Hareketleri ve Göç Sorunu İstanbul Örneği; TÜRKİYE MÜHENDİSLİK HABERLERİ; 385 Haziran;1998; 37-52; sf 45

⁷¹⁵ Akbayar, N; a.g.e; sf 27

Kent içindeki boşlukları, başka toplum kesimlerince konut alanı olarak kullanılmayan bölgeleri doldurma temelli mekân stratejisi genellikle geçici bir strateji özelliği göstermektedir. Uzun vadede bu aileler büyük Roman yerleşimleri ya da geç-peripatetik grupların belirgin bir ağırlık oluşturup mekânın dengelerini belirlediği yerlerde toplanma eğiliminde olmaktadır. Bölüm başında da belirtildiği üzere o dönem için Roman tütün işçilerinin İstanbul'da önemli bir ağırlık oluşturduğu büyük geç-peripatetik yerleşimlerinin başında Hacıhüsrev, Ortaköy, Tophane ve Ahırkapı gelmektedir.

Kasımpaşa, özellikle de Hacıhüsrev Mahallesi Roman tütün işçilerinin en önemli yaşam alanlarından biri durumundadır. Kosova 1933 senesinde bu semtte oturmaktadır. Semtle olan ilişkisi özellikle mesleki temelde *“Alışmıştım bu muhite, arkadaşlarım da hep işçiydi. Anaları, babaları, çocukları, kızları da, dededen kalma tütüncülük sanatından başka bir meslek bilmiyorlardı. Ama onların emeği sürekli olarak tütün tüccarları tarafından sömürülüyordu”*⁷¹⁶.” sözleriyle ifade eder. Mahallenin yakınlarındaki bir tanıdığını ziyaret eden Aziz Nesin, semtin genel atmosferini kendine özgü uslubuyla son derece vurucu bir biçimde betimlemektedir: *“Zeynep Hanım'ın evine, Kasımpaşa'daki dik bir yokuş üzerindeki Çingene mahallesinden gidilirdi. Bozuk taş kaldırımli o yokuşta, hepsi de tek katlı, tahtadan, çoğunun yüzü paslı tenekelerle kaplı, birbirinin üstüne abanmış eski püskü, iki geçeli küçük küçük evler vardı. O yokuş ta tepeye dek, her günün her saati, pazar yeriymiş gibi kalabalık olurdu. Bu kalabalıkların çoğunluğu çocuklardı; her yaşta, her boyda, kızlı oğlanlı sümüklerini çekip duran bir sürü yalın ayak, yırtık pırtık giysili çocuklar. ... Kim bilebilirdi, kim derdi ki, aradan yıllar geçecek, ben o yokuştaki küçük evlerde oturan Çingenelerden kimileriyle cezaevi arkadaşlığı edeceğim...”*⁷¹⁷. Toplu Roman yerleşimi özelliği gösteren Ortaköy'deki Cavidağa ile birlikte Hacıhüsrev civarının politikleşmiş Roman tütün işçileri için ne derece önemli olduğu, 1951 tevkifatının ardından hazırlanan 1954 yılına ait TKP dava tutanaklarında ortaya çıkar. Buna göre

⁷¹⁶ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 70

⁷¹⁷ Nesin, Aziz; YOKUŞUN BAŞI 2; Tekin Yayınevi; 1977; sf 88

yargılanmakta tütün işçilerinin ve Roman tütün işçileri çevresine dahil olduğu bilinen toplam 28 kişinin 6'sı Hacıhüsrev civarı, 17'si ise Ortaköy'de yaşamaktadır⁷¹⁸. Eminönü ilçesinde yer alan Ahırkapı Mahallesi Roman tütün işçilerinin önemli bir ağırlığa sahip olduğu bir diğer geç-peripatetik yerleşimdir. Halen mahallede yaşayan bir kaynak kişiye göre mahalle sakinlerinin çok büyük bölümü uzun yıllar tütün üretim birimlerinde çalışmışlardır⁷¹⁹. Görüşmenin yapıldığı sırada halen Tophane'de yaşamakta olan kaynak kişi, geçtiğimiz birkaç on yıl içerisinde dağılmış olsalar da bir dönem mahallede önemli bir grup oluşturan Roman tütün işçilerinin civar semtlerdeki tütün işletmelerinde çalıştıklarını aktarmaktadır⁷²⁰. Diğer taraftan Ortaköy'ün politikleşmiş Roman tütün işçileri çevresinden gelen bir kaynak kişi Tophane'deki Roman tütün işçilerinin Ortaköy ve Kasımpaşa'ya kıyasla daha az politik olduklarını; bu bölgede yaşayan Roman tütün işçileri ile kendilerinin kısıtlı ilişkilere sahip olduklarını söylemektedir⁷²¹.

Roman tütün işçileri, önemli bir nüfus grubu oluşturdukları yukarıda saydığımız bu bölgeler dışındaki İstanbul'daki başka geç-peripatetik yerleşimlerine de taşınmışlardır. Örneğin Tütün işçisi Erdinç maceralı bir sürecin ardından Dolapdere Akarca Sokak'ta bir ev tuttuklarını ifade eder. “Yoksul insanların” yaşadığı bu mahallede taşlı yollar vardır, imar yoktur. Lağımlar açıktan akmaktadır. Buna karşılık kiralar düşüktür. Kaldıkları evin etrafı tenekelerle çevrilmiştir ve bahçesinde bir kuyu bulunmaktadır⁷²². Diğer taraftan tütün işçisi Kosova'nın ablası Saliha da peripatetik kökenli grupların İstanbul'da yerleşmeye başladığı ilk alanlardan olan Balat'ta yaşamını sürdürmektedir⁷²³. Bir dönem Erdinç'in annesi yine bazı bölümleri geç-peripatetik yerleşimi özelliği gösteren, özellikle son durak tarafı, Kurtuluş'ta ev tutacak, Erdinç annesi ve üvey babası ile birlikte kalmaya başlayacaktır. Tütün işçisi Erdinç bu durumdan memnuniyetini “*Artık o yıkık dökük*

⁷¹⁸ 1951 TKP TEVKİFATI; BDS Yayınları; 2000; 7-16

⁷¹⁹ Kaynak Kişi: D.T. Kadın. İşçi emeklisi, Ahırkapı sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 06.09.2008

⁷²⁰ Kaynak Kişi: H.A. Hamal, Tophane sakini. Tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.2010

⁷²¹ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.201

⁷²² Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 68

⁷²³ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 115

handa kalmıyoruz”⁷²⁴ diyerek belirtirken kent içi boşlukları doldurma stratejisi ile oluşturulan geçici yerleşimlere kıyasla geç-peripatetik yerleşimlerinin çok daha “konforlu” olduğuna gönderme yapacaktır.

Özellikle 1940 sonrasında, Roman tütün işçilerinin daha yoğun bir biçimde geç-peripatetik yerleşimlerine dağıldıkları görülmektedir. Örneğin bir kaynak kişi, Beşiktaş Tuzbaba'da oturan dedesinin 1940'lardan önce Nişantaşı Teneke Mahallesi'ne, daha sonra ise Mecidiyeköy'e yerleştiğini anlatır⁷²⁵. 1944 TKP Davası'na ait dava tutanaklarına göre tütün işçilerinin eski önderlerinden Troçki Mehmet Nişantaşı Teneke Mahallesi'nin o dönem Romanların epeyce yoğun olduğu 1. Ayazma 2. Çıkmaz Sokağı'nda yaşamaktadır⁷²⁶. Benzer biçimde tütün işçisi Erdinç bir dönem Eyüp ve Mecidiyeköy civarında gelişen yeni yerleşim alanlarının yakınılarında oturdukları ifade eder⁷²⁷. Diğer taraftan Kuştepe'de yürürülen bir sözlü tarih araştırmasına göre, 1950'lerde Kasımpaşa'da yaşayan bir tütün işçisi ailesi, İstanbul'un belli başlı geç-peripatetik yerleşimlerinden olan Kuştepe'de belediye tarafından kendilerine verilen arsaya yerleşmişlerdir⁷²⁸. Bu örnekler Roman tütün işçilerinin temel yaşam alanları korunmakla birlikte yeni yerleşim alanlarına dağılmakta olduklarını ortaya koymaktadır.

Roman tütün işçilerinin kalabalık gruplar halinde birlikte yaşadıkları bölgelerin bir diğer örneği Samsun'daki Teneke Mahallesi'dir. Samsun ve civar bölgelere yerleştirilen mübadil Roman tütün işçilerinin buldukları bölgelerde çeşitli baskılarla ve geçim sıkıntısı ile karşılaşmaları sonucu Mert Irmağı'nın kıyısında toplanmaları ile kurulan Teneke Mahallesi'nin ilk yerleşimcileri yaklaşık 15-20 hanedir⁷²⁹. Kültürel muhafazakâr sosyolojik profiline mensup olan bu ailelerin yaşadığı mahalle teneke gibi farklı amaçlarla üretilmiş atıkların da inşaat malzemesi

⁷²⁴ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 27

⁷²⁵ Kaynak Kişi: BD. İşsiz, Topkapı'da yaşıyor. Tanıklıkları 1990 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 25.01.2011

⁷²⁶ İleri, Rasih Nuri; KIRKLI YILLAR 2 1944 TKP DAVASI; Tüstav; 2003; sf 20

⁷²⁷ Akgül, Hikmet; a.g.e; sf 162

⁷²⁸ Kazgan, Gültepe; KUŞTEPE ARAŞTIRMASI; Bilgi Üniversitesi Yayınları; 1999; sf 88

⁷²⁹ Özbaskıcı, Metin; Samsun Teneke Mahallesi Sözlü Tarih Çalışması Genel Değerlendirme; CİNGENEYİZ.ORG; <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/2014/03/metin-ozbaskc-samsun-teneke-mahallesi.html>; Link 22 Mart 2014 tarihinde alınmıştır.

olarak kullanıldığı ve sık bir biçimde yerleşmiş konutlardan oluşmaktadır⁷³⁰. Samsun'da Roman tütün işçilerinin yaşadığı bir diğer yerleşim bölgesi olan Hürriyet Mahallesi ağırlıklı olarak taşralı asimile ve kentli asimile sosyolojik profillerine mensup işçilere ev sahipliği yapmaktadır. Mahallenin genel konut dokusu hakkında bilgi veren kaynak kişi bu bölgede konutların Teneke Mahallesi'ndekilere göre daha iyi durumda olduklarının altını çizmektedir⁷³¹. Nispeten yerleşim dağınık da olsa bu bölgede toplu Roman yerleşimi özelliği göstermektedir.

Roman tütün işçilerinin kalabalık gruplar halinde yaşadığı İzmir Bornova'daki Tarlabası Mahallesi'nin sakinleri ağırlıklı olarak Selanik'in önemli tütün üretim merkezlerinden olan Drama'dan gelmişlerdir⁷³². Mübadele sonrasında çeşitli bölgelere yerleşen mahalle sakinleri 1931 yılı sonrası Tarlabası'nda toplanmaya başlarlar. Mahalle sakinlerine göre bu durumda akrabaların birbirlerini bölgede yaşamaya davet etmeleri önemli rol oynamıştır⁷³³. Yine Bornova civarındaki tütün tarlalarının varlığı bölgeyi Roman tütün işçileri için cazibe merkezi yapan unsurlardan biridir⁷³⁴. İzmir'deki Tarlabası örneği tıpkı İstanbul ve Samsun'daki yerleşimler gibi, mübadele sonrası dağınık bir biçimde yerleştirilen Roman ailelerin, çeşitli şartlar altında büyük geç-peripatetik yerleşimlerinde birleşmelerini örneklemektedir.

4.2.2 Tütün İşçiliğinin Son Bulması Yeni Arayışlar

Tütün işçiliğinin sürekli bir iş olmaması, gelirin her halükarda düşük kalması ve herhangi bir destekleyici sabit gelirlerinin bulunmaması nedeniyle Roman tütün işçileri yoksullukla mücadelede ikame stratejiler geliştirmek zorunda kalmışlardır.

⁷³⁰ Özbaskıcı, Metin; Samsun Teneke Mahallesi Sözlü Tarih Çalışması Genel Değerlendirme; CİNGENEYİZ.ORG; <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/2014/03/metin-ozbaski-samsun-teneke-mahallesi.html>; Link 22 Mart 2014 tarihinde alınmıştır.

⁷³¹ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

⁷³² Kolukırık, Suat; Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, Hatıra ve Deneyimler; SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR; 20 Mayıs 2006; <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/suatk.pdf>; Link 22.03.2014 tarihinde alınmıştır; sf 4

⁷³³ A.g.e; sf 5

⁷³⁴ A.g.e; sf 6

Hemen her ailede tütünde çalışanların yanında, mutlaka başka gelir getirici faaliyetlerde bulunan bireyler bulunmaktadır. Örneğin tütün işçisi Erdinç'in eşi aynı zamanda evlere temizliğe gider⁷³⁵. 1930'ların ortasında Suad Derviş'in roportaj yaptığı bir tütüncü ailesinde anne bekârların çamaşırlarını yıkamakta, kızı ise tütün rejisinde çalışmaktadır⁷³⁶. 1934 yılında Kızıl İstanbul isimli gazetede çıkan bir haberde İstanbul'da 15.000 tütüncünün çalıştığı belirtildikten sonra mevcut çalışma alanlarının en fazla 2000 işçiyi istihdam edebildiği belirtilir. Bu nedenle işçi ücretleri alabildiğine düşmüştür. İşsiz tütün işçilerinin bazıları boyacılık, bazıları ise “öte beri satıcılığı” yapmaktadır. Bursa'ya giderek tütün tarımında “demet ve postal” işinde çalışanlar da bulunmaktadır⁷³⁷. 1930'ların sonuna geldiğimizde, en yaygın durum tütün işçiliği ile birlikte yürütülen diğer ekonomik faaliyetlerin belli bir ağırlık kazanıyor oluşudur. Suad Derviş'in 1936 yılında görüştüğü Fatma, eskiden çamaşıra gittiğini, yaşlandığı için çalışmadığını anlatır. Kocasını odun kömür dükkânlarında nöbet bekleyen bir hamaldır. 15 yaşındaki oğlu ise kunduracı yanında çıraktır. Şükriye ise kocası öldüğünden çamaşıra giderek çocuklarına bakmaktadır. Ne var ki çamaşıra, evlerde tahta temizliğine gidenler çoğaldığından eskisi kadar rahat çalışmamaktadır. Kuyuculuk yapan kocası Mustafa'nın uzun yıllar evlerini geçindirdiğini, oğlunun ise yedi yıldır rejide çalıştığını anlatır⁷³⁸. Roman tütün işçileri çevresinin önde gelenlerinden Zehra Kosova'nın eniştesi amatör bir müzisyendir, dönem dönem düğünlere giderek aile bütçesine ek gelir sağlamaktadır:

“Eniştem çok güzel keman çalardı. Bazen amatör olarak bir iş bulduğu zaman giderdi. Ama esas işi ayakkabı boyacılığıydı. Nota bilmezdi ama çok yetenekliydi. Türk müziğini yakından izlerdi, kimi zaman da düğünlere çalmaya giderdi. Ama geçimi çok zordu, ne yapsın üç tane çocuk...”⁷³⁹”

Tütün işçiliği temelde dünya sistemi ile Balkan ve Anadolu coğrafyasının

⁷³⁵ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 128

⁷³⁶ Edirnekapı Surlarının İçinde Dört Nüfusu Barındıran Mağara; İstanbul Halkı Nerelerde Otururlar; CUMHURİYET; 09 Haziran 1935

⁷³⁷ Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 83-84

⁷³⁸ Bir İşçinin Hayatı Bir Ustabaşının Hiddetine Feda Edilmemelidir; Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 07 Nisan 1936

⁷³⁹ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; Sarı Defter; 2011; sf 65

hammadde ihracı temelinde bütünleşmesine dayanmaktadır. Yani sektörün temel dinamiği kapitalist metropollerdir ve metropollerin ihraç kapasitesi ya da ürün niteliği ile ilgili talep değişimleri sektörün yapısında köklü değişimlere neden olabilmektedir. Yine tütün sektöründe kullanılmaya başlanan elek ve harman makineleri gibi yeni teknolojiler tütün sektöründe talep edilen işçi sayısını düşürecektir. Özçelik'e göre yeni teknolojiler tütün işçilerinin sayısını dörtte üç oranında düşürmüştür⁷⁴⁰.

1930'ların sonlarına doğru Amerikalı tütün alıcılarının, tütün mamulü ile ilgili talepleri değişmeye başlar. Tüccarlar artık işlenmemiş tütün istemektedir. “tonga” denilen bu usulde tütünler yapraklar halinde sandıklara yüklenmektedir. Artık kalifiye işçilere ihtiyaç azalır, işsizlik oranı yükselir⁷⁴¹:

“Tongada işimiz tütün yapraklarını teker teker elimizle dizip, sandıklara yerleştirmektir. Bu usul yeniydi. Yabancı alıcılar malı daha ucuza almak için böyle bir yol deniyorlardı. Yani tüccardan işlenmemiş gayri mamul tütün istiyorlardı. Bu usulle altı ayda işlenecek tütünlerin işi üç ayda tamamlanıyordu. Tabi bu durum ücretleri düşürüyor, işsiz sayısını arttırıyordu⁷⁴²”.

Ortaköy'lü tütün işçilerinden olan bir kaynak kişi bu durumu “tonga” işi çıktıktan sonra mesleğin “herkes tarafından yapılabilir hale geldiğini, sanat olmaktan çıktığını” ifade eder⁷⁴³. Şüphesiz ki bu durum öncelikle taşralı asimile ve kentli asimile sosyolojik profillerinde yer alan Roman tütün işçilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Zira bu gruptakiler ağırlıklı olarak tütünün yarı işlenmiş hale getirildiği fabrikalarda çalışmaktadır. Bu konuda sahip oldukları kalifikasyon aile mirası olarak kültürel sermayelerinin bir parçası durumundadır. Nitekim kentli asimile grubun tipik bir örneği durumundaki Kosova çoğu yaprakçı olan arkadaşlarından farklı olarak kendisinin daha Kavala'da Samsunkari, Rumelikarı ya da Basma gibi çalışma tekniklerini çok iyi bildiğini anlatmaktadır⁷⁴⁴. Ne var ki bir

⁷⁴⁰ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 18

⁷⁴¹ Berkay, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; 75 YILDA ÇARKLARI DÖNDÜRENLER; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999; sf 258

⁷⁴² Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; Sarı Defter; 2011; sf 63

⁷⁴³ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04/12/2013

⁷⁴⁴ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 61

yandan fabrikalardaki makinelerin kullanıma sokulması ve öbür yandan tonga denk usulü tütün işçiliğinin “bir balon misali sönmesine” neden olur⁷⁴⁵ ve bu arada kentli asimile grupta yer alan kalifiye Roman tütün işçileri meslekte sahip oldukları önemi kaybederler. Oysaki Özçelik'e göre bu tekniklerin uygulamaya konulmasından önce işler açıldığında ilk işe alınanlar bu gruptaki işçiler olmaktadır⁷⁴⁶.

Tütün sektöründeki krizi tartışırken 1950 sonrasında Marshall Planı ile tütün ihracına getirilen kısıtlamalara da kısaca değinmek yararlı olacaktır. Bu süreçte Amerika Virjinya tütün üretiminin olumsuz etkilenmemesi için Türkiye'nin Avrupa ülkelerine tütün ihraç etmesini önlenmeye çalışılır. ABD Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye verilen traktörlerin tütün tarımında kullanılmaması şartını getirir⁷⁴⁷. Diğer taraftan 1950'lere ait ihracat verileri bu uygulamaların tütün üretiminde ciddi bir düşüş meydana getirdiğini göstermemektedir. 1948 yılında 49.168 ton olan tütün ihracatı 1949 yılında 77.625 tona çıkar. 1950 yılında yeniden 49.237 tona düşer. 1950-1956 yılları arasında dalgalı bir seyir izler. 1956 yılı itibarıyla tütün ihracatı 58.765 tondur⁷⁴⁸.

Her halükarda, Roman tütün işçilerinin sektörden uzaklaşması birden bire gerçekleşmeyecektir. 1930'ların sonlarına doğru Kosova tekelin tütün deposunda çalışırken, eşi Mustafa da kunduracılık yapmak için küçük bir dükkân açmaya çalışmaktadır⁷⁴⁹. Tütün işçisi Romanlar, müzisyen Romanlarla da yakından ilişki içerisindeyler⁷⁵⁰. Dahası tütün işçisi Seyit A. düğünlerde çalgı çalmaya giden arkadaşları olduğunu anlatmaktadır⁷⁵¹. Bu dönemde yaşanan değişim Türkali'nin belgesel romanı “Güven”e de yansımıştır. Romanın önemli karakterlerinden olan Hasan'ın aslen Dramalı⁷⁵² olan ailesi Kasımpaşalı tütün işçilerindedir. Babası veremden ölmüş, büyük ablası da veremden ölünce annesi Hasan'ın tütün işçisi

⁷⁴⁵ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 19

⁷⁴⁶ A.g.e; sf 17

⁷⁴⁷ Tören, Tolga; YENİDEN YAPILANAN DÛNYA EKONOMİSİNDE MARSHALL PLANI VE TÛRKİYE UYGULAMASI; SAV; İstanbul; 2007

⁷⁴⁸ Keskin, Nuray Ertürk, Yaman, Melda; TÛRKİYE'DE TÛTÛN; Nota Bene; 2013; sf 294

⁷⁴⁹ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 114

⁷⁵⁰ Türkali, Vedat; GÛVEN; Cilt 1; Everest; 2004; sf 708-709

⁷⁵¹ Ağcabay, Cenk; TÛRKİYE KOMÛNİST PARTİ VE DR. HİKMET; Sosyal İnsan; 2009; sf 109

⁷⁵² A.g.e; sf 67

olmasına izin vermemiştir⁷⁵³. Dolapdere'deki bir Ermeni usta olan Karakin'in yanında mobilyacı çıraklığı yapmaktadır⁷⁵⁴. Yine “Güven”in karakterlerinden olan tütüncü Naim'in aynı zamanda ayakkabıcılık zanaatı da bulunmaktadır⁷⁵⁵.

Tütün işçisi Zehra Kosova'nın kendi ailesi ile ilgili aktarımları, tütün işindeki bu dönüşüm sürecinden sonra kentli asimile gruptaki ailelerin ne gibi arayışlar içerisine girdiğini ortaya koymaktadır. Uzun süre sürekli bir iş bulamayan Kosova, bulduğu geçici işlerle geçimini temin eder. 1940 yılında eşi Mustafa bir kundura fabrikasında çalışmaktadır⁷⁵⁶. Kosova 1943 yılında köyleri dolaşarak çeşitli eşyalar satar⁷⁵⁷. 1952 yılında bir ökçe fabrikasında işe girer⁷⁵⁸. 1954 yılında Samsun'dan İstanbul'a gelen kızkardeşi Şerife'nin eşi Boğazkesen'de bir tütün deposunda çalışmaya başlayacak, Şerife'nin büyük oğlu Kemal bir marangoz atölyesinde iş bulacaktır. Diğer yeğenleri Hasan ve Fethi ise bir kundura atölyesine girerler. Kosova ailedeki bu mesleki çeşitlenmeyi “*Tütüncü bir babanın çocukları marangoz ve kunduracı oldu. Nereden nereye. Ama yine işçi olma geleneği bozulmadı*”⁷⁵⁹ sözleriyle ifade edecektir. Yine kentli asimile gruba girdiği anlaşılan Yaşar Beyaztekte 1950'ler sonrasında bir lostra salonu açarak geçimini temin etmeye çalışır⁷⁶⁰. Bir başka tütün işçisi olan Taşkiran biraraya getirdiği küçük bir sermaye ile bakkallık yapmaya başlar⁷⁶¹. Ortaköylü tütün işçileri arasında geçimlerini işportacılık yaparak geçimlerini temin edenler bulunmaktadır. Kendisi de bir dönem hamallık yaparak geçimini temin etmiş olan semt sakini bir kaynak kişiye göre içlerinden bazıları ise Kuruçeşme'deki kömür depolarında hamallık yaparlar⁷⁶². Tütün işçileri arasında bu kömür depolarında çalışma geleneği 1930'lara kadar gitmektedir. Öyleki 1935 yılında burada 14-15 işçinin başını çektiği bir grev hareketi

⁷⁵³ A.g.e; sf 40

⁷⁵⁴ A.g.e; sf 67

⁷⁵⁵ A.g.e; sf 121

⁷⁵⁶ Kosova, Zehra; a.g.e; sf 118

⁷⁵⁷ A.g.e; sf 123

⁷⁵⁸ A.g.e; sf 156

⁷⁵⁹ A.g.e; sf 156

⁷⁶⁰ Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf 12

⁷⁶¹ A.g.e; sf 18

⁷⁶² Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

dahi yaşanabilmiştir⁷⁶³. Anadolu'nun eski tütüncülerden dediği Ahab Hüseyn de yeni dönemde kunduracılık yapmaya başlamıştır⁷⁶⁴. Tüm bu örnekler kentli ve taşralı asimile gruptaki tütün işçilerinin, tütün sektöründeki yapısal değişimin ardından mesleki faaliyetlerini çeşitlendirdiğini, kimilerinin farklı sektörlerde ücretli olarak kimilerinin ise düşük statülü enformel işlerde çalıştığını ortaya koymaktadır. Örneklerde özellikle ayakkabı sanayinin ağırlıklı olması şüphesiz ki dikkate değer bir durumdur. Oldukça eski olan bu zanaatın kökleri Fatih Sultan Mehmet döneminin Saraçhane'sindeki deri imalatçılara kadar uzanır. Saraçhane'nin yanmasının ardından bu zanaat erbabı Sultanahmet ve Beyazıt arasındaki bölgeye yerleşir⁷⁶⁵. Cumhuriyet döneminde ise Beyazıt, Gedikpaşa ve Kumkapı civarında ayakkabı atölyeleri ortaya çıkar⁷⁶⁶. 30-40 yıl öncesine kadar özellikle atölye sahipleri arasında ağırlık Rum ve Ermeni ustalardadır. Zamanla özellikle İstanbul'daki etnik yapıda görülen değişime bağlı olarak bu unsurların sektördeki ağırlığı azalacaktır⁷⁶⁷. Ayakkabı imalatı alanında Romanlar, hiçbir dönemde tütün işçiliğinde 1940'lara kadar sahip oldukları ağırlığa ulaşamayacaklardır. Nitekim bu sektörde farklı etnik ve toplumsal grupların varlığına ilişkin çeşitli örneklerle rastlamak mümkündür⁷⁶⁸. Romanlar daha ziyade küçüp çaplı ayakkabı tamircisi ve ayakkabı boyacısı olarak sektöre damgalarını vurmaktadırlar. Yine de özellikle eski tütün işçisi ailelerin arasından çıkan bireylerin sektördeki işçiler arasında en azından belirli bir dönem görmezden gelinemeyecek bir ağırlığa sahip oldukları kolaylıkla anlaşılabilir.

⁷⁶³ Kuruçeşme Kömürcüler Grevi; Kızıl İstanbul; 15 Mayıs 1935; TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR-II (1925-1936); Tuncay, Mete; BDS Yayınları; sf 365

⁷⁶⁴ Anadolu, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989; sf 56

⁷⁶⁵ Müftüoğlu, Berna, Güler; FASON EKONOMİSİ: GEDİKPAŞA'DA AYAKKABI ÜRETİMİ; Bağlam; 2005; sf 92

⁷⁶⁶ A.g.e; sf 92

⁷⁶⁷ A.g.e; sf 135

⁷⁶⁸ Mesleği memleketleri Bodrum'da (Belki de yine Rum ustalardan) öğrenmiş bazı aileler, İstanbul'da Nişantaşı Teneke Mahallesi, Kumkapı gibi semtlerde yerleşmiş ve Gedikpaşa başta olmak üzere çeşitli bölgelerde ayakkabı üretimine önce işçi ama giderek de işveren olarak dahil olmuşlardır (Kaynak Kişi: H.S. Erkek. İşçi emeklisi, Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.2.2007). Babası ve dedesi uzun yıllar kunduracılık yapmış olan bir kaynak kişinin verdiği bilgiye göre İzmir'de Mecidiye Mahallesi'nde ve İstanbul'da Hacıhüsrev'de yaşayan Kırım Tatarları arasında da kunduracılık yaygın bir mesleki faaliyettir (Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013).

Tütün işçilerinin kentli asimile ve taşralı asimile grupları arasındaki, kentli asimile gruptakilerin daha köklü bir kentlilik deneyimi ve kalifikasyona sahip olmasından kaynaklanan avantaj farkı, tütün işçiliğinde kalifikasyonun ikincil bir mesele haline gelmesiyle kaybolmaya başlamıştır. Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşayan bu iki grubun mensupları, kendisi taşralı asimile gruptan gelen kaynak kişinin anlattığına göre zaman içerisinde birbirleriyle kaynaşmışlardır⁷⁶⁹. Habituslarının esnek karakteri ve kültürel sermayelerinin yakınlığı dolayısıyla bu iki grubun yakınlığı oldukça anlaşılır bir durum olarak gözükmektedir. Öte yandan fizyonomi itibarıyla "Çingene" algısı ile özdeşleşen özellikleri daha az taşıyan ya da bunları bir biçimde kurgusal aile tarihleriyle açıklamayı başaran her iki gruba da mensup bireylerden bazıları zaman içerisinde mahalleden uzaklaşabilmiş, dahası çok farklı alanlarda istihdam edilmeyi de başarabilmişlerdir. Kaynak kişi her iki gruba mensup ailelerden de bu şekilde mahalleden kopup "iyi yerlere" gelenler olduğunu ifade etmektedir. Bunların arasında yüksek bürokrasinin çeşitli kademelerinde kendilerine yer bulabilenler de bulunmaktadır, askeri savcı ya da hakimler gibi⁷⁷⁰.

Sonuç itibarıyla teknolojik gelişmelerin ve tütün alıcılarının talep farklılaşması tütün sektöründe emek talebini daraltırken, özellikle kalifiye işçilerin önemi giderek azalmaktadır. Roman tütün işçilerinin mübadele sonrası Türkiye'de tütün işleme atölyelerinde öncelikle istihdam edilmelerini mümkün kılan kalifikasyonlarının anlamsızlaşması işçilerin büyük bir hızla farklı alanlara yönelmelerini gerektirecektir. Kısmen farklı sektörlerde işçi olarak çalışan Roman tütün işçileri olduğu gibi farklı bölgelerde Roman tütün işçilerinin hatırı sayılır bir kesimi de düşük statülü ve düşük gelirli enformel işlerde çalışmaya başlamışlardır. Bu gelişmelerin etkileri özellikle 1960 sonrasında belirginleşecek olan ciddi sonuçları olacaktır.

⁷⁶⁹ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

⁷⁷⁰ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

4.2.3 Roman Tütün İşçilerinin Siyasal Deneyimleri

Önceki bölümlerde açıklandığı üzere Yunanistan'ın tütün üretim bölgelerinde Roman tütün işçilerinin ilişki içerisinde buldukları ekonomik ve siyasal ortam onları politikleştirmiş, Selanik'teki en önemli tütün üretim merkezlerinde oldukça kalabalık bir topluluğu kapsayan bu politizasyon süreci daha sonra Türkiye koşullarında da kısmen yeniden üretilebilmiştir. Bu bölümde, Roman tütün işçilerinin kurumsal siyasete katılımının Türkiye koşullarında hangi biçimlerde geliştiği ortaya konulacaktır.

Roman tütün işçilerinin önemli bir unsurunu oluşturduğu Türkiye solu 1960'lara kadar Türkiye'de tartışmasız bir biçimde umacı konumundadır. Gerek tek parti gerekse DP iktidarı, solu mümkün olduğunca marjinalize etmeye, sınırlandırmaya ve eğer gerekli görürse de şiddet kullanarak tasfiye etmeye son derece açık olmuştur. Öte yandan devleti oluşturan unsurların tamamının sol siyaset konusundaki tavırlarının birbirleriyle aynı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, Sovvetlere yanaşma kozu üzerinden İngiltere Anadolu'da kurulacak bağımsız bir Türk devletine ikna edilir. Buna karşılık yerelde devletten bağımsız bir gelişme içerisinde girmeye çalışan olası sol hareketlerle; en azından devletin kimi unsurları, Mustafa Suphi'nin hazin sonunda görüldüğü gibi çok net bir biçimde hesaplaşırlar. Hele Suphi'nin eşinin başına gelenler belki de bundan sonra aynı yola girmeye niyetlenecekler için çok kesin bir gözdağı olarak kurgulanmıştır. Öte yandan gerektiğinde mecliste bir TKP kurulur⁷⁷¹. Bu parti ön plana çıkartılır. Cumhuriyet döneminde değişen şartlara göre kah Turancıların kah komünistlerin üzerine gidilir.

1930'ların siyasal atmosferini değerlendiren Korcan devlette iki anlayışın ortaya çıktığını söyler. Buna göre bu anlayışlardan birincisi Nazım'a yakın, TKP'ye uzaktır. Diğeri ise her ikisine de uzak ve Nazım Hikmet'in görünür siyasal

⁷⁷¹ Bu dönemle ilgili derli toplu bir kaynak: Akal, Emel; İŞTİRAKİYUNCULAR, KOMÜNİSTLER VE PAŞA HAZRETLERİ; İletişim; 2013

yaklaşımını bahane ederek TKP'yi vurmaktır. Nazım'ı korumak, solu onun “romantik” çizgisinde yapılandırmak isteyen kanatta İsmet İnönü ve Kadrocular, onu kullanarak TKP'yi ezmek isteyen ekibin başında da Fevzi Çakmak yer almaktadır⁷⁷². Dönemin saflaşmalarını bu şekilde ortaya koyan Korcan şüphesiz ki taraf olarak içinde yer aldığı bu dönemi kendi perspektifinden anlatmaktadır. Yine de bu değerlendirmesiyle Kadrocular, TKP ve Nazım muhalefetine çeşitli tonlarının oluşturduğu sol söylemli siyasal oluşumlar ve onlara dönük biri şahin diğeri güvercin ama her ikisi de ön almayı amaçlayan devlet tutumlarının anlaşılması açısından işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Korcan'ın altını çizdiği idareci ve imhacı yaklaşım her birlikte var olmayı sürdürdüğü, dönem dönem tek tek bireyler bu gruplar arasında yer değiştirebilmekteyse de her halükarda devlet geleneğinin solla ilişkisinin hep bu renklerden herhangi birinin dönemin ihtiyaçlarına göre ön plana çıkması ile şekillendiğini söylemek abartılı bir değerlendirme olmayacaktır.

Bu dönemde hayat özellikle mimli solcular için çok zordur. Siyaset yapma imkânları olmadığı gibi gündelik yaşamlarını da rahatça sürdürememektedirler. Bu dönemi anlatan bir kaynak kişi hayatlarının nasıl sürekli gözetim altında olduğunu şu sözlerle anlatır: “*Ama mesela zaten herkesin belli bir sivil polisi vardı o yıllarda. Mesela bizim sivil polisimizi biz de tanırduk. Bizimki H. Amca'ydı. Zaten sivil polisleri Sümerbank'tan giyindikleri için... Kumaşları pantolon kumaşı, ceketi Sümerbank... Yağlanmış bir kravatları olurdu tabi. Herkesin bir şeyi vardı çünkü. Ne denir onun adına tahsisat mı denir yıllık, mesela yıllık diyelim sana iki tane kravat tahsis eder devlet. Sümerbank yılları o zaman, İnönü dönemi falan. Ayakkabıların Sümerbank. Tabi. Yerli malı kullan, zaten haftası vardı*⁷⁷³.” Yine kaynak kişiye göre o dönemin solcuları, belli bazı insanların geçimine farkında olmadan yardımcı olmuşlardır. Zira tanınmış solcuları takip etme görevi belli kişilere verilmiş ve bu kişiler ömürleri boyunca bu insanları izlemiş; çalışmalarını, günlük yaşamlarını ve dostluklarını kaydetmişlerdir⁷⁷⁴. 1940'lar ve 1950'lerde ön plana çıkan sol

⁷⁷² Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; sf 74

⁷⁷³ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

⁷⁷⁴ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26. 9.2013

aydınlardan Dr. Müeyyet Boratav, kendi yaşam öyküsünde bu duruma örnek teşkil eden bir durumu anlatır. Buna göre muayenehanesine verem tedavisi için gelen bir hasta, çıkarken dayanamayarak sivil polis olduğunu, Boratav'ı on yıldır takip ettiğini ifade eder. Bu kişiye amirleri Boratav için “*Komünisttir sürekli takip edeceksin.*” demiştir. Aynı kişinin söylediğine göre kendisinden önce de bir başka polis memuru Boratav'ı takip etmektedir. Karakolda Boratav hakkında çoğunluğu kendinden önceki polis memurlarının raporlarından oluşan kalın bir dosya bulunmaktadır⁷⁷⁵.

Tütün işçilerinin politika yapmaya çalıştığı Türkiye böyle bir ülkedir. Cumhuriyet yeni kurulmuş, kendini “*sağlam temeller*” üzerinde yapılandırmaya çalışmaktadır. Karşısına çıkan bütün engelleri kolaylıkla ezmeyi başaran yönetici sınıflar, sol söz konusu olduğunda yılanın başını küçükken ezme politikası izlemişlerdir. Ne var ki Roman tütün işçilerinin içinde bulunduğu, Balkanlarda politikleşmiş bir işçi kuşağı edindikleri siyasal kültürü bir çırpıda unutmaya hiç de niyetli değillerdir. Bu kuşağın tecridi, marjinalleştirilmesi, siyasal deneyimlerini yeni nesillere aktaramayacak hale getirilmesi hiç de kolay olmayacaktır.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, hem gelenler hem de gidenler için son derece ağır bir travmaya yol açmıştır. Bu noktada Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmek için bekleyen Müslümanlarla, Türkiye'den Yunanistan'a giden Rumların karşılaşmaları son derece ilgi çekicidir. Her şeyden önce, sosyalist eğilimlerin çok güçlü olduğu Yunan işçiler arasında barış yanlısı bir hareket bulunmaktadır. Buna karşılık özellikle Türkiye'den gelen Rumların farklı refleksleri vardır. Savaş sürecinde halkların karşı karşıya gelişi ve tohumları atılan milliyetçi nefret Türkiye'den gelen Rumların öfkelerini çoğunluğu Müslüman olan Roman tütün işçilerine yansıtmasına neden olur⁷⁷⁶. Diğer taraftan Balkanlardaki milliyetçi çalkantıların içerisinde tarafsız kalamayan, hem Müslüman hem de Roman kimlikleri nedeniyle çoğunlukla yerel

⁷⁷⁵ Boratav, Müeyyet; SAKINCALI DOKTOR; İmge; 2006; sf 120

⁷⁷⁶ Belli, Mihri; MİHRİ BELLİ'NİN ANILARI: İNSANLAR TANIDIM 1; Doğan Kitap; 1999; sf 346- 347 -348

milliyetçi grupların baskılarına maruz kalan Roman tütün işçilerinin en azından bir bölümü için Türkiye yeni bir umut durumundadır. Tütün işçileri içerisinde önemli bir yeri olan Troçki Mehmet, Manastır'da Anadolu'daki Kemalistlere gizlice yardım topladığı için tutuklanır. Anadol'un belirttiğine göre oradaki “örgüt” arkadaşları tarafından hapisten kaçırlır ve Türkiye'ye gelerek Anadolu hareketinin saflarında savaşa katılır. Savaş sonrasında ise Troçki Mehmet savaştan önce olduğu gibi tütün depolarında işçi olarak çalışmaya devam edecektir⁷⁷⁷. Yine Roman tütün işçileri çevresinin önde gelenlerinden Zehra Kosova Türkiye'deki “*Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın aile büyükleri tarafından yakından izlendiğini*” ifade etmektedir: “Gizli toplantılar yapıyorlardı, babam da bunlara katılıyordu. Ben bunlara şahit oluyordum. Erkekler fes giyerlerdi ama bu toplantıya katıldıklarında kalpak takarlardı⁷⁷⁸”.

Bu örneklerin geneli ne derece yansıttığı tartışmalı olsa da özellikle mübadele ile Türkiye'ye gelen Romanlarda yeni cumhuriyete karşı belirgin bir sempati bulunduğuna şüphe yoktur. Hem Cumhuriyet'in kurucusunun Selanik'li bir hemşehrileri oluşu hem de Türkiye'ye geldiklerinde kendilerine toprak verilmesi gibi somut olgular nedeniyle son derece pozitif bir yaklaşımı söz konusudur. Bu tutumda Kurtuluş Savaşı yıllarında TKP'nin, özellikle de İstanbul'da Şefik Hüsnü liderliğindeki Aydınlık çevresinin Kemalistlere açtığı kredi önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim TKP ile Kemalistlerin arasının açılmasının ardından Roman tütün işçilerinin en politik unsurları da benzer bir tavrı takınacaklardır. Yine de bu grubun geniş kesimleri kendilerine yeni bir vatan ve toprak sunan insanları, yaşadıkları muazzam yoksulluğa rağmen olumlu bir biçimde hatırlamaktadırlar.

Cumhuriyetle birlikte Türkiye'ye gelen Roman tütün işçilerinin, en politikleşmiş kesimi gelir gelmez çalışmaya başladıkları tütün depolarında siyasal faaliyetlere girmişlerdir. Bu konuda kendilerine herhangi bir yönlendirme gelip gelmediği, merkezi bir parti yapılanması içinde ne ölçüde hareket ettikleri tartışılabilir. İlk dönem TKP tutanaklarında tütüncülerin siyasal hareketliliklerinin

⁷⁷⁷ Anadol, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989; sf 151

⁷⁷⁸ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; Sarı Defter; 2011; sf 17

parti talimatıyla biçimlendiğine ilişkin pek az işaret vardır. 1927 yılının Mart ayına ait bir TKP sekreterlik raporuna göre Samsun Tütüncüler Cemiyeti parti üyesi bir kişinin yönlendirmesi altındadır⁷⁷⁹. 1927 yılının Nisan ayına ait bir merkez komitesi toplantı tutanağına göre Refet isimli üye, toplantıda tütün işçisi sempatisanlar arasında yürütülen bir çalışmadan bahsetmiştir⁷⁸⁰. Buna göre “Vakit” gazetesinde çıkan haber ilhamını “partili yoldaşlardan” almıştır. Yine kadın ve erkek yoldaşlar arasındaki rekabeti kaldıran “parti” olmuştur⁷⁸¹. Diğer taraftan aynı yıl ortaya çıkan tütüncüler grevi ise, “partinin” en azından parti merkezinde yer alan aydın kadroların tabandaki tütün işçilerinin hareketi üzerinde çok da etkin olmadıklarını ortaya koyar. Doğu Sekreterliği'ne gönderilen “gizli” bir raporda 19 Nisan günü başlayan grevin kendiliğinden bir biçimde geliştiği ifade edilir⁷⁸². İlk gün 2000 kişinin katıldığı greve ertesi gün 3000 işçi katılmıştır. Talep az kalifiye işçiler için 180 kuruş asgari ücrettir⁷⁸³. İşçiler fabrikaları dolaşıp çalışanları uzaklaştırmışlar, grev kırıcıları “hırpalamışlardır”⁷⁸⁴. Rapora göre grev TKP'yi “gafil avlamıştır”. “TKP yığınlardan kopuk, onlarla bağlantı kurmaktan korkan” bir çizgi izlemiş, bu nedenle grevle ilgili görevlerini ihmal etmiştir⁷⁸⁵. Raporda “halkçı” çevrelerin grevi destekleyen, işçilerin sempatisini kazanmayı amaçlayan bir tutum aldığına işaret edilmektedir⁷⁸⁶. Hatta rapora göre grevi “TKP” değil “halkçı çevreler” yönetmektedir. Raporu yazan kişi merkez komitesini “küçük burjuvaca korkak olmakla” suçlamaktadır⁷⁸⁷. Parti merkez komitesinin raporu ise grevdeki TKP'nin rolü ile ilgili daha farklı bir tablo çizmektedir. Rapora göre ilk gün 1000 kişiyle başlayan grev daha sonra 4000 kişiye çıkmıştır. Partinin çalışma yürüttüğü Amele Teali Cemiyeti'nde bazı sorunlar yaşandığından grev sürecinde ön plana çıkma imkânı bulamamışlardır⁷⁸⁸. Hikmet Kıvılcımlı ise partinin o dönemde tütüncülerle kurduğu ilişkileri çok daha karamsar bir bakış açısı ile ele almaktadır. Ona göre parti tütüncülerin grevini olay gazetelerde

⁷⁷⁹ 1926-1927 TKP MK TUTANAKLARI BÜYÜK KIRILMA; Tüstav; 2007; sf 255

⁷⁸⁰ A.g.e; sf 266

⁷⁸¹ A.g.e; sf 266

⁷⁸² A.g.e; sf 287

⁷⁸³ A.g.e; sf 287

⁷⁸⁴ A.g.e; sf 287

⁷⁸⁵ A.g.e; sf 287

⁷⁸⁶ A.g.e; sf 288

⁷⁸⁷ A.g.e; sf 288

⁷⁸⁸ A.g.e; sf 291

yer aldığı zaman öğrenmiştir. Bu arada rapora göre grevin başını çekenler “muhacir” işçilerdir. Yerli işçiler greve genellikle mesafeli durmuştur⁷⁸⁹. Ailesi Ortaköy'lü Roman tütün işçilerinden olan bir kaynak kişi yerli işçilerle muhacir işçiler arasındaki bu farklılığa, uzun süre varlığını koruduğunun altını çizerek şu sözlerle değinmektedir: “Yunanistan'da grevi öğrenmişler, orada serbest olan sendikal mücadelelerin yasak olduğunu görünce burada tepki gösteriyorlar. Oradaki ortamı burada bulamıyorlar. Grevi bilen adamlar buraya geliyor, buradaki grevi gravyer sanıyor”⁷⁹⁰.

Olayla ilgili olarak kaynaklarda yer alan bir TKP yöneticisi ile bir Komintern delegesi arasında konuşma oldukça ilgi çekicidir:

Delege: Grev için hiçbir hazırlık yapamadığınızı itiraf ediyorsunuz.

Kuyrukçu: Yapamadık. Çünkü grevi sonradan geç öğrenebildik.

Delege: Güzel!.. Ya grevi haber alınca harekette etkin oldunuz mu bari?

Kuyrukçu: Grevcilerin sayısı bir günde binden iki bine çıktı.

Delege: Rastlantıyla! Yani bu binden iki bine çıkışta sizin bir rolünüz yok.

Hareket kendiliğinden genişlemiş. Hareketin başında önceden gidemediniz.

Arkasından olsun yetişmek yok mu? Kuyrukçu: Siz olsanız ne yapabilirdiniz sanki?

Delege: Örneğin grevcilerin isteklerini küçük bir bildiri içinde formüleştirmek hareketin anlamını bu vesileyle, hattâ yumuşak deyimlerle kitle bilincine çıkarmak, bu şekilde işçiler içinde bir keşif kolu bulunduğu duygusunu güçlendirmek...⁷⁹¹”

Tüm bu olgular gözönünde bulundurulduğunda, Roman tütün işçilerinin mübadeleyle Türkiye'ye gelmesi sonrası politik aktivitelerine başlamaları sürecinde esas ağırlığı, bu insanların işyeri temelli sendikal ve siyasal faaliyetleri kültürelleşirmesine, bunu habituslarına içkin bir unsur haline getirmelerine vermek

⁷⁸⁹ 1926-1927 TKP MK TUTANAKLARI BÜYÜK KIRILMA; Tüstav; 2007; sf 290

⁷⁹⁰ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasını ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04/12/2013

⁷⁹¹ Kıvılcımlı, Hikmet; YOL-Partide Konaklar ve Konuklar; <http://onergurcan.org/hikmet%20kivilcimli/yol.html>; Link 04/11/2005 tarihinde alınmıştır.

daha akla yatkın görünmektedir. Zira politik faaliyete geçiş sürecinde parti talimat ve taktiklerinden ziyade bu kültürel yatkınlığa uygun bir biçimde hareket etmektedirler. Nitekim 1927'ye kadar olan MK kararları incelendiğinde TKP yönetiminin bu dönemde tütün işçilerine dönük kapsamlı bir faaliyet planlaması içerisinde olmadıkları anlaşılabilir⁷⁹². Diğer taraftan Roman tütün işçilerinin partili aydınlarla ve parti merkezi ile olan ilişkilerinin nasıl geliştiği, partili aydınların Roman tütün işçilerinin çalışmalarına olan etkileri 1944 TKP Davası tutanaklarında oldukça net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Beyoğlu ilçe teşkilatının kurulması örneğinde görüldüğü üzere genelde partinin dönemsel ihtiyaçlarına uygun olarak aydın kadrolar, tanınmış tütün işçileri arasından partinin aydın kadroları ile daha iyi ilişkileri olanlarına temas etmekte, sonrasında ise hali hazırda kendi çevrelerinde belli bir ilişkiler ağı olan tütün işçileri bu ilişkilere formel bir örgütlenme şeması giydirmektedirler⁷⁹³. Aynı durum 1951 TKP Tevkifatı dava tutanaklarına yansıyan, 1949 yılında Tütüncüler Komitesi'nin kuruluş süreci için de geçerlidir⁷⁹⁴.

Mübadele sonrasında Türkiye'ye gelen Roman tütün işçilerinin ilk yaptıkları iş, işçiler arasında klüp ya da sendika gibi örgütlenme araçlarına olan ihtiyacın altını çizmek olur⁷⁹⁵. Selanik'teki sol siyasi hareketlerin içerisinde kendilerini her koşulda hücreler halinde örgütlemeyi öğrenen ve bunu bir mizaç özelliği, habituslarına içkin bir olgu haline getirecek derecede içselleştiren bu kuşak vakit kaybetmeden kendilerine genç tütün işçileri arasından taraftarlar bulmak için çalışacaklardır. Yaşlı bir tütün işçisi Gabbay'a tütün işleme atölyelerinin atmosferinin bu faaliyeti kolaylaştıran bir zemin sunduğunu ifade eder: *“Hem tütün işler, hem de konuşur tartışırdık. Konuları bilenleri dinler, sosyalizm, komünizm, sınıf mücadele sorunlarını tartışır ve gün geçtikçe de bilinçlenirdik”*⁷⁹⁶. Böyle bir ortamda politikleşmiş Roman tütün işçileri ile tanışan genç bir işçi olan Erdinç; Emine, İhsane ve Mehmet gibi politikleşmiş işçilerden hem iş hem de diğer meselelerle ilgili yardım almaktadır⁷⁹⁷. Erdinç bu insanların diğer işçilerden farklı olduklarını kısa zamanda fark eder. Bir

⁷⁹² 1926-1927 TKP MK TUTANAKLARI BÜYÜK KIRILMA; Tüstav; 2007

⁷⁹³ İleri, Rasih Nuri; KIRKLI YILLAR 2 1944 TKP DAVASI; Tüstav; 2003; sf 34

⁷⁹⁴ TKP 1951 TEVKİFATI; BDS Yayınları; 2000; sf 22

⁷⁹⁵ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 29

⁷⁹⁶ Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013; sf 158

⁷⁹⁷ Akgül, Hikmet; a.g.e; sf 27

kez yaklaşımlarından etkilendiği bu işçi arkadaşlarının kendisine anlattıkları Erdinç'in siyasal meselelere kayıtsız kalmamasına neden olacaktır⁷⁹⁸. Kısa zamanda kendini çalışmaların içerisinde bulan Erdinç, mimlenmiş durumdaki işçilerin belli bazı kritik görevleri kendisi gibi genç işçilere verdiğini anlatır. Bu arada genç işçilere Mecidiyeköy, Okmeydanı, Şişli civarındaki dutluklarda gerektiğinde kendilerini ve diğer tütün işçilerini savunmaları için boks dersi aldırılır⁷⁹⁹. Kosova ise tütün işçileri arasındaki politikleşmiş unsurların varlığını her 1 Mayıs öncesi arkadaşlarının eşlerinin gözaltına alınmasından anlar. Sorup soruşturduğunda bunun nedeninin işçilerin haklarını savunmaları olduğu kendisine söylenir⁸⁰⁰. Yine daha kıdemli bir tütün işçisinin kendisine “Yoldaş” diye hitap etmesi Kosova'nın dikkati çekecek ve bu durumu sorguladığında öğrendikleriyle hayatını adayacağı dünya görüşüne biraz daha yaklaşıacaktır: *“Ramazan Ağabey bana yoldaş diyordu. Bu kelimeyi ilk kez duyuyordum. ‘Bunun anlamı ne?’ diye sordum. Ramazan Ağabey ‘Sen tütüncüsün, bende tütüncüyüm, ikimizde aynı yoldayız, o yüzden sana yoldaş diyorum’ dedi⁸⁰¹”*. İşyerinde Kosova'nın çevresi TKP'li işçilerden oluşmaktadır. Onun eğilimi artık şekillenmeye başlamış olsa da “parti” oldukça seçici davranmaktadır⁸⁰². Çok geçmeden kendini kanıtlar ve parti tarafından düzenlenen toplantılara katılmaya başlar. Çeşitli görevler yüklenmiştir. Özellikle henüz daha yasallaşmamış olmasına rağmen el altından işçiler arasında sendikal faaliyetler yürütmeye çalışmaktadır⁸⁰³. Özçelik gibi kimi tütün işçileri ise sonradan bu ortama dahil olmamakta, solun ve “partinin” içinde doğmaktadır. Zira Özçelik'in ağabeyi Halil İbrahim dönemin önde gelen işçi önderleri arasında yer almaktadır⁸⁰⁴. Özçelik örneğinde politikleşme süreci, hali hazırda siyasal eğilimi aile içinde şekillenmiş olduğundan daha ziyade işin inceliklerini öğrenme şeklinde gelişmektedir. Ağabeyinin içinde bulunduğu bir işçi önderleri grubunun tutuklanmasının ardından çalışmaları üstlenen gençlere deneyimli bir işçi daha organize ve planlı hareket etmeleri gerektiğini söyler. Çok geçmeden

⁷⁹⁸ A.g.e; sf 29

⁷⁹⁹ A.g.e; sf 32

⁸⁰⁰ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 75

⁸⁰¹ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; Sarı Defter; 2011; sf 56

⁸⁰² Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 77

⁸⁰³ A.g.e; sf 81-82

⁸⁰⁴ Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 10

kadın işçilerin de sürece dahil edilmesi için üçer kişilik kadın hücreleri oluşturulur⁸⁰⁵.

Diğer taraftan tütün işçileri arasında açıktan çalışma yapan başkaları da vardır. Örneğin 1930 yılında kurulan İstanbul Tütün İşçileri Cemiyeti resmi izinle kurulabilmiştir. Bu derneğin yöneticileri arasında Topaç Ali Remzi Efendi, İskeçeli Salih Usta, Kavalalı Ali Galip, Dramalı Recep Cemal, İskeçeli Cafer ve Kavalalı Ali Rıza Efendi gibi isimler yer almaktadır⁸⁰⁶. Dönemin koşulları göz önüne alındığında yasal izinle kurulan bu cemiyetin CHP'ye yakın bir oluşum olduğu düşünülebilir. Tütün İşçileri Cemiyeti'nin durumu ne olursa olsun politikleşmiş Roman tütün işçilerinin bulunduğu üretim birimlerinde henüz onların gücünü sarsamasa da, karşı bir eğilimin varlığı kesindir. Nitekim Özçelik, kalifiye işçilerin ardından işe “dalkavukların, fedailerin, ihbarcılarının ve ispiyoncularının” alındığını anlatır. Ustabaşlarının çoğu da üretim birimlerinde politikleşmiş işçilere karşı mücadele vermektedir⁸⁰⁷. TKP'nin 1926 tarihli İzmir İl Komitesi raporuna göre CHP'nin bu ildeki tütün işçisi dernekleri üzerinde belirgin bir etkisi oluşmuştur. Parti diğer işkollarındaki dernekleri de kendi kontrollerine aldıkları tütüncü derneğinin etrafında örgütlenme çabasıdadır⁸⁰⁸. Aynı dönemde tütün işçilerini örgütlemeyi amaçlayan bir başka dernek Samsun'da kurulmuştur. 16 Temmuz 1925 tarihinde kurulan Yaprak Tütün Ameleleri Rehberi Terakki Cemiyeti kısa sürede 300'den fazla üye yapmıştır⁸⁰⁹. 1927 tarihli TKP merkez komitesi genel sekreterinin raporuna göre Samsun'daki dernek, diğer illerdeki derneklerden farklı olarak, bir TKP üyesinin “rehberliği” altındadır⁸¹⁰. Yine 1926 TKP Viyana Konferansı belgeleri arasında yer alan “Fırkanın Vaziyeti” başlıklı raporda bu dernekle ilgili olarak “Samsun bölgesinde, Makedonya'dan gelen ve Yunan K.F'nda mücadele etmiş tütün ameleleri, TKF militanları ile işbirliği içinde güçlü bir tütün ameleleri derneği kurdular” denilmektedir⁸¹¹.

⁸⁰⁵ A.g.e; sf 12

⁸⁰⁶ Tütün İşçileri Cemiyeti; CUMHURİYET; 02 Aralık 1930

⁸⁰⁷ Özçelik, Mustafa; a.g.e; sf 16

⁸⁰⁸ 1926-1927 TKP MK TUTANAKLARI BÜYÜK KIRILMA; Tüstav; 2007; sf 106

⁸⁰⁹ Keskin, Nuray Ertürk, Yaman, Melda; TÜRKİYE'DE TÜTÜN; Nota Bene; 2013; sf 309

⁸¹⁰ 1926-1927 TKP MK TUTANAKLARI BÜYÜK KIRILMA; Tüstav; 2007; sf 225

⁸¹¹ TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ 1926 VİYANA KONFERANSI; Tüstav; 2004; sf 147

Bu dönemde küçük çaplı işçi eylemleri de ortaya çıkmaktadır. Nitekim Anadol, Troçki Mehmet'in bazen tütün işçilerinin önüne geçip onları Beşiktaş'tan vilayete kadar yürüttüğünü; işçilerin bu yürüyüşlerde yövmiyelerin azlığını, haklarının verilmediğini dile getirdiklerini ifade eder⁸¹². Söz konusu dönemde tütün işçilerinin başını çektiği kimi eylemlerse oldukça ses getirmiştir. Ahırkapı'da yaşanan olay bunların arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Toplamda 3-4 salon ve her salonda 300-400 kişinin bulunduğu fabrikada 2000'e yakın işçi çalışmaktadır⁸¹³. Nemlizade Mithat'a ait fabrikada 1936 tarihli bir gazete haberine göre yevmiyelerin ödenme şekli üzerine bir ihtilaf çıkmıştır⁸¹⁴. Diğer taraftan Erdinç Ahırkapı'daki tütün işçilerinin 10 kuruş zam ve her ayın ortasında avans gibi talepleri olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde büyük çoğunluğu Ortaköy tütün işçilerinden oluşan bir işçi temsilcileri grubu oluşturulur. Temsilcilere sert tavır alınması üzerine işçiler toplu halde iş bırakır. Bunun üzerine fabrika polis tarafından kuşatılır. Yaklaşık 2000 işçi ile 500 polis arasında sert bir çatışma meydana gelir⁸¹⁵. 1-2 saat süren çatışmanın ardından işçiler dağılır ve hep birlikte ilerleyen işçiler valiliğin önünden inerlerken “düzgün giyinmiş” sivil bir grup işçilerin üzerine saldırır⁸¹⁶. Ertesi gün Sultanahmet Meydanı'nda bütün “muhitlerden” “2-3000 işçi” toplanır⁸¹⁷. Karşılarına çıkan polis barikatını yaran işçiler etrafa yayılır. İşçilerin içeride balyaları dağıtıp yangın çıkaracağından çekinen subaylar içeri girip işletme yöneticilerine taleplerin kabul edilmesi için baskı yaparlar. Bunun üzerine işveren, işçilerin 10 kuruş talebinin de üzerine çıkarak 15 kuruş zam yapar⁸¹⁸. Erdinç Ahırkapı olayını o dönemin en önemli “hak arama mücadelelerinden” biri olarak değerlendirmektedir⁸¹⁹.

Bu süreçte TKP merkezinin temel etkisi parti yayınlarının çıkarılması noktasında olmuş gibi gözükmektedir. 1930 sonrası çıkan Orak Çekiç gazetesi, Roman tütün işçileri arasındaki hücrelere ulaştırılmakta, işçiler yayını

⁸¹² Anadol, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989; sf 151

⁸¹³ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 63

⁸¹⁴ Tütün Amelesi Bugün İşe Başlıyor; CUMHURİYET; 12 Kasım 1936

⁸¹⁵ Akgül, Hikmet; a.g.e; sf 64

⁸¹⁶ A.g.e; sf 65

⁸¹⁷ A.g.e; sf 65

⁸¹⁸ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 66

⁸¹⁹ A.g.e; sf 67

izlemektedirler⁸²⁰. Ne var ki parti organı belirsiz aralıklarla çıkmaktadır. Korcan bu yayını alıp, işçi topluluklarına dağıttıklarını; bu şekilde “propaganda ajitasyon” görevlerini yaptıklarını ifade etmektedir⁸²¹. Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde partinin aydın kadroları esas itibarıyla yayınların ulaştırılması misyonunu üstlenmiş, buna karşılık “hücreler” denilen örgütlenme birimlerinin kuruluşu ve idaresi doğrudan doğruya Balkanlarda çok yoğun bir siyasallaşma deneyimi kazanmış olan tütün işçileri içerisindeki “organik aydınlar” tarafından üstlenilmiştir. Diğer taraftan parti merkezindeki aydınlar tarafından hazırlanan yayınlar kimi durumlarda Roman tütün işçilerinin üretim birimlerindeki örgütlenme faaliyetleri sırasında yararlı bir işlev görebilmektedir:

“Bir gün öğle paydosu verildiğinde Ramazan ağabey kalktı dışarı gitti. Sandığının üzerinde yazılı bir kağıt vardı. Okumaya başladım. TKP’nin beyannamesiymiş. 8 saatlik işgünü, kadın-erkek ücretlerinin eşitliği için işçileri birlikte mücadeleye çağıran bir bildiriydi. İlk kez böyle bir şey okuyordum. Ramazan ağabey geldiğinde ‘Kusura bakma ağabey sandığının üzerinde duruyordu okudum’ dedim. Ramazan ağabey boynuma sarıldı, ‘Ben de bunu sana nasıl okuturum diye düşünüyordum, şimdi hakiki yoldaş olduk’ dedi⁸²²”.

Partinin yukarıda bahsi geçen organik aydınları arasında yer alan, politikleşmiş Roman tütün işçilerinin bazıları, “parti kararıyla” Moskova’ya giderek eğitim alırlar. Kosova ve Özçelik 1930’larda Sovyetler Birliği’ne parti tarafından gönderilecek ve eğitimlerinin ardından ülkeye döneceklerdir⁸²³. “Parti talimatıyla” SSCB’ye giden Kosova, yine “parti talimatıyla” henüz emzirmekte olduğu kızını SSCB’de bırakarak Türkiye’ye döner: *“Zehra Abla garip bir kadın. Bir kadın olarak anlamaya çalış. Zehra Abla 21 yaşında Moskova’ya üniversiteye gider. Orada İskender Mustafa ile evlenen, 22 yaşında bir kız çocuğu olan kadın; sonra parti dönemi buna, ‘Memeden bıraktım döndüm oğlum’ diye anlatırdı. İlk anlattığı zaman gerçekten tüylerim ürperdi. Memeden bir çocuğu bırakıp nasıl gelir. Nasıl bir şey, nasıl bir duygu... Çok şaşırduğımı hatırlıyorum. ‘Valla oğlum biz Ayten demiştik de*

⁸²⁰ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 15

⁸²¹ Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; 1989; sf 28

⁸²² Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; Sarı Defter; 2011; sf 56

⁸²³ Özçelik, Mustafa; a.g.e; sf 28

bunlar başka bir şey demişler; çok aradık da bulamadım.' dedi. Böyle bir kadın yani⁸²⁴’.

Zehra Kosova SSCB dönüşü Reşat Fuat’ın talimatıyla Samsun’a geçer. Kosova’nın Samsun’a gelişi tütüncüler arasında hemen duyulur. Kısa sürede eski tanıdıkları ile bir araya gelir. Samsun Tütün işçileri arasında Kosova’nın katkılarıyla yaygın bir örgütlenme ağı kurulmuştur. Bir yandan da “gizlice” Müstakil Tütüncüler Sendikası’nın inşası için çalışmalar yürütmektedir⁸²⁵. Kosova Samsun’da 11 ay kalır. Bu süre içerisinde başarıyla sonuçlanan bir tütüncü grevinin organizasyonu sürecine dahil olur:

“O tarihte Samsun İnhisar İdaresi’nin Danimarka’ya tütün ihracı işi vardı. Tam o tarihte biz sendikayla beraber 6-7-12 olan farklı farklı saat ücretlerinin eşit olması için grev yaptık. Zaman uygun olduğu için başarılı olduk. Herkesin maaşları düzeldi. Eşit hale geldi. Samsun’da 11 ay kaldıktan sonra yeniden parti tarafından İstanbul’a çağrıldık⁸²⁶”.

Bir başka önemli tütün işçisi ve Hikmet Kıvımcımlı’nın cezaevi arkadaşı olan tütün işçisi Abbas, cezaevi çıkışı bir yolunu bulup Moskova’ya geçer⁸²⁷. Tütün işçisi Abbas, Moskova dönüşü Beşiktaş “mıntika komitesine” dahil olur. Babalık Abbas’ın Türkiye’ye TKP yöneticilerinden İsmail Bilen tarafından gönderildiğini iddiasını paylaşmaktadır⁸²⁸. Gelişiyile semtte faaliyetlerin hızlanması şüpheli gözlerden kaçmaz ve Abbas takibe alınır. Bir süre Beşiktaş’taki tütüncü mahallelerinde izini kaybettirdikten sonra bir gece Mecidiyeköy dutluklarında polis tarafından sıkıştırılır. Yine de yağmur altında Kasımpaşa’ya kaçmayı başarabilir⁸²⁹. Ne var ki o gece maruz kaldığı sağanak nedeniyle zatürre olacaktır⁸³⁰.

⁸²⁴ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

⁸²⁵ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; Sarı Defter; 2011; sf 88

⁸²⁶ A.g.e; sf 88

⁸²⁷ Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; 1989; sf 55

⁸²⁸ Babalık, Naciye; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ’NİN SÖNÜMLENMESİ; İmge; 2005; sf 56

⁸²⁹ Korcan, Kerim; a.g.e; sf 54

⁸³⁰ A.g.e; sf 55

Roman tütün işçilerinin TKP içerisindeki etkinliği ise kendi çalıştıkları üretim birimlerinde yaptıkları faaliyetlerden ibaret değildir. Bunun dışında kimi lojistik görevleri de üstlenmektedirler. Örneğin Erdinç, bir dönem Dolapdere Akarca sokakta tuttıkları evin parti tarafından kullanıldığını anlatmaktadır. 10-15 günde bir eve gelen partili “yoldaşlar” burada toplantılar yapar. Ev zeminden az yüksek girişi olması bilinçli olarak tercih edilmiştir. Bu sayede herhangi bir gereklilik halinde toplantı odasının penceresinden kaçmak mümkün olacaktır⁸³¹. Yine tütün işçilerinin habituslarına işlenmiş, artık bir ifade biçimi haline gelmiş olan politik yaklaşımları buldukları hemen her alanda kendisini göstermektedir. 1930'larda Erdinç'in eşi tütün işçisi Emine, İzmir civarında tütün tarlalarında çalışırken tanıştığı yoksul insanlara propaganda yapmayı ihmal etmez. Onlara “Çitra'yı, Ana'yı ve Fransız İhtilali”ni anlatır. 80 sonrasında Söke'nin yerlileri ile konuşan Erdinç, o zamanlar propagandasını yaptıkları bu kavramların, tarım işçileri arasında hala konuşulduğunu öğrenecektir⁸³². Roman tütün işçilerinin yazılı kültür ürünlerini sözlü kültür elementleri haline getirip bunları popülerleştirmelerine politikleşmiş tütün işçileri ile son derece yakın ilişkileri bulunan bir kaynak kişinin aktarımlarında da rastlanmaktadır: *“Gerçekten bu insanlar şey, çok mütevazı insanlar, fakat siyasal bilinçleri de hiç tahmin edilmeyecek... Baksanız işte düşünün ki dilenci gibi, işte pespaye giyimli bir adam. Oturup size Dostoyevski'nin bilmem nesinden bahsettiğinde sizi çok şaşırtabilir⁸³³”*. Kendi ailesi de tütün işçiliği yapmış olan Ortaköylü bir kaynak kişi politikleşmiş Roman tütün işçilerinin bu özelliğini son derece net bir biçimde anımsamakta, kendi içinde yer almamasına rağmen onların politizasyon seviyelerine saygılı bir üslupla yaklaşmaktadır: *“Rejide çalışanlar hakkını arayan, okuyan insanlardı. O yüzden Nazım Hikmet gibi dışlandılar. O yüzden onlara komünist diyorlardı, aslında komünist değillerdi haklarını arayan insanlardı. Bir tek çıkış yolları vardı. Okumak, öğrenmek. Eğitim de okula gitmek anlamında değil. Oturumlara, toplantılara gitmek, gazeteler, dergiler okumak.*

⁸³¹ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 68

⁸³² Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 57

⁸³³ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

*Sosyalleşmek yönünden particilik*⁸³⁴”.

Tütün işçilerinin üretim birimlerindeki eylemlilikler dışındaki bu faaliyetleri Türkiye ile sınırlı kalmaz. Örneğin tütün işçisi Tamçiz'in kendi iddiasına göre adı gençliğinde Mussolini'ye karşı düzenlenen fakat başarısız kalan bir suikast olayına karışmış, yakalanmamak için Kuzey İtalya'da Bonnazo bölgesini geçerek Alp Dağları üzerinden Avusturya'ya kaçmıştır⁸³⁵. Diğer taraftan tütün işçileri çevresi, İspanya İç Savaşı sırasında haftada bir günlüklerini İspanya'daki Cumhuriyetçilere destek olmak için ayırmaktadırlar⁸³⁶.

1946 sonrasında cemiyetler kanununda yapılan değişiklikler ile sol hareketin legal çalışmalarında bir canlanma yaşanır. Solun farklı kesimlerini temsil eden gruplar yasal partiler kurmaya, sendikal örgütlenmeleri geliştirmeye çalışırlar. Bu dönemle ilgili değerlendirmede bulunan bir kaynak kişiye göre Roman tütün işçileri hem Esat Adil Müstecaplı'nın “Sosyalist Partisi”nde hem de Şefik Hüsnu'nün “Türkiye Emekçi Partisi”nde yer almaktadır⁸³⁷. Kaynak kişinin bu değerlendirmesine rağmen tütün işçileri ilgili çoğu kaynakta esas olarak Şefik Hüsnu'nün partisinde ciddi bir ağırlıkları olduğu ifade edilmektedir. Kosova'nın eşi Mustafa 1946 sonrası Şefik Hüsnu liderliğinde kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nin Üsküdar'daki kurucuları arasında yer alacaktır. Uzun bir süredir kundura işçiliği yapan Mustafa'nın kundura işçilerinin örgütlenmesi noktasında da önemli çalışmaları olmuştur⁸³⁸. Gerçekten de bu dönemde çoğu eski tütün işçileri olan kunduracılar büyük gruplar halinde Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi saflarına katılmışlardır. Petek'e göre kunduracılar “inanmış komünistler” ve “partinin en samimi üyeleridir”⁸³⁹. Kunduracıların arasında tütün işçisi Romanların belli bir ağırlığı olsa da başka etnik köken ve sosyal gruplardan insanlar da bu sektörde

⁸³⁴ Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.12.2013

⁸³⁵ Kavukçuoğlu, Deniz; SEN VATAN HAINİ MİSİN BABA?; Doğan Kitap; İstanbul; sf 330

⁸³⁶ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 37

⁸³⁷ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁸³⁸ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 128

⁸³⁹ Güzel, M. Şehmus; FAHRİ PETEK: BİR HAYAT ÜÇ CAN; Sarı Defter; 2009; sf 124

çalışmaktadırlar⁸⁴⁰.

Aynı dönemde cemiyetler kanununun değişmesini fırsat bilen tütün işçileri Ortaköy'de biraraya gelerek Tütüncüler Sendikası'nı kuracaklardır. Kısa süre yaşayabilen sendika yaşadığı süre içerisinde işçiler tarafından belirgin bir biçimde sahiplenilecektir⁸⁴¹. Başkanlığını Ortaköy'ün Roman tütün işçileri çevresinin önde gelenlerinden İbrahim A.'nın yaptığı sendika bir yılını doldurmadan kapatılacaktır⁸⁴². Bir kadın tütün işçisi olarak Kosova da tütüncüler sendikasında yöneticilik yapmıştır⁸⁴³. Diğer taraftan Kosova, Şefik Hüsnü'nün Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurucuları arasında yer alır ve partinin büyük bir Roman nüfusun yaşadığı Yenişehir ilçe örgütünde çalışma yürütür⁸⁴⁴. İstanbul Tütün İşçileri Sendikası 1948 yılında aynı ekip tarafından yeniden kurulur. Sendikanın yedi kurucusundan beşinin Ortaköy'de yaşamakta oluşu Ortaköy Roman tütün işçilerinin bu süreçteki etkinliğinin devam ettiğini göstermektedir⁸⁴⁵.

1946 sonrası bir anda artan sendikalar, İstanbul Sendikalar Birliği çatısı altında bir araya getirilir. Bu dönemde Beşiktaş'ta bulunan harap bir fırın enkazı birliğin merkezi olarak belirlenmiştir. Ne var ki partinin büyük bölümü dönemin yönetici sınıflarının yakınları, hatta akrabaları olan aydın kadroları bu enkazın onarımı için gerekli sermayeyi bir türlü temin edemezler⁸⁴⁶. Neyse ki partinin aydın kadrolarını derin üzüntüye sevk eden bu durumun çözümünü gariban tütün işçileri bulurlar. Konunun aciliyeti üzerinde tütün işçilerinin ileri gelenleri bir araya gelir ve ne yapılabileceğini tartışmaya başlarlar. Anadolu'nun belirttiğine göre Tütün işçisi Zehra Kosova kucağındaki çocuğu bırakıp “*Ben çareyi buldum*” diye ileri atılır. Elindeki yüzüğünü ve kulağındaki küpesini ortaya koyar. “*İşte bunlarla tamir edeceğiz sendikamızı, bunlarla yaşatacağız varlığımızı, bunlarla göstereceğiz onlara*

⁸⁴⁰ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁸⁴¹ Kosova, Zehra; a.g.e; sf 137

⁸⁴² Özçelik, Mustafa; TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 19

⁸⁴³ Berktaş, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; 75 YILDA ÇARKLARI DÖNDÜRENLER; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999; sf 261

⁸⁴⁴ A.g.e; sf 262

⁸⁴⁵ Özçelik, Mustafa; a.g.e; sf 107

⁸⁴⁶ Anadolu, Zihni; KIRMIZI GÜL VE BASKET; Belge Yayınları; 1989; sf 5

*kim olduğumuzu. Ben aç kaldım, susuz kaldım, en zor günlerimde bile onlara el sürmedim, belki bir gün işe yarar diye. İşte o gün geldi, helal ediyorum onları sendikamıza*⁸⁴⁷. Kosova'nın bu coşkulu tiradı kendisine aktarılan Şefik Hüsnü gözyaşlarını tutamayacaktır⁸⁴⁸. Daha sonra Arif Barikat ve Vedat Türkali gibi partili sanatçıların katılımıyla yapılan sendikanın açılışı, büyük bölümü Beşiktaş civarının Roman tütün işçilerinin oluşturduğu coşkulu bir kabalıkla yapılır. Açılış sırasında Vedat Türkali daha sonra bestelenecek olan ünlü “İstanbul” şiirini okur.

1940'ların sonunda tütün işçilerinin başını çektiği bir diğer örgütlenme çalışması Kocaeli'nde yaşanacaktır. Tütüncü Kara Abbas'ın liderliğinde epeydir var olan yapılanma tütün işçisi İdris Erdinç'in gelişi ile bir başka aşamaya sızır⁸⁴⁹. 1945-50 yıllarında SEKA kağıt fabrikasının duvarlarına “Yaşasın TKP” ve “NATO'ya Hayır” gibi sloganlar yazılır⁸⁵⁰. TSEKP'nin kuruluş çalışmaları kapsamında Kocaeli'ne gelen tütün işçisi Erdinç bölgede sendika ve parti çalışmaları yürütür⁸⁵¹. Bunun için ordudaki işinden ayrılan Erdinç, Kocaeli'nde bir bina bulur ve binanın masraflarını askeriyede biriktirdiği parayla karşılar⁸⁵²: “Hemen bir bina buluyorum. Altı aylık kirayı peşin veriyorum. Para var. Askeriyede biriktirmişim. Boya, badana, masa... En merkezi mevki... Müracatımızı yapıyoruz. Tabelamızı asıyoruz.”⁸⁵³.

⁸⁴⁷ A.g.e; sf 6

⁸⁴⁸ A.g.e; 1989 sf 6

⁸⁴⁹ Karataş, A Bülent vd; KONCA YAZIŞMALARI; Tüstav; 2005; sf 272

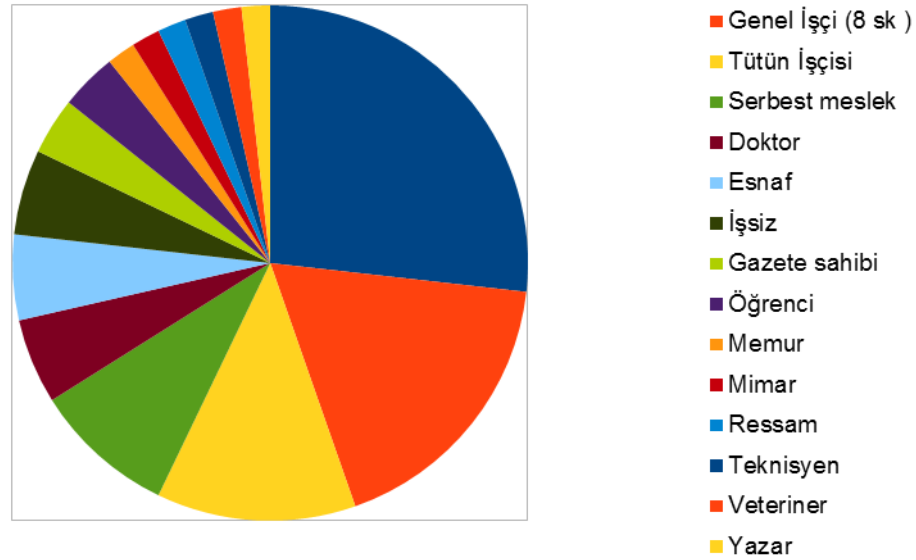
⁸⁵⁰ A.g.e; sf 272

⁸⁵¹ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 119

⁸⁵² A.g.e; sf 120

⁸⁵³ A.g.e; sf 120

16 Aralık 1946 tarihinde TSP ve TSEKP kendilerine bağlı durumdaki sendikalarla birlikte kapatılırlar. Çok geçmeden aralarında Roman tütün işçilerinin önde gelenlerinin de olduğu çok sayıda insan tutuklanır⁸⁵⁴. Tütün işçisi Özçelik bu tutuklamaların tütün işçilerine ağır bir darbe vurduğunu belirtmektedir. O güne kadar büyük bir özenle gizli tuttukları ilişkileri açığa çıkmış, Roman tütün işçileri çevresinin örgütlenmesinde önemli bir rol oynayan kadro tutuklanmıştır⁸⁵⁵. 1948 tarihli dava tutanaklarına göre bu dönemde 56 kişi tutuklanmıştır. Tutukluların yedisi tütün işçisidir⁸⁵⁶. Bunlardan biri İzmir Bornova'da, diğerleri ise Kasımpaşa civarındaki Roman yerleşimleri ve civar bölgelerde ikamet etmektedirler. Anlaşıldığı kadarıyla tütün işçisi Özçelik'in 1946 tutuklamalarının yarattığını söylediği tahribat esas olarak Roman tütün işçilerinin bu bölgedeki unsurlarını etkilemiştir.

Tablo 12: 1946 Tevkifatında Tütün İşçilerinin Ağırlıkları

⁸⁵⁴ Sayılın, Aclan; TÜRKİYE'DE SOL HAREKETLER; Doğu Kütüphanesi; 2009; sf 232

⁸⁵⁵ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 49

⁸⁵⁶ İleri, Rasih Nuri; KIRKLI YILLAR 4: 1947 TKP DAVASI; Tüstav; 2003; sf 131-139

Tütün işçisi Erdinç bu dönemde kadroların önemli bir bölümünün sahadan çekildiklerini doğrular. Ancak kendisi gibi “birkaç kaçağın” işçilerle temas etme imkanı kalmıştır⁸⁵⁷. Erdinç bu dönemde partili arkadaşlarıyla birlikte İstanbul Vilayet Komitesi'ni kurduklarını ifade eder⁸⁵⁸. Diğer örneklerde görüldüğü gibi burada da örgütlenme süreci Roman tütün işçilerinin hali hazırda kurdukları ilişkilerin formel bir çerçeveye; bir hücreler ağına oturtulması üzerinden ilerlemiş gibi görünmektedir⁸⁵⁹. Erdinç bir dönem için partinin formel ilişkilerinin dışında kalmış, ama hali hazırda Roman tütün işçileri çevresinin bir parçası durumunda olan bazı eski isimleri etrafında toplayarak yeni komiteyi organize etmektedir.

Sola dönük bir diğer kapsamlı müdahale olan 1951 TKP tevkifatı çok sayıda tütün işçisini de etkilemiştir. Belli, 1953 yılında TKP davasının sanık sandalyelerinde çok sayıda tütün işçisi olduğunu belirtir. Dönemin hükümeti 141. maddeyi daha da ağırlaştırmış ve maddeye bir 7. fıkra eklemiştir. Fıkraya göre siyasal faaliyetlerinden ötürü pişman olan sanıkların cezası dörtte bire indirilecektir. Davaya bakan askeri mahkeme bu fıkrayı geniş bir biçimde yorumlar. Öyleki “*Hakkımdaki iddia doğrudur. Ama ben bundan sonra böyle işlerde yokum*” diyen sanıklar tahliye edilmektedir⁸⁶⁰. Cezaevindeki TKP üyeleri arasında genel eğilim bu yasadan yararlanmanın “ihnet” olacağı yönündedir⁸⁶¹. Belli bu yasadan yararlananların, TKP'nin aydınları arasından çıktığını anlatmaktadır. Eşleri ve çocukları dışarıda perişan durumda olan tütün işçilerinden ise hiç kimse pişmanlık yasasından yararlanmamıştır⁸⁶². Bu arada söz konusu dönemde cezaevinde sol aydınlar arasında yaşanmakta olan tartışmalar önemli bir bölünmenin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu dönemde özellikle Mihri Belli ve çevresindeki aydınlar grubu tütün işçileri ile iyi ilişkiler kurarak onları kendi çevrelerine ağırlıklı bir biçimde dahil ederler. Daha sonraki dönemlerde de birlikte çalışacakları tütün işçilerini Belli şu sözlerle değerlendirir: “*Egemen güçlerin sosyalist hareketi geniş ölçüde tecrit edebildikleri, sosyalizmin (S)'sinin bile küfür sayıldığı uzun yıllar boyunca,*

⁸⁵⁷ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 126

⁸⁵⁸ A.g.e; sf 132

⁸⁵⁹ A.g.e; sf 132

⁸⁶⁰ Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf 24

⁸⁶¹ A.g.e; sf 23

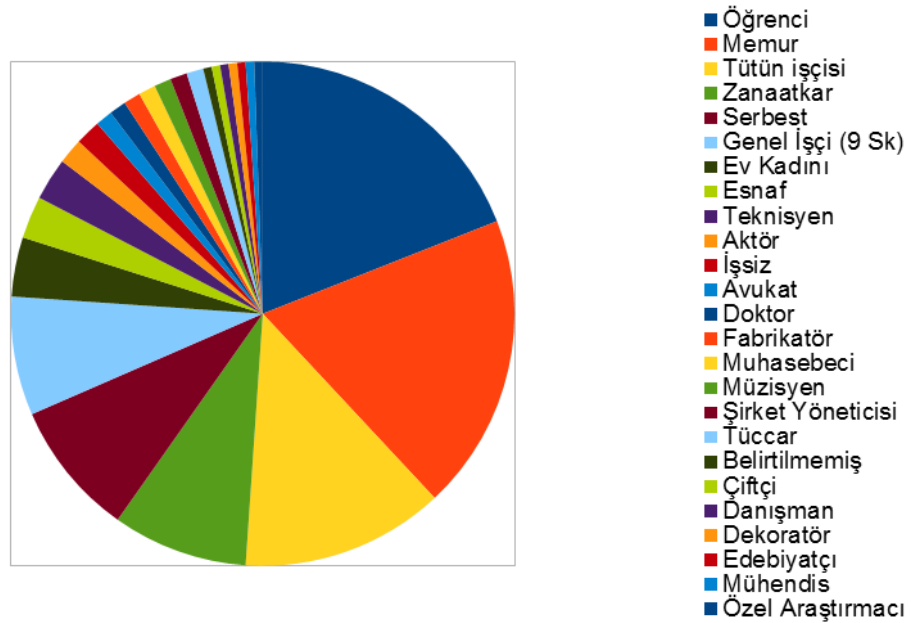
⁸⁶² A.g.e; sf 18-19

Kasımpaşa'nın Ortaköy'ün tütüncü semtlerinde, karanlıklar denizinde sosyalist düşüncenin adalarında sosyalizmin sorunları tartışılırdı. O en çetin dönemde, en çok ezilen, en çok horlanan bu emekçi çevrelerinde bir sosyalist gelenek kurulabilmiştir⁸⁶³. Yine Belli'ye göre tütün işçilerinin arasından “muhabirler, provakatörler” çıksa da, bu kimlikleri ortaya çıktıktan sonra tütün işçilerinin arasında barınamaz hale gelmişlerdir. Belli kimilerinin bu durumu onların arasında hala süren “klan” ilişkilerine bağladığını, kendisinin ise bu durumu tütün işçilerinin “*daha çok ezilmesinden, horlanmasından ileri gelen devrimci bilincinden*” kaynaklandığına olan inancını ifade etmektedir⁸⁶⁴.

1951 Tevkifatı'na ilişkin rakamlar aynı zamanda Roman tütün işçilerinin dönemin sol hareketi içerisindeki konumunu hakkında da oldukça aydınlatıcıdır. 1954 tarihli Ankara Garnizon Komutanlığı 2 NO'lu As. Mahkemesi kararına göre dava kapsamında toplam 184 sanık bulunmaktadır. Bunların 24'ü tütün işçisi, altısı ise Roman tütün işçileri çevresi ile ilişkili ama o dönem için farklı mesleklere kanalize olmuş bireylerdir. Tablo 13'te görülebileceği üzere 1951 TKP Tevkifatı'nda tütün işçileri öğrenciler ve memurlardan sonraki en büyük grubu oluşturmaktadır.

⁸⁶³ A.g.e; sf 22

⁸⁶⁴ A.g.e; sf 24

Tablo 13: 1951 Tevkifatında Roman Tütün İşçilerinin Ağırlığı

Bu dönem cezaevinde kalan Roman tütün işçileri, sol aydınların anılarında özel bir yere sahip olmuşlardır. Orhan Suda'ya göre kaldığı cezaevinin üçüncü koğuşu genellikle “tütün işçisi esmer vatandaşlardan” oluşmaktadır⁸⁶⁵. Çoğu birbiri ile akrabadır. Ortaköylü tütün işçileri Seyit A, Emin A, İbrahim A önde gelenleridir⁸⁶⁶. “Tütün işçiliğini ve hapisaneciliği kader bellemişler. A be, bu da geçer deyip kasap havası oynuyorlar; devrimci marşlar söylüyorlar büyük bir coşkuyla⁸⁶⁷”. Özellikle tütün işçilerinin cezaevinde koşulları umursamaz davranışları, “nasıl olsa bir gün sömürünün ortadan kalkacağına yürekten inanmış olmaları” Suda'da büyük bir saygı uyandırmaktadır⁸⁶⁸: “Biz okumuşların ince hesapları yok onlarda. Bodoslama girmişler hayatın içine. Köklü bir geleneğin umut yüklü simgeleri olmuşlar. Azla yetinmesini biliyorlar. Konuşmalarındaki içtenlik, ağız dolusu gülüşleri alabildiğine etkiliyor beni. Keşke onlar gibi kabullenebilseydim

⁸⁶⁵ Suda, Orhan; BİR ÖMRÜN KIYILARINDA; Alkım; 2004; sf 85

⁸⁶⁶ A.g.e; sf 85

⁸⁶⁷ A.g.e; sf 85

⁸⁶⁸ A.g.e; sf 114

*hayatı dediği oluyor bazen*⁸⁶⁹”.

1950'li yıllarda Türkiye sol hareketinde yeni bir yasal parti girişimi daha ortaya çıkar. Hikmet Kıvılcımlı'nın başını çektiği Vatan Partisi, tütün işçilerinin de katılımıyla kurulacaktır. Vatan Partisi içerisinde 1930'lardan beri Hikmet Kıvılcımlı'nın yakın çevresinde yer alan çeşitli isimler yer almaktadır⁸⁷⁰. Partinin Beyoğlu ilçesinde tütün işçisi Kosova da çalışmış, partiye aktif desteğini göstermiştir⁸⁷¹. Yine Beyoğlu ilçesinde tütün işçilerinin oldukça eski liderlerinden olan Troçki Mehmet aktif bir biçimde siyasal faaliyet yürütmektedir⁸⁷². Daha sonra parti yargılanırken oluşturulan Vatan Partisi'nin tutuklama listesinde Kasımpaşa'dan, Ortaköy'den, Beşiktaş'tan ve İzmit'ten tütün işçileri yer almaktadır⁸⁷³. Kundakçı bu listede yer alan Roman tütün işçilerinin deşifre oldukları için *“işe yaramayacak olanlar”* olduklarını ifade eder. Ona göre Şefik Hüsnü'nün içeriden mesaj göndererek çalışma yapabilecek durumda olan tütün işçilerine Vatan Partisi'ne girmemelerini tavsiye ettiği yönünde bir rivayet bulunmaktadır⁸⁷⁴.

1950 sonrasında cezaevinde ve dışarıda sol aydınlar arasında yaşanan bölünmeler kısmen tütün işçilerini de etkilemiştir. Ne var ki burada Roman tütün işçilerinin daha yakın bağlantıları olan sol aydınlarla işbirliği yapmalarına rağmen bu dönem için bu kişilerin temsil ettikleri gruplarla mutlak anlamda bütünleşmediklerinin altı çizilmelidir. Özellikle 1960 sonrası sol hareketi doğrudan deneyimleyen ve 1960 öncesi süreci mücadele arkadaşlarından dinleyen bir kaynak kişi Roman tütün işçilerinin hangi gruba yakın dururlarsa dursunlar kendi özgünlüklerini koruduklarını ifade eder:

“Şimdi şöyle diyelim 51 tevkifatı zaten garip bir tevkifat, şey yaptıysanız zaten onları biliyorsunuzdur siz. Garip bir tevkifat. Orada neredeyse karı koca kavgası diyebileceğimiz şeyler, o ucuzlukta kavgalar var orada. İşte özellikle Zeki

⁸⁶⁹ A.g.e; sf 114

⁸⁷⁰ Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf 28

⁸⁷¹ A.g.e; sf 60-61

⁸⁷² A.g.e; sf 65

⁸⁷³ A.g.e; sf 28

⁸⁷⁴ A.g.e; sf 28

Baştımar'la Mihri Belli arasında şey yapan, simgelenen. Garip bir şey. Dolayısıyla burada da saflaşma var. Mihri Belli yanlıları ve Zeki Baştımar yanlıları var. Bir üçüncü ayak Doktor Hikmet yanlılarıdır. Zehra Abla mesela onlardandır. Mesela bildiğim kadarıyla Doktor'un 50'li yıllardaki Vatan Partisi'nde de var mesela. Ama mesela bunların Doktorla beraber olması Doktorcu olması anlamına gelmiyor. ... 875»

Tütün işçilerinin yakın durdukları sol fraksiyonlarla bireysel düzeyde de olsa daha katı bir biçimde bütünleşmeleri daha ziyade bağımsız bir toplumsal hareket olarak varlıklarının ortadan kalkmaya başladığı 1960 sonrası gerçekleşecektir. Sonraki bölümde 1960 sonrasında Roman tütün işçilerinin çalışma ilişkileri ve yaşam alanlarındaki değişimler ele alınacak; bu değişimlerle ilişkili olarak Roman tütün işçilerinin siyasetle kurdukları ilişkinin yeni biçimleri tartışılacaktır.

4.3 1960 Sonrasında Roman Tütün İşçileri

1960 sonrası dönemde Türkiye'de hem siyasal hem de ekonomik alanda son derece belirleyici değişimler yaşanacaktır. Roman tütün işçilerinin bu dönemdeki toplumsal pratiğini şekillendiren zemin büyük ölçüde bu değişimler olmuştur. Bu noktada hem ülkede benimsenen yeni ekonomik model hem de 27 Mayıs darbesi sonrası yürürlüğe konulan anayasanın getirdiği yeni siyasal rejim başlıca belirleyici faktörler olarak ele alınmalıdır.

1950'lerden başlayarak Türkiye'nin kentsel nüfusu önemli ölçüde kalabalıklaşmıştır. 1960 yılında kentsel nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı % 30 iken, 1970 yılında % 37 ve 1980 yılında % 45 olmuştur⁸⁷⁶. Pınarcıoğlu ve Işık'a göre 1954 yılında uygulamaya konan ithalatı kısıtlayıcı kararlar Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme adı verilen yeni bir ekonomi modelinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. 1960 sonrasında planlı kalkınma söyleminin yaygınlaşması ile birlikte bu

⁸⁷⁵ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

⁸⁷⁶ Keyder, Çağlar; TÜRKİYE'DE DEVLET VE SINIFLAR; İletişim Yayınları; 2007; sf 189

ekonomi modeli daha da kurumlaşmış olacaktır⁸⁷⁷. İthal ikameci model, iç pazar için üretimin ön plana çıktığı ve üretim süreci için gerekli ara malların ithal edildiği korumacı yanı ağır basan bir ekonomik yapı anlamına gelmektedir⁸⁷⁸. İthal ikameci modelde iç pazarda tüketimin artırılması amacıyla doğrudan devlet müdahalesi ile ücret artışları ve çeşitli refah tedbirleri gündeme gelir⁸⁷⁹. Bu süreçte bir yandan kentlerin nüfusu diğer yandan kentlerdeki ücretli istihdamın seviyesi yükselmektedir. İthal ikameci modele özgü koşullar nedeniyle işçi olmanın cazibesi artmakta, kentlerde emek gücü olarak çalışmaya gönüllü nüfus kalabalıklaşmaktadır. Bu durum Roman tütün işçilerinin ücretli istihdam içerisindeki ağırlığını azaltan bir durumdur. Bir dönem kentlerdeki en önemli serbest işgücü unsurlarından biri konumunda olan geç-peripatetik grupların mensuplarının ücretli istihdam içerisindeki payı düşmektedir. Özellikle “Çingene” algısına dönük dışlayıcı pratiklerin işverenler için de geçerli olması, istihdam edilebilecek başka grupların varlığı halinde önceliğin peripatetik kökenli olmayanlara verilmesine zemin sunmaktadır.

27 Mayıs sonrası yürürlüğe konulan yeni anayasa, 1960 sonrasının siyasal ortamının şekillenmesinde son derece belirleyici bir etkide bulunmuştur. Kaboğlu'na göre 1961 anayasası, sosyal hakları insan haysiyeti temelinde en geniş bir biçimde düzenlemiş, sosyal devlet Cumhuriyet'in niteliği olarak tescil edilmiş, devlete hakları gerçekleştirme konusunda normatif yükümlülük verilmiştir⁸⁸⁰. Sendika kurma özgürlüğü “çalışanlar” adı altında hem işçi hem de memurlar için tanınmıştır⁸⁸¹. Yine 1961 Anayasası'nın genel eğilimleriyle uygun olarak 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu çalışma yaşamında örgütlenmeyi kolaylaştıran çeşitli düzenlemeler getirmiştir⁸⁸². 27 Mayıs sonrasının görece çoğulcu ortamında; o dönem için tek işçi konfederasyonu olan Türk-İş'in “sol

⁸⁷⁷ Pınarcıoğlu, Melih, Işık, Oğuz; NÖBETLEŞE YOKSULLUK; İletişim; 2003; sf 99

⁸⁷⁸ A.g.e; sf 99-100

⁸⁷⁹ A.g.e; sf 101

⁸⁸⁰ Kaboğlu, İbrahim Ö; Anayasa'da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları; SOSYAL HAKLAR ULUSAL SEMPOZYUMU; Denizli; 4-5-6 KASIM 2010;

<http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/kaboglu.pdf>; Link 21.03.2014 tarihinde alınmıştır; sf 43

⁸⁸¹ A.g.e; sf 51

⁸⁸² Kılıçoğlu, Mustafa; Örgütlenme Özgürlüğü ve Toplu Pazarlık Açısından Anayasa Değişikliği ile Sınırlı Genel Bakış ve Değişikliğin Getireceği Olası Sorunlar;

http://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/sunumlar/ym_4/Kilicoglutoplupazarlik.pdf; Link 21.03.2014 tarihinde alınmıştır; sf 1

kanadına” mensup bir grup sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi kurulmuştur⁸⁸³. TİP 1960 sonrası toplumsal muhalefetin en önemli merkezlerinden biri olacak ve geniş toplum kesimleri üzerinde belirgin bir etki yaratacaktır.

Bu bölümde Roman tütün işçilerinin çalışma ve siyasal katılım biçimleri ile ilgili ortaya konulacak olan olgular, kısaca özetlediğimiz dönemin koşulları içerisinde anlaşılır bir hale gelmektedir. Gerek ülkedeki demografik yapının ve ekonomik modelde görülen değişimlerin Roman tütün işçilerinin çalışma ilişkilerine olan etkileri gerekse de 1961 sonrasının görece çoğulcu politik atmosferinde Roman tütün işçilerinin siyasete katılım biçimlerinin farklılaşması birbirleriyle bağlantılı süreçler olarak görülmelidir.

4.3.1 1960 Sonrasında Roman Tütün İşçilerinin Çalışma Biçimleri ve Yaşam Alanlarında Değişim

1960 sonrası Roman tütün işçilerinin çalışma biçimleri iki ana başlık altında toplanabilir. Bir tarafta ücretli çalışmayı sürdüren ve daha ziyade kentli asimile ve taşralı asimile sosyolojik profillerine mensup birey ve aileler bulunmaktadır. Diğer tarafta ise özellikle ağırlıklı olarak kültürel mufazakar sosyolojik profile mensup birey ve aileler 1960 öncesinde de yabancıları olmadıkları düşük statülü ve düşük gelirli enformel işlere kaymışlardır. Özel şartların devreye girmesiyle birlikte kültürel muhafazakar sosyolojik profile mensup birey ve ailelerin ücretli istihdamı mümkün olabildiği gibi kimi durumlarda da kentli asimile ve taşralı asimile sosyolojik profile giren birey ve aileler enformel istihdama kayabilmektedir.

1960 sonrasından itibaren Roman tütün işçileri ile son derece yakın ilişkiler kuran bir kaynak kişi İstanbul'da tanıdığı aileler arasında bu tarihlerde de şu veya bu düzeyde ücretli istihdamın devam ettiğini söylemektedir. Tütün sektöründe istihdam yoğunluğu önceki dönemlerdeki kadar yoğun olmasa da genç kuşaklar arasında da tütüncüler bulunmaktadır. “Şeyleri zaten bunların arkasındaki kuşak, oğulları kızları,

⁸⁸³ Ünsal, Artun; U MUTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2002

*tütüncü mütüncü. Yine oralarda filan... Yine en azından o sürece kıyasından köşesinden bulaşmışlar*⁸⁸⁴”. Gabbay 1960 sonrası TİP'in Beyoğlu ilçesinde çalışırken tanıştığı ve partinin yükünü büyük ölçüde omuzlayan işçi ve esnaf kökenli kişilerin büyük ölçüde Cumhuriyet'in ilk yıllarında tütün işinde çalışanların çocukları ve torunları olduğunu, sektördeki daralmanın ardından farklı sektörlere kaydıklarını belirtmektedir⁸⁸⁵. Roman tütün işçilerinin önde gelenlerinden olan Zehra Kosova'nın uzun tutukluluk yıllarının ardından 1960 sonrası kapıcılığını bir tanıdığının yaptığı tekstil fabrikasında yine onun aracılığı ile işçi oluşu Roman tütün işçileri arasında işçiliğe devam edenlerin yaşadığı sektörel kaymanın güzel bir örneğini oluşturmaktadır⁸⁸⁶.

1960 sonrası Kocaeli'nde TİP adına çalışma yürüten bir kaynak kişiye göre bölgedeki tütün fabrikasında ve SEKA'da önemli sayıda “Çingene” çalışmaktadır. Kaynak kişi Roman ailelerin SEKA'da yoğun bir biçimde istihdam edilebilmelerini işe alımlarda etkili olan çeşitli karar mekânizmalarını “esneklikleriyle” etkilemelerine bağlamaktadır: “*SEKA dönemin iktidarlarının bir arpalığıydı. Çingenerler de esneklikleriyle mevcut iktidarların bu politikasından yararlanmayı becermişlerdi.*”⁸⁸⁷. 1960 sonrasında ücretli istihdama dahil olmayı sürdüren ve özellikle belli bir düzeyde eğitim almayı başaran bireyler arasında memur olanlar da bulunmaktadır. Taşralı asimile gruba mensup ve ailesi uzun yıllar Samsun'da tütün işçiliği yaparak geçinen bir kaynak kişi, uzun yıllar memurluk yaptığını anlatmaktadır⁸⁸⁸. Kaynak kişi kendisiyle aynı çevreden gelip memurluk yapan ve daha sonra da memuriyetten emekli olan çok sayıda arkadaşının bulunduğunu ifade etmektedir⁸⁸⁹. Samsun'da kültürel muhafazakâr gruba mensup Roman tütün işçileri

⁸⁸⁴ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

⁸⁸⁵ Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013; sf 188-189

⁸⁸⁶ A.g.e; sf 165

⁸⁸⁷ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

⁸⁸⁸ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

⁸⁸⁹ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

arasında da sayıca daha az olmakla beraber memur olanlar çıkmıştır. Samsun belediye bandosunda yarı zamanlı çalışan Ali Ö. daha sonra 1969 yılında Milli Eğitim Müdürlüğü'nde müstahdem olarak görevlendirilir ve kendi mahallesinin ilk memuru olur. Samsun Teneke Mahallesi sakinlerinin bir bölümü ise Mert Irmağı kıyısında kurulan mezbahanede kasap olarak işe alınırlar⁸⁹⁰. Diğer taraftan bu bölgelerde yaşayan Roman tütün işçileri özellikle tütün tarımında ve diğer tarım üretim alanlarında mevsimlik işçi olarak çalışmaya devam etmektedirler⁸⁹¹: *“Uzun kış günlerinde aç kalmamak için tütün ağlarından borç para isterlerdi. Yazın çalışıp öderdiler nasılsa... Bu çalışma şartlarında pazarlık gücünü düşürür, ağanın tespit ettiği bedel karşılığı yaz boyu çoluk çocuk tütün tarlalarında çalışılırdı. Tütün dikiminde erkekler dikici, kadınlar sulayıcı, çocuklar fideci olarak tüm aile çalışır; tütün kırımında 7'den 77'ye tüm aile tarlada tütün toplar ve gece yarısına kadar tütün dizerlerdi.”*⁸⁹².

1960 sonrasında Roman tütün işçilerinin yöneldiği düşük statülü ve düşük gelirlili enformel işler arasında ayakkabı boyacılığı, işportacılık, hamallık, pazarcılık gibi meslekler başı çekmektedir. Kendisi de bir dönem hamallık yaparak geçinmiş olan bir kaynak kişinin ifadesine göre Ortaköy'de Roman tütün işçileri çevresinden gelen bireyler arasında Kuruçeşme'deki kömür depolarında hamallık geleneği 1960 sonrasında devam etmektedir⁸⁹³. Her ne kadar 30'larda ve 50'lerde bu depoların kaldırılması için girişimlerde bulunulmuşsa da depolar uzun süre varlığını korumuş; 60'larda da gelişimini sürdürmüştür⁸⁹⁴. Politikleşmiş Roman tütün işçilerinin önde gelenlerinden tütün işçisi Tamçiz, yakın dönemlere kadar geçimini İstanbul Beşiktaş'ta şambaba tatlısı satarak sağlamıştır. Sokak sokak dolaşarak eşinin yaptığı tatlıyı satan Tamçiz, aynı semtte “rüzgârın penceresinden girip kapısından” çıktığı

⁸⁹⁰ Özbaskıcı, Metin; Samsun Teneke Mahallesi Sözlü Tarih Çalışması Genel Değerlendirme; CİNGENEYİZ.ORG; <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/2014/03/metin-ozbaskc-samsun-teneke-mahallesi.html>; Link 22 Mart 2014 tarihinde alınmıştır.

⁸⁹¹ A.g.e

⁸⁹² Özbaskıcı, Metin; Samsun Teneke Mahallesi Sözlü Tarih Çalışması Genel Değerlendirme; CİNGENEYİZ.ORG; <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/2014/03/metin-ozbaskc-samsun-teneke-mahallesi.html>; Link 22 Mart 2014 tarihinde alınmıştır.

⁸⁹³ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasında ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

⁸⁹⁴ Küçük Çabalar Bekleyen Büyük İşler; İstanbul'dan Notlar; CUMHURİYET; 4 Kasım 1962; sf 6

derme çatma bir evde oturmaktadır⁸⁹⁵. Seyyar satıcılık pek çok Roman tütün işçisinin 1960 sonrası dönemde fırsat buldukça yaptıkları yaygın bir ekonomik faaliyet durumundadır.

İstanbul Hacıhüsrev Mahallesi'nde yaşayan bir kaynak kişi kendi çalışma tarihi üzerinden Roman tütün işçilerinin genel deneyimine ışık tutacak bir anlatı ortaya koymaktadır. Dönem dönem semtin çevresinde çeşitli küçük üretim birimlerinde işe girip çıkan kaynak kişi, geçimini uzun yıllar korsan taksicilik yaparak temin eder. Fırsat buldukça başkalarının arabalarında taksicilik de yapan kaynak kişinin bazı “özel müşterileri” bulunmaktadır. Söylediğine göre aralarında İstanbul'un yeraltı dünyasının önemli isimlerinin de bulunduğu bu müşteriler kendisi günün 24 saati arayabilmektedirler⁸⁹⁶. İstanbul Tophane'de yaşayan eski Roman tütün işçileri arasında hamallığın önemli bir geçim kaynağı olduğunu ifade eden bir diğer kaynak kişi kendi arkadaşlarının da fırsat buldukça ücretli işlerde çalışmayı denediklerini anlatmaktadır⁸⁹⁷. Diğer taraftan Tophane rıhtımında hamallık yaparak geçimlerini temin eden tek grup Romanlar değildir. Bu bölgede yaşayan Araplar ve Kürtler başta olmak üzere çeşitli gruplar da bu mesleği icra etmektedirler⁸⁹⁸. Bu durum hamallar arasında rekabetin yüksek olmasına neden olan bir durumdur.

İzmir Bornova'da Roman tütün işçilerinin önemli merkezlerinden olan Tarlabası Mahallesi'nde yapılan bir araştırmaya göre mahalle sakinleri arasında hamallık en yaygın enformel geçim yollarından birini oluşturmaktadır. Bunu ayakkabı boyacılığı, pazarcılık ve nakliyecilik gibi işler takip etmektedir. Kolukırık mahalleli Romanların Bornova'da hamallık, ayakkabı boyacılığı ve kunduracılık konusunda tekel oluşturduklarını ifade etmektedir. Yakın dönemlerde kendileriyle bu alanlarda rekabet etmeye çalışan “Doğu ve Güneydoğu'dan gelen” iş gücü ile ciddi bir yarışma içerisine girmişlerdir. Mahalledeki emeklilerin önemli bir bölümü ek iş yapmaktadırlar, emekliler arasında hamallık, şoförlük, seyyar satıcılık ve ayakkabı

⁸⁹⁵ Kavukçuoğlu, Deniz; SEN VATAN HAINİ MİSİN BABA?; Doğan Kitap; İstanbul; sf 329

⁸⁹⁶ Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Eski taksici, Hacıhüsrev sakini. Tanıklıkları 1950'den günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 20.6.2006

⁸⁹⁷ Kaynak Kişi: H.A. Erkek. Hamal, Tophane sakini. Tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.2010

⁸⁹⁸ Hür, Ayşe; “Tophane Kabadayısı, Beyoğlu Beyefendisi”; TARAF; 26 Eylül 2010

boyacılığı yaygındır⁸⁹⁹. Tarlabası Mahallesi'nde yaşayan Roman kadınlar genellikle evlere temizliğe gitmektedirler⁹⁰⁰.

Samsun'da özellikle Canik ilçesindeki Roman yerleşimlerinde halen bölgede yaşayan ve ayakkabı boyacılığı yaparak geçinen bir kaynak kişinin ifadesine göre, bölgenin ağırlıklı olarak kültürel muhafazakâr sosyolojik profile mensup Romanları ayakkabı boyacılığı, pazarcılık, hamallık yapmaktadırlar⁹⁰¹. Bu meslekler daha ziyade erkekler tarafından yürütülen geçim faaliyetleridir. Roman kadınlar ormanlardan ağaç parçaları ve kökler toplayarak ısınma sorununa çözüm geliştirmeye çalışmaktadırlar: “*Mangal içerisinde közlenen ağaç kökleri üzerine tuz serpilerek oda içine alınır tüm aile çoluk çocuk mangalın çevresi sarılarak ısınmaya çalışılırdı.*”⁹⁰². Yine lokomotiflerden dökülen yarı yanmış kömür parçaları da kadınlar tarafından toplanarak yakacak olarak kullanılmaktadır. Ayrıca zengin ailelerin evlerinin bahçe temizliği ve çöplerinin dökülmesi karşılığında onlardan gıda maddeleri alan Roman kadınlar da bulunmaktadır. Zamanla özellikle kimi zengin ailelerle güven ilişkileri kurmaya başlayan Roman kadınlar evlere de temizliğe gitmeye başlayacaktır⁹⁰³. Daha ziyade taşralı ve kentli asimile sosyolojik profillerine mensup Roman tütün işçilerinin yaşadığı ve ücretli istihdamın daha yaygın olduğu Samsun Hürriyet Mahallesi'nde de seyyar satıcılık başta olmak üzere çeşitli enformel işlerde çalışarak geçimlerini temin eden önemli sayıda aile bulunmaktadır. Mahallenin en yoksullarını oluşturan bu aileler günümüzde de işportacılık yapmaktadırlar⁹⁰⁴.

1960 sonrasında Roman tütün işçileri kısmen ücretli istihdamda var olmaya

⁸⁹⁹ Kolukırık, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneleeri; Uluslar arası İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ; Cilt 3; Sayı 1; Yayın Tarihi 28 Nisan 2006; sf 13

⁹⁰⁰ A.g.e; sf 15

⁹⁰¹ Kaynak Kişi: M.D. Erkek. Ayakkabı boyacısı, Samsun Yavuz Selim'de yaşıyor. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.02.2010

⁹⁰² Özbaskıcı, Metin; Samsun Teneke Mahallesi Sözlü Tarih Çalışması Genel Değerlendirme; ÇİNGENEYİZ.ORG; <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/2014/03/metin-ozbaski-samsun-teneke-mahallesi.html>; Link 22 Mart 2014 tarihinde alınmıştır.

⁹⁰³ A.g.e

⁹⁰⁴ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

devam etselerde, geçmişte tütün sektöründe sahip oldukları istihdam yoğunluğu bir daha hiçbir zaman kavuşamayacaklardır. Roman tütün işçilerinin çalışmaya başladıkları düşük statülü ve düşük gelirli enformel işlerde ise ücretli istihdamdan farklı olarak binlerce insanın bir arada çalışması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu meslekler doğaları gereği dağınık çalışmayı getirmektedir. Ortaköy'ün Roman tütün işçileri çevresinin önde gelenlerinden Seyit A'nın oğlu olan bir kaynak kişi, dağınık çalışma halinin Roman tütün işçilerinin politikleşmesi noktasında olumsuz bir etkide bulunduğunu düşünmektedir: *“Yeni kuşaklarda siyaset tamamen bitti. Bunun sebebi toplu çalışmanın olmaması. Toplu çalışma olmayınca her biri bir tarafa gidiyor. Toplu çalışanlar kalkıp yürüdü mü dünyayı yerinden oynatır.”*⁹⁰⁵. Aynı şekilde ücretli çalışmayı sürdüren Roman tütün işçileri de buldukları sektörlerde geçmişte olduğu gibi yoğunluğu sağlayamadıklarından güçlü bir etki yapmaları mümkün olamamaktadır.

1960'lardan itibaren Roman tütün işçilerinin yaşam alanlarında da belirgin bir değişim yaşanmaya başlar. Bu değişim, geç-peripatetik yerleşimlerini kuşatan ve geç-peripatetik sosyal grubunun varlığının sürdürülmesini mümkün kılan “Çingenelik” algısının ne ölçüde varlığını koruduğu ve ne ölçüde aşındığı ile ilişkilidir. Bu algının korunması veya aşınması ise mahalle sakinlerinin kendi tarihleri ve çevre koşullarının karşılıklı etkileşimi sonucu belirlenmektedir.

Bu noktada ele alacağımız örneklerden biri olan Samsun Hürriyet Mahallesi, taşralı asimile ve kentli asimile sosyolojik profile mensup Roman tütün işçilerinin yaşadığı bir bölge olarak zaman içerisinde büyük bir farklılaşma yaşamıştır. Mahalle sakininin bir kaynak kişinin ifadesine göre Hürriyet Mahallesi merkezi bir yer olduğundan nüfus yapısı karmaşıklaşmış⁹⁰⁶, nüfus yapısı karmaşıklaştıkça mahallenin “Çingene” algısı ile özdeşleşmesi, dolayısıyla bir geç-peripatetik

⁹⁰⁵ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

⁹⁰⁶ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

yerleşimi olma özelliği de belirsizleşmiştir. Farklı kökenlere mensup ailelerin bölgeye yerleşmesini mümkün kılan bir diğer nokta mahallenin merkezi konumunun yanı sıra mahallede yaşayan Roman tütün işçilerinin, taşralı asimile ve kentli asimile sosyolojik gruba mensup olmaları nedeniyle Çingene kimliğiyle özdeşleşen kültürel unsurları daha az taşımaları ve daha esnek bir habitusa sahip olmalarıdır. Buna bağlı olarak dışlayıcı pratiklerin giderek daha az etkisinde kalan mahalle sakinleri daha fazla eğitim almaya, daha çeşitli alanlarda çalışmaya başlamışlardır. Bu döneme ilişkin değerlendirmelerde bulunan mahalle sakini bir kaynak kişiye göre artık herhangi bir mesleğin mahalledeki hâkimiyetinden bahsetmek mümkün değildir. İnsanlar farklı farklı sektörlerde, farklı biçimlerde kendi hesabına ve ücretli olarak çalışmaya başlamışlardır⁹⁰⁷. Tüm bu pratikler habituslarının da belirgin bir biçimde farklılaşmasını getirmiş ve bu mahallede yaşayan ataları tütün işçiliği ile geçinmiş Roman bireylerin önemli bir kesimi “geç-peripatetik” sosyal grubunun dışına çıkmışlardır. Kaynak kişinin ifadesine göre günümüzde mahalle sakinlerinin bir bölümü kendilerini Roman olarak adlandırmamakta, Çingene adlandırmasını ise kesin olarak reddetmektedirler⁹⁰⁸. Bu sıfatlara olumlu yaklaşanlar ise belirgin bir biçimde meseleye bir sosyal grup kimliği olarak değil, folklorik bir özellik olarak yaklaşmaktadırlar. Sosyal grup kimliğinin ortadan kalkması ve habituslarının dönüşümünün ardından, ataları tütün işçiliği yapmış bu aileler büyük ölçüde peripatetik kökenli olmayan ailelerle evlilik ilişkileri kurmaya başlamışlardır. Kaynak kişi gelin ve damatları arasında Roman olmayan bireylerin bulunduğunu, kendi ailesindeki gibi karışık evliliklerin mahallede çok yaygınlaştığını ifade etmektedir⁹⁰⁹. Hürriyet Mahallesi'nde karşılaştığımız durum Nişantaşı Teneke Mahallesi'nin 1950'ler sonrasında yaşadığı dönüşümü çağrıştırmaktadır. Burada da mahallenin merkeziliği nedeniyle sahip olduğu rant alanı olma özelliği nüfus yapısının hızla karmaşıklaşmasını, bu ise mahallenin “Çingene” algısı ile özdeşleşme özelliğinin hızla silikleşmesini beraberinde getirmiştir. Zamanla mahallede yaşayan peripatetik kökenli grupların daha esnek bir habitusa sahip ve asimilasyona daha açık

⁹⁰⁷ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

⁹⁰⁸ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

⁹⁰⁹ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrası kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

olan kesimleri “Nişantaşılılaşma” sürecinin etkisiyle öznelliklerini yeniden yapılandırmışlar ve mahalle geç-peripatetik yerleşimi olma özelliğini zamanla kaybederek orta sınıflaşmıştır⁹¹⁰.

Ortaköy Cavidağa'da ve Ortaköy'ün Romanların yaşadığı diğer bölgelerinde değişimi dinamikleri ise Samsun Hürriyet Mahallesi'ndeki değişimle bire bir örtüşmemektedir. Cavidağa'da ve diğer noktalarda mekânın Çingenelik algısı özdeşleşmesinin çözülmesi olgusundan ziyade, semtin konumu itibarıyla çok değerli olmasından kaynaklanan kimi dış müdahaleler belirleyici bir rol oynamıştır. Diğer taraftan taşralı asimile ve kentli asimile gruplara mensup oldukları anlaşılan semtteki Roman ailelere, Almanya'da işçi olarak çalışmaları için öncelik verilmiş, bu da gelir düzeylerini yükseltmeleri için onlara bir fırsat sunmuştur: “Cavidağa için kooperatif kurdular. Topkapı tarafında. Onlara orada daire verdiler. Bir kısmı kaldı. Viyadüğe girmeyen bölümler kaldı. Onların da büyük çoğunluğu Almanya'ya işçi olarak gittiler. Onlara öncelik tanındı. O vesileyle ekonomik durumlarını orada düzelttiler, geldiler.”⁹¹¹”.

Ortaköy'de yaşanan değişim esas olarak iki dönem halinde ele alınmalıdır. Cavidağa Mahallesi'nin 1970'lerde yapılan 1. Boğaz Köprüsü'nün ayaklarına denk gelen kısmı daha önce yıkılmıştır. Ortaköy'de emlak ve konut süreçleri hakkında bilgi sahibi olan kaynak kişi burada yaşayan ailelerin Topkapı civarında kendileri için yapılan bir kooperatife nakledildiklerini ifade etmektedir⁹¹². Cavidağa Mahallesi'nin diğer bölümleri ise varlığını yakın zamanlara kadar kısmen korumuştur. Sementin geçirdiği dönüşüme tanık olan kaynak kişi yakın dönemde inşaat firmalarının bu bölgedeki derme çatma evleri rayiç bedelinin altında sahiplerinden satın alarak bölgede karlı yatırımlara giriştiklerini ifade etmektedir⁹¹³. Cavidağa

⁹¹⁰ Yılığür, Egemen; NİŞANTAŞI TENEBEKE MAHALLESİ: MARJİNAL YOKSULLUKTAN ORTA SINIF YERLEŞİMİNE; İletişim Yayınları; İstanbul; 2012

⁹¹¹ Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03/12/2013

⁹¹² Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03/12/20134

⁹¹³ Kaynak Kişi: EK. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03/12/20134

Mahallesi dışında kalan ve kent içi boşlukların doldurulması stratejisi ile Roman tütün işçilerinin yerleşimine açılan alanlardaki Roman ailelerden bazıları ise kiralarn yükselmesine paralel olarak semttten ayrılmıştır. 1970'lerde yaygınlaşan müteahhit furyası ile daire sahibi olan bazı ailelerse, halen semtte yaşayan bir kaynak kişinin verdiği bilgiye göre dairelerinde kalabalık bir şekilde yaşamaya çalışmaktadırlar. Mahallenin en eski Roman sakinleri arasında yer alan bir kaynak kişiye göre yeni evlenen çiftler semtte ev tutamadıklarından Beylikdüzü, Küçükçekmece gibi ucuz kiralık konutların bulunduğu yerlere taşınmaktadırlar⁹¹⁴.

Yukarıdaki örneklerin aksine kimi öznel şartlar, aynı sosyolojik kategoriye giren Roman tütün işçilerinin yerleşimlerinde farklı gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin İstanbul'daki Ahırkapı Roman yerleşiminde tam da böyle bir durum gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Daha ziyade taşralı asimile ve kentli asimile gruptaki Roman ailelerin yaşadığı bir geç-peripatetik yerleşimi olan Ahırkapı'da, halen mahallede yaşayan ve müzisyenlik yaparak geçimini temin eden bir kaynak kişinin ifadesine göre tütün işçiliğinin bitişi sonrasında kısmi olarak farklı sektörlerde ücretli istihdama yönelmiş olursa da mahalle sakinlerinin önemli bir bölümü müzisyenlik yapmaya başlamıştır⁹¹⁵. Bunda şüphesiz ki mahallenin kentin belli başlı eğlence ve turizm merkezlerine yakın olması da önemli bir rol oynar. Kaynak kişiye göre özellikle 90'lar sonrası Cankurtaran'ın oteller merkezi haline gelmesiyle beraber otellerde müzikal gösteriler düzenleyen Ahırkapı Roman Orkestrası'nın kurulması mahalle sakinleri için müzisyenliği hatırı sayılır bir gelir kaynağı haline getirir⁹¹⁶. Öte yandan bu gelişmenin sonucunda mahallenin üstelik de ulusal düzeyde "Çingene" algısı ile özdeşleşmesi ile birlikte burasının bir geç-peripatetik yerleşimi olma özelliği pekiştirilmiştir. Gelecekte müzisyenliğin bugünkü kadar gelir getirmemesi halinde mahalle sakinlerinin sosyolojik yapısının nasıl bir dönüşüm geçirebileceği ayrıca tartışılmalıdır. Yine bir dönem tütün işçilerinin son derece önemli yerleşim alanlarından olan Hacıhüsrev Mahallesi de ağırlıklı olarak

⁹¹⁴ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

⁹¹⁵ Kaynak Kişi: Y.A. Erkek. Müzisyen, Ahırkapı sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.2009

⁹¹⁶ Kaynak Kişi: Y.A. Erkek. Müzisyen, Ahırkapı sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.2009

taşralı asimile ve kentli asimile gruptaki ailelere ev sahipliği yapmasına rağmen geç-peripatetik yerleşimi olma özelliğini kaybetmemiştir. Dahası şimdilik mekânizmasını tam olarak kestiremediğimiz bir biçimde mahalleye soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerini koruyan geç-peripatetik bir Roman grubuna mensup ailelerin yerleşmesiyle⁹¹⁷, bu mekân parçasının “Çingene” algısı ve dahası suçla bütünleştirilmesi hali güçlenmiştir. Bu durumun mahallede yaşayan bireyler açısından sosyal grup kimliğinden kurtulma ya da sosyal mobilite olasılıklarını tıkaması pek çok örnekte karşımıza çıkan bir durumdur. Uzun yıllar Hacıhüsrev civarında yaşayan İsmet O.'nun yaşam öyküsüne ilişkin onu yakından tanıyan bir kaynak kişinin paylaşımları, Hacıhüsrev'in politikleşmiş tütün işçilerinden olan bu kişinin ailesinin yoksulluk döngüsündeki dramatik savrulmasını örnekler. Çok yakın bir arkadaşı olan babası üzerinden kendisini tanıyan bir kaynak kişiye göre Hacıhüsrev'den ayrılıp İzmir Gültepe'de Romanların ağırlıkta olduğu bir bölgeye yerleşen İsmet O.'nun çocukları süreklileşen yoksulluk koşullarında hayatlarını sürdürebilmek için kriminal alana doğru savurulmak zorunda kalacaklardır⁹¹⁸. Bu noktada, taşralı asimile ve kentli asimile grupta yer alan Roman tütün işçilerinin en politikleşmiş bireylerince icra edilen siyasal faaliyetlerinin de onları yoksulluk döngüsünün içerisinde hapsolmalarını pekiştiren bir faktör olduğunun altı çizilmelidir: *“O kuşağın çocukları şey, bir kere şey. Şey dönemi özellikle 63-72 dönemi, bu insanlar için çok zordu. Bunlar aydın değil ki kitaptan telif geliri gelsin, sahada siyasi faaliyet yürütsün, öğretim görevlisi değil ki maaş işlesin, şey yapsın... Zaten tam çalıştığı zaman ancak aileyi geçindirebilecek bir şey kazanabiliyor bu insanlar. Dolayısıyla böyle bir yoğun faaliyetin içinde aşırı para sıkıntısı çektiler⁹¹⁹”*.

Kültürel muhafazakâr gruptaki Roman tütün işçilerinin yer aldığı mahallelerde ise tütün işçiliğinin ortadan kalkması sonrası genel olarak semtlerin

⁹¹⁷ Kaynak kişi mahalleye Bursa'dan getirilen Romanların, dengelerin önemli ölçüde değişmesine neden olduğunu ifade etmekte; bu kararın arkasında siyasal gerekçelerin bulunduğu altını çizmektedir. Kaynak kişinin bu yaklaşımı başka kaynaklar üzerinden doğrulanamamıştır.

Kaynak Kişi: A.B. Eski taksici, Hacıhüsrev sakini. Görüşme Tarihi: 20.6.2006

⁹¹⁸ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹¹⁹ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

Çingenelik algısı ile kuşatılması halinde köklü bir değişim meydana gelmemiştir. İzmir'de daha ziyade kültürel muhafazakâr gruptaki Roman tütün işçilerinin yerleştiği Bornova'nın Tarlabası ilçesi geç-peripatetik yerleşimi olma özelliğini koruyor gibi gözükmetedir⁹²⁰. Özellikle semte daha sonra muhafazakâr geç-peripatetik Romanların mahalleye yerleşerek bölgenin Çingene olarak algılanma halini pekiştiriyor oluşu Tarlabası'nın en azından yakın gelecekte mekânın Çingenelik algısı ile özdeşleşme durumundan kurtulamayacağını işaretleri olarak görülebilir.

Samsun Teneke Mahallesi, geç-peripatetik yerleşimlerinde mekânın Çingenelik algısı ile kuşatılması halinin ortadan kalkmadığı durumlarda nasıl bir evrim süreci yaşanabileceğinin parlak bir örneği durumundadır. Teneke Mahallesi'nin mahalle sakinlerine dar gelmeye başlaması ve mahallenin giderek gelişen şehrin gözden mekânlarının arasına düşmesi nedeniyle sınırlarını genişletme olanağının azalması mahalle sakinlerini yeni arayışlara sevk eder. Bu amaçla Hacı İsmail köyü yamacında ve yeni kurulan mezbaha yakınındaki 130 dönüm arazinin satın alınması için pazarlıklar yapılmaya başlanır. Tarla herkesin alım gücüne uygun olması için 45-90-180 metre karelik parsellere bölünür. Arazinin parası iki yıl içerisinde, tütün kırımları sonrası ödenecektir. Belediyenin katkısı ile kimi altyapı hizmetleri hayata geçirilir. Mahalle sakinleri su ihtiyacı için Yılanlı Dere'den yararlanırlar⁹²¹. Yavuz Selim Selanik Mahallesi adını alan mahalle çok geçmeden Samsun'un en önemli Roman yerleşimlerinden biri haline gelecektir. Diğer taraftan artık şehrin merkezinde kalmış olan ve çok ciddi altyapı sorunlarının yaşandığı Teneke Mahallesi varlığını belli bir süre daha sürdürecektir. Belediye şehrin merkezinde böyle bir yerleşimin varlığından rahatsız olduğundan 1984 yılından itibaren mahalle sakinleri ile kimi görüşmeler yapılmaya başlanır. Düvecik köyü altında bir tarla alınacak ve mahalle sakinleri oraya taşınacaklardır. Karar hemen uygulamaya geçirilemez. 1992 yılında her biri 45 metre karelik 200 evin yeni yerde

⁹²⁰ Kolukırık, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneleri; ULUSLARARASI İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ; Cilt 3; Sayı 1; 2006

⁹²¹ Özbaskıcı, Metin; Samsun Teneke Mahallesi Sözlü Tarih Çalışması Genel Değerlendirme; ÇİNGENEYİZ.ORG; <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/2014/03/metin-ozbaski-samsun-teneke-mahallesi.html>; Link 22 Mart 2014 tarihinde alınmıştır.

yapılması kararlaştırılır. Bunun karşılığın belediye eski Teneke Mahallesi'nin arsasını bir toptan satış firmasına satacaktır⁹²². 1994 yılında evler tamamlanır ve mahalleli yeni yerlerine geçerler. Tüm bu süreçler içerisinde Çingenelik algısının mekânla özdeşleşmesi olgusu ortadan kalkmamakta, sadece yer değiştiren nüfusla birlikte farklı alanlara taşınmakta ya da yayılmaktadır. Mahalle sakinleri gittikleri yeni yerlerde de düşük statülü ve düşük gelirli işlerde çalışmaya, Çingenelik algısının kadim ön yargılarınca sınırları çizilen dar bir alanda yaşamlarını üretmeye devam etmek zorunda kalırlar. 200 Evler'e taşınan Roman aileler yeni bir geçim stratejisi olarak hurda ve kağıt toplayıcılığını benimseyeceklerdir, bu durum gelirlerinin azalmasına neden olsa da aç kalmamaktadırlar⁹²³.

Ele aldığımız bu yerleşim alanları; hem kültürel muhafazakâr hem de taşralı ve kentli asimile sosyolojik profillerine giren ailelerin, Çingenelik algısı ile özdeşleştirilen kültürel özellikleri nedeniyle mübadele sonrası yerleştirildikleri yerlerde dışlayıcı pratiklere maruz kalmaları, bir başka deyişle Çingene algısı ile özdeşleştirilen fizyonomik, filolojik, kültürel ve mizaç özelliklerine sahip olmaları nedeniyle damgalanmaları sonucunda Romanların bir arada yaşadığı bölgelerde toplanmak zorunda kalmaları sonucunda ortaya çıkmışlardır. Daha önce de vurgulandığı gibi bu geç-peripatetik yerleşimleri Çingene algısı ile özdeşleştikleri ölçüde, hem dışarıdan dışlayıcı pratiklerin mahalle bazlı bir tanıma temelinde gelişmesi hem de aynı mahallede yaşayan geç-peripatetik grupların geleneksel habitus ve kültürel sermayelerini bu temelde yeniden üretmeleri nedeniyle, sosyal grup olarak geç-peripatetikliğin temel sürdürücü birimleri olmuşlardır. Genellikle daha esnek bir habitusa sahip ve Çingene algısı ile özdeşleşen özellikleri daha az taşıyan taşralı ve kentli asimile sosyolojik gruba mensup ailelerin yaşadığı ve çeşitli nedenlerle farklı kökenlerden aileler için cazibe merkezi olma özelliği taşıyan bölgelerde zamanla nüfus yapısının karmaşıklaşması sonucu Çingene algısı ile özdeşleşme hali çözülmeye başlamış; bu durum söz konusu yerleşimlerin Roman sakinleri için adım adım geç-peripatetik sosyal grubundan kopuşu mümkün kılan bir

⁹²² Özbaskıcı, Metin; Samsun Teneke Mahallesi Sözlü Tarih Çalışması Genel Değerlendirme; CİNGENEYİZ.ORG; <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/2014/03/metin-ozbaskc-samsun-teneke-mahallesi.html>; Link 22 Mart 2014 tarihinde alınmıştır.

⁹²³ A.g.e

sürecin kapısını aralamıştır. Diğer taraftan daha ziyade kültürel muhafazakâr grupta yer alan Roman tütün işçilerinin yaşadığı yerlerde, mahallenin Çingene kimliği ile özdeşleşmesini mümkün kılan unsurlar daha belirgin olduğundan genel bir eğilim olarak sosyal grup kimliğinden kopma ya da orta sınıflaşma deneyimini yaygınlaşmamıştır. Buralarda orta sınıflaşma ancak mahalleden kaçış denilebilecek olan mutlak bir bireysel kırılma ile mümkün olabilmektedir. Ağırlıklı olarak kültürel muhafazakâr grupta yer alan Roman tütün işçilerinin yaşadığı mahallelerde değişim nüfus artışı sonrası mahallenin bulunduğu yerde genişlemesi veya bu mümkün değilse farklı alanlarda yeni mahalleler inşa edilmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır.

1960 sonrası Roman tütün işçilerinin çalışma yaşamı ve yaşam alanlarında meydana gelen tüm bu değişimler onların politik katılım biçimleri üzerinde de tayin edici etkilerde bulunmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ele alınan siyasal katılıma ilişkin olgular bu zeminin üzerinde ortaya çıkmış; Roman tütün işçileri, 1960 sonrasında siyasete; üretim birimlerinde var olan etkin ve kendi kendini yeniden üretme yeteneğine sahip toplumsal bir hareket olarak değil, geçmişte üretim birimlerinde yaratılan bir mirasın kısmen artık ağırlıklı olarak enformel ekonomik faaliyetlerde istihdam edilen ve mahalle birimleri dışında büyük kalabalıklar oluşturmayan yeni kuşaklara aktarılmasıyla doğan bir tarafgirlik hali ve daha sınırlı bir düzeyde bireyler olarak sol siyasal fraksiyonlara mensubiyet üzerinden katılmışlardır.

4.3.2 1960 Sonrası Dönemde Roman Tütün İşçilerinin Siyasal Deneyimleri

1960 sonrasında, bir önceki kuşakta politize olmuş olan Roman tütün işçileri ve onların çocukları siyasal eğilimlerini sürdürüyor olsalar da politik aksiyon aynı biçimde devam etmemekte, giderek marjinalleşmektedir. Ortaköy'ün politikleşmiş tütün işçilerinden Seyit A'nın oğlu olan kaynak kişi bu durumu "*Esas etkili olan Yunanistan'daki ve buraya geldikten sonra ilk yaptıkları. Sonraki şeyler hep bireysel.*

*Herkes bir yerde gidip bir şeyler yapıyor. Asıl oradayken birliktelik var*⁹²⁴” sözleriyle ifade eder. Zira önceki bölümde ayrıntılı bir biçimde açıklandığı üzere hem tütün üretimi eski etkisini kaybetmiş hem de Roman tütün işçilerinin üretim birimlerindeki ağırlığı azalmıştır. Kaynak kişiye göre eskiden 1000'den fazla işçinin çalıştığı tütün depolarındaki toplu çalışma ruhuna daha sonra başka yerlerde ulaşamamaktadır⁹²⁵. Buna karşılık, tütün işçilerinin politik kültürü temelde üretim birimlerinde çalışmaya dayandığından şimdi boşa düşmekte, siyasal etkilerini kaybedip kastlaşmaktadırlar. Roman tütün işçileri, en azından önemli bir bölümü, halen mahallelerinde Romanlar ve farklı geç-peripatetik mensupları ile birlikte önemli bir kalabalık oluştursalar da, siyasal yaklaşımlarını mahalle eksenini kaydırıp yeniden üretmeleri mümkün olamamaktadır.

Diğer taraftan bu dönemde solla tanışan yeni kuşakların gözünde Roman tütün işçilerinin saygın bir konumları bulunmaktadır: *“Sol hareketin içinde diyebilirim ki işçi sınıfından gelen bir o ekibi tanıdık biz. İlk dönemde. Yani o 68'li yıllarda, 69'lu yıllarda*⁹²⁶”. Yine kısıtlı bir biçimde olsa da üretim birimlerinde çalışmaya devam eden eski Roman tütün işçileri, Roman işçiler kadar Roman olmayan işçileri de politikleştirmeye devam etmektedirler. Bu çalışma kapsamında değerlendirmeleri alınan oğlunun ifadesine göre İzmir doğumlu bir Kırım Tatarı olan Muammer Ö.⁹²⁷ aynı mesleği paylaştığı kunduracı ve bir TKP'li olan Roman İsmet O. ile tanışıp, onun siyasal yaklaşımlarından etkilenir⁹²⁸. Yine Muammer. Ö hakkındaki tanıklıklarını paylaşan oğlu babasının uzun yıllar Dolapdere-Hacıhüsrev civarında yaşamasında Roman arkadaşlarına karşı duyduğu yakınlığın belirleyici bir rolü olduğunu vurgulamaktadır⁹²⁹. İsmet O'nun Muammer Ö

⁹²⁴ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

⁹²⁵ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

⁹²⁶ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁹²⁷ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹²⁸ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹²⁹ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

üzerindeki etkisi, diğer Roman tütün işçilerinde de yaygın olduğu üzere iş yeri temelli bir etkileşim sürecinde gerçekleşmiş gibi gözükmektedir: *“Bildiğim kadarıyla gene şey, işyerinde bu sigorta meselesi yüzünden yakınlaşıyorlar. İsmet O'nun ne kadar yattığını içeride bilmiyorum ama üç yıl kadar yattı galiba. Muhtemelen babamla tanıştığı dönemde onun işte TKP'nin faaliyetlerinin olmadığı, herkesin dağıldığı, sosyal ilişkilerin olduğu, yani birbirleriyle sosyal olarak görüştikleri bir dönem. Cezaevinden çıktıktan birkaç yıl sonra tanışıyorlar⁹³⁰”*. Bu dönemde kurulan siyasal ilişkiler büyük ölçüde uzun vadeli dostluklara doğru evrilmiştir. Çoğu zaman ailevi yakınlıkların ötesine geçen bu dostluk ilişkileri şüphesiz ki Roman tütün işçilerinin çevresinde oluşan genel atmosfer hakkında da fikir vermektedir: *“İsmet O. da babamı çok severdi. Karşılıklı olarak. Hatta babam şeyde, 68 yaşındayken bir trafik kazası geçirdi de, bizimle yaşamaya başladı. Kaç yaşındaydı hadi diyelim ki 74-75 yaşında falandı. Kızdı bize bir şey için, basit bir mesele için. Ben dedi yoldaşımın yanına gidiyorum. İzmir'e gitti⁹³¹”*. Tıpkı Muammer Ö. gibi İhsan M. de politikleşmiş Roman tütün işçileri çevresinde siyasallaşmıştır. İhsan M.'yi Ortaköy'den tanıyan politikleşmiş Roman tütün işçileri çevresinden bir kaynak kişi onun Balkan kökenli olmadığını, Doğu illerinden geldiğini ve muhtelen Kürt olduğunu ifade eder⁹³². Tornacılık yapmaktadır ve mahalle ortamında Roman tütün işçileri ile son derece yakın ilişkiler geliştirmiştir. İlginç bir biçimde uzun yıllar sol hareketin içinde yer almış ve mesleği avukatlık olan bir başka kaynak kişi ise İhsan M.'yi tütün işçileri çevresinden bir Roman olarak anımsamaktadır⁹³³. Kaynak kişilerin genel değerlendirmesine göre daha sonraları matbaa işleri yapacak olan İhsan M. İzmir'e taşınmış, 1970 sonrasında sol çevrelerde herhangi bir belirgin görünürlüğü olmamıştır.

Bütün kısıtlılıklarına rağmen Roman tütün işçileri çevresinin, yakında

⁹³⁰ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasında ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹³¹ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasında ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹³² Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasında ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

⁹³³ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013. Resmi rakamlar bu bilgiyi doğrulamamaktadır.

dönemlere kadar sol hareketin çeşitli yapılarında çabalarını sürdürecektir olan Muammer Ö. ve İhsan M'nin politikleşmesi sürecinde oynadıkları rol geleneğin tamamen tasfiye olmadığına ilişkin bir işaret olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan bu etkiler büyük ölçüde bireyseldir ve 1960 öncesi Roman tütün işçilerinin politik etkinliği ile kıyaslandığında çok daha dar bir kesimle sınırlı kalmaktadır. Daha da önemlisi, politikleşmiş Roman tütün işçileri, kendi halklarının içinden kadrola yetiştirememekte; yeni kuşaklarda politikleşme büyük ölçüde aile içerisinde anı aktarımı ile sınırlı kalmaktadır.

İşçiler tarafından kurulup daha sonra aydınların başına geçtiği Türkiye İşçi Partisi, önceki kuşaklarda politikleşmiş Roman tütün işçilerinin etkinliklerini sürdürdükleri alanlardan birini oluşturmaktadır. TİP yöneticileri eski TKP'nin mimli unsurlarını partiye almak istemeseler de tütün işçileri fazla zararlı görülmedikleri belki de önemsenmediklerinden olsa gerek yer yer partiye girebilmişlerdir. Kundakçı, Şoför İdris'in bütün toplantılarına katıldığını, çalışmaların elinden geldiğince parçası olmaya çalıştığını anımsamaktadır⁹³⁴. Tütün işçisi Erdinç bu dönemde, önde gelen sol siyasetçilerden olan “Şevki ve Vecdi'nin etrafında olduğunu”, “Türk Solu”nda yer aldığını ifade eder⁹³⁵. 6. Filo olayları sırasında Dolmabahçe'ye yürüyen gençlik kitlesinin içinde yer almıştır⁹³⁶. Yine Kundakçı'ya göre bir tarafından tütün işçisi ve TKP'li aydınlarla tütün işçileri arasındaki önemli bağları sağlayan kişilerden olan Bozışık, TİP'e girmemekle beraber partiyi dışarıdan desteklemiş, çevresindeki insanları TİP'e yönlendirmiştir⁹³⁷. Genel olarak Roman tütün işçileri arasında ön plana çıkan politikleşmiş bireylerin bu dönemde şu veya bu biçimde TİP'e destek verdiği, en azından buldukları alanda parti adına lobi faaliyeti yürüttükleri anlaşılmaktadır.

TİP'in İstanbul'da oldukça etkin olduğu, ortalamanın üstünde oy aldığı

⁹³⁴ Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf 134-135

⁹³⁵ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 164

⁹³⁶ A.g.e; sf 165

⁹³⁷ Kundakçı, Suat Şükrü; a.g.e; sf 134-135

Beyoğlu ilçesinde partinin başarısına Roman tütün işçilerinin belirgin bir etkisi olmuş gibi gözükmetedir. TİP'te çalışan ve daha sonraki dönemlerde de sol içerisinde yer alan bir kaynak kişi TİP'in çıkardığı milletvekillerinden “bir tanesini”, Hacıhüsrev'in ve genel olarak Kasımpaşa'nın oylarıyla çıkardığını söyler⁹³⁸. Söylediğine göre TİP bu bölgede epeyce oy almıştır⁹³⁹. Diğer taraftan resmi rakamlar TİP'in bu bölgenin oylarına dayanarak milletvekili çıkardığını doğrulamaz. TİP Beyoğlu ilçesinde 1965 seçimlerinde toplam oyların %7,7'sine denk gelen 4244 ve 1969 seçimlerinde aldığı toplam oyların % 5.4'üne denk gelen 2505 oy almıştır⁹⁴⁰. Öte yandan burada ilginç olan nokta, TİP'in 1965 yılında İstanbul genelinde aldığı % 7.9'luk oy ortalamasını 1969 yılında koruyamayarak % 2,7'ye düşürmüş olmasına rağmen; Beyoğlu ilçesindeki oy kaybının çok daha sınırlı olmasıdır⁹⁴¹. Şenoğuz 1969 seçimlerinde Kasımpaşa Hacıhüsrev'de kurulan seçim sandıklarından birinde seçim görevlisi olduğunu belirtir. Hem kendi sandığında hem de komşu sandıkta TİP birinci parti olarak çıkmıştır⁹⁴². TİP'in bu dönemdeki çalışmalarına katılmış olan bir kaynak kişi TİP'in Hacıhüsrev'deki çalışmasının başını çeken bir kadın tütün işçisi olduğunu anımsamaktadır. Kaynak kişinin ismini tam olarak hatırlayamadığı bu kadın mahallede saygı duyulan bir kişidir, mahallenin lideri konumundadır⁹⁴³. Kaynak kişiye göre söz konusu dönemde Yılmaz Güney ve Safiye Ayla gibi ünlü isimler TİP'e destek vermişlerdir. Özellikle Yılmaz Güney'in Kasımpaşa Kızılay düğün salonunda yapılan TİP toplantılarına destek amaçlı gelmesi, o dönem Kasımpaşa'daki parti çalışmalarına tanıklık eden bir kaynak kişiye göre aktöre büyük bir saygı besleyen Romanlar arasında partiye olan sempatinin daha da artmasına neden olmaktadır⁹⁴⁴. Kendisi de Kasımpaşa'da yetişmiş olan Safiye Ayla ise yine TİP'in Beyoğlu ilçesine üye olmuştur. Kalabalık bir kahvede bir saatten uzun süren

⁹³⁸ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013. Resmi rakamlar bu bilgiyi doğrulamamaktadır.

⁹³⁹ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26. 9.2013

⁹⁴⁰ TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁹⁴¹ A.g.e

⁹⁴² Babalık, Naciye; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NİN SÖNÜMLENMESİ; İmge; 2005; sf 519

⁹⁴³ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26. 9.2013

⁹⁴⁴ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26. 9.2013

bir propaganda konuşması yapan Safiye Ayla kendi hayat hikâyesini anlatır⁹⁴⁵. Gabbay'ın TİP Beyoğlu ilçesinde yaptıkları çalışmalara dair anlattıkları Roman tütün işçilerinin, partinin başarısına hiçbir biçimde göz ardı edilemeyecek bir etkiye bulduklarını ortaya koymaktadır. Gabbay'a göre Beyoğlu ilçedeki üyelerin önemli bölümü Kasımpaşa'ya yerleştirilen ve çoğu tütün işçisi olan Batı Trakyalı göçmenlerdir⁹⁴⁶. Gabbay 2. Dünya Savaşı sonrası tütün sektöründeki daralmayla beraber bu insanların genellikle farklı sektörlere yöneldiğini ifade eder⁹⁴⁷. Gabbay'a göre Beyoğlu ilçesinde onunla birlikte çalışanların çoğunluğu tütün işçilerinin çocukları ya da torunlarıdır. Büyüklerinden duydukları anılar sayesinde örgüt içerisinde nasıl çalışılacağını öğrenmişlerdir⁹⁴⁸. Gabbay genel merkezdeki işlerinin yoğunluğundan ötürü günlük parti işlerini bu insanlara teslim eder⁹⁴⁹. Pazar sabahları ise tütün işçilerinin kahvesinde onlarla buluşup Haliç bölgesini gezmekte ve sohbet toplantıları yapmaktadır⁹⁵⁰. TİP'in Beyoğlu ilçesindeki çalışmalarına ilişkin tanıklıklarını paylaşan bir kaynak kişi ise Pazar günleri Hacıhüsrev'den mahallenin çocukları ile birlikte Beyoğlu ilçeye gittiklerini ve orada Şarlo filmleri izlediklerini anlatır⁹⁵¹. Ayrıca kaynak kişi TİP'in Hacıhüsrev mahallesinde bir lokal kurduğunu ifade etmektedir⁹⁵². TİP'in Beyoğlu ilçesindeki etkinliğinin ne ölçüde bölgedeki Romanlardan kaynaklandığının bir diğer göstergesi, partinin Beyoğlu il genel meclisi adaylarının bileşimidir. Beş adaydan ikisinin sadece işçi olduğu belirtildiğinden kökenlerini tahmin etmek zor olsa da, diğer adaylarından birinin müzisyen, diğerinin tütün işçisi ve sonuncusunun kunduracı olması bu ilçede Roman tütün işçilerinin parti yapılanmasındaki aktif rolünü açıkça göstermektedir⁹⁵³. Yine 1968 yılında Roman tütün işçileri çevresinin önde gelen önderlerinden Kosova'nın kızı⁹⁵⁴ Gülten

⁹⁴⁵ Gabbay, Moris; CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM; Sarı Defter; 2013; sf 197

⁹⁴⁶ A.g.e; sf 188

⁹⁴⁷ A.g.e; sf 188

⁹⁴⁸ A.g.e; sf 188

⁹⁴⁹ A.g.e; sf 189

⁹⁵⁰ A.g.e; sf 189

⁹⁵¹ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹⁵² Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹⁵³ Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP / 400.02.17.11.1963 11.2

⁹⁵⁴ Günçikan, Berat; DEVLETİN ŞİDDET TARİHİ; Agora Kitaplığı; 2010; sf 10

E. Beyoğlu belediye meclisine TİP listesinden seçilecektir⁹⁵⁵.

Benzeri bir durum TİP'in yine ortalamasının üstünde (% 9 (2120)-1965 seçimleri / % 11 (2305 oy)-1969)⁹⁵⁶ bir oy aldığı Gaziosmanpaşa ilçesi için de geçerlidir⁹⁵⁷. İlçenin üç il genel meclisi adayının ikisinin kunduracı olması herhalde altı çizilmesi gereken bir durum olsa gerektir⁹⁵⁸. Mahalle sakini bir kaynak kişinin ifadesine göre Gaziosmanpaşa'nın Sarıgöl Mahallesi gibi önemli Roman yerleşimlerinde kunduracılık yapan çok sayıda Roman vardır⁹⁵⁹. Yine kaynak kişinin verdiği bilgiye göre bunların Sarıgöl'e yerleşmeden önce Unkapanı'ndaki mahzenler gibi Roman tütün işçilerinin bolca bulunduğu geç-peripatetik yerleşimlerinde bulunmuş olmaları⁹⁶⁰, kunduracılığın yanında dönem dönem tütünde istihdam edilmeleri, siyasal eğilimlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış olabilir. Son derece ilginç bir biçimde on yıllar sonra mahallelerini ziyaret eden bir akademisyene karşı kullandıkları söylemdeki belirgin sınıfsal vurgular, bu eğilimlerin her şeye karşın tamamen silinmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir: *“Görüyorsunuz zenginler hep insanlara kötülük yapmak istiyorlar. Kötülükten başka bir şey düşünmüyorlar. Onların bana kalırsa iyilik damarları yok. Fakir fukarayı zenginlerin düşüneceğini hiç sanmıyorum. Bunların çıkacak gözleri hep para pulda. Kör nefislerinden başka bir şeyleri olmadığını sanıyorum”*⁹⁶¹. Diğer taraftan Gaziosmanpaşa'da TİP'e yönelik desteğin Romanlar dışında bir başka dinamiği daha bulunmaktadır. Kendisi de TİP bünyesinde çalışmalar yürütmüş olan bir kaynak kişi 1924 Nüfus Mübadelesi'nden daha sonraları, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen farklı etnik gruplardan göçmenlerin yerleştirildikleri bu bölgelerde

⁹⁵⁵ Belediye Meclisi; CUMHURİYET; 6 Haziran 1968

⁹⁵⁶ TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁹⁵⁷ Aydın'ın Söke ilçesinde alınan % 3,4'lük oyda bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. Diğer taraftan hatırlanacağı üzere bu bölge tütün işçisi Erdinç ve eşinin bir dönem çalışma yaptığı alanlardır. Ünsal, Artun; UMUTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2002; sf 462

⁹⁵⁸ Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP / 400.02 17.177.1963 117

⁹⁵⁹ Kaynak Kişi: Ş.Ç. Erkek. İşçi emeklisi, Sarıgöl sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.2008

⁹⁶⁰ Kaynak Kişi: Ş.Ç. Erkek. İşçi emeklisi, Sarıgöl sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.2008

⁹⁶¹ Türkdoğan, Orhan; GECEKONDU, İNSAN VE KÜLTÜR; Genar; 2002; sf 436

TİP'e kritik bir destek sunduklarını ifade eder⁹⁶². Bu insanlar sosyalizm deneyimini yaşamış ve belli ölçülerde yaşadıkları ülkelerde sosyalizmin kuruluşu sürecinde verilen mücadelelere katılmışlardır. Türkiye'ye geldiklerinde ise eski ülkelerinde edindikleri deneyim, tıpkı Roman tütün işçileri için olduğu gibi onların da Türkiye siyasetinde önemli bir rol oynamalarına zemin sunmuştur. Gaziosmanpaşa'nın yanında Bayrampaşa'da bu gruptaki göçmenlerin yerleştirildiği bir bölge olarak TİP'in kritik bir etkinliğe ulaştığı yerler arasında değerlendirilmektedir: *“Öyledir yani göçmen insan. Yerini yurdunu terk ediyor geliyor. Burada avantajlar ve yağmalar ülkesine geliyor. Ona ait önemli şeyler yazmaya çalıştık. TİP'in sesine biraz kulak kabartarak, Yugoslavya'da ekilen komünist tohumlar orada yeşermiyor burada yeşeriyor. TİP'in o sesini duyunca. ... O ekilen tohum burada yeşeriyor. Ve Bayrampaşa semtinde TİP'in örgütlenmesine ağırlık veriyorlar. 246 oyla da, hileyle bunların belediyeyi kazanması engellendi⁹⁶³”*. Yine TİP'in 3 Bakırköy il genel meclisi adayının ikisinin tütün ve matbaa işçisi oluşu bu değerlendirmelerimiz ışığında göz önünde bulundurulmalıdır (Bakırköy'de TİP⁹⁶⁴ 1965 seçimlerinde 3971 oyla toplam oyların % 9.2 sini, 1969 seçimlerinde 3586 oyla % 6.6'sını alır)⁹⁶⁵.

TİP içerisinde Romanların belli bir etkinliği olduğu ilçelerden biri de Beşiktaş ilçesidir. Vatan Partisi üyelerinden ve Kıvılcımlı'nın mücadele arkadaşlarından olan tütüncü Tamçiz'in oğlu Çetin TİP'in Beşiktaş ilçesine üye olmuştur⁹⁶⁶. 1968 yılında yapılan ve Mehmet Ali Aybar'ın katıldığı Beşiktaş ilçe kongresinde Çetin YK üyesi olacaktır⁹⁶⁷. Onunla birlikte YK'ya seçilen Kadri E.⁹⁶⁸ aynı yıl Beşiktaş'tan il genel meclisine⁹⁶⁹, Ortaköy'ün Roman tütün işçileri çevresinin önde gelenlerinden Seyit A'nın oğlu Metin A. ise belediye meclisine⁹⁷⁰ TİP adayı olarak girecektir⁹⁷¹. Metin A.

⁹⁶² Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

⁹⁶³ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

⁹⁶⁴ TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁹⁶⁵ Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP 400.02.118

⁹⁶⁶ Kavukçuoğlu, Deniz; SEN VATAN HAINİ MİSİN BABA?; Doğan Kitap; İstanbul; sf 329

⁹⁶⁷ Sargın, Nihat; TİP'LI YILLAR; Cilt 2; Feliş; 2001; sf 1250

⁹⁶⁸ A.g.e; sf 1250

⁹⁶⁹ İl ve Belediye Meclisinin Yeni Üyeleri; Cumhuriyet; 13 Temmuz 1968; baş sayfa

⁹⁷⁰ İl ve Belediye Meclisinin Yeni Üyeleri; Cumhuriyet; 13 Temmuz 1968; sf 7

28-29 Aralık 1968 tarihli İkinci Büyük Olağanüstü Kongre'de genel yönetim kurulu yedek üyeliğine seçilir⁹⁷². Beşiktaş'ta TİP 1965 seçimlerinde 3570 oyla toplam oyların % 11.2'sini, 1969 seçimlerinde ise 2281 oyla % 7'sini alacaktır. Yine Ünsal'ın belirttiğine göre TİP'in Fatih ilçe örgütündeki 461 üyeden 56'sının, yani % 12'sinin "Rumeli" kökenli oluşu, Roman tütün işçilerinin bu bölgelerde şu veya bu biçimde varlığını koruyan etkinliğinden bağımsız olarak değerlendirilemez⁹⁷³. Fatih ilçesinde TİP 1965 seçimlerinde 8532 oyla toplam oyların % 8.7'sini, 1969 seçimlerinde ise 4680 oyla % 5.4'ünü alacaktır⁹⁷⁴.

TİP'in İstanbul dışındaki kimi bölgelerdeki çalışmalarında da Roman tütün işçilerinin görmezden gelinemez bir katkısı ortaya çıkmaktadır. TİP'in Kocaeli'nde il yöneticiliğini yapmış bir kaynak kişiye göre "*Kocaeli'ndeki Çingenerler TİP'in kuruluşunda TİP'in belkemiği*"dir⁹⁷⁵. Kaynak kişiye göre TKP kökenli olan tütün işçisi İdris Erdiñç, TİP'in bu ildeki çalışmalarına çok önemli katkılar sunmuştur⁹⁷⁶. Geçmişte Erdiñç'in bu bölgede daha önce yine tütün işçilerinin yerel dinamiklerine dayanarak yürüttüğü siyasal ve sendikal çalışmaların TİP'in örgütlenmesine yansıdığı anlaşılmaktadır. Kaynak kişi Kocaeli'ndeki "Çingenerlerin" en "bilinçlilerin" TİP üyesi olduğunu, partinin yönetim organlarında görev aldıklarını ifade eder⁹⁷⁷.

Daha önce gördüğümüz üzere tütün işçileri mesleğin gerilemesi döneminde başka çeşitli işlerin yanı sıra kunduracılık ve ayakkabı boyacılığını yaygın bir ekonomik faaliyet olarak benimsemişlerdir. Kunduracıların içerisinde eski tütün işçisi Romanlar önemli bir grup oluşturmaktadır, 1946'nın sol ve sendikal hareketlerinde bunların belirgin bir etkinlikleri olmuştur. Kunduracılar sendikasının

⁹⁷¹ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04/12/2013

⁹⁷² Aren, Sadun; TİP OLAYI 1961-1971; Cem; 1993; sf 266

⁹⁷³ Ünsal, Artun; UMUTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2002; sf 462

⁹⁷⁴ TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

⁹⁷⁵ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

⁹⁷⁶ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

⁹⁷⁷ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

kurulmasında önemli rol oynamış olan bir kaynak kişi, bu grubun genel olarak sola yatkınlığının altını çizer⁹⁷⁸. Söylediğine göre bu dönemde kunduracılarla birlikte “Prustanca isminde bir gazete çıkarmışlardır. Avans anlamına gelen “Prustanca” uzun süreli olmasa da o dönem için oldukça önemli bir girişim gibi durmaktadır. Müftüoğlu Prustanca, danalya ve limak gibi meslek terimlerinin günümüzde dahi kundura imalatında yaygın bir biçimde kullanıldığını ve bunun sektörün ilk ustalarının Rumlar olmasıyla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır⁹⁷⁹. Temellerini yine Roman tütün işçilerinin attığı kunduracılar arasındaki sol gelenek 1960 sonrasında da sürmekte ve bir ölçüde TİP'e yansımaktadır⁹⁸⁰. Yıldız, TİP Eminönü ilçe örgütünün önemli dinamikleri arasında Gedikpaşa'nın kunduracı esnafını da saymaktadır⁹⁸¹. Bu çalışmada değerlendirmelerine başvurulana göre Roman tütün işçilerinin ortamında politikleşen kunduracı Muammer Ö de TİP'in Beyoğlu ilçesindeki örgütlenme çalışmalarının içerisinde yer almaktadır. TİP kurulur kurulmaz çevresindeki diğer kunduracılarla birlikte partiye üye olacaktır⁹⁸²: *“TİP, Yunanistan'dan gelmiş, oradan belli bir işçi bilinciyle gelmiş, buraya geldiğinde bu şekilde hemen Komünist Parti ile ilişkilenecekmiş, Yunanistan'da bir kısmı oradaki Komünist Parti ile ilişkili olan kuşağın çevresindeki degen insanlarda bir etki yarattı. Dolayısıyla bu insanlardan olmayan ama Türkiye'nin çeşitli yerlerinden göç etmiş, kunduracılık yapan, başka mesleklerde olan ama daha çok kunduracılar, hemen TİP kurulur kurulmaz TİP'e üye olmuş, bir tanesi de babamdı”*⁹⁸³. 1978 yılına ait bir belgede, 2. TİP'in hala kundura işçisi parti sempatizanları ile toplantılar düzenleyebildiği ifade edilmektedir. Belgede o dönem itibarıyla Gedikpaşa'da 60.000 kundura işçisinin çalıştığı anlatılmaktadır⁹⁸⁴.

⁹⁷⁸ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁹⁷⁹ Müftüoğlu, Berna, Güler; FASON EKONOMİSİ: GEDİKPAŞA'DA AYAKKABI ÜRETİMİ; Bağlam; 2005; sf 135

⁹⁸⁰ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁹⁸¹ Yıldız, Şeref; FIRTINA YÜRÜYÜŞ; Sarı Defter; 2008; sf 43

⁹⁸² Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasında ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹⁸³ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasında ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

⁹⁸⁴ Tarih Vakfı TİP Arşivi 0035. TİP 113.03 30.09.1978 28.4

TİP içerisinde Roman tütün işçilerinin politikleşmiş eski kuşakları öncelikle mahalli unsurlar olarak harekete destek sunmuşlardır. Dönem dönem toplantılara katılan, çok da aktif olmayan unsurların yanı sıra⁹⁸⁵ Kundakçı'ya göre özellikle Kasımpaşa, Beşiktaş ve Ortaköy gibi bölgelerde yerel ilişki ağlarını sağlayan eski tütün işçileri bulunmaktadır⁹⁸⁶. Kundakçı bu insanların “*kahvehanede otururken bile epey faydalı yönlendirmeleri*” olduğunu söyler. Kendi imkânları çevresinde propaganda faaliyeti ile çevrelerini TİP'e getirmişlerdir⁹⁸⁷. Bu dönemde Boğaz Köprüsü'nde bir grev örgütlemeye çalışan bir kaynak kişi, Ekrem Ş. ile birlikte çalıştıklarını anlatır. Ona göre Roman tütün işçileri çevresinden olan Ekrem Ş. Ortaköy'ün yerlileri ile çoğu Doğu illerinden gelen inşaat işçilerinin arasında sorunlar oluşmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Ne var ki kaynak kişiye göre büyük bölümü Kürt ve kısmen İç Anadolu ve Karadenizli olan inşaat işçileri üzerinde Ekrem Ş'nin herhangi bir etkisi yoktur. Bir “İstanbul çocuğu” olan Ekrem Ş'nin kültür kodları farklıdır. Diğer taraftan kaynak kişi Ekrem Ş'nin Ortaköy'de belirgin bir saygınlığı olduğunu vurgular. Mahalleye onunla gitmeleri halinde herhangi bir tepkiyle karşılaşmamaktadırlar⁹⁸⁸.

1960 öncesi sol içerisindeki bölünmelerde görece bağımsız hareket eden ve esas olarak üretim birimlerindeki çalışmalarını sürdüren Roman tütün işçileri bu tarihten itibaren bu bölünmelerin içerisinde taraf olmaya başladılar. Bu durum bir ölçüde, üretim birimlerindeki etkilerini kaybetmeleri ve buna karşılık kendi varlıklarını yeniden üretebilecekleri farklı alanlar geliştirememeleri ile ilişkilidir. Önceki kuşaklarda yaratılmış olan birikim kısmen yeni nesillere devredilebilse de etkinlikleri giderek daralacak, solun kimin gruplarının hazır kadro kaynağı olmanın ötesine geçemeyeceklerdir.

⁹⁸⁵ Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf 134-135

⁹⁸⁶ A.g.e; sf 134-135

⁹⁸⁷ A.g.e; sf 134-135

⁹⁸⁸ Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

Uzun yıllar sol hareketlerin içerisinde yer almış bir kaynak kişinin ifadesine göre TİP içerisinde de bir kırılmaya yol açan Milli Demokratik Devrim (MDD)-Sosyalist Devrim (SD) tartışmalarında Ortaköylü tütün işçileri ağırlıklı olarak Mihri Belli'nin başını çektiği MDD saflarında yer alırlar⁹⁸⁹. Bunda 1950 sonrası cezaevinde ortaya çıkan bölünmede Belli'nin tütün işçileri birlikte hareket etmiş olmasının önemli bir rolü vardır. Kaynak kişi, SD çizgisinde ise ağırlıklı olarak 1960 sonrası kurulan sendikalarda yöneticilik yapan sendikacıların ön plana çıktığını ifade etmektedir⁹⁹⁰. Kendisi de bu bölünmede Belli'nin safında yer alan bir kaynak kişi tütün işçilerinin ağırlıklı olarak Belli'nin yanında yer almasını, onun “mültecileşmemesine” bağlamakta, yurtdışına çıkarak partinin merkezini Doğu Almanya'ya taşıyan TKP yöneticilerinin ülke içinde bir etkinlikleri olmadıklarını ifade etmektedir. MDD-SD ayrımında tütün işçilerinin Mihri Belli'nin yanında yer alması ise biraz Belli'nin “feodal” tarafı ile, “delikanlılığı” ile ilişkilidir. Belli eski bir boksör ve Yunan iç savaşına katılmış bir insandır⁹⁹¹. Kundakçı'ya göre tütün işçilerinin önde gelenlerinden Troçki Mehmet Taksim'de fotoğrafçılık yaparken bir yandan da Belli'yi desteklemekte, onu taparcasına sevmektedir⁹⁹². Yine Belli çevresinden olan bir kaynak kişiye göre tütün işçileri çevresinde politikleşen İhsan M. de aynı çevrededir ve dönemin sosyalist gençleri için çok saygı duyulan bir figürdür⁹⁹³. İhsan M'yi şahsen tanıyan ve yine sol hareketin içerisinde çeşitli roller almış bir kaynak kişiye göre “*DEV GENÇ'in kadroları İhsan M'ye saygılıydı. Çünkü o hareketin sorumlusu İhsan M'ydı. O günkü Devrimci Gençlik. Devrimci Gençlik hareketinin İstanbul'daki işçi sorumlusu oydu. Çok da değerli bir arkadaştı yani. Tornacı'ydı, tam proleter bir arkadaştı*”⁹⁹⁴. Türk Solu dergisinde çalışan İhsan M. özellikle Ortaköylü tütün işçileri ile çok iyi ilişkilere sahiptir⁹⁹⁵. 12 Mart döneminde

⁹⁸⁹ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁹⁹⁰ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁹⁹¹ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

⁹⁹² Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf 134-135

⁹⁹³ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

⁹⁹⁴ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

⁹⁹⁵ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi

Erdoğdu'nun ifade tutanaklarında İhsan M'nin adı dönemin Aydınlık toplantılarının sürekli katılımcılarının arasında geçer⁹⁹⁶. Özellikle 15-16 Haziran olayları arasında ön plana çıkmış ve solun geneli tarafından önemsenmeye başlamıştır⁹⁹⁷. 15-16 Haziran olayları sonrasında DEV-GENÇ üyelerinin yargılandığı davada İhsan M. de sanıkların arasında yer almaktadır⁹⁹⁸. Sorgulamalar sonrasında birbirine suçlamaya başlayan bazı öğrenci gençleri “uyarıp”, “kurtaran” da İhsan M. olmuştur⁹⁹⁹. Halil Ç., Ekrem Ş., Muammer Ö. gibi tütün işçiliğinden gelen ve tütün işçilerinin ortamında yetişen diğer arkadaşlarıyla birlikte İhsan M. Devrimci İşçi Birliği adında bir oluşum meydana getirir¹⁰⁰⁰. İhsan M. 17 Eylül 1970'de Aydınlık dergisinin çağrısı ile oluşturulan dayanışma komitesinin irtibat komitesi üyeliğine getirilecektir¹⁰⁰¹. Öztürk'e göre İhsan M. hayatının büyük bir bölümünü “Mihri Belli Grubu”nun partileşme meselesi için harcamıştır¹⁰⁰². Dahası yine Öztürk'e göre İhsan M. TDGF'nin işçilerle bağlantısının sağlanması noktasında çok önemli bir rol oynamaktadır¹⁰⁰³. Diğer taraftan Öztürk İhsan M'nin kendisini geliştirmesini Belli grubunun meseleleri ile ilgilenmesinin engellediğini söylemekte, karşılaştığı sorunlardan bıkarak İstanbul'dan ayrılıp İzmir'e yerleştiğini ifade etmektedir¹⁰⁰⁴.

Yine Kasımpaşa ve Ortaköy'ün tütün işçileri arasında yetişen Muammer Ö ve o çevreden gelen Ekrem Ş., Halil Ç. gibi isimler Belli çevresine yakın olarak 1968 yılında kurulan Demokratik Devrim Derneği'nin (DDD) kurucuları arasında sayılmaktadırlar¹⁰⁰⁵. Derneğin kurucuları daha ziyade Mihri Belli çevresine yakın olup TİP'ten ihraç edilen bir ekiptir¹⁰⁰⁶. Bu dönemde DDD içerisinde yer alan Muammer Ö. kunduracılık, İhsan M. kalıpcılık, Halil Ç. ise mobilyacılık

kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

⁹⁹⁶ İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 1; Anadolu Yayınları; 1976; sf 146

⁹⁹⁷ Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

⁹⁹⁸ Öztürk, Sırrı; İŞÇİ SINIFI, SENDİKALAR VE 15-16 HAZİRAN; Sorun Yayınları; 2001; sf 231

⁹⁹⁹ A.g.e; sf 376

¹⁰⁰⁰ İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 2; Anadolu Yayınları; 1976; sf 547

¹⁰⁰¹ A.g.e; sf 146

¹⁰⁰² Öztürk, Sırrı; 12 MART 1971'DEN PORTRELER; Sorun; 1997; sf 46

¹⁰⁰³ Öztürk, Sırrı; 12 MART 1971'DEN PORTRELER; Sorun; 1997; sf 47

¹⁰⁰⁴ A.g.e; sf 47

¹⁰⁰⁵ Sargın, Nihat; TİP'Lİ YILLAR; Cilt 2; Feliş; 2001; sf 1241

¹⁰⁰⁶ İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 1; Anadolu Yayınları; 1976; sf 26

yapmaktadır¹⁰⁰⁷. Daha sonra DDD davasında Ekrem Ş., İhsan M., Halil Ç. ve Muammer Ö. sanıklar arasında yer alacaklardır¹⁰⁰⁸. Dönemle ilgili bilgilerinin paylaştığı bir kaynak kişiye göre DDD'nin içerisinde yine Roman tütün işçileri çevresinden gelen bir kunduracı olan İsmet O. da yer almaktadır¹⁰⁰⁹.

Tütün işçilerinin sol içerisindeki bölünmede taraf olmaları, onların solun muhtelif unsurları tarafından bu taraf girlikleri ile anılmalarını beraberinde getirir. Örneğin bir kaynak kişiye göre “Beşiktaş'taki o Roman vatandaşlar... MDD takımındandır. Mihri Belli ekibinde” yer almaktadırlar¹⁰¹⁰. Yine bir başka kaynak kişi Ekrem Ş.'den bahsederken “Onun doktorcu değil, Mihrici” olduğunu altını çizer¹⁰¹¹. Ekrem Ş.'nin Belli ile yakınlığı Roman tütün işçileri ve onların ortamında politikleşen pek çok kişiye çok daha derinlemesindedir. 1960'lardan itibaren sol hareketlerin içerisinde yer alan bir kaynak kişiye göre Ekrem Ş tam anlamıyla Mihricidir: “Ekrem Ş.'ı bilirim. Ortaköy takımındır o. Ya onlar şimdi... Ya bu Çingeneler bildiğim kadarıyla benim, yanlış biliyor olabilirim, çok şey yapmadılar. Bizim gibi Mihrici olmadılar, bizim gibi Zekici olmadılar. Onlar kendi içlerinden bir şeydiler gene. Mihri'ye destek verirken kendileriyle destek veriyorlardı. Zeki'ye destek verirken öyle veriyorlardı falan. Ekrem Ağabey bunların istisnasıdır. Ekrem Ağabey ciddi Mihriciydi¹⁰¹²”. Aslına bakılırsa 1970'lerde aktif olan tütün işçileri çok da büyük bir grup oluşturmamaktadırlar. Kimileri daha o zamandan pek çok sol aydın için canlı bir tarihtir. İTÜ'de ayakkabı boyacılığı yapan Taşkıran, bir yandan mesleğini icra ederken bir yandan da öğrencilere hapisane anılarını anlatmaktadır¹⁰¹³.

Dönemin siyasal yaşamında önemli bir sarsıntıya yol açan 15-16 Haziran

¹⁰⁰⁷ A.g.e; sf 547

¹⁰⁰⁸ A.g.e; sf 1159

¹⁰⁰⁹ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰¹⁰ Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9.2013

¹⁰¹¹ Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

¹⁰¹² Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

¹⁰¹³ Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf 30

1970 tarihinde yaşanan büyük işçi kalkışmasında, Roman tütün işçileri ve onlarla etkileşim halinde politikleşen bireylerin rolünün ne olduğunun tespiti kolay değildir. Bu dönemde üretim birimlerinde Romanların yoğunluklarını kaybetmiş olmaları, tek tek örnek olayların gelişiminde onların ne derece etkin olduklarının açıklanmasını son derece zorlaştırmaktadır. 15-16 Haziran olaylarının içinde aktif bir biçimde yer almış olan bir kaynak kişi Pendik civarındaki bir tütün fabrikasında çalışan işçilerin, fabrika Türk-İş'e bağlı olmasına rağmen eyleme katılmak istedikleri yönünde kendilerine mesaj gönderdiklerini ifade eder: “*Şimdi bu tütün fabrikası işçileri bize haber gönderdiler. Yürüyüş kolu buradan geçsin biz hazırız*¹⁰¹⁴”. Kaynak kişiye göre bu süreçte işçilerin hangi sendikaya ait oldukları ikincil bir meseledir. Zira işçilerin 15-16 Haziran'a katılımında tabanda çalışma yapan unsurlar sendikalardan daha önemli bir rol oynamaktadırlar: “*Burada bir şeye daha değinelim. 16 Haziran'a 173 fabrika katıldı. Bunun 123'ü Türk-İş'e bağlı. Burada da komünistlerin tabandaki kitle çalışmasıdır. Yani burada A sendikası B sendikası bu görünümdür. Bunların hepsi aslında devlet sendikasıdır. Ama tabandaki işçiyi örgütlemek istersen örgütleyebilirsin. Bilinçlendirmek istersen bilinçlendirebilirsin*¹⁰¹⁵”. Kaynak kişinin çizdiği bu çerçevenin belli bir düzeyde de olsa geçerli olduğu varsayılırsa, halen üretim birimlerinde varlığını koruyabilmiş Roman tütün işçileri ve onların etkisiyle siyasallaşmış kesimlerin sahip oldukları siyasal deneyimle hareketin gelişiminde rol oynamış olabilecekleri akla yatkın gözükmektedir. Yine 15-16 Haziran olaylarına tanıklık etmiş bir diğer kaynak kişinin Roman tütün işçileri ile etkileşim içerisinde politikleşen bireylerden olan İhsan M'nin 15-16 Haziran'da etkin olan kişilerin arasında sayması da üzerinde durulması gereken bir noktadır¹⁰¹⁶. Konuyla ilgili bilgilerini paylaşan bir kaynak kişiye göre ise kurucuları büyük ölçüde Roman tütün işçileri ve onların ortamında politikleşen insanlar olan Devrimci İşçi Birliği'nin kökleri 15-16 Haziran öncesine kadar gitmektedir. Bir kalkışma olacağını hisseden grup üyeleri hareketin başlamasından sonra işçileri sürece katmak için sahada aktif olarak çalışma yürütmüşlerdir: “*Şeyi hissedyorlar yani. Bir kalkışma olacak. Önemli*

¹⁰¹⁴ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

¹⁰¹⁵ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

¹⁰¹⁶ Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

bir şey olacak. Silahtar bölgesine gidiyorlar. O zaman Demirdöküm var... Silahtar'daki fabrikalara gidiyorlar, buradaki işçileri, Türk-İş'li olsun, DİSK'li olsun dışarı çıkartmaya çalışıyorlar. O bölgede çalışma yapıyorlar¹⁰¹⁷”.

Nicel ağırlıklarını tespit etmek eldeki veriler çerçevesinde mümkün olmasa da 15-16 Haziran olayları sırasında Roman tütün işçilerinin ve onların ortamında politikleşmiş bireylerin harekete ellerindeki imkânlar çerçevesinde katılım göstermeye çalıştıkları şimdiye kadar anlatılanlardan anlaşılabilir. Ne var ki olaylar sırasında üretim birimlerinin yoğun olduğu bölgelere giderek belli arayış içerisinde girmeleri, buna karşılık kendi mahallelerinde herhangi bir destek etkinliği düzenleme çabasında olmamaları¹⁰¹⁸; miras aldıkları üretim birimlerinde çalışmakla sınırlanmış siyasal kültürü halen büyük ölçüde dönüşüme uğratmadan koruduklarını göstermektedir.

12 Mart döneminde, özellikle tütün işçilerinin yaşam alanları olan geç-peripatetik yerleşimleri, dönemin sol aydınları için daha farklı bir işlev kazanmaya başlar. Bu dönemde Hacıhüsrev “devrimciler” için güvenli bir limandır¹⁰¹⁹. Hacıhüsrev'e “devlet” bile kolay kolay “girememe”dir”. Döneme tanıklık eden bir kaynak kişiye göre bu durum 12 Mart sonrasında yapılacak olan, evlerin tek tek arandığı kapsamlı operasyonlara kadar devam edecektir¹⁰²⁰. 12 Mart döneminde saklanırken Sarıgöl'de oda kiralayan bir kaynak kişi mahallenin konut yapısının saklanmak için çok uygun olduğunu ifade eder. Bir yerden girildiğinde mahallenin diğer ucundan çıkmak mümkün olabilmektedir. O dönem Sarıgöl'e gideceğini söylediğinde minibüs şoförlerinin bile kendisine olan davranışı değişmekte, “saygı

¹⁰¹⁷ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰¹⁸ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰¹⁹ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

¹⁰²⁰ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

göstermektedirler¹⁰²¹. 12 Mart sonrası gerçekleştirilen Balyoz operasyonu ise mahallelerde politikleşmiş Roman tütün işçileri ve onların ortamında politikleşen insanlar için dengelerin değişmeye başlayacağı bir dönemin işaretini vermektedir: *“Fakat 1971’de darbeden sonra şey oldu. Bu Balyoz operasyonu sırasında bir gece baskınla babam gözaltına alındı. Mesela ondan sonra insanlar kötü davranmaya falan başladılar. Ben demek ki 12 yaşındayım. Bazı insanlar... Şeyi o zaman fark edebildim aslında, pek de sevmediğimizi. Sevmeyen insanların da epey bir olduğunu o zaman fark ettim¹⁰²²”*.

1970 sonrası Roman tütün işçilerinin izleri artık iyiden iyiye belirsizleşmiştir. Sol aydınlarla ilişkilerini sürdüren birkaç kişi dışında, bu döneme ilişkin kaynaklarda tütün işçilerinin adı fazla geçmez. Diğer taraftan anlaşıldığı kadarıyla tütüncü ailelerin politik kültürlerini yeni kuşaklara aktarma yeteneği de zayıflamaya başlamıştır. Orta sınıflaşan birey ve aileler yakın çevrelerinde solla temas ettikleri ölçüde sol siyasetlere hareketlere yakın durmuşlardır. Öte yandan yaşamlarının büyük bir bölümünü geçirdikleri geç-peripatetik yerleşimlerinde hemen hiçbir görünür etkinlikleri bulunmamaktadır. Bunlardan birkaçını mahalle kahvesinde anımsayan Samsunlu bir kaynak kişi, elinde “Cumhuriyet” gazetesi ile gelip bir köşeye oturduklarını, mahallenin geneline göre daha “seçkin” kişiler olduklarını ifade etmektedir¹⁰²³. Benzeri bir durum İstanbul Beyoğlu’ndaki Hacıhüsrev Mahallesi’ni de etkileyen farklı bir politikleşme süreci içerisinde de ortaya çıkar. Gençlik dönemini mahallede geçiren bir kaynak kişi 1970’ler sonrasında Kasımpaşa’da birbirini besleyen iki yönlü bir politikleşme dinamiğinin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Kasımpaşa merkezde paramiliter özellik gösteren ve Karadenizlilerin ağırlıkta olduğu bir MHP örgütlenmesi bulunmaktadır¹⁰²⁴. Okmeydanı’ndan Hacıhüsrev’e doğru olan bölgelerde ise başta Sivaslılar olmak

¹⁰²¹ Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960’lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

¹⁰²² Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö’nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰²³ Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi’nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

¹⁰²⁴ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö’nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

Alevilerin bulunduğu yerleşimlerde solun önemli ve hızlı bir kitleselleşmesi söz konusudur¹⁰²⁵. Ne var ki yine seçkin bir azınlık durumunda olan politikleşmiş Roman tütün işçileri, kısmen Romanları da kapsayan bu yeni politikleşme dalgasının etkisinde kalan bireylerin ancak “en bilinçli olanları” ile sınırlı ilişkiler kurmaktadır¹⁰²⁶.

Bu “seçkin” azınlığa mensup olan Roman tütün işçilerinin ortamında politikleşmiş bireyler kimi zaman daha önce de değinildiği üzere dönemin sol hareketlerinde önemli görevler üstlenebilmektedirler. Örneğin Ekrem Ş., Belli'nin liderliğini yaptığı Türkiye Emekçi Partisi'nin İstanbul il başkanlığını yapmıştır¹⁰²⁷. Yine daha önce de birlikte aynı saflarda mücadele ettiği Muammer Ö de TEP içerisinde yer alır. 2011 yılında hayata veda eden Muammer Ö'nün ölüm ilanı bu çizgisini ömrünün kalan kısmında da sürdürdüğünü göstermektedir: “*Sosyalist bir işçi olarak 1. TİP, Demokratik Devrim Derneği, Devrimci İşçi Birliği, TİP ve EMEK Partisi'nde mücadele etmiş olan Muammer Ö. (Komünist Muammer) aramızdan ayrıldı. Anısı mücadelemize ışık tutuyor*”¹⁰²⁸. Ekrem Ş. ve Mustafa Ö. daha sonra TEP davasının sanıkları arasında yer alacaklardır¹⁰²⁹.

Diğer taraftan en eski politikleşmiş tütün işçilerinden biri olan Erdinç TEP'e girmez. Tanık olduğu kimi acemilikler nedeniyle temkinli davrandığını ifade etmektedir¹⁰³⁰. O dönemde Aydın Aydemir'le beraber olduğunu ifade eden Erdinç Barış Derneği üyesi olmuştur. Erdinç 2. TİP'e katılma öyküsünü ise şu sözlerle anlatır: “*Bir gün yalnız başıma doğrudan Beyoğlu teşkilatına gittim. 'Beni aza yazın' dedim. 'Sen kimsin amca?' dediler. 'Siz önce yazın sonra da başkanınıza, sekreterinize 'Şoför İdris' azamız oldu deyin'dedim.*”¹⁰³¹. Erdinç Belli'nin

¹⁰²⁵ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰²⁶ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰²⁷ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasından günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

¹⁰²⁸ Muammer Ö'nün Ölüm İlanı; CUMHURİYET; 17 Kasım 2011; sf 15

¹⁰²⁹ İleri, Rasih Nuri; MİHRİ BELLİ OLAYI 3; Anadolu Yayınları; 1976; sf 1142

¹⁰³⁰ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 167

¹⁰³¹ A.g.e; sf 167

çevresindeki Roman tütün işçilerine göre, yurtdışındaki TKP'nin yöneticileri olan Baştımar ve Bilen gibi isimlere daha az tepkili gözükmektedir¹⁰³². Daha sonra da merkezi Doğu Almanya'da olan TKP ve ondan doğacak olan örgütlerle ilişkisini sürdürecektir. Bu dönemlerde çeşitli partilerde yer alan bu insanlar son derece yoğun bir mesai harcamakta, büyük fedakarlıklarla parti çalışmalarına dahil olmaktadır: *“Günlerce eve gelmediği dönemler olurdu. Gazete dağıtmak, afiş asmak, bilmem ne. Az çalıştığı veya işini kaybettiği dönemler. Bunların bir kısmının nedeni sendikalaşma, sigortalılaşıma ise, bir kısmı da siyasal faaliyet yürütmek için işe zaman kalmaması. Dolayısıyla TEP'te çalıştığı dönemde böyle yoğun çalıştı¹⁰³³”*.

1970 sonrası dönemde geçmişte daha aktif bir biçimde sol harekete dahil olan Roman tütün işçileri ve onların sosyal ortamında politikleşen bireyler yukarıda örneklenen az sayıdaki birey dışında daha pasif bir konum içerisindeyler. Sol öznelerle gerek mahallelerde gerekse daha farklı zeminlerde karşı karşıya geldiklerinde tereddütsüz bir biçimde desteklerini sunsalar da, ön plana çıkmamakta geçmişte yaptıklarının aksine doğrudan doğruya örgütlü siyasal yapılara ulaşma çabasının içerisine girmemektedirler: *“Şimdi bir defa, her sol hareket deli heyecanlandırıyor. Anlatılmaz heyecanlandırıyor. Ama gidip bir ucundan tutmak diye bir şeyleri yoktu. Ancak onları gidildiği zaman onlara ellerinden gelen her türlü şeyi veriyorlardı. Ama kendiliğinden gideyim, ucundan tutayım yok. ... Ama öbür tarafta sol şeyleri, bakışları, hiç ayırmadan, bütün sol, hangi sol olursa olsun gittiğin zaman ellerini uzatırlardı¹⁰³⁴”*. Diğer taraftan Samsun Teneke Mahallesi'nde 1970'lerde yaşanmış olan bir olay, bu pasif destekleme halinin sol grupların mahalle sakinlerinin sorunları ekseninde politika üretmeleri halinde aktif bir bütünleşmeye dönüşebildiğinin örneklerinden biri olarak ele alınmalıdır. 1976 yılının sonbahar aylarında Mert Irmağı'nın kıyısındaki Teneke Mahallesi'nde yaşanan sel felaketi büyük bir hasara yol açar. Dönemin iktidarı mahalle sakinlerine felaketzedeler için Meskenevler Mahallesi adından yeni bir yerleşim alanı inşa ettirir. Ne var ki konutlar

¹⁰³² A.g.e; sf 163

¹⁰³³ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰³⁴ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

tamamlandıktan sonra mahalle sakinlerine verilmez. İktidardaki 3. Milliyetçi Cephe hükümeti evleri Samsun'a atanan polisler için lojman olarak kullanmaya karar verir. Konuyla ilgili bilgilerin paylaşıldığı ve bir sol gruba ait olan yayında aktarılanlara göre, bu durumun nedeni mahalle sakinlerinin “*devrimcilere sahip çıkan ilerici bir nitelikte*” olmasıdır. Mahallede toplanan sol gruplar, mahalle sakinleri ile birlikte evlerin felaketzedelere verilmesi için bir hareket başlatırlar. Bunun üzerine mahalle polis ve asker ablukası altına alınır. Abluka sırasında evlere polisler yerleşir. Çok geçmeden olaylar büyür ve çatışma çıkar. Bir hafta süren olayların ardından evler boşaltılır ve felaketzedelere verilir¹⁰³⁵. Meskenevler Mahallesi'ndeki olayın detayları konusunda diğer kaynaklardan doğrulanma imkânı bulunamadığından temkinli davranmak daha doğru olacaktır. Yine de bu olay 1970'lerde politikleşmiş Roman tütün işçilerinin izlerini taşıyan yerleşim alanlarının sakinleri ile sol arasındaki olası karşılaşmalara ilişkin önemli ipucu olarak ele alınmalıdır.

Bu dönemlerde Roman tütün işçileri ve onların ortamında politikleşmiş bireyler büyük ölçüde aktif siyasal yaşamın dışına çıkmış olmalarına rağmen ilginç bir biçimde siyasal kültürlerinin bir parçası olan gizlilik anlayışlarını yitirmemişlerdir. Temas ettikleri sol öznelerle karşı dahi kendi sorumluluklarında gördükleri geçmişin mirasını büyük bir titizlik içerisinde korumaya çalışmaktadırlar: “*Şey ama onu sakın unutma, benim gibi falan konuşmuyorlardı, son derece illegal, konuşurken bile. Partiden asla bahsetmezlerdi. Parti ilişkilerinden hiç bahsetmezlerdi. Sen bir şey söylediğin zaman, artık belgeler falan çıkmıştı, bir sürü şeyin belgesi var artık, ama böyleymiş dediğin zaman da çok kötü bakarlardı sana. Ajan mıdır ne baktır der gibi bakarlardı. Böyle kötü bakarlardı. Asla bir şey söylemezlerdi*¹⁰³⁶”. Şüphesiz ki bu yaklaşımlarında geçmiş muhatap oldukları baskılar nedeniyle çok fazla bedel ödemekten ileri gelen zorunlu ve meşru bir temkinliliğin izleri de bulunmaktadır.

¹⁰³⁵ Samsun'da Felaketzedelerin Evlerinin Gasp edilmesine Karşı Mücadele; BAĞIMSIZLIK VE DEMOKRASİ YOLUNDA KURTULUŞ; Sayı 22; 1 Mart 2007

¹⁰³⁶ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

1980 sonrasında yaşanan genel toplumsal altüst oluş içerisinde tütün işçileri hemen hemen unutulma noktasına gelmiştir. Söz konusu dönemde sol çevrelerin içinde aktif bir biçimde yer alan bir kaynak kişi Ortaköy'ün seksen sonrası sol aydınların rağbet ettiği bir yer haline gelmesiyle, tek tük tütün işçileri ile karşılaşma zeminleri ortaya çıksa da bunlar yaygınlaşmadığını ifade eder¹⁰³⁷. Her şeye rağmen, Roman tütün işçileri yaşadıkları bölgelerde solun buraların sakinleriyle temas edebileceği en önemli kanallardan biri olma özelliğini korurlar. 1990'larda HEP'in belediye başkanı adayı olan kaynak kişi, Ortaköy'de bir kahvede halk toplantıları yapmak istediğinde kendisine Ekrem Ş. yardımcı olacaktır¹⁰³⁸. Yine TİP-TKP birleşmesi sürecinde yer alan Erdinç, TBKP içerisinde ön plana çıkan simalardan biri olur. TBKP üyelerinin deniz kirliliğini protesto etmek için yaptıkları basın açıklamasında yer alan 75 yaşındaki Erdinç, polis arabasına bindirilirken bayılır¹⁰³⁹. Kendisini Roman tütün işçileri çevresinde politikleşmiş olan babası Muammer Ö. üzerinden tanıyan bir kaynak kişi, Erdinç'in daha sonra SİP içerisinde yer aldığını ve çevresindeki eski tütün işçilerinin bu siyasetle ilişkileneceğine aracı olduğunu vurgular¹⁰⁴⁰. Nitekim Roman tütün işçileri çevresinin önde gelen temsilcilerinden olan Mustafa Ö'nün torunları 2000 sonrasında ailelerinin en azından başlarda olumlu yaklaşmalarına rağmen SİP'in isim değiştirmesiyle kurulan TKP'nin içerisinde yer alacaklardır: “*Mesela M. Aba'nın torunları şeyde şimdi, bu yeni TKP'de. Ve M. Aba çok kızardı. O TKP'yi TKP falan saymıyordu. Ama torunlar bir yandan TKP'ye gidiyorlardı ve gidiyorlar. Engellemedi yani, şey yapmadı*”¹⁰⁴¹. Bu tarz başka bireysel örneklerle rastlamak mümkün olsa da Roman tütün işçileri ve onların ortamında politikleşen bireylerin torunları ve çocuklarının genel olarak aktif bir siyasal yaşamları olduğunu söylemek mümkün değildir.

¹⁰³⁷Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

¹⁰³⁸Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

¹⁰³⁹Babalık, Naciye; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NİN SÖNÜMLENMESİ; İmge; 2005; sf 475

¹⁰⁴⁰Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰⁴¹Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

Kolaylıkla anlaşılabilirliği üzere 1980 sonrasında artık politikleşmiş tütün işçilerinin sol aydınlar ve hareketlerle bağları büyük ölçüde kopmuş, en çok ön plana çıkmış Kosova, Erdiç, Özçelik ve Bozışık gibi bireysel örnekler dışında politikleşmiş Roman tütün işçileri genel itibarı ile 1980 sonrası solu ile dirsek temasını yitirmişlerdir. Bu isimlerse belli sol gruplar tarafından dönem dönem ziyaret edilmesi gereken, “eski tüfek” kişiler olarak algılanmaktadır. Kendisi ile yakın ilişkileri olan bir kaynak kişiye göre Kosova bir dönem Zihni Anadol üzerinden tanıştığı Emek Partililer, bir dönemse SİP çevresi tarafından sıklıkla ziyaret edilecek; bu çevrelerce kendisine saygı gösterilecektir¹⁰⁴². Öyle ki Kosova'nın o dönem yaşadığı Tarlabası'nın alt taraflarındaki Kurdela Sokak'ta bulunan evinin karşısındaki bakkal, mahalleye çok sık gelen misafirlere aşına hale gelmiş, Kosova'ya eli boş gelmek istemeyen konuklara tavsiyelerde bulunmaya başlamıştır: “*Kurdela Sokak diye bir sokakta oturuyordu bir ara abla. Garip bir şey, karşısında bir bakkal vardı. Zehra Abla'ya giderken bir şeyler alınıyor. Pisküüttir, çikolatadır, bilmem ne. Çikolata falan pek olmaz da, gazoz mazoz o tür şeyler. Bakkal 'Yok bu olmaz, Zehra Abla'ya gidiyorsunuz değil mi siz? Bu olmaz. Onu alacaksın, şunu alacaksın.'. Evet, hemen o yönlendirirdi*¹⁰⁴³”.

Eski bir komünist olarak büyük bir saygı duyulan Kosova'yı ziyaret eden kimi dostları dönem dönem ona mahalleden daha iyi bir semte taşınmasını önermişler buna karşılık Kosova, kendi insanlarıyla birlikte kalmakta ısrarcı olmuştur: “*Ben Zehra Abla'ya yalvardım. Elini ayağımı öptüm. Gelemiyoruz gidemiyoruz, gel biraz yakına. Muhtemelen benim onu taşıyacağım ev orada yaşadığı yerden daha iyi imkânlarla yaşatacak bir evdi. Muhtemelen öyle bir evdi. Hayır çıkmam ben bunların arasından. Burası benim evim dedi. Evim burası*¹⁰⁴⁴”. Kosova'ya taşınmaya ikna edemeyen eski dostları daha sonra oturduğu evin restore edilmesi için çaba harcamışlardır: “*Onun yanında boş bir ev vardı. Birileri oturuyormuş. O evi bir hatun arkadaşla beraber, o evi yeniden düzenledik. Bilmem ne yaptık, tuvaletini*

¹⁰⁴² Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹⁰⁴³ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

¹⁰⁴⁴ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

yaptık bilmem ne yaptık, oraya yerleştirdik Zehra Abla'yı. Sonra Nezihe'ye de dedim, git gel bu ikinci anandır senin. Ölünceye kadar oradaydı. Ölünceye kadar orada yaşadı. Çok seviniyordu birileri gittiği zaman, hatırlanmak müthiş mutlu ediyordu. Seviniyordu birileri geldiği zaman. Ama işte o ketumiyeti de vardı¹⁰⁴⁵”.

Sonuç olarak Roman tütün işçileri, kendilerini yeniden üretme ve politik duruşlarını yeni kuşaklara aktarma yeteneklerini; üretim birimlerindeki çoğunluklarını yitirmeleri ve siyasal kültürlerinin esas olarak üretim birimleri merkezli çalışmaya dayanması gibi nedenlerle kaybetmiş olsalar da bu grubun önde gelen temsilcileri durumundaki kişiler; son nefeslerine kadar politik duruşlarını korumuş, kendilerine kamusal alanda seslerini duyurma fırsatı verildiğinde siyasal görüşlerini büyük bir açıklıkla ifade etmişlerdir. Roman tütün işçileri çevresinin önde gelenlerinden olan Kosova, Erdinç ve Özçelik'in anıları bu noktada özellikle anımsanmalıdır. 1990'larda Sovyetlet Birliği'nin yıkılışı, 20. yy'ın en büyük sarsıntularına neden olan bir “büyük anlatının” Türkiye aydınları arasında popülerite kaybetmesine neden olurken, Roman tütün işçileri “yenilginin” getirdiği yılgınlığa kapılmamışlardır. Sol aydınlar arasında çok yaygın olan geçmişlerini tümünden reddederek saf değiştiren kişilikler, Roman tütün işçileri arasında son derece nadir görülmektedir.

4.4 Sol Aydınlar ve Tütün İşçileri

Tütün işçileri ile dönemin sol aydınları arasındaki ilişki oldukça karmaşık bir nitelik taşımaktadır. Aydınlar için söz konusu dönemde yoksul halk tabakaları içerisinde aynı havayı teneffüs edebilecekleri en önemli kesim Roman tütün işçileri olmasına rağmen, yine de onlardan fazlaca hoşnut değillerdir. Aslına bakılırsa Cumhuriyet'in ilk yıllarında sol aydınlarla Roman tütün işçilerinin içinde yer aldığı toplumsal gruplar arasında bir çırpıda kapatılması hiç de kolay olmayan derin toplumsal uçurumlar bulunmaktadır.

¹⁰⁴⁵ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

Roman tütün işçileri dönem solunun kurucu özneleri olan bu aydınlardan çok farklı bir sosyal kökenden gelmekte ve toplumun bütün hücrelerine sinmiş durumdaki Çingene olarak adlandırılan kesimlere yönelik algı ve imajların hedefi olmaktadır. Büyük bölümü Osmanlı yönetici sınıflarına mensup ailelerden gelen sol aydınlar enternasyonalist olduklarını ifade etseler de atalarından miras aldıkları bu bakış açılarından bir çırpıda sıyrılabilmeleri mümkün gözükmemektedir.

Türkali'nin “Güven” romanında, dönemin sol aydınlarının tütün işçilerini nasıl algıladıklarını ilişkin kimi işaretler yer almaktadır. Büyük ölçüde belgesel nitelik taşıyan romanın önemli aydın karakterlerinden Turgut'a göre tütün işçileriyle yaptığı partiye ilişkin tartışmaları boşadır. Zira ona göre tütün işçilerinde “kabile” dışına sır çıkmaz. Ağız birliği etmiş gibi partiye yaklaşmaya çalışan genç aydınlara hep aynı şeyi söylerler: “*Abe meraklanmayasınız Turgut arkadaş, sıra geldi mi araaarız sizleri. Biliriz be çucuğum, komünistsiniz!*”. Yine Turgut'a göre Ortaköy'e, Kasımpaşa'ya yerleşmiş Dramalı, Kavalalı Yunanistan göçmeni tütün işçileri, geleneksel kapalı aile komünizmini sürdürmektedirler¹⁰⁴⁶. Belli'nin de işaret ettiği üzere, “tütün işçilerinin arasında süren klan ilişkileri”, “kabile” ya da “kapalı aile komünizmi” gibi ifadeler anlaşılan dönemin sol aydınları arasında yaygın olan bir bakış açısını yansıtmaktadır. Tütün işçilerinin özellikle en politikleşmiş kategorisi, daha önce vurgulandığı gibi soy-klan-kabile tipi ilişkilerin büyük ölçüde çözüldüğü gruplardan gelmektedirler. Buna karşılık her halükarda bu yapıların içinde edindikleri habitus ve sermaye bileşimi, birkaç kuşak içinde tamamen ortadan kalkmamış, özellikle geç-peripatetik yerleşimlerinde biraraya gelen aileler; klan tipi olmasa da yine de sık dokulu bir dayanışma alanı oluşturmuşlardır. Dışarıdan bakan aydınlara bu noktaya takılması daha anlaşılır bir durumdur. Bununla birlikte bu değerlendirmede Çingeneleşme ilişkine ilişkin genel ön yargıların hiçbir payı olmadığı söylenemez.

Tütün işçilerinin siyasal duruşları, TKP'li aydınlar arasında genel olarak “saygıyla” karşılanmaktadır. Nitekim Güven'de onlardan “*Türkiye Komünist*

¹⁰⁴⁶ Türkali, Vedat; GÜVEN; Cilt 1; Everest; 2004; sf 24-25

Partisi'nin kendince direten kalesi” sayıldıkları şeklinde bahsedilmektedir. Buna karşılık yine partiye yaklaşmaya çalışan aydınlar bir türlü bu kalenin içine girememekten şikâyetçidirler: “Öyle de nasıl girersin bu kaleye? Belki de içinde bir şey yapılmadığından kimseyi sokmuyorlar içeri. Söyleşiden öte bir işe kalkıştın mı kös kös dolanır durursun sokaklarda. Önce kızmış, suçlamış, sonra doğru bulmuştu Halil de. En sıradan gördüğün tütün işçisi yılların birikiminden, kulak dolgunluğuyla da olsa bizden daha çok almış payını. Kaç kuşaktan beri yaşanan acı denemelerle bağlanıp kaynaşmışlar. Gidip de bir şey önerdin mi kuşkuyla bakıyor adam. İlla yukarlardan gelecek. Onlar da kimdirler, nedirler, nerelerdedirler?¹⁰⁴⁷”. Son derece ilginç bir biçimde tütün işçileri Türkali'nin Güven'de karakterlerinin ağzından dile getirdiğini bu aydın hoşnutsuzluğuna, bambaşka bir açıdan yaklaşırlar. Tütün işçisi Erdinç'e göre Samsun'da Bastoncu Fevzi'nin ilgilenerek komünist olmasına katkı sunduğu Abdülkadir (Vedat Türkali) ¹⁰⁴⁸ asker kökenli olduğu için tütün işçileri kendisiyle ilişkilerinde dikkatli davranmış ve ona mesafe koymuşlardır¹⁰⁴⁹. Erdinç'in ifadeleri ile Türkali'nin Güven'deki yorumları birbirlerine karşıt olarak okunmamalı, dönemin aydınları ve tütün işçileri arasındaki farklı hassasiyet ve duyarlılıkların göstergesi olarak ele alınmalıdır. Romanda Türkali'nin tütün işçilerinin ağzından verdiği kaçamak cevaplar genellikle bu hassasiyetlerle şekillenmiş gibi gözükmektedir: “Pahalılık, işsizlik, kan ağlıyor millet. -Emekçi yığınlara gitmenin, işçiyi uyarmanın, halka bilinç kazandırmanın tam günüdür. Halil'in bu yukardan yargısına gözlerinde aynı tatlı gülümseyişe baktı Naim, -Doğru suylersin Halil arkadaş, dedi. Parti de görür bunu helbet!¹⁰⁵⁰”. Dönemin komünist partilerine özgü gizlilik prensibini adeta kültürel bir refleks haline getiren Roman tütün işçileri, bu tutumlarını nesiller boyu sürdüreceklerdir. 1980 sonrası dönemde kendisini ziyarete gelen aydınlara karşı ketumiyet prensibini muhafaza eden tütün işçisi Kosova bu

¹⁰⁴⁷ A.g.e; sf 24-25

¹⁰⁴⁸ Vedat Türkali'nin asıl adı Abdülkadir Pirhasan'dır. Bir işçi ailesinden gelen ve solla olan ilk temaslarını kısmen memleketi Samsun'daki tütün işçisi komşuları üzerinden sağlayan Türkali'nin algıları şüphesiz ki aile kökenleri itibarıyla yönetici sınıflara mensup aydınlarla tamamen örtüşmemektedir. Yine de Güven'de tütün işçileri ile ilgili ifadesini bulan pek çok değerlendirme dönemin aydınlarının genel yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Bu çalışmada, Güven, bir anlamda dönemin sol aydınlarının algılar evreninden toplanmış unsurların, Türkali'nin zihninde damıtılması ile ortaya çıkan bir belgesel kurgu metni olarak değerlendirilmektedir.

¹⁰⁴⁹ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 135

¹⁰⁵⁰ Türkali, Vedat; GÜVEN; Cilt 1; Everest; 2004; sf 121

tavrın onlarca yıl sonra bile yaşatıldığını göstermektedir: “Özellikle kadınlar çok gelirdi, işçi-komünist ve kadın diye. Son dönemlerinde böyle kadın örgütleri... Bişey sorarlardı, politik bir şey sorarlardı, gözümün içine bakardı böyle. 'Vereyim mi vermeyeyim mi cevap?' diye. Ve vermezdi muhtemelen. Çok dolanırdı etrafından. Asla şey yapmazdı. Hala illegallerdi yani, anlatılmaz bir illegaliteleri vardı.”¹⁰⁵¹.

Tütün işçilerinin politik varlığı, TKP içerisindeki rolleri; özellikle TKP çevresindeki aydınlar arasında çok da kayda değer olmayan bir olgu olarak görülmüştür. Özellikle partinin iç yapısına giremeyen aydınlar tütün işçilerinin varlığını çok da önemsemezler¹⁰⁵². Diğer taraftan Güven'de parti yöneticisi Reşat Fuat'ın ağzından verilen ifade eğer doğruysa, bu yaklaşım parti içerisinde de yer yer taraftar bulabilmekte demektir: “Kasımpaşalı, Ortaköylü Yunanistan göçmeni bir avuç tütün işçisinden başka kimse kalmadı partide. Hepsini de severiz, sevgiyle olup bitse. Reşat'ın dediği gibi 'Bitli yorgan gibi, atsan atamazsın...' Böyle mi olmalıydı?¹⁰⁵³”. Tek parti döneminde partinin bırakın aydınları, yönetici sınıflara mensup olmayan nadir üyelerinden olan tütün işçilerinin “atsan atamazsın...” sözleriyle küçümsenmesi şüphesiz ki altı çizilmesi gereken bir durumdur. Anlaşıldığı kadarıyla parti yönetimi ile işçiler arasındaki ilişkiler hiçbir zaman pürüssüz olmamıştır. Bu noktada tütün işçisi Erdinç'in tütün işçilerinin, partinin aydın kadroları arasındaki ayrımlara takılmadıkları, kendi çalışmalarını tabanda sürdürdükleri şeklinde değerlendirmesi özel bir önem taşımaktadır. Hücreler belli bir disiplin içerisinde, babalarından analarından öğrendikleri şekilde örgütlenmekte kendilerini yenilemeye çalışmaktadırlar¹⁰⁵⁴. Erdinç partili aydınların görevinin program hazırlamak olduğunu, bu programın halk arasında uygulanmasının ise teşkilatçı işçilerin görevi olduğunu ifade eder: “Bundan sonrasını yaratan, üreten, tabandaki işçi, hücre ve militanlardır. Bir hücre kâtibi bu durumda büyük işi yapar. Yani biz partiyi böyle anlamışız, böyle çalışmışız.”¹⁰⁵⁵. Balkanlardaki genel dalga içerisinde politikleşen ilk kuşak Türkiye'de partili aydınlar tarafından belirlenen

¹⁰⁵¹ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor.

Görüşme Tarihi: 12.01.2014

¹⁰⁵² Türkali, Vedat; a.g.e; sf 203

¹⁰⁵³ Türkali, Vedat; GÜVEN; Cilt 1; Everest; 2004; sf 449

¹⁰⁵⁴ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 135

¹⁰⁵⁵ A.g.e; sf 135

genel siyasete uygun hareket etseler de tütün üretim birimlerinde esas itibarı ile Balkanlarda edindikleri politik kültürü yeniden üretmektedirler. Aslına bakılırsa, Roman tütün işçileri için parti ne belli aralıklarla kendilerine verilen gazeteler ne de büyük bölümü yönetici sınıftan gelen parti aydınlarıdır. Onların kendi aralarındaki mücadeleleri, tartışmaları ve kavgaları bir yana; temelde tütün işçileri için parti kendileridir. Tam da bu nedenle Kerim Sadi cezaevinde TKP'yi küçümseyen bir konuşma yaptığında ayağa fırlayan Dramalı genç tütün işçisi “*Abe benim parti, demiş. Ne sorup durursun Parti'yi, na karşıdayım işte*”¹⁰⁵⁶ diye haykırmıştır.

Sol aydınların TKP'ye mesafesi arttıkça tütün işçilerini değerlendirmeleri de sert bir ton kazanmaktadır. Ömrünün son yıllarında Kadro geleneğinin siyasal çizgisine yeniden hayat vermek için önemli bir entellektüel faaliyet yürüten Atilla İlhan'ın TKP'ye mesafeli bir “sol” aydın olarak tütün işçileri ile ilgili değerlendirmeleri de mesafelidir. İlhan'a göre TKP “*çaresiz, zavallı bir örgüttür.*”. “*Devlet en büyük TKP tevkifatında, 1951'de toplayacak 200 kişi ancak bulabilmiştir. Bunlar bir grup aydın olarak kalmışlar, işçilerle, başka sınıflarla bağ kuramamışlardır.*”. Bu değerlendirmenin ardından hemen gelebilecek ya tütün işçileri sorusuna karşı ise İlhan baştan gardını almaktadır: “*İşçi tabanı denilen İstanbul'daki, tütüncülerdir işte.*”¹⁰⁵⁷. Tütün işçilerinin sadece İstanbul'da bulunmaması gibi olgusal gerçekler bir yana İlhan'ın buradaki ifadesindeki küçümseyici tonun, bir ölçek meselesinden fazlası olduğu yakın arkadaşı Aclan Sayılğan'ın sadece TKP ile kopuşmakla kalmayıp anti-komünist bir çizgiye kaydığında tütün işçileri ile ilgili yaptığı değerlendirmeleriyle ortaya çıkacaktır.

Petek; Atilla İlhan, Aclan Sayılğan ve bir başka arkadaşlarının TKP'ye yaklaşmaya çalışan üç genç olduklarını ifade eder. İlhan partiyle olan mesafesini hep koruyacak daha sonra bir dönem Esat Adil'in Türkiye Sosyalist Partisi'ne üye olacaktır. Buna karşılık Aclan Sayılğan alabildiğine Stalinist bir çizgide yer

¹⁰⁵⁶ A.g.e; sf 110

¹⁰⁵⁷ Ünsal, Artun; UMUTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2002; sf 47

almaktadır¹⁰⁵⁸. 1950 sonrası TKP tevkifatından tutuklanan Sayılğan, Petek'e göre sorgulama sürecinde “ajanlaştırılmıştır”¹⁰⁵⁹. Sayılğan'ın benimsediği yeni misyon ne olursa olsun, solla bütün ilişkilerini kestiği bundan sonra kaleme aldığı yazılarda kolaylıkla anlaşılabilir. Ne var ki çoğu kaynak kişiler dahil sol aydınların paylaştığı, Sayılğan'ın sonraki dönemde yazdığı her şeyin kendisine devlet tarafından kaleme aldırıldığı iddiası fazla şabloncu bir yorum gibi gözükmemektedir. En azından burada alıntılatacağımız tütün işçileri ile ilgili değerlendirmelerinin, kendisine empoze edilen görüşlerden ziyade sol içerisinde yer almanın getirdiği zorunlu otosansür kalktıktan sonra dile gelen gerçek görüşlerin olması hiç de akla aykırı gelmemektedir.

Sayılğan'ın görüşlerinin bir kısmı gerçekten de resmi emniyet belgelerini ve dönemin siyasal manipülasyonlarını yansıtır. Örneğin “*Kalabalık komünist grupları 26 tütün işçisi olarak dikkat çeker. Bu 26 kişi ekserisi birbirleri ile akraba olan muhtelif tarihlerde Yunanistan ve Bulgaristan'dan göç etmiş kişilerdir. Kalifiye işçi olmadıklarından, tütün ameleliğinden başka davulculuk, zurnacılık, ayakkabı boyacılığı da yaparlar. Karıları, kızkardeşleri, Maçka, Gülhane parklarından el falına bakarlar.*”¹⁰⁶⁰ ifadeleri ezbere hazırlanmış resmi raporların dilini çağrıştırmaktadır. Zira tütün işçilerinin pek çok farklı meslek yaptıkları doğru olsa da, eşlerinin falcılık yapmaları söz konusu değildir. Falcılık daha ziyade geleneksel mesleklerini, soy-klan-kabile ilişkilerini sürdüren gruplar tarafından yapılan yardımcı geçim yolları arasında bulunmaktadır. Anlaşılan o ki Sayılğan burada “*Tütün işçileri Çingenedir, Çingeneler fal bakar, Tütün işçileri de fal bakar*” mantığıyla üretilmiş bir resmi raporun dilinden konuşmaktadır. Yine aynı yerde kullandığı “*6-7 Eylül olaylarında yağmacılık bunlarla başlamıştır*”¹⁰⁶¹ ifadesi de DP iktidarının, 6-7 Eylül olaylarını komünistlere yıkma çabasıyla bağlantılı olan bir manipülasyondan ibarettir. Bu manipülasyon kapsamında 6-7 Eylül olayları ile ilgili olarak aralarında Aziz Nesin'in de bulunduğu çok sayıda sol aydın göz altına alınmıştır. Yine çok

¹⁰⁵⁸ Güzel, M. Şehmus; FAHRİ PETEK: BİR HAYAT ÜÇ CAN; Sarı Defter; 2009; sf 127

¹⁰⁵⁹ A.g.e; sf 130

¹⁰⁶⁰ Sayılğan, Aclan; KOMUNA; Sıralar Matbaası; 1969; sf 21

¹⁰⁶¹ A.g.e; sf 21

sayıda eski tütün işçisi de bu tutuklamalara dahil edilmiştir¹⁰⁶². Öte yandan 27 Mayıs sonrası Yassıada yargılamalarında 6-7 Eylül'den Menderes hükümeti sorumlu tutulacak, Menderes ve arkadaşları olayları kışkırtmakla suçlanacaklardır.

Sayılgan “1951-1952 Komünist Partisi kadrosunda özbeöz Türk olan herhangi bir kalifiye işçiye” rastlamadığını anlatır. Ona göre “35-40 yıllık Türkiye Komünist Partisi'nin bu başarısızlığına sebep Türk işçisinin sağduyu ve sağlam karakteridir”. Zira “Türk işçisi milliyetçidir ve dinine bağlıdır”¹⁰⁶³. “Gizli komünist partisinin” “işçi arkadaşlarımız” dediği “çingeneler grubu” ise, “ne muhteva ne de adet olarak üzerinde durulmaya değmeyecek” “malzemelerdir”. “Okuması yazması olmayan bu insanlar her toplumda satın alınmaya müsait kişilerdir”. Moskova'ya yaranmak isteyen parti aydınları Sayılgan'a göre “kimine 'Ortaköy' semtinin ihtilalden sonra komser muavinliğini, kimine 'İstanbul İtfaiye Teşkalatı' şefliğini vaat ederek” tütün işçilerini kandırmakta, “aktif parti kadrosunu bunlarla kabartmaktadır”¹⁰⁶⁴. Tütün işçilerinin siyasal düşüncelerinin “samimiyetsizliği” ile ilgili bu değerlendirmelerinde Sayılgan yalnız değildir. Nitekim yine parti ile yollarını ayırdığı için otosansürün zincirlerinden kurtulan Alper, onlardan bahseden partili Muzaffer Hoca'nın “Biraz kaypaktırlar.” dediğini aktarmaktadır¹⁰⁶⁵. Bu noktada gelebilecek Tütün işçilerinin cezaevindeki dayanıklılığına ilişkin karşı tezleri ise Sayılgan “Tevkifat onlar için bir kurtuluştur ve hayatları boyunca görmeyecekleri bir itibarı kendilerine sağlar.” diyerek yanıtlar. Zira Sayılgan'a göre “Bu zavallılar çoğunlukla mesleksiz ve işsizdirler. Hayat yükü bellerini bükmektedir. Hapishaneye girince bu yükten kurtulurlar. Karıları çocukları fabrikadan aldıkları gündeliklerle geçinirken, bunlar da cezaevinde (komuna) sayesinde ekmek elden su gölden yaşarlar. Zaten bu kimseler tembeldirler. Hapishaneden iyi yer nerede bulacaklar? İtibarları da yerindedir, çünkü siyasi mahkûm, tutuklu muamelesi görürler.”¹⁰⁶⁶.

Sayılgan bu yarı propangadatif aktarımlarının ardından tütün işçileriyle ilk

¹⁰⁶² Dosdoğru, M. Hulusi; 6/7 EYLÜL OLAYLARI; Bağlam; 1993; sf 36

¹⁰⁶³ Sayılgan, Aclan; a.g.e; 1969; sf 21

¹⁰⁶⁴ A.g.e; sf 25

¹⁰⁶⁵ Alper, Osman Rauf; MÜLTECİ KOMÜNİST; Timaş; 1995; sf 98

¹⁰⁶⁶ Sayılgan, Aclan; KOMUNA; Sıralar Matbaası; 1969; sf 25

karşılaşmalarını anlatmaya başlar ki bu noktadan sonra farklı bir düzleme geçmiş olur. Cezaevine ilk girdiğinde karşısına ilk çıkan “kendilerini dışarıdan tanıdığı eski dostları”dır. Bu arada bazı tanımadığı kişiler “merak, hatta hayretle” yüzüne bakmaktadırlar. İşte bu kişileri “Esmem tenli, kavruk ve hapishanede dahi fakirlikleri üzerinden akan, sonradan 'Partinin işçi kadrosu, işçi arkadaşlar' diye andığı muhacirlerin gözlerindeki, hayvansı sevinçli, cemiyetten, ırkından, cehaletinden intikam alırcasına sırttan bakışlarını görünce birden irkildim.” ifadeleriyle tarif eder. Sayılğan'ın buradaki ifadeleri takdire şayan derecede samimidir. Aynı samimiyetle devam eder:

“Hayatımın hiçbir döneminde insanları sınıflarına, mevki ve şöhretlerine göre değerlendirmemiştım. Benim için bir tek yaratık vardı, o da İNSAN'dı. Kralından çöpçüsüne kadar hepimiz Allah'ın kuluyduk. Fakat ne yalan söyleyeyim hayatta hiçbir şey olamayacak Komünist Partili muhacirleri görünce dehşete kapıldım. Bunlar mıydı partinin ihtilalci kadrosu. Bunlar ne bilirlerdi dünyanın ve Türkiye'nin gerçeklerini? İşçi davasının en ufak meselelerinden haberi olamazdı bu insanların. Çünkü evvela işçi değillerdi, bilgisizlerdi, meslekleri yoktu ve Türk toplumunun şu veya bu meselesini teşkil etmiyorlardı. Bunlar her toplumda var olan şekilsiz insanlardı. Bunlara lumpen işçi dahi denemezdi. O vahşi sevinçle gözleri parlayarak -Geçmiş olsun arkadaş, hoş geldin diyorlar, yatak dengimi valizimi elimden alıyorlardı. Bu insanları küçümseliyordum. Yalnız bir vakitler dahil olduğum komünist partisini lanetliyordum. Bu seviyede insanlar hangi partinin militant'ı olurlarsa olsunlar o partiyi küçümser ve lanetlerdim. Bunlar köle de değillerdi. Mısır ehramları bunların sırtında ebedileşmemiştı. Örfleri, adetleri, gelenekleri olmayan; nerede sabah orada akşam yaşayan hatta göçebe geleneğinden dahi yoksun kişilerdi. Zamanla hepsine acıdım. İçlerinde sevdiğim de oldu. Ama kendileriyle aynı parti kadrosunda olduğun için utanç duydum. İçlerinde bir tek kalifiye Türk işçisi görseydim, içimde belki bugün karşısında olduğun Türkiye Komünist Partisi'ne karşı bir saygım olurdu. Bugün bir ihanet teşebbüsü olmaktan öteye gidemeyen Türk Komünist Partisi'ne Türk işçisinin niçin itibar etmediklerini

*daha iyi anlıyor ve Türk işçilerini tebci ediyor. Onları saygıyla anıyorum*¹⁰⁶⁷.”.

Sayılğan başka hiçbir yoruma yer bırakmayan bu sözleriyle, Roman tütün işçileri karşısında hissettiği, aslında yüzlerce, binlerce yıllık bir algının kalıplaşmış ön yargılarını yansıtmaktadır. Muhatap olduğu kitle “Türk” değildir, “bizden” değildir, “onların yoksulluklarının bizimle” hiçbir alakası olamaz. “Bizim” meselemiz değildir. Nitekim Sayılğan *“İşçi Kadrosu'nun herşeyden intikam alan sevinçli bakışlarından rahatsız olmuştum. Beni tiyatrocı olduğum için merihten gelmiş bir insan gibi seyrediyorlardı. Kendi davalarının adamıydım onlarca. Değil halbuki. Hayatımda hiçbir zaman şekilsiz, geleneksiz, örf ve adetsizlerin davasını benimsememiştim*¹⁰⁶⁸.” sözleriyle “ajanlaştırılmış” olsa da olmasa da bilinçaltından fıskıran kadim ve ananevi ön yargıların; geç-peripatetik grupların Çingene algısının klasik unsurlarından en uzaklaşmış kesimini dahi “yabancı” hale getirdiğini tartışmasız bir biçimde ortaya koyar.

Sayılğan'ın kulağa son derece rahatsız edici gelen sözlerini değerlendirirken, onun bu tutumunu “dönekliği” ve “ajanlaştırılmış” olması ile açıklamak fazla kolaycı bir yaklaşım olacaktır. Zira Sayılğan'ın Roman tütün işçileri ile ilgili yaptığı kurgu boşlukta durmamakta, Çingenelik algısına yüklenen kadim ön yargıların üzerinden yükselmektedir. Sol aydınların bir çırpıda bu ön yargılardan sıyrılmaları mümkün olmadığı gibi henüz etnik kimliklerin kamusal temsilinin gerçekleşmediği bu dönemde kimi kişiliklerin sosyalist düşüncelerle Çingenelik algısına dönük ön yargıları birlikte taşımaları akla aykırı değildir. Nitekim Mihri Belli de ideal proleter şablonuna uymayan tütün işçilerinin kimi sol aydınlar için bir rahatsızlık kaynağı olabildiğini açıkça dile getirmektedir¹⁰⁶⁹.

Buraya kadar tütün işçileri ve aydınlar ilişkisi ile ilgili aktarılanlar genellikle gerilimli bir tablo çizse de Roman tütün işçileri ile dönemin sol aydınları arasında hiçbir iletişim olmadığı anlamına gelmez. Aksine bu dönemde tütün işçilerinin en

¹⁰⁶⁷ Sayılğan, Aclan; KOMUNA; Sıralar Matbaası; 1969; sf 33-34

¹⁰⁶⁸ A.g.e; sf 34-35

¹⁰⁶⁹ Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf 24

azından bazıları, aydınların dost meclislerinin bir parçası olabilmışlerdir. Kasımpaşa'da doğup büyüyen ve babası dönemin önemli sol aydınlarından olan bir kaynak kişinin çocukluk anılarının arasında evlerini ziyaret edip, babasıyla memleket meselelerini konuşan tütün işçileri bulunmaktadır¹⁰⁷⁰. Bu ilişkiler belli sınırlar içerisinde kalsa da en azından siyaseten yan yana durmalarının hem dönemin sol aydınları hem Roman tütün işçileri için çok kritik bir deneyim olduğuna en ufak bir şüphe bulunmamaktadır.

Hikmet Kıvılcımlı, Mihri Belli, Nazım Hikmet

Tütün işçileri ile aydınlar arasındaki ilişki açısından Hikmet Kıvılcımlı, Nazım Hikmet ve Mihri Belli'nin ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır. Genç bir Tıbbiye öğrencisi olarak sol harekete katılan Hikmet Kıvılcımlı, Aydınlık grubu saflarında yer alan yönetici sınıflara mensup diğer aydınlardan çok önemli bir farklılığa sahiptir. Türk solunun en önemli teorisyenlerinden olan Kıvılcımlı çocukluğunda hamallık dahil son derece zor işlerde çalışmış olan bir yoksul aile çocuğudur¹⁰⁷¹.

Kıvılcımlı'nın annesi ve teyzesi tütün işçiliği yapmışlardır. Teyzesi her sabah yaşadıkları Sultanahmet'ten Cibali tütün deposuna yayan gitmektedir. Bir dönem ailenin yegâne gelir kaynağı teyzenin maaşı olur¹⁰⁷². Uzun yıllar birlikte yaşadıkları teyzesi Seher Hanım Kundakçı'ya göre Kıvılcımlı ile aynı dünya görüşünü paylaşmakta ve onun mücadelesine destek olmaktadır¹⁰⁷³. Özellikle Kıvılcımlı ekolünden gelen kimi yazarlar onun parti yönetimiyle yaşadığı sorunları sınıfsal köken farklılığına bağlamışlardır. Onlara göre, çoğu “paşa ve bey çocuğu” olan bu insanlar, kendileriyle kıyaslanamayacak kadar alt sınıflardan gelen bir kişinin “teori üretme ve harekete önderlik etme” konumu kazanmasını hazmedememişlerdir¹⁰⁷⁴. Bu

¹⁰⁷⁰ Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

¹⁰⁷¹ Ağcabay, Cenk; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİ VE DR. HİKMET; Sosyal İnsan; 2009; sf 41

¹⁰⁷² Kıvılcımlı, Hikmet; GÜNLÜK ANILAR; Köxüz; İlk Olarak 1978 yılında yol tarafından basılmıştır; sf 285

¹⁰⁷³ Ağcabay, Cenk; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİ VE DR. HİKMET; Sosyal İnsan; 2009; sf 168

¹⁰⁷⁴ A.g.e; sf 87

tespitin doğru yanları olsa da Şefik Hüsnü'nün Kıvılcımlı'yı anlatırken kullandığı şu sözler en azından bir dönem parti içinde kendisine büyük umutlar bağlandığını ortaya koyar: *“Tüm sanıklar içerisinde en güzel konuşan, yiğenimiz Naci'nin okul arkadaşı genç Doktor Hikmet oldu... Dinleyiciler arasında bir çoğu, Doktor Hikmet'in kendi ailesi gibi işçi ailelerini hak etmedikleri bir sefaleti nasıl yaşadıklarını anlatması karşısında gözyaşlarını tutamadı. Bana öyle geliyor ki bu genç adam, Türkiye işçi hareketinin bundan sonraki gelişiminde büyük bir role sahip olacaktır.”*¹⁰⁷⁵.

Hikmet Kıvılcımlı'nın Roman tütün işçileriyle olan ilişkisini değerlendiren bir kaynak kişi, onun bu yakınlığının doktorun “işçiciliği” ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Kaynak kişiye göre Kıvılcımlı etnik meselelerde kördür. Onun için belirleyici olan bu insanların işçi olmasıdır¹⁰⁷⁶. Aynı şekilde 1960'lardan itibaren aktif olarak sol hareketin içinde yer almış bir başka kaynak kişi Kıvılcımlı'nın tütün işçileri ile olan ilişkisinde kültürel faktörlerin belirleyici bir rol oynamadığına işaret eder: *“Tabi Kıvılcımlı Çingene kesiminden gelmiş, bilmem şu bu, din, ırk, renk gibi şeylere bakmaz. Komünistler sınıfsal olarak bakarlar”*¹⁰⁷⁷.

Kıvılcımlı'nın Roman tütün işçileri ile yakın ilişkileri ona bu çevrede belli bir saygınlık kazandırmıştır. Tütün işçisi Abbas, Hikmet Kıvılcımlı'nın tütün işçilerinin gözünde sahip olduğu yeri son derece güçlü bir biçimde ifade eder: *“Bir nice arkadaşım oldu, onları biricik biricik şimdi anmak isterim, böylece bir minnet görevi yapmak isterim, ama çocuklar be, analar, genç kızlar, Dr Hikmet bir başkadır, gönül kibir yok, görerseniz sınıfsız insan canlısı. A be biz ondan öğrendik ne öğrenmişsek, zalim bir hükümetin karşısına çıkmak kolay mıymış. Bizi şahinler gibi cesur, işçi sınıfı için cesur yapan odur. ... Gönül ister ki hep ondan sözedeyim ama görüyorsunuz be halimi, hele biraz canım gelsin, bu yurtık ciğerlerle konuşmak zor, hem de çok zor.”*¹⁰⁷⁸.

¹⁰⁷⁵ A.g.e; sf 69

¹⁰⁷⁶ Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

¹⁰⁷⁷ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

¹⁰⁷⁸ Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; 1989; sf 56

Roman tütün işçileri ile Hikmet Kıvılcımlı'nın ilişkisi sadece, Kıvılcımlı hareketlere Roman tütün işçilerinin katılımı üzerinden değerlendirilemez. Önceki bölümlerde Vatan Partisi girişimi dahil olmak üzere Kıvılcımlı'nı başını çektiği hareketlere Roman tütün işçileri tarafından şu veya bu düzeylerde katılım gösterildiği ifade edilmiştir. Buna karşılık farklı yapıların yakınında veya içerisinde yer alan tütün işçileri için de her zaman Kıvılcımlı saygın bir figürdür. Sol aydınlar arasında sıklıkla görmezden gelinen, kendi deyimiyle “susuş kumkumasına” getirilen Kıvılcımlı; Roman tütün işçileri arasında tam tersi bir ağırlığa sahiptir.

Tütün işçileri ile ilişkileri ayrı bir başlık altında ele alınması gereken bir diğer aydın ise Nazım Hikmet'tir. Uzun yıllar boyunca şairlik yeteneğiyle Türkiye'nin solla ilişkilendirilmiş kuşaklarının eğilimlerini etkileyen Nazım Hikmet'in Roman tütün işçileri üzerinde de gözle görülür bir etkisi bulunmaktadır. Şairin tütün işçilerine yazdığı ünlü “İşçi Kızı” şiiri Roman tütün işçileri arasında büyük bir popülerlik kazanmıştır. İşçi kadınlar arasında örgütlenme çalışması yürüten tütün işçisi Özçelik bu şiirin çok etkili olduğunun altını çizer: “O zamanlar tütün işçileri için ağabeyimden öğrendiğim Büyük Usta Nazım Hikmet'in şiirini onlara şarkı olarak söylüyordum. Bu şarkının kadınlar arasında yaptığımız işlerde çok büyük yararları oldu. Toparlayıcı bir kuvveti vardı:

*Her akşam yorgun işten dönerken
Görüldüm onu yolumda ben
Düşürmüştü gönlüme bir sızı
O üzüm gözlü işçi kızı
Ellerinde işten kalmış iz var
Tütün işlemiş o parmaklar
Allaksız yanaklarıyla ağzı
İzmir narı gibi kırmızı
O da amele ben de amele
Bir sınıfın evladınız biz
Gaye uğruna verdik el ele*

*Kızıl bir ufka gitmekteyiz*¹⁰⁷⁹”

1928 yılında Nazım Hikmet'in TKP merkez komitesi tarafından partiden çıkarılması şairin siyasal yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır¹⁰⁸⁰. Korcan'ın ifadesine göre hem TKP Nazım'a hem de Nazım TKP'ye tepkilidir¹⁰⁸¹. Buna karşılık devlet güçleri her iki grubu da tehlikeli görmektedir¹⁰⁸². TKP merkez komitesi tarafından “işbirlikçi ve ajanları” içeren bir kara liste yayımlanır. Nazım'ın adı bu listeye birlikte yayınlanan “partiden atılanlar listesinde” yer almaktadır. Dönemin TKP yayın organlarında kara listenin işlevi yoruma gerek bırakmayacak bir biçimde son derece net olarak açıklanmaktadır: *“Yoldaşlar! Kara listede yazılı olanlar kimlerdir? Amele sınıfı ve fırkamız içerisinde polise ve hükümete yardım etmiş, etmekte olanlar! Yani polise ihbaratta bulunan, polise düşünce inkılapçı yoldaşlarımızı ele veren ve ispiyon edenler, hainler provakatörler. Bunları isimleri ve kabil olduğu kadar şekli şemaları ile size bildiriyoruz. Bu işte size düşen vazife nedir? Anlatalım: Bu namussuzları herkes bilmelidir. Bu, suretle bir daha içimize ve içinize girmesinler. Bu hainleri rezil etmek lazım... Bu suretle, başkalarına ders ve ibret olsun. Bunun için, onların isimlerini yalnız kendiniz öğrenmekle kalmayın, diğer bütün arkadaşlarınıza da söyleyin. Sonra, onlarla merhabayı kesin, imkân düştükçe yüzlerine tükürün, kahvede ve işbaşında namussuzluklarını yüzlerine vurun ve hatta tenhada sıkıştırdıkça pataklayın bile*¹⁰⁸³”. Kara listede partili aydınların yanı sıra çok sayıda tütün işçisi de bulunmaktadır¹⁰⁸⁴. Bu kişilerin hangi gerekçelerle listeye alındığı, devlet kurumlarıyla organik ilişkilerinin olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Her halükarda TKP aralarında Nazım Hikmet'in de yer aldığı pek çok ismi artık partiye dönük bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Öyle ki Nazım Hikmet'in tutuklanmasını Şefik Hüsnü polisin işçileri kandırmak için uyguladığı bir operasyon olarak değerlendirecektir¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁷⁹ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 12-13

¹⁰⁸⁰ Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; İstanbul; sf 10

¹⁰⁸¹ A.g.e; sf 12

¹⁰⁸² A.g.e; sf 12

¹⁰⁸³ TKP Merkez Komitesi; Kara Liste; Kızıl İstanbul; 15 Mayıs 1935; TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR-II (1925-1936); Tuncay, Mete; BDS Yayınları; sf 366

¹⁰⁸⁴ A.g.e; sf 366

¹⁰⁸⁵ Coşkun, Atilla; NAZIM'IN DAVALARI; Cem Yayınevi; 1989; sf 87

Nazım Hikmet'in hali hazırda TKP'ye dönük eleştirileri bulunmaktadır. Nesimi'ye göre Nazım Şefik Hüsni ekibini tembellikle suçlar¹⁰⁸⁶. Kendi etki alanında bulunan partililer ve çeşitli sol aydınlarla birlikte bir muhalefet grubu oluşturur. 3. Enternasyonel'e başvurarak Türkiye temsilciliğinin kendilerine verilmesini ister. Ne var ki bu talepleri kabul görmeyecektir¹⁰⁸⁷. Nazım muhalefetinin resmi toplantısı Pendik yakınlarında bir yerde yapılmış ve toplantıya Hamdi Şamilof, karısı Emine, Seyfettin Osman, Deli Mehmet, Şaban ağa oğlu Fuat, Şoför Süreyya ve Zeki Baştımar gibi isimler katılmıştır. Baştımar daha sonra Komintern'in Şefik Hüsni liderliğinde TKP'den yana tavır alması üzerine muhalefet hareketinden uzaklaşacaktır¹⁰⁸⁸. TKP'nin Nazım'ın çalışmalarını daha önce partiden ayrılan Kadrocularla benzeri bir çizgide ele aldığı anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmeleri büsbütün haksız sayılmaz. Nitekim Nazım yayıncılık faaliyetleriyle ilgili bir meselenin halli için Şevket Süreyya aracılığı ile dönemin iç işleri bakanı Şükrü Kaya ile bir toplantı yapar. Nesimi'ye göre bu toplantıda Şükrü Kaya Türkiye'nin Fevzi Çakmak liderliğinde faşizme kaydığını söyler. Kendisinin devrilmesi halinde faşizm gelecektir. Nazım'dan komünizm propagandasını bırakmasını ve faşizme karşı mücadelesinde kendisine destek olmasını ister¹⁰⁸⁹. Ayrıca TKP'ye yönelik kimi eleştiriler getirir. Nazım parti ile ilişkisinin olmadığını ifade ederek bu eleştirileri savuşturur¹⁰⁹⁰. Korcan'a göre Şükrü Kaya'nın bu yaklaşımı bir devlet stratejisinin ifadesidir. Nazım'ı ezmek yerine onu Kadro ekibinin bir parçası haline getirmeye çalışmaktadırlar¹⁰⁹¹. Diğer taraftan Nazım Muhalefeti'nin içinde yer alan Nail Çakırhan Nazım Hikmet'in Kadro hareketine dönük olarak oldukça sert ideolojik eleştiriler yaptığını ifade etmektedir: "O vakitlerde Kadro diye bir dergi çıkarıyor Şevket Süreyya'lar. Nazım 'Bu sizin yaptığınız Mussolini'nin yaptığı korporatizmdir. Yani sulu gözükten faşizmdir' dedi. Şevket Süreyya'nın yüzü kıpkırmızı oldu. Böyle

¹⁰⁸⁶ Nesimi, Abidin; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİNDE ANILAR VE DEĞERLENDİRMELER; Promote; 1979; sf 136

¹⁰⁸⁷ A.g.e; sf 136

¹⁰⁸⁸ Tuncay, Mete; TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR-II (1925-1936); BDS Yayınları; sf 76

¹⁰⁸⁹ Nesimi, Abidin; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİNDE ANILAR VE DEĞERLENDİRMELER; Promote; 1979; sf 142

¹⁰⁹⁰ Korcan, Kerim; HARBİYE KAZANI; E Yayınları; İstanbul; sf 121

¹⁰⁹¹ A.g.e; sf 139

bir münakaşa geçti. Ben de bu tartışmaları dinliyordum¹⁰⁹²”.

Coşkun'a göre Nazım'ın muhalefet grubu işçilerle temas kurmaya işçi yoğunluğunun bulunduğu yerlerde örgütlenmeye gayret göstermektedir¹⁰⁹³. Nazım Hikmet'in etrafında gelişen muhalefet grubunun işçilerle ilişkisinin ne derece organik bir çalışmanın sonucu olduğu tartışmalı bir meseledir. Korcan partiden atılanların Kasımpaşa'da bir toplantı düzenlendiğini ve Nazım Hikmet'in resmini duvara astıklarını anlatmaktadır. Buna karşılık Nazım kendisinin bu şekilde ön plana çıkartılmasına karşı çıkar ve toplantıyı düzenleyenlere partiye dönmenin yollarını araştırmalarını söyler¹⁰⁹⁴. Nesimi Nazım'ın muhalefet hareketine esas olarak aydınların destek olduğunu ifade etmektedir. Şefik Hüsnü'nün TKP'sinde ise “Bulgaristan ve Yunanistan muhacirleri” toplanmıştır¹⁰⁹⁵. Nail Çakırhan ise Beykoz'daki işçi yerleşiminde Nazım'ın grubuna iki hücresi olduğunu ifade eder:

“Beykoz'da çayırda, sağ tarafta jandarma karakolu vardır, onun yanından bir yol hafif yukarı çıkar etrafında incir ağaçları. Oradan aşağı doğru inerken akaryakıt, benzin, gazyağı deposu vardı. Onun yakınında da çalışan işçilerin barakaları bulunuyordu. İşte burada iki tane hücre varmış, Tufan beni buraya götürdü. Onlarla beni tanıştırdı¹⁰⁹⁶”.

Nazım Muhalefeti'nin işçi örgütlenmelerinin etkinliği tartışmalı olsa da Nazım Hikmet'in şairliğinin etkisiyle inşa ettiği saygınlığın Roman bütün işçileri arasında varlığını uzun yıllar boyunca koruduğuna hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Doğrudan doğruya Nazım Hikmet'in kendi insiyatifiyle olup olmadığı belirsiz olsa da kimi işçi grupları kendilerini onun etki alanında tanımlamaktadırlar. Bunların arasında TKP tarafından işbirlikçilik ve ajanlıkla suçlanarak kara listeye alınanlar da vardır. Öte yandan bu düzeyde bir tarafgirlik içerisine girmeyen kimi bütün işçileri de Nazım'la parti arasındaki ayrılığı anlamakta zorluk çekmektedirler: *“İşte bak biz*

¹⁰⁹²Çakırhan, Nail; ANILAR; Sarı Defter; 2008; sf 36

¹⁰⁹³Coşkun, Atilla; NAZIM'IN DAVALARI; Cem Yayınevi; 1989; sf 88

¹⁰⁹⁴Korcan, Kerim; a.g.e; sf 34

¹⁰⁹⁵Nesimi, Abidin; TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NDE ANILAR VE DEĞERLENDİRMELER; Promote; 1979; sf 137

¹⁰⁹⁶Çakırhan, Nail; a.g.e; 37

şaşıyoruz. Gerçi Nazım muhalefetini biliyoruz. Ama Boz da bizim sevgilimiz, Nazım da sevgilimiz. Nazım'ı nasıl ayırırsın? Biz böyle bakıyoruz o zamanlar. Boz niye böyle söylüyor bize. Belki Nazım'ı sevmiyor¹⁰⁹⁷”. Daha önce de vurgulandığı gibi Tütün işçisi Erdinç partinin üst kademesindeki aydınlar arasındaki bu tarz ayrımların kendileri için anlam ifade etmediğini, bunlara rağmen çalışmalarını sürdürdüklerini vurgular¹⁰⁹⁸. Yine 1940'larda tutuklanan tütün işçisi Zehra Kosova'nın kızı Gülten'i 13 gün boyunca Nazım Hikmet'in ablasının evinde bırakması, Nazım Hikmet'le tütün işçileri çevresi arasındaki ilişkilerin en azından insani düzeyde korunduğunu ortaya koyar¹⁰⁹⁹. Bununla birlikte Roman tütün işçileri çevresi parti içinde yaşanan bölünmeden habersiz olmadıkları gibi cezaevi arkadaşlığı yaptıkları kimi sol aydınlar bu konuları onlardan öğrenmektedirler:

“Ben Türkiye’de bir Komünist Partisi var, ben de onun üyesiyim zannediyordum. Bunun gerçeğini içeride tütüncülerden öğrendim. Asıl parti Komünist’te bağlıydı ve tütüncüler onun üyesiydi. Ben ise partiye muhalefet eden partinin üyesiydim. Nazım’ın esas partiye muhalefet ettiği için ihraç edildiğini, Muhalefet’in Merkez Komitesi’ni oluşturduğunu öğrendim. Ben Nazım bana bir şey anlatmadığı için ona kıızıyordum¹¹⁰⁰”.

Nazım Hikmet şiirinde partili işçi kimliğiyle Roman tütün işçilerini saygın bir çerçeve içerisinde sunar. “Memleketimden İnsan Manzaraları”nda yer alan tütün işçisi Melahat karakteri politikleşmiş tütün işçilerinin tipik bir temsilcisi olarak tarif edilir¹¹⁰¹. Melahat cezaevi şartlarına dayanıklı, güçlü (erkeksi) bir kadındır:

“Mahkûm Süleyman Çıktı Koridora

Mahkûm Melahat'la beraber

Esmerdi Melahat

Boynu uzundu

¹⁰⁹⁷ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS; Yar Yayınları; 2004; sf 88

¹⁰⁹⁸ A.g.e; sf 90

¹⁰⁹⁹ Günçikan, Berat; DEVLETİN ŞİDDET TARİHİ; Agora Kitaplığı; 2010

¹¹⁰⁰ Çakırhan, Nail; ANILAR; Sarı Defter; 2008; sf 49

¹¹⁰¹ Hikmet, Nazım; MEMLEKETİMDEN İNSAN MANZARALARI; Adam Yayınları; 1995; sf 69

*Ve bir kuş boynu gibi nazlıydı
Dudakları kırmızı ve boyasız
Fakat ayakları çok büyüktü
Ve elleri erkek ellerine benziyordu¹¹⁰²,*

Kendisi gibi tütün işçisi olan Melahat'ın kocası bir başka cezaevindedir. Üç yaşına yeni basan çocuğunu annesine bırakmıştır¹¹⁰³. Cezaevinin zor şartları karşısında sukunetini koruyan Melahat Nazım Hikmet'in eserinde ağırlıklı bir yer teşkil etmese de olumlu tipler arasında yer almaktadır. Buna karşılık bu etnik özelliği belirsiz tütün işçisi tiplerinin karşısında, Çingenelere dönük yaygın ön yargıları yeniden üreten ve yer yer ırkçı tonlar taşıyan temalara da Nazım Hikmet metinlerinde rastlanılabilmektedir.

Şairin “Karıma Mektup” şiirindeki dizeleri bu açıdan son derece önemlidir :
“Fakat emin ol ki sevgilim; zavallı bir çingenenin kıllı, siyah bir örümceğe benzeyen eli geçirecekse eğer ipi boğazıma, mavi gözlerimde korkuyu görmek için boşuna bakacaklar Nazıma!”¹¹⁰⁴. Nazım Hikmet burada sadece “Cellat Çingene” imgesini yeniden üretmekle kalmamaktadır. Daha da önemlisi; “kıllı siyah bir örümceğe” benzetilen eli ile Çingenenin “zavallığını”, Nazım'ın “mavi gözleri”nin şahitlik ettiği şövalye ruhunun karşısına koyarak açıktan açığa ırkçı bir söylemi ve ruh halini dile getirmektedir. Şüphesiz ki bu ruh hali Nazım'a özgü değildir ve döneminde çok yaygın olan bu yaklaşıma sahip olduğu için “insan” Nazım Hikmet yargılanamaz. Buna karşılık uzun yıllar cezaevlerinde Roman tütün işçileri ile birlikte yatmış ve enternasyonalizmin temel ilkelerinden olduğu bir düşünce sistemini benimsemiş olan “komünist” Nazım Hikmet'in bu ifadeleri kullanıyor oluşu açık bir tutarsızlıktır. Bu tutarsızlığa rağmen, onlarca yıl boyunca Roman tütün işçilerinin şaire olan hayranlıklarını hemen hiç tartışma konusu yapmadan muhafaza etmiş olmaları ise trajik bir durum olarak ele alınmalıdır.

¹¹⁰² A.g.e; sf 69

¹¹⁰³ A.g.e; sf 99

¹¹⁰⁴ <http://siir.sitesi.web.tr/nazim-hikmet/karima-mektup.html>; Link 24/12/2013 tarihinde alınmıştır.

Roman tütün işçileri ile istisnai ilişkileri olan bir başka sol aydın ise Mihri Belli'dir. Bu ilişkide özellikle TKP tutuklamaları sonrası yaşanan cezaevi döneminin son derece belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Belli'ye göre tutuklamalar sonrası cezaevinde iki grup oluşmuştur. Belli'nin başını çektiği grupta aydınların yanı sıra işçiler de yer almaktadır. 50 kişilik koğuştaki komün kurulması, zengin de fakirin de aynı yemeği yemesi bu noktada önemli rol oynamaktadır¹¹⁰⁵. Cezaevinde parti içinde yaşanan bölünme tütün işçilerine yansımıştır. Tütün işçisi Erdinç bu süreci şu sözlerle anlatır: *“Arkadaşlarımız, işçiler, talebeler, münevverler diye üç gruba bölünmüş, bunların bir kısmı Şefik Hüsnü'yü, bir kısmı Zeki Baştımar'ı, bir kısmı Mihri Belli'yi tutuyordu*¹¹⁰⁶”. Mihri Belli özellikle çok cesur ve hareketli oluşuyla dikkat çekmektedir¹¹⁰⁷. Tütün işçileriyle iyi ilişkiler kurması, cezaevinde kurulan komünü korumadaki ısrarı onu tütün işçilerinin önemli bir bölümü için lider konumuna getirecek ve bu durum 1960 sonrasında da büyük ölçüde devam edecektir. Öte yandan Belli sosyalist aydınların içerisinde kimilerinin tütün işçilerine ısınmadıklarını anlatır. Bunlar kitaplarda okudukları proleter tipi yerine Roman tütün işçileri ile karşılaşınca hayal kırıklığına uğramışlardır. Oysa Belli'ye göre aslolan *“emekçiyi olduğu gibi anlamaktır. Ayağı yerden kesik her türlü romantik hayallerden uzak, onu bütün eksiklikleriyle bağrına basabilmektedir*¹¹⁰⁸”. 1950'lerden önce genç bir komünist olarak Roman tütün işçileri ile iyi ilişkiler kuran Mihri Belli, Türkiye solunun önde gelen önderlerinden birisi haline geldiği 1950 sonrasında da bu ilişkilerini sürdürülecektir. Roman tütün işçileri ve onların ortamında politikleşen çok sayıda birey özellikle 1960 sonrasında Mihri Belli'nin öncülüğünü yaptığı çok sayıda oluşumu şu veya bu ölçüde katkı sunacaklardır. Daha önce de vurgulandığı gibi MDD ekseninde politika yapan ve Mihri Belli'nin başını çektiği DDD, DİB ve 1970 sonrası TEP gibi çok sayıda siyasal oluşumda Roman tütün işçileri ve onların ortamında politikleşen bireyler aktif bir biçimde yer alacak; Mihri Belli ile olan bağlarını uzun yıllar muhafaza edeceklerdir.

¹¹⁰⁵ Belli, Mihri; MİHRİ BELLİ'NİN ANILARI: İNSANLAR TANIDIM 2; Doğan Kitap; sf 11

¹¹⁰⁶ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 155

¹¹⁰⁷ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 146

¹¹⁰⁸ Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf 24

Tütün işçileri Türkiye solunun önemli bir dönemine tanıklık etmişlerdir. Kıyıcı tütün işçilerinin önde gelen temsilcilerinden Kosova'yı “*Kendisi 1930'lardan itibaren TKP'nin içinde ve yönetiminde yer aldığından herkesi tanıyıp, kimin direnip kimin direnmediğini çok iyi bilen bir kişiydi*¹¹⁰⁹.” sözleriyle hareketin tarihinin önemli bir tanığı konumuna yerleştirir. Kosova parti içindeki tartışmalarla ilgili bazı değerlendirmelerini başlangıçta anılarına eklememiş, buna karşılık Doğu Bloku'nda yaşayan bazı TKP'lilerin dönüş kararı aldıklarını, Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat için söylenen iade-i itibar sözlerini duyunca fikir değiştirmiştir. Bu kararını şöyle açıklar: “*Ben partim zarar görür diye, üst düzeyde bazı konuları anılarıma dâhil etmedim ama leipzig'dekiler geri dönüyormuş, onlara da bazı gerçekleri anlatmakta fayda var sanırım. Biz size ne anlattık ise, onlara da bu tarihi anlatanlar var. Bazı konular aydınlığa çıkmalı. Kim kime iade-i itibarını geri verecek, görelim bakalım.*”¹¹¹⁰. Kosova'nın Türkiye sol hareketinin tarihi için sahip olduğu bu tanıklık durumu büyük ölçüde diğer politikleşmiş tütün işçileri için de geçerlidir.

Bu tanıklıklarında tütün işçileri, aydınlar kendilerine karşı ne kadar nesnel davranmışlarsa o kadar nesnel davranmışlardır. Öte yandan sahip oldukları dünya görüşünü oldukça temelli bir biçimde kavramış olmalarıyla paralel olarak, politikleşmiş tütün işçileri için kendileriyle aynı sosyal konumdaki pek çok bireyde bulunan aydın hayranlığı söz konusu değildir. Aksine kendi konumlarını bilir, kendilerini aydınlardan ayırt eder, aydınların zaaflarını belirgin bir şekilde eleştiri konusu yaparlar. Nitekim Erdinç, birlikte çalıştığı arkadaşlarını değerlendirirken “*Deryayız. Pratikten geliyoruz. Talebe, şu, bu yok içimizde. İş taşıya çarpacak insan yok. Entellektüel bir gücümüz de var. İşçi de var. Ama işçiye fazla açılmıyoruz. Neşriyatı da yaymıyoruz amele*”¹¹¹¹. Öte yandan Pirhasanla ilgili “*Zaten içerde Mihri bu Abdülkadir'e (Vedat Türkali) katiyen yüz vermedi. O, Doktor ile Reşat'ın koluna girer, edebi birşeyler konuşurdu.*”¹¹¹² ifadelerinde “*edebi bir şeyler*” konuşmak ve “*Mihri yüz vermedi*” vurgularını aynı cümle içerisinde

¹¹⁰⁹ Kıyıcı, Hale Özgür; Zehra Kosova; YENİ HARMAN

¹¹¹⁰ Kıyıcı, Hale Özgür; Zehra Kosova; YENİ HARMAN

¹¹¹¹ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 133

¹¹¹² A.g.e; sf 146

kullanması hem tütün işçilerinin bu yönüyle saygısını kazanan Mihri Belli'nin aksiyonerliğine hem de aydınlara dönük “edebiyat parçalama” yakınmasına bir göndermedir. Buna karşılık Erdinç yiğidi öldürüp hakkını da verir “*Abdülkadir komünada oldu, işçi arkadaşlarla da yarenlikler kurdu. Benimle yarenliği olmadı pek*¹¹¹³.”. Cezaevi koşullarında tütün işçileri kimi aydınların tavırları nedeniyle hayal kırıklığına uğrarlar. Tütün işçisi Özçelik gördükleri karşısında hissettiği şaşkınlığı hala üzerinden atamamıştır:

*“İktisadi durumları iyi olan arkadaşlar pek sıkıntı çekmediler. Fakat tütün işçileri, ben de dahil olmak üzere aç kaldık. Gelen karavana yemeklerine biraz yağ koyarak yiyorduk. Çok acıdır ki bizim sıkıntı çekmemizi cezaevi yöneticileri istiyorlardı. Fakat bizim partili arkadaşlarımız da kendinde olan yiyecekleri küflendiriyor, yiyeceği olmayan kimselere vermiyorlardı. Bugüne kadar aklımın almadığıydı bu. Bir devrimci, diğer devrimci arkadaşların aç kalmasına nasıl göz yumar? Esef edilecek bir durum. Bu harekete parti terbiyesinin eksikliği diyebiliriz. Tütün işçileri kendi aralarında gruplar halinde ellerindeki imkânlarla birbirlerini desteklediler, birliklerini bozmadılar.”*¹¹¹⁴.

Özçelik'in değerlendirmelerinde özellikle altı çizilmesi gereken nokta partinin aydın kadrolarını eleştirme noktasında sahip oldukları özgüvendir. Yani Sayılğan'ın hayal ettiğinin aksine karşımızda partili aydınları ideolojik gerekçelerle sorgulayıp onların bağılıklarını tartışabilecek organik politikacılar, organik aydınlar vardır. Aynı yaklaşım biçimini Kosova, Kıvılcımlı'nın arkadaşı Fatma Yalçı için de gösterir. Yalçı aynı koşuğa kaldıkları sırada aralarına hep bir mesafe koymakta, kendisinin sahip olduğu aydın olma vasfını hep ön plana çıkarmaktadır. Öte yandan tüketim ve paylaşma konularında da bazı sorunlar yaşarlar. “*Kendime geldikten sonra yemekleri ortak yemeye başladık. Bana Esmâ olsun diğer arkadaşların olsun gönderdiklerini birlikte paylaşıyorduk. Ama ona ziyarete gelen annesi yemek getirmiyor sadece para bırakıyordu. Paranın tek kuruşunu harcamadığı gibi biraz kendime gelmeye başlayınca beni de bir hizmetçi gibi kullanmaya başladı.”*. Son olarak bir arkadaşlarının gönderdiği helvanın üzerine Kosova'nın adını yazması Yalçı'nın

¹¹¹³ A.g.e; sf 146

¹¹¹⁴ Özçelik, Mustafa; TÛTÛNCÛLERİN TARİHİ; Tüstav; 2003; sf 50

sinirlenmesine neden olur. *“Vay efendim niye benim adıma gelmiş, onun adına gelmemiş. Ben kim mişim? Helvadan ağzına koymadığı gibi etmediği küfürü bırakmadı. Terbiyemi bozmadan itiraz ederek 'siz münevverler kendi menfaatiniz için işçi davasını istismar ediyorsunuz' sözlerime çok kızdı, bana ağza alınmayacak sözler söyledi. Neyse ayrılıp başka koğuşa gittikten sonra biraz rahat ettim. Burada her türlü insan vardı, esrarıcılar, hırsızlar, zinadan girenler, katiller, kaçakçılar... Ama bunlar en azından halkın bir parçasıydılar¹¹⁵”*. Kosova'nın partiye bağlı bir aydına yönelttiği bu eleştiri, yine akla Dramalı tütün işçisinin “Parti benim” deyişini getirmektedir. Öte yandan Kıvılcımlı geleneğinden gelen bir kaynak kişi Kosova ile Yalçın'ın arasındaki sorunların kişisel düzlemde kaldığını, Kıvılcımlı ile Kosova'nın arasındaki siyasal bağı zedelediğini söylemektedir¹¹⁶. Poliste ve mahkemede alınan tutum meselesi de Roman tütün işçilerinin partili aydınlara dönük eleştirileri, daha doğrusu kırınglıklarının gerekçeleri arasında yer almaktadır. Kosova, partili aydınlar tarafından saygı değer görülen “kendi kararlı tutumlarının” aydınların verdikleri ifadelerle boşa çıkarıldığından şikâyet etmektedir: *“Mesela “51 Tevkifatı'nın Esvab- Mucivesi” diye bir kitap yayınlandı. ... Orada baktım herkes konuşmuş iyi kötü. 51 tevkifatında içeri girenler. Az konuşanlardan biri o Zehra Abla. 'Aşkolsun be abla' dedim böyle sarıldım. Sarıldım böyle, 'Ah Aşk olsun be abla konuşmamıssın' dedim. Baktı yüzüme. 'Kaç para be olum, şairler çok konuştular.' dedi. İsim yok, sen biliyorsan tarihi şairlerin kim olduğunu çıkarırsın¹¹⁷”*.

TKP içinde ve dışında yer alan sol aydınlar, tütün işçilerinin “Çingene” olarak adlandırıldığını bilir ve kendi özel konuşmalarında onları Çingene olarak adlandırırlar. Buna karşılık soy-klan-kabile ilişkileri çözülmüş ve etnik özelliklerini kaybetmiş tüm geç-peripatetik gruplarda olduğu gibi Roman tütün işçileri de bu adlandırmayı sert bir şekilde reddeder, “Çingene” adlandırmasının neden olduğu dışlayıcı pratiklerden kaçınmak amacıyla üretilmiş atalarından aldıkları kaçınma

¹¹⁵ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 162-163

¹¹⁶ Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

¹¹⁷ Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

stratejilerini devreye sokarlar. Bu durum parti içindeki aydınları son derece zor bir durumda bırakmaktadır. Pratikte yüzlerine karşı “muhacir” ya da “işçi arkadaşlar”, arkalarından ise “Çingene” demelerine neden olan bu durumun etkisinin hala bile sürdüğünü söylemek mümkündür.

Bu noktada hem annesinin ve teyzesinin de tütün işçiliği yapmış olmasına hem uzun yıllara dayanan hukuklarına güvendiğinden olsa gerek Hikmet Kıvılcımlı'nın son döneminde yazdığı anılarında kullandığı ifadeler erken bir istisna teşkil etmektedir. Kıvılcımlı burada Roman tütün işçilerinden “*Kasımpaşa ve Ortaköy esmer vatandaşlarının gediklileri*” diye bahseder¹¹¹⁸. Hayatının son döneminde, 11 Temmuz 1971'de Kıvılcımlı tarafından yazılan bu ifadeler, solda yer alan bir kişinin kaleminden tütün işçilerinin “Çingeneliğine” yapılan ilk yazılı göndermelerden birisidir. Kıvılcımlı ilk olarak 1971 yılında kayda geçirdiği bu ifadeyi sözlü diyaloglarında daha önce de kullandığı, aynı hareketten gelen Kundakçı'nın “*Kasımpaşa'da zaten o gedikli esmer vatandaşlar vardı*”¹¹¹⁹ ifadesini yakın zamanlarda verdiği bir röportajda aynı şekilde kullanmasından anlaşılmaktadır.

Şüphesiz ki “Çingenelik” meselesi ile ilgili kayda geçmemiş diyaloglar çok daha fazladır. Güven belgesel nitelikte bir roman olarak, bu açıdan eşsiz bir kaynak durumundadır. Naim adlı karakterin askerlik anıları üzerinden bu konuda parti içinde yaşanan trajikomik durumlar bir çırpıda anlatılır. Askerlikte kendisine sürekli “Çingene” diye lakap takıldığını alayla anlatan Naim, partiye yaklaşmaya çalışan bir aydın olan Halil'in dikkatini çekmiştir. Zira Halil'e göre “*Çingene sözcüğüne öylesine sağlıksız bir tepki gösterirler ki bunlar, cezaevlerinde devrimcilerin bile ödleri koparmış ağızlarından kaçarsa çingene filan diye*”. Naim'in bu konudaki rahatlığı Halil'e Naim'in bu meseleleri aşmış olduğunu düşündürür. Zaten bir türlü anlamamaktadır neden bu şekilde davrandıklarını. Zira Halil “*Doğanın özgür, pırıl pırıl insanı aslında Çingene dediğin. Arap'mış, Fransız'mış, Çingene'ymiş nasıl ayırırlar insanları. Hem komünist olacaksın hem de kafandan çıkarıp atmayacaksın*

¹¹¹⁸ Kıvılcımlı, Hikmet; GÜNLÜK ANILAR; Köxüz; İlk Olarak 1978 yılında yol tarafından basılmıştır; sf 192

¹¹¹⁹ Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf 28

bu ayrımları.” şeklinde düşünmektedir. Bir gün bu düşüncelerini bir tütün işçisine açtığı anda ise bu kadar estetize bir yanıt alamayacaktır. “Doğrusun da işte Çingene dediler mi yani insandan bile değil, Çingene işte. Ben aldırمام.”¹¹²⁰. Gerçekten de tütün işçileri, “Çingene” algısının, Goffman'ın diğer damgalamalar için söylediği gibi, aslında insanaltı bir varoluşa gönderme yaptığını, memlekette yaygın olan “buçuk” literatürünü dinleyerek büyüdüklerinden çok iyi bilmektedirler. Üstelik kendilerini ne kadar estetik cümlelerle cesaretlendirirse cesaretlendirsin, saygı duydukları partili aydınların gözünde bile “bitli yorgan gibi atsan atılmaz, satsan satılmaz” olmaktan kurtulamamaktadırlar. Türkali yakınlarında verdiği bir röportajda, Güven'de karakterlerinin ağzından verdiği değerlendirmelerini bizzat seslendirir: “Şimdi sohbet yapacağız, söyleşi yani. Eskiden sohbetin adına muhabbet derlerdi. Ben cezaevinde tütün işçileriyle yattım yıllarca. Bunlar Dramalı ve Kavalalı işçilerdir. Şimdi ne diyorlar, Roman diyorlar. O zaman onların yanında da söyleyemezdik. Ben söyledim. Bunda hiçbir mahzur görmedim. Çingene olsam bundan mutluluk duyardım. Çingenelerin çok eski bir tarihi var. Mısırlıların tarihinde onlar var¹¹²¹”.

Özellikle sol aydınlar arasında tütün işçilerinin Çingeneliğine nasıl kanaat getirildiği konusu, geç-peripatetik grupların “Çingene” algısı ile nasıl özdeşleştirildikleri meselesine de ışık tutmaktadır. Babası dönemin önemli sol aydınlarından olan kaynak kişi tersane ve tütün işçilerinin “Roman” olduklarını nasıl anladığı sorusuna “Romana benziyorlardı” diye yanıt vermiştir. Ayrıca içlerinden bazılarının lakabının “Çingene” olduğunu da ifade eder¹¹²². Bu noktada en şanssız durumda olanlar “Çingene” algısı ile özdeşleştirilen fizyonomi özelliklerini taşıyan ve aynı zamanda “Çingene” algısı ile özdeşleşmiş geç-peripatetik yerleşimlerinde yaşayanlar olmuşlardır. Özellikle sol aydınlarla temas halindeki tütün işçilerinin önemli bir bölümü soy-klan-kabile ilişkileri çözülmüş, habitusları esnek bir hal almış ve Roman etnik özelliklerini büyük ölçüde yitirmiş bireyler olmalarına rağmen,

¹¹²⁰Türkali, Vedat; GÜVEN; Cilt 1; Everest; 2004; sf 120

¹¹²¹Demirel, Zelihe, Sancak, Jale, Ersan, Mehmet Özgür; Vedat Türkali İle Söyleşi; EKİN SANAT DERGİSİ; Temmuz; 2010

¹¹²²Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26.9.2013

değiştirmeleri mümkün olmayan fizyonomi ve “ikamet” faktörleri devreye girdiğinde tanıma mekânizmaları çalışmaya başlamaktadır.

Diğer taraftan Mihri Belli, Roman tütün işçilerini “Çingeneliklerini” açıklamaları için cesaretlendirme noktasında daha farklı söylemler kullanmış ve nispeten başarılı olmuştur. Bir gün Harbiye Askeri Cezaevi'nin koğuşlarında yüksek sesle şu ifadeleri kullanır: “*Roman milleti en soylu millettir. O milletten olmakla gurur duymalı insan. Çünkü Romanlar devlet kurmamışlardır. Öteki milletler gibi devlet kurmak için soykırımların faili değillerdir. Elleri temizdir ve kanlı değildir.*”. Belli'nin bu değerlendirmeleri tütün işçilerinin önemli bir bölümü tarafından beğenilirse de Halil Ç. Belli'nin sözlerinden etkilenerek diğer arkadaşları için “*Bunlar Romanlıklarıyla, soyluluklarıyla iftihar etmiyorlar, soysuzlaşmışlar. Ben çıktığımda Romanlıklarıyla gurur duyan kim varsa onlarla çalışacağım.*” değerlendirmesini yapmıştır. Gerçekten de dediğini yapan Halil Ç. Kasımpaşa'nın üst kısmında geleneksel toplum yapısını muhafaza eden bir Roman grubunun olduğu bir mahalleye taşınır. Belli hikâyenin sonrasını şöyle anlatır: “*Bavulunu, karyolasını, yatağını oraya taşıdı. Birinci gün bavulunu çaldılar, ikinci gün yatağını, üçüncü gün de karyolasını.*”¹¹²³. Bu bilgilerin sağlıklılığı tartışılabilir olsa da aslında Belli farkında olmadan soy-klan-kabile ilişkilerinin korunduğu ve üstelik geleneksel mesleği sürdüren peripatetik bir grubun içerisine giren, soy-klan-kabile ilişkileri çözülmüş, etnik özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiş bir geç-peripatetik grubun üyesi olan bireyin yaşayabileceği potansiyel gerilimleri karikatürize bir biçimde ifade etmektedir. Bu vülger anlatım muhtemelen, Halil Ç'nin bu grup tarafından kabul edilmeyişini, hakim grupların “Çingenelere” ilişkin ön yargılarıyla süsleyerek sunmasıyla üretilmiş olsa da dikkate değerdir. Diğer taraftan Belli'nin burada Roman ifadesini kullanıyor oluşunun da altı çizilmelidir. 1970'lerde tütün işçileri ile ilgili yazılarında “muhacir” ya da “göçmen” ifadesini kullanan Belli'nin 1990 sonrasında Roman adlandırmasını kullanıyor oluşu hiç şüphesiz Roman kimliğinin kamusal temsilinin yaygınlaşması ile doğrudan bağlantılıdır. Söz konusu anıya konu olan Halil Ç'nin Çingene kimliğini sahiplenme çabalarının Belli'nin aktardığı olumsuz deneyimden sonra bitmediği, Suda tarafından paylaşılan bir anıdan anlaşılmaktadır.

¹¹²³ Belli, Mihri; HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER; Leman; 2005; sf 38

Halil Ç. ile aynı cezaevinde kalan Suda, aralarında çok yakın bir dostluk kurulduğunu anlatır. Halil Ç. “*esmer vatandaş olarak doğduğu*” için hiç “*yüksünmemektedir*”¹¹²⁴. Hatta cezaevinden çıktıktan sonra Suda'yı ziyaret eden Halil Ç. ona Çingenerin tarihi hakkında topladığı kaynaklardan bir kitap oluşturmak istediğini ifade edecektir¹¹²⁵. Halil Ç.'nin bu çabalarının nasıl sonuçlandığına ilişkin herhangi bir veriye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Tütün işçilerinin sol hareket içerisinde önemli bir ağırlık oluşturdukları 1960 öncesi dönemde sol aydınlarla olan ilişkileri genel olarak bu minval üzerinde ilerlemiştir. Tütün işçileri sol aydınların kimi hoyratlıklarına alınsalar da bunu asla dünya görüşlerinden uzaklaşmanın bahanesi yapmazlar. Zira “parti” zaten “onlardır”. Babasını çöpten ekmek toplarken gören Erdinç'in içinden geçirdikleri, siyasetle kurdukları bu ilişki düzeyini kusursuz bir biçimde ortaya koymaktadır: “*Bu olayla ben şunu anladım. Varımı yoğumu mücadeleye, partiye veren ben, babasını da çöplükten ekmek toplamaya mecbur bırakıyordu. Ama ben, biz, bu kavgaya böyle bakıyorduk. Başka türlü bakanlar da vardı. Onlar giyimlerini, yeme içmelerini, ev bark, bilmem ne sahibi olmayı, kavga için parti için feda etmemişlerdir. Etmedikleri için onlara kızmadım. Ama onlar öyle ben böyle yaşadım. Kavgayı böyle anladım. Bu da bilinsin istiyorum*”¹¹²⁶.

Sonuç olarak kendilerini sol içerisinde tanımlamaya devam ettikleri müddetçe aydınların Roman tütün işçilerinin politik konumlanmalarını saygıyla karşıladıkları, en azınan açıktan tartışma konusu yapmadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Çingenelik algısına dönük ön yargılardan bir çırpıda sıyrılmaları mümkün olmayan aydınların, şu veya bu düzeyde bu şartlanmaların etkisinde kaldıklarının da altı çizilmelidir. Nazım Hikmet gibi Roman tütün işçilerinin büyük saygısını kazanan bir sol aydının bile Çingenelere dönük açıktan ırkçı ifadelerin yer aldığı bir şiire imza atabilmiş olması bu bağlamda değerlendirilmelidir. Diğer taraftan Roman tütün işçileri de, aydınları kendi buldukları noktadan değerlendirebilmekte; kimi aydınların kendi değer yargıları, davranış kalıpları ve sosyalizm anlayışları

¹¹²⁴Suda, Orhan; BİR ÖMRÜN KIYILARINDA; Alkım; 2004; sf 114

¹¹²⁵A.g.e; sf 114

¹¹²⁶Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 127

çerçevesinde sorunlu gördükleri davranışlarını yer yer oldukça sert ifadelerle tartışma konusu yapabilmektedirler.

4.5 Tütün İşçilerinin Siyasal Etkinlikleri Karşısında Geliştirilen Önleyici Politikalar

Tek Parti ve genel olarak Soğuk Savaş boyunca, Türkiye'nin kuzey komşusunun Sovyetler Birliği olmasından ileri gelen bir tedirginlikle devlet kurumlarını solu genel olarak bir tehdit olarak görmüştür. Diğer taraftan daha önce de vurgulandığı üzere, devletin ve yönetici sınıfların bütün kesimlerinin sola ilişkin değerlendirmeleri aynı tonda değildir. Özellikle dönemin Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Nazım Hikmet gibi önde gelen sol aydınlarının yönetici sınıfın en tepelerinden geliyor oluşu; kritik zamanlarda, mesela Kurtuluş Savaşı yıllarında Aydınlık grubunun Kemalist hareketle uyumlu bir siyaset izlemesi gibi faktörler devletin sola karşı birleşik bir biçimde bir imha konsepti izlemesini engellemiştir. Hakim yaklaşım ön alma, kuşatma, yaygınlaşmasını engelleme ve eğer mümkünse kontrol altına alma ekseninde gelişmektedir.

Tütün işçilerine karşı izlenen devlet politikaları bu genel konseptle uyum içerisinde gözükmektedir. Nitekim Tek Parti döneminde her 1 Mayıs öncesi mimlenmiş tütün işçilerinin evlerinden alınması¹¹²⁷ devletin ön alma stratejisinin tipik bir örneği olarak değerlendirilmelidir. Nitekim resmi kurumların basına yaptıkları açıklamalarda “Beyanname dağıtmaya ve taşkınlık yapmaya teşebbüs edecekleri anlaşılan amele”lerin gözaltına alındıklarının vurgulanması tütün işçileri arasındaki polikleşmiş unsurlardan oluşan bir listenin devletin elinde bulunduğunu göstermektedir¹¹²⁸. Diğer taraftan yine bu dönem yapılan haberlerde “Kıpti”liğe vurgu yapılması, tütün işçilerinin etkinliğinin en azından geç-peripatetik olmayan toplum kesimlerine ulaşmasının önüne kesin bir set çekebilecek olan geleneksel ön yargıları uyarma çabası olarak değerlendirilebilir. Nitekim kimi üretim birimlerinde işverenler de Roman tütün işçileriyle farklı etnik kökenlerden gelen işçileri ayırma çabası içine girmektedirler. TKP yöneticilerinden Bilen, bunun işverenlerin yaygın

¹¹²⁷ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996; sf 75

¹¹²⁸ Bir Mayıs Neşe İle Geçti: CUMHURİYET; 02 Mayıs 1933;

bir stratejisi olduğunu ifade etmektedir: “Provokatörleri, sütü bozuk birkaç kişiyi kışkırtmış, ortalığa fitne salmıştı. Türk-Çingene dedirtip, işçileri birbirine düşürmüştü. Depoda çalışan işçilerin yarısı Türk, yarısı Çingeneydi. Yalnız bu işletmede değil, hemen hemen bütün tütün depolarında bu katmayı görebilirsiniz. Patronlar bunu bile bile yaparlar. O zaman patron Çingeneleri atmış, Türkleri bırakmıştı¹¹²⁹”.

Kimi olgular, bazı devlet kurumlarının bu dönem tütün işçilerine karşı izlediği bir diğer yaklaşımın, farklı sosyolojik özelliklere sahip geç-peripatetik gruplarını kullanmak olduğuna işaret etmektedir. Kosova ev sahibini tehdit eden “Çingene Ahmet” isimli birisinden bahsetmektedir. Kağıthaneli olan bu “Çingene Ahmet”, “esrarkeşlere ve dilencilere” karşı kalkan görevi görmektedir. Yine Hacıhüsrev civarında işgal ettiği 4-5 dönüm arazide gecekondu inşa etmiş, bu evleri kiraya vermektedir¹¹³⁰. Ahmet, Kosova'nın ev sahibini onu evden çıkarması için zorlarsa da, kadın vicdan azabına dayanamayarak işin aslını Kosova'ya aktarır. Kosova “böyle kişilerin” o dönemde de, günümüzde de dönemin iktidarları tarafından korunduklarını ifade etmektedir¹¹³¹. Bu noktada sosyolojik olarak daha ziyade taşralı asimile ve kentli asimile grupta alan peripatetik grupların politikleşme düzeyinin, muhafazakâr ve kültürel muhafazakar gruplardaki geç-peripatetik gruplara göre daha yüksek olduğunun altı çizilmelidir. Soy-klan-kabile ilişkileri çözülmüş, etnik özellikleri büyük ölçüde kaybolmuş ve ekonomik kararlarını daha küçük aile bireyleri içerisinde alan Roman ailelerin, kuşaklar boyu süren politizasyon süreci ile de bağlantılı olarak kendilerini sınıfsal ya da ulusal düzeyde kurumsal siyasetin parçası olarak görmelerine karşılık; diğer gruplardaki aileler, aile grupları ya da soy-klan-kabile tipi toplumsal birimler esas itibarıyla kurumsal siyaseti içselleştirmemekte, kendilerini tanımladıkları birimlerin ekonomik ve sosyal çıkarları temelinde kurumsal olmayan bir siyaset yapmaktadırlar. Bir başka deyişle bu gruplar toplumsal örgütlenmelerinin temelini oluşturan birimin, mekânsal ve ekonomik yeniden üretimlerinin gerçekleştirilebilmesi için kendileri dışındaki çeşitli toplumsal

¹¹²⁹ Bilen, İsmail; İSTANBUL HEMŞERİLERİ; Alev Yayınları; 1991; sf 83

¹¹³⁰ Kosova, Zehra; BEN İŞÇİYİM; İletişim; 1996;sf 138

¹¹³¹ A.g.e; sf 138

kesimlerle ilişkilenmekte, çeşitli mücadele ve uzlaşma süreçleri içerisine girmektedirler. Roman tütün işçileri onların sosyal evrenini de kapsayan bir organizasyon düzeyi teşkil etmedikleri ölçüde, onların temsil ettikleri “parti” ile devlet arasındaki mücadelede taraf olmazlar; devletin sunduğu olanaklar ve kendilerine kent içerisinde yeni mekânsal ve iktisadi boşluklar açma vaadi karşısında kolaylıkla Roman tütün işçilerine karşı mücadele edebilirler. Hacıhüsrev Mahallesi'ndeki bir tütün işçisinin çocuğu olan bir kaynak kişi tam da bu ilişkiyi tarif eden bir olay anlatmaktadır. Buna göre devlet politikleşmiş Roman tütün işçilerinin gücünü kırmak için Bursa'dan getirdiği bir “yankesici” aşiretini Hacıhüsrev'e yerleştirmiştir¹¹³². Bu ifadeyi tam olarak doğrulaması da yine Hacıhüsrev kökenli bir kaynak kişinin 1950 sonrası bölgeye Bursa'dan getirilerek iskan edilen “göçebe” bir aşirete ilişkin aktarımları bu tabloyu destekler niteliktedir: *“Daha sonraki yıllarda bir Roman iskanı daha oluyor bölgeye. Sanıyorum bir miktar şeyler, göçer; göçebeler yerleştiriliyor ve başka bir takım şehirlerden iskan ettiriliyorlar”*¹¹³³. Mahalleye gelen bu grupla hem mahallenin yerleşik Romanları hem de Romanlar dışındaki Tatarlar gibi diğer gruplar arasında ciddi uyum sorunları yaşanmaya başlar. Bu grupların mahalle içerisinde farklı bölgeleri paylaşıyor oluşları ise aradaki mesafeyi derinleştirmektedir: *“Bursa'dan gelenler Hacıhüsrev'in Sakızağacı diye bir şeyi vardır, ne diyelim zirvesi tepesi, ağırlıklı olarak orada otururlardı. Bizim oturduğumuz yer, Hacıhüsrev'e çıkan yokuşlardan biriydi. Bizim mahallede de yoğun bir Roman nüfus olmasına ve bizim çocukken onlarla yakın temas içinde olmamıza rağmen hepimiz Roman çocukları da dahil olmak üzere şeylerle pek anlaşamazdık. Bursalılarla pek anlaşamazdık”*¹¹³⁴. Diğer taraftan kaynak kişi bu grubun da özellikle 1970'lerden sonra çevre bölgelere yerleşen Alevi nüfusun hızlı sola kayışının etkisiyle politikleştiğinin altını çizmektedir¹¹³⁵. Bu politikleşmede özellikle mahalle çevresindeki nüfus yapısının karmaşıklamasına bağlı olarak güç dengelerinin değişmesi tayin edici bir etkide bulunmuş gibi gözükmektedir. Kendisi Ortaköy'lü

¹¹³² Kaynak Kişi: A.B. Eski taksici, Hacıhüsrev sakini. Görüşme Tarihi: 20.6.2006

¹¹³³ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹¹³⁴ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹¹³⁵ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrasını ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

olan ve Kasımpaşa'daki tütün işçileri çevresini yakından tanıyan bir başka kaynak kişi ise Bursalıların mahalleye bilinçli olarak iskân edildikleri düşüncesine katılmamakta mahalleye kendi istekleriyle geldiklerini söylemektedir¹¹³⁶. Muhtemelen geleneksel mesleğin yitimi sonrası topluluk halinde kriminalleşen bir Roman grubuna işaret eden bu ifadeler mahallenin sosyolojik yapısının 1950'ler sonrasında büyük ölçüde değiştiği düşünülürse daha da anlamlı hale gelmektedir. Kosova'nın tanıklığı ile birlikte değerlendirilirse bu tarz politikaların uzun bir dönem boyunca izlendiği, bölgedeki varlığı bir tehdit olarak değerlendirilen sola karşı bir dönem kriminal organizasyonların önünün açıldığı ve bunlara belli bir hareket alanı tanıdığı varsayılabilir. Yine 1950 sonrasında Hacıhüsrev'le ilgili basında çıkacak haberlerin büyük bir bölümünün “yankesicilik” temalı olması, mahalleyle ilgili filmlerde hep bu fikrin işlenmesi altı çizilmesi gereken bir durumdur. Diğer taraftan 1960'larda yıllarda Hacıhüsrev mahallesindeki karakolun lağvedilmiş oluşu ve bunun meclis kürsüsünde tartışma konusu yapılması devlet politikasının ve bu politikayla ilgili tartışmaların işaretlerinden biri olarak okunabilir¹¹³⁷. Dönemin senatörlerinden Özden mecliste yaptığı konuşmada bu durumu şu sözlerle eleştirmektedir: *“Kasımpaşa'nın Hacıhüsrev Mahallesi var, oraya gelelim. İyi bilirim. Oradaki karakolu lağvettiniz. Bugün Hacıhüsrev'e girmeye orada dolaşmaya imkân yoktur. Şimdi benim kanaatime göre karakolları kaldırmak iyi olmamıştır”*¹¹³⁸.

Burada politikleşmiş Roman tütün işçilerine karşı izlenen devlet stratejisinin aslında son derece somut bir maddi zemini bulunmaktadır. Fabrika temelinde politikleşen tütün işçileri için işçileşemeyen Romanlar, geç-peripatetik yerleşimlerin en yoksul sakinleri, “lumpen” unsurlardır¹¹³⁹. Politik stratejileri üretim birimleri temelinde yapılanmış tütün işçileri onları dönüştürebilme bilgisinden yoksun oldukları gibi, bir parçası oldukları doktrin gereği bu “lumpen”leri ihmal edilebilir unsurlar olarak değerlendirmeye yatkındırlar. Öte yandan lumpenler, onlara genel itibarı ile saygı duymakta, politikleşmiş Roman tütün işçilerini kendi içlerinden çıkan

¹¹³⁶ Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

¹¹³⁷ Özden, Ekrem; DEMOKRASİ YOLUNDA MÜCADELE; İsmail Akgün Matbaası; 1970; sf 65

¹¹³⁸ A.g.e; sf 65

¹¹³⁹ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 151

ama aynı zamanda onlardan farklı özel insanlar olarak görmektedir. Hacıhüsrev'de yakın zamanlara kadar mahallenin hemen her kesiminde, sigortalı çalışmayı onların yaygınlaştırdığı, babalarının dedelerinin emekliliklerinin onlar sayesinde mümkün olduğu şeklindeki düşünceler tam da bu saygının bir tezahürüdür. Bu çalışma kapsamında Hacıhüsrev Mahallesi'nde görüşülen bir kaynak kişi bu görüşleri hemen hemen aynı cümlelerle tekrarlamıştır¹¹⁴⁰. Aynı genel değerlendirme yakın zamanlarda bir televizyon kanalında yayınlanan programda, Hacıhüsrev mahallesinin eski sakinlerinden müzisyen Balık Ayhan tarafından da dile getirilmiştir. Eski tütüncüleri rahmetle anan Ayhan, eskiden SSK'ya komünist işi gözüyle bakıldığını, insanları sigortalı çalışmaya politikleşmiş Roman tütün işçilerinin teşvik ettiğini söylemektedir¹¹⁴¹. Kasımpaşalılar arasında bu söylemin çok yaygın olduğunun altını çizen Ortaköy Roman tütün işçileri çevresinden M.A. ise burada bir haklılık payının bulunduğunu ifade eder: *“Kasımpaşalılar hep büyüklerini onların sigortalı yaptığını söyler. Şimdi işin gerçeğini konuşacaksak bu bir yerde doğru... Çünkü bir mücadele birikimi oldu. Bunun sonucunda bugünkü noktaya gelindi. O mücadeleler verilmeseydi, adım adım ilerlenmeseydi olmazdı bunlar.”*¹¹⁴². Tütün işçisi Erdinç'in Kasımpaşa'dan “lumpen” birinin cezaevinde kendisine kimi yardımları dokunduğunu anlatması “lumpenlerin” politikleşmiş Roman tütün işçilerine olan saygısının kimi zaman somut sonuçları olabildiğini göstermektedir¹¹⁴³. Ne var ki politikleşmiş Roman tütün işçileri ile işçileşemeyen Romanlar, ya da “lumpenler” arasındaki ilişki kendi haline bırakıldığında saygılı bir mesafe üzerinden gitse de bu mesafe bir boşluğun doğmasına neden olmakta, bu boşluğun farkına varan resmi kurumlar çeşitli araçlarla “lumpenleri” yönlendirerek, politikleşmiş Roman tütün işçilerinin etrafını bizzat kendi mahallelerinde kuşatmaktadır.

Kuşatma sadece Roman tütün işçilerine karşı farklı sosyolojik özelliklere sahip diğer geç-peripatetik gruplar ya da “lumpenler” üzerinden yürütülmemektedir. Dönem dönem Roman tütün işçilerinin yaşadığı bölgelerde farklı kökenlerden

¹¹⁴⁰ Kaynak Kişi: B.Y. Kadın. Ev hanımı, Hacıhüsrev sakini. Tanıklıkları 1970 sonrası dönemi ve ailesinden dinlediklerini kapsıyor; 20.6.2006

¹¹⁴¹ Habertürk; DOĞRU AÇI; 6 Ekim 2013; saat 22.15

¹¹⁴² Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04.12.2013

¹¹⁴³ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 151

bireyler de yönlendirme ya da “durumdan vazife çıkarma” yoluyla tütün işçilerine karşı istihbarat ve karalama faaliyetlerinde bulunabilmektedirler. Küçümen, Ortaköy'de yaşayan bu özelliklere sahip Polis K. isimli bir kişiden bahsetmektedir. Babası Teşvikiye karakolunda polis olan Polis K. “kafayı komonist avına” takmıştır¹¹⁴⁴. Tayyareci Feyzi Sokağı'nda bulunan tütün işçilerinin gittiği Mehmetaki'nin kahvesine “gizli ajan olarak” dadanan Polis K, buradaki tütün işçilerinin “kızıl komonist” ve proletarya olduğunu diğer mahalle sakinlerine anlatmaktadır¹¹⁴⁵. Söylediğine göre “devreye giren Stalin” “Ortaköy şoparlarına talimat üstüne talimat yağdırmaktadır.”¹¹⁴⁶. Küçümen, Polis K.'nin davranışlarının kendiliğindenliğini çağrıştıran bir dil kullansa da bu kişi daha sonra mesleğinde emniyet amirliğine kadar yükselmiştir¹¹⁴⁷. Burada ilgi çekici olan nokta tütün işçilerinin siyasal eğilimlerinin sadece kendi çevreleri ve sol aydınlar arasında değil toplumun farklı kesimleri tarafından da biliniyor oluşudur. Şüphesiz ki yer yer idari yönlendirmelerle ama çoğu zaman genel atmosferin bir sonucu olarak bu farkındalık tütün işçilerine yönelen bu tarz yaklaşımları doğurabilmiştir. Aynı şekilde politikleşmiş Roman tütün işçilerinin üretim birimlerinde birlikte çalıştığı başka işçilerin de dönem dönem devlet aygıtıyla organik ilişkiler kurarak tütün işçilerine karşı çalışmalar yürüttükleri anlaşılmaktadır. Bilen kimi biyografik ayrıntılardan yararlanarak devletle organik ilişkilerin kuran bu tütün işçilerinden birini anlatır: *“Bir kadınla bir erkek kolkola yürüyor. Kadın, sarışın, kısa boylu, şişmancaadır. Üstünde yeşil bir rob vardır. Boyacı küpüne düşmüş gibi sürünmüştür. Bu kadın da bir zamanlar tütün işçisiydi. Cerbezelidir kahpe. Birkaç koca değiştirdi. Kocalarından biri işçi, biri simsar, biri gazeteci, biri tüccar geçiniyordu. Hepsi de gizli poliste işliyordu. Şimdi resmidirler. Bu... emniyette birinci şubeye bağlıdır. Kardeşi de, kızkardeşi de provokatördür. Bunları, Kasımpaşa sokaklarında, işçi delikanlıları, insanın kıt Allah'ın bol saatlerinde kaç defalar pataklamışlardır”*¹¹⁴⁸.

Özellikle uzun yıllar savcılık yapmış olan Kazım Alöç tarafından 1960'larda

¹¹⁴⁴ Küçümen, Zihni; Sİ MİNÖR ORTAKÖY; Remzi; 1993; sf 98

¹¹⁴⁵ Küçümen, Zihni; Sİ MİNÖR ORTAKÖY; Remzi; 1993; sf 98

¹¹⁴⁶ A.g.e; sf 98

¹¹⁴⁷ A.g.e; sf 100

¹¹⁴⁸ Bilen, İsmail; İSTANBUL HEMŞERİLERİ; Alev Yayınları; 1991; sf 123

hazırlanan “İfşa Ediyorum: Türkiye’de Komünizm ve Irkçılık” isimli metin hem devletin tütün işçileri hakkında inşa etmek istediği genel algıyı hem de bu grubun mensuplarını bizzat kendisinin nasıl algıladığını göstermektedir. Metinde tütün işçisi Hasan E. üzerinden, genel olarak bir kuşak temsil edilmektedir. Alöz’e göre Hasan E. Kavala muhacirlerindedir. *“Hiç boş durmaz, ya propaganda yapar ya gizli teşkilatlara girer.”¹¹⁴⁹*. *Kasımpaşa’da yerleşmiştir ve kalabalık bir ailesi vardır. Okuma yazması yoktur ve “onu gören zavallı biri zanneder”¹¹⁵⁰*. Gerçekte ise “bu adam” 1946’da İstanbul Sendikalar Birliği’ne “10.000 kişiyi” kayıt etmeyi başarmıştır¹¹⁵¹. Diğer taraftan Alöz’e göre Hasan E, karakolda iyi muamele görmek için polislerle yarışır bir biçimde “her şeyi anlatmakta”, mahkemede ise ifadesini reddetmektedir¹¹⁵². Alöz Hasan E’nin ağzından, şivesini de metnin içine teatral bir unsur olarak katarak onun poliste çeşitli konularda ifade verdiğini, ama mahkemede bunları reddettiğini ileri sürmektedir. Öte yandan Alöz bu diyalogların finalinde, meselenin gerçek boyutlarının yaratmak istediği algıdan çok daha netameli olduğunu ağzından geçirir: *“Öyle söylüyorsun ama bak hazırlık tahkikatında polise herşeyi anlatmışsın. Kafkasya’yı bile söylemişsin. -Ah reis beyciğim, orada benim yediğim dayığı siz yeseydiniz, Kafkasya’yı değil, dünyayı bile dolaşırsınız”¹¹⁵³*. Alöz Hasan E. üzerinden, tütün işçileri ile ilgili zaten hali hazırda kimi aydınlarda yaygın olan bu ön yargıları güçlendiren bir kurgu oluşturmaya çalışmaktadır. Kundakçı ise Hasan E’in sorgu macerası hakkında farklı bilgiler vermektedir. Ona göre birinci şubede yediği ağır dayak yüzünden Hasan E’nin topukları parçalanmış, kemikleri görünür hale gelmiştir. Bu yüzden olsa gerek Hasan E’ye Topal lakabı takılmıştır¹¹⁵⁴. Hasan E’nin yaşadıkları ne olursa olsun bu noktada önemli olan savcı Alöz’ün yaratmaya çalıştığı algının ne ölçüde sistematik bir politikanın parçası olduğudur.

Tıpkı Kasımpaşa Hacıhüsrev gibi, hatta ondan da çok daha fazla politikleşmiş Roman tütün işçileri ile özdeşleşen Ortaköy’deki Roman yerleşimlerinin devlet nezdinde kritik bir bölge olarak algılandığı da yine bu çerçevede altı çizilmesi

¹¹⁴⁹ İleri, Rasih Nuri; KIRKLI YILLAR 5; Tüstav; 2006; sf 37

¹¹⁵⁰ İleri, Rasih Nuri; KIRKLI YILLAR 5; Tüstav; 2006; sf 37

¹¹⁵¹ A.g.e; sf 37

¹¹⁵² A.g.e; sf 37

¹¹⁵³ A.g.e; sf 55

¹¹⁵⁴ Kundakçı, Suat Şükrü; BİR ÖMÜR BİR SOHBET; Tüstav; 2005; sf 63

gereken bir durumdur. 6/7 Eylül olayları sonrası dönemin iktidarı tarafından sorumlu tutulan sol aydınlardan M. Hulusi Dosdoğru, bu dönemde Ortaköy'ün bir başka parçasında yaşamını sürdürmektedir. Bu dönemde yaşadıkları baskılarla ilgili özellikle istihbarat teşkilatına yakın dostlarının kendisine yaptığı uyarılar konumuz açısından son derece ilgi çekicidir: *“Bak, doktor, senin gibi fişlenmiş birisinin Ortaköy gibi çoğunlukla dar gelirli, yoksul insanların ve işçilerin, oluşturduğu ve musluk başındakilerce çok duyarlı-sakıncalı sayılan bir bölgede oturup hekimlik yapması ve üstelik görece düşük ücretle hasta bakmasının yoksul günleri yapmasının fincancı katırlarını sürekli tedirgin ettiğini bilmelisin. Eğer başına yeni çoraplar örülmesini istemiyorsan ilk iş olarak buradan tası tarağı toplayıp sosyo-ekonomik durumu daha az duyarlı bir semte yerleşmelisin.”*¹¹⁵⁵. Bu uyarıyı dikkate alan Dosdoğru daha sonra Cihangir'e taşınacaktır¹¹⁵⁶.

Tütün işçilerine karşı yönetici sınıfın bütün üyelerinde aynı keskin tavrın olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin Yunus Nadi 1930 yılında tütün işçileri ile ilgili bir yazı kaleme alacak, işsizlik nedeniyle çok ciddi sorunlar yaşayan tütün işçilerinin taleplerini dile getirecektir¹¹⁵⁷. Muhtemelen bu durumdan cesaret alan tütün işçileri Ahırkapı olayından sonra Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'yi ziyaret ederek onu durum hakkında bilgilendirirler. Erdinç'e göre Nadi tek kelime bile etmez. Buna karşılık polise de telefon etmez. Erdinç bu durumu *“Demek o kadar sol bir taraftı varmış”*¹¹⁵⁸.” sözleriyle değerlendirir. Yine böyle beklenmedik bir şefkat gösterisine Erdinç bir işkence seansı sonrası hücrelerinde tanık olacaktır. Hücrelerine giren dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras omzuna dokunup, gözlerine içine bakarak Erdinç'i şaşırtan iki kelime söyleyecektir:

“Türkiye'nin Hariciye Bakanı gelmiş, o burayı nedense teftiş ediyor. Söylendiğine göre tesadüfen uğramış müdüriyete. O zaman 1. Şube'nin şefi Aziz Bey'di. Etrafında dayakçı polisler: Muhittin, Şükrü, Kara Kemal, Kürt Emrullah. Belki de bir durum var, biz bilmiyoruz. Belki de müdüriyetten çağırılmışlardır. Adı

¹¹⁵⁵ Dosdoğru, M. Hulusi; 6/7 EYLÜL OLAYLARI; Bağlam; 1993; sf87-88

¹¹⁵⁶ A.g.e; sf 88

¹¹⁵⁷ Nadi, Yunus; CUMHURİYET; 25 Aralık 1930

¹¹⁵⁸ Akgül, Hikmet; ŞOFÖR İDRİS: Anılar; Yar Yayınları; 2004; sf 65

sanırım Tevfik Rüştü Aras'tı. Kapıdan önce şöyle bir baktı, girdi içeri, arkasında o gestapo sürüsü. İşte, dediler beni göstererek, bizi bu uğraştırıyor. Geldi yanıma omzuma dokundu, gözlerime bakarak 'Türk devrimcisi' dedi, komünist filan demedi. Sanki sever gibi.¹¹⁵⁹

Olayda adı geçen bakan Aras'ın dönemin ünlü sol aydınlarından Zekeriya Sertel'le yakın bir dostluğu bulunmaktadır. Hatta Sertel ve Başkurt tarafından 1940'ların sonunda Fevzi Çakmak'a iletilmek istenen bir mektup Tevfik Rüştü Aras kanalıyla kendisine iletilmiştir¹¹⁶⁰. Sol aydınların önemli bir bölümünün geleneksel Osmanlı yönetici sınıflarına mensup olmasının yarattığı bu şaşkıncu yakınlaşmalardan tütün işçisi Erdinç'in payına ne gariptir ki bu son derece trajik olay düşecektir.

Tütün işçileri ile devleti temsil eden kişiler arasındaki ilişki, özellikle Erdinç gibi ilk kuşak tütün işçileri arasında epey gergin olsa da, 27 Mayıs sonrasına ilişkin aktarılanlar nispeten daha ılımlı bir görünüm arz etmektedir. Tütün işçilerinin ağırlıklı olarak yaşadığı bir mahalleyi ziyaret eden bir kaynak kişi, buradaki bir mahalle kahvesinde istihbarat görevlisi olduğunu düşündüğü birisiyle karşılaşacaktır. Bu kişinin sert konuşmalarına, politikleşmiş bir tütün işçisi ve birlikte çalıştıkları bir sol aydın olan mahalleli arkadaşının “*cepheden karşı çıkmaması*”, “*onu sakinleştirmeye yarayan, ama direkt karşıya da itmeyen bir ilişki içerisinde olması*” önceleri garibine gitmiştir¹¹⁶¹. Buna karşılık daha sonra arkadaşının “*Çingene olduğunu öğrenince*”, onun da “*azınlıklara özgü bir koruma mekânizmasına*”, yani “*direkt çatışmaya girmektense, böyle karşı tarafı yumuşatarak, savunma*” yaklaşımına sahip olduğunu anlar¹¹⁶².

Politikleşmiş Roman tütün işçilerinin uzun tarihi idealizasyona gidilmeden değerlendirildiğinde, bu toplumsal grubun politikleşmesine zemin sağlayan somut şartların ortadan kalkması ile birlikte, ilk kuşakların radikalizminin ama daha da

¹¹⁵⁹ A.g.e; sf 83

¹¹⁶⁰ İleri, Rasih Nuri; KIRKLI YILLAR 5; Tüstav; 2006; sf 55

¹¹⁶¹ Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

¹¹⁶² Kaynak kişi: DK. Erkek. Yazar, tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

önemlisi kendilerini yeniden üretebilme ve halk içerisinde yayılma güçlerinin kısıtlandığı kolaylıkla anlaşılabilir. Hiç şüphesiz ki bu durum da onların devletle olan ilişkilerinin farklı biçimler almasını mümkün kılmıştır. 1950'lere kadar üretim birimleri içerisinde beraber hareket eden bir "sınıf"ın parçası olma özelliğini taşıyan bu insanlar, daha sonrasında "sınıfın" bileşiminin değişmesi ve yeni ekonomik koşullar nedeniyle hem "sınıf"ın hem de asıl beslendikleri kaynak olan mahallelerinin içerisinde azınlık durumuna düşmüşlerdir. Bu nedenle yalnız ve tecrit edilmiş bireyler olarak manipülasyonlara çok daha açık bir hale gelmiş olmaları mümkündür. Diğer taraftan bir başka tanıklık, bu dönemlerde politikleşmiş Roman tütün işçilerinin devlet ve onu gizli-açık temsilcileri ile ilişkilerde oldukça ustalıklı bir siyasal yaklaşım geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. MAİ ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu'nun bir toplantısında karşılaştığı Nail Satlıgan kaynak kişiye tütün işçileri ile aynı zamanda yakın siyasal tarihimiz açısından özel önem arz eden bir anısını anlatacaktır: *"Konuşmacılardan biri Nail Satlıgan'dı. Nail Satlıgan da Tatar, ama herhangi bir Tatar bağlantımız yok. Bu sempozyumun akşamında da bir yemek vardı. Babam da gelmişti sempozyuma, onlar hemen birbirlerini tanıdılar. Ya sen işte TİP'te miydin, Beyoğlu'nda, ben de Beyoğlu'nda falan. İşte böyle bir iki anı hatırladılar. Sonra Nail Satlıgan döndü ya bu Kasımpaşa'lılar grubu müthişti. Mahir Kaynak için gelmişler yönetime. 'Bu adam ajan. Aman dikkat edin'. Mahir Kaynak da o zaman, söyledikleri dönemde saygı duyuluyor. Entelektüel bir adam. Ateşli falan bir adam. 'Biz dikkate almadık.' dedi galiba. 'Adamın halinden tavrından falan onu deşifre ettiler fakat biz uyanamadık.' diye anlatmıştı.¹¹⁶³".* Dönemin sol siyasetinin içinde aktif bir özne olarak tanıklık etmiş olan bir başka kaynak kişi de Mahir Kaynak'ın durumunu bildiklerini ve bu durumu o dönem içinde yer aldığı hareketin lideri konumundaki Hikmet Kıvılcımlı ile paylaştığını açıklamaktadır. Kaynak kişi bu nedenle kendi çalışma yaptığı Kocaeli'ye Kaynak'ın gelmesini engellediğini ifade etmektedir¹¹⁶⁴. Anlaşıldığı kadarıyla özellikle çeşitli sol siyasal yapıların tabanında yakın tarihimizin bu son derece önemli figürünün devletle olan organik ilişkisi resmen deşifre edilmesinden önce bilinmesine karşılık, sol siyasi yapıların

¹¹⁶³ Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları 1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

¹¹⁶⁴ Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

yönetimleri bu durumun çok geç farkına varabilmiş ya da bildikleri halde çeşitli siyasal gerekçelerle bu durumu görmezden gelmişlerdir. Bu anekdot, politikleşmiş Roman tütün işçilerinin birkaç kuşağa yayılan politik deneyim süreci içerisinde, devlet aygıtı ile ilişkilendirilmiş bireyleri tanıma konusunda ilginç bir sağduyu geliştirdiklerini göstermektedir. Bu durum başka örneklerle birlikte ele alınarak daha kapsamlı bir biçimde değerlendirilmelidir.

Şüphesiz ki Roman tütün işçileri ve devlet kurumların önleyici politikaları hakkında bu söylediklerimiz taslak niteliğindedir. Yine de, Balkanların özel şartlarında gelişen bir politikleşme ve ücretli istihdam deneyimin sonucu olarak ortaya çıkan, üretim birimlerindeki varlıkları devam ettiği müddetçe kendi politik varlıklarını yeniden üretme yetisine sahip Roman tütün işçisi kuşaklarının etkisizleştirilmesi ve yerel dokunun içinde eritilmesi yönünde ya bir genel politika politikanın varlığından söz etmek çok iddialı bir tutum olmayacaktır. Konuyla ilgili devlet arşivlerine bir biçimde ulaşıldıkça ya da bu politikaları belirleyenlere ait samimi hatıratlar açığa çıktıkça konuyu daha kapsamlı bir biçimde ele almak mümkün olabilecektir. Burada paylaşılanlar yazılı tanıklıkların ve kaynak kişilerin ilgili değerlendirmeleri üzerinden yapılan bir akıl yürütmeden ibarettir.

5. SONUÇ

Yılın belli mevsimlerinde tarımsal yerleşmelerin ya da çoban göçebelere ait konak alanlarının yakınına kadar gelip onlara çeşitli zanaat ve hizmetleri sunan ve karşılığında bu gruplardan gıda maddeleri veya nakit karşılık alan topluluklar, dünyanın farklı coğrafyalarında farklı jenerik terimlerle damgalanmışlardır. Yüzlerce yıl boyunca Anadolu, Orta Asya ve Avrupa coğrafyasının önemli bir bölümünde bu topluluklar için Çingene sözcüğü kullanılmıştır. Bu halklaşma ve topluluklara Çingene adını verenler, çok uzun bir dönem boyunca onların farklılığını açıklamak için çeşitli mitler üretmişler; Çingene olarak adlandırılan toplulukların tek bir soydan geldiklerine ve genellikle bir “ilk günah” sonucunda prekapitalist üretim araçlarından yoksun bir yaşam döngüsüne mahkûm edildiklerine inanmışlardır. Bu mitler üzerinden Çingenelik algısına yüklenen ön yargılar meşrulaştırılmış, bu toplumların prekapitalist toplumsal katmanlaşma içerisinde buldukları son derece dezavantajlı konum rasyonalize edilmiştir.

Modernitenin yükselişi sürecinde Batı düşüncesi Çingene kavramsallaştırmasını “bilimsel” araçlarla “rasyonel” bir temele oturtma gayreti içerisine girmiştir. Bu noktada en önemli gelişme 18. yy araştırmacıları tarafından, Çingene olarak adlandırılan toplumlardan olan Romanların dili Romanesin keşfi ve Romanes dilinin Hint dilleri ile yakınlıklarının tespiti üzerinden Romanların Hindistan bağlantısının ortaya konulmasıdır. Ne var ki bu keşfin sonuçları genelleştirilmiş; Çingene kavramsallaştırması kıta dışı ve egzotik bir Hindistani bağlama oturtularak yeniden tanımlanmıştır. Çok geçmeden Romanlar ve akraba topluluklar (Hindistan bağlantılı) “gerçek Çingeneler” ilan edilirken; Hindistan bağlantılı dil veya gizli diller konuşmayan ve yüzlerce yıldır Çingene olarak adlandırılan “yerli” topluluklar “Çingenemsi”, taklit veya Çingenelerin peşine

takılmış havayı serseriler olaral ele alınmaya başlanmıştır.

Akademik yazında bu çerçevenin dışına çıkan ve Çingene kavramsallaştırmasını daha geniş bir bağlamda tartışmaya gayret gösteren yazarlarla 18. yy'dan itibaren Batı düşüncesine hakim olan ana akım yaklaşım arasındaki terminoloji tartışmaları ciddi bir karmaşanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Neyse ki 20. yy'ın sonlarında sosyal bilimciler, ne çoban ne de avcı-toplayıcı olmayan göçebe toplumları ayrı bir toplumsal kategori olarak tartışmaya başlamışlardır. Bunlar büyük ölçüde endogamik, mekânsal mobilite düzeyleri komşu topluluklara göre daha yüksek olan ve geçimlerini yerleşik tarımcı, çoban göçebe ya da şehir-kasaba sakini topluluklara çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumu üzerinden sağlayan topluluklardır. Bir dizi kavram denemesinin ardından, peripatetik kavramsallaştırması bu özellikleri gösteren toplumları tarif eden genel bir ifade olarak yaygınlık kazanmış; böylelikle sosyal bilimciler Çingene kelimesinin etrafında dönem tanım tartışmalarının getirdiği kısıtlayıcılıktan büyük ölçüde kurtulmuşlardır.

Yakın dönemlere kadar Güney Asya ve Afrika gibi pre-kapitalist toplumsal ilişkilerin varlıklarını daha belirgin bir biçimde koruduğu coğrafyalarda bu grupların varlıkları daha görünürdür. Buna bağlı olarak peripatetik grupları konu alan öncü çalışmalar ağırlıklı olarak bu bölgelerden gelmiştir. Bununla birlikte gelişmiş kapitalist metropoller dahil olmak üzere dünyanın hemen her bölgesinde sayısal ağırlıkları değişkenlik gösterse de bu gruplara rastlanabilmektedir. Balkan coğrafyası ve Orta Avrupa'da, önemli bir halk topluluğu olarak ortaya çıkan Romanların, en azından geçmişte büyük ölçüde peripatetik geçim stratejilerini benimsemiş olması nedeniyle, Romanları ve ilişkili başka lokal toplulukları bu konsept çerçevesinde inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada tartışma konusu yapılan Roman tütün işçileri, Roman halk topluluğunun bir parçası durumundadırlar. 10. yüzyıl öncesinde Hindistan'dan kaynaklanan bir göç dalgasının sonucu olarak Balkan ve Batı Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan Romanlar esas olarak en asimile olmuş unsurlarında bile izlerine

rastlanılabilen Romanes dili üzerinden tanımlanabilirler. Öte yandan peripatetik geçim stratejilerini benimseyen bir topluluk olarak Roman halkı; Balkanlar, Batı Anadolu, Kafkasya ve kısmen Orta Doğu'da peripatetik grupları tanımlamak için kullanılan günlük bir ifade olan Çingene sözcüğüyle tanımlanmışlar; Balkanlar ve Batı Anadolu başta olmak üzere genel olarak Avrupa'da yerel Çingene imgesinin biçimlenmesinde kritik bir işlev görmüşlerdir. Hareketli bir müzik ve dans sistematığının folklorik bir element olarak toplumsallaşması, Balkan ve Batı Anadolu kadınlarının geleneksel giyimlerinin özgün bir uyarlaması temelinde biçimlenmiş bir kadın giyim geleneği, Balkan dilleri ve Türkçe'nin Romanes ses özellikleri ile konuşulması sonucunda kolaylıkla fark edilebilen bir aksan Balkan ve Anadolu coğrafyasında yaygın olan Çingene imgesinin nispeten nötr unsurları büyük ölçüde Romanların komşu toplumlarca en göze çarpan özelliklerinden esinlenilerek yaygınlaştırılmıştır.

Çalışmada ele alınan Roman tütün işçileri 19. yy sonlarından itibaren geleneksel geçim stratejilerinden büyük ölçüde koparak ücretli istihdam sürecine dahil olmuşlardır. Ulaşılan yazılı kayıtlar ve sözlü tarih verileri bu süreçte dönemin Selanik vilayetinde yaygınlık kazanan tütün üretiminin, Romanların büyük kitleler halinde ücretli istihdamın bir parçası haline gelmesinde kritik bir rol oynadığını işaret eder. Geleneksel mesleklerini yitiren, geleneksel olarak soy-klan-kabile tipinde olan toplumsal ilişkileri çözülmeye başlayan Roman aileler giderek daha yerleşik ve dönemin koşulları gereği tütün tarımı ve tütün tarımının yarı-işlenmiş hale getirildiği üretim birimlerinde çalışmaya dayanan bir geçim stratejisini benimsemişlerdir.

Bu noktadan itibaren Roman tütün işçileri bir ideal tip olarak peripatetik kavramsallaştırması içinde açıklanamazlar. Aslına bakılırsa peripatetik kavramsallaştırması kapitalist ilişkilerin gelişmesi sonrasında ortaya çıkan küresel düzenin içerisinde peripatetik kökenli grupların nasıl bir dönüşüm geçirebileceği, peripatetik geçmişin kentleşme sürecine giren peripatetik grupların yeni toplumsal güzergâhlarını nasıl etkileyebileceği sorusunu ciddi bir biçimde tartışmamaktadır. Bu noktadan hareketle, bu çalışmada hem Roman tütün işçilerinin hem de onlar gibi geleneksel mesleklerini yitiren buna karşılık Roman tütün işçilerinden farklı bir

toplumsal güzergâh izleyen peripatetik kökenli grupların güncel toplumsal yapısının açıklanması için geç-peripatetik kavramsallaştırması ortaya atılmaktadır.

Bu çalışmada detaylı bir biçimde ele alınan çiçekçi ya da atık toplayıcısı Roman aileler, geleneksel mesleklerini sürdürmelerinin maddi koşullarının ortadan kalkması ile birlikte oldukça hızlı bir biçimde, soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmeleri büyük ölçüde koruyarak ve bu toplumsal örgütlenmelerini içerisinde var olmaya çalıştıkları yeni düzende bir avantaj gibi kullanarak kentsel dünyada dahil olmuşlardır. Roman tütün işçilerinde ise bu süreç daha fazla zamana yayılmış; geleneksel mesleklerini yitiren Roman grupları aynı zamanda büyük ölçüde soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerini kaybetmiş ve küçük aile grupları halinde kentsel yerleşim alanlarında yeni koloniler oluşturarak, dönemin özel koşullarının sunduğu yüksek emek talebi şartlarında ücretli istihdama dahil olmuşlardır. Öte yandan her iki grup için de ortak olan nokta, bu grupların kentsel dokuya dahil olarak kendi özel yaşam alanları olan “Çingene mahalleleri”nde bir araya geliyor oluşudur. Peripatetik kökenli gruplar olmaları nedeniyle sahip oldukları farklı habitus ve sermaye bileşimleri, “Çingene” olarak adlandırılma haline yüklenmiş dışlayıcı ön yargıları kolaylıkla tetikleyebildiğinden mahalle oluşumu oldukça hızlı bir biçimde gelişmektedir. Öte yandan geçmişte, peripatetik gruplara özgü ekonomik faaliyetlerin icrası temelinde inşa edilen “Çingene” algısı, kapitalist ilişkilerin gelişimi ve kentleşme sonrası “Çingene” mahallelerinde yerleşme ekseninde yeniden üretilmektedir. Peripatetik kökenli olsun olmasın bu mahallelerde yerleşenler artık “Çingene” olarak algılanmakta ve Çingene kimliğine dönük ön yargıların kurbanı olmaktadır. Geç-peripatetik toplumsal grubunun, temel varlık zemini bu mekân parçaları olmaktadır. Peripatetik kökenli toplumsal gruplar, etnik aidiyetlerini şu veya bu ölçüde sürdürmelerinin yanı sıra geç-peripatetik yerleşimleri üzerinden sosyal grup kimliklerini de sürdürmektedirler. Selanik civarında tütün üretiminin yoğunlaştığı alanlarda ücretli istihdama dahil olan Romanlar da bu bölgelerde, tıpkı diğer geç-peripatetik gruplar gibi geç-peripatetik yerleşimleri oluşturmuşlar, toplumsal grup kimliklerini bu mahalleler üzerinden üretmişlerdir.

Soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmeleri koruyan geç-peripatetik gruplar

habitus ve kültürel sermaye bileşimlerini daha katı bir biçimde muhafaza etmekte, farklı toplumsal kesimlerle daha sınırlı bir etkileşime sahip olmaktadır. Bu söz konusu grupların etnik özelliklerini daha güçlü bir biçimde muhafaza etmelerine imkân sağlar. Büyük toplumla ilişkilerini büyük ölçüde kendi grup aidiyetleri üzerinden kurar, kurumsal siyasete özgü kutuplaşmalarda ancak grup çıkarları ile çakışma halinde taraf olma eğiliminde olurlar. Buna karşılık soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerinde daha üst düzeyde bir çözülme yaşanan geç-peripatetik topluluklar daha esnek bir habitusa sahiptir ve çevre topluluklarla yaygın etkileşime yatkındırlar. Özellikle Roman tütün işçileri örneğinde; geç-peripatetik Roman birey ve ailelerinin Yunanistan'ın Drama, Kavala, İskeçe gibi tütün üretim bölgelerinde Yunanlı, Yahudi ve Roman olmayan Müslüman bireylerle birlikte istihdam edilmeleri onlar açısından sadece habitus ve sermaye bileşimlerinin karmaşıklaşması sonucunu doğurmamış, daha da önemlisi “biz” algılarının soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerini koruyan geç-peripatetik gruplara göre daha geniş bir alanı kapsamasını mümkün kılmıştır. Buna bağlı olarak Roman tütün işçileri uygun şartların ortaya çıkması halinde kendi soy-klan-kabile tipi toplumsal örgütlenmelerinin ötesinde polarize olan kurumsal siyasetin bir parçası olabilmışlerdir.

Roman tütün işçilerinin ücretli istihdama dahil olduğu Yunanistan'ın tütün üretim bölgeleri, Roman tütün işçilerinin politikleşmesi açısından son derece uygun bir zemin sunmaktadır. Nüfusun önemli bir bölümünün büyük ölçüde tütün üretim bölgelerinde işçi olarak çalıştığı bu bölgeler, 1910'lardan itibaren Selanik merkezindeki Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun başını çektiği kozmopolit ve enternasyonalist politik akımların etkisine açık hale gelmiş, yerel de hali hazırda mevcut bulunan bu eğilimler daha derinlikli bir ton kazanmıştır. Selanik merkezli ve başını Yahudi işçi ve aydınların çektiği dönemin kozmopolit sosyalizm anlayışı, milliyetçi bir ton taşıyan sosyalist hareketlerden farklı olarak “Büyük Yunanistan” ya da “Büyük Bulgaristan” gibi pan-milliyetçi politik projelere mesafeli durmaktadır. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu bu tip ulus devletçikler yerine federatif, seküler bir Osmanlı ulusunun inşasından yana olduğunun altını çizer ve 1908 Devrimi'ni bu idealinin gerçekleşmesine vesile olabileceği umuduyla coşkuyla selamlar. Daha sonraki dönemde gerek İttihat ve Terakki'de “Türk unsuruna yaslanma” eğiliminin ön

plana çıkması ve gerekse de yerel milliyetçiliklerin baskın hale gelmesi bu umutların çöküşünü beraberinde getirecektir. Her halükarda bu tarz kozmopolit ve enternasyonalist bir vizyonla dönemin lokal politik kültürü, tütün üretim bölgelerinde pratikte hayata geçirilmiş, işçiler arasında etnik ve dinsel ayrımları federatif temelli bir organizyon üzerinden aşmaya çalışan bir yapı kurulmuştur. Bu anlayış ve pratik izdüşümlerinin Roman tütün işçilerinin geleneksel ön yargıların hışmına uğramaksızın kurumsal politikaya dahil olmasında önemli bir rol oynamış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Mübadele sonrası Türkiye'ye gelen politikleşmiş Roman tütün işçilerinin tanıklıklarında kendi politikleşmeleri bağlamında birlikte çalıştıkları farklı etnik ve dinsel kökenlerden tütün işçilerinin etkilerine gönderme yapılması bu yaklaşıma son derece güçlü bir destek sunmaktadır.

Her halükarda Yunanistan'ın tütün üretim bölgelerinde ücretli istihdama dahil olan Roman tütün işçileri önemli bir politikleşme süreci geçirmişler, üretim birimleri üzerinden önemli bir sendikal mücadele deneyimi kazanmışlardır. 1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile birlikte Türkiye'ye gelişleri, söz konusu deneyim ve politik bilincin Türkiye'ye taşınmasını mümkün kılmıştır. Türkiye'de Roman tütün işçilerinin gelişi öncesinde, en azından Batı bölgelerinde, Müslüman nüfusu doğrudan etkileyen bir politik hareketten ziyade çoğunluğu Osmanlı yönetici sınıflarından gelen aydınlar arasındaki sınırlı gruplaşmalardan bahsetmek mümkündür. Roman tütün işçilerinin gelişi bu aydın organizyonlarının halkla bağlantı kurabilecekleri sağlam bir köprünün inşasını mümkün kılmış, tek parti döneminin kısıtlayıcı siyasal atmosferinde sol hareketlerin alt sınıflar arasında sınırlı da olsa nefes alabildikleri yegâne zemin Roman tütün işçileri ve onların yaşam alanları olan Roman yerleşimleri olmuştur.

Türkiye'ye gelen Roman tütün işçileri, o dönem için ülke ekonomisinde son derece kritik bir rol oynayan tütün üretim birimlerinde çalışmaya devam etmişlerdir. Gerek tütün tarımı gerekse de mamülün yarı işlenmiş hale getirildiği üretim birimlerinde çalışan politikleşmiş Roman tütün işçileri, siyasal kültürlerini yeniden üretebilecekleri maddi bir altyapıyla karşı karşıya kalmışlardır. Buna bağlı olarak genç nesiller arasında kadro yetiştirmiş ve deneyimlerini başkalarına aktarabilmişlerdir. Ne var ki önce, tütün alıcılarının yarı işlenmiş yerine ham tütün

talep etmeleri ve makinalaşma, giderek de kentlerdeki ücretli olarak istihdam edilebilir durumdaki nüfusun kalabalıklaşması sonucu Roman tütün işçilerinin üretim birimlerindeki ağırlığı sarsılmaya başlamıştır. Eski Roman tütün işçilerinin önemli bir bölümü ayakkabı boyacılığı, müzisyenlik, hamallık, işportacılık gibi enformel işlerde istihdam edilmeye başlanmıştır; daha dar bir grup ise farklı sanayi kollarında ücretli istihdama dahil olmayı sürdürmüştür. Her halükarda üretim birimlerindeki ağırlığı sarsılan Roman tütün işçilerinin, siyasal kültürlerini eskisi gibi yeniden üretme olasılıkları kısıtlanmıştır; 1950 öncesinde politikleşen Roman tütün işçileri, aile bireylerine kısmen geçmiş deneyimlerini aktarabilseler de çember belirgin bir biçimde daralmaya başlamıştır.

1960'a kadar olan dönemde Türkiye'de kurulan bütün sosyalist parti girişimlerinde, özellikle de Şefik Hüsnü geleneğinden gelenlerde Roman tütün işçileri aktif bir biçimde rol almışlardır. 1960 sonrasında TİP'in kuruluşunun Türkiye genelinde yarattığı dalgalanma içerisinde Roman tütün işçileri ve onların ortamında politikleşen bireylerin de önemli bir hareketlenmesi söz konusu olmuştur. Beşiktaş ve Beyoğlu gibi Romanların yoğun bir biçimde yaşadığı bölgelerde TİP ilçe teşkilatları ağırlıklı olarak Romanlardan oluşmuş, bu bölgelerde TİP'in sabit oy potansiyeli politikleşmiş Roman tütün işçileri ile bir biçimde etkileşmiş olan Roman aileler olmuştur. Aynı dönemde Kürt ve Alevilerin de TİP'e destek verdiği, giderek Romanların önüne geçen kentsel mekânlardaki ağırlıkları ile solun halk tabanında taşıyıcı misyon üstlenen yeni dinamikleri olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. 1970'lerde solun temel ağırlığı bu zemine kayarken Romanlar giderek politik sürecin dışına çıkmaya başlamış, politikleşmiş Roman tütün işçileri bizzat kendi mahallelerinde saygın fakat yalnız kişilikler olarak kapalı bir yaşam sürmeye başlamışlardır. Bu dönemlerde politikleşmiş Roman tütün işçilerinin, üretim birimlerinde ağırlıklarını kaybetmiş olmaları itibarıyla geleneksel faaliyetlerini sürdürmedikleri, öte yandan bir parçası oldukları Roman yerleşimlerinde de herhangi bir siyasal çalışma içerisinde olmadıkları görülmektedir. Şüphesiz ki bunda, sahip oldukları siyasal kültür ve örgütlenme anlayışının esas olarak üretim birimleri temelli yapılanmasının son derece belirleyici bir rolü olmuştur. Her halükarda, 1970 ve esas olarak da 1980 sonrası politikleşmiş tütün işçilerinin sol grupların toplantılarında

“eski tüfekler”, mahallelerde ise “cumhuriyet gazetesi okuyan” abiler ve ablalar olarak saygı gördükleri; bunun ötesinde herhangi belirgin bir etkiye sahip olmadıkları oldukça net bir durumdur. Politikleşmiş Roman tütün işçilerinin ortamında politikleşen kimi istisnai bireyler çeşitli parti ve örgütlerde görevler alsada Roman toplumunun esas olarak bu süreçlerdeki polarizyona en azından öz bilinçli olarak katılımından bahsetmek mümkün değildir.

Günümüzde Roman tütün işçilerinin mirasçısı durumundaki yeni nesillerin sadece 1950 öncesi değil 1970 ve 1980'lerde sahip oldukları politik pozisyonu dahi korumalarının maddi altyapısı ortadan kalkmış durumdadır. Bunun en önemli nedeni, bu çalışmada ulaşılan veriler ışığında net bir biçimde görülebilen Roman tütün işçilerinin sosyolojik güzergâhındaki belirgin farklılaşmalardır. Soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin büyük ölçüde çözüldüğü, etnik özelliklerin asimile olduğu ve toplumda “Çingene” algısı ile özdeşleştirilen fizik özelliklerini taşımayan birey ve ailelerin bir bölümü ücretli istihdam içerisinde yerlerini korumuş, zaman içerisinde orta sınıflaşma eğilimi içerisinde girerek temelde beyaz yakalılar yığına dahil olmuşlardır. Farklı etnik ve sosyal kökenlerden bireylerle birlikte yaşamakta, peripatetik kökenli gruplarda yaygın olan endogamik özelliklerini en azından geçmişte olduğu kadar katı bir biçimde korumamaktadırlar. Bu durumdaki kimi aileler, geçmişte ait oldukları geç-peripatetik yerleşimlerinden ayrılmış farklı etnik ve sosyal gruplardan bireylerin birlikte yaşadıkları alt-orta veya orta sınıf yerleşimlerine taşınmışlardır¹¹⁶⁵. Özellikle ücretli istihdama dahil olmayı sürdürenler arasında Almanya'da işçi olarak çalışmaya gidenler ve bu sürecin sağladığı sermaye girişi ile görece daha yüksek bir gelir düzeyine ulaşanlar da bulunmaktadır¹¹⁶⁶. Bu grubun algı dünyası büyük ölçüde içinde bulunduğu yeni maddi şartlara uygun olarak yeniden yapılandığından geçmişin politik mirası veya mevcut geç-peripatetik toplumsal grubu ile doğrudan bir ilişkisinden bahsedilemez. Gelecekte ortaya çıkabilecek siyasal bir “uyanış hareketinin” etkisi ile kayıp tarihin yeniden keşfedilmesi olasılığı ise her zaman mevcuttur. Diğer taraftan Roman tütün işçileri arasında oldukça

¹¹⁶⁵ Kaynak Kişi: BD. Erkek. İşsiz, Topkapı'da yaşıyor. Tanıklıkları 1990 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 25.01.2011

¹¹⁶⁶ Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930'lardan 2006'ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

önemli bir grup oluşturan, yine soy-klan-kabile tipi toplumsal ilişkilerin kısmen çözüldüğü ama etnik özelliklerin büyük ölçüde muhafaza edildiği ve “Çingene” algısı ile özdeşleştirilen fizik özellikleri daha fazla taşıyan kesimler ağırlıklı olarak enformel istihdama kaymış; düşük gelirli ve toplumun diğer kesimleri tarafından tercih edilmeyen işlerde çalışmaya başlamışlardır¹¹⁶⁷. Bu gruplar politikleşmiş Roman bütün işçilerinin mirasını kısmen anımsamakla beraber günümüzde ataları ile aynı sosyal evreni paylaşmamaktadırlar. “Biz” algıları, artık “sınıf” üzerinden değil, nesnel olarak bir parçası durumunda buldukları geç-peripatetik yerleşimleri ya da kamusal temsili giderek daha popüler hale gelen Roman kimliği üzerinden inşa edilmektedir. Bu açıklamalardan, politikleşmiş Roman bütün işçilerinin deneyimlerinin aynı şekilde yeniden üretilmesini mümkün kılacak zeminin günümüzde mevcut olmadığı kolaylıkla anlaşılabilir. Dahası geçmişte sol içerisinde saygıdeğer “eski tüfek” profilleri olarak boy gösteren önde gelen Roman bütün işçilerinin önemli bir bölümü hayatlarını kaybettiklerinden, söz konusu imgenin sol içerisinde de sürdürülmesi mümkün gözükmemektedir. Politikleşmiş Roman bütün işçilerinin mücadelesi artık tarihin konusu durumundadır.

Bu çalışmada halen ulaşılabilir bir durumda olan Roman bütün işçilerine dair çeşitli yazılı kaynaklar ve bir biçimde onlarla temas etmiş kaynak kişiler üzerinden, Roman bütün işçilerinin tarihsel varlıkları kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Geç-peripatetik toplumların özel bir örneği olarak Roman bütün işçilerinin hem toplumsal varlıkları hem de politik etkinlikleri tarihsel ve sosyolojik temelde analize tabi tutulmuştur. Ne var ki, Roman bütün işçileri ve genel olarak da geç-peripatetik grupların ücretli istihdamı ile ilgili son sözün bu çalışma kapsamında söylendiğini iddia etmek mümkün değildir. Zira konunun kimi ayakları halen eksik durumdadır. Örneğin en azından 1960'ların ortalarına kadar politikleşmiş Roman bütün işçilerini bir tehdit olarak algılayan idarenin meseleyi nasıl ele aldığı, bu tehdidin bertaraf edilmesi için hangi önlemleri devreye soktuğu bizzat devlet arşivleri üzerinden incelenmelidir. Gelecekte bu arşivlerin açılması TİP içerisinde dahi aktif bir özne olan Roman bütün işçilerinin ne ölçüde gerçek bir tehdit olarak algılandıklarını ve o

¹¹⁶⁷ Kaynak Kişi: R.D. Tezgâhtar, Samsun Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1980 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 08.10.2013

dönem için uygulamaya konulan politikaların kapsamının daha iyi anlaşılmasını mümkün kılacaktır. Diğer taraftan bu çalışmada Roman tütün işçileri ile bilgi verecek bütün kaynak kişilere ulaşılabildiğini söylemek de mümkün değildir. Gelecekte tek tek yerelerde yürütülebilecek derinlemesine çalışmalar, kısmen bu çalışmada ileri sürülen yaklaşımları sorgulatabilecek bilgilere ulaşılmasını mümkün kılabilir. Yine sol ve Roman toplumu arasındaki tek ilişkinin Roman tütün işçileri üzerinden kurulduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu çalışmada da kısmen işaret edildiği üzere, Hacıhüsrev örneğinde olduğu gibi, Roman toplumunun politikleşmiş Roman tütün işçileri ile doğrudan teması olmayan kimi kesimleri 1970 sonrası yükselen solun mahalle ayakları ile temas ederek sınırlı da olsa bir siyasallaşma sürecine girebilmişlerdir. Benzeri bir biçimde Ankara Çinçin Mahallesi örneğinde olduğu gibi, Roman olmayan başka geç-peripatetik grupların da özgün siyasallaşma örneklerine yakın tarihte rastlanılabilmektedir. Aynı şekilde mahalle seviyesinde olmasa da 1970 sonrasında çeşitli sol örgüt ve partilere bireysel katılım göstermiş, aktif bir mücadele içerisinde bulunarak önemli fedakârlıklarda bulunan bireylerin yaşam öyküleri de hangi sosyolojik dinamiklerin belirleyiciliğinde buldukları sorgulanarak analize tabi tutulmalıdır.

Roman tütün işçileri ile ilgili olarak bundan sonra geliştirilecek olan tartışmalar sadece emek tarihi ya da geç-peripatetik grupların sosyolojisi bağlamında değil aynı zamanda Türkiye'deki güncel siyasal gelişmelerle bağlantılı olarak popüler bir mesele haline gelen Romanların kamusal temsili açısından da önemlidir. Avrupa Birliği ile bütünleşme süreci ve son olarak hükümet tarafından 2010 sonrası başlatılan Roman Açılımı, Romanları temsil iddiasında olan çok sayıda kuruluşun ortaya çıkmasına zemin sunmuştur. Bu kurumlar özellikle yaygın medya görünürlük imkânı bulduklarında genellikle Roman kimliği ile ilgili yaygın imajları besleyen çeşitli tutum ve eylemlerle bir yandan popüler beklentiyi karşılarken diğer taraftan bu imajların yeniden üretimine katkı sunmaktadırlar. Roman tütün işçilerinin son derece özgün olan siyasal katılım ve çalışma deneyimleri, günümüzde halen yaşanmakta olan bu sürecin farklı açılardan ele alınması noktasında oldukça yararlı olabilir. Şüphesiz ki gerek bu sürece doğrudan dahil olan aktivistler gerekse de ilgili sivil toplum faaliyetlerini tartışan sosyal bilimcilerin; Roman tütün işçilerinin

deneyiminin günümüzde yaygınlaşan Romanların kamusal temsiline ne gibi katkılarda bulunabileceği tartışmasını yürütmesi son derece acil bir ihtiyaçtır.

Sosyal bilimler için son derece yeni bir açılım olan peripatetik ve peripatetik kökenli gruplara ilişkin çalışmalar Türkiye'de henüz emekleme çağındadır. Bu konseptin yaygınlaşması, geçmişte gözden kaçan pek çok detayın yeniden ele alınması ile tarih, arkeoloji, antropoloji ve sosyoloji disiplinlerinden yeni yaklaşımların geliştirilmesini mümkün kılacaktır. Kendi kısıtlılıkları içerisinde hem bu konsepti Türkiye sosyal bilim kamuoyunda tartışmayı hem de Roman bütün işçileri üzerinden örneklemeyi amaçlayan bu çalışma, kendisini aşarak peripatetik ve geç-peripatetik konseptinin daha zengin kullanımlarına izin veren eleştirilere konu olabilirse hedeflediği başarıyı yakalamış olacaktır.

6. EKLER

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi: G.G. Erkek. Yazar, eski Nişantaşı sakini, Kuledibi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.06.2005

Kaynak Kişi: N.K. Erkek. Nakliyecisi, eski Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, Fatih'te yaşıyor. Tanıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme tarihi: 02.04.2005

Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930'lardan 2006'ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

Kaynak Kişi: E.T. Kadın. Ev kadını, Yol Altı Barakalar Sokak Sakini. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 22.05.2006

Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Eski taksici, Hacıhüsrev sakini. Tanıklıkları 1950'den günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 20.6.2006

Kaynak Kişi: B.Y. Kadın. Ev hanımı, Hacıhüsrev sakini. Tanıklıkları 1970 sonrası dönemi ve ailesinden dinlediklerini kapsıyor; 20.6.2006

Kaynak Kişi: Y.H. Erkek. İşsiz, eski Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1930'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.09.2006

Kaynak Kişi: A.S. Erkek. Öğrenci, Sarıgazi sakini. Tanıklıkları aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.10.2006

Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

Kaynak Kişi: H.S. Erkek. İşçi emeklisi, Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.2.2007

Kaynak Kişi: B.A. Erkek. Matbaa İşçisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1960'dan günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.03.2007

Kaynak Kişi: B.F. Erkek. Kahve İşletmecisi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970'den günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. İlk

görüşme: 15.6.2007

Kaynak Kişi: P. R. Erkek. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor.

Görüşme Tarihi: 10.07.2007

Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor.

Görüşme Tarihi: 08.2007

Kaynak Kişi: F.A. Kadın. Kağıt toplayıcı, Üsküdar sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor.

Görüşme Tarihi: 05.10.2007

Kaynak Kişi: M.A. Kadın. Kağıt Toplayıcı, Hasanpaşa sakini. Tanıklıkları 1980'lerden günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 17.11.2007

Kaynak Kişi: V.Y. Erkek. Kağıt toplayıcı, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2008

Kaynak Kişi: C.K. Erkek. Kağıt toplayıcı, müzisyen bir aileden, Kağıthane'de yaşıyor. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.2008

Kaynak Kişi: D.H. Erkek. İşsiz, Kuruçay sakini. Tanıklıkları 1990'dan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.07.2008

Kaynak Kişi: D.T. Kadın. İşçi emeklisi, Ahırkapı sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 06.09.2008

Kaynak Kişi: Ş.Ç. Erkek. İşçi emeklisi, Sarıgöl sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.2008

Kaynak Kişi: A.Ş. Erkek. Atık toplayıcı, Kağıthane sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.11.2008

Kaynak Kişi: A.D. Erkek. Sağlık çalışanı. Manisa-Salihli. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 16.04.2009

Kaynak Kişi: A.Y. Erkek. Atık toplayıcı, eski Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları

1990'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor.
Görüşme Tarihi: 07.06.2009

Kaynak Kişi: A.Z. Erkek. Çiçekçi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. İlk Görüşme: 19.06.2009

Kaynak Kişi: M.P. Erkek. İşçi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1980'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.07.2009

Kaynak Kişi: A.T. Erkek. Büfe işletmecisi, Sivaslı, Gebze'de yaşıyor. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme tarihi: 17.08.2009

Kaynak Kişi: Y.A. Erkek. Müzisyen, Ahırkapı sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.2009

Kaynak Kişi: M.D. Erkek. Ayakkabı boyacısı, Samsun Yavuz Selim'de yaşıyor. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.02.2010

Kaynak Kişi: H.A. Erkek. Hamal, Tophane sakini. Tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03.2010

Kaynak Kişi: K.A. Kadın. Çiçekçi, Kuruçeşme sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıkları anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 07.05.2010

Kaynak Kişi: C.A. Erkek. Atık toplayıcı, Yahya Kemal sakini. Tanıklıkları 1960'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattığı anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 11.05.2010

Kaynak Kişi: A.B. Erkek. Çiçekçi. Kuştepe Sakini. Tanıklıkları 1970'lerden günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıklarını kapsıyor. İlk görüşme: 08.06.2010

Kaynak Kişi: E.K. Erkek. Büro çalışanı, ailesi çiçekçi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1990'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anlattıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.6.2010

Kaynak Kişi: BD. Erkek. İşsiz, Topkapı'da yaşıyor. Tanıklıkları 1990 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 25.01.2011

Kaynak Kişi: Y.D. Erkek. Çiçekçi, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor.

Görüşme Tarihi: 10.05.2011

Kaynak Kişi: H.D. Erkek. Çiçekçi, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor.
Görüşme Tarihi: 10.05.2011

Kaynak Kişi: İ.A. Erkek. Emekli memur, Samsun Hürriyet Mahallesi'nde yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.5.2011

Kaynak Kişi: K.A. Erkek. Eski Taksi şoförü, Kuştepe sakini; Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor.
Görüşme Tarihi: 16.06.2011

Kaynak Kişi: Y.A. Erkek. Çiçekçi, Alemdağ sakini. Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 22.07.2011

Kaynak Kişi: M.U. Erkek. Müzisyen, Aydın'da yaşıyor. Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor.
Görüşme Tarihi: 11.12.2011

Kaynak Kişi: R.G. Erkek. İşçi, İzmir Örnekköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor.
Görüşme Tarihi 25.10.2011

Kaynak Kişi: Y.A. Erkek. Öğrenci, İstanbul'da yaşıyor. Tanıklıkları 1990 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.05.2012

Kaynak Kişi: V.A. Erkek. İşçi, Küçükbakkalköy sakini. Tanıklıkları 1990 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor.
Görüşme Tarihi: 11.06.2012

Kaynak Kişi: E.Ç. Erkek. İşçi, Edirne İpsala'da yaşıyor. Tanıklıkları 1960 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor.
Görüşme Tarihi: 20.07.2012

Kaynak Kişi: O.S. Erkek. Çiçekçi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.8.2012

Kaynak Kişi: A.D. Erkek. Çiçekçi, Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.10.2012

Kaynak Kişi: S.A. Erkek. Eski işportacı, Mecidiyeköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950

sonrasından günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor.
Görüşme Tarihi: 14.05.2013

Kaynak Kişi: S.K. Kadın. Ev hanımı, Hürriyet Mahallesi, Sivas Divriği kökenli.
Tanıklıkları 1970 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin
aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi 10.5.2013

Kaynak Kişi: C.K. Erkek. Eski taksici, Çorlu'da yaşıyor. Tanıklıkları 1960
sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor.
Görüşme Tarihi: 10.08.2013

Kaynak kişi: D.K. Erkek. Yazar, Kadıköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1960'lardan
günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi 16 Eylül 2013

Kaynak Kişi: S.G. Erkek. Sendikacı, Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar
olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 23.9. 2013

Kaynak Kişi: U.O. Erkek. Avukat, Balat'ta yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasında
günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 26. 9.2013

Kaynak Kişi: R.D. Tezgahtar, Samsun Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1980
sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin anılarını kapsıyor. Görüşme
Tarihi: 08.10.2013

Kaynak Kişi: K.K. Kağıt Toplayıcı, 500 Evler sakini. Tanıklıkları 2000 sonrası
dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. 15.10.2013

Kaynak Kişi: S.Ö. Erkek. Yayıncı, tanıklıkları 1950'lerden günümüze kadar olan
dönemi kapsamaktadır. Görüşme Tarihi: 19 Kasım 2013

Kaynak Kişi: A.Ö. Erkek. Makine Mühendisi. Muammer Ö'nün oğlu. Tanıklıkları
1960 sonrası ve babasının anılarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 27.11.2013

Kaynak Kişi: E.K. Erkek. Esnaf, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası
dönemi ve ailesinden duyduklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 03/12/2013

Kaynak Kişi: M.A. Erkek. İşçi, Ortaköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrası ve
aile büyüklerinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 04/12/2013

Kaynak Kişi: S.Y. Erkek. Restoran işletmecisi. Tanıklıkları 1960 sonrası dönemi
kapsıyor. Görüşme Tarihi: 12.01.2014

7. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

1926-1927 TKP MK TUTANAKLARI BÜYÜK KIRILMA; Tüstav; 2007

1951 TKP TEVKİFATI; BDS Yayınları; 2000

Abbott, G. F; **MAKEDONYA**; Akılçelen Kitaplar; Ankara; 2013

Achim, Viorel; **THE ROMA IN ROMANIAN HISTORY**; Central European University Press; 2004

Adekunle, Julius; **CULTURE AND CUSTOMS OF RWANDA**; Greenwood Press; 2007

Agacanov, S. G.; **OĞUZLAR**; İstanbul; 2010

Ağcabay, Cenk; **TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİ VE DR. HİKMET**; Sosyal İnsan; 2009

Ahmet Mithat Efendi; **ÇİNGENE**; Sel; İstanbul; 2009

Akal, Emel; **İŞTİRAKİYUNCULAR, KOMÜNİSTLER VE PAŞA HAZRETLERİ**; İletişim; 2013

Akbayar, N; **BEŞİKTAŞ PAST AND PRESENT**; İstanbul: Economic and Social History Foundation of Turkey; 1998

Akbulut, Erden, Tuncay, Mete; **BEYNELMİLEL İŞÇİLER İTTİHADI**; Sosyal Tarih Yayınları; 2009

Akgül, Hikmet; **ŞOFÖR İDRİS**: Anılar; Yar Yayınları; 2004

Akkan, Başak Ekim, Deniz, Mehmet Baki, Ertan, Mehmet; **SOSYAL DIŞLANMANIN ROMAN HALLERİ**; Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu; 2011

Akman, Haşim; **GÖNÜL DAĞINDA BİR GARİP: NEŞET ERTAŞ KİTABI**; Türkiye İş Bankası Yayınları; 2006

Aksu, Mustafa; **TÜRKİYE'DE ÇİNGENE OLMAK**; Anekdot

Aktaş, Uğur; **İSTANBUL'UN 100 ESNAFI**; İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları; 2010

- Alper, Osman Rauf; **MÜLTECİ KOMÜNİST**; Timaş; 1995
- Alpman, Nazım; **BAŞKA DÜNYANIN İNSANLARI**; OZAN; 1997
- Altınöz, İsmail; Osmanlı Dönemi'nde İstanbul Çingeneler; **BİR ÇİNGENE YOLCULUĞU**; Fatih Belediye Başkanlığı
- Amin, Samir; **EMPERYALİZM VE EŞİTSİZ GELİŞME**; Kaynak; İstanbul
- Anadol, Zihni; **KIRMIZI GÜL VE BASKET**; Belge Yayınları; 1989
- Aren, Sadun; **TİP OLAYI 1961-1971**; Cem; 1993
- Arus, Servet Muhtar; **İSTANBUL KAZAN BEN KEPÇE**; İletişim Yayınları; İstanbul; 1997
- Avcıoğlu, Doğan; **TÜRKLERİN TARİHİ**; Tekin Yayınevi; 2006
- Aydemir, Aydın; **HERŞEYE RAĞMEN**; Güldikeni Yayınları; 2000
- Babalık, Naciye; **TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NİN SÖNÜMLENMESİ**; İmge; 2005
- Bakker, Peter, Kyuchukov, Hristo; **WHAT IS THE ROMANI LANGUAGE**; Collection Interface; 2000
- Bakker, Peter, Matras, Yaron; **MIXED LANGUAGE DEBATE**; Mouton de Gruyter; 2003
- Bakker, Peter; Mixed Languages as Autonomous Systems; **MIXED LANGUAGE DEBATE**; ed: Bakker, Peter, Matras, Yaron; Mouton de Gruyter; 2003
- Baş, Yaşar, Öztürk, Said, Akgündüz, Ahmet; **DARENDE TARİHİ**; Es-seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı; İstanbul; 2002
- Belli, Mihri; **HAPİSHANEDEN ÇİZGİLER**; Leman; 2005
- Belli, Mihri; **MİHRİ BELLİ'NİN ANILARI: İNSANLAR TANIDIM 1**; Doğan Kitap; 1999
- Belton, Brain; **GYSPY AND TRAVELLER ETHNICITY: THE SOCIAL GENERATION OF AN ETHNIC PHENOMENON**; Taylor&Francis Routledge; 2005
- Berland, Joseph; Kanjar Social Organization; **THE OTHER NOMADS**; Rao, Aparna; 1987

Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Unveiling The Stranger: A New Look At Peripatetic Peoples; **CUSTOMARY STRANGERS; NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES IN THE MIDDLE EAST, AFRICA, AND ASIA**; Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Praeger Publishers; 2004

Berktaş, Ayşe; Cumhuriyet Boyu Bir İşçi Yaşamı: Zehra Kosova; **75 YILDA ÇARKLARI DÖNDÜRENLER**; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1999

Bilen, İsmail; **İSTANBUL HEMŞERİLERİ**; Alev Yayınları; 1991

BİZ BURADAYIZ; Mart Matbaacılık; İstanbul; 2008

Bollig, Michael; Hunter, Foragers, and Singing Smiths: Metamorphoses of Peripatetic Peoples in Africa; **CUSTOMARY STRANGERS NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES**; Rao, Aparna, Berland, Joseph C; Praeger Publishers; 2004

Bollig, Michael; Ethnic Relations and Spatial Mobility In Africa; **THE OTHER NOMADS**; Rao, Aparna; 1987

Bostan, İdris; **OSMANLI BAHİRİYE TEŞKİLATI: XVII. YY'DA TERSANE-İ AMİRE**; Türk Tarih Kurumu Basımevi; İstanbul; 1992

Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loic; **DÜŞÜNÜMSEL BİR ANTROPOLOJİ İÇİN CEVAPLAR**, İletişim, İstanbul

Bozkurt, Tülin; Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi; **ARTAKALANLAR**; Süvari, Ceyhan; E Yayınları

Briggs, Philip, Booth, Janice; **RWANDA**; Bradt; 2006

Brunschwig, Jacques, Lloyd, Geoffrey; **THE GREEK PURSUIT OF KNOWLEDGE**; Flammarion; 1996

Cervello, Marielle, Villasenta; “They work to eat, They eat to work” M’allemin Craftsmen, Classification, and Discourse Among Bidan Nobility of Mauritania; **CUSTOMARY STRANGERS NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES**; Rao, Aparna, Berland, Joseph C; Praeger Publishers; 2004

Cezar, Mustafa; **XIX. YÜZYIL BEYOĞLUSU**; Akbank; 1991

Chaurasia, Radhey Shyam; **HISTORY OF EARLIEST INDIA**; Atlantic; 2008

Coşkun, Atilla; **NAZIM'IN DAVALARI**; Cem Yayınevi; 1989

Çetintaş, Burak M.; **DOLMABAĞÇE'DEN NİŞANTAŞI'NA**; Antik AŞ; 2005

- Dasgupta, Samira, Sarkar, Amitabha; **FRONTIERS OF SOCIAL ANTHROPOLOGY**; Gyan Publishing House; 1996
- Deleuze, Gilles, Guattari, Felix; **KAPİTALİZM VE ŞİZOFRENİ 1**; Bağlam; İstanbul
- Dinamo, Hasan İzzettin; **TKP, AYDINLAR VE ANILAR**; Yalçın Yayınları; 1989
- Divitçioğlu, Sencer; **ORTA-ASYA TÜRK İMPARATORLUĞU**; İmge; 2005
- Dosdoğru, M. Hulusi; **6/7 EYLÜL OLAYLARI**; Bağlam; 1993
- Dumont, Paul; Bir Osmanlı Sosyalist Örgütü: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; **OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER**; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013
- Dündar, Fuat; **İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN MÜSLÜMANLARI İSKAN POLİTİKASI (1913-1918)**; İletişim Yayınları; 2002
- Eliade, Mircea; **DEMİRCİLER VE SİMYACILAR**; Kabalcı Yayınları; İstanbul; 2003
- Emeç, Zeynep; **KAVALALI AİLESİ**; Destek Yayınları; 2013
- Engels, Friedrich; **AİLENİN, ÖZEL MÜLKİYETİN VE DEVLETİN KÖKENİ**; Sol Yayınları; 2002
- Erder, Sema; **ÜMRANİYE**; İletişim; 2001
- Flanagan, William G; **CONTEMPORARY URBAN SOCIOLOGY**; Cambridge University Press; 1993
- Forsyth, James; **A HISTORY OF PEOPLES OF SIBERIA**; Cambridge University Press; 1992
- Frazer, Angus; **THE GYPSIES**; Blackwell Publishing; 1995
- Gabbay, Moris; **CUMHURİYETLE BİRLİKTE BÜYÜDÜM**; Sarı Defter; 2013
- Getis, Victoria; **THE JUVENILE COURT & THE PROGRESSIVES**; Illinois; 2000
- Goffman, Erving; **STIGMA**; Simon and Schuster; 2009
- Green, Peter; Rhodios, Apollonios; **THE ARGONAUTİKA**; University of California Press; London; 1997

Groome, Francis Hides; **GYPSY FOLK-TALES**; Hurst and Blacked Limited; 1899

Günçikan, Berat; **DEVLETİN ŞİDDET TARİHİ**; Agora Kitaplığı; 2010

Güney, Yılmaz; **SOBA, PENCERE CAMI VE İKİ EKMEK İSTİYORUZ**; Güney Filmcilik; 1996

Gürlek, Dursun; **KÜLTÜR DÜNYAMIZDAN MANZARALAR**; Kubbealtı; 2008

Güzel, M. Şehmus; **FAHRİ PETEK: BİR HAYAT ÜÇ CAN**; Sarı Defter; 2009

Güzel, M. Şehmus; **TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ**; Kaynak; 1996

Hadar, Gila; Jewish Tobacco Workers in Salonika: Gender and Family in the context of Social and Ethnic Strife; **WOMEN IN THE OTTOMAN BALKANS**; Buturovic, Amila, Sehick, İrvin Cemil; Library of Ottoman Studies; 2007

Haskan, Mehmet Nermi; **YÜZYILLAR BOYUNCA ÜSKÜDAR**; Üsküdar Belediyesi; 2001

Haupt, George; Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu Tarihine Giriş; **OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER**; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013

Heredotus; **THE HISTORY OF HEREDOTUS**; D. Appleton Company; New York; 1860

Hovhannesyan, Sarkis Sarraf; **PAYİTAHT İSTANBUL'UN TARİHÇESİ**; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1996

Hutton, Ronald; **SHAMANS**; Hambledon; 2001

Huyssen, Andreas; **ALACAKARANLIK ANILARI**; Metis; 1999

İbn-i Haldun; **MUKADDİME**; Dergah Yayınları; 1982

İleri, Rasih Nuri; **KIRKLI YILLAR 2 1944 TKP DAVASI**; Tüstav; 2003

İleri, Rasih Nuri; **KIRKLI YILLAR 5**; Tüstav; 2006; sf 33

İleri, Rasih, Nuri; **MİHRİ BELLİ OLAYI 1**; Anadolu Yayınları; 1976

İleri, Rasih, Nuri; **MİHRİ BELLİ OLAYI 2**; Anadolu Yayınları; 1976

İleri, Rasih, Nuri; **MİHRİ BELLİ OLAYI 3**; Anadolu Yayınları; 1976

İnciciyan, P. Ğ; **XVIII. ASIRDA İSTANBUL**; İstanbul Matbaası; 1956

İncirlioğlu, Emine Onaran; “Şecaad Arz Ederken Merd”Türkiye Çingenerinin Örgütlenme Sorunları; **TÜRKİYE KÜLTÜRLERİ**; Pultar, Gönül, Erman, Tahire; Tetragon; 2005

Irwin, Elizabeth, Greenwood, Emily; **READING HEREDOTUS**; Cambridge University Press; 2007

Jabbur, Jibrail S; **THE BEDOUINS AND THE DESERT ASPECTS OF NOMADIC LIFE IN THE ARAB EAST**; State University of Newyork Press; 1995

Johnson, Clarence Richard; **İSTANBUL 1920**; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2000

Karataş, A Bülent vd; **KONCA YAZIŞMALARI**; Tüstav; 2005

Kasaba, Reşat; **BİR KONARGÖÇER İMPARATORLUK**; Kitap Yayınevi; 2012

Kavukçuoğlu, Deniz; **SEN VATAN HAINİ MİSİN BABA?**; Doğan Kitap; İstanbul

Kaygılı, Osman Cemal; **KÖŞE BUCAK İSTANBUL**; Selis; 2003

Kaymaz, Zeki; **TÜRKİYE'DE GİZLİ DİLLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**; Ege Üniversitesi Basımevi; İzmir 2003

Kazgan, Gültepe; **KUŞTEPE ARAŞTIRMASI**; Bilgi Üniversitesi Yayınları; 1999

Kenrick, Donald; **GANJ'DAN THAMES'A ÇİNGENELER**; Homer; 2004

Keskin, Nuray Ertürk, Yaman, Melda; **TÜRKİYE'DE TÜTÜN**; Nota Bene; 2013

Keyder, Çağlar; **TÜRKİYE'DE DEVLET VE SINIFLAR**; İletişim Yayınları; 2007

Kıvılcımlı, Hikmet; **GÜNLÜK ANILAR**; Köxüz; İlk Olarak 1978 yılında yol tarafından basılmıştır

Kıvılcımlı, Hikmet; **TARİH TEZİ İŞİĞINDA ALLAH, PEYGAMBER, KİTAP**; Bumerang; İstanbul; 1999

Kıvılcımlı, Hikmet; **TARİH TEZİ**; Tarih ve Devrim Yayınevi; 2. Baskı

Kıvılcımlı, Hikmet; **TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ SOSYAL VARLIğI**; Köxüz Yayınları; İlk Basım: 1935-Marksizm Bibliyoteği Yayınları

Kıvılcımlı, Hikmet; **YOL-2** Yakın Tarihten Birkaç Madde; Köxüs Yayınları; İlk Basımı 1978 yılında Yol yayınları tarafından yapılmıştır

King, David C; **CULTURES OF THE WORLD : RWANDA**; Marshall Cavendish Benchmark; 2006

Korcan, Kerim; **HARBİYE KAZANI**; E Yayınları

Kosova, Z; **BEN İŞÇİYİM**; İletişim; 1996

Kömürçüyan, Eremya Çelebi; **İSTANBUL TARİHİ: 17. ASIRDA İSTANBUL**; Eren Yayınları; 1988

Kundakçı, Suat Şükrü; **BİR ÖMÜR BİR SOHBET**; Tüstav; 2005

Küçükömer, İdris; **DÜZENİN YABANCILAŞMASI**; Profil; 2009

Küçümen, Zihni; **Sİ MİNÖR ORTAKÖY**; Remzi; 1993

Kyuchukov, Hristo; Projection Hypotheses in Language and Identity Amon Muslim Roma; **ROMA IDENTITY**; Ed: Kyuchukov, Hristo, Hancock, Ian; NGO; 2010

Lefebvre, Henri; **KENTSEL DEVRİM**; Sel; 2013

Lewis, Geoffrey; The Secret Language of Geygel Yoruks; **ZEKİ VELİDİ TOGAN'A ARMAĞAN**; Maarif Basımevi; 1950-1955

Lowie, Robert; **AN INTRODUCTION TO CULTURAL ANTROPOLOGY**; J. J Little and Ives Company; 1940

Lukacs, John R; Hunting and Gathering Strategies in Prehistoric India; a Biocultural Perspective on Trade and Subsistence; **FOREGAR-TRADERS IN SOUTH AND SOUTHEAST ASIA: LONG TERM HISTORIES**; Morrison, Kathleen. D, Junker, Laura. D; Cambridge University Press; 2002

Lutters, Wayne G; **AN INTRODUCTION TO THE CHICAGO SCHOOL OF SOCIOLOGY**; Interval Research Proprietary; 1996

Marushiakova, E., Popov, V. “**Dialect, Language and Identity of the Gypsies. (In Case of Bulgaria).**” - In: Stolz, T., Iglá, B. (Hrsg.) Was ich noch sagen wollte... A multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday. Berlin: Acadimie, 2001, 423-430

Marks, Karl, Engels, Friedrich; **ALMAN İDEOLOJİSİ (FEUERBACH)**; Eriş; 2003; madde 18

Marks, Karl; **FORMEN: Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler**; Sol; Ankara; 1997

Marks, Karl; **KAPİTAL** Cilt 1; Eriş; 200

- Marks, Karl, Engels, Friedrich; **KOMÜNİST MANİFESTO**; Eriş; 2003
- Mayall, David; **GYPSY IDENTITIES 1500-2000**; Routledge; 2004
- Olesen, Asta; Peddling in East Afghanistan; **THE OTHER NOMADS**; Ed: Rao, Aparna; Böhlau; 1987
- Öztürk, Sırrı; **İŞÇİ SINIFI, SENDİKALAR VE 15-16 HAZİRAN**; Sorun Yayınları; 2001
- Marushiakova, Elena vd; **IDENTITY FORMATIONS AMONG MINORITIES IN BALKAN: THE CASES OF ROMS, EGYPTIANS AND ASHKALI IN KOSOVO**; Minority Studies Society Studii Romani; 2001
- Matras, Yaron; **A GRAMMAR OF DOMARI**; Mouton Grammar Library; 2012
- Matras, Yaron; **ROMANI A LINGUISTIC INTRODUCTION**; Cambridge University Press; 2004
- Matras, Yaron; The Role of Language In Mystifying And De-Mystifying Gypsy Identity; **THE ROLE OF ROMANIES**; Saul, Nicholas, Tebbutt, Susan; Liverpool University Press; 2004; pp 53-78
- McDonald, Fiona; Congo; Democratic Republic of; **PEOPLES OF AFRICA**; Marshall Cavendish; 2001
- Mcintosh, Jane; **THE ANCIENT INDUSVALLEY NEW PERSPECTIVES**; ABC-CLIO; 2008
- Meshack, Daniel, Griffin, Kriss; Meshack, Daniel, Griffin, Kriss; Displacement and Forced Settlement: Gypsies in Tamilnadu; **CONSERVATION AND MOBILE INDIGENOUS PEOPLES**; Chatty, Dawn, Colchester, Marcus; Berghan Books; 2002
- Mintzuri, Hagop; **İSTANBUL ANILARI 1897-1940**; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1993
- Misra, P. K; Indian Nomads; **NOMADS IN INDIA**; eds: Misra, P. K, Malhotra, K. C; Calcutta; Anthropological Survey of India; 1982
- Morris, Ian, Powell, Barry; **A NEW COMPANION TO HOMER**; 1996
- Morrison, Kathleen D; Historicising Adaptation, Adapting To History; Forager Traders In South And South-East Asia; **FOREGAR TRADERS IN SOUTH AND SOUTH EAST ASIA: LONG TERM HISTORIES**; Morrison, Kathleen D, Junker, Laura; Cambridge University Press; 2002

Müftüoğlu, Berna, Güler; **FASON EKONOMİSİ: GEDİKPAŞA'DA AYAKKABI ÜRETİMİ**; Bağlam; 2005

Myers, J. M; The Sigynnae of Herodotus: An Ethnological Problem of Early Iron Age; **ANTHROPOLOGICAL ESSAYS PRESENTED TO EDWART BURNETT TYLOR IN HONOUR OF HIS 75TH BIRTHDAY**; Oct 2 1907; Cornell University Library; https://archive.org/stream/cu31924029869124/cu31924029869124_djvu.txt ; Link 03.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Nash, Kate; **CONTEMPORARY POLITICAL SOCIOLOGY**; Wiley-Blacwell; 2010

Nesimi, Abidin; **TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ'NDE ANILAR VE DEĞERLENDİRMELER**; Promote; 1979

Nesin, Aziz; **YOKUŞUN BAŞI 2**; Tekin Yayınevi; 1977

Nizamülmülk; **SİYASETNAME**; Dergah; 1995

Oikonomides, Nicolas; The Role of Byzantine State in the Economy; **THE ECONOMIC HISTORY OF BYZANTIUM**; Laiou, Angeliki E; Dumbarton Oaks; 2002

Okely, Judith; **THE TRAVELLER GYPSIES**; Cambridge University Press; 1983

Oppenheimer, Franz; **DEVLET**; Phoenix Yayınevi; Ankara; 2005

Özçelik, M; **TÜTÜNCÜLERİN TARİHİ**; Tüstav; 2003

Özden, Ekrem; **DEMOKRASİ YOLUNDA MÜCADELE**; İsmail Akgün Matbaası; 1970

Pakalın, Dilek; **NİŞANTAŞ'IN ARKA BAHÇESİ**; İnkılap; İstanbul; 2007

Pınarcıoğlu, Melih, Işık, Oğuz; **NÖBETLEŞE YOKSULLUK**; İletişim; 2003

Possehl, Gregory; **THE INDUS CIVILIZATION: A CONTEMPORARY PERSPECTIVE**; Altamira Press; 2003

Phillips, David J; **PEOPLES ON THE MOVE**; Piquant; United Kingdom; 2001

Quatert, Donald; Industrial Working Class of Salonica; **JEW, TURKS, OTTOMANS**; Levy, Avigdor; 2002

Rao, Aparna; The Concept Of Peripatetics: An Introduction; **THE OTHER**

NOMADS; Rao, Aparna; BÖHLAU; 1987

Rao, Aparna; Strangers and Liminal Beings: Some Thought on Peripatetics, Insiders, and Outsiders in Southwest Asia; **CUSTOMARY STRANGERS; NEW PERSPECTIVES ON PERIPATETIC PEOPLES IN THE MIDDLE EAST, AFRICA, AND ASIA**; Berland, Joseph C, Rao, Aparna; Praeger Publishers; 2004

Refik, Ahmet; **XVI. ASIRDA İSTANBUL HAYATI**; İstanbul; 1935

Roux, Jean Paul; The Tahtaci of Anatolia; **THE OTHER NOMADS**; Rao, Aparna; 1987

Sargın, Nihat; **TİP'Lİ YILLAR**; Cilt 2; Feliş; 2001; sf 1250

Sarıkaya, Mahmut; "Gizli Dil" ve Abdal / Teber / Geygelli Kimliği; **KİMLİKLER LÜTFEN**; Der: Pultar, Gönül; ODTÜ Yayıncılık; 2009

Sayılgan, Aclan; **KOMUNA**; Sıralar Matbaası; 1969

Sayılgan, Aclan; **TÜRKİYE'DE SOL HAREKETLER**; Doğu Kütüphanesi; 2009

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Yıllık Raporu (Temmuz 1909-Temmuz 1910); **OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER**; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; İstanbul; 2013

Seshemani, Geeta, Sathanarayan, Kartick; **DANCING BEARS OF INDIA**; WSPA; 1997

Sharma, Tej Ram; **A POLITICAL HISTORY OF EMPERIAL GUPTAS**; Ashok Kumar Mittal; 1989

Shyamlal; **THE BHANGI: A SWEEPER CASTE**; Department of Sociology; University of Rajasthan; 1992

Steiner, Deborah; **HOMER ODYSSEY**; Cambridge University Press; 2010

Suda, Orhan; **BİR ÖMRÜN KIYILARINDA**; Alkım; 2004

Şenyapılı, Tansı; **BARAKADAN GECEKONDUYA**; İletişim; 2004

Tablino, Paola; **THE GABRA : CAMEL NOMADS OF NORTHERN KENYA**; Paulines; 1999

Tekeli, İlhan; **İSTANBUL'UN PLANLAMASININ VE GELİŞMESİNİN ÖYKÜSÜ**; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 2013

Thompson, George; **AİSKYLOS VE ATİNA**; Payel; 1990

- Thompson, George; **TARİH ÖNCESİ EGE 1**; Payel; 1995
- Troçki, Lev; **BALKAN SAVAŞLARI**; Türkiye İş Bankası; 2009
- Tuncay, Mete; **1923 AMELE BİRLİĞİ**; Sosyal Tarih Yayınları; 2009; sf 25-26
- Tuncay, Mete; **TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR-II (1925-1936)**; BDS Yayınları
- Turgut, Suat; **HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ**-Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldız; Ajans Es; İstanbul; 2010
- Turnnbul, Stefen;**THE WALLS OF COSTANTINOPLE**; Osprey; 2007
- Türkali, Vedat; **GÜVEN**; Cilt 1; Everest; 2004
- Türkdoğan, Orhan; **GECEKONDU, İNSAN VE KÜLTÜR**; Genar; 2002; sf 436
- Türkdoğan, Orhan; **ETNİK SOSYOLOJİ**; Timaş; 1997; sf 438
- TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ 1927 VİYANA KONFERANSI**; Tüstav; 2004
- Ünsal, Artun; **UMUTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ**; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; 2002
- Vainshtein, Sevyan; **NOMADS OF SOUTH SIBERIA**; Cambridge University Press; 1980
- Vergin, Nur; **SİYASETİN SOSYOLOJİSİ**; Doğan Kitap; 2008
- Vidyarthi, L. P, Rai, Binar Kumar; **TRIBAL CULTURE OF INDIA**; Ashok Kumar Mital; 1985
- Vlahov Efendi'nin Anıları; **OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST HAREKETLER**; Haupt, George, Dumont, Paul; Ayrıntı; 2013
- Wacquant, Lois; Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi; **OCAK VE ZANAAT**; İletişim yayınları; İstanbul
- Wacquant, Loic; **URBAN OUTCASTS**; Polity Press; 2008
- Ward, David; **POVERTY, ETHNICITY, AND THE AMERICAN CITY**; Cambridge Universtity Press; 1989
- Werlin, Robert J; Marksist Political Analysis; **PERSPECTIVES IN POLITICAL SOCIOLOGY**; 1972

Yerasimos, Stefanos; **MİLLİYETLER VE SINIRLAR**; İletişim; 1994

Yıldırım, Faruk; **ABDAL GİZLİ DİLİ**; Karahan Kitabevi; 2011

Yıldırım, Kadir; **OSMANLI'DA İŞÇİLER (1870-1922)**; İletişim Yayınları; 2013

Yıldız, Şeref; **FIRTINA YÜRÜYÜŞÜ**; Sarı Defter; 2008

Yılığür, Egemen; **NİŞANTAŞI TENEBEKE MAHALLESİ: MARJİNAL YOKSULLUKTAN ORTA SINIF YERLEŞİMİNE**; İletişim Yayınları; İstanbul; 2012

Yılmaz, Orhan; **TÜRKİYE'NİN İLK KOMÜNİSTLERİNDEN ZİLELİ HALİL YALÇINKAYA**; Bilge Kültür Sanat; 2008

Zagaral, Allen; Gender and Social Organization in The Nilgiri Hills; **FORAGER-TRADERS IN SOUTH AND SOUTHEAST ASIA: LONG TERM HISTORIES**; Cambridge University Press; 2002

MAKALELER

Acton, Thomas; Gypsylorism in the Far East; **NEWSLETTER OF GYPSY LORE SOCIETY**; North American Chapter 4(1);2-6; 1981

Adamou, Evangelia; Verb Morphologies in Contact: Evidence from Balkan Area; **MORPHOLOGIES IN CONTACT**; Vanhove, Martine; 2012

Adontz, N; The Role of the Armenians in the Byzantine Science; **ARMENIAN REVIEW**; 3 (1950); 53-57

Akdağ, Mustafa; Celali İsyânlarının Başlaması; **ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**; Cilt 4; Sayı 1; Sayfa 023-050; 1946

Akdağ, Mustafa; Medreseli İsyânları; **İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ MECMUASI**; 1-4; 1949; 361-387

Aksüt, Ali; Kısaca Geygeller ve Yaşayan İki Ozan; **SERÇEŞME**; Ocak-Şubat 2007

Bakker, Peter; An Early Vocabulary of British Romani: A Linguistic Analysis; **ROMANI STUDIES 5**; Vol 12; No 2; 2002

Bakker, Peter; Monrad, Astrid; ROMA: LINGUISTIC ARCHEOLOGY OF NOMADS; Nams Varia 53; 35-44; 2011

Bayraktar, Özlem; **ÇİNGENELER: "BAŞKA BİR DÜNYANIN İNSANLARI"**; Global Media Journal; Sayı 2; Bahar; 2011

Berland, C Joseph, Salo, Matt T; Peripatetic Communities: An Introduction; **NOMADIC PEOPLES**; Number 21/22; December 1986

Berland, Joseph; Peripatetic Strategies In South Asia: Skills as a Capital among Nomadic Artisans and Entertainers; **NOMADIC PEOPLE**; Number 13; July 1983; sf 30

Beynon, Edrman Doane; 1936; The Gypsy In a Non-Gypsy Economy; **THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY**; VOL 42; NO 3

Bozkurt, Giray Saynur; Geçmişten Günümüze Balkanlarda Türk Varlığı; **KARADENİZ ARAŞTIRMALARI**; Cilt 5; Sayı 17; Bahar 2008;1-31

Brenner, Neil; **WHAT IS CRITICAL URBAN THEORY** ; CITY; Vol 13; Nos. 2-3; June-September; 2009

Caferoğlu, Ahmet; Eskişehir Ağızları Üzerine Bir Deneme; **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ**; 11-2; 1950

Caferoğlu, Ahmet; Kırşehir Vilayetinin Bugünkü Etnik Teşekkülüne Dair Notlar; **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ**; Cilt 2; Sayı 1-2; 1946; sf 83

Capt, Newbold; The Gypsies of Egypt; **JOURNAL OF ROYAL ASIATIC SOCIETY OF GREAT BRITAIN AND IRELAND**; Vol 16; 1856; pp 285-312

Cova, Bernard, Kozinets, Robert V, Shankar Avi; **CONSUMER TRIBES**; BH; 2007

Diachkova, Galina; Indigenous peoples of the North, Siberia and the Far East of the Russian Federation; **ANSIPRA BULLETIN**; No 9; 2003

Dingeç, Emine; XVI. Yy'da Osmanlı Ordusunda Çingeneler; **SDÜ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**; Aralık 2009; Sayı 20

Doğan, İncifer Banu; Trading in prehistory and protohistory: Perspectives from the eastern Aegean and beyond; **BLOEDOW**; 60; 1987

Erlor, Mehmet Yavuz, Edinsel Kerim; Samsun'da Tütün Üretimi; **ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**; Cilt 4; Sayı 18; Yaz; 2011

Fortier, Jana; The Ethnography of South Asian Foragers; **ANNUAL REVIEW OF ANTHROPOLOGY**; 38:39-114

Ghose, Sakarisa; The Dalit in India; **SOCIAL RESEARCH**; Vol 70; No 1; Spring 2003

Ginio, Eyal; Neither Muslim nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State; **ROMANI STUDIES**; Vol 14; No 2; 2004; 117-144

Gogineni , Babu; The Buraku People of Japan; **INTERNATIONAL HUMANIST NEWS**; December; 2006

Goularas, Gökçe Bayındır; 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması; **ALTERNATİF POLİTİKA**; Cilt 4; Sayı 2; 129-146, Temmuz 2012

Groome, Francis Hines; Persian and Syrian Gypsies; **JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY; 1890-1891**; Vol 2; No 1; 21-27

Gudavarthy, Ajay; Dalit and Naxalite Movements in AP: Solidarity or Hegemony; **ECONOMIC AND POLITICAL WEEKLY**; Vol 40; No 51; Dec 17-32

Gülseren, Cemil; Darenden'in Gizli Dili: Hazeynce; **AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**; 2001; 3 (2); sf 161

Haller, Pnina Motzafi; Locating The Agency of Marginalized People: Nomadic and Post-Nomadic Service Populations in Rajasthan; **JOURNAL OF ANTHROPOLOGICAL SOCIETY OF OXFORD ONLINE**; Volume IV; No 1; 2012; 22-54

Hayden, Robert M; The Cultural Ecology of Service Nomads; **THE EASTERN ANTHROPOLOGIST**; Vol 32; No 4; 1979

Haykır, Tayfun; Besim Atalay'ın Niğder Maarif Müdürüyken Kaleme Aldığı Bir Yazı Dizisi: "ANADOLU'DA TÜRK LÜK"; **AKPINAR**; Sayı 5; 2010

Işık, Ali; Şivlilik Adı ve Kökeni Üzerine; **AKADEMİK SAYFALAR**; Cilt 13; Sayı 16; 15 Mayıs 2013

Karaca, Behset; 1522-1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri; **FIRAT ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**; Cilt 18; Sayı 2; 430-440; 2008

Katalin, Forray R, Zoltan Beck; Hungarian Roma and Gypsy Communities; **GYPSY STUDIES**; PECK, 2008

Kearns, Kevin C; Irish Tinker: An Itinerant Population In Transition; **ANNALS OF THE ASSOCIATION OF AMERICAN GEOGRAPHERS**; Vol 67; No 4; December 1977

Koçu, Reşat Ekrem; **İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ**; 3. Cilt; İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi; 1960

Kolukırık, Suat; Kimlik İnşasında Söylem ve Anlam İlişkisi: Kocabaş Köyü Abdalları Örneği; **FELSEFE VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**; Sayı 8; 2009; Güz

Kolukirik, Suat; Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingeneri; Uluslar arası **İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ**; Cilt 3; Sayı 1; Yayın Tarihi 28 Nisan 2006

Kolukirik, Suat; Tarlabası Çingenerin Dilin Sosyal İşlevi; goc.bilgi.edu.tr/documents/SuatKolukirik_tr.doc; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Kolukirik, Suat; Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneri: Göç, Hatıra ve Deneyimler; **SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR**; 20 Mayıs 2006; <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/suatk.pdf>; Link 22.03.2014 tarihinde alınmıştır

Kolukirik, Suat; Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve ön yargısı; **SOSYOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**; Cilt 8; Sayı 2; Güz; 2005

Krader, Lawrence; Feudalism and Tatar Policy of the Middle Ages; **COMPARATIVE STUDIES IN SOCIETY AND HISTORY**; Vol 1; No 1 (Oct 1985); pp. 76-99

Lucassen, Leo, Willems, Win; The Weakness of Well Ordered Societies. Gypsies in Western Europe, the Ottoman Empire and India 1400-1914; **REVIEW**; 26 (2003) no 3, pp 283-313; <http://exclusion.pep.uoi.gr/ROMA/synedria/3/Lucassen.pdf>; Link 08.03.2014 tarihinde alınmıştır.

Marushiakova, Elena, Popov, Veselin; The Bulgarian Gypsies; **BALKANOLOGIE**; Vol 4; n 2; decembre 2000

Marushiakova, Elena, Popov, Veselin; Segmentation vs. Consolidation: The Example of Four Gypsy Groups in CIS; **ROMANI STUDIES** 5; Vol 14; No. 2 (2004), 145-191

Matras, Yaron; Romacilikanes -The Romani Dialect of Parakalamos; **ROMANI STUDIES**; Vol 14; No 1; 2004; 59-109

Matras, Yaron; Romani; **THE LANGUAGES AND LINGUISTICS OF EUROPE**; Kortmann, Bernd, Auwera, Johan; De Gruyter Mouton; 2011

Matras, Yaron; Scholarship and the Politics of Romani Identity: Strategic and Conceptual Issues; **EUROPEAN YEARBOOK OF MINORITY ISSUES**; Vol 10; 2013; 209-245; <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb/web/files/pdfs/354/Paper1.pdf>; Link 08.03.2014 tarihinde alınmıştır

Okely, Judith; Deterritorialised and Spatially Unbounded Cultures Within Other Regimes; **GYPSY WORLD: THE SILENCE OF THE LIVING AND THE VOICES OF THE DEAD**; Williams, Patrick; University of Chicago Press; 2003

Önal, Ülkü; Ardanuç Poşaları; **BİZİM AHISKA**; Sayı 10; Şubat 2008

Özbay, F; Nüfus Hareketleri ve Göç Sorunu İstanbul Örneği; **TÜRKİYE MÜHENDİSLİK HABERLERİ**; 385 Haziran;1998; 37-52

Özkan, A. R, Polat, K; Socio-Cultural Life of Gypsies in southern Kyrgyzstan; **THE SOCIAL SCIENCE JOURNAL**; 42; 469-478; 2005

Pattkanoff, K. P; Some Words on the Dialects of the Transcaucasian Gypsies-Bosa and Karaci; **JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY**; Volume 2; 1908-1909; 325-334

Pattkanoff, K. P; Some Words on the Dialects of the Transcaucasian Gypsies-Bosa and Karaci; **JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY**; Volume 1; 1907-1908; 229-257

Pattkanoff, K. P; Some Words on the Dialects of the Transcaucasian Gypsies-Bosa and Karaci; **JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY**; January 1909; 246-267

Russell, James R; Armenian Secret and Invented Languages and Argots; **PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE OF LINGUISTICS OF THE RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES**; 4 October 2013

Sarıkaya, Mahmut, Seyfeli, Mahmut; Kırşehir Abdal / Teber Dili ve Anadolu, Azerbaycan, Özbekistan Gizli Dilleriyle İlişkisi; **TÜBAR-XV-/2004-Bahar**

Soulis, George C; The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages; **DUMBARTON OAKS PAPERS**; Vol 15; 1961

Swayam, S; The Peripatetic Niche: Transformation and Resilience of Sapuekelas; **MAN IN INDIA**; Vol 82; no 3-4, 2002, 383-400

Sweet, Loise E; Camel Raiding of North Arabian Bedouin: A Mechanism of Ecological Adaptation; **AMERICAN ANTHROPOLOGIST**; Vol 67; No 5; Part 1; Oct 1965.

Szilvia, Lakatos; Gypsy Languages in Baranya County; **GYPSY STUDIES**; PECK, 2008

Şerifgil, Enver M; Rumeli Eyaleti'ndeki Çingeneler; **TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI**; 15; Aralık 1981

Tanyu, Hikmet; Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar; **ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**; Cilt 26; Sayı 1; 1984

Taylor, C. Christopher; Dual Systems in Rwanda; **ANTHROPOLOGICAL**

THEORY; 4; 2004

Ülkütaşır, Şakir M; Anadolu Etnografyasına Dair Araştırmalar: Abdallar; **TÜRK KÜLTÜRÜ**; VI (1968) 64; 251-255

Vardağlı, Tutku; Birinci Kuşak Mübadillerin Siyasal Katılım Stratejileri Üzerine Bir Deneme; **TOPLUMSAL TARİH**; 190; Ekim; 2009; 84-49

Willems, Win, Lucassen, Leo; Gypsies In The Diaspora? The Pitfalls of a Biblical Concept; **SOCIAL HISTORY**; Vol 33; No 66; 2000

Willems, Win; Writing Gypsies back into European History: Myths, Facts and New Concepts; **SOCIAL HISTORY**; Vol. XXXIII, No. 66. November 2000; pp 251-269

Williams, H. L; The Criminal and Wandering Tribes of India; **JOURNAL OF THE GYPSY LORE SOCIETY**; New Series; Vol VI; 1912-1913; Part 1

White, A Leslile; **THE EVOLUTION OF THE CULTURE**; Left Coast Press; 2007

Voskanian, Vardan; The Iranian Loan-Words in Lomavren, The Secret Language of The Armenian Gypsies; **IRAN& THE CAUCASIANS**; Vol 6, No ½; 2002; sf 169

Yıldırım, Faruk; Derleme Sözlüğü'ndeki Gizli Dil Verileri Üzerine; **TURKISH STUDIES**; Vol 7/4; Fall 2012; p. 565-578

Yıldırım, Kadir; Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkisi; **TÜRK DÜNYASI İNCELEMELERİ DERGİSİ**; XII/2 (Kış 2012), s. 212-234

Yıldız, Harun; AMASYA YÖRESİ ALEVİ OCAKLARI; Uluslar arası **SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**; Cilt 4; Sayı 19; Güz 2011

Yıldız, Hüseyin; Türkçede Çingeneler İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri; **DİL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**; CİLT 1; Sayı 1; Güz; 2007

Yılığür, Egemen; Çingeneliğin Kıtasal Konsept Çerçevesinde Yeniden İnşası: Bir Modern Çağ Mitolojisi; **SEKİZİNCİ KITA EDEBİYAT VE DÜŞÜN**; Temmuz; 2011

Zene, Cosimo; Myth, identity and belonging: The Rishi of Bengal/ Bangladesh; **RELIGION**; 37 (2007) 257-281

Д.М. Токмашев; ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СИБИРСКО-ТЮРКСКИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ (НА МАТЕРИАЛЕ ШОРСКИХ КОСМОГОНИЧЕСКИХ ЛЕГЕНД И МИФОВ); УДК 398(4/9); 801.8(4/9); 811.51; 81'373; 001.4

TEZLER

Aykut, M.; Kent Planındaki Dönüşümlerin Planlama, Mülkiyet ve Rant Bağlamında

İrdelenmesi Beşiktaş Örneği; **MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**; Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; İstanbul; 2010

Eren, Zeynep Ceren; *Imagining and Positioning Gypsiness: A Case Study of Gypsy / Roma From Izmir*; **MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES**; Aralık; 2008

Nacar, Can; *Tobacco Workers in the Late Ottoman Empire: Fragmentation, Conflict, and Collective Struggle*; **GRADUATE SCHOOL OF BINGHAMTON UNIVERSITY STATE UNIVERSITY OF NEWYORK**; 2010

Vardağlı, E. Tutku; *Tobacco Labor Politics in the Province of Thessaloniki: Cross-Communal and Cross-Gender Relations*; **ATATURK INSTITUTE FOR MODERN TURKISH HISTORY; BOĞAZIÇI UNIVERSITY**; 2011

İNTERNET KAYNAKLARI

Ainu of China; **JOSHUA PROJECT**; <http://www.joshuaproject.net/people-profile.php?rop3=100665>HYPERLINK "[http://www.joshuaproject.net/people-profile.php?rop3=100665&%2520rog3=CH%2520\(40\)%2520S%25C3%25BCnnet%25C3%25A7ilik](http://www.joshuaproject.net/people-profile.php?rop3=100665&%2520rog3=CH%2520(40)%2520S%25C3%25BCnnet%25C3%25A7ilik)"&HYPERLINK "[%2520rog3=CH%2520\(40\)%2520S%25C3%25BCnnet%25C3%25A7ilik](http://www.joshuaproject.net/people-profile.php?rop3=100665&%2520rog3=CH%2520(40)%2520S%25C3%25BCnnet%25C3%25A7ilik)"; Link 03.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Akar, Ali; **Muğla Kavaklıdere Kalaycı Gizli Dili**; ALİAKAR.COM; <http://www.aliakar.com/paylasim2.html>; Link 10.11.2013 tarihinde yayınlanmıştır

Aksu, Ali; **Osmanlı'nın Romanya'dan Çekilişinden Günümüze Kadar Romanya Türklerince Yayınlanan Gazete ve Dergiler ve Mektep ve Aile Mecmuası**; www.karam.org.tr/DergiPdfDetay.aspx?ID=197

Detseli, İsmail; **Göçerlik Kültürü Üstüne**; MEMLEKET; 06.16.2007; http://www.memleket.com.tr/news_detail.php?id=14724HYPERLINK "http://www.memleket.com.tr/news_detail.php?id=14724&uniq_id=1258793532"&HYPERLINK "http://www.memleket.com.tr/news_detail.php?id=14724&uniq_id=1258793532"uniq_id=1258793532; Link 09.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Detseli, İsmail; **İstirmacılar ve İhtiyaç Sahipleri**; MEMLEKET; 10 Eylül 2008; <http://www.memleket.com.tr/istismarcilar-ve-ihciyac-sahipleri-8145yy.htm>; link 04.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Discrimination Based on Descent In Africa; The International Dalit Solidarity Network; www.dalitfreedom.org

Etnolog Rudinger Benninghaus'un Şahsi Web Sayfası, <http://www.rbenninghaus.de/zigeuner-begriff.htm>, link 21.09.2013

Friedman, Victor A; Review of Igla (1996); REVIEWS;
<http://mahimahi.uchicago.edu/media/faculty/vfriedm/Rev055Friedman01.pdf> ; Link
 10.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Judith Okely ile Ropörtaj; CİNGENEYİZ.ORG;
<http://www.cingeneyiz.org/okely.html>; Link 29.9.2013 tarihinde alınmıştır.

Hamam Oyunu; <http://www.karagoz.net/hamam.htm> ; Link 07.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Hancock, Ian; **On Romani Origins and Identity**; ROMANI ARCHIVE AND DOCUMENTATION CENTER; The University of Texas;
http://www.oocities.org/romani_life_society/indexpics/HistoryOrigins.pdf; Link
 28.10.2013 tarihinde alınmıştır. Sf 9

Hasanpaşa Hayvan Pazarı Oluyor; CİNGENEYİZ.ORG; 14.12.2006;
<http://www.cingeneyiz.org/2006turkiye.pdf>; Link 10.10.2013 tarihinde alınmıştır; sf
 9

History of Tobacco; BOSTON UNIVERSITY MEDICAL CENTER; Tobacco Lesson; <http://academic.udayton.edu/health/syllabi/tobacco/history.htm>; Link
 06/12/2013 tarihinde alınmıştır.

Hübschmannova, Milena; **Rom-Dom**; ROMBASE; <http://romani.uni-graz.at/rombase/cd/data/ethn/topics/data/rom-pr.en.pdf>

Kara, Selma; **Ermeni Mahallesinde Besmeleli Ekmek**; BİANET; 7 Haziran 2013;
<http://bianet.org/biamag/toplum/147301-ermeni-mahallesi-nde-besmeleli-ekmek> ;
 Link 20.10.2013 tarihinde alınmıştır

Kırmızı, Meriç; **Bir Gazhane Gönüllüsünün Ağzından Hasanpaşa Havagazi Fabrikası**; SENDİKA.ORG;
<http://www.sendika.org/2009/09/bir-gazhane-gonullusunun-agzindan-hasanpasa-havagazi-fabrikasi-meric-kirmizi/>; 7 Eylül 2009;
 Link 10.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Kısakürek, Evin Esmen, Kısakürek, Arda; CENGİZ HAN; **Dünya Tarihi**;
<http://www.dunya-tarihi.com/images/kitaplar/11.%20kitap%20k.r.pdf> ; link
 01.20.2013 tarihinde alınmıştır

Kırmızı, Meriç; **Havagazi ve Romanlar**; SENDİKA.ORG; 17 Ağustos 2009;
<http://www.sendika.org/2009/08/havagazi-ve-romanlar-meric-kirmizi/>; Link
 10.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Kıvılcımlı, Hikmet; YOL-**Partide Konaklar ve Konuklar**;
<http://onergurcan.org/hikmet%20kivilcimli/yol.html>; Link 04/11/2005 tarihinde alınmıştır.

Kuzucu, Hayati; **Bucak ve Çevresi Tarihine Dair Bir Araştırma**; MİLLİ TARİHİMİZ VE KİMLİĞİMİZ 5; <http://www.burdurtarihi.com/Bucak%201.pdf>; Link 27.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Küçükaydın, Demir; **Din Nedir?**; DEMİRDEN KAPILAR; 27 Mayıs 2013; <http://demirden-kapilar.blogspot.com/2013/05/din-nedir.html>

Küçükaydın, Demir; **Ulus, Ulusçuluk ve Sosyalizm Üzerine Değınmeler**; KOXUZ; 23 Ekim 2003; <http://www.akintiya-karsi.org/koxuz/node/4517> ; Link 30.9.2013 tarihinde alınmıştır.

Matras, Yaron; **Jenisch**; MANCHESTER WORKING GROUP ON LANGUAGE CONTACT; http://languagecontact.humanities.manchester.ac.uk/McrLC/casestudies/YM_Jenisch.html; Link 29.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Matras, Yaron; **Angloromani: A different Kind of Language**; 2007; <http://www.esrc.ac.uk/my-esrc/grants/RES-000-23-1495/outputs/read/b127ebcc-85cd-4ff6-97d7-cce0fd33da07>; Link 27.10.2013 tarihinde alınmıştır

Mezarcıoğlu, Ali; **Neden Çingene Adını Kullanıyoruz**; CİNGENEYİZ.ORG; 14.2.2012; <http://www.cingeneyiz.org/nedencingene.html> ; Link 21.9.2013 tarihinde alınmıştır.

Ormanlık Köyü; NİKSAR ORMANCIK KÖYÜ; <http://niksarormancikkoyu.com/Tarihcemiz.aspx>; Link 27.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Özbaskıcı, Metin; **Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi**; CİNGENEYİZ.ORG; 07.03.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm.html>; Link 05.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Özbaskıcı, Metin; **Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi**; CİNGENEYİZ.ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm2.html>; Link 05.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Özbaskıcı, Metin; **Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 9**; CİNGENEYİZ.ORG; 05.01.2013; <http://www.cingeneyiz.org/stm9.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Özbaskıcı, Metin; **Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 8**; CİNGENEYİZ.ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm8.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Özbaskıcı, Metin; **Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 5**; CİNGENEYİZ.ORG; 09.10.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm5.html>; Link

12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Özbaskıcı, Metin; **Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 3**; CİNGENEYİZ.ORG; 13.4.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm3.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Özbaskıcı, Metin; **Canlı Tanıkların Gözünden Samsun Teneke Mahallesi 7**; CİNGENEYİZ.ORG; 13.04.2012; <http://www.cingeneyiz.org/stm7.html>; Link 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Özbaskıcı, Metin; **Samsun Teneke Mahallesi Sözlü Tarih Çalışması Genel Değerlendirme**; CİNGENEYİZ.ORG; <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/2014/03/metin-ozbaskc-samsun-teneke-mahallesi.html>; Link 22 Mart 2014 tarihinde alınmıştır.

Reddy, Srinath K.; **History of Tobacco**; <http://www.cdc.gov/tobacco/icsh/meetings/summary041305/presentations/pdfs/reddy/reddy.pdf>; Link 06/12/2013 tarihinde alınmıştır.

Selanik Merkez Kazası, Selanik Sancağı, Selanik Vilayeti; LOZAN MÜBADİLLERİ VAKFI; <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/15-mubadele-icerikler/mubadele-bolgeleri/81-selanik-vilayeti>; Link 01.12.2013 tarihinde alınmıştır.

Selanik Vilayet; LOZAN MÜBADİLLERİ VAKFI; <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/15-mubadele-icerikler/mubadele-bolgeleri/81-selanik-vilayeti>; Link 25.11.2013 tarihinde alınmıştır.

Streck, Bernhard; **BERHARD STRECK'LE ROPÖRTAJ**; CİNGENEYİZ.ORG; 29/11/2010; www.cingeneyiz.org

Tomova, Ilona, Vandova, Irina, Tomov, Varban; **POVERTY AND ETHNICITY**; International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations; 2000; [http://www.imir-bg.org/imir/reports/PovertyHYPERLINK "http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf"&HYPERLINK "http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf"](http://www.imir-bg.org/imir/reports/PovertyHYPERLINK%20http://www.imir-bg.org/imir/reports/Poverty&Ethnicity1.pdf)Ethnicity1.pdf; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır

Turan, Elçin; **Dönme Dolaplar Kentinden Öyküler**; AJANS TABLOİD; <http://www.ajanstabloid.com/haber.aspx?pid=72>; Link 10.10.2013 tarihinde alınmıştır.

TÜİK sitesi. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>; Link 14.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Tütünün Tarihiçesi; TÛTÛN EKSPERLERİ DERNEĞİ; <http://www.tutuneksper.org.tr/tutun-bilgisi/dunyada-tutun/188-tutunun-tarihcesi>;

Link 06/12/2013 tarihinde alınmıştır.

Ursari; **ROMANI DIALECTS INTERACTIVE**;

<http://romani.humanities.manchester.ac.uk/interactive/sampler/ro004.html>; Link 11.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Üçyıldız, Celal Necati; **Geygel Yurdu**; YENİ HABER; 18.08.2008;

<http://yenihaber.be/geygel-yurdu-celal-necati-ucyildiz-yaziyor/3377/> ; Link 27.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Xoraxay; ROMANI DIALECTS INTERACTIVE;

<http://romani.humanities.manchester.ac.uk/interactive/sampler/bg023.html>; Link 10.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Yankın, Burcu, Kılıç, Metin Fidel; **Ezidiler.. Amed Gökçen'le Söyleşi**;

KÜLTÜRELÇÖĞULCU GÜNDEM; Ekim 2009;

<http://www.daplatform.com/news.php?nid=9295&PHPSESSID=6c23c158b366...> ; Link 04.11.2013 tarihinde alınmıştır.

Yokluk gördük, açlık yaşadık, ama Allah için hiçbir zaman Kürt halkından ayrımcılık görmedik; KURDİFO;

http://www.kurdinfo.com/nuce_bixwine.asp?id=2559; Link 04.11.2013 tarihinde alınmıştır.

<http://www.turkuyurdu.com/cingene-cingene-4018.html>; Link 29.9.2013 tarihinde alınmıştır.

http://www.haciaahmetlitepekoy.com/msayfa-376-KALBUR_.html; link 29.9.2013 tarihinde alınmıştır.

<http://www.centralasiangypsies.net/>

<http://www.nisanyansozluk.com>

<http://www.uni-leipzig.de/~ftf/englishversion/concept.html>

SÖZLÜKLER

TDK, Güncel Sözlük, **Çingene Maddesi**. <http://www.tdk.gov.tr/>

ANSİKLOPEDİLER

Matras, Yaron; **Gypsies; Arabic of; Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics**. Editor;K. Versteegh; sf 1

Danish, I. M; Hutaym: **Muslim Tribe of Arabia, Egypt and Sudan**;

ENCYCLOPAEDIC ETHNOGRAPHY OF MIDDLE EAST AND CENTRAL ASIA; Volume 1; Khanam, R; Global Vision Publishing House; 2005

Duygulu, Melih, **Çingeneler**, DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ,

Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayın. İstanbul 1994. Cilt 3 sf 514

Gökbilgin, Tayyip; **Çingenerler** Md; İSLAM ANSİKLOPEDİSİ; 3. Cilt MEB Basımevi; 1945; sf 420

Koçi, Reşat Ekrem, **İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ**, Ercan Matbaası, cilt 4 sf 1967

GAZETE VE DERGİ HABERLERİ

3000 Kıpti ile Yerli Halk Çatıştı; MİLLİYET; 24.2.1970; sf 1

35 Gecekondu Yıkıldı; CUMHURİYET; 01 Haziran 1935

5 Yıldızlılar Saltanatı; CUMHURİYET Dergi Eki; 15 Haziran 1986; sf 14

Aftan Sonra Şehrimiz Hırsızlık Vakaları Arttı; CUMHURİYET; 19 Kasım 1960; sf 5

Alpman, N; **Bir Mayıs'ı İşçilere Çok Görmeyin**; MİLLİYET; 1 Mayıs 1994, s. 19

Alpman, Nazım; **Çiçeği Sev, Çingeneyi Korum**; MİLLİYET; 16.9.1992; sf 15

Alpman, Nazım; **Selamsız'da Son Tango**; MİLLİYET; 21.6.1992; sf 15

Aluminyum Çıktı Kalay Tarihe Karıştı; CUMHURİYET; 11 Haziran 1973

Atatürk Bulvarı'ndaki Gecekondular Yıkıldı; CUMHURİYET; 08 Ocak 1955; sf 3

Bayramiç Savcısı Vilayeti Suçladı; MİLLİYET; 27.02.1960; sf 4

Bayramiçli Gençler **“Olayların Nedeni Bozuk Düzen”** Diyorlar; CUMHURİYET; 10.10.2013; sf 1

Belediye Meclisi; CUMHURİYET; 6 Haziran 1968

Beşiktaş'ta 30 Ev Tamamen Yandı; CUMHURİYET; 17 Haziran 1937; başsayfa ve sayfa 4

Bir Adam Kıskançlıkla Karısını Bıçakladı; CUMHURİYET; 05 Temmuz 1953

Bir Çocuğu Ezen Şoför ve Biletçi Dövüldü; CUMHURİYET; 3 Nisan 1968

Bir İşçinin Hayatı Bir Ustabaşının Hiddetine Feda Edilmemelidir; Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 07 Nisan 1936

Bir Mayıs Neşe İle Geçti; CUMHURİYET; 02 Mayıs 1933;

Bizans Çöplüğü'ne Çöp Döktürmedim; MİLLİYET; 31.12.1993; sf 18

Bizans Çöplüğüne İlk Kazmayı Haşim İşçan Vurdu; CUMHURİYET; 8 Nisan 1967; sf 1

Bizans Çöplüğü Boşaltılıyor; CUMHURİYET; 17 Eylül 1981; sf 1

Bizans Çöplüğü'ndeki Barakalar Kaldırıldı; CUMHURİYET; 4 Kasım 1981; sf 1

Bütün Çöplükler Kaldırılıyor; CUMHURİYET; 09 Eylül 1960; sf 3

Çingene Olmadıkları Mahkemede Anlaşıldı; MİLLİYET; 28.11.1959; sf 2

Demirel, Zelihe, Sancak, Jale, Ersan, Mehmet Özgür; **Vedat Türkali İle Söyleşi;** EKİN SANAT DERGİSİ; Temmuz; 2010

Denizaltı, Sevgim; **İnsanlık Utanıyor;** BİRGÜN; 14 Ekim 2010

Derviş, Suat; **Çocuğu Hastalanırsa Kadın İşçi Ne Yapar;** Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 15 Nisan 1936

Derviş, Suad; 150 Kiracısı Olan 35 Odalı Taşhan; **İstanbul Halkı Nerelerde Oturlar** 5; CUMHURİYET; 29 Mayıs 1935; sf 13

Derviş, Suat; **Çocuğu Hastalanırsa Kadın İşçi Ne Yapar;** Günü Gününe Yaşayanlarımız; CUMHURİYET; 15 Nisan 1936

Dikilitaş'ın Çeşmesi Halkın Sesi (1951, 7 Nisan). Milliyet, sayfa 2

Dün Üç Komünist Amele Yakalandı; CUMHURİYET; 22 Nisan 1930

Edirnekapı Surlarının İçinde Dört Nüfusu Barındıran Mağara; İstanbul Halkı Nerelerde Oturlar; CUMHURİYET; 09 Haziran 1935

Esnafın Hammadde Sıkıntısı Artıyor; MİLLİYET; 22.3.1956; sf 5

Fatih Civarındaki Çingenelelere Yer Lazım; CUMHURİYET; 18 Haziran 1954; sf 4

Fatihteki Kıptilerden Şikayet; CUMHURİYET; 16 Nisan 1951; sf 4

Gezici Kalaycılar Kurşunlu Kalay Kullanıyor; CUMHURİYET; 22 Nisan 1957; sf 2

Günçikan, Berat; 443 No'lu Üye: **Zehra;** CUMHURİYET Dergi; 26 Ağustos 2011

Hayrabolu'nun Kahya Mahallesi'nde Oturan Bir Kıpti Ayısına Yem Vermeyen Karısını Kesti; MİLLİYET; 21.12.1955

- Her Mevsim Çiçek;** MİLLİYET Aktüelite; 27 Eylül; 1987; sf 16
- İhlamur Köşkü Yolu Halkın Sesi** (1951, 30 Ocak). MİLLİYET, sayfa 2
- İki Tütün Amelesi Bir Eksperi Dövdüler;** CUMHURİYET; 26 Mart 1930
- İl ve Belediye Meclisinin Yeni Üyeleri;** CUMHURİYET; 13 Temmuz 1968; baş sayfa
- İl ve Belediye Meclisinin Yeni Üyeleri;** CUMHURİYET; 13 Temmuz 1968; sf 7
- İstanbul'da Sinek Kralı Seçilecek;** MİLLİYET; 7 Nisan 1967; sf 3
- İstanbul'da 330 Bin Motorlu Araca 30 Bin Park Yeri Var;** CUMHURİYET; 22 Şubat 1982
- İstanbul'a 5 Yıldızlı 13 Otel Daha;** CUMHURİYET; 3 Aralık 1988; sf 10
- İstila Edilen Medrese;** Halkın Sesi; MİLLİYET; 05.08.1950; sf 2
- Kanlı Bir Aşk Macerası;** CUMHURİYET; 23 Ocak 1934; sf 1
- Kalay İhtiyacı;** CUMHURİYET 8 Ağustos 1943; sf 2
- Kalay Serbest Bırakılınca;** CUMHURİYET 11 Temmuz 1945; sf 2
- Kauçuk ve Kalay Darlığı;** CUMHURİYET; 14 Kasım 1954; sf 2
- Kıptileri Dövenlerin Muhakemesi;** CUMHURİYET; 22 Ağustos 1935
- Kısa Haberler;** MİLLİYET; 21.1.1958; sf 2
- Kıyıcı, Hale Özgür; **Zehra Kosova;** YENİ HARMAN
- Mecideköyü'ndeki Gecekondu Yıkıldı;** MİLLİYET; 10 Eylül 1954; sf 2
- Mezarlığa Bırakılan Çocuk Cesedi;** CUMHURİYET; 16 Mayıs 1942
- M. Öztuksavul Ölüm İlanı;** CUMHURİYET; 17 Kasım 2011
- Nadi, Yunus;** CUMHURİYET; 25 Aralık 1930
- Nevruzoğlu, F; **Ayı da Meydana Çıktı;** MİLLİYET; 08.11.1951; sf 3
- Seyyar Kalaycılarla Mücadele Edilecek;** MİLLİYET; 27.5.1959; sf 2

Seyyar Kalaycı Dükkanları; CUMHURİYET; 9 Mart 1957; sf 1

Sultanahmet'teki Gecekondu Yıkıldı; MİLLİYET; 17 Mayıs 1955

Şehirde Ağaç Kesme Yasağına Riayet Edilmiyor; MİLLİYET; 16.08.1954

Tanju, Sadun; Bayramiç Olayı; CUMHURİYET; 03 Mart 1970; sf 7

Tavuk Pazarı; Halkın Sesi; MİLLİYET; 20.05.1951; sf 2

Teneke barakalar yıkılıyor; CUMHURİYET; 11 Mayıs 1945; sf 2

THY'den Diskoya; CUMHURİYET; 15 Ekim 1991; sf 17

Türkiye Çingene Derneği Fahri Başkanı Mustafa Aksu İle Ropörtaaj; DİYANET DERGİSİ; Sayı 119; Kasım 2000

Tütün Amelesi Bugün İşe Başlıyor; CUMHURİYET; 12 Kasım 1936

Uygun, Gökçe; **Hasanpaşa Gazhane'sinin Bilinemeyen Geleceği**; GAZETE KADIKÖY; 12 Mart 2013

Yavaş, Figen; **Selamsız'dan Bir Aile**; CUMHURİYET Dergi; 21 Kasım 1999; sf 2

Zavallı Kıptiler; MİLLİYET; 26.11.1952; sf 2

Zelyut, Rıza; **Niksar'daki Amerikancılar 1**; GÜNEŞ; 14 Nisan 2005

Zincirlikuyu'da Bir Otomobil Kazası; CUMHURİYET; 14 Ekim 1939; sf 2

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Benninghaus, Rudinger; Gypsies (Tsiganes, Zigeuner, Çingeneler ...) or “Roma” (“Sinti & Roma”) **Some Reflections about “Political Correctness” with special reference to Germany**; Paper delivered at the “1. International Roman Symposium” Trakya Üniversitesi, Edirne (Turkey), May 7-8, 2005; <http://www.rbenninghaus.de/zigeuner-begriff.htm>; link 21.09.2013 tarihinde alınmıştır.

Camaş, Necdet; **Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun'un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Rollerini**; SAMSUN SEMPOZYUMU; 2006; <http://www.kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/033.pdf> ; Link 13.10.2013 tarihinde alınmıştır

Kaboğlu, İbrahim Ö; **Anayasa'da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları**; SOSYAL HAKLAR ULUSAL SEMPOZYUMU; Denizli; 4-5-6 KASIM 2010; <http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/kaboglu.pdf>

Maksud, A. K. M; **Nomadic Bede Community and Their Mobile School Program; "WHAT WORK FOR THE POOREST: KNOWLEDGE, POLICIES, PRACTISES"** isimli sempozyumda sunulmuştur; 3-5 December 2006

Tar, Yasemin, Kaygusuz, Canani, Çelik,Kezban; **Samsun İli Kent Merkezinde Yaşayan Romanlar; SAMSUN SEMPOZYUMU 2011**

RAPORLAR

Warf, Vickie, Gabbard, Katherine, Neill, Judy; **THE BIRHOR OF INDIA: A VANISHING TRİBE**; 2008; <http://www.hope-chapel.org/mediafiles/birhor-report.pdf>

International Monetary Fund 2005; Bangladesh: **Poverty Reduction Strategy Paper**; IMF COUNTRY REPORT; No: 05/410; November; 2005

Council of Europe; http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/default_en.asp; Link 05.10.2013 tarihinde alıntılanmıştır.

Government of India, Ministry of Home Affairs; CENSUS OF INDIA; http://censusindia.gov.in/Tables_Published/A-Series/A-Series_links/t_00_005.aspx; Link 05.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Hill, Martin; **No Redress: Somalia's Forgotten Minorities**; MINORITY RIGHTS GROUPS INTERNATIONAL; 2010

Matras, Yaron; **The Status of Romani in Europe; Report submitted to the Council of Europe's Language Policy Division**, October 2005

Report On Minority Groups in Somalia; SOMRAF; 2001; <http://www.somraf.org/research%20Matrerials/joint%20british%20danish%20dutch%20fact%20finding%20mission%20in%20Nairobi%20-%202001.pdf> ; Link 06.10.2013 tarihinde alınmıştır.

ARŞİV BELGELERİ

Bağdad kıptiyan cizyesinden Hotin Kalesi lazımleri için tahsisat. a.g.tt
Tarih: 29/Z /1126 (Hicrî) Dosya No:146Gömlek No:14330 Fon Kodu: AE.SAMD.III.

Balmumcu Çiftliği dahilindeki Dikilitaş'ta kaçak olarak inşa edilen klübe hakkında gereğinin yapılması.

1324/1906-02/Ag/1324. Dosya No: 74 Gömlek No: 24 Fon Kodu: ZB. TC Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları.

Balmumcu ve Zincirlikuyu'daki muhacirlerin kaldırılması ve Dersaadet'teki muhacirlerin başka vilayetlere izamı ile gelecek olanların da Dersaadet'te iskan edilmemeleri gerektiği.

Tarih: 10/R /1312 (Hicrî) Dosya No:81 Gömlek No:91 Fon Kodu: MV.

Balmumcu ve Zincirlikuyu çiftliklerinde bulunan muhacirin hakkında.

Tarih: 07/Ra/1306 (Hicrî) Dosya No:102 Gömlek No:4311 Fon Kodu:
İ..MMS.

Balmumcu Çiftliği ve Zincirlikuyu arazisine iskan edilen muhacirinin kaldırılması istenmişse de; muhtac-ı iane ve işe olmayıp kendisini ve ailesini idare eden muhacirlere ilişilmemesi. (Dahiliye)

Tarih: 22/R /1312 (Hicrî) Dosya No:500 Gömlek No:37489 Fon Kodu: BEO

Beşiktaş'da İhlamur Deresi üzerinde Dikilitaş namındaki mevki ile onun civarında bulunan yerlerin Balmumcu Çiftliği müştemilatından olduğu ve orada vücuda getirilmiş olan hanelerin bila-ruhsat inşa olduğundan hedmi cihetine gidildiği, bunun da maduriyete sebep olduğundan bahseden arzuhal. (Hazine-i Hassa; H/2-8). 1331/1913-22/Ra/1331. Dosya No: 4149 Gömlek No: 311135 Fon Kodu: BEO. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları.

Beyoğlu Kışla Talimhanesi civarındaki teneke kulübelerde yaşayan kıptilerin buradan kaldırılması.

Tarih: 15/C /1323 (Hicrî) Dosya No:277 Gömlek No:58 Fon Kodu:
Y..MTV.

Beyoğlu'ndaki Kıptilerin buldukları mahalden başka yerlere gitmelerine izin verilmemesi.

Tarih: 27/Ş /1323 (Hicrî) Dosya No:615 Gömlek No:69 Fon Kodu: ZB.

Beyoğlu Ziba Sokak'taki bir umumhanede içki alemi düzenleyerek halkı rahatsız edenlere mani olmak isteyen polisler kendisinin Cemiyet-i ittihadiye azası olduğunu ve arama izni bulunduğunu iddia ederek tehditte bulunan Mülazım Ahmed Efendi hakkında takibat yapılması.

Tarih: 10/Ağ/1324 Dosya No:357 Gömlek No:30 Fon Kodu: ZB.

“Bodrum'da inşa olunan kalyon için Gelibolu'dan iki ocak Yahudi demirci gönderilmesi emir olunmuş ise de Yahudilerden demirci bulunmadığı anlaşıldığından Kıpti'lerden gönderilmesi.” Tarih: 22/M /1207 (Hicrî) Dosya No:653 Gömlek No:27450 Fon Kodu: C..AS..

İstanbul'da Balat Kapısı dahilinde feth-i hakaniden beri ayıthane ittihaz olunan mahal merhum Sultan Ahmed'in pederi zamanında ziyade alınmasına binaen kifayet etmediğinden ayılar ve ayıcılar için Koca Mustafa Paşa evkafından ayıhaneye muttasıl bir oda isticar ve her sene mukataası canibine tediye edildiği halde vakf-ı mezkur mütevellisi mahall-i mezkuru tahliye ettirmeye kıyam ettiği beyanıyla men'i hakkında mütevellî Mustafa imzasıyla yazılan istida. a.g.y.tt [Mehmed-i Râbi' devri] Tarih: 29/Z /1255 (Hicrî) Dosya No:19 Gömlek No:2249 Fon Kodu: İE.EV..

Kavala kasabasının sur haricinde yeniden teşekkül etmiş olan Kıpti mahallesi sakinlerinin ayrı mahalle haline dönüştürülerek, "Cedid Kıpti Mahallesi" olarak isimlendirilmesine izin verilmesi talebi.

Tarih: 04/Za/1316 (Hicrî) Dosya No:2178 Gömlek No:110 Fon Kodu: DH.MKT.

Kıptıyan taifesi ötedenberi minküllilvücu serbest olup cizyeleri yed-i vahidden zaptedildiğinden başka bir nam ile taife-i mezkûreden mutalebatta bulunulmaması.

Tarih: 08/S /1135 (Hicrî) Dosya No:50 Gömlek No:2304 Fon Kodu: C..ML..

Piyade, Süvari, Topçu ve Bahriye zabıtlarından bazılarınin silahlı ve sarhoş olarak Beyoğlu Bülbülderesi'ne gidip umumhanelere zarar verdikleri, Nizamiye, Bahriye ve Tophane kanun memurlarının bu gibi tecavüzleri önlemekle görevli oldukları halde vazifelerini tam olarak yapmadıkları raporla tesbit edilmiş olup asayişin sağlanması için kanun memurlarına gerekli emrin verilmesi.

Tarih: 14/Ağ/1324 Dosya No:357 Gömlek No:37 Fon Kodu: ZB.

Osmanlı topraklarında bulunan Müslüman Kıptilerin künye ve tezkirelerine Kıpti yazılmaması ve

Kavala kasabasında bulunan eski Kıpti-i Müslim Mahallesi isminin Dere mahallesi olarak değiştirildiği.

Tarih: 07/L /1320 (Hicrî) Dosya No:628 Gömlek No:64 Fon Kodu: DH.MKT.

Reşad Efendi'nin Zincirlikuyu çiftliği ile Kemaleddin Efendi'nin Balmumcu çiftliği arazisinde bulunan Anadolu ve Rumeli ahalisinin esamesi.

Tarih: 30/Z /1310 (Hicrî) Dosya No:3 Gömlek No:38 Fon Kodu: Y..PRK.M...

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Teneke Mahallesinden gelen Ali oğlu Şakir'e ait tasfiye talepnamesi.

Tarih: 17/3/1924 Sayı: 14783 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 939.3586..12.

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Teneke Mahallesinden gelen Mehmet oğlu Şakir'e ait tasfiye talepnamesi.

Tarih: 14/3/1924 Sayı: 15549 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 939.3586..13.

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Teneke Mahallesinden gelen tütün amesi İslam oğlu Kazım'a ait tasfiye talepnamesi.

Tarih: 4/1/1924 Sayı: 15618 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 939.3586..14.

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Teneke Mahallesinden gelen tütüncü Halil oğlu Dikbıyık Yaşar'a ait tasfiye talepnamesi.

Tarih: 26/12/1923 Sayı: 15624 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 939.3586..15.

Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Teneke Mahallesi gelen tütüncü Mustafa oğlu Kara İslam'a ait tasfiye talepnameesi.

Tarih: 24/12/1923 Sayı: 1503 Dosya: Fon Kodu: 130..16.13.2 Yer No: 939.3588..1.

Sünnet merasimi münasebetiyle Elmadağı Teneke Mahallesi sakinlerinden birkaç çocuk sünnet edilerek tedavileri yapıldığı.

Tarih: 06/S /1317 (Hicrî) Dosya No:10 Gömlek No:18 Fon Kodu: Y..PRK.ŞH..

Tarlabaşı Bülbülderesi'ndeki bir umumhane'de iş-ü işret eden polis komiserleri ile efradının cezalandırılmaları talebi.

Tarih: 28/Tn/1310 Dosya No:70 Gömlek No:18 Fon Kodu: ZB.

Üçüncü Ordu Zabiti Mülazım Zenci Şükrü Efendi'nin Beyoğlu Bülbülderesi Ziba Sokağı'nda sarhoş olduğu halde bir kadını tehdit ettiği ve tahkik memurlarına da hakaret ettiğinin Beyoğlu Polis Müdürlüğü tarafından bildirildiği.

Tarih: 04/Tş/1324 Dosya No:357 Gömlek No:104 Fon Kodu: ZB.

Zincirlikuyu'da kain çiftliğinin ikametgah ve mezraa olarak kullanılması hususunda Mehmed Ziyaeddin ve Mehmed Şemseddin imzalı ariza. (tt)

Tarih: 29/Z /1300 (Hicrî) Dosya No:7 Gömlek No:60 Fon Kodu: Y..PRK.AZJ.

Gömlek No:64 Fon Kodu: ML.VRD.CMH.d..

Gömlek No:545 Fon Kodu: ML.VRD.CMH.d..

Gömlek No:10853 Fon Kodu: MAD.d..

Gömlek No:10888 Fon Kodu: MAD.d.

Tarih: 01/Za/1109 (Hicrî) Dosya No:18 Gömlek No:1732 Fon Kodu: İE.DH

Tarih: 29/Z /1255 (Hicrî) Dosya No:141 Gömlek No:7018 Fon Kodu: C..DH..

Gömlek No:597 Fon Kodu: NFS.d..

Gömlek No:2514 Fon Kodu: NFS.d..

Gömlek No:836 Fon Kodu: ML.CRD.d..

Tarih: 27/Za/1325 (Hicrî) Dosya No:1222 Gömlek No:1 Fon Kodu: DH.MKT.

Tarih: 23/N /1331 (Hicrî)Dosya No:85Gömlek No:43Fon Kodu: DH.ID..

Tarih: 03/L /1226 (Hicrî)Dosya No:331Gömlek No:13593Fon Kodu: C..ML..

Tarih: 23/10/1851 (Miladî)Dosya No:2821Gömlek No:4Fon Kodu: HR.SYS.

Tarih: 23/Za/1290 (Hicrî)Dosya No:472Gömlek No:52Fon Kodu: A. }MKT.MHM.

Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP / 400.02.17.11.1963 11.2

Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP / 400.02 17.177.1963 117

Tarih Vakfı TİP Arşivi 0070 TİP 400.02 118

Tarih Vakfı TİP Arşivi 0035. TİP 113.03 30.09.1978 28.4